M. TULLII CICERONIS OPERA EX RECENSIONE CHRIST...

Marcus Tullius Cicero

1. 3. 32

1.3.32

B I

M. T. CICERONIS

OPERA OMNIA

TOM. X.

M. TVLLII
CICERONIS
OPERA

EX RECENSIONE

CHRIST. GODOFR. SCHVTZII

ADDITIS COMMENTARIIS

TOMVS DECIMVS

AVGVSTAE TAVRINORVM
EX TYPIS IOSEPHI POMBA
ANNO MDCCCXXVIII.

4

5

M. TVLLII CICERONIS

EPISTOLARVM

AD DIVERSOS LIBER XIII—XVI

AD ATTICVM I—VI.

6

M. T. CICERONIS EPISTOLARVM AD DIVERSOS LIBER DECIMVS TERTIVS.

I.

Scr. Athenis circa kal. Quintil. A. V. C. 702.

A Memmio, qui damnatus lege de ambitu Athenis exsulabat, pridie autem quam Cicero Athenas veniret, Mitylenas discesserat, petit ut in gratiam cum Patrone Epicureo redeat, eique parietinas aedium, in quibus olim Epicurus habitaverat, concedat.

M. T. CICERO C. MEMMIO S. P. D.

Etsi non satis mihi constiterat, cum aliquane animi mei molestia, an potius libenter te Athenis visurus essem, quod iniuria, quam accepisti, dolore me afficeret, sapientia tua, qua fers iniuriam, laetitia; tamen vidisse te mallem. Nam quod est molestiae, non sane multo levius est, quum te non video; quod esse potuit voluptatis, certe, si vidissem te, plus fuisset. Itaque non dubitabo dare operam, ut te videam, quum id satis commode facere potero. Interea, quod per literas et agi tecum, et, ut arbitror, confici potest, agam. [1] Ac te illud primum rogabo, ne quid invitus

(1) Vulgo *agam nunc*. Sed *nunc* iam inest in *interea* et hic praesertim in fine periodi nimium languet. Benedictus ex aliquot Mss. recepit *agam*. *Nunc a te illud primum*.

mea causa facias; sed id, quod mea intelliges, tua nullam in partem multum interesse, ita mihi des, si tibi, ut id libenter facias, ante persuaseris. Cum Patrone Epicureo mihi omnia sunt: nisi quod in philosophia vehementer ab eo dissentio. Sed et initio Romae, quum te quoque et tuos omnes observabat, me coluit in primis; et nuper, quum ea, quae voluit, de suis commodis et praemiis consequutus est, me habuit suorum defensorum et amicorum fere principem; et iam a Phaedro, qui nobis, quum pueri essemus, antequam Philonem cognovimus, valde, ut philosophus, postea tamen, ut vir bonus et suavis et officiosus probabatur, traditus, mihique commendatus est. Is igitur Patro, quum ad me Romam literas misisset, uti te sibi placarem, peteremque, ut, nescio quid, illud Epicuri parietinarum sibi concederes; nihil scripsi ad te ob eam rem, quod aedificationis tuae consilium mea commendatione nolebam impediri. Idem, ut veni Athenas, quum idem ut ad te scriberem, rogasset; ob eam causam impetravit, quod te abiecisse illam aedificationem constabat inter omnes amicos tuos. Quod si ita est, et si iam plane tua nihil interest, velim, si qua offensiuncula facta est animi tui, perversitate aliquorum (novi enim gentem illam), des te ad lenitatem, vel propter tuam summam humanitatem,

De suis commodis et praemiis) Quaenam haec sint commoda et praemia, divinare non licet; nisi si, quod inter Epicureos excelleret, commoda sibi aliqua et praemia postulavit; qua de re lite orta, Romam venit, et patrono in primis Cicerone, quae voluit, a senatu consequutus est. MAN.

Phaedro) Epicureo, quem cum Attico frequenter audivi. CORR.

Philonem) Academicum. ID.

Aedificationis tuae consilium) Areopagitae, decreto facto, Memmio concesserant, ut aedes Epicuri veteres, quas Cicero ut in contemptionem adduceret, *parietinas* vocavit, commodi sui gratia exaedificare posset. MAN.

Gentem illam) Graecam. CORR.

Vel propter tuam) *Tuam* quod abest aliquot codd. Mss. omisit Benedictus. Nollem factum.

vel etiam honoris mei causa. Equidem, si, quid ipse sentiam, quaeris, nec cur ille tantopere contendat, video; nec cur tu repugnes: nisi tamen multo minus tibi concedi potest, quam illi, laborare sine causa. Quamquam Patronis et orationem et causam tibi cognitam esse certo scio. Honorem, officium, testamentorum ius, Epicuri auctoritatem, Phaedri obtestationem, sedem, domicilium, vestigia summorum hominum, sibi tuenda esse dicit. Totam hominis vitam rationemque, quam sequitur in philosophia, derideamus licet, si hanc eius contentionem volumus reprehendere. Sed, mehercules, quando illi ceterisque, quos illa delectant, non valde inimici sumus; nescio an ignoscendum sit huic, si tantopere laborat: in quo etiamsi peccat, magis ineptiis, quam improbitate peccat. Sed, ne plura (dicendum enim aliquando est), Pomponium Atticum sic amo, ut alterum fratrem. Nihil est illo mihi nec carius, nec iucundius. Is (non quo sit ex istis: est enim omni liberali doctrina politissimus: sed valde diligit Patronem, valde Phaedrum amavit) sic a me hoc contendit, homo minime ambitiosus, minime in rogando molestus, ut nihil unquam magis: nec dubitat, quin ego a te nutu hoc consequi possem, etiamsi aedificaturus esses. Nunc vero, si audierit, te aedificationem deposuisse, neque

Testamentorum ius) Tuenda enim testamentorum iura sunt. Hoc dicit, quia suos hortos Epicurus, in quibus habitare ac docere solitus erat, amico suo Metrodoro moriens testamento reliquerat, eo iure, ut post eius obitum ad alios Epicureae sectae principes possessio perveniret. Laërtius. Man.

Phaedri obtestationem) Obtestatus erat Phaedrus, quum viveret, ne hortos Epicuri negligerent, neve occupari a quoquam sinerent. Id.

Non quo sit ex istis) Hoc dicit, ut Attico petenti auctoritatem augeat, non quod is revera Epicureus non esset. Epist. 19, lib. V ad eum, et lib. I de Leg. Id. Sed consulto verbis ambiguis utitur, ut significet Atticum, etiamsi Epicuri decreta sequeretur, multo tamen Epicureis eruditiorem esse. Lem.

tamen me a te impetrasse; non te in me illiberalem, sed me in se negligentem putabit. Quamobrem peto a te, ut scribas ad tuos, posse tua voluntate decretum illud Areopagitarum, quem ὑπομνηματισμὸν illi vocant, tolli. Sed redeo ad prima. Prius velim tibi persuadeas, ut hoc mea causa libenter facias, quam ut facias. Sic tamen habeto: si feceris, quod rogo, fore mihi gratissimum. Vale.

Ὑπομνηματισμὸν) Ad rei memoriam literis mandatum. Man.

II.

Scr. Laodiceae ante nonas Mai. A. V. C. 703.

Petit, ut Evandro statuario de sacrarii habitatione commodet.

CICERO MEMMIO S.

C. Aviano Evandro, qui habitat in tuo sacrario, [1] et ipso multum utor, et patrono eius M. Aemilio familiarissime. Peto igitur a te maiorem in modum, quod sine tua molestia fiat, ut ei de habitatione accommodes. Nam propter opera instituta multa multorum, [2] subitum est ei remigrare kal. Quint. Impedior verecundia, ne te pluribus verbis rogem. Neque tamen dubito, quin, si tua nihil, aut non multum intersit, eo sis animo, quo ego essem, si quid tu me rogares. Mihi certe gratissimum feceris. Vale

(1) H. e. in parte aedium urbanarum exsulis C. Memmii Athenis. Nam sacraria non modo in sacris aedibus, verum in profanis etiam esse poterant loca quaedam consecrata, vel ubi sacrae res custodirentur, vel ubi sacra gentilitia fierent. Man.

Accommodes) *Commodes* placebat Ernestio ut usitatius. Idque est in cod. Dresd. 4.

(2) Nempe statuarius fuit Avianus Evander.

Subitum est) Nimis angusta praefinita dies facit, ut subitum sit incommodum ob temporis brevitatem. Man.

Kal. Quint.) Praefinita Evandro die, qua e sacrario migraret. Kalendae Quintiles in urbe primus erat locationum dies; cf. ad Q. Fratr. II, 3; Suet. Tiber. c. 13. Man.

III.

Scr. Laodiceae ante nonas Maii A. V. C. 703.

Fusium diligenter commendat.

M. T. CICERO C. MEMMIO S. P. D.

A. Fusium, unum ex meis intimis, observantissimum studiosissimumque nostri, eruditum hominem, et summa humanitate, tuaque amicitia dignissimum, velim ita tractes, ut mihi coram recepisti. Tam gratum mihi id erit, quam quod gratissimum. Ipsum praeterea summo officio et summa observantia tibi in perpetuum devinxeris. Vale.

A. Fusium) Sic cod. Vatic. Pal. 1, 6; Dresd. 1, Torgav. Alii ut Dresd. 2, 5, *Aulum Fusium*. Dresd. 3, *Aufidium*.

IV.

Scr. Romae mense Octobri A. V. C. 708.

Quum Caesar, victor civilium bellorum, agrum militibus divisurus esset, eique negotio praefecisset Q. Valerium; huic Volaterranos commendat, ne illorum ager divisioni subiiciatur.

M. T. CICERO Q. VALERIO, Q. F. ORCAE,
LEG. PROPRAET. S. D.

Cum municipibus Volaterranis mihi summa necessitudo est. Magno enim meo beneficio affecti, cumulatissime mihi gratiam retulerunt. Nam nec in honoribus meis, nec in laboribus unquam defuerunt. Cum quibus si mihi nulla causa intercederet, tamen, quod

Beneficio affecti) Quod legem a tribunis pl. promulgatam, de agris eorum dividendis, perferri consul non sum passus. Infra. MAX.

Nec in laboribus) Restitui lectionem edd. pr. Alii ut Graev. Ern. *nec in honoribus meis laboribus unquam defuerunt.*

te vehementissime diligo, quodque me a te plurimi fieri sentio, et memorem te, et hortarer, ut eorum fortunis consuleres, praesertim quum prope praecipuam causam haberent ad ius obtinendum: primum quod Sullani temporis acerbitatem, deorum immortalium benignitate subterfugerunt; deinde, quod summo studio populi romani a me in consulatu meo defensi sunt. Quum tribuni plebis legem iniquissimam de eorum agris promulgavissent; facile senatui populoque romano persuasi, ut eos cives, quibus fortuna pepercisset, salvos esse vellent. Hanc actionem meam C. Caesar primo suo consulatu in lege agraria comprobavit, agrumque Volaterranum et oppidum omni periculo in perpetuum liberavit: ut mihi dubium non sit, quin is, qui novas necessitudines adiungat, vetera sua beneficia conservari velit. Quamobrem est tuae prudentiae, aut sequi eius auctoritatem, cuius sectam atque imperium summa cum tua dignitate sequutus es; aut certe illi integram omnem causam reservare. Illud vero dubitare non debes, quin tam grave, tam firmum, tam honestum municipium tibi tuo summo beneficio in perpetuum obligari velis. Sed haec, quae supra scripta sunt, eo spectant, ut te horter et suadeam. Reliqua sunt, quae pertinent ad rogandum: ut non solum tua causa tibi consilium me dare putes, sed etiam, quod mihi opus sit, me a

Sullani temporis acerbitatem) Quo quum Sulla agros divideret, Volaterranum publicavit, sed neque illud dividere, neque Volaterranis civitatem eripere potuit, quum etiam tum essent in armis. Corr.

Tribuni plebis) Rulli, contra quem sunt Ciceronis orationes de lege agraria. Lem.

Primo) quibusdam libris deest. Graevio videtur glossema. Cell.

In lege Agraria) Quam de agro Campano et Stellate dividundo tulit. Man.

Grave — honestum) *Grave* moribus; *firmum* opibus; *honestum* splendore municipum. Man.

te petere et rogare. Gratissimum igitur mihi feceris, si Volaterranos omnibus rebus integros incolumesque esse volueris. Eorum ego domicilia, sedes, rem, fortunas, quae a diis immortalibus, et a praestantissimis in nostra republica civibus, summo senatus populique romani studio, conservatae sunt, tuae fidei, iustitiae, bonitatique commendo. Si pro meis pristinis opibus facultatem mihi res hoc tempore daret, ut ita defendere possem Volaterranos, quemadmodum consuevi tueri meos; nullum officium, nullum denique certamen, in quo illis prodesse possem, praetermitterem. Sed, quando apud te nihilominus hoc tempore valere me confido, quam valuerim semper apud omnes; pro nostra summa necessitudine, parique inter nos et mutua benivolentia abs te peto, ut ita de Volaterranis mereare, ut existiment, eum quasi divino consilio isti negotio praepositum esse, apud quem unum nos, eorum perpetui defensores, plurimum valere possemus.

V.

Scr. Romae mense Octobri A. V. C. 708.

Curtium commendat, rogatque ut eius Volaterranam possessionem ei integram servet.

M. T. CICERO Q. VALERIO, Q. F. ORCAE, LEG. PROPRAET. S. P. D.

Non moleste fero, eam necessitudinem, quae mihi tecum est, notam esse quam plurimis: neque tamen ob eam causam (quod tu optime existimare potes) te impedio, quo minus susceptum negotium, pro tua

fide et diligentia, ex voluntate Caesaris, qui tibi rem magnam difficilemque commisit, gerere possis. Nam quum multi a me petant multa, quod de tua erga me voluntate non dubitent, non committo, ut ambitione mea conturbem officium tuum. C. Curtio ab ineunte aetate familiarissime sum usus. Eius et Sullani temporis iniustissima calamitate dolui, et quum iis, qui similem iniuriam acceperant, amissis omnibus fortunis, reditus tamen in patriam voluntate omnium concedi videretur, adiutor incolumitatis fui. Is habet in Volaterrano possessionem, quum in eam, tanquam e naufragio, reliquias contulisset. Hoc autem tempore eum Caesar in senatum legit: quem ordinem ille, ista possessione amissa, tueri vix potest. Gravissimum autem est, quum superior factus sit ordine, inferiorem esse fortuna; minimeque convenit, ex eo agro, qui Caesaris iussu dividatur, eum moveri, qui Caesaris beneficio senator sit. Sed mihi minus libet multa de aequitate rei scribere, ne causa potius apud te valuisse videar, quam gratia. Quamobrem te in maiorem modum rogo, ut C. Curtii rem, meam putes esse: quidquid mea causa faceres, ut id C. Curtii causa quum feceris, existimes, quod ille per me[1] habuerit, id me habere abs te. Hoc te vehementer etiam atque etiam rogo.

Eum Caesar in senatum legit) Senatores bellum civile abstulerat, in quorum locum legit ex sua secta, etiam peregrinis adscitis. Suet. CELL.

Tueri vix potest) Quia non habebit censum senatorium. ERN.

(1) Schutz. *per te*, hoc sensu: Volo existimes quidquid a te Curtio tributum sit, id perinde esse ac si mihi ipsi tribueris. LEM.

VI. a.

Scr. Romae A. V. C. 697.

Cuspii amicos generatim omnes, nominatim L. Iulium, Valerio commendat.

M. T. CICERO Q. VALERIO, Q. F. ORCAE, PROCOS. (1) S. P. D.

Si vales, bene est: valeo. Credo te memoria tenere, me et coram P. Cuspio tecum loquutum esse, quum te prosequerer paludatum: et item postea pluribus verbis tecum egisse, ut, quoscumque tibi eius necessarios commendarem, haberes eos in numero meorum necessariorum. Id tu pro tua summa erga me benivolentia, perpetuaque observantia, mihi liberalissime atque humanissime recepisti. Cuspius, homo in omnes suos officiosissimus, mirifice quosdam homines ex ista provincia tuetur et diligit, propterea quod fuit in Africa bis, quum maximis societatis negotiis praeesset. Itaque hoc eius officium, quod adhibet erga illos, ego mea facultate et gratia soleo, quantum possum, adiuvare. Quare Cuspianorum omnium commendationis causam hac tibi epistola exponendam putavi. Reliquis epistolis tantum faciam, ut notam apponam eam, quae mihi tecum convenit, et simul significem, de numero esse Cuspii amicorum. Sed hanc commendationem, quam his literis consignare volui, scito esse omnium gravissimam. Nam P. Cuspius singulari studio contendit a me, ut tibi quam diligentissime L. Iulium

(1) Valerius Orca Africam proconsule rexit A. V. C. 697.

Maximis societatis) Publicanorum, qui Africae vectigalia exigebant. MAN.

Notam apponam) Inter Ciceronem et Valerium in Africam proficiscentem convenerat, ut, quibus literis ei Cicero aliquem vere atque ex intimo animi sui sensu, non ex aliorum voluntate, commendaret, signum quoddam apponeret, ut graves commendationes a levibus distinguerentur. ID.

commendarem. Eius ego studio vix videor mihi satisfacere posse, si utar verbis iis, quibus, quum diligentissime quid agimus, uti solemus. Nova quaedam postulat, et putat me eius generis artificium quoddam tenere. Ei ego pollicitus sum, me ex intima nostra arte deprompturum mirificum genus commendationis. Id quum assequi non possum, tu re velim efficias, ut ille, genere mearum literarum incredibili, quiddam perfectum arbitretur. Id facies, si omne genus liberalitatis, quod et ab humanitate et potestate tua proficisci poterit, non modo re, sed etiam verbis, vultu denique exprompseris: [1] quae quantum in provincia valerent, vellem expertus esses. [2] Sed tamen [3] ipsum hominem, quem tibi commendo, perdignum esse tua amicitia, non solum, quia mihi Cuspius dicit, credo (tametsi id satis esse debebat), sed quia novi eius iudicium in hominibus et amicis deligendis. Harum literarum vis quanta fuerit, propediem iudicabo; tibique, ut confido, gratias agam. Ego, quae te velle, quaeque ad te pertinere arbitrabor, omnia studiose diligenterque curabo. Cura, ut valeas.

(1) Manut. *expresseris.*

(2) Ex hoc loco Manutius colligit, Valerium paulo ante quam haec epistola scripta esset, in provinciam Africam venisse. Ergo nullum dubium esse potest quin haec epistola ad annum 697 referenda sit, quo anno Africam Valerius Orca proconsul administravit. SCH.

(3) Vulgo addebatur *suspicor*, quod prorsus alienum est, et iam ab Ernestio uncis circumscriptum.

VI. b.

Scr. Romae A. V. C. 697.

Valerio Procos. P. Cornelium commendat.

M. T. CICERO Q. VALERIO Q. F. ORCAE PROCOS. S. P. D.

P. Cornelius, [1] qui tibi has literas dedit, est mihi a P. Cuspio commendatus: cuius causa quanto opere cuperem deberemque, profecto ex me facile cognosti. Vehementer te rogo, ut cures, ut ex hac commendatione mihi Cuspius quam maximas, quam primum, quam saepissime gratias agat. Vale.

(1) Brevem hanc epistolam edd. nonnullae coniungunt cum superiore; in multis tamen libris scr. et edd. melius ab ea seiunctam. — Etiam Lemaire seiungi velit. *T.*

Dedit) In nonnullis codd. est *reddidit.*

VII.

Scr. Romae mense Octobri A. V. C. 708.

Petit a Cluvio, Puteolano, quem Caesar agro in Gallia Cisalpina dividundo praefecerat, ne municipii Atellani vectigalis ager dividatur.

M. T. CICERO CLVVIO S. P. D.

Quum in Galliam proficiscens, pro nostra necessitudine tuaque summa in me observantia, ad me domum venisses, loquutus sum tecum de agro vectigali municipii Atellani, qui esset in Gallia; quantoque

Galliam) Cisalpinam. MAN.

De agro vectigali) Qui vectigal Atellanis pendit. Quamvis enim in Campania est Atella, tamen agrum etiam alibi potuit possidere, sicut de Arpinatibus ex huius libri epist. 11 confirmatur. CELL.

opere eius municipii causa laborarem, tibi ostendi. Post tuam autem profectionem, quum et maxima res municipii honestissimi mihique coniunctissimi, et summum meum officium ageretur, pro tuo animo in me singulari, existimavi, me oportere ad te accuratius scribere: etsi non sum nescius, et quae temporum ratio, et quae tua potestas sit; tibique negotium datum esse a C. Caesare, non iudicium,[1] praeclare intelligo. Quare a te tantum peto, quantum et te facere posse, et libenter mea causa facturum esse arbitror. Et primum velim existimes, quod res est, municipii fortunas omnes in isto vectigali consistere: his autem temporibus hoc municipium maximis oneribus pressum, summis affectum esse difficultatibus. Hoc etsi commune videtur esse cum multis, tamen mihi crede, singulares huic municipio calamitates accidisse. Quas idcirco non commemoro, ne de miseriis meorum necessariorum conquerens, homines, quos nolo, videar offendere.[2] Itaque, nisi magnam spem haberem, C. Caesari nos causam municipii probaturos, non erat causa, cur a te hoc tempore aliquid contenderem. Sed quia confido, mihique persuasi, illum et dignitatis municipii, et aequitatis, etiam voluntatis erga se habiturum esse rationem: ideo a te non dubitavi contendere, ut hanc causam illi integram conservares. Quod etsi nihilominus a te peterem, si nihil audivissem te tale fecisse, tamen maiorem spem impetrandi nactus sum, posteaquam mihi dictum est, hoc idem a te Regienses impetravisse. Qui etsi te aliqua necessitudine attingunt, tamen tuus amor in me, sperare me cogit, te, quod tuis necessariis tribueris, idem esse

(1) H. e. te a Caesare agros dividere iussum, non autem tibi concessum esse, ut in iis, quibus agri adimendi sunt, iudicium tuum sequare. *Non iudicium*, non arbitrium.

(2) Caesarem scil. eiusque asseclas.

tributurum meis: praesertim quum ego pro his unis petam; habeam autem, qui simili causa laborent, complures necessarios. Hoc me non sine causa facere, neque aliqua levi ambitione commotum a te contendere, etsi te existimare arbitror, tamen mihi affirmanti credas velim, me huic municipio debere plurimum; nullum unquam fuisse tempus neque honorum, neque laborum meorum, in quo non huius municipii studium in me exstiterit singulare. Quapropter a te etiam atque etiam, pro nostra summa coniunctione, proque tua in me perpetua et maxima benivolentia, maiorem in modum peto atque contendo, ut quum fortunas agi eius municipii intelligas, quod sit mihi necessitudine, officiis, benivolentia coniunctissimum, id mihi des; [1] quod erit huiusmodi, ut, si a Caesare, quod speramus, impetrarimus, tuo beneficio nos id consequutos esse iudicemus; sin minus, pro eo tamen id habeamus, quum a te data sit opera, ut impetraremus. Hoc quum mihi gratissimum feceris, tum viros optimos, homines honestissimos, eosdemque gratissimos, et tua necessitudine dignissimos, summo beneficio in perpetuum tibi tuisque devinxeris.

(1) Scil. quod petii, ut causam horum agrorum qui in Gallia Cisalpina municipio Atellano vectigales sunt, Caesari integram serves, nec antequam ille causam cognoverit, istos agros dividas.

VIII.

Scr. Romae mense Octobri A. V. C. 708.

Rutilium rogat, ut in agrorum divisione Albini praedia ne attingat.

M. T. CICERO M. RVTILIO (1) S. P. D.

Quum et mihi conscius essem, quanti te facerem, et tuam erga me benivolentiam expertus essem, non dubitavi a te petere, quod mihi petendum esset. P. Sextium quanti faciam, ipse optime scio: quanti autem facere debeam, et tu, et omnes homines sciunt. Is quum ex aliis te mei studiosissimum esse cognosset, petivit a me, ut ad te quam accuratissime scriberem de re C. Albini senatoris, cuius ex filia natus est L. Sextius, optimus adolescens, filius P. Sextii. Hoc idcirco scripsi, ut intelligeres, non solum me pro P. Sextio laborare debere, sed Sextium etiam pro Albino. Res autem est haec. A M. Laberio C. Albinus praedia in aestimationem accepit; quae praedia Laberius emerat a Caesare de bonis Plotianis. Ea si dicam non esse e republica dividi, docere te videar, non rogare. Sed tamen quum Caesar Sullanas venditiones et assignationes ratas esse velit, quo firmiores existimentur suae: si ea praedia dividentur, quae ipse Caesar vendidit, quae tandem in eius venditio-

(1) Quem Caesar praefecerat agro in Gallia Cisalpina dividendo.

P. Sextium) Qui tribunus pl. Ciceronem ab exilio reduxit. MAN.

Cuius ex filia) Pro Sextio cap. 3: *duxit honestissimi et spectatissimi viri C. Albini filiam, ex qua hic est filius, et nupta iam filia.*

Praedia in aestimationem accepit) Hoc est, Laberii praedia pro debito accepit aestimata tanti, quanti erant ante bellum civile. Vide superius lib. IX, epist. 16, et 18; et lib. V, epist. 20. Sic enim Caesar satisfieri volebat creditoribus ab iis, qui non erant solvendo. Vide Suet. Iul. c. 44. GRAEV.

nibus esse poterit auctoritas? Sed hoc quale sit, tu pro tua prudentia considerabis. Ego te plane rogo, atque ita, ut maiore studio, iustiore de causa, magis ex animo rogare nihil possim, ut Albino parcas, praedia Laberiana ne attingas. Magna me affeceris non modo laetitia, sed etiam quodammodo gloria, si P. Sextius homini maxime necessario [1] satisfecerit per me, ut ego illi uni plurimum debeam. Quod ut facias, te vehementer etiam atque etiam rogo. Maius mihi dare beneficium nullum potes. Id mihi intelliges esse gratissimum.

(1) Albino socero suo; conf. Orat. pro Sext. c. 3.

IX.

Scr. videtur A. V. C. 702, *in Cilicia.*

Crassipedi, Bithyniae quaestori, Bithynicam publicanorum societatem, in primisque Cn. Pupium commendat.

M. T. CICERO CRASSIPEDI S. P. D.

Quamquam tibi praesens [1] commendavi, ut potui diligentissime, socios Bithyniae; teque quum mea commendatione, tum etiam tua sponte intellexi cupere ei societati, quibuscumque rebus posses, commodare: tamen, quum ii, quorum res agitur, magni sua interesse arbitrarentur, me etiam per literas declarare tibi, qua essem erga ipsos voluntate, non dubitavi haec ad te scribere. Volo enim te existimare,

Crassipedi) Idem esse videtur, qui Ciceronis filiam uxorem duxerat, brevi post tempore dimissam. Quo autem anno Bithyniae quaestor fuerit, haud satis constat. Pighius in Annalibus hanc quaesturam omnino praetermisit. Sigonius eam ad hunc annum refert, quo Silius erat propraetor Bithyniae. Lem.

(1) Sive Romae sive quum in provinciam proficisceretur, ubi Ephesi fortasse vel alia in Asiae urbe Crassipedem viderat.

me, quum universo ordini publicanorum [1] semper libentissime tribuerim, idque magnis eius ordinis erga me meritis facere debuerim, tum in primis amicum esse huic Bithynicae societati: quae societas et ordine ipso, et hominum genere, prima est et maxima civitatis. [2] Constat enim ex ceteris societatibus; [3] et casu permulti sunt in ea societate valde mihi familiares, in primisque is, cuius praecipuum officium agitur hoc tempore, P. Rupilius, P. F. Menenia, qui est magister in ea societate. Quae quum ita sint, in maiorem modum a te peto, Cn. Pupium, qui est in operis eius societatis, omnibus tuis officiis atque omni liberalitate tueare, curesque, ut eius operae, quod tibi facile factu est, quam gratissimae sint sociis; remque, et utilitatem sociorum (cuius rei quantam potestatem quaestor habeat, non sum ignarus) per te quam maxime defensam et auctam velis. Id quum mihi gratissimum feceris, tum illud tibi expertus promitto et spondeo, te socios Bithyniae, si iis commodaris, memores esse et gratos cogniturum.

(1) Vulgo in edd. additur *multum*. Sed hoc ignorant codd. Mss. et edd. vett. et recte potest abesse, si in *tribuerim* intelligatur *commendandi officium*. Apte comparavit Bengelius XIII, 70, ubi de eadem re dicitur *tribuo nonnunquam in vulgus*.

(2) Ita correxi vulg. *quae societas ordine ipso hominum genere pars est maxima civitatis*. Qua in lectione iure offendit Ernestium vocabulum *pars*. Ceterum *ordine* non de *ordine equestri* (nam omnes publicani equites erant), sed de dignitate qua haec societas ceteris antecellebat intelligendum.

(3) Quum essent multae publicanorum societates, ex omnibus Bithynica constabat. Man.

Menenia) Cives Romani a tribu ostendi soliti, quae quidem tribus plerumque in antiquis et lapidibus et libris prima tantum syllaba scripta legitur. Hinc *Men.* est Menenia tribus. Vide lib. VIII, epist. 8. Graev.

X.

Scr. Romae initio anni V. C. 707.

M. Bruto, quem Caesar in Africanum bellum profecturus, Cisalpinae Galliae praefecerat, Varronem, quaestorem ei sorte datum, diligentissime commendat.

CICERO BRVTO S.

Quum ad te tuus quaestor, M. Varro, [1] proficisceretur, commendatione egere eum non putabam. Satis enim commendatum tibi eum arbitrabar ab ipso more maiorum: qui, ut te non fugit, hanc quaesturae coniunctionem, liberorum necessitudini proximam voluit esse. Sed quum sibi ita persuasisset ipse, meas de se accurate scriptas literas maximum apud te pondus habituras, a meque contenderet, ut quam diligentissime scriberem; malui facere, quod meus familiaris tanti sua interesse arbitraretur. Vt igitur debere me facere hoc intelligas, quum primum M. Terentius in forum venit, ad amicitiam se meam contulit. Deinde, ut se corroboravit, duae causae accesserunt, quae meam in illum benivolentiam augerent: una,

(1) Non *M. Terentius Varro* ille omnium Romanorum doctissimus et πολυγραφώτατος, quem miro errore Manutius et Ernestius cum hoc confundunt, sed alius multo iunior. — Schutzio adsentit I. V. Lecl.

In forum venit) Quum praetexta deposita, virilem induit, et in virorum numerum est transcriptus, pro quo in lib. XV, epist. 16 dicitur *forum attingere*. Vide et superius lib. V, epist. 8. Oliv.

Vt se corroboravit) Vt virilem ad aetatem accessit. Sic in Orat. pro Caelio: *Quum is iam se corroboravisset, ac vi inter viros esset.* In eadem, *Non modo haec aetas, sed etiam corroborata*, id est, non modo adolescentes, sed etiam viri. Et supra eiusdem orationis initio, eos, qui non, ut Caelii accusator, adolescentes essent, sed viri, *robustiores* appellavit. Alibi etiam in hanc sententiam eodem verbo usus est. Inde *Robusta aetas*. Man.

Augerent) Sic Ern. e codd. nonnullis post Victorium. Vulgo *augerunt*.

quod versabatur in hoc studio nostro, quo etiam nunc maxime delectamur, et cum ingenio, ut nosti, nec sine industria; deinde, quod mature se contulit in societates publicanorum: quod quidem nollem. Maximis enim damnis affectus est. Sed tamen causa communis ordinis, mihi commendatissimi, fecit amicitiam nostram firmiorem. Deinde versatus in utrisque subselliis [1] optima et fide et fama, iam ante hanc commutationem reipublicae, petitioni sese dedit, honoremque honestissimum existimavit fructum laboris sui. His autem temporibus a me Brundisio cum literis et mandatis profectus ad Caesarem est: qua in re et amorem eius in suscipiendo negotio perspexi, et in conficiendo ac renuntiando fidem. Videor mihi, quum separatim de probitate eius et moribus dicturus fuissem, si prius causam, cur eum tantopere diligerem, tibi exposuissem, in ipsa causa exponenda satis etiam de probitate dixisse. Sed tamen separatim promitto, in meque recipio, fore eum tibi et voluptati et usui. Nam et modestum hominem cognosces, et pudentem [2] et a cupiditate omni remotissimum, praeterea magni laboris, summaeque industriae. Neque ego haec polliceri debeo, quae tibi ipsi, quum bene cognoris,

In hoc studio nostro) Philosophiae. Corr. Eloquentiae forensis. Man.

Sed tamen causa) *Causa* omissum codd. V Dresdd. Torg. Asc. 1, aliis. Itaque Benedictus eiecit, ita ut in *communis* intelligeretur *amicitia*. Commodius tamen arbitror cum Manutio *causa* servari. Victorio placebat *communio ordinis* quod Lambinus invenit in codice Memmiano.

(1) I. e. ut Graevius et Ernestius monuerunt, *in subselliis iudicum, et patronorum*; in quibus ut patronus fidem praestitit clientibus, ut iudex optima usus est fama integritatis.

Petitioni sese dedit) Honorum. An etiam gesserit, incertum, quia nunc tandem quaesturam gerit, qui primus gradus honorum erat. Cell.

His autem temporibus) Post cladem Pharsalicam. Brundusii autem Cicero Caesarem, saltem reconciliationem eius, exspectabat. Supra lib. XI, ep. 27. Id.

(2) Sic e coniectura Corradi et Lambini, Ernestio quoque probata edidi pro vulg. *prudentem*.

iudicanda sunt: sed tamen in omnibus novis coniunctionibus interest, qualis primus aditus sit, et qua commendatione quasi amicitiae fores aperiantur. Quod ego his literis efficere volui: etsi id ipsa per se necessitudo quaesturae effecisse [1] debet; sed tamen nihilo infirmius illud, hoc addito. Cura igitur, si me tanti facis, quanti et Varro existimat, et ipse sentio, ut quam primum intelligam, hanc meam commendationem tantum illi utilitatis attulisse, quantum et ipse sperarit, nec ego dubitarim.

(1) Haec est lectio Victorii a Benedicto etiam in codd. suis reperta. Vulgo *efficere.*

XI

Scr. Romae A. V. C. 707.

Commendat Bruto vectigalia, quae Arpinates in Gallia habebant; et legatos, qui ad ea exigenda proficiscebantur.

M. T. CICERO BRVTO S. P. D.

Quia semper animadverti, studiose te operam dare, ut ne quid meorum [2] tibi esset ignotum; propterea non dubito, quin scias, non solum cuius municipii sim, sed etiam, quam diligenter soleam meos municipes, Arpinates, tueri. Quorum quidem omnia commoda, omnesque facultates, quibus et sacra conficere, et sarta tecta aedium sacrarum, locorumque communium tueri possint, consistunt in his vectigalibus,

(2) I. e. eorum quae ad familiam meam, ad cognatos et necessarios pertineant.

Sarta tecta — communium) Quae quum et conservanda maxime sint, nec sine vectigalibus conservari queant, summo studio providendum est, ne qua res impediat agrorum vectigalium fructus aut imminuat. MAN.

quae habent in provincia Gallia. Ad ea visenda, pecuniasque, quae a colonis debentur, exigendas, totamque rem et cognoscendam et administrandam, legatos equites romanos misimus, Q. Fufidium, Q. F., M. Faucium, M. F., Q. Mamercum, Q. F. Peto a te in maiorem modum, pro nostra necessitudine, ut tibi ea res curae sit, operamque des, ut per te quam commodissime negotium municipii administretur, quam primumque conficiatur; ipsosque, quorum nomina scripsi, ut quam honorificentissime, pro tua natura, et quam liberalissime tractes. Bonos viros ad tuam necessitudinem adiunxeris, municipiumque gratissimum beneficio tuo devinxeris: mihi vero etiam gratius feceris, quod quum semper tueri municipes meos consuevi, tum hic annus praecipue ad meam curam officiumque pertinet. Nam constituendi municipii causa hoc anno aedilem filium meum fieri volui, et fratris filium, et M. Caesium, hominem mihi maxime necessarium: is enim magistratus in nostro municipio, nec alius ullus creari solet: quos cohonestaris, in primisque me, si res publica [1] municipii, tuo studio, diligentia bene administrata erit. Quod ut facias, te vehementer etiam atque etiam rogo.

Nec alius ullus) In aliis enim municipiis vel dictator creari solebat, ut Lanuvii (orat. pro Milone), vel consul, ut Tusculi; creabantur duumviri, Corfinii; quatuorviri, Cumis et Neapoli: quaestor Sidicini et Ferenti. Mar. — Hadrianus, teste Spartiano, se nominari dictatorem, aedilem, duumvirum in latinis municipiis passus est. Lem.

(1) Idem est quod antea dicebat *negotium municipii*, nempe pecuniarum a colonis exigendarum.

XII.

Scr. Romae A. V. C. 707.

Q. Fufidium, Arpinatis municipii legatum, qui tribunus militum in Cilicia fuerat, diligenter commendat.

M. T. CICERO BRVTO S. P. D.

Alia epistola communiter commendavi tibi legatos Arpinatium, ut potui diligentissime: hac separatim Q. Fufidium, quocum mihi omnes necessitudines sunt, diligentius commendo, non ut aliquid de illa commendatione deminuam, sed ut hanc addam. Nam et privignus est M. Caesii, mei maxime et familiaris et necessarii, et fuit in Cilicia mecum tribunus militum: quo in munere ita se tractavit, ut accepisse ab eo beneficium viderer, non dedisse. Est praeterea (quod apud te valet plurimum) a nostris studiis non abhorrens. Quare velim eum quam liberalissime complectare; operamque des, ut in ea legatione, quam suscepit contra suum commodum, sequutus auctoritatem meam, quam maxime eius excellat industria. Vult enim, id quod optimo cuique natura tributum est, quam maximam laudem, tum a nobis, qui eum impulimus, tum a municipio consequi; quod ei continget, si hac mea commendatione tuum erga se studium erit consequutus.

Alia epistola) Proxime superiore.

Deminuam) Aliquot edd. et Mss. *comminuam.*

Sed ut hanc addam) Recte sic Man. Graev. Ern. e codd. Maffei et Amst. Vulgo *sed ut ad hanc addam.*

Auctoritatem meam) Auctor enim ei fui, ut eam legationem susciperet. Sequitur proxime: *qui eum impulimus.*

XIII.

Scr. Romae A. V. C. 707.

L. Castronium, Lucensem municipem, commendat.

M. T. CICERO BRVTO S. P. D.

L. Castronius Paetus, longe princeps municipii Lucensis, est honestus, gravis, plenus officii, bonus plane vir, et quum virtutibus, tum etiam fortuna, si quid hoc ad rem pertinet, ornatus: meus autem est familiarissimus, sic prorsus, ut nostri ordinis observet neminem diligentius. Quare ut et meum amicum, et tua dignum amicitia, tibi commendo. Cui, quibuscumque rebus commodaveris, tibi profecto iucundum, mihi certe erit gratum. Vale.

XIV.

Scr. Romae A. V. C. 707.

Petit ut exactionem eius pecuniae, quam L. Straboni P. Cornelius debet, suo studio et diligentia curet.

M. T. CICERO BRVTO S. P. D.

L. Titio Strabone, equite romano, in primis honesto et ornato, familiarissime utor. Omnia mihi cum eo intercedunt iura summae necessitudinis. Huic in tua provincia pecuniam debet P. Cornelius. Ea res a Volcatio, qui Romae ius dicit, reiecta in Galliam est. [1] Peto a te hoc diligentius, quam si mea res esset, quo est honestius de amicorum pecunia laborare, quam de sua, ut negotium conficiendum cures; ipse susci-

(1) Scil. ut Brutus eam diiudicaret, Galliae hoc tempore praefectus, qui commodius de ea re decernere posset.

pias, transigas, operamque des, quoad tibi aequum et rectum videbitur, ut quam commodissima conditione libertus Strabonis, qui eius rei causa missus est, negotium conficiat, ad nummosque perveniat. Id et mihi gratissimum erit; et tu ipse L. Titium cognosces amicitia tua dignissimum. Quod ut tibi curae sit, ut omnia solent esse, quae me velle scis, te vehementer etiam atque etiam rogo.

XV.

Scr. Asturae mense Aprili A. V. C. 708.

Praecilium adolescentem, patre natum Caesaris amicissimo, commendat.

M. T. CICERO C. CAESARI IMP. S. P. D.

Praecilium tibi commendo unice, tui necessarii, mei familiarissimi, viri optimi filium; quem quum adolescentem ipsum, propter eius modestiam, humanitatem, animum, et amorem erga me singularem, mirifice diligo; tum patrem eius, re doctus, intellexi et didici mihi fuisse semper amicissimum. En, hic ille est, [1] maxime qui irridere atque obiurgare me solitus est, quod me non tecum, praesertim quum abs te honorificentissime invitarer, coniungerem.

En, hic ille est) Insignis ad movendum locus: tum quia sensus Praecilii et studium erga Caesarem declaratur: tum etiam, quia Cicero, qua sibi re offensum Caesarem putat, in ea dat operam, ut illum sibi, erroris confessione, reconciliet. *Hem*, particula non dolentis, sed indicantis potius: ut Phil. V., *Hem causam, cur lex tam egregia ferretur, ut eos iudices* etc. Terentius in And. *Obsecro te, quamprimum hoc me libera miseram metu.* D. *Hem libero.* In And. *Hem tibi, rescivit omnem rem.* Et alibi. Similiter Plautus in Asi. *Hem nunc, si velis da, commoda homini amico.* Et in Capt. *Hem mihi iam otium est.* Et alibi. MAN.

(1) *De illis* hic inculcatum recte omittunt Mss. Hittorp. et Pal. 6.

Ἀλλ' ἐμὸν οὔ ποτε θυμὸν ἐνὶ στήθεσσιν ἔπειθεν, [2]
Ὡς νεφέλη ἐκάλυψε μέλαινα. [3]

Audiebam enim nostros proceres clamitantes,

Ἄλκιμος ἔσσ', ἵνα τίς σε καὶ ὀψιγόνων εὖ εἴπῃ. [4]

Sed tamen iidem me consolantur; et iam hominem perustum etiamnum gloria volunt incendere; [5] atque ita loquuntur:

Μὴ μὰν ἀσπουδεί γε καὶ ἀκλειῶς ἀπολοίμην,
Ἀλλὰ μέγα ῥέξας τι καὶ ἐσσομένοισι πυθέσθαι. [6]

Sed minus iam movent, ut vides. Itaque ab Homeri magniloquentia confero me ad vera praecepta Εὐριπίδου·

Μισῶ σοφιστὴν, ὅστις οὐχ αὑτῷ σοφός. [7]

quem versum sènex Praecilius laudat egregie; et ait, posse eundem et *ἅμα πρόσσω καὶ ὀπίσσω* [8] videre, et nihilominus

(2) *Sed meum nunquam animum in pectoribus persuaserunt.* Odyss. H. 258.

(3) *Sic nebula occultavit atra.* I. e. ita non vidi, quod utilius mihi fuit: ita mihi quasi nebula quaedam videndi facultatem ademit. Odyss. Ω 314. Man.

Nostros proceres) Pompeianos. *Proceres* vocat cum ironia: qui defendi a se remp. gloriarentur. Id.

(4) *Fortis esto, ut aliquis te et posterorum laudet.* Odyss. A 302. Vt etiam aliquis posterorum te laudet.

(5) *Etiamnum*, non placet: videtur enim abundare, quum iam dictum sit *etiam*. Veterum librorum varietas dubitationem mihi quidem non parvam affert. Placuit olim, *Inani gloria*: placet idem nunc, ita si docti viri probant. Non enim is sum, qui meas opiniones mordicus retineam. Id. — Schulz. *et hominem, iam perustum inani gloria, etiamnum vol. inc.*; sed quis ferat, *incendere inani gloria?* Lem.

(6) *Ne ignaviter, et sine gloria peream, sed magno aliquo edito facinore, quod a posteris audiatur.* Iliad. X 304.

(7) Versiculus Euripidis ex incerta tragoedia a Plutarcho etiam his laudatus. — Vide Ennianum carmen Epist. 6, lib. VII. Odi , 'tur istos Pompeianos sapientes, qui sibi non sunt sapientes, quum tecum adhuc pugnent. Corr.

(8) *Simul a fronte, et a tergo.* Iliad. A, 343. Praeterita simul et sequentia inspicere, quod qui facit, errare non potest. Facit autem is, aiebat Praecilius, qui cum Caesare, opibus, honoribus, gloria florentissimo, non contendit. Man.

Αἰὲν ἀριστεύειν, καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλλων [1]

Sed, ut redeam ad id, unde coepi: vehementer mihi gratum feceris, si hunc adolescentem humanitate tua, quae est singularis, comprehenderis; et ad id, quod ipsorum Praeciliorum causa te velle arbitror, addideris cumulum commendationis meae. Genere novo sum literarum ad te usus, ut intelligeres, non vulgarem esse commendationem.

(1) *Semper egregie se gerere, et aliis antecellere.* Iliad. H, 208.

Genere novo) Ob interpositos graecos versus. Id.

XVI.

Scr. Asturae mense Aprili A. V. C. 708.

Apollonium, P. Crassi libertum, Caesari in Hispania contra Pompeii filios bellum gerenti, commendat.

M. T. CICERO C. CAESARI IMP. S. P. D.

P. Crassum ex omni nobilitate adolescentem dilexi plurimum; et de eo quum ab ineunte eius aetate bene speravissem, tum per me existimare coepi, [1] iis iudiciis, quae de eo feceram, cognitis. [2] Eius libertum Apollonium iam tum equidem, quum ille viveret, et magni faciebam, et probabam. Erat enim et studiosus Crassi, et ad eius optima studia vehementer aptus. Itaque ab eo admodum diligebatur. Post mortem autem Crassi, eo mihi etiam dignior visus est, quem in fidem atque amicitiam meam reciperem, quod eos

P. Crassum) M. Crassi a Parthis interempti filium, non cum patre occisum. — Immo cum patre periit a Parthibus interemptus. Lem.

Et de eo) Sic optime correxit Gronovius. Vulgo *ex eo.*

(1) Legendum arbitror *tum per bene existimare coepi.*

(2) Nam antea de coniectura tantum Cicero de Crasso iudicaverat. Lem.

a se observandos et colendos putabat, quos ille dilexisset, et quibus carus fuisset. Itaque et ad me in Ciliciam venit, multisque in rebus mihi magno usui fuit et fides eius, et prudentia; et, ut opinor, tibi in Alexandrino bello, quantum studio et fidelitate consequi potuit, non defuit. Quod quum speraret, te quoque ita existimare, in Hispaniam ad te, maxime ille quidem suo consilio, sed etiam me auctore, est profectus. Cui ego commendationem non sum pollicitus, non quin eam valituram apud te arbitrarer; sed neque mihi egere commendatione videbatur, qui et in bello tecum fuisset, et, propter memoriam Crassi, de tuis unus esset; et, si uti commendationibus vellet, etiam per alios eum videbam id consequi posse. Testimonium mei de eo iudicii, quod et ipse magni aestimabat, et ego apud te valere eram expertus, ei libenter dedi. Doctum igitur hominem cognovi, et studiis optimis deditum, idque a puero. Nam domi meae cum Diodoto Stoico, homine, meo iudicio, eruditissimo, multum a puero fuit. Nunc autem, incensus studio rerum tuarum, eas literis graecis mandare cupit. Posse arbitror: valet ingenio: habet usum: iam pridem in eo genere studii literarumque versatur: satisfacere immortalitati laudum tuarum mirabiliter cupit. Habes opinionis meae testimonium: sed tu hoc facilius multo, pro tua singulari prudentia, iudicabis. Et tamen, quod negaveram, commendo tibi eum. Quidquid ei commodaveris, erit id maiorem in modum gratum.

XVII.

Scr. Romae A. V. C. 707.

Manium Curium Servio Sulpicio, Achaiae praesidi, commendat.

M. T. CICERO SER. SVLPICIO S. P. D.

M' Curius, qui Patris negotiatur, multis et magnis de causis a me diligitur. Nam et amicitia pervetus mihi cum eo est, ut primum in forum venit, instituta; et Patris quum aliquoties antea, tum proxime hoc miserrimo bello, domus eius tota mihi patuit: qua si opus fuisset, tam essem usus, quam mea. Maximum autem mihi vinculum cum eo est quasi sanctioris cuiusdam necessitudinis, quod est Attici nostri familiarissimus, eumque unum praeter ceteros observat ac diligit. Quem si tu iam forte cognosti, puto me hoc, quod facio, facere serius. Ea est enim humanitate et observantia, ut eum tibi iam ipsum per se [1] commendatum putem. Quod tamen si ita est, magnopere a te quaeso, ut ad eam voluntatem, si quam in illum ante has meas literas contulisti, quam maximus post mea [2] commendatione cumulus accedat. Sin autem propter verecundiam suam minus se tibi obtulit, aut nondum eum satis habes cognitum, aut quae causa est, cur maioris commendationis indigeat; sic tibi eum commendo, ut neque maiore studio quemquam, neque iustioribus de causis commendare possim. Faciamque id, quod debent facere ii, qui religiose et sine ambitione commendant. Spondebo enim

(1) Ita Benedictus e codd. quinque Dresdd. Torg. Asc. 1. Vulg. *per se ipsum.*

(2) Sic Lamb. Graev. I. V. Leclerc aliique; Manut. coniiciebat: *quam maximus potest, mea* etc. Schutz. dedit: *quam maximus possit, mea* etc. Ernestius malebat simpliciter *mea* vel *hac mea.* Bened. *post ea.* T.

tibi, vel potius spondeo, in meque recipio, eos esse M' Curii mores, eamque tum probitatem, tum etiam humanitatem, ut eum et amicitia tua, et tam accurata commendatione, si tibi sit cognitus, dignum sis existimaturus. Mihi certe gratissimum feceris, si intellexero, has literas tantum, quantum scribens confidebam, apud te pondus habuisse.

XVIII.

Scr. Romae A. V. C. 707.

Gratias agit, quod optima in Atticum voluntate sit, quem dum commendari dicit necesse non esse, eo ipso valde commendat, quo Servius ei neque in Epiroticis, neque in aliis rebus desit.

CICERO SERVIO S.

Non concedam, ut Attico nostro, quem elatum laetitia vidi, iucundiores tuae suavissime ad eum et humanissime scriptae literae fuerint, quam mihi. Nam etsi utrique nostrum prope aeque gratae erant, tamen ego admirabar magis, te, quasi rogatus, aut certe admonitus, liberaliter Attico respondisses (quod tamen dubium nobis, quin ita futurum fuerit, non erat), ultro ad eum scripsisse, [1] eique nec opinanti voluntatem tuam tantam per literas detulisse. De quo non modo rogare te, ut eo studiosius mea quoque causa facias, non debeo (nihil enim cumulatius fieri potest, quam polliceris), sed ne gratias quidem agere, quod tu et ipsius causa et tua sponte feceris. Illud tamen

(1) Impeditior est horum verborum iunctura. Suspicor ita legendum esse, *te quasi rogatus, aut certe admonitus Attico respondisses, tam liberaliter (quod tamen — non erat) ultro ad eum scripsisse.*

Quod tu ipsius causa feceris) Si enim id mea causa fecisses, gratias ipse agere deberem: quum vero ipsius causa feceris, ad eum pertinere gratiarum actio videtur. Quamquam ne ille quidem gratias debet agere: non

dicam, mihi id, quod fecisti, esse gratissimum. Tale enim tuum iudicium de homine eo, quem unice diligo, non potest mihi non summe esse iucundum. Quod quum ita sit, esse gratum necesse est. Sed tamen, quum mihi, pro coniunctione nostra, vel peccare apud te in scribendo licet; utrumque eorum, quae negavi mihi facienda esse, faciam. Nam et ad id, quod Attici causa te ostendisti esse facturum, tantum velim addas, quantum ex nostro amore accessionis fieri potest; et, quod modo verebar tibi gratias agere, nunc plane ago, teque ita existimare volo, quibuscumque officiis in Epiroticis reliquisque rebus Atticum obstrinxeris, iisdem me tibi obligatum fore.

enim ab eo rogatus, aut admonitus, sed ultro ipse nec opinanti voluntatem ei tuam tantum per literas detulisti. Itaque gratiarum actio nulla aequare potest officium tuum. Man.

Epiroticis) Possessiones in Epiro Atticus habuit, ut epistolae ad eum scriptae, et Nepos in vita demonstrat. Epirus autem hoc tempore ad imperium Sulpicii, Achaiam regentis, pertinuit: antea Macedoniae provinciae pars fuit, ut ostendit oratio in Pisonem. Id.

XIX.

Scr. Romae A. V. C. 707.

Rogat, ut Lysonem, quem antea commendaverat, in fidem et necessitudinem recipiat.

M. T. CICERO SER. SVLPICIO S. P. D.

Cum Lysone Patrensi est mihi quidem hospitium vetus, quam ego necessitudinem sancte colendam puto. Sed ea causa etiam cum aliis compluribus: [1] familiaritas tanta nullo cum hospite, et ea quum officiis eius

(1) Legendum puto: *sed ea causa communis cum aliis compluribus*; vel *sed ea* (scil. *necessitudo*) *etiam cum aliis compluribus*.

multis, tum etiam consuetudine quotidiana sic est aucta, ut nihil sit familiaritate nostra coniunctius. Is quum Romae annum prope ita fuisset, ut mecum viveret, etsi eramus in magna spe, te meis literis commendationeque diligentissime facturum, id quod fecisti, ut eius rem et fortunas absentis tuerere: tamen quod in unius [1] potestate erant omnia, et quod Lyso fuerat in nostra causa [2] nostrisque praesidiis, quotidie aliquid timebamus. Effectum tamen est et ipsius splendore, et nostro reliquorumque hospitum studio, ut omnia, quae vellemus, a Caesare impetrarentur: quod intelliges ex iis literis, quas Caesar ad te dedit. Nunc non modo non remittimus tibi aliquid ex nostra commendatione, quasi adepti iam omnia; sed eo vehementius a te contendimus, ut Lysonem in fidem necessitudinemque tuam recipias: cuius dubia fortuna, timidius tecum agebamus, verentes, ne quid accideret eiusmodi, ut ne tu quidem mederi posses; explorata vero eius incolumitate, omnia a te summo studio summaque cura peto. [3] Quae ne singula enumerem, totam tibi domum commendo: in his adolescentem filium eius, quem C. Memmius Gemellus, cliens meus, quum in calamitate exsilii sui Patrensis civis factus esset, Patrensium legibus adoptavit; ut

(1) Caesaris.

(2) Scil. *Pompeianorum*.

Quas Caesar ad te dedit) Potest eas literas Caesar in Hispania scripsisse, sed verisimilius est, in Vrbe: quum dicat Cicero, *Et nostro reliquorumque hospitum studio.* Quod si ita est, ivit Sulpicius in Achaiam, antequam in Hispaniam (epist. 4, lib. IV): mansit usque ad exitum belli. Nam, ut diximus iam, Caesar et Sulpicius, hic ex Achaia, ille missis ex Hispania literis, in obitu filiae consolati sunt. MAN.

(3) Sic Asc. 1, cum nonnullis Corradi libris. Vulgo *omnia a te studia summa cura peto.* Alii aliter, sed nihil melius, ea quam recepimus lectione, Benedicto quoque probata. *Summa cura* quomodo a *summo studio* differat, intelligitur ex his quae sequuntur: *quod quum fieri vehementer studeo, tum etiam illud vereor.*

Patrensis civis) Amissa Romana civitate. Nam duarum civitatum civis esse nemo poterat. MAN.

eius ipsius hereditatis ius causamque tueare. Caput illud est, ut Lysonem, quem ego virum optimum gratissimumque cognovi, recipias in necessitudinem tuam. Quod si feceris, non dubito, quin in eo diligendo, ceterisque postea commendando, idem, quod ego, sis iudicii et voluntatis habiturus. Quod quum fieri vehementer studeo, tum etiam illud vereor, ne, si minus cumulate videbere fecisse aliquid eius causa, me ille negligenter scripsisse putet, non te oblitum mei. Quanti enim me faceres, quum ex sermonibus quotidianis meis, tum ex epistolis etiam tuis potuit cognoscere.

XX.

Scr. Romae A. V. C. 707.

Asclaponem medicum commendat.

CICERO SERVIO S.

Asclapone Patrensi, medico, utor valde familiariter, eiusque quum consuetudo mihi iucunda fuit, tum ars etiam, quam sum expertus in valitudine meorum. In qua mihi quum ipsa scientia, tum etiam fidelitate benivolentiaque satisfecit. Hunc igitur tibi commendo, et a te peto, des operam, ut intelligat, diligenter me scripsisse de sese, meamque commendationem usui magno sibi fuisse. Erit id mihi vehementer gratum.

Medico) Medicinam Romae ingenui homines, ut artem illiberalem, non colebant. Id.

In valitudine meorum) Tironis, quem ex Cilicia decedens aegrum Patris reliquit, ep. 1, 6, 9, lib. XVI. Id.

XXI.

Scr. Romae A. V. C. 707.

M. Aemilii rem familiarem, et in primis libertum eius Hammonium commendat.

M. T. CICERO SER. SVLPICIO S. P. D.

M. Aemilius Avianus ab ineunte adolescentia me observavit, semperque dilexit, vir tum bonus, tum perhumanus, et in omni genere officii diligens. [1] Quem si arbitrarer esse Sicyone, et nisi audirem, ibi eum etiam nunc, ubi ego reliqui, Cibyrae commorari, nihil esset necesse, plura me ad te de eo scribere. Perficeret enim ipse profecto suis moribus, suaque humanitate, ut sine cuiusquam commendatione diligeretur abs te non minus, quam et a me et a ceteris suis familiaribus. Sed quum illum abesse putem, commendo tibi in maiorem modum domum eius, quae est Sicyone, remque familiarem, maxime C. Avianum Hammonium, libertum eius: quem quidem tibi etiam suo nomine commendo. Nam quum propterea mihi est probatus, quod est in patronum suum officio et fide singulari, tum etiam in me ipsum magna officia contulit, mihique molestissimis temporibus ita fideliter benivoleque praesto fuit, ut si a me manumissus esset. Itaque peto a te, ut eum [2] et in patroni eius negotio sic tueare, ut eius procuratorem [3] et ipsum suo nomine diligas, habeasque in numero tuorum. Hominem pudentem et officiosum cognosces, et dignum, qui a te diligatur.

(1) Ita Manut. e coniectura, quam Graevius et I. F. Gronovius probaverunt. Vulgo *omni genere officii diligendus*. Ernestius dedit *in omni genere officii diligendus*, praepositione e Mss. addita. Si corrigendum esset *diligendus*, malebat *diligentissimus*.

(2) *Hammonium* in libris scr. et edd. hic inculcatum sustuli; quod hic abundare iam Manutius sensit.

(3) Vulgo addebatur *quem tibi commendo*, quod a glossatore profectum recte iudicavit Ernestius.

XXII.

Scr. Romae A. V. C. 707.

T. Manlium suo et Varronis nomine commendat.

CICERO SERVIO S.

T. Manlium, qui negotiatur Thespiis, vehementer diligo. Nam et semper me coluit, diligentissimeque observavit, et a studiis nostris non abhorret. Accedit eo, quod Varro Murena magnopere eius causa vult omnia: qui tamen existimavit, etsi suis literis, quibus tibi Manlium commendabat, [1] valde confideret, tamen mea commendatione aliquid accessionis fore. Me quidem tum Manlii familiaritas, tum Varronis studium commovit, ut ad te quam accuratissime scriberem. Gratissimum igitur mihi feceris, si huic commendationi meae tantum tribueris, quantum cui tribuisti plurimum: id est, si T. Manlium quam maxime, quibuscumque rebus honeste ac pro tua dignitate poteris, iuveris atque ornaveris. Ex ipsiusque praeterea gratissimis et humanissimis moribus confirmo tibi, te eum, quem soles, fructum a bonorum virorum officiis exspectare, esse capturum.

Thespiis) Vrbs Boeotiae sub Helicone ad sinum Crisseum, Musis sacra. GRAEV.

(1) Schutz. Ernestio auctore, reposuit *commendarat*, eo quod *commendabat* parum aptum ei videretur. *T.*

XXIII.

Scr. Romae A. V. C. 707.

Cossinium Anchialum libertum commendat.

CICERO SERVIO S.

L. Cossinio, amico et tribuli tuo, valde familiariter utor. Nam et inter nosmet ipsos vetus usus intercedit, et Atticus noster maiorem etiam mihi cum Cossinio consuetudinem fecit. Itaque tota Cossinii domus me diligit, in primisque libertus eius, L. Cossinius Anchialus, homo et patrono, et patroni necessariis, quo in numero ego sum, probatissimus. Hunc tibi ita commendo, ut, si meus libertus esset, eodemque apud me loco esset, quo est [1] apud patronum suum, maiore studio commendare non possem. Quare pergratum mihi feceris, si eum in amicitiam tuam receperis, atque eum, quod sine molestia tua fiat, si qua in re opus ei fuerit, iuveris. Id et mihi vehementer gratum erit, et tibi postea iucundum. Hominem enim summa probitate, humanitate, observantiaque cognosces.

(1) Vulgo *quo et est apud patronum suum*. Sed recte Benedictus copulam omisit quae abest cod. Torg., Dresd. 4, Pal. 1, 6.

XXIV.

Scr. Romae A. V. C. 707.

Gratias agit Sulpicio, quod Lysonem sibi falso suspectum, quum eum sibi a Cicerone commendari vidisset, deposita suspicionis offensione complexus sit, eumque denuo commendat.

CICERO SERVIO S.

Quum antea capiebam ex officio meo voluptatem, quod memineram, quam tibi diligenter Lysonem, hospitem et familiarem meum, commendassem; tum vero posteaquam ex literis eius cognovi, tibi eum falso suspectum fuisse, vehementissime laetatus sum, me tam diligentem in eo commendando fuisse. Ita enim scripsit ad me, sibi meam commendationem maximo adiumento fuisse, quod ad te delatum diceret, sese contra dignitatem tuam Romae de te loqui solitum esse. De quo, etsi pro tua facilitate et humanitate purgatum se tibi scribit esse; tamen primum, ut debeo, tibi gratias ago, quum tantum literae meae potuerunt, ut, his lectis, omnem offensionem suspicionis, quam habueras de Lysone, deponeres; deinde credas mihi affirmanti velim, me hoc non pro Lysone magis, quam pro omnibus scribere, hominem esse neminem, qui unquam mentionem tui sine tua summa laude fecerit. Lyso vero quum mecum prope quotidie esset, unaque viveret, non solum, quia me libenter audire arbitrabatur, sed quia libentius ipse loquebatur, omnia mihi tua et facta et dicta laudabat. Quapropter etsi a te ita tractatur, ut iam non desideret commendationem

Memineram) Ita recte, latinitate postulante, correxit Ernestius, idemque est in edit. Mediol. Rom. Mss. Guelf. 1, 2. Vulgo *meminerim.*

Et liberalitate complectare) Copulam vulgo omissam auctoritate cod. Asc. 1 revocavi. Benedicto placebat *liberaliter complectare.*

meam, unisque se literis meis omnia consequutum putet: tamen a te peto in maiorem modum, ut eum etiam atque etiam tuis officiis, et liberalitate complectare. Scriberem ad te, qualis vir esset, ut superioribus literis feceram, nisi eum iam per se ipsum tibi satis esse notum arbitrarer.

XXV.

Scr. Romae A. V. C. 707

Hegesaratum breviter, sed accurate commendat.

CICERO SERVIO S.

Hegesaratus Larissaeus, magnis meis beneficiis ornatus in consulatu meo, memor et gratus fuit, meque postea diligentissime coluit. Eum tibi magnopere commendo, ut et hospitem meum et familiarem, et gratum hominem, et virum bonum, et principem civitatis suae, et tua necessitudine dignissimum. Pergratum mihi feceris, si dederis operam, ut is intelligat, hanc meam commendationem magnum apud te pondus habuisse.

Hegesaratus) Sic nomen hoc scribi iussit Vrsinus, quum sit Graecum Ἡγησάρατος. Vulgo *Hegesaretus.*

XXVI.

Scr. Romae A. V. C. 707.

Mescinii Rufi Achaica negotia commendat.

CICERO SERVIO S.

L. Mescinius ea mecum necessitudine coniunctus est, quod mihi quaestor fuit. [1] Sed hanc causam, quam ego, ut a maioribus accepi, semper gravem duxi, fecit virtute et hummanitate sua iustiorem. Itaque eo sic utor, ut nec familiarius ullo, nec libentius. Is quamquam confidere videbatur, te sua causa, quae honeste posses, libenter esse facturum; magnum esse tamen speravit apud te meas quoque literas pondus habituras. Id quum ipse ita iudicabat, tum pro familiari consuetudine saepe ex me audierat, quam suavis esset inter nos, et quanta coniunctio. Peto igitur a te, tanto scilicet studio, quanto intelligis debere me petere pro homine tam mihi necessario et tam familiari, ut eius negotia, quae sunt in Achaia, ex eo, quod heres est M. Mindio, fratri suo, qui Eli negotiatus est, explices et expedias, quum iure et potestate, quam habes, tum etiam auctoritate et consilio tuo. Sic enim praescripsimus iis, quibus ea negotia mandavimus, ut omnibus in rebus, quae in aliquam controversiam vocarentur, te arbitro, et, quod commodo tuo fieri posset, te disceptatore uterentur. Id

(1) In Cicilia; cf. lib. V, ep. 20, 21.

Disceptatore uterentur) Rei, quae in controversiam vocatur, moderatore. In Partitionibus hoc verbum Cicero ipse interpretatur: *Aut auscultator est modo, qui audit, aut disceptator, id est rei sententiaeque moderator.* Eo usus est Asinius, cuius haec recitat Quintil. lib. IX, cap ult. *Si, Caesar, ex omnibus mortalibus, qui sint ac fuerint, posset huic causae disceptator legi, non quisquam te potius optandus nobis fuit.* MAN.

ut honoris mei causa suscipias, vehementer te etiam atque etiam rogo. Illud praeterea, si non alienum tua dignitate putabis esse, feceris mihi pergratum, si qui difficiliores erunt, ut rem sine controversia confici nolint, si eos, quando cum senatore res est, Romam reieceris. Quod quo minore dubitatione facere posses, [1] literas ad te a M. Lepido consule, non quae te aliquid iuberent (neque enim id tuae dignitatis esse arbitrabamur [2]), sed quodam modo quasi commendaticias sumpsimus. Scriberem, quam id beneficium bene apud Mescinium positurus esses, nisi et te scire confiderem, et mihi peterem. Sic enim velim existimes, non minus me de illius re laborare, quam ipsum de sua. Sed quum illum studeo quam facillime ad suum pervenire; tum illud laboro, ut non minimum hac mea commendatione se consequutum arbitretur.

(1) Vulgo *possis*.

(2) In aliquot codd. et edd. *arbitramur*.

XXVII.

Scr. Romae A. V. C. 707.

Gratias agit, quod Avianum commendatione sua liberaliter tractaverit: eumque commendat iterum.

CICERO SERVIO S.

Licet eodem exemplo saepius tibi huius generis literas mittam, quum gratias agam, quod meas commendationes tam diligenter observes (quod feci in aliis, et faciam, ut video, saepius): sed tamen non parcam operae, et ut vos soletis in formulis, sic ego in epi-

stolis de eadem re alio modo. C. Avianus igitur Hammonius incredibiles mihi gratias per literas egit, et suo, et Aemilii Aviani, patroni sui, nomine: nec liberalius, nec honorificentius potuisse tractari, nec se praesentem, nec rem familiarem absentis patroni sui. Id mihi quum iucundum est eorum causa, quos tibi ego summa necessitudine et summa coniunctione adductus commendaveram, quod M. Aemilius unus est ex meis familiarissimis atque intimis, maxime necessarius homo, et magnis meis beneficiis devinctus, et prope omnium, qui mihi debere aliquid videntur, gratissimus: tum multo iucundius, te esse in me tali voluntate, ut plus prosis amicis meis, quam ego praesens fortasse prodessem: credo, quod magis ego dubitarem, quid illorum causa facerem, quam tu, quid mea. Sed hoc non dubito, quin existimes mihi esse gratum. Illud te rogo, ut illos quoque gratos homines esse putes: quod ita esse tibi promitto atque confirmo. Quare velim, quidquid habent negotii, des operam, quod commodo tuo fiat, ut, te obtinente Achaiam, conficiant. Ego cum tuo Servio iucundissimo coniunctissime vivo; magnamque tum ex ingenio eius, singularique studio, tum ex virtute et probitate voluptatem capio.

De eadem re alio modo) Est formula iurisconsultis antiquis usitata in praescribendis actionibus, quum ostenderent eiusdem rei consequendae vias complures esse, et actiones varias posse institui. Ideo Cicero ad S. Sulpicium, iurisconsultum primarium, scribens, ait, *ut soletis in formulis, sic ego in epistolis de eadem re alio modo.* Briss.

Cum tuo Servio) Ser. Sulpicii filio.

XXVIII. a.

Scr. Romae A. V. C. 707.

Agit gratias quod Mescinio commendatio sua profuerit, rogatque, ut pergat ei bene facere.

CICERO SERVIO S.

Etsi libenter petere a te soleo, si quid opus est meorum cuipiam; tamen multo libentius gratias tibi ago, quum fecisti aliquid commendatione mea; quod semper facis. Incredibile est enim, quas mihi gratias omnes agant, etiam mediocriter a me tibi commendati: quae mihi omnia grata; sed de L. Mescinio gratissimum. Sic enim est mecum loquutus, te, ut meas literas legeris, statim procuratoribus suis pollicitum esse omnia; multo vero plura et maiora fecisse. Id igitur (puto enim etiam atque etiam mihi dicendum esse) velim existimes, mihi te fecisse gratissimum. Quod quidem hoc vehementius laetor, quod ex ipso Mescinio te video magnam capturum voluptatem. Est enim in eo quum virtus et probitas, et summum officium, summaque observantia, tum studia illa nostra, quibus antea delectabamur, nunc etiam vivimus. Quod reliquum est, velim augeas tua in eum beneficia omnibus rebus, quae te erunt dignae. Sed duo quidem te nominatim rogo: primum, ut, si quid satisdandum erit, AMPLIVS EO NOMINE NON PETI,[1] cures, ut satisdetur fide mea; deinde, quum fere

Studia) Philosophiae. MAN.

(1) Est solemnis formula iurisconsultorum, ad quam etiam Cicero alludit in Bruto: *Mihi quoque, inquit Brutus, et exspectanda sunt ea, quae Attico polliceris, et fortasse ego a te huius voluntarius procurator petam, quod ipse, cui debes, se incommode exacturum negat. Ac vero, inquam, tibi ego, Brute, non solvam, nisi prius a te cavero, amplius eo nomine neminem, cuius petitio sit, petiturum.* GRAEV.

consistat hereditas in iis rebus, quas avertit Oppia, quae uxor Mindii fuit; adiuves, ineasque rationem, quemadmodum ea mulier Romam perducatur. Quod si putarit illa fore, ut opinio nostra est, negotium conficiemus. Hoc ut assequamur, te vehementer etiam atque etiam rogo. Illud, quod supra scripsi, id in me recipio, te ea, quae fecisti Mescinii causa, quaeque feceris, ita bene collocaturum, ut ipse iudices, homini te gratissimo, iucundissimo benigne fecisse. Volo enim, ad id, quod mea causa fecisti, hoc etiam accedere.

Negotium conficiemus) Si Oppia putarit sibi timendum esse, ne tuo iussu Romam perducatur, facile adducetur, ut illa, quae avertit ex hereditate Mindii, restituat.

Illud, quod supra scripsi, id in me recipio) *Id* non abundat, sed additum confirmationis gratia: ut exemplis probari posset. Celerum olim legebatur *id tibi confirmo.* T.

Volo — hoc etiam accedere.) Volo enim, ut intelligas te iis, quae Mescinio commodasti, non mihi solum gratissimum fecisse, sed ex ipso Mescinio etiam hanc voluptatem capturum esse, ut sentias homini te gratissimo et iucundissimo benigne fecisse. Lem.

XXVIII. b.

Scr. Romae A. V. C. 707.

Lacedaemonios Sulpicio commendat.

CICERO SERVIO S.

Nec Lacedaemonios dubitare arbitror,[1] quin ipsi sua maiorumque suorum auctoritate satis commendati sint fidei et iustitiae tuae: et ego, qui te optime novissem, non dubitavi, quin tibi notissima et iura et merita populorum essent. Itaque quum a me peteret Philippus Lacedaemonius, ut tibi civitatem commen-

(1) Novae hic epistolae initium esse vulgo cum superiore coniunctae acute sensit Manutius.

darem: etsi memineram, me ei civitati omnia debere; tamen respondi, commendatione Lacedaemonios apud te non egere. Itaque sic velim existimes, me omnes Achaiae civitates arbitrari pro horum temporum perturbatione felices, quod his tu praesis; eundemque me ita iudicare, te, quod unus optime nosses, non nostra solum, sed etiam Graeciae monumenta omnia, tua sponte amicum Lacedaemoniis et esse et fore. Quare tantum a te peto, ut, quum ea facies Lacedaemoniorum causa, quae tua fides, amplitudo, iustitia postulat; ut his, si tibi videbitur, significes, te non moleste ferre, quod intelligas, ea quae facias, mihi quoque grata esse. Pertinet enim ad officium meum, eos existimare, curae mihi suas res esse. Hoc te vehementer etiam atque etiam rogo.

Omnia debere) Sc. *officia*. Nempe propter eius antiquitatem et claritatem, quae apud eruditos homines solet valere. Hinc infra commemorat monumenta Graeciae. Ern. — Fortasse tamen Lacedaemonii se in Ciceronis clientelam dederant. Lem.

XXIX.

Scr. Romae initio A. V. C. 707.

Rogat Plancum, ut studium suum interponat, ut Capito Antistii hereditatem obtineat.

M. T. CICERO L. PLANCO S. D. (1)

Non dubito, quin scias, in iis necessariis, qui tibi a patre relicti sunt, me tibi esse vel coniunctissimum, non his modo causis, quae speciem habeant magnae coniunctionis, sed iis etiam, quae familiaritate et consuetudine teneantur: quam scis mihi iucundissi-

(1) Cum Caesare in Africa contra Scipionem et Iubam regem pugnante. Hic est, ad quem sunt epistolae l. X. Man.

mam cum patre tuo, et summam fuisse. Ab his initiis noster in te amor profectus auxit paternam necessitudinem; et eo magis, quod intellexi, ut primum per aetatem iudicium facere potueris, quanti quisque tibi faciendus esset, me a te in primis coeptum esse observari, coli, diligi. Accedebat non mediocre vinculum quum studiorum, quod ipsum est per se grave; tum eorum studiorum, earumque artium, quae per se ipsae eos, qui voluntate eadem sunt, etiam familiaritate devinciunt. Exspectare te arbitror, haec tam longe repetita principia quo spectent. Id primum ergo habeto, non sine magna iustaque causa hanc a me commemorationem esse factam. C. Ateio Capitone utor familiarissime. Notae tibi sunt varietates meorum temporum. In omni genere et honorum et laborum [1] meorum, et animus et opera et auctoritas et gratia, etiam res familiaris C. Capitonis praesto fuit, et patuit et temporibus et fortunae meae. Huius propinquus fuit T. Antistius: qui quum sorte quaestor Macedoniam obtineret, neque ei successum esset, Pompeius in eam provinciam cum exercitu venit. Facere Antistius nihil potuit. Nam, si potuisset, nihil ei fuisset antiquius, quam ad Capitonem, quem ut parentem diligebat, reverti: praesertim quum sciret, quanti is Caesarem faceret, semperque fecisset. Sed oppressus tantum attigit negotii, quantum recusare non potuit. Quum signaretur argentum Apolloniae, non possum dicere, eum praefuisse, neque possum negare affuisse; sed non plus duobus an tribus mensibus. Deinde afuit a castris: fugit omne negotium.

Meorum temporum) Non solum exsilium significat, sed omnes rerum suarum vicissitudines.

(1) Quos ei Clodius potissimum contraxerat.

Patuit) Manutius, Benedict. Schütz. *paruit.*

Quum signaretur) Pompeii iussu.

Hoc mihi ut testi velim credas. Meam enim ille moestitiam in illo bello videbat, mecum omnia communicabat. Itaque abdidit se in intimam Macedoniam, quo potuit longissime a castris, non modo ut non praeesset ulli negotio, sed etiam ut ne interesset quidem. Is post proelium se ad hominem necessarium, A. Plautium, in Bithyniam contulit. Ibi eum Caesar quum vidisset, nihil aspere, nihil acerbe dixit. Romam iussit venire. Ille in morbum continuo incidit: ex quo non convaluit. Aeger Corcyram venit: ibi est mortuus. Testamento, quod Romae Paullo et Marcello consulibus fecerat, heres ex parte dimidia et tertia est Capito: in sextante sunt ii, quorum pars, sine ulla cuiusquam querela, publica potest esse: ea est ad HS XXX. Sed de hoc Caesar viderit. Te, mi Plance, pro paterna necessitudine, pro nostro amore, pro studiis et omni cursu nostro totius vitae simillimo, rogo, et a te ita peto, ut maiore cura, maiore studio nullo possim, ut hanc rem suscipias; meam putes esse; enitare, contendas, efficias, ut mea commendatione, tuo studio, Caesaris beneficio, hereditatem propinqui sui C. Capito obtineat. Omnia, quae potui,

Ex parte dimidia et tertia) Tota hereditas nomine assis vocatur, partes autem hereditatis a partibus assis. Dividitur in unciam, sextantem, quadrantem, trientem, quincuncem, semissem, septuncem, bessem, dodrantem, dextantem, deuncem. Pars igitur hereditatis dimidia, et tertia, si ab assis partibus vocetur, erit semis, et triens, vel, unico vocabulo, dextans. Quamquam neque dextantem, neque deuncem, neque quincuncem, septuncem, bessem, pro partibus hereditatis usurpari a veteribus video; sed tantum haec, unciam, sextantem, quadrantem, trientem, semissem, dodrantem, assem Man.

Publica potest esse) Antistii bona, ut Pompeiani, publica esse, victore Caesare, debebant. Partem Capitoni relictam Cicero conservare conatur, adiutore Planco. Reliquum sextantem, ait, posse Caesarem capere, nulla cuiusquam querela, fortasse quod ii, quibus sexta hereditatis pars legata fuerat, Pompeianarum partium fuissent: quum Capito abstinuisset omnino ab armis, Caesaremque potius quam Pompeium dilexisset. Id.

in hac summa tua gratia ac potentia, a te impetrare, si petiissem, ultro te ad me detulisse putabo, si hanc rem impetravero. Illud fore tibi adiumento spero, cuius ipse Caesar esse optimus iudex potest: semper Caesarem Capito coluit et dilexit. Sed ipse huius rei testis est; novi hominis memoriam. Itaque nihil te doceo. Tantum tibi sumito pro Capitone apud Caesarem, quantum ipsum meminisse senties. Ego, quod in me ipso experiri potui, ad te deferam. In eo quantum sit ponderis, tu videbis. Quam partem in republica causamque defenderim, per quos homines ordinesque steterim, quibusque munitus fuerim, non ignoras. Hoc mihi velim credas: si quid fecerim hoc ipso in bello minus ex Caesaris voluntate (quod intellexerim scire ipsum Caesarem, me invitissimum fecisse), id fecisse aliorum consilio, hortatu, auctoritate; quod fuerim moderatior temperatiorque, quam in ea parte quisquam, id me fecisse maxime auctoritate Capitonis; cuius similes si reliquos necessarios habuissem, reipublicae fortasse nonnihil, mihi certe plurimum profuissem. Hanc rem, mi Plance, si effeceris, meam de tua erga me benivolentia spem confirmaveris, ipsum Capitonem, gratissimum, officiosissimum, optimum virum, ad tuam necessitudinem tuo summo beneficio adiunxeris.

Novi hominis memoriam) Cic. pro Lig. 12 ait, Caesarem oblivisci nihil solere nisi iniurias. LEM.

In me ipso experiri) Quanti Caesarem fecerit Capito, in me ipso sum expertus. Quod enim fuerim moderatior, ac temperatior in civili bello, quam quisquam Pompeianus, id auctore Capitone potissimum feci. MAN.

Munitus) Manut. coni. *inimicus*.

Id fecisse) Sic Lambin. Ern. Vulgo *feci*.

XXX.

Scr. Romae A. V. C. 707.

L. Manlius Sosis in fraterna hereditate commendatur.

M. T. CICERO ACILIO PROCOS. S. P. D.

L. Manlius est Sosis. Is fuit Catinensis: sed est, una cum reliquis Neapolitanis, civis romanus factus, decurioque Neapoli. Erat enim adscriptus in id municipium ante civitatem sociis et Latinis datam. Eius frater Catinae nuper mortuus est. Nullam omnino arbitramur de ea hereditate controversiam eum habiturum; et est hodie in bonis. Sed, quoniam habet praeterea negotia vetera in Sicilia tua; [1] et hanc hereditatem fraternam, et omnia eius tibi commendo, in primisque ipsum virum optimum, mihique familiarissimum, his studiis literarum doctrinaeque praeditum, quibus ego maxime delector. Peto igitur abs te, ut eum, sive aderit, sive non venerit in Siciliam,

Sosis) Est Siculum Manlii nomen, quod solum habuit antequam civitate donaretur. Qui enim peregrini Romanam civitatem assequebantur, eorum assumebant et praenomina, et nomina, quorum opera et beneficio cives Romani facti erant, vetere nomine conservato. Man.

Fuit Catinensis) Esse desiit, posteaquam in municipium Neapolitanum adscriptus est. Civis enim duarum civitatum esse nemo potest. Id.

Erat enim adscriptus) Rationem affert, quo modo, Catinensis quum fuerit, civis Romanus factus sit. Quo tempore, inquit, sociis et Latinis data civitas est (datam esse lege Iulia, ostendit Cicero in oratione pro Balbo), adscriptus iam erat Manlius in municipium Neapolitanum: ita cum reliquis Neapolitanis civitatem est adeptus. Id.

Et est hodie in bonis) Argumentum, cur nullam sit habiturus de ea hereditate controversiam: quia nemo prohibuit, quo minus eam adiret: quum facilius esset excludere, quam de possessione deiicere. *Esse in bonis*, *esse in possessione bonorum*, *bona possidere*, et idem sunt, et aeque Tulliana. Id.

(1) Quam nunc Acilius pro consule obtinebat.

in meis intimis, maximeque necessariis scias esse; itaque tractes, ut intelligat, meam commendationem sibi magno adiumento fuisse.

XXXI.

Scr. Romae A. V. C. 707.

Flavium, Pisonis generi sui pernecessarium, commendat.

M. T. CICERO ACILIO PROCOS. S. P. D.

C. Flavio, honesto et ornato equite romano, utor valde familiariter. Fuit enim generi mei, C. Pisonis, pernecessarius; meque diligentissime observat et ipse, et L. Flavius, frater eius. Quapropter velim honoris mei causa, quibus rebus honeste et pro tua dignitate poteris, quam honorificentissime et quam liberalissime C. Flavium tractes. Id mihi sic erit gratum, ut gratius esse nihil possit. Sed praeterea tibi affirmo, neque id ambitione adductus facio, sed quum familiaritate et necessitudine, tum etiam veritate: te ex C. Flavii officio et observantia, et praeterea splendore atque inter suos gratia, magnam voluptatem esse capturum.

XXXII.

Scr. Romae A. V. C. 707.

Hospites suos Archagathum et Philonem commendat.

M. CICERO ACILIO PROCOS. S. P. D.

In Halesina civitate, tam lauta, tamque nobili, coniunctissimos habeo et hospitio et familiaritate M. et C. Clodios, Archagathum, et Philonem. Sed vereor, ne, quia complures tibi praecipue commendo, exaequare videar ambitione quadam commendationes meas. Quamquam a te quidem cumulate satisfit et mihi, et meis omnibus. Sed velim sic existimes, hanc familiam, et hos mihi maxime esse coniunctos vetustate, officiis, benivolentia. Quamobrem peto a te in maiorem modum, ut his, omnibus in rebus, quantum tua fides dignitasque patietur, commodes. Id si feceris, erit mihi vehementissime gratum.

Halesina) *Halesae*, quae et *Alesa* et *Halesa* scribitur, urbs Siciliae est ad fluvium *Halesum* in colle octo stadiis a mari remoto. Hodie non nisi rudera et vestigia quaedam eius urbis supersunt, de qua vide Diodor. Sic. l. XIV. Graev.

Archagathum, et Philonem) M. Clodium Archagathum, C. Clodium Philonem. Horum cognomina graeca sunt, praenomina vero et nomina Romana. Primum enim Siculi quum essent, civitatis Romanae ius adepti, simul appellationem susceperunt, vetere nomine retento, more libertorum. Man.

XXXIII.

Scr. Romae A. V. C. 707.

Nasonis libertos et negotia commendat.

M. T. CICERO ACILIO PROCOS. S. P. D.

Cn. Otacilio Nasone utor familiarissime, ita prorsus, ut illius ordinis [1] nullo familiarius. Nam et humanitate eius et probitate in consuetudine quotidiana magnopere delector. Nihil iam opus est exspectare te, quibus eum verbis tibi commendem, quo sic utar, ut scripsi. Habet is in provincia tua negotia, quae procurant liberti, Hilarus, Antigonus, Demostratus: quos tibi, negotiaque omnia Nasonis, non secus commendo, ac si mea essent. Gratissimum mihi feceris, si intellexero, hanc commendationem magnum apud te pondus habuisse.

(1) Scil. equestris.

XXXIV.

Scr. Romae A. V. C. 707.

Lysonem Lilybaetanum commendat.

M. T. CICERO ACILIO PROCOS. S. P. D.

Avitum mihi hospitium est cum Lysone, Lysonis filio, Lilybaetano, valdeque ab eo observor, cognovique dignum et patre et avo. Est enim nobilissima familia. Quapropter commendo tibi maiorem in modum rem domumque eius; magnoque opere abs te peto, cures, ut is intelligat, meam commendationem maximo sibi apud te et adiumento et ornamento fuisse. Vale.

XXXV.

Scr. Romae A. V. C. 707.

Philoxenum, hospitem et familiarem suum, commendat.

M. T. CICERO ACILIO PROCOS. S. P. D.

C. Avianus Philoxenus antiquus est hospes meus, et praeter hospitium valde etiam familiaris: quem Caesar meo beneficio in Novocomenses retulit. Nomen autem Aviani sequutus [1] est, quod homine nullo plus est usus, quam Flacco Aviano, meo, quemadmodum te scire arbitror, familiarissimo. Quae ego omnia collegi, ut intelligeres, non vulgarem esse commendationem hanc meam. Peto igitur abs te, ut omnibus rebus, quod sine molestia tua facere possis, ei commodes, habeasque in numero tuorum; perficiasque, ut intelligat, has literas meas magno sibi usui fuisse. Erit id mihi maiorem in modum gratum.

Meo beneficio) Me rogante. MAN.

In Novocomenses retulit) In eos, quos Novocomum deductos in primo consulatu civitate donavit. Ii fuere quinque millia, et Graeci maxime illustres quingenti. Philoxenus autem Graecus, quia Siculus. Suetonius et Strabo. Postea vero dictator idem Caesar Transpadanos omnes, ut ait Dio, civitate donavit. ID.

(1) Cod. Dresd. 3, *insequutus*. Hittorp. *hic sequutus*. Benedictus coni. *is sequutus*.

XXXVI.

Scr. Romae A. V. C. 707.

Demetrium Megam in iure civitatis ceterisque rebus commendat.

M. T. CICERO ACILIO PROCOS. S. P. D.

Cum Demetrio Mega mihi vetustum hospitium est: familiaritas autem tanta, quanta cum Siculo nullo.

Ei Dolabella rogatu meo civitatem a Caesare impetravit: qua in re ego interfui. Itaque nunc P. Cornelius [1] vocatur. Quumque propter quosdam sordidos homines, qui Caesaris beneficia vendebant, tabulam, in qua nomina civitate donatorum incisa essent, revelli iussisset: eidem Dolabellae, me audiente, Caesar dixit, nihil esse, quod de Mega vereretur; beneficium suum in eo manere. Hoc te scire volui, ut eum in civium romanorum numero haberes; ceterisque in rebus tibi eum ita commendo, ut maiore studio neminem commendarim. Gratissimum mihi feceris, si eum ita tractaris, ut intelligat, meam commendationem magno sibi ornamento fuisse.

(1) Assumpto scil. praenomine et nomine Dolabellae, cuius commendatione civitatem impetraverat. Lem.

Tabulam) Aeneam. Man.

Tabulam — revelli iussisset) Tabulam aeneam in publico fixam revelli iussit Caesar, quoniam intellexerat, in ea incisa esse nomina multorum, quibus sordidi quidam homines et lucro inhiantes beneficium istud civitatis a Caesare impetratum vendidissent. Sch.

In eo manere) Quamvis tabula ista iussu suo esset revulsa, non tamen voluit Caesar Demetrio ideo civitatem eripi, sed, ut ei collata erat, manere. Id.

XXXVII.

Scr. Romae A. V. C. 707.

Commendat Hippiam in liberatione bonorum.

M. T. CICERO ACILIO PROCOS. S. P. D.

Hippiam, Philoxeni filium, Calactinum, hospitem et necessarium meum, tibi commendo in maiorem modum. Eius bona, quemadmodum ad me delata

Calactinum) Calacta est oppidum Siciliae ultra Alaesam. In secunda Verrina *Calatini* male scribi pro *Calactini*, docet Cluv. de Sicil. antiq. II, 3. Graev.

res est, publice possidentur alieno nomine, contra leges Calactinorum. Id si ita est, etiam sine mea commendatione ab aequitate tua res ipsa impetrare debet, ut ei subvenias. Quoquo modo autem se res habet, peto a te, ut honoris mei causa eum expedias, tantumque ei commodes et in hac re et in ceteris, quantum tua fides dignitasque patietur. Id mihi vehementer gratum erit.

Publice possidentur) Legem apud Calactinos fuisse crediderim, quae vetaret, ne quidquam publice, nisi publico nomine possideretur. Hippiae autem bona alieno nomine, puta cuiuspiam absentis, vel pupilli, publice possidebantur. Man. — *Publice* nimirum possidentur, quae iussu et auctoritate reipublicae possidentur.

XXXVIII.

Scr. Romae A. V. C. 707.

Bruttii negotia procuratoresque commendat.

M. T. CICERO ACILIO PROCOS. S. P. D.

L. Bruttius, eques romanus, adolescens omnibus rebus ornatus, in meis familiarissimis est, meque observat diligentissime: cuius cum patre magna mihi fuit amicitia iam inde a quaestura mea Siciliensi.[1] Omnino nunc ipse Bruttius Romae mecum est: sed tamen domum eius, et rem familiarem, et procuratores tibi sic commendo, ut maiore studio commendare non possim. Gratissimum mihi feceris, si curaris, ut intelligat Bruttius, id quod ei recepi, hanc meam commendationem sibi magno adiumento fuisse.

(1) Siculi igitur erant hi Bruttii pater et filius. Lem.

XXXIX.

Scr. Romae A. V. C. 707.

Titurnium Rufum commendat.

M. T. CICERO ACILIO PROCOS. S. P. D.

Cum familia Titurnia necessitudo mihi intercedit vetus: ex qua reliquus est M. Titurnius Rufus, qui mihi omni diligentia atque officio est tuendus. [1] Est igitur in tua potestate, ut ille in me satis sibi praesidii putet esse. Quapropter eum tibi commendo in maiorem modum; et abs te peto, efficias, ut is commendationem hanc intelligat sibi magno adiumento fuisse. Erit mihi vehementer gratum.

Ex qua) Cod. Pal. 6, Hittorp. Dresd. 3, *in qua.*

(1) *Diligentia* eo spectat, ut ne quid negligatur, quod eius intersit; *officium*, ut quodcumque ei tribui possit, tribuatur.

XL.

Scr. Romae A. V. C. 698.

L. et C. Aurelios Orestos fratres Anchario Macedoniae procos. commendat.

M. T. CICERO Q. ANCHARIO Q. F. PROCOS. S. P. D.

L. et C. Aurelios, L. filios, quibus et ipsis, et patre eorum, viro optimo, familiarissime utor, commendo tibi maiorem in modum, adolescentes omnibus optimis artibus ornatos, meos pernecessarios, tua amicitia dignissimos. Si ulla mea apud te commendatio valuit; quod scio multas plurimum valuisse; haec ut valeat, rogo. Quod si eos honorifice liberaliterque tractaris; et tibi gratissimos optimosque adolescentes adiunxeris, et mihi gratissimum feceris. Vale.

Quod scio) Ern. coni. legendum esse *quas scio.*

XLI.

Scr. Romae ut videtur a. 693 vel 694.

Gratias agit et suo et Pompeii nomine pro Culleoli erga Lucceium benignitate; eundemque denuo commendat.

M. T. CICERO L. CVLLEOLO (1) S. P. D.

Quae fecisti L. Lucceii causa, scire te plane volo, te homini gratissimo commodasse, et quum ipsi, quae fecisti, pergrata sunt, tum Pompeius, quotiescumque me videt (videt autem saepe), gratias tibi agit singulares. Addo etiam illud, quod tibi iucundissimum esse certo scio, me ipsum ex tua erga Lucceium benignitate, maxima voluptate affici. Quod superest, quamquam mihi non est dubium, quin quum antea nostra causa, nunc iam etiam tuae constantiae gratia, mansurus sis in eadem ista liberalitate; tamen abs te vehementer etiam atque etiam peto, ut ea, quae initio ostendisti, deincepsque [2] fecisti, ad exitum augeri et cumulari per te velis. Id et Lucceio et Pompeio valde gratum fore, teque apud eos praeclare positurum confirmo et spondeo. De republica, deque his negotiis cogitationibusque nostris perscripseram ad te diligenter paucis ante diebus; easque literas dederam pueris tuis.

(1) Videtur Culleolus Illyrico praefuisse, quia nominantur in epistola sequenti, sed ante hanc scripta, Bulliones Illyrici populi. Quod si ita est, praefuit ante primum Caesaris consulatum (a. 694 gestum). Nam Caesari primum consuli Galliae utriusque et Illyrici administratio mandata est. Nec vero post Caesarem Culleolus in Illyricum ire potuit. Nam vivo Pompeio Magno epistolam scriptam esse constat. Man.

(2) Cod. Torg. Dresd. 2, *deinceps*. Asc. 1, Dresd. 5, *deindeque*.

XLII.

Scr. aliquanto ante proxime superiorem epistolam a. 693 vel 694.
Lucceium commendat Culleolo.

M. T. CICERO L. CVLLEOLO PROCOS. S. P. D.

L. Lucceius meus, homo omnium gratissimus, mirificas tibi apud me gratias egit, quum diceret, omnia te cumulatissime et liberalissime procuratoribus suis pollicitum esse. Quum oratio tua tam ei grata fuerit, quam gratam rem ipsam existimas fore, quum, ut spero, quae pollicitus es, feceris? Omnino ostenderunt Bulliones, sese Lucceio Pompeii arbitratu satisfacturos. Sed vehementer opus est nobis, et voluntatem, et auctoritatem, et imperium tuum accedere. Quod ut facias, te etiam atque etiam rogo. Illudque mihi gratissimum est, quod ita sciunt Lucceii procuratores, et ita Lucceius ipse ex literis tuis, quas ad eum misisti, intellexit, hominis nullius apud te auctoritatem aut gratiam valere plus, quam meam. Id ut re experiatur, iterum et saepius te rogo.

XLIII.

Scr. anno incerto ante annum 709.

Oppium Gallo commendat, Egnatii negotia procurantem.

M. T. CICERO QVINTIO GALLO (1) S. P. D.

Etsi plurimis rebus spero fore, ut perspiciam, quod tamen iampridem perspicio, me a te amari; tamen nunc ea causa tibi datur, in qua facile declarare pos-

(1) Cod. Dresd. 1, *Quinto Gallo.* Multi alii *Quintio Gallio.* Manutio placebat *Q. Gallio.* Quid verius sit vix definiri potest. Hoc tamen vero simillimum est Gallum in Asia proquaestorem fuisse.

sis tuam erga me benivolentiam. L. Oppius, M. F. Philomeli [1] negotiatur, homo mihi familiaris. Eum tibi unice commendo; eoque magis, quod quum ipsum diligo, tum quod negotia procurat L. Egnatii Rufi: quo ego uno equite romano familiarissime utor, et qui consuetudine quotidiana, tum officiis plurimis maximisque mihi coniunctus est. Oppium igitur praesentem ut diligas, Egnatii absentis [2] rem ut tueare, aeque a te peto, ac si mea negotia essent. Velim, memoriae tuae causa, des literarum aliquid, quae tibi in provincia reddantur: sed ita conscribas, ut tum, quum eas leges, facile recordari possis huius meae commendationis diligentiam. Hoc te vehementer etiam atque etiam rogo.

(1) Hoc oppidum erat magnae Phrygiae.

(2) Quia hic non erat in provincia. *Literarum aliquid*) Aut nondum ingressus fuit provinciam, ad quam se parabat: aut e provincia literas iubetur mittere, quae polliceantur quod Oppius petiturus erat. Cell. — Vult literas a Gallo dari, quae ab Oppio in provincia ei reddi possent, quo facilius eum sibi a Cicerone diligenter commendatum esse reminisceretur. Hanc interpret. sequuntur Prevost et I. V. Leclerc. *T.*

XLIV.

Scr. anno incerto ante A. V. C. 709.

Eundem Oppium eidem Gallo commendat, una cum Egnatii negotiis.

CICERO GALLO S.

Etsi ex tuis, et ex L. Oppii, familiarissimi mei, literis cognovi, te memorem commendationis meae fuisse, idque, pro tua summa erga me benivolentia, proque nostra necessitudine, minime sum admiratus: tamen etiam atque etiam tibi L. Oppium praesentem, et L. Egnatii, mei familiarissimi, absentis negotia commendo.

Tanta mihi cum eo necessitudo est familiaritasque, ut, si mea res esset, non magis laborarem. Quapropter gratissimum mihi feceris, si curaris, ut is intelligat, me a te tantum amari, quantum ipse existimo. Hoc mihi gratius facere nihil potes. Idque ut facias, vehementer te rogo.

XLV.

Scr. Romae anno incerto ante A. V. C. 709.

Egnatii servum et negotia commendat.

M. T. CICERO APVLEIO PROQVAESTORI (1) S. P. D.

L. Egnatio uno equite romano vel familiarissime utor. Eius Anchialum servum, negotiaque, quae habet in Asia, tibi commendo, non minore studio, quam si rem meam commendarem. Sic enim existimes velim, mihi cum eo non modo quotidianam consuetudinem summam intercedere, sed etiam officia magna et mutua [2] inter nos esse. Quamobrem etiam atque etiam a te peto, ut cures, ut intelligat, me ad te satis diligenter scripsisse. Nam de tua erga me voluntate non dubitabat. Id ut facias, te etiam atque etiam rogo.

(1) Ragazonius putat eum proquaestorem Philippi proconsulis in Asia fuisse: illumque proconsulatum Pighius ad ann. V. C. 708 refert. Quod si certum esset et exploratum, hanc epistolam ut duas proxime antecedentes illi anno alligare liceret. Verumtamen Philippi, ad quem scriptae sunt epistolae XIII, 73, 74, consulatus incidisse potius videtur in annum 698. Sch.

(2) Vulgo inepte inculcatum *nostra* quod Ernestio auctore delevi.

XLVI.

Scr. eodem anno quo superior.

Nostium coheredem commendat.

M. T. CICERO APVLEIO PROQVAESTORI S. P. D.

L. Nostius Zoilus [1] est coheres meus: heres autem patroni sui. Ea re utrumque scripsi, ut et mihi cum illo causam amicitiae scires esse, et hominem probum existimares, qui patroni iudicio ornatus esset. Eum tibi igitur sic commendo, ut unum ex nostra domo. Valde mihi gratum erit, si curaris, ut intelligat, hanc commendationem [2] sibi apud te magno adiumento fuisse.

(1) Zoilus fuit servus L. Nostii cuiusdam, quem quum ille manumisisset, huius nomen assumpsisse patet, ut L. Nostius Zoilus appellaretur. Ei patronus partem bonorum, aliam Ciceroni in testamento legaverat. Quo tempore scripta haec ep. vid. not. ep. praec. Lem.

(2) Codd. nonnulli *hanc omnem commendationem*.

XLVII.

Scr. anno incerto: sed ante 709.

Egnatium, communem amicum, commendat.

M. T. CICERO SILIO S. P. D.

Quid ego tibi commendem eum, quem tu ipse diligis? Sed tamen, ut scires, eum a me non diligi solum, verum etiam amari, ob eam rem tibi haec scribo. Omnium tuorum officiorum, quae et multa et magna sunt, mihi gratissimum fuerit, si ita tractaris Egnatium, ut sentiat, et se a me, et me a te amari. Hoc te vehementer etiam atque etiam rogo. Illa nostra sci-

licet ceciderunt. [1] Vtamur igitur vulgari consolatione: *Quid si melius hoc?* Sed haec coram. Tu fac, quod facis, ut me ames, teque amari a me scias.

(1) Abierunt illa tempora, quum et dignitate et honoribus et hominum amplissimorum amicitiis in rep. florebamus. Consolemur igitur nos, non exquisita aliqua ratione, sed quo modo solet vulgus: cuius haec fere in adversis rebus est sententia: *Quid, si hoc melius?* Nempe spe melioris fortunae. Man. — Schütz. autem putat haec non posse intelligi de rep. aut amissa propter Caesaris dominationem dignitate. Esset enim ridiculum, si in tanta re consolatione vulgari uti vellet. Itaque hoc intelligendum arbitratur de aliquo negotio, quod cum Silio ei erat commune, et iis parum processerat. Lem.

XLVIII.

Scripta videtur A. V. C. 706.

Cyprios et in primis Paphios commendat.

M. T. CICERO C. SEXTILIO RVFO QVAESTORI S. P. D.

Omnes tibi commendo Cyprios, sed magis Paphios: quibus tu quaecumque commodaris, erunt mihi gratissima. Eoque facio libentius, ut eos tibi commendem, quod et tuae laudi, cuius ego fautor sum, conducere arbitror, quum primus in eam insulam quaestor veneris, [1] ea te instituere, quae sequantur alii: quae, ut spero, facilius consequere, si et P. Lentuli, [2] necessarii tui, legem, et ea, quae a me [3] constituta sunt, sequi volueris. Quam rem tibi confido magnae laudi fore.

(1) Scil. in eam a Caesare missus. Antea Cyprus insula cum provincia Cilicia coniuncta erat, ab eiusque proconsulibus regebatur. Benedictus tamen e codd. Mss. compluribus recepit lectionem *quum primum*.

(2) Qui Ciliciam cum Cypro procos. obtinuerat A. V. 697.

(3) Ciliciae proconsule A. V. 702 et 703.

XLIX.

Scr. anno incerto.

Q. Pompeium ita proconsuli Curio commendat, ut quasi propter familiaritatem postulet.

CICERO CVRIO PROCOS. (1) S. P. D.

Q. Pompeius, Sext. F. multis et veteribus causis necessitudinis mihi coniunctus est. Is, quum antea meis commendationibus et rem, et gratiam, et auctoritatem suam tueri consuerit; nunc profecto, te provinciam obtinente, meis literis assequi debet, ut nemini se intelligat commendatiorem unquam fuisse. Quamobrem a te maiorem in modum peto, ut, quum omnes meos aeque ac tuos observare, pro nostra necessitudine, debeas, hunc in primis ita in tuam fidem recipias, ut ipse intelligat, nullam rem sibi maiori usui, aut ornamento, quam meam commendationem esse potuisse.

(1) Benedictus suspicatur non PROCOS. sed PROQ. i. e. proquaestori scriptum fuisse. Ernestius vero putabat esse *M' Curium* qui A. V. C. 691 quaestor, et A. V. 696 tribunus plebis fuerat.

L.

Scripta videtur A. V. C. 709.

M' Curium Patris negotiantem commendat.

M. T. CICERO AVCTO (1) PROCOS. S. D.

Sumpsi hoc mihi, pro tua in me observantia, quam penitus perspexi, quamdiu Brundisii fuimus, ut ad te familiariter et quasi pro meo iure scriberem, si quae res esset, de qua valde laborarem. M' Curius, qui Patris negotiatur, ita mihi familiaris est, ut nihil possit esse coniunctius. Multa illius in me officia, multa in illum mea; quodque maximum est, summus inter nos amor et mutuus. Quae quum ita sint, si ullam in amicitia mea spem habes; si ea, quae in me officia et studia Brundisii contulisti, vis mihi etiam gratiora efficere, quamquam sunt gratissima; si me a tuis omnibus amari vides: hoc mihi da atque largire, ut M' Curium, sartum et tectum, ut aiunt, ab omnique incommodo, detrimento, molestia sincerum integrumque [2] conserves. Et ipse spondeo, et omnes hoc tibi tui pro me recipient, ex mea amicitia et ex tuo in me officio maximum te fructum, summamque voluptatem esse capturum.

(1) Varie in codd. Mss. legitur hoc nomen vel *Aucto*, vel *Aristo*, vel *Achico*, vel *Areto*. Equidem mihi persuasi legendum *Acilio*. Is enim Siciliae procos. fuerat a 707, deinde a Caesare cum legionibus missus est in Graeciam. Itaque quum Cicero ad Curium lib. VII, ep. 30 scripserit, se cum Acilio commendasse eamque epistolam cum illa coniunxisse, haec ipsa huius libri epistola, quae nunc *Aucto* inscribitur, videtur ad *Acilium* scripta esse. — Rectius forte, *Acilio*. Lecl.

Brundisii fuimus) Post victum Pompeium. Sic enim existimo. Corr.

(2) *Sincerum integrumque*) Haec verba Manutius assentiente Ernestio pro glossis eiicienda censuit. *T.*

Ex mea amicitia) Heur. Stephanus legebat, *ex ea amicitia*.

LI.

Scr. anno incerto, fortasse A. V. C. 707.

P. Messienum commendat Caesio.

M. T. CICERO P. CAESIO S. D.

P. Messienum, equitem romanum, omnibus rebus ornatum, meumque perfamiliarem, tibi commendo ea commendatione, quae potest esse diligentissima. Peto a te et pro nostra, et pro paterna amicitia, ut eum in tuam fidem recipias, eiusque rem famamque tueare. Virum bonum, tuaque amicitia dignum tibi adiunxeris, mihique gratissimum feceris.

LII.

Scr. anno incerto, fortasse A. 708.

Hospitem suum Licinium Aristotelem commendat.

CICERO REGI S. D.

A. Licinius Aristoteles Melitensis, antiquissimus est hospes meus, et praeterea coniunctus magno usu familiaritatis. Haec quum ita sint, non dubito, quin tibi satis commendatus sit. Etenim ex multis cognosco, meam commendationem plurimum apud te valere. Hunc ego a Caesare liberavi. [1] Frequens enim fuerat nobiscum; atque etiam diutius in causa [2] est, quam nos, commoratus: quo melius te de eo existimaturum arbitror. Fac igitur, mi Rex, ut intelligat, has sibi literas plurimum profuisse.

Aristoteles) Graecus genere, Romano nomine, forsan et civitate donatus; Melitensis, a Melita insula. Cell.

(1) I. e. veniam a Caesare ei impetravi. Nam Pompeianas partes sequutus fuerat.

(2) Pompeii scilicet.

Quo melius) His verbis adducor, ut suspicer, in causa Pompeii Regem fuisse. Man.

LIII.

Scr. in Cilicia A. V. C. 702.

Thermo Asiae propraetori Genucilii Curvi negotia commendat.

M. T. CICERO THERMO PROPR. S.

L. Genucilio Curvo iampridem utor familiarissime, optimo viro, et homine gratissimo. Eum tibi penitus commendo atque trado. Primum, ut omnibus in rebus ei commodes, quoad fides tua dignitasque patietur: patietur autem in omnibus. Nihil enim abs te unquam, quod sit alienum tuis aut etiam suis moribus, postulabit. Praecipue autem tibi commendo negotia eius, quae sunt in Hellesponto, primum, ut obtineat id iuris in agris, quod ei Pariana civitas decrevit et dedit, et quod semper obtinuit sine ulla controversia: deinde, si quid habebit cum aliquo Hellespontio controversiae, ut in illam διοίκησιν reiicias. Sed non mihi videor, quum tibi totum hominem diligentissime commendarim, singulas ad te eius causas perscribere debere. Summa illa sit: quidquid officii, beneficii, honoris in Genucilium contuleris, id te existimabo in me ipsum atque in rem meam contulisse.

Ei commodes) Vulgo *ei te commodes*. Sed recte Manutius, I. F. Gron. et Ern. legendum censuerunt *ei commodes*.

Pariana civitas) Parium civitas in Hellesponto. Plinius, etc. MAN.

Διοίκησιν) Iurisdictionem.

LIV.

Scr. Laodiceae mense Martio A. V. C. 703.

Gratias Faërno agit, quod liberaliter tractarit Marcilium: deinde petit, ut operam det ne socrus eius rea fiat.

M. T. CICERO THERMO PROPR. S. D.

Quum multa mihi grata sunt, quae tu adductus mea commendatione fecisti; tum in primis, quod M. Marcilium, amici atque interpretis mei [1] filium, liberalissime tractavisti. Venit enim Laodiceam, et tibi apud me, mihique propter te gratias maximas egit. Quare, quod reliquum est, a te peto, quando apud gratos homines beneficium ponis, ut eo libentius his commodes, operamque des, quoad fides tua patietur, ut socrus adolescentis rea ne fiat. Ego quum antea studiose commendabam Marcilium, tum multo nunc studiosius, quod in longa apparitione singularem et prope incredibilem patris Marcilii fidem, abstinentiam, modestiamque cognovi.

Amici) Verbum videtur maius, quam pro apparitore. Sed tamen apparitores fuerunt cives romani, et inter proconsulis apparitores erant interpretes, qui Graecis edicta et sententias proconsulis interpretarentur, vel ipsi proconsuli Graecorum orationes aut libellos in latinam linguam convertebant. Lem.

(1) Scil. in Cilicia, quam tum Cicero pro consule regebat.

In longa apparitione) In suo munere multorum mensium. Nam Laodiceam primum venit prid. Kal. Sex. eodem rediit ineunte mense Februario, ut coniicere licet ex epist. 21 ad Att. lib. V, mansit usque ad Idus Maii, ut ex eadem constat. Ad eum igitur, quum esset iterum Laodiceae, Marcilius adolescens venit. Ex quo de anno epistolae coniecturam fecimus. Man. — *Apparitione*) Omnes, qui apparebant, id est, praeibant magistratibus, *apparitores* dicebantur, et *apparitio* munus ipsum. *Apparitores* autem erant scribae, interpretes, accensi, praecones, lictores, viatores, statores, et huius generis alii. Quos omnes ut libertos fuisse putem, multis adducor exemplis. Id.

LV.

Scr. in Cilicia, exeunte Decemb. A. V. C. 702.

Anneium commendat, legatum suum, praecipue in causa Sardiana.

M. T. CICERO THERMO PROPR. S. P. D.

Etsi mihi videor intellexisse, quum tecum Ephesi de re M. Anneii, legati mei, loquutus sum, te ipsius causa vehementer omnia velle; tamen et M. Anneium tanti facio, ut mihi nihil putem praetermittendum, quod illius intersit; et me a te tanti fieri puto, ut non dubitem, quin ad tuam voluntatem magnus cumulus accedat commendationis meae. Nam quum iam diu diligerem M. Anneium, deque eo sic existimarem, ut res declarat, quod ultro ei detulerim legationem, quum multis petentibus denegassem; tum vero, posteaquam mecum in bello atque in re militari fuit, tantam in eo virtutem, prudentiam, fidem, tantamque erga me benivolentiam cognovi, ut hominem neminem pluris faciam. Eum cum Sardianis habere controversiam scis: causam tibi exposuimus Ephesi; quam tu tamen coram facilius meliusque cognosces. De reliquo mihi, mehercule, diu dubium fuit, quid ad te potissimum scriberem. Ius enim quemadmodum dicas, clarum et magna cum tua laude notum est. Nobis autem in hac causa nihil aliud opus est, nisi te ius instituto tuo dicere. Sed tamen quum me non fugiat, quanta sit in praetore auctoritas, praesertim ista integritate, gravitate, clementia, qua te esse inter omnes constat: peto abs te, pro nostra coniunctissima necessitudine plu-

Ephesi) Quo veni ad xi Kal. Sext. in Ciliciam proficiscens. Corr.

(*Quum multis*) *Quam multis* Lamb.

Sardianis) Sardes Lydiae civitas, de qua Plinius libro V ed. Hard. t. 1, pag. 277.

rimisque officiis paribus ac mutuis, ut voluntate, auctoritate, studio tuo perficias, ut M. Anneius intelligat, te et sibi amicum esse, quod non dubitat (saepe enim mecum loquutus est), et multo amiciorem his meis literis esse factum. In tuo toto imperio atque provincia nihil est, quod mihi gratius facere possis. Iam, apud ipsum gratissimum hominem, atque optimum virum, quam bene positurus sis studium tuum atque officium, dubitare te non existimo.

Necessitudine) In compluribus Mss. est *necessitate*.

LVI.

Scr. in Cilicia A. V. C. 702.

Negotia Cluvii Puteolani commendat.

M. T. CICERO THERMO PROPR. S. D.

Cluvius Puteolanus valde me observat, valdeque est mihi familiaris. Is ita sibi persuadet, quod in tua provincia negotii habeat, nisi, te provinciam obtinente, meis commendationibus confecerit, id se in perditis et desperatis habiturum. Nunc, quum mihi ab amico officiosissimo tantum oneris imponitur, ego quoque tibi imponam pro tuis in me summis officiis: ita tamen, ut tibi nolim molestus esse. Mylasei et Alabandenses [1] pecuniam Cluvio debent. Dixerat mihi Euthydemus, quum Ephesi essem, se curaturum, ut ecdici

(1) In edd. nonnullis *Mylaseis et Alabandeis*.

Ecdici) *Ecdicus* Iustiniano defensor civitatis appellatur, vindex reipublicae, qui in primis publicas pecunias curabant et persequebantur. Aliter dicitur Syndicus. Plin. lib. X, epist. 3: *Ecdicus nomine Amisenorum civitatis petebat apud me a Iulio Pisone denariorum circiter 40 millia donata ei publice ante annos viginti, et Bule, et Ecclesia consentiente.* Dicebantur et *cognitores*. Glossae, *Cognitor*, ἔκδικος. De quo Gron. lib. V de Pec. vet. c. 3. GRAEV.

Mylasei Romam mitterentur. Id factum non est. Legatos audio missos esse. Sed malo ecdicos, ut aliquid confici possit. Quare peto a te, ut et eos, et Alabandenses iubeas ecdicos Romam mittere. Praeterea Philotes Alabandensis ὑποθήκας Cluvio dedit. Hae commissae sunt. Velim cures, ut aut de hypothecis decedat, easque procuratoribus Cluvii tradat, aut pecuniam solvat. Praeterea Heracleotae et Bargyletae, qui item debent, aut pecuniam solvant, aut fructibus suis satisfaciant. Caunii praeterea debent; sed aiunt se depositam pecuniam habuisse. Id velim cognoscas; et, si intellexeris, eos neque ex edicto, neque ex decreto depositam habuisse, des operam, ut usurae Cluvio, instituto tuo, conserventur. His de rebus eo magis laboro, quod agitur res Cn. Pompeii, etiam nostri necessarii; et quod is magis etiam mihi laborare videtur, quam ipse Cluvius: cui satisfactum esse a nobis valde volo. His de rebus te vehementer etiam atque etiam rogo. Vale.

Ὑποθήκας) *Hypotheca* proprie est pignus quodvis, quod debiti causa creditori obligatur: sed strictius Latinis hypotheca dicitur, quod non traditur in manus creditori, sed subiicitur eius potestati et iuri, possessione penes debitorem remanente: contra pignus possidendum traditur creditori. Hinc *dare hypothecas* est res immobiles creditori obligare, ut multis docet Cl. Salmas. de modo Vsurarum, cap. 12. Id.

Hae commissae sunt) Hoc est, possessiones, quoniam ad diem solutum debitum non est, venerunt in potestatem creditoris, ut illas possit vendere. *Hypothecae* enim *committi* dicuntur, quae cessante solutione debiti, creditoris fiunt. Sic *merces commissae* dicebantur, quas apud Publicanum non professi erant, et hanc ob causam amittebantur. Vide Salmasium de modo Vsurarum, cap. 14. Id.

De hypothecis decedat) Hoc est, possessiones oppigneratas quoniam non solvit, creditori vendendas tradat. Id.

Heracleotae, et Bargyletae) Heraclea, et Bargylos civitates sunt Cariae. Id.

Caunii praeterea debent) *Caunus* est Cariae oppidum, valetudine habitantium infame, ut Mela ait lib. I, cap. 16. Id.

LVII.

Scr. Laodiceae mense Martio A. V. C. 703.

Petit ut Anneium legatum suum remittat, eiusque causam Sardianam commendat.

CICERO THERMO PROPR. S.

Quo magis quotidie ex literis nuntiisque bellum magnum esse in Syria cognosco, eo vehementius a te pro nostra necessitudine contendo, ut mihi M. Anneium legatum primo quoque tempore remittas. Nam eius opera, consilio, scientia rei militaris, vel maxime intelligo, me et rempublicam adiuvari posse. Quod nisi tanta res eius ageretur, nec ipse adduci potuisset, ut a me discederet, neque ego, ut eum a me dimitterem. Ego in Ciliciam proficisci cogito circiter kal. mai. Ante eam diem Anneius ad me redeat oportet. Illud, quod tecum et coram et per literas [1] diligentissime egi, id et nunc etiam atque etiam rogo, curae tibi sit, ut suum negotium, quod habet cum populo Sardiano, pro causae veritate et pro sua dignitate conficiat. Intellexi ex tua oratione, quum tecum Ephesi loquutus sum, te ipsius M. Anneii causa omnia velle. Sed tamen sic velim existimes, te mihi nihil gratius facere posse, quam si intellexero, per te illum ipsum negotium ex sententia confecisse. Idque quam primum ut efficias, te etiam atque etiam rogo.

Bellum magnum) Sc. *Parthicum*. (1) Epist. 55 huius libri.

LVIII.

Scr. in provincia mense incerto A. V. C. 703.

Custidium, municipem suum, commendat.

M. CICERO C. TITIO L. F. RVFO, PRAETORI VRBANO, S.

L. Custidius est tribulis, et municeps, et familiaris meus. Is causam habet; quam causam ad te deferet. Commendo tibi hominem, siculi tua fides et meus pudor postulat: tantum, ut faciles ad te aditus habeat; quae aequa postulabit, ut libente te impetret; sentiatque meam sibi amicitiam, etiam quum longissime absim, prodesse in primis apud te.

Libente) Lambin. 1, *iubente.*

LIX.

Scr. Laodiceae mense Febr. A. V. C. 703.

M. Fabium commendat.

M. T. CICERO C. CVRTIO PEDVCAEANO, PRAETORI, S. D.

M. Fabium unice diligo, summaque mihi cum eo consuetudo et familiaritas est pervetus. In eius controversiis quid decernas, [1] a te non peto (servabis, ut tua fides et dignitas postulat, edictum et institutum tuum), sed ut quam facillimos ad te aditus habeat; quae erunt aequa, libente te impetret; ut meam amicitiam sibi, etiam quum procul absim, prodesse sentiat, praesertim apud te. Hoc te vehementer etiam atque etiam rogo.

(1) Opinor legendum esse *ut aliquid decernas*, quod iam Lambino visum.

Servabis — edictum et institutum tuum) Nihil facies aliter atque edixisti, et adhuc solitus es. Solebant autem Praetores et in urbe publice proponere, et provinciales, antequam in provinciam venirent, praemittere edictum de summis capitibus iurisdictionis. Superius 6, 9 ad Att. 5; 21: *Possumne contra meum edictum?* Erat C. Curtius Peducaeanus Praetor peregrinus, quum C. Titius Rufus Praetor urbanus esset. Gron.

LX.

Scr. Romae post reditum ex exsilio intra annum 697 et 699.

Livineium Tryphonem L. Livineii Reguli libertum commendat.

M. T. CICERO MVNATIO C. F. S. D.

L. Livineius Trypho est omnino [1] L. Reguli, familiarissimi mei, libertus: cuius calamitas [2] etiam officiosiorem me facit in illum. Nam benivolentior, quam semper fui, esse non possum. Sed ego libertum eius per se ipsum diligo. Summa enim eius erga me officia exstiterunt his nostris temporibus, quibus facillime bonam benivolentiam hominum et fidem perspicere potui. Eum tibi ita commendo, ut homines grati et memores bene meritos de se commendare debent. Pergratum mihi feceris, si ille intellexerit, se, quod pro salute mea multa pericula adierit, saepe hieme summa navigarit, pro tua erga me benivolentia gratum etiam tibi fecisse.

(1) Assentior Ernestio vocabulum *omnino* vitiosum esse. Si genuinum sit, aliter intelligi non possit, quam ut opponatur verbis *per se ipsum diligo.*

(2) Fortasse exsilii.

Eum — commendo) Munatius imperium gesserit necesse est, in provincia quadam, in qua Trypho ille negotia haberet. In Macedonia fuisse coniicit Schmiederus Hist. Philol. Anmerk. zu Cic. Briefen. p. 277. Sch.

LXI.

Scr. in Cilicia A. V. C. 702.

T. Pinnii filii, pupilli sui, negotium commendat.

M. T. CICERO P. SILIO PROPR. S. D.

T. Pinnio familiarissime me usum esse, scire te arbitror: quod quidem ille testamento declaravit, qui

me tum tutorem, tum etiam secundum heredem instituerit. Eius filio mire studioso, et erudito, et modesto, pecuniam Nicaeenses grandem debent, ad HS octogies; et, ut audio, in primis volunt ei solvere. Pergratum igitur mihi feceris, quando non modo reliqui tutores, qui sciunt, quanti me facias, sed etiam puer ipse sibi persuasit, te omnia mea causa facturum esse, si dederis operam, quoad tua fides dignitasque patietur, ut quam primum pecunia [1] Pinnio solvatur Nicaeensium nomine.

Studioso) Nota dictum simpliciter.
In primis) Ante ceteros creditores.

(1) Sic Ern. cum ed. Mediol. Vulgo *ut quam plurimum pecuniae.*

LXII.

Scr. in Cilicia A. V. C. 702 exeunte.

De Attilio gratias agit: suum fratrem commendat.

M. T. CICERO P. SILIO PROPR. S. D.

Et in Attilii negotio te amavi. Quum enim sero venissem, tamen honestum equitem romanum beneficio tuo conservavi. Et mehercule semper sic in animo habui, te in meo aere esse propter Lamiae nostri coniunctionem et singularem necessitudinem. Itaque primum tibi ago gratias, quod me omni molestia liberas; deinde impudentia prosequor; sed idem sarciam. Te enim semper sic colam et tuebor, ut quem

Sero venissem) In Provinciam. Man.
Te in meo aere esse) Meum esse. Ducta similitudine a nummorum possessione. Ep. 14, lib. XV: *Multi sunt anni, quum ille in aere meo est.* Id.
Lamiae) L. Lamiae, de quo vide epist. 16, lib. II, et epist. 29, lib. XII. Id.

Liberas) Ernestius malebat *liberasti.*

Impudentia prosequor) Qui tibi alios quoque commendo, ut Q. fratrem. Man.

Sarciam) Remunerabor officia tua. Id.

diligentissime. Quintum fratrem meum, si me diligis, eo numero cura ut habeas, quo me. Ita magnum beneficium tuum magno cumulo auxeris.

LXIII.

Scr. Laodiceae mense Martio A. V. C. 703.

M. Laenium diligentissime commendat.

M. T. CICERO P. SILIO PROPR. S. P. D.

Non putavi fieri posse, ut mihi verba deessent: sed tamen in M. Laenio commendando desunt. Itaque rem tibi exponam paucis verbis; [1] sed tamen, ut plane perspicere possis voluntatem meam. Incredibile est, quanti faciamus et ego, et frater meus, qui mihi carissimus est, M. Laenium. Id fit quum plurimis eius officiis, tum summa probitate et singulari modestia. Eum ego a me invitissimus dimisi, tum propter familiaritatem et consuetudinis suavitatem, tum quod consilio eius fideli ac bono libenter utebar. Sed vereor, ne iam mihi superesse verba putes, quae dixeram defutura. Commendo tibi hominem, sicut intelligis, me, de quo ea supra scripserim, debere commendare; a teque vehementer etiam atque etiam peto, ut, quod habet in tua provincia negotii, expedias: quod tibi videbitur rectum esse, ipsi dicas. Hominem facillimum liberalissimumque cognosces. Itaque te rogo, ut eum solutum, liberum, confectis eius negotiis per te, quam primum ad me remittas. Id mihi fratrique meo gratissimum feceris.

(1) *Verbis* Grouovio insititium videbatur, cui facile assentior.

LXIV.

Scr. in Cilicia A. V. C. 702.

Ti. Nerone suo honorifice tractato, gratias agit Silio, eumque denuo diligenter commendat.

M. T. CICERO P. SILIO PROPR. S. D.

Nero [1] meus mirificas apud me tibi gratias egit, prorsus incredibiles, ut nullum honorem sibi haberi potuisse diceret, qui a te praetermissus esset. Magnum fructum ex ipso capies. Nihil est enim illo adolescente gratius. Sed mehercule mihi quoque gratissimum fecisti. Pluris enim ex omni nobilitate neminem facio. Itaque, si ea feceris, quae ille per me tecum agi voluit, gratissimum mihi feceris. Primum de Pausania Alabandensi, sustentes rem, dum Nero veniat. Vehementer eius causa cupere eum intellexi. Itaque hoc valde te rogo. Deinde Nysaeos, quos Nero in primis habet necessarios, diligentissimeque tuetur ac defendit, habeas tibi commendatissimos: ut intelligat illa civitas, sibi in Neronis patrocinio summum esse praesidium. Strabonem Servilium tibi saepe commendavi: nunc eo facio id impensius, quod eius causam Nero suscepit. Tantum a te petimus, ut agas eam rem, ne relinquas hominem innocentem ad alicuius tui dissimilis quaestum. Id quum gratum mihi erit, tum etiam existimabo, te humanitate tua esse usum. Summa huius epistolae haec est, ut ornes omnibus

(1) Est Ti. Claudius *Nero* cuius uxorem Liviam Drusillam Augustus postea praegnantem abduxit. MAN.

Ex omni nobilitate) Nerones Claudii, et Pulchri, patricii; Marcelli vero plebeii. Sed nobilitas non a genere patricio (multi enim patricii nullos gessere, aut male gessere magistratus: itaque nobiles non fuere), sed a parentum aut maiorum virtute sumitur, unde plebeii multi nobiles. ID.

rebus Neronem, sicut instituisti atque fecisti. Magnum theatrum habet ista provincia (non ut haec nostra) [1] ad adolescentis nobilis, ingeniosi, abstinentis commendationem atque gloriam. Quare, si te fautore usus erit, sicuti profecto et utetur et usus est, amplissimas clientelas, acceptas a maioribus, confirmare poterit, et beneficiis suis obligare. Hoc in genere si eum adiuveris eo studio, quo ostendisti, apud ipsum praeclarissime posueris; sed mihi etiam gratissimum feceris.

Magnum theatrum) Plus ex ista provincia petit Tiberius, quam ex nostra, magisque in illa conspicietur, quam hic, ubi assequutus est sane quae potest adolescens. Vel, valde conspectum te facit et illustri loco ponit haec provincia: vel, quam celsus et potens es, quum adolescens summo genere natus, ingenio florentissimo, sanctis et priscis moribus in tua provincia peregrinatur, et per te producitur atque osteutatur, digna ipso gloria, apud avitos familiae clientes: ut 12, 29. GRON.

(1) Ernestius haec verba uncis inclusit, ut insititia. Equidem etsi antea sic defendi posse putabam, ut Asia dicatur maius theatrum habere quam Cilicia, ubi non tanta sit hominum copia, qui de Neronis ingenio iudicare possint, nunc tamen magis ad Ernestii sententiam animus inclinat.

LXV.

Scr. in Cilicia A. V. C. 702.

Petit ut Hisponem iuvet in pactionibus ab eo pro magistro scripturae cum civitatibus Bithyniae conficiendis.

M. T. CICERO P. SILIO PROPR. S. D.

Cum P. Terentio Hispone, qui operas in scriptura pro magistro dat, mihi summa familiaritas consuetudoque est; multaque et magna inter nos officia paria

Operas in scriptura) Negotia publicanorum curat. Eodem sensu dixit epist. 9: *Est in operis societatis. Scriptura* vero est ratio tota publicanorum, qui vel decumas, vel portoria, vel pascua redimunt. MAN.

et mutua intercedunt. Eius summa existimatio agitur in eo, ut pactiones cum civitatibus reliquis conficiat. Non me praeterit, nos eam rem Ephesi expertos esse, neque ab Ephesiis ullo modo impetrare potuisse. Sed quum, quemadmodum omnes existimant et ego intelligo, tua tum summa integritate, tum singulari humanitate et mansuetudine consequutus es, ut libentissimis Graecis, nutu, quod velis, consequare: peto a te in maiorem modum, ut honoris mei causa, hac laude Hisponem affici velis. Praeterea cum sociis scripturae mihi summa necessitudo est, non solum ob eam causam, quod ea societas universa in mea fide est, sed etiam quod plerisque sociis utor familiarissime. Ita et Hisponem meum per me ornaris, et societatem mihi coniunctiorem feceris, tuque ipse et ex huius observantia, gratissimi hominis, et ex sociorum gratia, hominum amplissimorum, maximum fructum capies, et me summo beneficio affeceris. Sic enim velim existimes, ex tota tua provincia, omnique isto imperio, nihil esse, quod mihi gratius facere possis.

Pactiones) Pro pecunia publicanis debita. Nam inter sociorum civitates et publicanos Romanos controversia fere semper oriebatur in exactione vectigalium. ID.

LXVI.

Scr. Romae A. V. C. 707.

Caecinam exsulem in colligendis Asiaticae negotiationis reliquiis commendat.

M. T. CICERO P. SERVILIO PROPR. S. D.

A. Caecinam, maxime proprium clientem familiae vestrae, non commendarem tibi, quum scirem, qua fide in tuos, qua clementia in calamitosos soleres esse, nisi me et patris eius, quo sum familiarissime usus, memoria, et huius fortuna ita moveret, ut hominis, omnibus mecum studiis officiisque coniunctissimi, movere debebat. A te hoc omni contentione peto, sic, ut maiore cura, maiore animi labore, petere non possim: ut ad ea, quae tua sponte sine cuiusquam commendatione faceres in hominem tantum, et talem, calamitosum, aliquem afferant cumulum meae literae, quo studiosius eum, quibuscumque rebus possis, iuves. Quod si Romae fuisses, [1] etiam salutem A. Caecinae essemus (ut opinio mea fert) per te consequuti. De qua tamen magnam spem habemus, freti clementia collegae tui. [2] Nunc, quum tuam iustitiam sequutus, tutissimum sibi portum provinciam istam [3] esse duxit; etiam atque etiam te rogo atque

Huius fortuna) Exulabat, quia Pompeianas partes sequutus erat, et Caesari praeterea, scripto libro, maledixerat. Epist. 7, lib. VI. Id.

Collegae tui) Caesaris, qui secundum consulatum cum Servilio gessit. Id.

(1) In Asia enim fuit Servilius, quum Caesari de salute Caecinae, h. e. de reditu in urbem supplicatum est, nec impetratum. Id.

(2) Caesaris; qui erat Servilii collega in auguratu, idemque in consulatu secundo eius collega fuerat.

(3) Asiam, quam Servilius pro praetore gerebat.

oro, ut eum et in reliquiis [1] veteris negotiationis colligendis iuves, et ceteris rebus tegas atque tueare. Hoc mihi gratius facere nihil potes.

(1) Recte hanc lectionem Benedictus defendit. Ernestius dedit *reliquis* praeeunte Graevio. — Patet tamen ex novissimi editoris Paris. nota, Schützium malle *reliquias*, i. e. nomina nondum exacta ex negotiatione Asiatica. *T.*

LXVII.

Scr. Romae A. V. C. 707.

Commendat Andronem Laodicensem.

M. T. CICERO P. SERVILIO, PROPR. S. P.

Ex provincia mea Ciliciensi, cui scis τρεῖς διοικήσεις Asiaticas attributas esse, [1] nullo sum familiarius usus, quam Androne, Artemonis filio, Laodicensi; eumque habui in ea civitate quum hospitem, tum vehementer ad meae vitae rationem et consuetudinem accommodatum. Quem quidem multo etiam pluris postea, quam decessi, facere coepi, quod multis rebus expertus sum gratum hominem, meique memorem. Itaque eum Romae libentissime vidi. Non te enim fugit, qui plurimis in ista provincia benigne fecisti, quam multi grati reperiantur. Haec propterea scripsi, ut et me non sine causa laborare intelligeres, et tu ipse eum dignum hospitio tuo iudicares. Feceris igitur mihi gratissimum, si ei declararis, quanti me facias: id est, si receperis eum in fidem tuam, et quibuscumque rebus honeste ac sine molestia tua poteris, adiuveris. Hoc mihi erit vehementer gratum: idque ut facias, te etiam atque etiam rogo.

(1) Sic cod. Lips. et Dresd, 4, melius vulgato *attributas fuisse*. *Quam multi*) Scil. quam pauci. Ironice dictum. LEM.

LXVIII.

Scr. Romae mense Sept. A. V. C. 707.

Servilii literas sibi gratas fuisse testatur; ut de provinciae (Asiae) statu scribat, petit; officia sua promittit.

M. T. CICERO P. SERVILIO ISAVRICO, PROC. COLLEGAE, S. D.

Gratae mihi vehementer tuae literae fuerunt; ex quibus cognovi cursus navigationum tuarum. Significabas enim memoriam tuam nostrae necessitudinis, qua mihi nihil poterat esse iucundius. Quod reliquum est, multo etiam erit gratius, si ad me de republica, id est, de statu provinciae, [1] de institutis tuis familiariter scribes. Quae quamquam ex multis pro tua claritate audiam, tamen libentissime ex tuis literis cognoscam. Ego ad te, de reipublicae summa quid sentiam, non saepe scribam, propter periculum eiusmodi literarum. Quid agatur autem, scribam saepius. Sperare tamen videor, Caesari, collegae nostro, [2] fore curae, et esse, ut habeamus aliquam rempublicam; cuius consiliis magni referebat te interesse. Sed, si tibi utilius est, id est, gloriosius, Asiae praeesse, et istam partem reipublicae male affectam tueri: mihi quoque idem, quod tibi et laudi tuae profuturum est, optatius debet esse. Ego, quae ad tuam dignitatem pertinere arbitrabor, summo studio diligentiaque curabo; in primisque tuebor omni observantia clarissimum virum, patrem tuum: quod et pro vetustate necessitudinis, et pro beneficiis vestris, et pro dignitate ipsius facere debeo.

(1) Verba *id est, de statu provinciae* Ernestius insititia putabat, cui non assentior. Nam Cicero ipse hoc addere debuit, ut verba *de republica* quo sensu accipienda essent Servilius sciret.

(2) In auguratu. Quamquam enim pontifex maximus fuit, tamen etiam augur. Philipp. II, 33, Cell.

LXIX.

Scr. Romae A. V. C. 707.

C. Curtium, ut in fidem recipiatur, commendat.

M. T. CICERO P. SERVILIO COLLEGAE, S. D.

C. Curtius Mithres, est ille quidem, ut scis, libertus Postumi, familiarissimi mei: sed me colit et observat aeque, atque illum ipsum, patronum suum. Apud eum ego sic Ephesi fui, quotiescumque fui, tanquam domi meae. Multaque acciderunt, in quibus et benivolentiam eius erga me experirer et fidem. Itaque si quid aut mihi, aut meorum cuipiam in Asia opus est, ad hunc scribere consuevi; huius tum opera et fide, tum domo et re uti, tanquam mea. Haec ad te eo pluribus scripsi, ut intelligeres, me non vulgariter, nec ambitiose, sed ut pro homine intimo, ac mihi pernecessario, scribere. Peto igitur a te, ut in ea controversia, quam habet de fundo cum quodam Colophonio, et in ceteris rebus, quantum fides tua patietur, quantumque tuo commodo poteris, tantum et honoris mei causa commodes: etsi, ut eius modestiam cognovi, gravis tibi nulla in re erit. Si et mea commendatione et sua probitate assequutus erit, uti de se bene existimes, omnia se adeptum arbitrabitur. Vt igitur eum recipias in fidem, habeasque in numero tuorum, te vehementer etiam atque etiam rogo. Ego, quae te velle, quaeque ad te pertinere arbitrabor, omnia studiose diligenterque curabo.

Vulgariter) Hoc ex ed. 1471 restituerunt Victor. Graev. Ern. Alii *vulgare*, quod est in plerisque Mss.

LXX.

Scr. Romae A. V. C. 707.

Ampii Balbi libertum Menandrum commendat.

M. T. CICERO P. SERVILIO COLLEGAE, S. P. D.

Quia non est obscura tua in me benivolentia, sic fit, ut multi per me tibi velint commendari. Ego autem tribuo nonnunquam in vulgus: [1] sed plerumque necessariis in hoc tempore. Nam cum T. Ampio Balbo mihi summa familiaritas necessitudoque est. Eius libertum, T. Ampium Menandrum, hominem frugi et modestum, et patrono et nobis vehementer probatum, tibi commendo maiorem in modum. Vehementer mihi gratum feceris, si, quibuscumque rebus sine tua molestia poteris, ei commodaris. Quod ut facias, te vehementer etiam atque etiam rogo. Vale.

(1) Non hic ad contemptum personarum dicitur, sed est *promiscue, sine delectu magno.* Ern.

Frugi et modestum) *Frugi* et *nequam* opponuntur. Est autem propria laus in servo, et in liberto: sed transfertur etiam ad ingenuos, et in rege quoque Deiotaro frugalitatem Cicero laudavit. Nam in oratione pro illo habita, *Omnes*, inquit, *sunt in illo regiae virtutes, sed praecipue singularis et admiranda frugalitas.* Man.

LXXI.

Scr. Romae A. V. C. 707.

Commendat T. Agusium, veterem amicum.

M. T. CICERO P. SERVILIO COLLEGAE, S. D.

Multos tibi commendem necesse est, quando omnibus nota nostra necessitudo est, tuaque erga me benivolentia. Sed tamen etsi omnium causa, quos commendo, velle debeo; tamen cum omnibus non eadem

mihi causa est. T. Agusius, et comes meus fuit illo miserrimo tempore, et omnium itinerum, navigationum, laborum, periculorum meorum socius: neque hoc tempore discessisset a me, nisi ego ei permisissem. Quare sic tibi eum commendo, ut unum de meis domesticis et maxime necessariis. Pergratum mihi feceris, si eum ita tractaris, ut intelligat, hanc commendationem sibi magno usu atque adiumento fuisse.

Magno usu) Recte sic Gruter. Vulgo *usui*. Ern.

LXXII.

Scr. Romae A. V. C. 707.

Caerelliae negotia et procuratores commendat.

M. T. CICERO P. SERVILIO COLLEGAE, S. D.

Caerelliae, necessariae meae, rem, nomina, possessiones Asiaticas commendavi tibi praesens in hortis tuis, quam potui diligentissime; tuque mihi, pro

Caerelliae) Haec mulier, Philosophiae dedita, valde Ciceronem observavit, eiusque scripta libenter legit. Epist. 21 ad Att. lib. XIII: *Mirifice Caerellia, studio videlicet Philosophiae flagrans, describit a tuis: istos ipsos de Finibus habet.* Dio lib. XLVI Caleni verba recitat, lascivam, ac libidinosam cum Cerellia consuetudinem Ciceroni exprobrantis. Man. — Meram hanc Caleni et ipsius Dionis, Ciceroni infensissimi, calumniam esse nemo dubitaverit. Corradus tamen adducit testimonium Quintiliani et Ausonii, sed neutrum ad rem. Quintilianus tantum epistolae a Caerellia quidem scriptae, sed nequaquam amatoriae, locum recitat; literae autem ad Caerelliam, quas Ausonius profert, non sunt Ciceronis, sed Apuleii. Haec adnotat *Mongault*, cui quidem Sch. adsentitur. At I. V. L. errasse Corradum minime putat. Namque in Auson. Idyll. 13 locus mutilus esse videtur: *Esse Apuleium in vita philosophum, in epigrammatis amatorem; *** in praeceptis omnibus exstare severitatem, in epistolis ad Caerelliam subesse petulantiam.* Coniici enim potest, quod admisit I. V. L. librarios quosdam, ne famam Ciceronis laederent, consulto omisisse *Ciceronis*. Imo Quintilianus VI, 3, de Epistolis Ciceronis ad Caerelliam loquitur. Lem.

tua consuetudine, proque tuis in me perpetuis maximisque officiis, omnia te facturum, liberalissime recepisti. Meminisse te id spero: scio enim solere. Sed tamen Caerelliae procuratores scripserunt, te propter magnitudinem provinciae multitudinemque negotiorum etiam atque etiam esse commonefaciendum. Peto igitur, ut memineris, te omnia, quae tua fides pateretur, mihi cumulate recepisse. Equidem existimo, habere te magnam facultatem (sed hoc est tui consilii et iudicii) ex eo senatusconsulto, quod in heredes C. Vennonii factum est, Caerelliae commodandi. Id senatusconsultum tu interpretabere pro tua sapientia. Scio enim, eius ordinis auctoritatem semper apud te magni fuisse. Quod reliquum est, sic velim existimes, quibuscumque rebus Caerelliae benigne feceris, mihi te gratissimum esse facturum.

Interpretabere) Iudicabis, an eam, quam ego arbitror, facultatem habeas ex eo S. C. Caerelliae commodandi. MAN.

LXXIII.

Scr. Romae A. V. C. 699.

Salvum Philippum ex provincia revertisse gratulatur: Egnatii et Oppii causa gratias agit; et ut Antipatri filios sibi condonet, rogat.

M. T. CICERO Q. PHILIPPO (1) S. D.

Gratulor tibi, quod ex provincia salvum te ad tuos recepisti, incolumi fama et republica. Quod si Romae te vidissem, coram gratias egissem, quod tibi L. Egnatius, familiarissimus meus, absens, L. Oppius, praesens, curae fuisset. Cum Antipatro Derbete mihi non solum hospitium, verum etiam summa familiaritas intercedit. Ei te vehementer succensuisse audivi, et moleste tuli. De re nihil possum iudicare, nisi illud mihi certe persuadeo, te, talem virum, nihil temere fecisse. A te autem, pro vetere nostra necessitudine, etiam atque etiam peto, ut eius filios, qui in tua potestate sunt, mihi potissimum condones: nisi quid existimas in ea re violari existimationem tuam. Quod ego si arbitrarer, nunquam te rogarem; mihique tua fama multo antiquior esset, quam illa necessitudo est. Sed mihi ita persuadeo (potest fieri, ut fallar),

(1) *Procos.*) Suspicor hoc verbum abundare, et additum ab aliquo, qui putavit, quum in sequentis epistolae inscriptione *Proconsul Philippus* vocetur, multo magis in hac, quae ordine antecedit, vocari debere: quum perversus (ut iam diximus) ordo sit, et illam, quae sequitur, huic omnino praeponendam esse constet. Quo modo enim proconsul appellari potest, quum in urbem, deposito imperio, redierit? In urbe enim potius Philippum esse, quam ad urbem, facile credo, quum dicat Cicero: *Quod si Romae te vidissem, coram gratias egissem:* et quia, qui ad urbem morabantur, triumphum expetebant: cuius rei nulla fit mentio in epistola: nec vero triumphavit unquam hic Q. Philippus. MAN. — Schütz. *Procos.* omittit. *T.*

Et re publica) Scil. ea parte, quam Philippus administraverat. LEM.

eam rem laudi tibi potius, quam vituperationi fore. Quid fieri possit, et quid mea causa facere possis (nam, quin velis, non dubito), velim, si tibi grave non erit, certiorem me facias.

LXXIV.

Scr. Romae A. V. C. 698.

Oppium praesentem et Egnatii absentis negotia commendat.

M. T. CICERO Q. PHILIPPO PROCOS. S. D.

Etsi non dubito, pro tua in me observantia, proque nostra necessitudine, quin commendationem meam memoria teneas; tamen etiam atque etiam eundem tibi L. Oppium, familiarem meum praesentem, et L. Egnatii, familiarissimi mei, absentis, negotia commendo. Tanta mihi cum eo necessitudo est, familiaritasque, ut, si mea res esset, non magis laborarem. Quapropter gratissimum mihi feceris, si curaris, ut is intelligat, me a te tantum amari, quantum ipse existimo. Hoc mihi gratius facere nihil potes. Idque ut facias, te vehementer rogo.

Observantia) Cod. Torg. *tua in me benivolentia.*

LXXV.

Scr. Romae A. V. C. 701.

Avianum Flaccum commendat Titio legato in causa frumentaria.

M. T. CICERO T. TITIO, T. F. LEGATO, (1) S. D.

Etsi non dubito, quin apud te mea commendatio

(1) Rei frumentariae praeposito, ut infra cognoscitur. MAN.

prima satis valeat, tamen obsequor homini familiarissimo, C. Aviano Flacco: cuius causa omnia tum cupio, tum mehercule etiam debeo. De quo et praesens tecum agi diligenter, quum tu mihi humanissime respondisti; et scripsi ad te accurate antea: sed putat interesse sua, me ad te quam saepissime scribere. Quare velim mihi ignoscas, si illius voluntati obtemperans, minus videbor meminisse constantiae tuae. A te idem illud peto, ut de loco, quo deportet frumentum, et de tempore, Aviano commodes: quorum utrumque per eundem me obtinuit triennium, dum Pompeius isti negotio praefuit. Summa est, in quo mihi gratissimum facere possis, si curaris, ut Avianus, quando se a me amari putat, me a te amari sciat. Erit id mihi pergratum. Vale.

Dum Pompeius — praefuit) Non triennium, sed quinquennium frumentario negotio praefuit Pompeius. Notat igitur Cicero tempus, non quo Pompeius eam curam gessit, sed quo ipse Cicero beneficium Aviano impetravit. LEM.

Isti negotio) Rei frumentariae, ut praefectus annonae. Vsus ergo est negotiatoribus frumentariis, sed ita ut et ipsi lucrum facerent honestum. ERN.

LXXVI.

Scr. anno incerto.

C. Valgium Hippianum commendat Quatuorviris et Decurionibus Fregellanorum, petitque ut ei emptae possessionis in agro Fregellano immunitatem praestent.

M. T. CICERO QVATVORVIRIS ET DECVRIONIBVS S. D.

Tantae mihi cum Q. Hippio causae necessitudinis

Quatuorviris, et decurionibus) Fregellanis. Fregellas colonia fuit deducta, ut ostendit Velleius, anno urbis 424. Quatuorviri igitur non modo municipiis, verum coloniis quoque praeerant, item ut consules Romae: quamquam et duumviri in plerisque coloniis, atque adeo in nonnullis municipiis fuere. Quod lib. I de antiq. Ital. iure Carolus Si-

sunt, ut nihil possit esse coniunctius, quam nos inter nos sumus. Quod nisi ita esset, uterer mea consuetudine, ut vobis nulla in re molestus essem. Etenim vos mihi optimi testes estis, quum mihi persuasum esset, nihil esse, quod a vobis impetrare non possem, nunquam me tamen gravem vobis esse voluisse. Vehementer igitur vos etiam atque etiam rogo, ut honoris mei causa liberalissime C. Valgium Hippianum tractetis, remque cum eo conficiatis, ut, quam possessionem habet in agro Fregellano, a vobis emptam, eam liberam et immunem habere possit. Id si a vobis impetraro, summo me beneficio vestro affectum arbitrabor.

gon. egregie docuit. Man. — Fregellae hodie nominantur *Caperano;* quae urbs est prope flumen *Garigliano*, qui veteribus Liris. Lem.

Hippianum) Hippii filium naturalem, adoptatum autem a C. Valgio, a quo praenomen et nomen accepit. Man.

LXXVII.

Scr. Romae mense Sextili die incerto A. V. C. 708.

Officio suo in supplicatione decernenda narrato 1, *commendat M. Bolanum* 2, *et ut Dionysium servum suum fugitivum restituendum curet, rogat.*

M. T. CICERO P. SVLPICIO IMP. S. D.

Quum his temporibus non sane in senatum ventita-

P. Sulpicio) Bernardinus Rutilus, qui opiniones quasdam suas in Familiares, ut vocant, Ciceronis epistolas, me puero, edidit, legendum arbitrabatur, *P. Vatinio*, adductus in hanc sententiam ea ratione, quia Cicero de servo suo Dionysio scribit in hac epistola: de quo item Vatinius ad Ciceronem in duabus 9, 10, l. V, et ad eum Cicero epist. 11 ibidem. Sensit idem postea Corradus in suis scholiis. Mihi non satis neque Rutilii, neque Corradi sententia, quam alii postea sequuti sunt, probatur. Nam, ut illud omittam, quod haec huius epistolae verba: *Salvo iure nostrae veteris amicitiae:* et quae sunt infra: *Pro tuo perpetuo in me studio:*

rem; tamen, ut tuas literas legi, non existimavi, me, salvo iure nostrae veteris amicitiae, multorumque inter nos officiorum, facere posse, ut honori tuo deessem. Itaque affui, supplicationemque tibi libenter decrevi; nec reliquo tempore ullo, aut rei, aut existimationi, aut dignitati tuae deero. Atque, hoc ut tui necessarii sciant, hoc me animo erga te esse, velim facias eos per literas certiores, ut, si quid tibi opus sit, ne dubitent mihi iure suo denuntiare.

non videntur in Vatinium convenire, cuius erga Ciceronem perpetuum certe studium non fuerat, inimicitiis, oratione adversus eum notissimis, interruptum: ut hoc, inquam, omittam, quod exigui ponderis non est: valde me movet ea ratio, quod post supplicationem decretam scribit Cicero de servo suo ad Sulpicium: at Vatinio decreta supplicatio videtur Octobri mense, ut ex epist. 10, lib. V non dubiam facere coniecturam licet. Scripsit enim Vatinius Nonis Dec. eam epistolam quum de supplicatione decreta iam e Ciceronis literis cognovisset. Ante Novembrem autem alteram eiusdem epistolam acceperat Cicero, datam V. id. Quint. in qua de fuga servi Dionysii se audivisse significavit. Quod quum ita sit; cui verisimile videatur, hanc epistolam, Sulpicio inscriptam, in qua de supplicatione decreta fit mentio, ad Vatinium de Dionysii fuga, multo ante supplicationem ei cognita, ut ignota de re missam esse? Ad hanc rationem accedit altera, ipsa quoque, ut arbitror, non contemnenda. Nam quum Cicero supplicationem decretam Sulpicio significat, eodem tempore M. Bolanum commendat. Vatinius autem in epistola sua de supplicatione sibi decreta respondens, verbum de Bolano nullum facit. Consensum omitto veterum librorum, quibus in omnibus perspicue scriptum video, ne una quidem litera veritatem obscurante, *P. Sulpicio.* Man. Placet coniectura Rutilii et Corradi. Vatinium enim tum Illyrico, Sulpicium Achaiae praefuisse, praeter adducta loca ostendunt libri IV, epist. 5 et 6. Gron. — Sch. quidem adsentit Manutio: sed restat illa dubitatio: quum in Vatinii imperio urbs Narona fuerit, ut ex ipsius epistolis intelligitur, qui possit eadem urbs esse in imperio Sulpicii? Vnde coniecerunt docti viri Sulpicii et Vatinii communem provinciam fuisse Illyricum. Sed hoc refellitur eo, quod Vatinius de Illyrico sine Sulpicio triumphavit. Haec autem exstant in libro de Bello Afric. c. 10: *Caesar cum cohortibus septem quae... cum Sulpicio et Vatinio rem gesserant, oppido Ruspina regressus, proficiscitur ad portum.* Ex quibus intelligitur Sulpicium una cum Vatinio rebus Illyricis praefuisse. Lem.

Nostrae veteris amicitiae) Hoc convenire in Vatinium negat Manutius, ut et *pro tuo perpetuo in me studio.* Sed sic etiam loquebantur, qui amici olim, dein inimici fuissent, propter

2. M. Bolanum, virum bonum et fortem, et omnibus rebus ornatum, meumque veterem amicum, tibi magnopere commendo. Pergratum mihi feceris, si curaris, ut is intelligat, hanc commendationem sibi magno adiumento fuisse. Ipsumque virum optimum gratissimumque cognosces. Promitto tibi, te ex eius amicitia magnam voluptatem esse capturum. Praeterea a te peto in maiorem modum, pro nostra amicitia et pro tuo perpetuo in me studio, ut in hac re etiam elabores.

3. Dionysius, servus meus, qui meam bibliothecen multorum nummorum tractavit, quum multos libros surripuisset, nec se impune laturum putaret, aufugit. Is est in provincia tua. Eum et M. Bolanus, familiaris meus, et multi alii Naronae viderunt; sed quum se a me manumissum esse diceret, crediderunt. Hunc tu si mihi restituendum curaris, non possum dicere, quam mihi gratum futurum sit. Res ipsa parva, sed animi mei dolor magnus est. Vbi sit, et quid fieri possit, Bolanus te docebit. Ego si hominem per te reciperaro, summo me a te beneficio affectum arbitrabor.

reconciliatam gratiam, quasi medio odiorum tempore memoriae exempto. GRON.

Naronae) In Dalmatia.

LXXVIII.

Scr. Romae initio A. V. C. 707.

Petit, ut Democritum in suam fidem recipiat.

M. T. CICERO ALLIENO PROCOS. S. D.

Democritus Sicyonius, non solum hospes meus est, sed etiam, quod non multis contingit, Graecis praesertim, valde familiaris. Est enim in eo summa probitas, summa virtus, summa in hospites liberalitas et observantia; meque praeter ceteros et colit, et observat, [1] et diligit. Eum tu non modo suorum civium, verum paene Achaiae principem [2] cognosces. Huic ego tantummodo aditum ad tuam cognitionem patefacio et munio: cognitum, per te ipsum, quae tua natura est, dignum tua amicitia atque hospitio iudicabis. Peto igitur a te, ut, his literis lectis, recipias eum in tuam fidem; polliceare, omnia te facturum mea causa. De reliquo, si, id quod confido fore, dignum eum tua amicitia hospitioque cognoveris; peto, ut eum complectare, diligas, in tuis habeas. Erit id mihi maiorem in modum gratum. Vale.

(1) *Colit* honore, *observat* assiduitate et officio. Lem.

(2) Qui idem in Sicilia negotia haberet; Allienus tum in Sicilia erat, ut ex ep. seq. patet. Ern.

LXXIX.

Scr. Romae initio A. V. C. 707.

Caium et Marcum Avianos fratres commendat.

M. T. CICERO ALLIENO PROCOS. S. P. D.

Et te scire arbitror, quanti fecerim C. Avianum Flaccum; et ego ex ipso audieram, optimo et gratissimo homine, quam a te liberaliter esset tractatus. Eius filios dignissimos illo patre, meosque necessarios, quos ego unice diligo, commendo tibi sic, ut maiore studio nullos commendare possim. C. Avianus in Sicilia est. Marcus est nobiscum. Vt illius dignitatem praesentis ornes, rem utriusque defendas, te rogo. Hoc mihi gratius in ista provincia facere nihil potes. Idque ut facias, te vehementer etiam atque etiam rogo. Vale.

M. T. CICERONIS
EPISTOLARVM
AD DIVERSOS
LIBER DECIMVS QVARTVS.

I.

Inchoata Thessalonicae, finita Dyrrhachii a. d. VI kal. Dec. A. V. C. 695.

De calamitatis suae magnitudine 1; *de spe restitutionis* 2; *de familia* 3; *Plancum se adhuc retinere* 4. *De Pisonis humanitate* 5; *se uxorem de Q. fratre nihil accusasse, et quibus voluerit gratias agere, egisse* 6. *Rogat filii causa, ne vicum suum vendat* 7; *cur Dyrrhachium profectus sit ostendit.*

TVLLIVS TERENTIAE SVAE, (1) TVLLIOLAE SVAE, CICERONI SVO S. D.

Et literis multorum, et sermone omnium perfertur ad me, incredibilem tuam virtutem et fortitudinem esse; teque nec animi, nec corporis laboribus defatigari. Me miserum! te, ista virtute, fide, probitate, humanitate, in tantas aerumnas, propter me incidisse! Tulliolamque nostram, ex quo patre tantas voluptates capiebat, ex eo tantos percipere luctus! Nam quid

(1) Haec quater nupsit, Ciceroni, Sallustio historico, Messallae Corvino, Vibio Rufo; vixit annos 103. Man.

ego de Cicerone dicam? qui quum primum sapere coepit, acerbissimos dolores miseriasque percepit. Quae si, ut tu scribis, fato facta putarem, ferrem paulo facilius: sed omnia sunt mea culpa commissa, qui ab his me amari putabam, qui invidebant; eos non sequebar, qui petebant. Quod si nostris consiliis usi essemus, neque apud nos tantum valuisset sermo aut stultorum amicorum, aut improborum, beatissimi viveremus.

2. Nunc, quum sperare nos amici iubent, dabo operam, ne mea valitudo tuo labori desit. Res quanta sit, intelligo; quantoque fuerit facilius manere domi, quam redire. Sed tamen, si omnes tribunos plebis habemus, si Lentulum tam studiosum, quam videtur, si vero etiam Pompeium et Caesarem, non est desperandum.

3. De familia, quomodo placuisse amicis scribis, faciemus.

4. De loco nunc quidem iam abiit pestilentia; sed quamdiu fuit, me non attigit. Plancius, homo officiosissimus, me cupit esse secum: et adhuc retinet. Ego volebam loco magis deserto esse in Epiro, quo neque ipse [1] veniret, nec milites; sed adhuc Plancius me retinet. Sperat posse fieri, ut mecum in Italiam

Quum primum) Hoc tempore annum agebat aetatis suae Cicero filius octavum. Natus enim erat Cotta et Torquato coss. ut ex epist. 1, lib. I ad Atticum licet intelligere. Man.

Qui petebant) I. e. expetebant me, et amicitiam meam. Caesarem potius significat, a quo sibi oblatam legationem aspernatus erat.

Nunc, quum) Codd. Mss. nonnulli *nunc quando*.

De familia) De servis, quos postea liberavit, veritus ne cum ceteris bonis publicarentur. Epist. 4. Man.

(1) Ita Manut. e Mss. nonnullis. Alii *Hispo*, vel *Hypso*. Intelligitur autem *Piso* Ciceronis inimicus. — *Hispo* autem si verum sit, nomen est fictum e literis transpositis pro Pisonis nomine.

Plancius) Cn. Plancius, quaestor in Macedonia: pro quo exstat oratio. Vide et eam post reditum in senatu habitam. Id.

decedat. Quem ego diem si videro, et si in vestrum complexum venero, ac si et vos, et me ipsum recuperaro; satis magnum mihi fructum videbor percepisse et vestrae pietatis, et meae.

5. Pisonis humanitas, virtus, amor in omnes nos, tantus est, ut nihil supra possit. Vtinam ea res ei voluptati sit! gloriae quidem video fore.

6. De Q. fratre nihil ego te accusavi: sed vos, quum praesertim tam pauci sitis, volui esse quam coniunctissimos. Quibus me voluisti agere gratias, egi, et me a te certiorem factum esse scripsi.

7. Quod ad me, mea Terentia, scribis, te vicum vendituram: quid, obsecro te (me miserum!) quid futurum est? Et, si nos premet eadem fortuna, quid puero misero fiet? Non queo reliqua scribere (tanta vis lacrymarum est), neque te in eundem fletum adducam. Tantum scribo: si erunt in officio amici, pecunia non deerit. Si non erunt, tu efficere tua pecunia non poteris. Per fortunas miseras nostras, vide, ne puerum perditum perdamus. Cui si aliquid erit, ne egeat; mediocri virtute opus est, et mediocri fortuna, ut cetera consequatur. Fac valeas, et ad me tabellarios mittas, ut sciam, quid agatur, et vos quid agatis. Mihi omnino iam brevis exspectatio est. Tulliolae et Ciceroni salutem dic. Valete. D. a. d. VI kalendas decembres, Dyrrhachii.

Volui esse quam coniunctissimos) Discordiae igitur aliquid inter Q fratrem, et Terentiam exstiterat. MAN.

Vicum vendituram) Vt mihi pecuniam suppeditare possis. ID. — *Vendituram.* Hanc elegantiam reddidi Tullio, et hic eandem vindicant Palatinus primus, Vaticani excerpta, Victorii editio. Plebeii magistelli fecerunt, *venditurum*. GEBHARD. De similibus elegantiis vide Gellium 1, 7.

Efficere) Id quod effici opus est, ut ego in hac misera fortuna non egeam. MAN.

Brevis exspectatio est) Fore arbitror ut brevi literas vestras accipiam. ID.

8. Dyrrhachium veni, quod et libera civitas est, et in me officiosa, et proxima Italiae. Sed si me offendet loci celebritas, alio me conferam, et ad te scribam.

II.

Scr. Thessalonicae III non. Oct. A. V. C. 695.

Moestitiam suam et curam, luctumque ex magnis uxoris molestiis ob casum suum susceptis declarat, et ut suis facultatum reliquiis parcat valitudinemque curet hortatur.

TVLLIVS TERENTIAE SVAE, TVLLIOLAE ET CICERONI SVIS S. D.

Noli putare, me ad quemquam longiores epistolas scribere, nisi, si quis ad me plura scripsit, cui puto rescribi oportere. Nec enim habeo, quod scribam; nec hoc tempore quidquam difficilius facio. Ad te vero, et ad nostram Tulliolam non queo sine plurimis lacrymis scribere. Vos enim video esse miserrimas, quas ego beatissimas semper esse volui, idque praestare debui: et, nisi tam timidi fuissemus, praestitissem. Pisonem nostrum merito eius amo plurimum. Eum, ut potui, per literas cohortatus sum, gratiasque egi, ut debui. In novis tribunis plebis intelligo spem te habere. Id erit firmum, si Pompeii voluntas erit: sed Crassum tamen metuo. A te quidem omnia fieri fortissime et amantissime video: nec miror; sed moereo casum eiusmodi, ut tantis tuis miseriis meae miseriae subleventur. Nam ad me P. Valerius, homo officiosus, scripsit, id quod ego maximo cum fletu legi, quemadmodum a Vestae ad tabulam Valeriam ducta esses.

Timidi) Quod e patria discedere maluerit, quam armis decertare. Id.

Casum eiusmodi) Ern. coni. *casum esse eiusmodi.*

A Vestae) A templo Vestae. Quidam legunt *a Vesta*, id est, a lare et foco. Lamb.

Hem, mea lux, meum desiderium, unde omnes opem petere solebant! te nunc, mea Terentia, sic vexari, sic iacere in lacrymis et sordibus! idque fieri mea culpa, qui ceteros servavi, ut nos periremus! Quod de domo scribis, hoc est, de area: ego vero tum denique mihi videbor restitutus, si illa nobis erit restituta. Verum haec non sunt in nostra manu. Illud doleo, quae impensa facienda est, in eius partem te miseram et despoliatam venire. Quod si conficitur negotium, [1] omnia consequemur. Sin eadem nos fortuna premet, etiamne reliquias tuas [2] misera proiicies? Obsecro te, mea vita, quod ad sumptum attinet, sine alios, qui possunt, si modo volunt, sustinere; et valitudinem istam infirmam, si me amas, noli vexare. Nam mihi ante oculos dies noctesque versaris. Omnes labores te excipere video. Timeo, ut sustineas; sed video in te esse omnia. Quare, ut id, quod speras, et quod agis, consequamur, servi valitudini. Ego, ad quos scribam, nescio, nisi ad eos, qui ad me scribunt, aut ad eos, de quibus ad me vos aliquid scribitis. Longius, quoniam ita vobis placet, non discedam: sed velim, quam saepissime literas mittatis, praesertim, si quid est firmius, quod speremus. Valete, mea desideria, valete. A. d. III nonas octobr. Thessalonica.

Ad tabulam Valeriam) Locus in foro fuit, quo tribuni plebis convenire soliti sunt. In Vatinium, cap. 9. Man. Videtur potius tabula Valeria, vel argentaria mensa, vel auctionaria fuisse; ad quam illi tribuni, quorum orat. in Vatin. mentio fit, non solemni more, sed tum forte negotii alicuius causa convenissent. Et quod Terentia ad hanc tabulam raperetur, videtur eo consilio factum esse, ut de pecunia numeranda per argentarium caveret.

Opem petere) Nempe per eam Ciceronem sibi conciliari posse sperabant. Ern.

De area) Eversa enim domo, area supererat: quae postea reverso in patriam Ciceroni restituta est, et superficies aestimata. Man.

(1) Scil. de me revocando.

(2) H. e. proprios Terentiae fundos vel pecunias foenore collocatas, non ut Ernestius putabat, aream domus Ciceronianae a Clodio incensae.

III.

Scr. Dyrrhachii prid. kal. Dec. A. V. C. 695.

Queritur calamitatem sua culpa sibi contractam 1: se tuto esse Dyrrhachii, ubi velit eorum, quae de salute sua agantur, eventum exspectare; quare, ut uxor Romae maneat, rogat 2.

TVLLIVS TERENTIAE ET TVLLIAE ET CICERONI SVIS S. D.

Accepi ab Aristocrito tres epistolas, quas ego lacrymis prope delevi. Conficior enim moerore, mea Terentia; nec meae me miseriae magis excruciant, quam tuae vestraeque. Ego autem hoc miserior sum, quam tu, quae es miserrima, quod ipsa calamitas communis est utriusque nostrum: sed culpa mea propria est. Meum fuit officium, vel legatione vitare periculum; vel diligentia et copiis resistere; vel cadere fortiter. Hoc miserius, turpius, indignius nobis nihil fuit. Quare quum dolore conficior, tum etiam pudore. Pudet enim me uxori [1] optimae, suavissimis liberis, virtutem et diligentiam non praestitisse. Nam mi ante oculos dies noctesque versatur squalor vester, et moeror, et infirmitas valitudinis tuae: spes autem salutis pertenuis ostenditur. Inimici sunt multi; invidi paene omnes. Eiicere nos magnum fuit, excludere facile est. Sed tamen quamdiu vos eritis in spe, non deficiam, ne omnia mea culpa cecidisse videantur.

Vt tuto sim, quod laboras, id mihi nunc facillimum est; quem etiam inimici volunt vivere in his tantis miseriis. Ego tamen faciam, quae praecipis. Amicis,

Tres) Schutz. *tris.*

Legatione) Nam si legationem a Caesare, Galliae proconsule, delatam accepisset, Clodii tribuni plebis furorem vitasset. Diem enim ei dicere, qui reipublicae causa abesset, non licebat. MAN.

(1) *Meae* vulgo additum auctore Ernestio delevi.

Vt tuto sim) Scil. ibi, ubi sum.

quibus voluisti, egi gratias, et eas literas Dexippo dedi; meque de eorum officio, scripsi, a te certiorem esse factum. Pisonem nostrum mirifico esse studio in nos et officio, et ego perspicio, et omnes praedicant. Dii faxint, ut tali genero mihi praesenti tecum simul et cum liberis nostris frui liceat! Nunc spes reliqua est in novis tribunis plebis, et in primis quidem diebus: nam si inveterarit, actum est. Ea re ad te statim Aristocritum misi, ut ad me continuo initia rerum et rationem totius negotii posses scribere; etsi Dexippo quoque ita imperavi, statim ut recurreret: et ad fratrem misi, ut crebro tabellarios mitteret. Nam ego eo nomine sum Dyrrhachii hoc tempore, ut quam celerrime, quid agatur, audiam, et sum tuto. Civitas enim haec semper a me defensa est. Quum inimici nostri venire dicentur, tum in Epirum ibo. Quod scribis, te, si velim, ad me venturam: ego vero, quum sciam magnam partem istius oneris abs te sustineri, te istic esse volo. Si perficitis quod agitis, me ad vos venire oportet. Sin autem....sed nihil opus est reliqua scribere. Ex primis, aut summum secundis literis tuis, constituere poterimus, quid nobis faciendum sit. Tu modo ad me velim omnia diligentissime perscribas: etsi magis iam rem, quam literas, debeo exspectare. Cura, ut valeas, et ita tibi persuadeas, mihi te carius nihil esse, nec unquam fuisse. Vale, mea Terentia, quam ego videre videor, itaque debilitor lacrymis. Vale. Pridie kalendas decembr.

IV.

Scr. Brundisii prid. kal. Maii A. V. C. 695.

Literarum infrequentiam excusat 1. *Brundisio se profectum per Macedoniam Cyzicum petere* 2. *Sollicitum se esse de coniugis et liberorum fortuna* 3; *de servis manumittendis* 4; *de malorum suorum consolatione ex conscientia virtutis* 5; *de libertorum quorundam fide et officio* 6.

TVLLIVS TERENTIAE ET TVLLIOLAE ET CICERONI SVIS S. P. D.

Ego minus saepe ad vos do literas, quam possum, propterea quod quum omnia mihi tempora sunt misera, tum vero quum aut scribo ad vos, aut vestras lego, conficior lacrymis sic ut ferre non possim. Quod utinam minus vitae cupidi fuissemus! certe nihil, aut non multum in vita mali vidissemus. Quod si nos ad aliquam alicuius commodi aliquando recuperandi spem fortuna reservavit, minus est erratum a nobis: sin haec mala fixa sunt; ego vero te quam primum, mea vita, cupio videre, et in tuo complexu emori: quando neque dii, quos tu castissime coluisti, neque homines, quibus ego servivi, nobis gratiam retulerunt. Nos Brundisii apud M. Laenium Flaccum dies XIII fuimus, virum optimum: qui periculum fortunarum et capitis sui prae mea salute neglexit; neque legis improbissimae poena deductus est, quo minus hospitii et amicitiae ius officiumque praestaret. Huic utinam aliquando gratiam referre possimus! habebimus quidem semper. Brundisio profecti sumus prid.

Quod utinam) *Quod* pro *sed:* ut ep. 14, lib. VIII: *Quod non dubito, quin te quoque haec deliberatio sit perturbatura.* Et Philipp. 10: *Quod qui ab illo abducit exercitum, et respectum pulcherrimum, et praesidium firmissimum adimit reipublicae.* Et in Verr. lib. I: *Quod vos oblitos non arbitror, quae multitudo se ipsum accusat, qui Clodianis armis cesserit.* Infra: *Peccatum est nullum, nisi quod non una anima cum ornamentis amisimus.* MAN.

Legis improbissimae) Ne Cicero intra quingenta passuum millia hospitio acciperetur. CORR.

kalendas maii; [1] per Macedoniam Cyzicum petebamus. O me perditum! o afflictum! quid nunc rogem te, ut venias, mulierem aegram, et corpore et animo confectam? Non rogem? sine te igitur sim? Opinor, sic agam. Si est spes nostri reditus, eam confirmes, et rem adiuves. Sin, ut ego metuo, transactum est, quoquo modo potes, ad me fac venias. Vnum hoc scito: si te habebo, non mihi videbor plane perisse. Sed quid de Tulliola mea fiet? iam id vos videte: mihi deest consilium. Sed certe, quoquo modo se res habebit, illius misellae et matrimonio et famae serviendum est. Quid? Cicero meus quid aget? Iste vero sit in sinu semper et complexu meo. Non queo plura iam scribere; impedit moeror. Tu quid egeris, nescio: utrum aliquid teneas, an, quod metuo, plane sis spoliata. Pisonem, ut scribis, spero fore semper nostrum. De familia liberata, [2] nihil est, quod te moveat. Primum, tuis ita promissum est, te facturam esse, ut quisque esset meritus. Est autem in officio adhuc Orpheus: praeterea magnopere nemo. [3] Ceterorum servorum ea causa est, ut, si res a nobis abis-

(1) Ita legendum esse constat ex die extremae huic epistolae adscripto, et ex ep. ad Att. III, 7. Vulgo *a. d. v. kal. maii.*

O afflictum!) Ianus Gulielmius ad Plauti Cistellariam act. 2, sc. 1 testatur se in vetustissimis membranis reperisse, *O me perditum! me efflictum!* Quod si verum est, bis apud Ciceronem legitur verbum *effligere*: nam vide lib. IX ad Att. ep. ult. Oliv.

Matrimonio) Dixi iam, hoc tempore uxorem C. Pisonis Tulliolam fuisse. Eius doti et famae, se absente, Cicero timebat. Man.

(2) Terentia audiverat Ciceronem omnes suos et Terentiae servos manumisisse, eiusque rei causa se sollicitam esse ostenderat.

(3) Fortasse legendum *Mnemo*, ut nomen sit alius cuiusdam servi.

Ceterorum servorum ea causa est) Veritus Cicero amissionem servorum cum tota re, manumisit eos hac conditione, ut, si per legem Clodiam bonis omnibus privandus esset, is suo beneficio liberti essent, si modo id obtineri posset; sin autem lex servos non adimeret, et, ut ad veterem dominum pertinerent, concederet, servirent, ut antea, praeterquam paucissimi, quos ob fidem et diligentiam omnino liberatos vellet. Dixit autem, *ceterorum servorum*, quum de suis

set, liberti nostri essent, si obtinere potuissent: sin ad nos pertineret, servirent, praeterquam oppido pauci. Sed haec minora sunt. Tu quod me hortaris, ut animo sim magno, et spem habeam recuperandae salutis: id velim sit eiusmodi, ut recte sperare possimus. Nunc, miser, quando tuas iam literas accipiam? quis ad me perferet? quas ego exspectassem Brundisii, si esset licitum per nautas, qui tempestatem praetermittere noluerunt. Quod reliquum est, sustenta te, mea Terentia, ut potes. Honestissime viximus; floruimus. Non vitium nostrum, sed virtus nostra nos afflixit. Peccatum est nullum, nisi quod non una animam cum ornamentis amisimus. Sed si hoc fuit liberis nostris gratius, nos vivere; cetera, quamquam ferenda non sunt, feramus. Atque ego, qui te confirmo, ipse me non possum. Clodium Philetaerum, quod valitudine oculorum impediebatur, hominem fidelem, remisi. Sallustius officio vincit omnes. Pescennius est perbenivolus nobis: quem semper spero tui fore observantem. Sicca dixerat, se mecum fore: sed Brundisio discessit. Cura, quoad potes, ut valeas; et sic existimes, me vehementius tua miseria, quam mea commoveri. Mea Terentia, fidissima atque optima uxor, et mea carissima filiola, et spes reliqua nostra, Cicero, valete. Pridie kalendas maii, Brundisio.

loqueretur. Nam ex Terentiae servis neminem manumiserat (neque enim poterat), tantum iis, eam facturam esse, ut quisque esset meritus, promiserat. Hic locus in omnibus libris impressis mendose legebatur. Nos cum distinctione tantum restituimus. MAN.

Abisset) Optime sic Lambinus correxit. Vulgo *abesset.*

Pertineret) Vulgo *pertinerent.* Sed reposui *pertineret*; opponitur enim hoc antecedenti *si res a nobis abisset.* Et sic video iam I. F. Gronovio placuisse. — Melius *pertineret.* LECL.

Sicca) Civis erat, in cuius fundo Vibonensi Cicero aliquot dies fuerat. LEM.

V.

Scr. Athenis a. d. XV kal. Nov. A. V. C. 703.

Reditum ex provincia Cilicia significat, omnes uxoris epistolas sibi redditas esse nuntiat 1; petit ut sibi quam longissime obviam properet 2; hereditatis Precianae curam ei demandat 3.

M. T. CICERO TERENTIAE SVAE S. P. D.

Si tu et Tullia, lux nostra, valetis, ego et suavissimus Cicero valemus. Pridie idus octobres Athenas venimus, quum sane adversis ventis usi essemus, tardeque et incommode navigassemus. De nave exeuntibus nobis Acastus cum literis praesto fuit uno et vicesimo die, sane strenue. Accepi tuas literas, quibus intellexi, te vereri, ne superiores mihi redditae non essent. Omnes sunt redditae; diligentissimeque a te perscripta sunt omnia: idque mihi gratissimum fuit. Neque sum admiratus, hanc epistolam, quam Acastus attulit, brevem fuisse. Iam enim me ipsum exspectabas, [1] sive nos ipsos, qui quidem quam primum ad vos venire cupimus: etsi in quam rempublicam veniamus, intelligo. Cognovi enim ex multorum amicorum literis, quas attulit Acastus, ad arma rem spectare: ut mihi, quum venero, dissimulare non liceat, quid sentiam. Sed, quando subeunda fortuna est, eo citius dabimus operam, ut veniamus, quo facilius de tota re deliberemus.

Tu velim, quod commodo valitudinis tuae fiat, quam longissime poteris, obviam nobis properes.

Ter. suae) Sic IV codd. Dresd. et Victor. Vulg. *Terentiae et Tulliae suis*.

(1) Ita legendum esse bene monuit Ernestius. Vulgo *exspectas*.

Sive nos ipsos) Erant enim cum ipso, filius, frater, fratris filius. Man.

Acastus) Ciceronis servus.

Ad arma rem spectare) Caesare et Pompeio dissidentibus. Corr.

De hereditate Preciana, quae quidem mihi magno dolori est (valde enim illum amavi), hoc velim cures: [1] si auctio ante meum adventum fiet, ut Pomponius, aut, si is minus poterit, Camillus nostrum negotium curet. Nos quum salvi venerimus, reliqua per nos agemus: sin tu iam Roma profecta eris, tamen curabis, ut hoc ita fiat. Si dii nos adiuvabunt, [2] circiter idus novembres in Italia speramus fore. Vos, mea suavissima et optatissima Terentia, et Tulliola, si nos amatis, curate ut valeatis. Athenis, a. d. xv kalendas novembr.

(1) Vulgo, *sed hoc velim cures*. Particulam hic otiosam auctoritate aliquot codd. Mss. delevit Benedictus.

(2) Ita Benedictus c. V codd. Mss. Vulg. *Nos, si dii adiuvabunt*.

VI.

Scr. in castris Pompeii id. Quintil. A. V. C. 705.

Excusat infrequentiam literarum; Terentiae officia in Tullium laudat; Pollicem servum exspectat.

M. T. CICERO TERENTIAE ET TVLLIAE S. P. D.

Nec saepe est, cui literas demus; nec rem habemus ullam, quam scribere velimus. Ex tuis literis, quas proxime accepi, cognovi, praedium nullum venire potuisse. Quare videatis velim, quomodo satisfiat ei, cui scitis me satisfieri velle. Quod nostra tibi gratias agit, id ego non miror te mereri, ut ea tibi merito

Quod nostra) Quam intelligat *nostram* non plane perspicio, nisi Tulliam significet, quod puto. De rebus autem domesticis cum uxore suisque loquens, non mirum est rem tantum indicasse, quod etiam supra facit, quum dicit, *quomodo satisfiat ei*: nec tamen nomen ponit, cui satisfieri cupiebat. Quum enim ad suos scribat, qui et manum eius agnoscerent, et res quas innueret, optime callerent, non necesse fuit apertius scribi. VICT.

tuo gratias agere possit. Pollicem, si adhuc non est profectus, quam primum fac extrudas. Cura, ut valeas. Idibus Quintil.

VII.

Scr. in portu Caietano nave conscensa, III idus Iun. A. V. C. 704.

Molestiam et sollicitudinem ex adversa valitudine eiecta bile depulsam esse nuntiat, et ad fortitudinem animi curamque valitudinis suas hortatur.

M. T. CICERO TERENTIAE ET TVLLIAE S. P. D.

Omnes molestias et sollicitudines, quibus et te miserrimam habui, id quod mihi molestissimum est, Tulliolamque, quae nobis nostra vita dulcior est, deposui et eieci. Quid causae autem fuerit, postridie intellexi, quam a vobis discessi. Χολὴν ἄκρατον noctu eieci. Statim ita sum levatus, ut mihi deus aliquis medicinam fecisse videatur. Cui quidem tu deo, quemadmodum soles, pie et caste satisfacies. [1] Navem spero nos valde bonam habere: in eam simul atque conscendi, haec scripsi. Deinde conscribam ad nostros familiares multas epistolas, quibus te et Tulliolam nostram diligentissime commendabo. Cohortarer vos, quo animo fortiore essetis, nisi vos fortiores cognossem, quam quemquam virum. Et tamen eius-

Omnes molestias) Manifesto scripta epistola quum iam navem conscendisset, in Pompeiana castra navigans. ID.

Sollicitudines) Nempe de adversa Ciceronis valetudine. Aegrotus enim fuerat, donec vis morbi eiecta bile frangeretur.

Χολὴν ἄκρατον) *Bilem puram*, ex qua oriebantur molestiae et sollicitudines. MAN.

(1) *Satisfacies* rescripsi pro vulg. *satisfacias*. Lambinus malebat *satisfacias velim*. Ceterum huic verbo vulgo addebatur: *id est Apollini et Aesculapio*, quod glossatoris emblema dudum Manutius et Lambinus eiiciendum censuerunt.

modi spero negotia esse, ut et vos istic commodissime sperem esse, et me aliquando cum similibus nostri rempublicam defensurum. Tu primum valitudinem tuam velim cures; deinde, tibi si videbitur, villis iis utere, quae longissime aberunt a militibus. Fundo Arpinati bene poteris uti cum familia urbana, si annona carior fuerit. Cicero bellissimus tibi salutem plurimam dicit. Etiam atque etiam vale. D. III idus Iun.

Cicero) Filius. Nam et is ad bellum cum patre profectus est: eumque Pompeius alae equitum alteri praefecit. Off. lib. II. MAN.

VIII.

Scr. in castris Pompeii d. IV non. Iun. A. V. C. 703.

Hortatur, ut valitudinem curet, et si quid novi, pergat scribere.

M. T. CICERO TERENTIAE S. P. D.

Si vales, bene est: ego valeo. Valitudinem tuam velim cures diligentissime. Nam mihi et scriptum et nuntiatum est, te in febrim subito incidisse. Quod celeriter me fecisti de Caesaris literis certiorem, fecisti mihi gratum. Item posthac, si quid opus erit, si quid acciderit novi, facies ut sciam. Cura, ut valeas. Vale. D. IV nonas Iun.

Ego valeo) Codd. Dresd. 5, edit. Asc. *ego equidem valeo.*

Febrim) Haec eadem videtur fuisse, quam Dolabella, ad Div. IX, 9, significabat, quum Terentiam minus belle se habuisse scriberet.

IX.

Scr. Brundisii mense Dec. A. V. C. 705.

Significat dolorem suum ex Dolabellae generi et Tulliae valitudine.

M. T. CICERO TERENTIAE S. P. D.

Ad ceteras meas miserias accessit dolor e Dolabellae valitudine, et Tulliae. Omnino, de omnibus rebus, nec quid consilii capiam, nec quid faciam, scio. Tu velim tuam et Tulliae valitudinem cures. Vale.

X.

Scr. Brundisii VII id. Quint. A. V. C. 706.

Iubet uxorem de consilio suo cum Attico loqui, eiusque literas exposcit.

M. T. CICERO TERENTIAE SVAE S. P. D.

Quid fieri placeret, [1] scripsi ad Pomponium serius, quam oportuit. Cum eo si loquuta eris, intelliges, quid fieri velim. Apertius scribi, quando ad illum scripseram, [2] necesse non fuit. De ea re, et de ceteris rebus, quam primum velim nobis literas mittas. Valitudinem tuam cura diligenter. Vale. Septimo idus Quintil.

(1) Scil. de Tulliae divortio. Vid. infr. ep. 13. Lem.
Ad Pomponium) Ad Att. XI, 23.

(2) Cod. Dresd. 4, *quam ad illum scripseram*. Ernestius malebat: *quum ad illum scripserim*.

XI.

Scr. Brundisii XVII kal. Quint. A. V. C. 706.

Tulliam ad se venisse dicit: sibi autem in animo esse filium cum Sallustio ad Caesarem mittere.

M. T. CICERO TERENTIAE SVAE S. P. D.

Si vales, bene est: valeo. Tullia nostra venit ad me pridie idus Iunii: cuius summa virtute et singulari humanitate, graviore etiam sum dolore affectus, nostra factum esse negligentia, ut longe alia in fortuna esset, [1] atque eius pietas ac dignitas postulabat. Nobis erat in animo, Ciceronem ad Caesarem mittere, et cum eo Cn. Sallustium. Si profectus erit, faciam te certiorem. Valitudinem tuam cura diligenter. Vale. xvii kalendas Quintil.

Venit ad me) Post victoriam Caesaris in Pharsalia haec epist. est scripta, quum discessisset a Pompeianis, et Brundisii esset. Quod multis coniecturis intelligi potest: et quantum ego suspicor, post illam quae sequitur, data: ea enim scripta esse videtur, quum paucos dies in Italia fuisset: gratulata enim erat illi Terentia de reditu in Italiam, et salute ipsius e tot tantisque periculis. Cui illa epistola Cicero respondit. Tulliam ad eum, quum Brundisii esset, venisse, multi auctores tradunt, et ipse quoque ostendit: quod causa inimicitiarum ac divortii illi cum uxore fuit: neque enim viaticum ei dedit, neque comites praebuit, quos aetas illius, ac dignitas patris poscere videbatur. Omne autem illud tempus Cicero ibi mansit quod in Alexandria et Asia Caesar consumpsit, quod longum fuisse ex historia illarum rerum intelligitur, et a Plutarcho etiam aperte narratur. Vict.

Cuius summa virtute) Ernestius coni. *cuius in summa virtute.*

(1) Intelligit matrimonium cum Dolabella contractum.

Ciceronem ad Caesarem mittere) Qui peteret, ut ei, quod Pompeium in bello sequutus esset, ignosceret. Epist. 17, 18, ad Atticum lib. XI. Max.

XII.

Scr. Brundisii prid. non. Nov. A. V. C. 705.

Gratulationi Terentiae, quod salvus in Italiam redierit, respondet.

M. T. CICERO TERENTIAE S. P. D.

Quod nos in Italiam salvos venisse gaudes, perpetuo gaudeas velim. Sed perturbati dolore animi, magnisque iniuriis, metuo ne id consilii ceperimus, quod non facile explicare possimus. Quare, quantum potes, adiuva. Quid autem possis, mihi in mentem non venit. In viam quod te des hoc tempore, nihil est; et longum est iter, et non tutum; et non video, quid prodesse possis, si veneris. Vale. D. prid. nonas novemb. Brundisio.

Non facile explicare) Nam et ignorabat, quam in partem Caesar victor accepturus esset, se eius venia non impetrata in Italiam rediisse; et metuebat, ne si Pompeiani meliori fortuna uterentur, sibi vitio verteretur, quod eorum causam deseruisset.

XIII.

Scr. Brundisii VI id. Quint. A. V. C. 706.

Permittit uxori, ut de nuntio Dolabellae remittendo consilium capiat ex tempore.

M. T. CICERO TERENTIAE S. P. D.

Quod scripsi ad te proximis literis de nuntio remittendo: quae sit istius vis hoc tempore, et quae con-

De nuntio remittendo) Divortio faciendo inter Tulliam et Dolabellam. II Att. 20 et 23. Gron.

Quae sit istius vis hoc tempore) Quantum possit et valeat quum maxime Dolabella. Id.

Quae concitatio multitudinis) Quum legem ferret Dolabella de novis tabulis et mercedibus aedium. Gron.

citatio multitudinis, ignoro. Si metuendus iratus est, quiesces; [1] tamen ab illo fortasse nascetur. Totum iudicabis, quale sit; et quod in miserrimis rebus minime miserum putabis, id facies. Vale. VI idus quintil.

(1) Sic I. Fr. Gron. e Manutii libro corrigendum censuit. Vulgo *quies.* « Si putes nobis metuendum fore Dolabellam, irritatum divortio, melius non remitti nuntium. Dein breviter: *Tamen ab illo fortasse nascetur;* sc. causa divortii. Ipse luxuriosus et perditus offensus moribus uxoris longe diversis nuntium illi remittet, divortium prior faciet. » Hactenus I. F. Gronovius. Videtur enim propius ad veri speciem accedere, quam Manutius, ceterique interpretes, qui omnia haec de nuntio Terentiae ipsi remittendo dicta volunt. OLIV.

XIV.

Scr. Minturnis VIII kal. Febr. A. V. C. 704.

Quum Caesar Rubiconem transisset, et Pompeius fugisset cum senatu ex urbe, monet suas, ut cum amicis consultent, maneantne Caesare adventante, an discedant ex urbe.

TVLLIVS TERENTIAE, ET PATER TVLLIOLAE, DVABVS ANIMIS SVIS: ET CICERO MATRI OPTIMAE, SVAVISSIMAE SORORI, S. P. D.

Si vos valetis, nos valemus. Vestrum iam consilium est, non solum meum, quid sit vobis faciendum. Si ille Romam modeste venturus est, recte in praesentia domi esse potestis: sin homo amens diripiendam urbem daturus est, vereor, ut Dolabella ipse satis nobis prodesse possit. Etiam illud metuo, ne iam intercludamur, ut, quum velitis exire, non liceat. Reliquum est, quod ipsae optime considerabitis, vestri similes feminae sintne Romae. Si enim non sunt, videndum est, ut honeste vos esse possitis. Quomodo quidem nunc se res habet, modo ut haec nobis loca tenere

Intercludamur) Cod. Dresd. 3, Asc. I ed. Lips. *intercludamini*, et sic ediderunt Manut. et Lamb.

liceat, bellissime vel mecum, vel in nostris praediis esse poteritis. Etiam illud verendum est, ne brevi tempore fames in urbe sit. His de rebus velim cum Pomponio, cum Camillo, cum quibus vobis videbitur, consideretis. Ad summam, animo forti sitis. Labienus rem meliorem fecit. Adiuvat etiam Piso, quod ab urbe discedit, et sceleris condemnat generum suum. [1] Vos meae carissimae animae, quam saepissime ad me scribite, et vos quid agatis, et quid istic agatur. Quintus pater, et filius, et Rufus vobis salutem dicunt. Valete VIII kalend. quintil. [2] Minturnis.

Labienus) T. Atius Labienus, qui multos annos Caesaris legatus in Gallia fuerat, egregiamque in re militari virtutem ostenderat, orto civili bello ad Pompeii partes transiit. Vide infra epist. 12, lib. XVI, et epist. 13, lib. VII ad Att. MAN.

Ab urbe discedit) Non contulit se ad Pompeium, sed ab urbe discessit: in quo non probare Caesaris, generi sui, consilia visus est. Nam si probaret, eum in urbe exspectaret. ID.

(1) Caesarem.

(2) Mendose: legendum ex VII, 13 ad Attic. *VIII kal. feb.*

Minturnis) Oppidum Auruncorum paulum supra Liris fluvii ostia in Latio, cuius tantum rudera supersunt. GRAEV.

XV.

Scr. Brundisii XII kal. Quint. A. V. C. 706.

Consilium de filio ad Caesarem mittendo mutatum significat; cetera Terentiam e Sicca cognituram. Tulliam se adhuc secum tenere.

M. T. CICERO TERENTIAE SVAE S. P. D.

Si vales, bene est. Constitueramus, ut ad te antea scripseram, obviam Ciceronem Caesari mittere; sed mutavimus consilium, [1] quia de illius adventu nihil audiebamus. De ceteris rebus, etsi nihil erat novi,

(1) Philotimum, Terentiae libertum, misit.

tamen quid velimus, et quid hoc tempore putemus opus esse, ex Sicca poteris cognoscere. Tulliam adhuc mecum teneo. Valitudinem tuam cura diligenter. Vale. xii kalendas quintil.

XVI.

Scr. Brundisii prid. kal. Ian. A. V. C. 705.

Se literas Terentiae exspectare scribit; Volumniam officiosiorem esse debuisse indicat.

M. T. CICERO TERENTIAE SVAE S. P. D.

Si vales, bene est: valeo. Etsi eiusmodi tempora nostra sunt, ut nihil habeam, quod aut a te literarum [1] exspectem, aut ipse ad te scribam: tamen nescio quomodo et ipse vestras literas exspecto, et scribo ad vos, quum habeo, qui ferat. Volumnia debuit in te officiosior esse, quam fuit, et id ipsum, quod fecit, potuit diligentius facere et cautius. Quamquam alia sunt, quae magis curemus, magisque doleamus: quae me ita conficiunt, ut ii voluerunt, qui me de mea sententia detruserunt. [2] Cura, ut valeas. Pridie kalend. ianuar.

(1) *Literarum* recte suspectum fuit Ernestio.

Volumnia) Quae fuerit, incertum est. Videtur pecuniam Terentiae credidisse, et nimium pertinaciter, ut solveretur, postulasse. Lem.

(2) Quibus cessi, ut Italiam relinquerem et Pompeium in castra sequerer.

XVII.

Scr. Brundisii exeunte Dec. A. V. C. 705.

Nihil esse ait quod scribat.

M. T. CICERO TERENTIAE SVAE S. D.

S. V. B. E. V. Si quid haberem, quod ad te scriberem, facerem id et pluribus verbis, et saepius. Nunc quae sint negotia, vides. Ego autem quomodo sim affectus, ex Lepta et Trebatio poteris cognoscere. Tu fac, ut tuam et Tulliae valitudinem cures. Vale.

Affectus) Cod. Dresd 5, *afflictus*. *Ex Lepta et Trebatio*) Qui eum Brundisii convenerant, ac deinde Romam profecti erant. LEM.

XVIII.

Scr. Formiis kal. Febr. A. V. C. 704.

Monet, ut diligenter considerent, Romaene maneant, an urbe discedant.

TVLLIVS TERENTIAE SVAE, ET PATER SVAVISS. FILIAE TVLLIOLAE, CICERO MATRI ET SORORI, S. P. D.

Considerandum vobis etiam atque etiam, animae meae, diligenter puto, quid faciatis: Romaene sitis, an mecum in aliquo tuto loco. Id non solum meum consilium est, sed etiam vestrum. Mihi veniunt in mentem haec: Romae vos esse tuto posse per Dolabellam, eamque rem posse nobis adiumento esse, si qua vis, aut si quae rapinae fieri coeperint. Sed rursus illud me movet, quod video, omnes bonos abesse Roma, et eos mulieres suas secum habere. Haec autem regio, [1] in qua ego sum, nostrorum est tum op-

(1) Campania, cui tum Cicero cum imperio praeerat. — Eius regionis *oppida* sua dicit, opinor, quae erant in eius clientela, ipsumque habebant

pidorum, tum etiam praediorum: ut et multum esse mecum, et, quum abieritis, commode et in nostris esse possitis. Mihi plane non satis constat adhuc, utrum sit melius. Vos videte, quid aliae faciant isto loco feminae; et ne, quum velitis, exire non liceat. Id velim diligenter etiam atque etiam vobiscum et cum amicis consideretis. Domus ut propugnacula et praesidium habeat, Philotimo dicetis. Et velim tabellarios instituatis certos, ut quotidie aliquas a vobis literas accipiam. Maxime autem date operam, ut valeatis, si nos vultis valere. VIII kal. Formiis.

patronum; *praedia*, quorum erat ipse dominus, ut Cumanum. ERN. — *Mecum*. In oppidis. LEM.

In nostris) Carolus Stephanus, aliique ediderunt, *in nostris praediis*. Vox tamen ultima non minus eleganter omittitur.

Isto loco) Ista dignitate.

XIX.

Scr. Brundisii circa IV kal. Dec. A. V. C. 705.

Excruciari se valitudine filiae, (1) *et impediri*, *quo minus propius ad urbem accedat.*

M. T. CICERO TERENTIAE S. D.

In maximis meis doloribus excruciat me valitudo Tulliae nostrae. De qua nihil est, quod ad te plura scribam. Tibi enim aeque magnae curae esse certo scio. Quod me propius vultis accedere, video ita esse faciendum. Etiam ante fecissem: sed me multa impedierunt, [2] quae ne nunc quidem expedita sunt. Sed a Pomponio exspecto literas, quas ad me quam primum perferendas cures velim. Da operam ut valeas.

(1) Romae haec aegrotabat.

(2) Alludit ad lictores, quos, spe triumphi, retinebat. Ad Attic. XI, 6. LEM.

XX.

Scr. kal. Oct. de Venusino A. V. C. 706.

In Tusculanum se venturum esse nuntiat, ibique quae sint necessaria parari iubet.

M. T. CICERO TERENTIAE SVAE S. D.

In Tusculanum nos venturos putamus aut nonis aut postridie. Ibi fac, [1] ut sint omnia parata. Plures enim fortasse nobiscum erunt, et, ut arbitror, diutius ibi commorabimur. Labrum si in balineo non est; ut sit. Item cetera, quae sunt ad victum et ad valitudinem necessaria. Vale. kal. octobr. de Venusino.

(1) Sic Man. et Lamb. Etiam *ut sit.* Potest impune *fac* abesse, vel infra, *si in balneo non est, fac* scribi. — Schutz. omisit.

XXI.

Scr. fortasse mense Quintili A. V. C. 703.

Petit ut res diligenter administret, et saepe literas mittat.

M. T. CICERO TERENTIAE SVAE S. D.

Si vale, bene est: valeo. Da operam, ut convalescas; quod opus erit, ut res tempusque postulat, provideas atque administres; et ad me de omnibus rebus quam saepissime literas mittas. Vale.

XXII.

Scr. Brundisii kal. Sept. A. V. C. 706.

Scribit se uxorem, si tabellarii venerint, certiorem facturum, quid faciendum sit.

M. T. CICERO TERENTIAE SVAE S. D.

Si vales, bene est: valeo. Nos quotidie tabellarios nostros exspectamus: qui si venerint, fortasse erimus certiores, quid nobis faciendum sit; faciemusque te statim certiorem. Valitudinem tuam cura diligenter. Vale. Kalendis septembrib.

Nostros) Dresd. 5 cum aliis nonnullis, *vestros*. — *Tabellarios*. Vel ad Caesarem ipsum, vel ad eius amicos, missos. — Certe tunc finito bello civili, Cicero Brundisii commorabatur, et cum amicis Caesaris de salute sua agebat. Lem.

Kalendis septembrib.) Vt tum scil. dies numerabantur: ex vera autem anni ratione prid. non. iun. Paucis diebus post Caesar omnium opinione celerius Tarentum appulit, et quum inde Brundisium pergeret, Cicero ei obviam ivit, quem quum Caesar vidisset descendit, eumque salutavit, ac, teste Plutarcho, cum eo solo colloquens, multa stadia processit. Ita venia, quo vellet, eundi impetrata, primum villas obiit, ac deinde in Vrbem venit. Caesar autem VI kal. ian. (i. e. prid. non. octobris) Lilybaei navem conscendit, ad bellum Africanum profecturus.

XXIII.

Scr. Brundisii prid. id. Sextil. A. V. C. 706.

A Caesare literas sibi redditas esse nuntiat.

M. T. CICERO TERENTIAE SVAE S. P.

Si vales, bene est: valeo. Redditae mihi tandem sunt a Caesare literae satis liberales; et ipse opinione cele-

Redditae mihi tandem) Sic Mss. et ed. Vict. Vulgo, *redditae mihi iam tandem*. — *A Caesare literae.* Harum non meminit in proximis ad Attic.

rius venturus esse dicitur. Cui utrum obviam procedam, an hic eum exspectem, quum constituero, faciam te certiorem. Tabellarios mihi velim quam primum remittas. Valitudinem tuam cura diligenter. Vale. D. pridie idus sext.

literis. Vnde coni. Sch. eam epist. quam hoc ipso die ad Att. dederat, periisse. LEM.

Pridie idus sext.) Dresd. 1, 2, 3, Asc. 1, *pridie kal. sext.*

XXIV.

Scr. Brundisii III id. Sextil. A. V. C. 706.

Nihil certi se de Caesaris adventu eiusque literis quas Philotimus habere dicatur habere.

M. T. CICERO TERENTIAE S. D.

Si vales, bene est: valeo. Nos neque de Caesaris adventu, neque de literis, [1] quas Philotimus habere dicitur, quidquam adhuc certi habemus. Si quid erit certi, faciam te statim certiorem. Valitudinem tuam fac ut cures. Vale. III idus sextiles.

Valeo) Dresd. 5, Asc. 1, et Lips. *ego quidem valeo.*

Adventu) Ex Aegypto.

(1) Scil. Caesaris, Philotimo ad Ciceronem datis; Philotimum enim Cicero, mutato mittendi filii consilio, ad Caesarem miserat. Ad Att. XI, 23. MAN.

M. T. CICERONIS
EPISTOLARVM
AD DIVERSOS
LIBER DECIMVS QVINTVS.

I.

Scr. in Cilicia exeunte Septembri A. V. C. 702.

Nuntiat Parthorum magnas copias Euphratem transire coepisse, et petit ut senatus maiorem exercitum depellendi periculi causa mittat.

M. TVLLIVS M. F. CICERO PROCOS.
COSS. PRAETT. TRIBB. PL. SENATVI, S. P. D.

S. V. V. B. E. E. Q. V. Etsi non dubie mihi nuntiabatur, Parthos transisse Euphratem cum omnibus fere suis copiis; tamen, quod arbitrabar, a M. Bibulo proconsule certiora de his rebus ad vos scribi posse, statuebam mihi non necesse esse publice scribere ea, quae de alterius provincia nuntiarentur. Postea vero quam certissimis auctoribus, legatis, nuntiis, literis sum certior factus: vel quod tanta res erat, vel quod nondum audieramus, Bibulum in Syriam venisse, vel quia administratio huius belli mihi cum Bibulo paene est communis; quae ad me delata essent, scri-

Proconsule) Syriae, quam a Parthorum ditione dividebat Euphrates.

benda ad vos putavi. Regis Antiochi Commageni legati primi mihi nuntiarunt, Parthorum magnas copias Euphratem transire coepisse. Quo nuntio allato, quum essent nonnulli, qui ei regi minorem fidem habendam putarent, statui exspectandum esse, si quid certius afferretur. A. d. XIII kalendas octobr., quum exercitum in Ciliciam ducerem, in finibus Lycaoniae et Cappadociae mihi literae redditae sunt a Tarcondimoto, qui fidelissimus socius trans Taurum, amicissimusque populi romani existimatur: Pacorum Orodi, regis Parthorum, filium, cum permagno equitatu Parthico transisse Euphratem, et castra posuisse

Commageni) *Commagene* Syriae pars ad Euphratem et Taurum montem sita, posterioribus temporibus *Euphratensis* dicta, et *Augusteuphratensis*, quam Seleucidis Romani, quum Syriam occupassent, reliquisse videntur, eius reges dicti Antiochi Commageni. Isti, cuius hic Cicero meminit, Lucullus, captis Tygranocertis, uxorem captivam restituit, et Cn. Pompeius Seleuciam Mesopotamiae castellum donavit. Strabo lib. XVI. Huic bellum intulit Ventidius Antonii legatus, cupiditate eius pecuniae incensus, quam possidebat. Sed quum egregie se tueretur, clam Antonius cum eo de pace egit, ut honeste posset recedere. Ad quam sanciendam ei tradidit Antonius Alexandrum interficiendum, qui ad Romanos transfugerat: Dio lib. XLIX. Eius filius Antiochus Commagenus accusatus capitis et damnatus est, quod legatum fratris, cum quo exercebat inimicitias, Romam missum perfide interfecit. Dio lib. LII. Tiberius in provinciae formam redegit Commagenem, quum mortuus esset Antiochus eius rex, qui forte filius fuit damnati. Tacit. II Ann. cap. 56. Sed Caligula Seleucidis restituit regnum Commagenae adiectis Ciliciae maritimis, et quidem Antiocho, Antiochi huius filio, qui videtur fuisse pronepos huius Antiochi, cuius hic Cicero meminit. Fuit tota vita clarus et vetustis opibus ingens, et inservientium regum ditissimus et felicissimus. Tacit. II Hist. cap. 81. Tandem fuit sub Vespasiano accusatus, et Lacedaemonem relegatus, et Commagene iterum in provinciae formam redacta. Ioseph. lib. VII, c. 27. Bell. Iud. Suet. Vespas. cap. 8. Rup.

Tarcondimoto) Partis Gallograeciae, vel Ciliciae secundum Dionem tetrarcha. Corr.

Pacorum) Dux esse videbatur, quia regis filius: revera autem copias Osaces ducebat, quem postea C. Cassius proelio victum occidit. Pacorus autem hoc tempore nondum ex ephebis excesserat. Dio lib. XL. Eum post aliquot annos cum omnibus copiis caesum a Ventidio, qui de Parthis primus triumphavit, idem Dio lib. XLIX, Iustinus lib. XLII, et alii prodiderunt. Man.

Tybae: magnumque tumultum esse in provincia Syria excitatum. Eodem die ab Iamblicho, Philarcho Arabum, quem homines opinantur bene sentire, amicumque esse reipublicae nostrae, literae de eisdem rebus mihi redditae sunt. His rebus allatis, etsi intelligebam, socios infirme animatos esse, et novarum rerum exspectatione suspensos: sperabam tamen, eos, ad quos iam accesseram, quique nostram mansuetudinem [1] integritatemque perspexerant, amiciores populo romano esse factos; Ciliciam autem firmiorem fore, si aequitatis nostrae particeps facta esset. Et ob eam causam, et ut opprimerentur ii, qui ex Cilicum gente [2] in armis essent, et ut hostis is, qui esset in Syria, sciret, exercitum populi romani non modo non cedere his nuntiis allatis, sed etiam propius accedere, exercitum ad Taurum institui ducere.

Sed, si quid apud vos auctoritas mea ponderis habet, in iis praesertim rebus, quas vos audistis, ego paene cerno: magno opere vos et hortor et moneo, ut his provinciis serius vos quidem, quam decuit, sed aliquando tamen consulatis. Nos quemadmodum instructos, et quibus praesidiis munitos ad tanti belli opinionem miseritis, non estis ignari. Quod ego negotium non stultitia obcaecatus, sed verecundia deterritus, non recusavi. Neque enim unquam ullum periculum tantum putavi, quod subterfugere mallem, quam vestrae auctoritati obtemperare. Hoc autem tempore res sese sic habet, ut, nisi exercitum tantum, quantum ad maximum bellum mittere soletis, mature

Phylarcho Arabum) *Phylarchus* Emesenorum in Syria ad Euphratem. Hanc regionem tenebant Arabes. Arabum autem gens fuit in ἔθνη divisa, ipsi φύλας vocant. Vnde suos dynastas vocarunt *phylarchos*. Sicut etiam Saraceni suos duces sic vocabant. ID.

(1) Sic Ferrarius legendum putabat probante Manutio. Vulg. *consuetudinem*.

(2) Significat Amanienses; cf. ad Fam. XV, 4; et II, 10.

in has provincias miseritis, summum periculum sit, ne amittendae sint omnes hae provinciae, quibus vectigalia populi romani continentur. Quamobrem autem in hoc provinciali delectu spem habeatis aliquam, causa nulla est. Neque multi sunt; et diffugiunt, qui sunt, metu oblato. Et, quod genus hoc militum sit, iudicavit vir fortissimus M. Bibulus in Asia; qui, quum vos ei permisissetis delectum habere, noluit. Nam sociorum auxilia, propter acerbitatem atque iniurias imperii nostri, aut ita imbecilla sunt, ut non multum nos iuvare possint, aut ita alienata a nobis, ut neque exspectandum ab iis, neque committendum iis quidquam esse videatur. Regis Deiotari et voluntatem, et copias, quantaecumque sunt, [1] nostras esse duco. Cappadocia est inanis. [2] Reliqui reges tyrannique, neque opibus satis firmi, nec voluntate sunt. Mihi in hac paucitate militum animus certe non deerit: spero ne consilium quidem. Quid casurum sit, incertum est. Vtinam saluti nostrae consulere possimus! dignitati certe consulemus.

Permisissetis) Sic Ernest. ed. Rom. aliisque vett. Vulgo *permisistis*.

(1) Fere cohortes triginta, legiones videlicet duae. LEM.

(2) Vacua praesidio. In ea regnabat Ariobarzanes. *M.*

II.

Scr. in itinere ex castris ad Cybistra in Ciliciam medio Sept. A. V. C. 702.

Exponit, audito Parthorum adventu, quid egerit pro tuenda provincia, sociisque in fide continendis: adiungit de rege Ariobarzane ab insidiis liberato.

M. TVLLIVS M. F. CICERO PROCOS.
COSS. PRAET. TRIBB. PL. SENAT. S. P. D.

S. V. V. B. E. E. Q. V. Quum pridie kalend. sext. in provinciam venissem, neque maturius propter itinerum et navigationum difficultatem venire potuissem; maxime convenire officio meo, reique publicae conducere putavi, parare ea, quae ad exercitum, quaeque ad rem militarem pertinerent. Quae quum essent a me, cura magis et diligentia, quam facultate et copia, constituta, nuntiique et literae de bello a Parthis in provinciam Syriam illato, quotidie fere afferrentur; iter mihi faciendum per Lycaoniam, et per Isauros, et per Cappadociam arbitratus sum. Erat enim magna suspicio, Parthos, [1] si ex Syria egredi, atque irrumpere in meam provinciam conarentur, iter eos per Cappadociam, quod ea maxime pateret, esse facturos. Itaque cum exercitu per Cappadociae partem eam, quae cum Cilicia continens est, iter feci, castraque ad Cybistra, quod oppidum est ad montem Taurum, locavi: ut Artuasdes, rex Armenius, quocumque animo esset, sciret, non procul a

Facultate et copia) Occulta reprehensio senatus quod sibi proconsuli minorem, quam par esset, exercitum decrevisset.

(1) Vulgo *Parthos*. Sed recte Ernestius monuit vel *Parthi* legendum, vel paulo post *eos* delendum esse. Mihi prior ratio praeplacuit.

Artuasdes) Cuius soror Pacoro, regis Parthorum filio, nupta erat; filia vero Deiotari regis filio pacta. Man.

suis finibus exercitum populi romani esse; et Deiotarum, fidelissimum regem atque amicissimum reipublicae nostrae, maxime coniunctum haberem, cuius et consilio et opibus adiuvari posset respublica. Quo quum in loco castra haberem, equitatumque in Ciliciam misissem, ut et meus adventus iis civitatibus, quae in ea parte essent, nuntiatus, firmiores animos omnium faceret; et ego mature, quid ageretur in Syria, scire possem: tempus eius tridui, quod in his castris morabar, in magno officio et necessario mihi ponendum putavi. Quum enim vestra auctoritas intercessisset, ut ego regem Ariobarzanem, Euseben et Philoromaeum tuerer, eiusque regis salutem, incolumitatem, regnumque defenderem; regi regnoque praesidio essem; adiunxissetisque, salutem eius regis, populo, senatuique magnae curae esse, quod nullo unquam de rege decretum esset a nostro ordine: existimavi, me iudicium vestrum ad regem deferre debere, eique praesidium meum et fidem et diligentiam polliceri; ut, quum salus ipsius, incolumitas regni mihi commendata esset a vobis, diceret, si quid vellet. Quae quum essem in consilio meo cum rege loquutus, initio ille orationis suae vobis maximas, ut debuit, deinde etiam mihi gratias egit: quod ei permagnum et perhonorificum videbatur, S. P. Q. R. tantae curae esse salutem suam; meque tantam diligentiam adhibere, ut et mea fides et commendationis vestrae auctoritas perspici posset. Atque ille primo, quod mihi maximae laetitiae fuit, ita mecum loquutus est, ut nullas insidias neque vitae suae, neque regno,

Euseben et Philoromaeum) Id est, *pium et amicum Romanis.* Graecis nominibus ad latinam consuetudinem transductis. Vas.

In consilio meo) Praesentibus qui maioris apud eum dignitatis erant, quaestore Mescinio, legatis quatuor etc. Man.

diceret, se aut intelligere fieri, aut etiam suspicari. Quum ego ei gratulatus essem, idque me gaudere dixissem; cohortatus, ut recordaretur casum illum interitus paterni, et vigilanter se tueretur, atque admonitu senatus consuleret saluti suae; tum a me discessit in oppidum Cybistra. Postero autem die cum Ariarathe, fratre suo, et cum paternis amicis, maioribus natu, ad me in castra venit; perturbatusque et flens, quum idem et frater faceret, et amici, meam fidem, vestram commendationem implorare coepit. Quum admirarer, quid accidisset novi, dixit, ad se indicia manifestarum insidiarum esse delata, quae essent ante adventum meum occultata, quod ii, qui ea patefacere possent, propter metum reticuissent: eo autem tempore, spe mei praesidii, complures ea, quae scirent, audacter ad se detulisse: in his amantissimum sui, summa pietate praeditum, fratrem, dicere ea, quae is me quoque audiente dicebat, se sollicitatum esse, ut regnare vellet: id vivo fratre suo accipere [1] non potuisse: se tamen ante illud tempus eam rem nunquam in medium, propter periculi metum, protulisse. Quae quum esset loquutus, monui regem, ut omnem diligentiam ad se conservandum adhiberet; amicosque patris eius atque avi iudicio probatos [2] hortatus sum, regis sui vitam, docti casu acerbissimo patris eius, omni cura custodiaque defenderent. Quum rex a me equitatum cohortesque de exercitu meo postularet; etsi intelligebam, vestro

Casum interitus paterni) Quia interfectus erat per insidias, quum expulsum e regno Pompeius restituisset in bello Mithridatico. ERN.

(1) Ita corrigendum esse vidit Ern. Vulg. *accidere*.

(2) Hanc lectionem Andr. Schottus e cod. Mediceo eruit, a Graevio et Ernestio probatam. Duo veteres libri habent *amicosque in patris eius fide atque iudicio probatos*; unus: *amicosque patris eius atque iudicio probatos*. Reliqui omnes *amicosque in patris eius atque iudicio probatos*.

senatusconsulto non modo posse me id facere, sed etiam debere: tamen, quum respublica postularet, propter quotidianos ex Syria nuntios, ut quam primum exercitum ad Ciliciae fines adducerem; quumque mihi rex, patefactis iam insidiis, non egere exercitu populi romani, sed posse se suis opibus defendere videretur: illum cohortatus sum, ut in sua vita conservanda primum regnare disceret; a quibus perspexisset sibi insidias paratas, in eos uteretur iure regio; poena afficeret eos, quos necesse esset; reliquos metu liberaret; praesidio exercitus mei ad eorum, qui in culpa essent, timorem potius, quam ad contentionem uteretur. Fore autem, ut omnes, quum senatusconsultum nossent, intelligerent, me regi, si opus esset, ex auctoritate vestra praesidio futurum. Ita confirmato illo, ex eo loco castra movi, iter in Ciliciam facere institui: quum hac opinione e Cappadocia discederem, ut consilio vestro, casu incredibili ac paene divino, regem, quem vos honorificentissime appellassetis, nullo postulante, quemque meae fidei commendassetis, et cuius salutem magnae vobis curae esse decrevissetis, meus adventus praesentibus insidiis liberarit. Quod ad vos a me scribi, non alienum putavi, ut intelligeretis ex iis, quae paene acciderunt, vos multo ante, ne ea acciderent, providisse; eoque vos studiosius feci certiores, quod in rege Ariobarzane ea mihi signa videor virtutis, ingenii, fidei, benivolentiaeque erga vos perspexisse, ut non sine causa tantam curam diligentiamque in eius vos salutem videamini contulisse.

Ad contentionem) I. e. ad bellum cum perfidis et seditiosis gerendum. Ern.

III.

Scr. in castris ad Iconium III kal. Sept. A. V. C. 702.

De rumore belli Parthici scribit, et quod publice non scripserit excusat.

M. T. CICERO M. CATONI S. D.

Quum ad me legati, missi ab Antiocho Commageno, venissent in castra ad Iconium a. d. III kal. [1] septembr. iique mihi nuntiassent, regis Parthorum filium, [2] quocum esset nupta regis Armeniorum [3] soror, ad Euphraten cum maximis Parthorum copiis, multarumque praeterea gentium magna manu venisse, Euphratemque iam transire coepisse, dicique Armenium regem in Cappadociam impetum esse facturum: putavi, pro nostra necessitudine, me hoc ad te scribere oportere. Publice propter duas causas nihil scripsi: quod et ipsum Commagenum legati dicebant ad senatum statim nuntios literasque misisse; et existimabam, M. Bibulum proconsulem, qui circiter idus sextiles ab Epheso in Syriam navibus profectus erat, quod secundos ventos habuisset, iam in provinciam suam pervenisse; cuius literis omnia certiora perlatum iri ad senatum putabam. Mihi, ut in huiusmodi re, tantoque bello, maximae curae est, ut, quae copiis et opibus tenere vix possimus, ea mansuetudine et continentia nostra, sociorum fidelitate teneamus. Tu velim, ut consuesti, nos absentes diligas et defendas.

M. Catoni) Vticensi.

Antiocho Commageno) Cuius soror uxor fuerat Orodis Parthorum regis. Dio lib. XLIX. Commagene citra Euphratem Asiae regio est, cuius caput Samosatam urbem Plinius nominat, V, 24. MAN.

(1) Recte hunc diem reposuit Manutius, coll. ad Att. V, 20; VI, 3. Vulgo *III non. sept.*

(2) Pacorum.

(3) Artuasdis.

IV.

Scr. initio Ianuarii A. V. C. 703.

Res a se in provincia gestas exponit 1; et ut in senatu supplicationem sibi decernat, enixe rogat 2.

M. T. CICERO IMP. M. CATONI S. D.

Summa tua auctoritas fecit, (meumque perpetuum de tua singulari virtute iudicium, ut magni mea interesse putarem, et res eas, quas gessissem, tibi notas esse, et non ignorari a te, qua aequitate et continentia tuerer socios, provinciamque administrarem. His enim a te cognitis, arbitrabar, facilius me tibi, quae vellem, probaturum. Quum in provinciam pridie kal. sext. venissem, et propter anni tempus ad exercitum mihi confestim esse eundum viderem, biduum Laodiceae fui; deinde Apameae quatriduum; triduum Synnadis; totidem dies Philomeli. Quibus in oppidis quum magni conventus fuissent, multas civitates acerbissimis tributis, et gravissimis usuris, et falso aere alieno liberavi. Quumque ante adventum meum seditione quadam exercitus esset dissipatus, quinque cohortes sine legato, sine tribuno militum, denique etiam sine centurione ullo apud Philomelum consedissent, reliquus exercitus esset in Lycaonia: M. Anneio legato imperavi, ut eas quinque cohortes ad reliquum exercitum duceret, coactoque in unum locum exercitu, castra in Lycaonia apud Iconium faceret. Quod quum ab illo diligenter esset actum; ego in castra a. d. VII kal. septemb. veni: quum interea superioribus diebus

Acerbissimis tributis) Tributa imposita ad impensas in praesidibus faciendas. *Vsurae gravissimae* intelligendae ex Epp. ad Att. VI, 1, 2, fuisse quaternarum centesimarum cum anatocismo, quas negotiatores exigebant; et inde *falsum aes alienum*. Ern.

ex senatusconsulto, et evocatorum firmam manum, et equitatum sane idoneum, et populorum liberorum regumque sociorum auxilia voluntaria comparavissem. Interim quum, exercitu lustrato, iter in Ciliciam facere coepissem; III kal. septemb. [1] legati a rege Commageno ad me missi, pertumultuose, neque tamen non vere, Parthos in Syriam transisse nuntiaverunt. Quo audito, vehementer sum commotus tum de Syria, tum de mea provincia, de reliqua denique Asia. Itaque exercitum mihi ducendum per Cappadociae regionem eam, quae Ciliciam attingeret, putavi. Nam si me in Ciliciam demisissem, Ciliciam quidem ipsam propter montis Amani naturam facile tenuissem (duo sunt enim aditus in Ciliciam ex Syria; quorum uterque parvis praesidiis propter angustias intercludi potest, nec est quidquam Cilicia contra Syriam munitius): sed me Cappadocia movebat, quae patet a Syria, regesque habet finitimos, qui etiamsi sunt amici nobis, tamen aperte Parthis inimici esse non audent. Itaque in Cappadocia extrema non longe a Tauro apud oppidum Cybistra castra feci, ut et Ciliciam tuerer, et Cappadociam tenens, nova finitimorum consilia impedirem. Interea in hoc tanto motu, tantaque exspectatione maximi belli, rex Deiotarus, cui non sine causa plurimum semper et meo, et tuo, et senatus iudicio, tributum est, vir quum benivolentia et fide erga populum romanum singulari, tum praesentia et magnitudine animi et consilii, [2] legatos ad me misit, se cum omnibus suis copiis in mea castra esse venturum. Cuius ego studio officioque commotus, egi ei

(1) Sic recte Manut.; cf. ep. 3 huius libri.

(2) Sic edidi de Manutii sententia. Vulgo *praesenti magnitudine et animi.* Nonnullis placebat *praesenti magnitudine*: quod est in Mss. quibusdam. Ernestius dedit *praesentis magnitudine et animi.*

per literas gratias; idque ut maturaret, hortatus sum. Quum autem ad Cybistra propter rationem belli quinque dies essem moratus; regem Ariobarzanem, cuius salutem a senatu, te auctore, commendatam habebam, praesentibus insidiis nec opinantem liberavi: neque solum ei saluti fui, sed etiam curavi, ut cum auctoritate regnaret. Metram, et eum, quem tu diligenter mihi commendaras, Athenaeum, importunitate Athenaidis exsilio multatos, maxima apud regem auctoritate gratiaque constitui. Quumque magnum bellum in Cappadocia concitaretur, si sacerdos armis se, quod facturus putabatur, defenderet, adolescens et equitatu et peditatu et pecunia paratus, et socius iis, [1] qui novari aliquid volebant: perfeci, ut e regno ille discederet; rexque sine tumultu, ac sine armis, omni auctoritate aulae communita, regnum cum dignitate obtinerèt. Interea cognovi multorum literis atque nuntiis, magnas Parthorum copias et Arabum ad oppidum Antiochiam accessisse, magnumque eorum equitatum, qui in Ciliciam transisset, ab equitum meorum turmis, et a cohorte praetoria, quae erat Epiphaneae praesidii causa, occidione occisum. Quare quum viderem, a Cappadocia Parthorum copias aversas, non longe a finibus esse Ciliciae; quam potui ma-

Athenaidis) Reginae, matris Regis impotenti dominatione. CELL.

Si sacerdos) Comanorum sacerdos Archelaus, a Pompeio Magno, ut scribit Appianus, Mithridate devicto, praefectus: post quem sacerdos fuit Nicomedes, a Caesare, post superatum Pompeium, praepositus. Eius sacerdotis potestas, quae fuerit, ostendit Hirtius de bello Alexandrino, his verbis: *Comana, vetustissimum et sanctissimum in Cappadocia Bellonae templum, quod tanta religione colitur, ut sacerdos eius deae, maiestate, imperio, et potentia secundus a rege consensu gentis illius habeatur.* Videndus et Strabo lib. XII. MAX.

(1) Ita correxi vulgatum *et toto iis*, quod sine dubio est vitiosum. Victorio placebat *et omnino*. Alii olim *et sociis*.

Epiphaneae) *Epiphanea* est oppidum Ciliciae, aliud ab illo, quod ad Orontem in Syria fuit. GRAEV.

ximis itineribus ad Amanum exercitum duxi. Quo ut veni, hostem ab Antiochia recessisse, Bibulum Antiochiae esse cognovi; Deiotarumque confestim, iam ad me venientem cum magno et firmo equitatu et peditatu, et cum omnibus suis copiis, certiorem feci, non videri esse causam, cur abesset a regno; meque ad eum, si quid novi forte accidisset, statim literas nuntiosque missurum esse. Quumque eo animo venissem, ut utrique provinciae, si ita tempus ferret, subvenirem: tum id, quod iam ante statueram, vehementer interesse utriusque provinciae, pacare Amanum, et perpetuum hostem ex eo monte tollere, agere perrexi. Quumque me discedere ab eo monte simulassem, et alias partes Ciliciae petere, abessemque ab Amano iter unius diei, et castra apud Epiphaneam fecissem: a. d. quartum idus octobres, quum advesperasceret, expedito exercitu ita noctu iter feci, ut a. d. tertium idus octobres, quum lucisceret, in Amanum ascenderem; distributisque cohortibus et auxiliis, quum aliis Q. frater, legatus, mecum simul; aliis C. Pomptinius, legatus; reliquis M. Anneius, et L. Tulleius, legati praeessent: plerosque nec opinantes oppressimus, qui occisi captique sunt, interclusi fuga. Eranam autem, quae fuit non vici instar, sed urbis, quod erat Amani caput, itemque Sepyram et Commorin, acriter et diu repugnantes,[1] Pomptinio illam partem Amani tenente, ex antelucano tempore, usque ad horam diei decimam, magna multitudine hostium occisa, cepimus; castellaque sex capta; complura incendimus. His re-

Vtriusque provinciae) Syriae et Ciliciae. Est enim terminus inter utramque, et utrique communis, aquarum divortio divisus. Epist. 10, lib. II. MAN.

Tullius) Plerique alii, *Tulleius*.

(1) *Repugnantibus*) Videtur legendum *repugnantes*: verumtamen nihil muto. Subintelligi enim potest *hostibus*, vel aliquid tale. LAMB.

bus ita gestis, castra in radicibus Amani habuimus apud Aras Alexandri quatriduum; et in reliquiis Amani delendis, agrisque vastandis, quae pars eius montis meae provinciae est, id tempus omne consumpsimus. Confectis his rebus, ad oppidum Eleutherocilicum Pindenissum exercitum adduxi: quod quum esset altissimo et munitissimo loco, ab iisque incoleretur, qui ne regibus quidem unquam paruissent; quum et fugitivos reciperent, et Parthorum adventum acerrime exspectarent: ad existimationem imperii pertinere arbitratus sum, comprimere eorum audaciam, quo facilius etiam ceterorum animi, qui alieni essent ab imperio nostro, frangerentur. Vallo et fossa circumdedi; sex castellis, castrisque maximis sepsi; aggere, vineis, turribus oppugnavi; ususque tormentis multis, multis sagittariis, magno labore meo, sine ulla molestia sumptuve sociorum, septimo quinquagesimo die rem confeci: ut, omnibus partibus urbis disturbatis, aut incensis, compulsi [1] in potestatem meam pervenirent. His erant finitimi pari scelere et audacia Tibarani: ab his, Pindenisso capto, obsides accepi: exercitum in hiberna dimisi. Q. fratrem negotio praeposui, ut in vicis aut captis, aut male pacatis, exercitus collocaretur.

2. Nunc velim tibi sic persuadeas, si de his rebus ad senatum relatum sit, me existimaturum, summam

Eleutherocilicum) Liberorum Cilicum, qui suis legibus utebantur, Epist. 2, lib. V ad Attic. Id.

(1) Hoc verbum alieno loco est. Nam cum *partibus urbis* etc. cohaerere non potest. Itaque aut excidit substantivum rei, qua compulsi sunt, aut verbum ipsum est insititium. Ern.

Tibarani) Ignota geographis gens: nimium enim negotii fuisset, latronum Amani montis nomina persequi. Latrocinia enim exercebant eius montis incolae. Tibaranos et Plutarchus in Lucullo nominat, et Plinius lib. VI, cap. 4, ubi Themiscyrae regionis gentes persequitur. Man. — Sed, an iidem sint populi de quibus Plut. et Plin. agunt, dubitatur. Lem.

mihi laudem tributam, si tu honorem meum sententia tua comprobaris. Idque, etsi talibus de rebus gravissimos homines et rogare solere, et rogari scio, tamen admonendum potius te a me, quam rogandum puto. Tu es enim is, qui me tuis sententiis saepissime ornasti; qui oratione, qui praedicatione, qui summis laudibus in senatu, in concionibus ad caelum extulisti; cuius ego semper tanta esse verborum pondera putavi, ut uno verbo tuo, cum mea laude coniuncto, omnia adsequi me arbitrarer. Te denique memini, quum cuidam clarissimo atque optimo viro [1] supplicationem non decerneres, dicere, te decreturum, si referretur ob eas res, quas is consul in urbe gessisset. [2] Tu idem mihi supplicationem decrevisti togato, non ut multis, republica bene gesta, sed, ut nemini, republica conservata. Mitto, quod invidiam, quod pericula, quod omnes meas tempestates et subieris, et multo etiam magis, si per me licuisset, subire paratissimus fueris; quod denique inimicum meum, tuum inimicum putaris, cuius etiam interitum, ut facile intelligerem, mihi quantum tribueres, Milonis causa in senatu defendenda, approbaris. A me autem haec sunt profecta, quae ego in beneficii loco non pono, sed in veri testimonii, atque iudicii; ut praestantissimas tuas virtutes non tacitus admirarer (quis enim idem non facit?) sed in omnibus orationibus, sententiis dicendis, causis agendis, omnibus scriptis, graecis, latinis, omni denique varietate literarum mearum,

(1) Lentulo Spintheri; cf. Epp. ad Fam. I, 8 extr.

(2) Hoc potissimum ad Lentuli studia in Cicerone exsule revocando pertinere videtur.

Defendenda) Inter Milonis patronos Catonem Pedianus nominat, eumque ait studuisse in petitione consulatus Miloni, et reo adfuisse, nec dissimulasse, bene actum esse cum republica morte P. Clodii. MAN.

te non modo iis, quos vidissemus, sed iis, de quibus audissemus, omnibus anteferrem. Quaeres fortasse, quid sit, quod ego hoc nescio quid gratulationis et honoris a senatu, tanti aestimem. Agam iam tecum familiariter, ut est et studiis et officiis nostris mutuis et summa amicitia dignum, et necessitudine etiam paterna. Si quisquam fuit unquam remotus et natura, et magis etiam, ut mihi quidem sentire videor, ratione atque doctrina, ab inani laude et sermonibus vulgi, ego profecto is sum. Testis est consulatus meus: in quo, sicut in reliqua vita, fateor, ea me studiose sequutum, ex quibus vera gloria nasci posset; ipsam quidem gloriam per se nunquam putavi expetendam. Itaque et provinciam ornatam, [1] et spem non dubiam triumphi, neglexi. Sacerdotium denique, quum (quemadmodum te existimare arbitror) non difficillime consequi possem, non appetivi. Idem post iniuriam acceptam (quam tu reipublicae calamitatem semper appellas, [2] meam non modo non calamitatem, sed etiam gloriam), studui quam ornatissima senatus populique romani de me iudicia intercedere. Itaque et augur postea fieri volui, quod antea neglexeram; et eum honorem, qui a senatu tribui rebus bellicis solet, neglectum a me olim, nunc mihi expetendum puto. Huic

(1) Galliam citeriorem, quam in concione deposuit. Philipp. XI, 10.

Spem non dubiam triumphi) Triumphare poterat de Salassis et Inalpinis gentibus, quae populo romano non parebant. Cum his bellum gessit et Metellus Celer (I, 1), et D. Brutus (XI, 4). MAN.

Sacerdotium) Auguratum, in quo P. Licinio Crasso, a Parthis occiso, successit. LEM.

(2) Ernestius addidit sine libris pronomen *ego*. Sed aptius est hoc quoque Catoni tribui. Is enim poterat Ciceronis exsilium *reipublicae calamitatem, ipsius autem gloriam potius quam calamitatem* dicere.—Idem sentit Leclerc V. Cl.

Nunc mihi expetendum puto) Vt, si quam antea, pulsus in exsilium, dignitatis iacturam fecisset, honore novo ita sarciret, ut de pristino statu detractum nihil, additum potius aliquid ad gloriam videretur. Causam hanc attigit epist. 6, lib. VI ad Att.

meae voluntati, in qua inest aliqua vis desiderii ad sanandum vulnus iniuriae, ut faveas, adiutorque sis, quod paulo ante me negaram rogaturum, vehementer te rogo: sed ita, si non ieiunum hoc nescio quid, quod ego gessi, et contemnendum videbitur, sed tale atque tantum, ut multi, nequaquam paribus rebus, honores summos a senatu consequuti sint. Equidem etiam mihi illud animum advertisse videor (scis enim, quam attente te audire soleam), te non tam res gestas, quam mores, instituta, atque vitam imperatorum spectare solere, in habendis aut non habendis honoribus. Quod si in mea causa considerabis, reperies, me exercitu imbecillo, contra metum maximi belli, firmissimum praesidium habuisse aequitatem et continentiam. His ego subsidiis ea sum consequutus, quae nullis legionibus consequi potuissem: ut ex alienissimis sociis amicissimos, ex infidelissimis firmissimos redderem, animosque novarum rerum exspectatione suspensos, ad veteris imperii benivolentiam traducerem. Sed nimis haec multa de me, praesertim ad te, a quo uno omnium sociorum querelae audiuntur: cognosces ex iis, qui meis institutis se recreatos putant. Quumque omnes uno prope consensu de me apud te ea, quae mihi optatissima sunt, praedicabunt: tum duae maximae clientelae tuae, Cyprus insula et Cappadociae regnum te-

his verbis: *Amicorum literae me ad triumphum vocant, rem a nobis, ut ego arbitror, propter hanc παλιγγενεσίαν nostram, non negligendam.* Man.

Vulnus iniuriae) Exsilii.

Exercitu imbecillo) Duabus legionibus.

Meis institutis se recreatos putant) Quum Appii institutis afflicti essent. Ad Att. V, 16; VI, 1. Man.

Duae clientelae) Cyprus ea causa, quia lege P. Clodii, Pisone et Gabinio coss. Cato in eam insulam profectus, regis Ptolemaei, qui sibi veneno mortem conscivit, publicatis bonis, maximam pecuniae vim in aerarium intulerat. Citiei, qui erant in Cypro insula, Catonis clientes dicuntur de Finibus, V, 20; ex more veterum, ut quorum opera natio aliqua in potestatem populi rom. venisset, eorum

cum de me loquentur. Puto etiam regem Deiotarum, qui uni tibi est maxime necessarius. Quae si etiam maiora sunt, et in omnibus saeculis pauciores viri reperti sunt, qui suas cupiditates, quam qui hostium copias vincerent; est profecto tuum, quum ad res bellicas haec, quae rariora et difficiliora sunt, genera virtutis adiunxeris, ipsas etiam illas res gestas, iustiores [1] et maiores putare. Extremum illud est, ut, quasi diffidens rogationi meae, philosophiam ad te allegem: qua nec mihi carior ulla unquam res in vita fuit, nec hominum generi maius a diis munus ullum est datum. Haec igitur, quae mihi tecum communis est, societas studiorum atque artium nostrarum, quibus a pueritia dediti ac devincti, soli propemodum nos philosophiam illam veram et antiquam, quae quibusdam otii esse ac desidiae videtur, in forum atque in rempublicam, atque in ipsam aciem paene deduximus, tecum agit de mea laude, cui negari a Catone fas esse non puto. Quamobrem tibi sic persuadeas, velim: si mihi tua sententia tributus honos ex meis literis fuerit, me sic existimaturum, tum auctoritate tua, tum benivolentia erga me, mihi, quod maxime cupierim, contigisse. Vale.

in clientela perpetuo esset. Cappadociae autem regnum ideo in clientela Catonis erat, quia regem Ariobarzanem vehementer diligebat, auctorque senatui fuit, ut eum Ciceroni commendaret. Lem.

(1) Manutius legendum putabat *illustriores*. Sed Ernestius vidit hoc referri ad formulas illas : *iusta victoria*, *iustus triumphus*.

In ipsam aciem) Otio et desidiae forum, rempublicam, aciem opponit. *Aciem* autem pro summa contentione posuit, non quasi tertium quiddam, a duobus proxime dictis, id est a foro et a republica, diversum, sed quod et foro et reipublicae iungatur: quasi dixerit, in maiores et fori et reipublicae contentiones. Qua similitudine lib. I de Orat. *forensem aciem* appellavit. Man.

Negari) Negavit tamen. Ep. seq., et lib. VIII, ep. 11, et ad Att. ep. 1, 2, lib. VII. Id.

Ex meis literis) Scil. iis, quas ad senatum scripserat, relatione scil. a consulibus ad senatum facta.

V.

Scr. Romae mense Iunio A. V. C. 703.

Excusat, quod supplicationem non decreverit: et tamen decretam gaudet: seque honorificentius dicit sensisse, quam eos, qui supplicationem decreverant.

M. CATO M. T. CICERONI IMP. S. P. D.

Quod et respublica me et nostra amicitia hortatur, libenter facio, ut tuam virtutem, innocentiam, diligentiam, cognitam in maximis rebus, domi togati, armati foris, pari industria administrare gaudeam. Itaque, quod pro meo iudicio facere potui, ut innocentia consilioque tuo defensam provinciam, servatum Ariobarzanis cum ipso rege regnum, sociorum revocatam ad studium imperii nostri voluntatem, sententia mea et decreto laudarem, feci. Supplicationem decretam, si tu, qua in re nihil fortuito, sed summa tua ratione et continentia reipublicae provisum est, diis immortalibus gratulari nos, quam tibi referre acceptum mavis, gaudeo. Quod si triumphi praerogativam putas supplicationem, et idcirco

Administrare) Sic edd. vett. omnes codd. Amst. Mentel. Graevii secundus. At Victorius dedit *administrari*, recte improbante Graevio. — *Administrare*. Saepe ponitur absolute subintellecto rem, aut id quod administratur. Primus immutavit hanc scripturam P. Victorius, sed perperam. GRAEV.

Gaudeo) Si tu mavis, ea, quae pro republica fecisti, non rationi et continentiae tuae, sed diis immortalibus tribui, supplicationem decretam gaudeo. MAN.

Praerogativam) Quia praerogativae tribus vel centuriae tantus erat suspectus et reverentia apud iure vocatos in comitiis, factum, ut vox ipsa *praerogativae* acciperetur pro secundo omine, certo signo, indicioque et pignore, ac quasi arrhabone futurae rei optatae vel secundae. Cic. act. 1 in Verr.: *Qui quam sit isti amicus, attendite: dedit enim praerogativam suae voluntatis eiusmodi, ut isti pro praerogativis eam reddidisse videatur.* Liv. lib. III: *Icilius ubi audivit tri-*

casum potius, quam te laudari mavis: neque supplicationem sequitur semper triumphus, et triumpho multo clarius est, senatum iudicare, potius mansuetudine et innocentia imperatoris, provinciam, quam vi militum, aut benignitate deorum, retentam atque conservatam esse: quod ego mea sententia censebam. Atque haec ego idcirco ad te contra consuetudinem meam pluribus scripsi, ut, quod maxime volo, existimes, me laborare, ut tibi persuadeam, me et voluisse de tua maiestate, quod amplissimum sim arbitratus; et quod tu maluisti, factum esse gaudere. Vale, et nos dilige, et instituto itinere severitatem diligentiamque sociis et reipublicae praesta.

bunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium praerogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis sequerentur. Et lib. XII: *In Asdrubalis locum haud dubia res fuit, quin praerogativam militarem, qua extemplo iuvenis Annibal in praetorium delatus, imperatorque ingenti omnium clamore atque adsensu appellatus erat, favor etiam plebis sequeretur.* Gronov. lib. IV Observ. c. 1.

Contra consuetudinem) Scil. quum ad Stoicum scribam. Stoici enim brevitatem sectabantur: quod ipse Cicero notavit in oratione pro Muraena. Lem.

Gaudere) Cato videtur ludificari Ciceronem fatendo se contra quod petebat a senatu censuisse, quamvis supplicatio decreta fuerit. Ciceronem amicum habere maluerim, quam Catonem. Id.

Instituto itinere) H. e. ut facere coepisti, secundum rationem agendi quam sequutus es. Graev. — Weiskius tamen cum aliis hoc sic intelligi posse putat, ut Cato Ciceronem e provincia decessurum moneat, ut ei praeficiat severum et diligentem hominem.

VI.

Scr. in Asia, mense Sextili, A. V. C. 703.

Magnam se ex Catonis laudatione voluptatem cepisse profitetur, petitque, ut, si favere noluerit in adipiscendo triumpho, tamen, si sibi decretus fuerit, gaudeat.

M. T. CICERO M. CATONI S. P. D.

Laetus sum laudari me, inquit Hector, opinor apud Naevium, *abs te, pater, a laudato viro.* Ea est enim profecto iucunda laus, quae ab iis proficiscitur, qui ipsi in laude vixerunt. Ego vero vel gratulatione literarum tuarum, vel testimoniis sententiae dictae, nihil est, quod me non assequutum putem. Idque mihi tum amplissimum, tum gratissimum est, te libenter amicitiae dedisse, quod liquido veritati dares. Et, si non modo omnes, verum etiam multi Catones essent in civitate nostra, in qua unum exstitisse mirabile est: quem ego currum, aut quam lauream cum tua laudatione conferrem? Nam ad meum sensum, et ad illud sincerum ac subtile iudicium, nihil potest esse laudabilius, quam ea tua oratio, quae est ad me perscripta a meis necessariis. Sed causam meae voluntatis, non enim dicam cupiditatis, exposui tibi superioribus literis: quae etiamsi parum iusta tibi visa est, hanc tamen habet rationem, non ut nimis concupiscendus honos, sed tamen, si deferatur a se-

Laetus) Tuscul. IV, 31.

Quem — currum, aut quam lauream) I. e. quem triumphum. Currus et laurea corona instrumenta triumphantium. Lem.

Ad illud sincerum ac subtile iudicium) Quasi non sincere, nec subtiliter iudicent, qui aliter sentiunt. Pronomen *illud*, non commune, sed singulare quiddam hic designat: ut epist. 9, lib. VIII: *Si ad illam summam veritatem legitimum ius exegeris.* Et pro Marcello: *Illa ipsa rerum humanarum domina Fortuna.* Et alibi. Man.

natu, minime aspernandus esse videatur. Spero autem, illum ordinem, pro meis ob rempublicam susceptis laboribus, me non indignum honore, usitato praesertim, existimaturum. Quod si ita erit, tantum ex te peto, quod amicissime scribis, ut, quum tuo iudicio, quod amplissimum esse arbitraris, mihi tribueris; si id, quod maluero, accidit, gaudeas. Sic enim fecisse te, et sensisse, et verius [1] scripsisse video; resque ipsa declarat, tibi illum honorem nostrum supplicationis iucundum fuisse, quod scribendo affuisti. Haec enim senatusconsulta, non ignoro, ab amicissimis eius, cuius de honore agitur, scribi solere. Ego, ut spero, te propediem videbo, atque utinam republica meliore, quam timeo!

Honore) Triumpho: nam supplicationem senatus iam decreverat. ID.

(1) Suspicor Ciceronem scripsisse *uberius*, ut respiciantur verba Catonis epist. 5: *haec a te contra consuetudinem meam pluribus scripsi.* Nam quid vulgatum *verius* h. l. significet nemo facile dixerit. Benedictus coniecit scribendum esse *verbosius*, vel *verius* simpliciter delendum.

VII.

Scr. in castris ad Cybistra Cappadociae mense Sept. A. V. C. 702.

C. Marcello, Marci patrueli, de consulatu gratulatur, suamque illi dignitatem commendat.

M. T. CICERO PROCOS. C. MARCELLO COS. DESIGN. S. P. D.

Maxima sum laetitia affectus, quum audivi, te consulem factum esse; eumque honorem tibi deos fortunare volo, atque a te pro tua parentisque tui dignitate administrari. Nam quum te semper amavi dilexique, tum mei amantissimum cognovi in omni varie-

Consulem) Cum L. Aemilio Paulo.

tate rerum mearum; tum patris tui pluribus beneficiis, vel defensus tristibus temporibus, vel ornatus secundis, et sum totus vester, et esse debeo; quum praesertim matris tuae, gravissimae atque optimae feminae, maiora erga salutem dignitatemque meam studia, quam erant a muliere postulanda, perspexerim. Quapropter a te peto in maiorem modum, ut me absentem diligas atque defendas.

Tuae) Iuniae; cf. epist. sequ.

VIII.

Scr. ibidem mense Sept. A. V. C. 702.

C. Marcello auguri de filii Caii consulatu gratulatur, petitque ut se absentem diligat atque defendat.

M. T. CICERO PROCOS. MARCELLO COLLEGAE (1) S. P. D.

Marcellum tuum consulem factum, teque ea laetitia affectum esse, quam maxime optasti, mirandum in modum gaudeo; idque tum ipsius causa, tum quod te omnibus secundissimis rebus dignissimum iudico; cuius erga me singularem benivolentiam vel in labore meo, vel in honore perspexi; totam denique domum vestram vel salutis vel dignitatis meae studiosissimam cupidissimamque cognovi. Quare gratum mihi feceris, si uxori tuae Iuniae, gravissimae atque optimae feminae, meis verbis eris gratulatus. A te id, quod suesti, peto, me absentem diligas atque defendas.

(1) In auguratu. Hoc ipse docet Cicero lib. II de divinat. c. 35.

IX.

Scr. ibidem mense Sept. A. V. C. 702.

M. Marcello gratulatur de fratre patruele consule facto: petitque, ut curet ne quid sibi temporis ad annuam provinciae administrationem accedat.

M. T. CICERO PROCOS. M. MARCELLO COS. S. P. D.

Te et pietatis in tuos, et animi in rempublicam, et clarissimi atque optimi consulatus, C. Marcello consule facto, fructum cepisse, vehementer gaudeo. Non dubito, quid praesentes sentiant: nos quidem longinqui, et a te ipso missi in ultimas gentes, ad caelum mehercule tollimus verissimis ac iustissimis laudibus. Nam quum te a pueritia tua unice dilexerim, tuque me in omni genere semper amplissimum esse et volueris et iudicaris: tum hoc vel tuo facto, vel populi romani de te iudicio, multo acrius vehementiusque diligo; maximaque laetitia afficior, quum ab hominibus prudentissimis, virisque optimis, omnibus dictis, factis, studiis, institutis, vel me tui similem esse audio, vel te mei. Vnum vero si addis ad praeclarissimas res consulatus tui, ut aut mihi succedat quam primum aliquis, aut ne quid accedat temporis ad id, [1] quod

A te ipso) A te consule, et Sulpicio collega tuo. Lem.

In ultimas gentes) Quia Cilicia tunc finis erat imperii Romani. Id.

Tuo facto) Quod opera, gratia, studio tuo factum sit, ut consul crearetur C. Marcellus patruelis frater tuus. Man.

Vel me tui similem esse audio) Comparari solitum Ciceroni M. Marcellum, et iudicari simillimum, hic locus, et alter in Bruto declarat. Interroganti enim Ciceroni, Quid de Marcello iudicas, quem saepe audisti? respondet Brutus: *Quid censes, nisi id, quod habiturus es similem tui?* Et infra: *Itaque quum eum ante tui similem in dicendo viderim; tum vero nunc, a doctissimo viro Cratippo instructum omni copia, multo videbam similiorem.* Id.

(1) Aut si nemo succedat, saltem cedere mihi liceat eo tempore decurso, quod tu mihi et senatusconsulto et lege finisti. Id.

tu mihi et senatusconsulto et lege finisti; omnia me per te consequutum putabo. Cura ut valeas, et me absentem diligas atque defendas. Quae mihi de Parthis nuntiata sunt, quia non putabam a me etiam nunc scribenda esse publice, propterea ne pro familiaritate quidem nostra volui ad te scribere: ne, quum ad consulem scripsissem, publice viderer scripsisse.

X.

Scr. in Cilicia mense Ian. A. V. C. 703.

Consuli Marcello suam existimationem in supplicatione decernenda commendat.

M. T. CICERO IMP. C. MARCELLO C. F. COS. S. P. D.

Quando id accidit, quod mihi maxime fuit optatum, ut omnium Marcellorum, Marcellinorum etiam (mirificus enim generis ac nominis vestri fuit erga me semper animus), quando ergo ita accidit, ut omnium vestrum studio tuus consulatus satisfacere posset, in quem meae res gestae, lausque et honos earum potissimum incideret: peto a te id, quod facillimum factu est, non aspernante, ut confido, senatu, ut quam honorificentissimum senatusconsultum, literis meis recitatis, faciundum cures. Si mihi tecum minus esset, quam est cum tuis omnibus, allegarem ad te illos, a quibus intelligis me praecipue diligi. Patris tui beneficia in me sunt amplissima, neque enim saluti meae, neque honori amicior quisquam dici potest. Frater tuus quanti me faciat, semperque fecerit,

Marcellorum) Eorum etiam, qui ex familia vestra in alias adoptione transierant. Id.

Frater tuus) Sc. patruelis, M. Marcellus; ad quem est epistola 9 huius libri.

esse hominem, qui ignoret, arbitror neminem. Domus tua denique tota me semper omnibus summis officiis prosequuta est. Neque vero tu in me diligendo cuiquam concessisti tuorum. Quare a te peto in maiorem modum, ut me per te quam ornatissimum velis esse; meamque et in supplicatione decernenda, et in ceteris rebus existimationem satis tibi esse commendatam putes.

XI.

Scr. in Cilicia mense Quintili A. V. C. 703.

Supplicatione sibi decreta, gratias agit consuli, et propediem ad urbem se fore significat.

M. T. CICERO IMP. C. MARCELLO COS. S. P. D.

Quantae curae tibi meus honos fuerit, et quam idem exstiteris consul in me ornando et amplificando, qui fueras semper cum parentibus tuis, et cum tota domo, etsi res ipsa loquebatur, cognovi tamen ex meorum omnium literis. Itaque nihil est tantum, quod ego non tua causa debeam, facturusque sim tum studiose tum libenter. Nam magni interest, cui debeas. Debere autem nemini malui, quam tibi, cui me quum studia communia, beneficia paterna, tuaque iam ante coniunxerant; tum accedit, mea quidem sententia, maximum vinculum, quod ita rempublicam geris atque gessisti, qua mihi carius nihil est, ut, quantum tibi omnes boni debeant, quo minus tantumdem ego unus debeam, non recusem. Quamobrem tibi velim hi sint exitus, quos mereris, et quos fore confido. Ego, si

Parentibus) Etiam matre. Supra ep. 8.

me navigatio non morabitur, quae incurrebat in ipsos Etesias, propediem te, ut spero, videbo.

In ipsos Etesias) Etesiae venti a septemtrione ad occidentem, inde in orientem flantes, cursum impediebant Ciceronis in Italiam ex Asia navigantis. Flare incipiunt VI id. iul. diebus octo ante Caniculae ortum, ut ait Columella, nec desinunt nisi post dies XL, auctore Plinio. Man.

XII.

Scr. in castris ad Cybistra Cappadociae mense Sept. A. V. C. 702.

Gratulatur Paullo de consulatu, et ne sibi provincia prorogetur, ut operam det, rogat.

M. T. CICERO IMP. L. PAVLLO COS. DESIGN. S. P. D.

Etsi mihi nunquam fuit dubium, quin te populus romanus, pro tuis summis in rempublicam meritis, et pro amplissima familiae dignitate, summo studio, cunctis suffragiis consulem facturus esset; tamen incredibili laetitia sum affectus, quum id mihi nuntiatum est; eumque honorem tibi deos fortunare volo, a teque ex tua, maiorumque tuorum dignitate administrari. Atque utinam praesens illum diem mihi optatissimum videre potuissem; proque tuis amplissimis erga me studiis atque beneficiis tibi operam meam studiumque navare! Quam mihi facultatem quum hic nec opinatus et improvisus provinciae casus eripuit; tamen, ut te consulem, rempublicam pro tua dignitate gerentem, videre possim, magnopere a te peto, ut operam des, efficiasque, ne quid mihi fiat iniuriae, neve quid temporis ad meum annuum munus accedat. Quod si feceris, magnus ad tua pristina erga me studia cumulus accedet.

Familiae) Aemilia gens, patricia. *Illum diem*) Comitiorum. Corr. *Navare!*) In petitione consulatus. Id.

XIII.

Scr. in Cilicia mense Ian. A. V. C. 703.

A consule petit, ut supplicationes sibi decernat, et suam existimationem in ceteris commendat.

M. T. CICERO IMP. L. PAVLLO COS. S. P. D.

Maxime mihi fuit optatum, Romae esse tecum, multas ob causas, sed praecipue, ut et in petendo, et in gerendo consulatu meum tibi debitum studium perspicere posses. Ac petitionis quidem tuae ratio mihi semper fuit explorata: sed tamen navare operam volebam. In consulatu vero cupio equidem te minus habere negotii: sed moleste fero, me consulem studium tuum adolescentis perspexisse; te meum, quum id aetatis sim, perspicere non posse. Sed ita, fato nescio quo, contigisse arbitror, ut tibi ad me ornandum semper detur facultas; mihi ad remunerandum nihil suppetat, praeter voluntatem. Ornasti consulatum, ornasti reditum meum. Incidit meum tempus rerum gerendarum in ipsum consulatum tuum. Itaque quum et tua summa amplitudo, et dignitas, et meus magnus honos, magnaque existimatio postulare videatur, ut a te plurimis verbis contendam ac petam, ut quam honorificentissimum senatusconsultum de meis rebus gestis faciendum cures; non audeo vehementer a te contendere, ne aut ipse tuae perpetuae consuetudinis erga me oblitus esse videar, aut te oblitum putem. Quare, ut te velle arbitror, ita faciam; atque ab eo, quem omnes gentes sciunt de me optime meritum, breviter petam. Si alii consules essent, ad te potissi-

Reditum meum) Ab exsilio. MAN. *Gerendarum*) In provincia. ID. *Honorificentissimum*) Benedictus e cod. Dresd. 2, 4, 5, Lips. Torgav. recepit *honorificentissime* ut supra ep. 10.

mum, Paulle, mitterem, ut eos mihi quam amicissimos redderes. Nunc, quum tua summa potestas, summaque auctoritas, notaque omnibus nostra necessitudo sit, vehementer te rogo, ut et quam honorificentissime cures decernendum de meis rebus gestis, et quam celerrime. Dignas res esse honore et gratulatione, cognosces ex iis literis, quas ad te et collegam, et senatum, publice misi; omniumque mearum reliquarum rerum, maximeque existimationis meae procurationem susceptam velim habeas. In primisque tibi curae sit, quod abs te superioribus quoque literis petivi, ne mihi tempus prorogetur. Cupio te consulem videre, omniaque spero, [1] quum absens, tum etiam praesens, te consule assequi. Vale.

(1) Codd. Dresd. 2, 5, Torg. Lips. *omniaque quae spero;* hanc lectionem praetulerunt Benedict. et Schütz. *T.*

XIV.

Scr. in Cilicia mense Ianuario A. V. C. 703.

Facturum se Fabii causa, quae rogaverat Cassius, pollicetur 1; *quem dolet non vidisse ad urbem e provincia redeuntem* 2: *denique rogat ut operam det, ne sibi temporis aliquid accedat ad annum provinciae* 3.

M. T. CICERO IMP. C. CASSIO PROQVAEST. (1) S. P. D

M. Fabium quod mihi amicum tua commendatione das, nullum in eo facio quaestum. Multi enim anni sunt, quum ille in aere meo est, et a me diligitur propter summam humanitatem et observantiam. Sed

(1) Quaestor cum M. Crasso procos. in Syriam iverat, Domitio et Appio coss. a. V. C. 699, eoque a Parthis interfecto, usque ad Bibuli procos. adventum in provincia permanserat.

tamen, quod ab eo te egregie diligi sensi, [1] multo amicior ei sum factus. Itaque quamquam profecerunt literae tuae; tamen aliquanto plus commendationis apud me habuit animus ipsius erga te, mihi perspectus et cognitus.

2. Sed de Fabio faciemus studiose, quae rogas. Tu multis de causis vellem me convenire potuisses: primum, ut te, quem iamdiu plurimi facio, tanto intervallo viderem; deinde, ut tibi, quod feci per literas, possem praesens gratulari; tum, ut, quibus de rebus vellemus, tu tuis, ego meis, inter nos communicaremus; postremo, ut, amicitia nostra, quae summis officiis ab utroque culta est, sed longis intervallis temporum interruptam consuetudinem habuit, confirmaretur vehementius. Id quum [2] non accidit, utemur bono literarum, et eadem fere absentes, quae, si coram essemus, consequemur. Vnus scilicet ille [3] fructus, qui in te videndo est, percipi literis non potest. Alter gratulationis, est is quidem exilior, quam si tibi te ipsum intuens gratularer; sed tamen et feci ante, et facio nunc, tibique tum pro rerum magnitudine, quas gessisti, tum pro opportunitate temporis gratulor, quod te de provincia decedentem summa laus et summa gratia provinciae prosequuta est. Tertium est, ut id, quod de nostris rebus coram communicassemus inter nos, conficiamus idem literis.

(1) Graev. e tribus Mss. recepit, *quod ab eo egregie diligeris.*

Convenire potuisses) In Cilicia, quum ad urbem redires. CELL.

Tanto intervallo) Nempe post triennium. Cassius enim in Syriam iverat, Domitio et Appio coss. A. V. 699. Cicero autem in Ciliciam, Sulpicio et Marcello, an. 702. LEM.

(2) Rectius forte, *quando.* I. V. L.

(3) *Ille* vulgo omissum addidi Ernestio auctore, quod habet Guelf. I et ed. Mediol.

Pro opportunitate temporis) Hoc videtur dicere, quia parabatur in eum accusatio, fortasse de repetundis. Nam avaritiae nomine male audiit Cassius. Quod et Plutarchus in Bruti vita narrat: et Caelii quoque

3. Ego ceterarum rerum causa tibi Romam properandum magnopere censeo. Nam et ea, quae reliqui, tranquilla de te erant; et hac tua recenti victoria tanta, clarum adventum tuum fore intelligo. Sed si qua sunt onera tuorum, si tanta sunt, ut ea sustinere possis, propera: nihil tibi erit lautius, nihil gloriosius. Sin maiora; considera, ne in alienissimum tempus cadat adventus tuus. Huius rei totum consilium tuum est. Tu enim scis, quid sustinere possis. Si potes, laudabile atque populare est. Sin plane non potes, absens hominum sermones facilius sustinebis.

4. De me autem idem tecum his ago literis, quod superioribus egi, ut omnes tuos nervos in eo contendas, ne quid mihi ad hanc provinciam, quam et senatus et populus annuam esse voluit, temporis prorogetur. Hoc a te ita contendo, ut in eo fortunas meas positas putem. Habes Paullum nostrum nostri cupidissimum; est Curio; est Furnius. Sic velim enitare, quasi in eo sint mihi omnia. Extremum illud est de iis, quae proposueram, confirmatio nostrae amicitiae: de qua pluribus verbis nihil opus est. Tu puer me appetisti: ego autem semper ornamento te mihi fore duxi. Fuisti etiam praesidio tristissimis meis temporibus. Accessit post tuum discessum familiaritas

testimonio cognoscitur, ep. 10, lib. VIII. Man.

Victoria) Parthos enim Cassius fudit, fugavitque post adventum Ciceronis in provinciam. Id ostendit ep. 10, lib. II. Id.

Onera tuorum) Quae sunt haec onera? opinor vel propinquus aliquis Cassii, vel amicus, qui cum eo fuisset in provincia, pecuniae contra leges captae, aut ereptae accusabatur: qui si damnatus esset, manifestum praeiudicium fuisset in Cassium. Id.

Si tanta sunt) *Tanta*, minuit hic potius, quam auget magnitudinem: ut ep. 8, lib. VIII: *Si aut non erit istic bellum, aut tantum erit, ut vos, aut successores, parvis additis copiis, sustinere possint.* Id. — *Propera.* Sic codd. nonnulli. Olim *prope nihil.*

Curio — Furnius) Tribuni plebis.

mihi cum Bruto tuo maxima. Itaque in vestro ingenio et industria mihi plurimum et suavitatis et dignitatis constitutum puto. Id tu ut tuo studio confirmes, te vehementer rogo; literasque ad me, et continuo mittas, et quum Romam veneris, quam saepissime.

Cum Bruto) M. Bruto cuius soror uxor erat Cassii.

Ingenio et industria) *Ingenium* Ern. refert ad doctrinam, philosophiae scientiam; *industria* ad res in foro et rep. gerendas. Lem.

XV.

Scr. Brundisii mense, ut videtur, Sextili A. V. C. 706.

Consilium suum a bello discedendi eiusque causas commemorat, et Cassii sententiam, quid agendum putet, exquirit.

M. T. CICERO C. CASSIO S. P. D.

Etsi uterque nostrum spe pacis, et odio civilis sanguinis, abesse a belli pertinacia voluit; tamen, quando eius consilii princeps ego fuisse videor, plus fortasse tibi praestare ipse debeo, quam a te exspectare. Etsi, ut saepe soleo mecum recordari, sermo familiaris meus tecum, et item mecum tuus, adduxit utrumque nostrum ad id consilium, ut uno proelio putaremus, si non totam causam, at certe nostrum iudicium definiri convenire. Neque quisquam hanc nostram sententiam vere unquam reprehendit, praeter eos,

Vterque nostrum) Vterque enim victo in Pharsalia Pompeio ab armis discessit, verum prior Cicero: propterea subiungit: *Eius consilii princeps ego fuisse videor.* Man.

Plus fortasse) Efficere ipse debeo, ne te poeniteat consilii tui, non a te exspectare, ut ea scribas ad me, quibus in sententia confirmer. Hoc praeponit, quia dicturus erat, quod in extremo posuit: *Velim scribas ad me, quid videas, quid exspectandum, quid agendum nobis existimes.* Hanc enim ob causam scripsisse videtur has literas. Id.

Iudicium) Vt arma deponeremus. Iudicare enim ex una pugna potuimus, persequi nos belli civilis extrema non debere. Id.

qui arbitrantur melius esse, deleri omnino rempublicam, quam imminutam et debilitatam manere. Ego autem ex interitu eius nullam spem scilicet mihi proponebam; ex reliquiis magnam. Sed ea sunt consequuta, ut magis mirum sit, accidere illa potuisse, quam nos non vidisse ea futura, nec, homines quum essemus, divinare potuisse. Equidem fateor, meam coniecturam hanc fuisse, ut, illo quasi [1] fatali proelio facto, et victores communi saluti consuli vellent, et victi suae: utrumque autem positum esse arbitrabar in celeritate victoris. Quae si fuisset, eandem clementiam experta esset Africa, quam cognovit Asia, quam etiam Achaia, te, ut opinor, ipso legato ac deprecatore. Amissis autem temporibus, quae plurimum valent, praesertim in bellis civilibus, interpositus annus alios induxit, ut victoriam sperarent, alios, ut ipsum vinci contemnerent. Atque horum malorum omnium

Deleri) Nempe si Pompeiani nimia pertinacia bellum producerent, verendum erat ne Caesar regem se faceret. Pace autem facta, resp. quamvis imminuta et debilitata, conservata tamen fuisset. Lem.

(1) Vulgo addebatur *quodam*. Id hic incommodum esse, quia praecedit *illo*, sensit Ernestius.

Africa) Pompeiani, qui se post Pharsalicum proelium in Africam contulerant. Metonymia: nam ab eo, quod continet, significatur id, quod continetur. Man.

Quam cognovit Asia) Quam cognoverunt ii, qui post Pharsalicam pugnam se in Asiam, et in Achaiam receperunt. Id.

Legato ac deprecatore) Non exspectasset Caesar, ut Pompeiani legatos ad eum, qui deprecarentur, mitterent: sed ipse ad eos, quae est eius humanitas et clementia, ultro ivisset, atque ut pace facta reconciliarentur, deprecatus esset. Id. — Caesarem hic legatum fingit Manutius, quod nullo modo procedit. Forte, *Te*, *ut opinor*, *ipso allegato ac deprecatore*. Te apud Caesarem pro iis interveniente. Gron. — Schütz. recepit *allegato*.

Interpositus annus) Inter pugnam Pharsalicam, et id tempus, quo Caesar, consumptis (ut ait Appianus) in Alexandrino bello novem mensibus, Pharnacem devicit. Man.

Alios) Pompeianorum, bellum in Africa renovantium, duo genera ponit: quorum alii, anno post Pharsaliae cladem interposito, in spem victoriae venerant: alii, licet victoriam non sperarent, pugnare tamen statuerant, ita animati, ut etiam si contigisset, ut vincerentur, non laborarent. Id.

culpam fortuna sustinet. Quis enim aut Alexandrini belli tantam moram huic bello adiunctum iri, aut nescio quem istum Pharnacem Asiae terrorem illaturum putaret? Nos tamen, in consilio pari, casu dissimili usi sumus. Tu enim eam partem petisti, ut et consiliis interesses, et, quod maxime curam levat, futura animo prospicere posses. Ego, qui festinavi, ut Caesarem in Italia viderem (sic enim arbitrabamur), eumque, multis honestissimis viris conservatis redeuntem, ad pacem currentem, ut aiunt, incitarem: ab illo longissime et absum et afui. Versor autem in gemitu Italiae, et in urbis miserrimis querelis: quibus aliquid opis fortasse ego pro mea, tu pro tua, pro sua quisque parte ferre potuisset, si auctor affuisset. Quare velim pro tua perpetua erga me benivolentia, scribas ad me, quid videas, quid sentias, quid exspectandum, quid agendum nobis existimes. Magni erunt mihi tuae literae: atque utinam primis illis, quas Luceria miseras, paruissem! sine ulla enim molestia dignitatem meam retinuissem. Vale.

Nescio quem istum Pharnacem) Quem nemo tanti roboris putavit, ut Asiae terrorem inferret. Mithridatis filius fuit: quo Caesar mox unica pugna superato, scripsit ad amicos: *Veni, vidi, vici.* Id.

Consilio pari) Discedendi ab armis.

Casu dissimili) Hoc explanatur sequentibus verbis: quorum sententia, collecta breviter, haec est: Tu te ad Caesarem ipsum contulisti, ut cum eo esses: ego me Brundisium, ut eum exspectarem. Id.

Consiliis interesses) Caesaris. Cassius enim cum classe in Hellesponto Caesari occurrens, non solum ei se tradidit, verum etiam apud eum mansit. Dio lib. XLII. Id.

Festinavi) Cuius eum consilii graviter poenituit; ad Att. ep. 6 et 9, lib. XI. Id.

Miserrimis querelis) Propter scelera et seditiones M. Antonii, magistri equitum, et L. Trebellii, atque P. Dolabellae tribuni plebis. Corr.

Auctor) Caesar.

Primis illis) Quibus suadebas, ut omnino ab armis abstinerem. Man.

Luceria) Oppidum Apuliae infra Teanum ad fluvium Cerbalum. Ibi fuerat Cassius apud Pompeium, antequam Italia excederet. Cassii autem consilium videtur fuisse, ut Cicero in Italia maneret. Lem.

XVI.

Scr. Romae mense Ianuario A. V. C. 708.

Epistolas Cassii requirens iocatur in opiniones Epicureas, de imaginum incursione et in ipsum Cassium, Epicureae philosophiae studiosum.

M. T. CICERO C. CASSIO S. P. D.

Puto te suppudere, quum haec te tertia iam epistola ante oppresserit, [1] quam tu syllabam [2] aut literam. Sed non urgeo. Longiores enim exspectabo, vel potius exigam. Ego, si semper haberem, cui darem, vel ternas in hora darem. Fit enim nescio qui, ut quasi coram adesse videare, quum scribo aliquid ad te: neque id κατ' εἰδώλων φαντασίας, [3] ut dicunt tui amici novi: qui putant etiam διανοητικὰς φαντασίας [4] spectris Catianis excitari. Nam, ne te fugiat, Catius Insuber, Epicureus, qui nuper est mortuus, quae ille Gargettius, et iam ante Democritus, εἴδωλα, hic spectra

Te tertia) Vulgo abest *te*.

(1) Sic Manut. ex antiquo libro it. cod. Pal. 6. Vulg. *oppressit.* Olim *operis sit.* I. F. Gronovius malebat: *quem haec tertia epistola iam ante oppressit.*

(2) Ita Lambinus scriptum reperit in cod. Memm. et Cleric. idque Ern. quoque affert e Guelf. I, ed. Med.; et sane aptius est sequenti *literam*, quam *scidam*, quod Victorius, aut *scidulam* quod Ernestius, aut *schedam* quod Benedictus recepit.

(3) Quod Graece φαντασίας, Latine *visum* dici posse, ait Cicero Acad. I. Hic igitur interpretamur, *per spectrorum visa*. Putabant igitur Epicurei, si quis aliquam rem cogitaret, eius rei spectrum et imaginem ad cogitantis animum advolare. De qua opinione dubitat Cicero, et in eo iocatur. MAN.

Amici novi) Epicurei, quorum dogmata Cassius ante biennium probare coeperat. ID.

(4) Mentis, vel intelligentiae visa. ID.

Spectris Catianis) Cogitationibus illis, quae spectra Catius vocabat, Epicurus et Democritus εἴδωλα. ID.

Catius) Hic scripsit quatuor libros de rerum natura, et de summo bono, de quo Quintilianus X, 1, ita scribit: *In Epicureis levis quidem, sed non iniucundus tamen auctor est Catius.* CORR.

Gargettius) Epicurus, a patria.

Etiam) Lege *et iam*, admonente Thoma Wopkensio, Lect. Tullian. lib. V. — Subdurius mihi visus est *etiam*; itaque disiunxi. *T.*

nominat. His autem spectris etiamsi oculi possint feriri, quod iis vel ipsa accurrunt; [1] animus qui possit, ego non video. Doceas tu me oportebit, quum salvus veneris, in meane potestate sit spectrum tuum; ut, simulac mihi collibitum sit de te cogitare, illud accurrat: neque solum de te, qui mihi haeres in medullis; sed, si insulam Britanniam coepero cogitare, eius εἴδωλον mihi advolet ad pectus. Sed haec posterius: tento enim te, quo animo accipias. Si enim stomachabere, et moleste feres, plura dicemus; postulabimusque, ex qua haeresi, *vi*, *hominibus armatis*, deiectus sis, in eam restituare. [2] In hoc interdicto non solet addi, *in hoc anno*. Quare si iam biennium aut triennium est, quum virtuti nuntium remisisti, delinitus illecebris voluptatis; in integro res

(1) Multi Mss. *quod velis ipsa currunt*; unde Victorius: *quod vel iis ipsa occurrunt*. Gronovius *quo velis*, *ipsa currant*. Manutius: *quod quum velis ipsa incurrunt*. Lambinus: *quod quum velis ipsa occurrunt*. — *Quod vel iis ipsa occurrunt*) Affert rationem, quare difficilius credat nos de aliquo cogitare occursu simulacrorum, quam eorundem incursu videre quippiam (videre autem nos διὰ τῆς τῶν εἰδώλων ἐμπτώσεως censebant Democritus et Epicurus; quod in epistola ad Atticum etiam ostendit Cicero, in qua disputat de fenestrarum angustiis). Quod si, inquit, his spectris oculos feriri posse concesserim (vix autem hoc concedit, ut spectra quum sint tam εὐπαθῆ, oculos ferire possint), sed si concesserim, inquit, videbor aliqua ratione facere, quod saltem oculis spectra occurrunt, ut possint τῇ ἐμπτώσει, et occursu visionem conficere et excitare. Quomodo autem animus et διάνοια feriri possint, non video. VICT.

Haeresi) Hoc est, secta philosophorum. *Haeresis* enim apud Graecos et Latinos in bonam partem accipiebatur olim, ut et *secta*, etiam apud primos Christianos. Fortasse autem Stoica fuit, aut Academica secta, quam deseruit. GRAEV.

Vi, *hominibus armatis*) Est formula solemnis in interdicto praetorio VNDE VI, quo aliquis in possessionem suam, de qua vi, et armatis hominibus erat deturbatus, restituebatur. De qua vide lib. VII, ep. 13. ID.

(2) Vtitur per iocum formula illa solemni, qua utebatur praetor in interdicto VNDE TV VI HOMINIBVS ARMATIS DEIECERAS, ILLVC RESTITVAS. Et significat Cassium ab amicis Epicureis quasi vi quadam a Stoicorum secta abductum esse.

In hoc anno) Quod addi solebat in omnibus interdictis. MAX.

nobis erit. Quamquam quicum loquor? cum uno fortissimo viro: qui, posteaquam forum attigisti, nihil fecisti, nisi plenissimum amplissimae dignitatis. In ista ipsa αἱρέσει, metuo, ne plus nervorum sit, quam ego putarim, si modo eam tu probas. Quid [1] tibi in mentem venit? inquies. Quia nihil habebam aliud, quod scriberem. De republica enim nihil scribere possum: neque enim, quod sentio, libet scribere.

Forum attigisti) Virilem togam induisti. Vide superius ad lib. V, ep. 11.

(1) Schulz. rescripsit, sensu, ut ait, postulante, *Qui id tibi.* Lecl.

XVII.

Scr. Romae initio anni V. C. 708.

Queritur de importunis tabellariis 1; *narrat de P. Syllae morte* 2; *de bello Hispaniensi* 3; *de Pansae profectione in provinciam* 4; *Cassii consilium probat Brundisinae mansionis*; *literas mutuas poscit* 5.

M. T. CICERO C. CASSIO S. P. D.

Praeposteros habes tabellarios; etsi me quidem non offendunt: sed tamen, quum a me discedunt, flagitant literas; quum ad me veniunt, nullas afferunt. Atque id ipsum facerent commodius, si mihi aliquid spatii ad scribendum darent: sed petasati veniunt; comites ad portam exspectare dicunt. Ergo ignosces: alteras habebis has breves: sed exspecta πάντα περὶ

Alteras habebis has breves) Nos putamus punctis male distinctas esse has dictiones: ut longe diversum sensum prae se ferant a vero, nisi fallimur; non enim *alteras habebis*, intelligimus, quod alias longiores plenioresque nunc polliceatur, ideoque aequiore animo velit ferre illam harum brevitatem; nam id paulo post large promittit verbis illis, *sed exspecta πάντα περὶ πάντων*. Sed ignosci sibi vult, quod hae non solum breves sint, sed alias etiam ante breves acceperit, ut hae sint iam secundae literae ad eum scriptae breves. Vict.

πάντων.[1] Etsi quid ego me tibi purgo, quum tui ad me inanes veniant, ad te cum epistolis revertantur?

Nos hic (tamen ad te scribam aliquid) P. Sullam patrem mortuum habebamus. Alii a latronibus, alii cruditate dicebant. Populus non curabat: combustum enim esse constabat. Hoc tu, pro sapientia tua, feres aequo animo: quamquam πρόσωπον πόλεως[2] amisimus. Caesarem putabant moleste laturum, verentem, ne hasta refrixisset.[3] Mindius Marcellus et Attius pigmentarius valde gaudebant, se adversarium perdidisse.

De Hispania novi nihil; sed exspectatio valde magna: rumores tristiores, sed ἀδέσποτοι.

Pansa noster paludatus a. d. III kalend. ian. profectus est, ut quivis intelligere posset id, quod tu nuper dubitare coepisti, τὸ καλὸν δι' αὑτὸ αἱρετὸν esse.[4] Nam quod multos miseriis levavit, et quod se in his malis hominem praebuit, mirabilis eum virorum bonorum benivolentia prosequuta est.

(1) Omnia de omnibus; longissimas literas de omnibus rebus. Man.

Non curabat) Nempe de genere mortis: laetus, quod de morte dubitari iam non poterat. Lem.

(2) Specimen civitatis. Ironia. Vel, amisimus hominem, unde scire posses quam corrupta civitate utamur. I. F. Gron.

(3) Nempe quod Sulla ille effecerit in auctionibus (quibus bona Pompeianorum vendebantur) ut pretia bonorum augerentur, quo pertinere videtur quod Mindius et Attius gavisi sunt, quum in eo se adversarium in auctionibus perdidisse viderent. Ern.

Ἀδέσποτοι) Sine auctore.

Profectus est) In provinciam Galliam. — *Profectus*. Non quidem ex Vrbe, sed ex villa quadam in qua commoratus erat antequam in provinciam iret. Aliter enim haec epistola non congrueret cum ad Att. XII, 17, et seqq. Lem.

Nuper) Epicureus factus.

Dubitare coepisti) Quum in Epicuri scholam transieris.

(4) Honestum propter se expetendum.

Miseriis levavit) Valebat enim apud Caesarem auctoritate. Man.

Hominem praebuit) Humanissime se gessit; afflictis opem tulit. Sic Terent. in Heaut. *Homo sum: humani nihil a me alienum puto.* Id.

Tu quod adhuc Brundisii moratus es, valde probo, et gaudeo: et mehercule puto te sapienter facturum, si ἀκενόσπουδος fueris. Nobis quidem, qui te amamus, erit gratum, et amabo te, quum dabis posthac aliquid domum literarum, mei memineris. Ego nunquam quemquam ad te, quum sciam, sine meis literis ire patiar.

Ακενόσπουδος) Minime curiosus, inanium rerum studio vacans: rumusculos cuiusque rei non captans. Id.

XVIII.

Scr. Romae A. V. C. 708.

Epistolae brevitatem excusat; tristitiam temporum accusat; nihil ex Hispania afferri significat.

M. T. CICERO C. CASSIO S. P. D.

Longior epistola fuisset, nisi eo ipso tempore petita esset à me, quum iam iretur ad te: longior etiam, si φλύαρον aliquem habuisset; [1] nam σπουδάζειν sine periculo vix possumus. Ridere igitur, inquies, possumus. Non mehercule facillime. Verumtamen aliam aberrationem a molestiis nullam habemus. Vbi igitur, inquies, philosophia? Tua quidem in culina, mea in palaestra est. [2] Pudet enim servire. Itaque facio

Φλύαρον) Garrulum. Si garrulum habuisset auctorem: si is essem, qui nugis fabulisque scribendis delectarer. Man.

(1) Schutz. *habuissem*, id est, si habuissem aliquid nugarum, de quibus iocari tecum possem.

Σπουδάζειν) Serio agere, graves res tractare. Man.

(2) Optime sic P. Manutius teste Lambino emendavit vulgatum *mea molesta est.* — Ad gravem quaestionem ne nihil dicat, ridicule respondet. *In culina*, quia voluptatem sequens Epicuri: *in palaestra*, quia mihi placent, qui virtutem et laborem praeferunt. I. F. Gron.

Pudet enim servire) Aliquid agere publice, quia qui partem reip. tractat, is se componere ad nutum unius necesse habet. Id.

me alias res agere, ne convicium Platonis audiam. De Hispania nihil adhuc certi, nihil omnino novi. Te abesse, mea causa moleste fero, tua gaudeo. Sed flagitat tabellarius. Valebis igitur, meque, ut a puero fecisti, amabis.

Facio me alias res agere) Itaque aliud me agere simulo vel spatiando in palaestra, vel declamationibus me et discipulos exercendo.

Platonis audiam) Videtur alludere ad id, quod refert ep. 9, l. I: *Atque hanc quidem ille causam sibi ait non attingendae reipublicae fuisse, quod quum offendisset populum Atheniensem prope iam desipientem senectute* etc. Ne Plato me arguat, quod tali tempore attingere velim rempublicam. I. F. Gron.

De Hispania) De bello Caesaris adversus Pompeii filios. Cell.

XIX.

Scr. Brundisii exeunte Ianuario A. V. C. 708.

Respondet duabus Ciceronis epistolis huius libri 17. 18.

M. CASSIVS M. T. CICERONI S. P. D.

S. V. B. E. Non mehercule in hac mea peregrinatione quidquam libentius facio, quam scribo ad te. Videor enim cum praesente loqui et iocari. Nec tamen hoc usu venit propter spectra Catiana; pro quo tibi proxima epistola tot rusticos Stoicos regeram, ut Catium Athenis natum esse dicas. Pansam nostrum secunda voluntate hominum paludatum ex Vrbe exisse, quum ipsius causa gaudeo, tum mehercule etiam omnium nostrum. Spero enim, homines intellecturos, quanto sit omnibus odio crudelitas, et quanto amori probitas

Regeram) Contra obiiciam. Tu Catium notasti ut rusticum et indoctum; ego contra, tot rusticos tibi Stoicos nominabo, ut Catius, cum iis collatus, urbanissimus esse videatur. *Regerere*, est ei, qui aliquid reprehendat, aliquid contra obiicere. Plinius lib. XIII, cap. 15: *Confines ei Mauri: quibus plurima arbor cedri, et mensarum insania: quas feminae viris contra margaritas regerunt.* Man.

et clementia ; atque ea, quae maxime mali petant et concupiscant, ad bonos pervenire. Difficile est enim persuadere hominibus, *τὸ καλὸν δι' αὐτὸ αἱρετὸν* esse: *ἡδονὴν* vero, et *ἀταραξίαν* [1] virtute, iustitia, *τῷ καλῷ* [2] parari, et verum et probabile est. Ipse enim Epicurus, a quo omnes Catii et Amafinii, mali verborum interpretes, proficiscuntur, dicit: *οὐκ ἔστιν ἡδέως, ἄνευ τοῦ καλῶς καὶ δικαίως, ζῆν.* [3] Itaque et Pansa, qui *ἡδονὴν* sequitur, virtutem retinet, et ii, qui a vobis *φιλήδονοι* [4] vocantur, sunt *φιλόκαλοι καὶ φιλοδίκαιοι*, [5] omnesque virtutes et colunt et retinent. Itaque Sulla, cuius iudicium probare debemus, quum dissentire philosophos videret, non quaesiit, quid bonum esset; omnia bona coëmit: cuius ego mortem forti mehercules animo tuli. Nec tamen Caesar diutius nos eum desiderare patietur. Nam habet damnatos, quos pro illo nobis restituat: nec ipse sectorem desiderabit, quum filium viderit. [6] Nunc, ut ad rempublicam re-

Ea) Honores, provinciae.

(1) *Voluptatem, et statum mentis perturbatione carentem.* In his enim duobus felicitatem locabat Epicurus: quod Plutarchi, Laërtii, et aliorum testimoniis probatur. ID.

(2) Honesto, pulcro.

(3) *Non potest iucunde vivi, nisi honeste et iuste vivatur.*

A vobis) Sic melius in Dresd. 2, et Victorii et Manutii libris legitur, quam ut in aliis *qui a nobis.*

(4) *Amatores voluptatis.*

(5) *Amatores honesti, et iusti.*

Sylla) Cuius mortem Cicero significaverat, epist. 17. *Iudicium:* quasi praestantis viri. Ironia. MAX.

Omnia bona coëmit) Ne erraret in delectu, omnia bona sumpsit. Ludit in ambigua bonorum significatione. Nam Philosophi de summo bono disputabant: Sylla vero Pompeianorum bona omnia, quum in auctione venderentur, coëmit. ID.

Nam habet damnatos — restituat) Arguta in primis et festiva sententia. Lege Pompeia damnatos restituerat Caesar, ut legimus apud eum lib. III de bell. civ. Hoc latenter Cassius notat: quum tamen de iis loquatur, quos Caesar ad sectiones faciendas, ne hasta refrigesceret, Syllae mortuo suffecturus esset. Iocus est in verbo *restituat*, ambigua significatione, ad maiorem Caesaris contumeliam. ID.

(6) *P. Syllae*, scil. filium qui patrem imitabitur. I. F. Gronovius Antonium intelligi putabat, quem Caesar secundum heredem in testamento scripserat. Qui scire poterat Cassius, Antonium secundum heredem a Caesare institutum esse; et, si scisset, cur propterea eum Caesaris filium appellaret?

deam, quid in Hispaniis geratur, rescribe. Peream, nisi sollicitus sum, ac malo veterem et clementem dominum habere, quam novum et crudelem experiri. Scis, Cnaeus quam sit fatuus; scis, quomodo crudelitatem virtutem putet; scis, quam se semper a nobis derisum putet. Vereor, ne nos rustice gladio velit ἀντιμυκτηρίσαι. [1] Quid fiat, si me diligis, rescribe. Hui, quam velim scire, utrum ista sollicito animo an soluto legas! Sciam enim eodem tempore, quid me facere oporteat. Ne longior sim, vale; et me, ut facis, ama. Si Caesar vicit, celeriter me exspecta.

Scis, Cnaeus) Cnaeus Pompeius Magni filius.

(1) *Vicissim deridere*, sed rustice, gladio. Nam urbani homines facetiis et salsis dictis, non gladio, derideut. Man.

XX.

Scr. mense Maio A. V. C. 709.

Oratoris sui exemplum Trebonio mittit: crebriores literas postulat.

M. T. CICERO TREBONIO S. P. D.

Oratorem meum [1] (sic enim inscripsi) Sabino tuo commendavi. Natio me hominis impulit, ut ei recte putarem: [2] nisi forte, candidatorum licentia hic quoque usus, hoc subito cognomen arripuit; etsi modestus eius vultus, sermoque constans, habere quiddam a Curibus videbatur. Sed de Sabino satis. Tu,

(1) Ad M. Brutum superiore anno scriptum.

Natio) A Sabinis, qui tetrici, severi, durique, et continentes etiam a scriptoribus appellantur. Corr.

(2) Scil. hunc librum committi.

Candidatorum) Qui magistratum petentes, populo se, quaesita interdum fictis cognominibus gratia, commendant. Man.

A Curibus) Numae regis patria; Sabinorum olim urbe nobili. Id.

mi Treboni, quando ad amorem meum aliquantum [1] discedens addidisti; quo tolerabilius feramus igniculum desiderii tui, crebris nos literis appellato: atque ita, si idem fiet a nobis. Quamquam duae causae sunt, cur tu frequentior in isto officio esse debeas, quam nos; primum, quod olim solebant, qui Romae erant, ad provinciales amicos de republica scribere: nunc tu nobis scribas oportet; res enim publica istic est. Deinde, quod nos aliis officiis tibi absenti satisfacere possumus: tu nobis, nisi literis, non video, qua re alia satisfacere possis. Sed cetera scribes ad nos postea. Nunc haec primo cupio cognoscere: iter tuum cuiusmodi sit; ubi Brutum nostrum videris; quamdiu simul fueris: deinde, quum processeris longius, de bellicis rebus, de toto negotio, ut existimare possimus, quo statu simus. Ego tantum me scire putabo, quantum ex tuis literis habebo cognitum. Cura ut valeas, meque ames amore illo tuo singulari.

(1) Vulgo addebatur *olim;* quod ineptum esse Manutius vidit, qui, illo deleto, recepit e Ms. suo *aliquantulum.*

Idem fiet) Sch. *idem fiat.*

Istic est) In vobis reipublicae liberatoribus, te, Cassio, Marco et Decimo Brutis: quibus provincias senatus decreverat. Nam in urbe, dominantibus Antonio et Dolabella consulibus, respublica non esse videbatur. Man.

XXI.

Scr. Romae mense Decembri A. V. C. 706.

Scribit se Trebonii epistolam, et librum ad se missum libenter legisse, aegre tamen eius discessum ferre 1. *Deinde suum de Calvo oratore iudicium defendit* 2, *suamque in Trebonium benivolentiam testificatur* 3.

M. T. CICERO TREBONIO S. P. D.

Et epistolam tuam legi libenter, et librum [1] libentissime: sed tamen in ea voluptate hunc accepi dolorem, quod, quum incendisses cupiditatem meam consuetudinis nostrae augendae (nam ad amorem quidem nihil poterat accedere), tum discedis a nobis, [2] meque tanto desiderio afficis, ut unam mihi consolationem relinquas, fore, ut utriusque nostrum absentis desiderium crebris et longis epistolis leniatur. Quod ego non modo de me tibi spondere possum, sed de te etiam mihi. Nullam enim apud me reliquisti dubitationem, quantum me amares. Nam, ut illa omittam, quae civitate teste fecisti, quum mecum inimicitias communicasti, quum me concionibus tuis defendisti, quum quaestor in mea atque in publica causa [3] consulum partes suscepisti, [4] quum tribuno plebis quaestor non paruisti, cui tuus praesertim collega pare-

(1) Quo Trebonius Ciceronis dicta collegerat, de quo pluribus deinde.

(2) Caesaris iussu iturus pro praetore in Hispaniam — *Discedis a nobis.* In provinciam Asiam proficiscens. Ep. 16, lib. XII. Man.

Fecisti) Temporibus Clodianis. Id.

Mecum inimicitias) Adversus inimicos meos simultates suscepisti. I. F. Gron.

Quum quaestor) A. V. 693.

(3) Quum Clodius a. V. C. 693 contenderet, ut a patriciis ad plebem traduceretur.

(4) Afranii et Metelli. Metellum certe Clodii traductioni ad plebem obstitisse testatur Dio Cass. lib. XXXVII. Post haec verba ponenda videntur illa: *quum me concionibus tuis defendisti.*

Trib. plebis) C. Herennio Sex. F.

Collega) Q. Caecilius Metellus, Creticus, quaestor urbanus.

ret; ut haec recentia, quae meminero semper, obliviscar: quae tua sollicitudo de me in armis, quae laetitia in reditu fuerit, quae cura, qui dolor, quum ad te curae et dolores mei perferrentur; Brundisium denique te ad me venturum fuisse, nisi subito in Hispaniam missus esses; ut haec igitur omittam, quae mihi tanti aestimanda sunt, quanti vitam aestimo et salutem meam: liber iste, quem mihi misisti, quantam habet declarationem amoris tui? Primum, quod tibi facetum videtur, quidquid ego dixi; quod aliis fortasse non item: deinde, quod illa, sive faceta sunt, sive secus, fiunt, narrante te, venustissima. Quin etiam ante, quam ad me veniatur, risus omnis paene consumitur. [1] Quod si in his scribendis nihil aliud, nisi, quod necesse fuit, de uno me tam diu cogitavisses; ferreus essem, si te non amarem. Quum vero ea, quae scriptura persequutus es, sine summo amore cogitare non potueris; non possum existimare, plus quemquam a se ipso, quam me a te amari. Cui quidem ego amori, utinam ceteris rebus possem! amore certe respondebo: quo tamen ipso tibi confido futurum satis.

2. Nunc ad epistolam venio, cui copiose et suaviter scriptae nihil est quod multa respondeam. Primum enim ego illas Calvo literas misi, non plus, quam has, quas nunc legis, existimans exituras. Aliter enim scribimus, quod eos solos, quibus mittimus; aliter, quod

In armis) Civili bello.

Sive secus) Bene sic Ernestius correxit vulgatum *sive sic*.

(1) Nempe quia Trebonius causas et occasiones dictorum Ciceronis facete et venuste narraverat, antequam ad ipsa dicta perveniret.

Futurum satis) Malim *facturum satis*: ut subaudiatur *me*. Alioqui *Quo tamen ipso*, unde regatur, non erit. Nam *futurum* nullo modo cum auferendi casu coniungi potest. Man.

Ad epistolam) In qua Trebonius mirari se professus erat, quid esset quod Cicero in epist. ad C. Licinium Calvum oratorem scripta, eius eloquentiam nimiis laudibus extulisset.

multos lecturos putamus. Deinde quod [1] ingenium eius maioribus [2] extuli laudibus, quam tu id vere potuisse fieri putas; primum, ita iudicabam. Acute movebatur, genus quoddam sequebatur: in quo lapsus iudicio, [3] quo valebat, tamen assequebatur, quod probaret. Multae erant et reconditae literae: vis non erat. Ad eam igitur adhortabar. [4] In excitando autem et in acuendo plurimum valet, si laudes eum, quem cohortere. Habes de Calvo iudicium et consilium meum: consilium, quod hortandi causa laudavi; iudicium, quod de ingenio eius valde existimavi bene.

Reliquum est, ut tuam profectionem amore prosequar, reditum spe exspectem, absentem memoria colam, omne desiderium literis mittendis accipiendisque leniam. Tu velim tua in me studia et officia multum tecum recordere: quae quum tibi liceat, mihi nefas sit oblivisci, non modo virum bonum me existimabis, verum etiam te a me amari plurimum iudicabis. Vale.

(1) Hanc particulam huc transponendam esse acute sensit Weiskius. Vulgo *Deinde ingenium — primum quod ita iudicabam*.

(2) Sic auctore Ernestio rescripsi pro vulg. *melioribus*.

Acute movebatur, genus quoddam) Quod est ingenii. Sic Acad. lib. I: *Zeno, quum valde subtiliter dissereret, et peracute moveretur, corrigere conatus est disciplinam*. Man.

(3) Ita collocanda esse verba vidit Ernestius. Vulgo *in quo iudicio lapsus*.

Quo valebat) Qua tamen parte valebat, id est ingenio, consequebatur id quod optimum putabat; quam puto fuisse exilitatem orationis. Nam Calvus atticum se oratorem videri volebat: et nimia quadam religione orationem attenuans, dum verebatur, ne quasi vitiosum sanguinem colligeret, verum etiam deperdebat. Hoc enim de illo Cicero scripsit in Bruto. Man.

(4) Et hoc erat secundum, quod refertur ad illud: *Primum ita iudicabam*.

M. T. CICERONIS
EPISTOLARVM
AD TIRONEM
LIBER DECIMVS SEXTVS

I.

Scr. in itinere, quum ex provincia rediret, III non. Nov. A. V. C. 703.

Suum desiderium Tironi, quem Patris aegrotum reliquerat, significat, eique valitudinis curam diligenter commendat.

M. T. CICERO ET CICERO MEVS ET FRATER ET FRATRIS FIL. TIRONI S. P. D.

Paulo facilius putavi posse me ferre desiderium tui: sed plane non fero; et quamquam magni ad honorem nostrum interest, quam primum ad Vrbem me venire, tamen peccasse mihi videor, qui a te discesserim: sed quia tua voluntas ea videbatur esse, ut prorsus, nisi confirmato corpore, nolles navigare, approbavi tuum consilium, neque nunc muto, si tu in eadem es sententia. Sin autem postea, quam cibum cepisti, videris tibi posse me consequi, tuum consilium est. Marionem ad te eo misi, ut aut tecum ad me quam primum

Ad honorem nostrum) Ad triumphum, quem sperabat; sed, cum ne discordiae civiles impedirent, verebatur: id quod evenit. Nam, Caesare adventante, ab Vrbe recessit. LEM.

Marionem) Servum.

veniret, aut, si tu morarere, statim ad me rediret. Tu autem hoc tibi persuade, si commodo valitudinis tuae fieri possit, nihil me malle, quam te esse mecum: si autem intelliges opus esse, te Patris, convalescendi causa, paullum commorari, nihil me malle, quam te valere. Si statim navigas, nos Leucade consequere; sin te confirmare vis, et comites et tempestates et navem idoneam ut habeas, diligenter videbis. Vnum illud, mi Tiro, videto, si me amas, ne te Marionis adventus et hae literae moveant. Quod valitudini tuae maxime conducet, si feceris; maxime obtemperaris voluntati meae. Haec pro tuo ingenio considera. Nos ita te desideramus, ut amemus; amor, ut valentem videamus, hortatur; desiderium, ut quam primum. Illud igitur potius. Cura ergo potissimum, ut valeas; de tuis innumerabilibus in me officiis erit hoc gratissimum. III nonas novembres.

Patris) *Patrae*, oppidum Achaiae. *Leucade*) *Leucas*, oppidum in peninsula cognomine Ionii maris.

II.

Scr. Alyziae non. Nov. A. V. C. 703.

Sollicitudinem suam Tironis de valitudine significat, et ut eam diligenter curet, rogat.

TVLLIVS TIRONI SVO S. P. D.

Non queo ad te, nec lubet scribere, quo animo sim affectus: tantum scribo, et tibi, et mihi maximae voluptati fore, si te firmum quam primum videro. Tertio die abs te ad Alyziam accesseramus. Is locus est

Alyziam) Qui est Acarnaniae locus, a mari distans quindecim stadiis, ut ait Strabo lib. X. Man.

citra Leucadem stadia cxx. Leucade aut te ipsum, aut tuas literas a Marione putabam me accepturum. Quantum me diligis, tantum fac ut valeas, vel quantum te a me scis diligi. Nonis novembr. Alyzia.

III.

Dat. Leucade a. d. VIII id. Nov. A. V. C. 703.

Rogat, ut omni cura valitudini serviat.

TVLLIVS ET CICERO TIRONI SVO, ET Q. PATER ET Q. FILIVS S. D.

Nos apud Alyziam, ex quo loco tibi literas ante dederamus, unum diem commorati sumus, quod Quintus nos consequutus non erat. Is dies fuit nonae novembr. Inde ante lucem proficiscentes, ante diem VIII idus novemb. has literas dedimus. Tu, si nos omnes amas, et praecipue me, magistrum tuum, confirma te. Ego valde suspenso animo exspecto, primum te scilicet, deinde Marionem cum tuis literis. Omnes cupimus, ego in primis, quam primum te videre; sed, mi Tiro, valentem. Quare nihil properaris: satis cito te videro, si valebis. Vtilitatibus tuis possum carere: te valere, tua causa primum volo, tum mea, mi Tiro. Vale.

Satis cito te videro) Recte sic Ernestius emendavit. Vulg. *satis quotidie videro.*

Vtilitatibus) H. e. operis, quas Tiro, quum valeret, Ciceroni praebere solitus erat. Sic ad Att. VII, 5: *Tironem, etsi mirabiles utilitates mihi praebet* etc. Lem.

IV.

Dat. Leucade VII id. Novembr. A. V. C. 703.

Hortatur ut valitudini serviat; nec antequam plane confirmatus sit, proficisci festinet.

M. T. CICERO ET Q. FR. ET Q. FIL. TIRONI S.

Varie sum affectus tuis literis: valde priore pagina perturbatus, paullum altera recreatus. Quare nunc quidem non dubito, quin, quoad plane valeas, te neque navigationi, neque viae committas. Satis te mature videro, si plane confirmatum videro. De medico et tu bene existimari scribis, et ego sic audio. Sed plane curationes eius non probo. Ius enim dandum tibi non fuit, quum κακοστόμαχος esses: sed tamen et ad illum scripsi accurate, et ad Lysonem. [1] Ad Curium [2] vero, suavissimum hominem, et summi officii, summaeque humanitatis, multa scripsi, in his etiam, ut, si tibi videretur, te ad se transferret. Lyso enim noster, vereor, ne negligentior sit: primum, quia omnes Graeci; deinde, quod, quum a me literas accepisset, mihi nullas remisit. Sed eum tu laudas. Tu igitur, quid faciendum sit, iudicabis. Illud, mi Tiro, te rogo, sumptu ne parcas ulla in re, quod ad valitudinem opus sit. Scripsi ad Curium, quod dixisses, daret. Medico [ipsi] puto aliquid dandum esse, [3] quo sit studiosior. Innumerabilia tua sunt

Κακοστόμαχος. Stomacho laborans. Axioma Ciceronis de iure confirmat Celsus XI, 24: *Iurulenta*, inquit, *aliena sunt stomacho*. Lem.

(1) *Lysonem*) Patrensem, Ciceronis hospitem, de quo ad Fam. XIII, 19.

(2) *Curium*) M'Curium, qui Patris negotiabatur, Ciceronis amicum, Attici familiarissimum; conf. ad Fam. XIII, 17.

(3) Vulgo legebatur *daret medico. Ipsi puto aliquid dandum esse.* Meliorem interpunctionem restituerunt Graevius et Ernestius. Et hic quidem etiam *ipsi* delendum esse recte monuit.

in me officia, domestica, forensia, urbana, provincialia; in re privata, in publica, in studiis, in literis nostris. Omnia viceris, si, ut spero, te validum videro. Ego puto te bellissime, si recte erit, cum quaestore Mescinio decursurum. Non inhumanus est, teque, ut mihi visus est, diligit. Sed quum valitudini tuae diligentissime consulueris, tum, mi Tiro, consulito navigationi. Nulla in re iam te festinare volo. Nihil laboro, nisi ut salvus sis. Sic habeto, mi Tiro, neminem esse, qui me amet, quin idem te amet; et quum tua et mea maxime interest te valere, tum multis est curae. Adhuc, dum mihi nullo loco deesse vis, nunquam te confirmare potuisti. Nunc te nihil impedit. Omnia depone, corpori servi. Quantam diligentiam in valitudinem tuam contuleris, tanti me fieri iudicabo. Vale, mi Tiro, vale, vale, et salve. Lepta tibi salutem dicit, et omnes. Vale. VII idus novembr. Leucade.

Sed quum) Sic Ern. correxit. Vulg. *Et quum.*

V.

Dat. Leucade VII id. Nov. A. V. C. 703.

Scribit se crebras a Tirone de eius valitudine literas exspectare; et ut eam diligenter curet, hortatur.

TVLLIVS ET CICERO, ET Q. Q. TIRONI VMANISS. ET OPT. S. P. D.

Vide, quanta sit in te suavitas. Duas horas Thyrei fuimus. Xenomenes hospes tam te diligit, quam si vixerit tecum. Is omnia pollicitus est, quae tibi essent

Q. Q.) Quintus pater, Quintus fil. *Thyrei*) Locus inter Alyziam et Leucadem. Nam Patris Alyziam, inde Thyreum, Thyreo Leucadem Cicero venit: unde proficiscens hanc epistolam scripsit. MAN.

opus. Facturum puto. Mihi placebat, si firmior esses, ut te Leucadem deportaret, ut ibi te plane confirmares. Videbis, quid Curio, quid Lysoni, quid medico placeat. Volebam ad te Marionem remittere, quem, quum meliuscule tibi esset, ad me mitteres; sed cogitavi, unas literas Marionem afferre posse, me autem crebras exspectare. Poteris igitur, et facies, si me diligis, ut quotidie sit Acastus in portu. Multi erunt, quibus recte literas dare possis, qui ad me libenter perferant. Equidem Patras euntem neminem praetermittam. Ego omnem spem tui diligenter curandi in Curio habeo. Nihil potest illo fieri humanius, nihil nostri amantius. Ei te totum trade. Malo te paulo post valentem, quam statim imbecillum videre. Cura igitur nihil aliud, nisi ut tu valeas: cetera ego curabo. Etiam atque etiam vale. Leucade proficiscens, VII idus novembr.

Deportaret) Ad Xenomenem pertinet, cui Tironis deportandi cura a Cicerone mandata erat. Vulgo *deportares*.

Acastus) Servus Ciceronis est, ut et Mario.

In portu) Nempe ut ibi observaret, si qui navigarent in Italiam, quibus literae ad Ciceronem perferendae tradi possint.

VI.

Dat. Actio a. d. VII id. Nov. A. V. C. 703.

Iterum rogat, ut valitudinem curet, et crebro literas mittat.

M. T. CICERO PATER ET FILIVS ET Q. Q. TIRONI S. D.

Tertiam ad te hanc epistolam scripsi eodem die, magis instituti mei tenendi causa, quia nactus eram cui darem, quam quod haberem, quid scriberem. Igitur illa: quantum me diligis, tantum adhibe in te diligentiae. Ad tua innumerabilia in me officia adde

hoc, quod mihi erit gratissimum omnium. Quum valitudinis rationem, ut spero, habueris, habeto etiam navigationis. In Italiam euntibus omnibus ad me literas dabis, ut ego euntem Patras neminem praetermitto. Cura, cura te, mi Tiro. Quando non contigit, ut simul navigares, nihil est, quod festines: nec quidquam cures, nisi ut valeas. Etiam atque etiam vale. VII idus novembr. Actio, vesperi.

Quando non contigit) Sic Ern. e MSS. Vulg. *quum non contigit.*

Actio) Ad hoc Acarnaniae promontorium Antonius ab Augusto maritima pugna victus. MAN. Virgilius, *Actia bella*, Aeneid. VIII, 675.

VII.

Scr. Corcyrae XV kal. Dec. A. V. C. 703.

Adversis ventis se teneri scribit: ut valitudinem curet, nec nisi confirmatus naviget, hortatur.

M. T. CICERO TIRONI S. P. D.

Septimum iam diem [1] Corcyrae tenebamur; Quintus autem pater et filius Buthroti. Solliciti eramus de tua valitudine mirum in modum: nec mirabamur, nihil a te literarum. Iis enim ventis istinc navigatur, qui si essent, nos Corcyrae non sederemus. Cura igitur te, et confirma; et, quum commode, et per valitu-

(1) Nempe a V id. ad XV kal. dec.

Corcyrae) Insula maris Ionii.

Buthroti) *Buthrotum* Epiri urbs est.

Iis enim ventis — sederemus) Hunc locum esse corruptum putavit Graevius. Cicero, qui Patris reliquerat Tironem aegrum, in Italiam navigaverat, sed Corcyrae ventis adversis retinebatur. Hinc dicit se non mirari nihil sibi literarum afferri a Tirone, quia istis ventis, qui tunc flabant, commode Corcyra Patras possit curri, non vero Patris Corcyram. Vnde legendum censuit, ut huic loco sententia constet, *qui nisi essent.* Nempe si hi venti non essent, nos Corcyrae non moraremur. GR.—Nihil autem Schützio mutandum videtur. Nam Patris Corcyram proficiscentibus iidem venti secundi et adversi erant qui Ciceroni Corcyra in Italiam tendenti. LEM.

dinem, et per anni tempus navigare poteris, ad nos, amantissimos tui, veni. Nemo nos amat, qui te non diligat. Carus omnibus exspectatusque venies. Cura, ut valeas etiam atque etiam, Tiro noster. Vale. xv kalend. decembr. Corcyra.

VIII.

Scr. sub finem Ianuarii A. V. C. 704.

Admonetur Tiro, ne se navigationi nisi bene firmum committat, neve naviget, nisi explorate.

Q. CICERO TIRONI S.

Magnae nobis est sollicitudini valitudo tua. Nam, tametsi qui veniunt, *ἀκίνδυνα μὲν, χρονιώτερα δὲ* [1] nuntiant, tamen in magna consolatione ingens inest sollicitudo, si diutius a nobis afuturus est is, cuius usum et suavitatem desiderando sentimus. Attamen quamquam videre te tota cogitatione cupio, tamen te penitus rogo, ne te tam longae navigationi et viae per hiemem, nisi bene firmum, committas; neve naviges, nisi explorate. Vix in ipsis tectis et oppidis frigus infirma valitudine vitatur, nedum in mari et via sit facile abesse ab iniuria temporis.

Ψύχος δὲ λεπτόχρωτι πολεμιώτατον, [2]

inquit Euripides. Cui tu quantum credas, nescio. Ego certe singulos eius versus singula [3] testimonia puto. Effice, si me diligis, ut valeas, et ut ad nos firmus ac valens quam primum venias. Ama nos, et vale. Q. F. tibi salutem dicit.

(1) *Tuta quidem, sed diuturniora:* id est, te quidem non aegrotare periculose, sed morbum fore diuturniorem. MAN.

(2) *Frigus autem tenui cuti inimicissimum.* Senarius Euripidis; sed amissae tragoediae. ID.

(3) Sic melius in edd. pr. Vulgo post editum *singula eius*.

IX.

Scr. Brundisii IV kal. Dec. A. V. C. 703.

Navigationem in Italiam describit, iterumque valitudinis curam Tironi commendat.

M. T. ET C. ET. Q. TIRONI S. P. D.

Nos a te, ut scis, discessimus a. d. IV non. novembr. Leucadem venimus a. d. VIII idus novembr. a. d. VII Actium. Ibi propter tempestatem a. d. VI idus morati sumus. Inde a. d. quintum idus Corcyram bellissime navigavimus. Corcyrae fuimus usque a. d. XVI kalend. decembr. tempestatibus retenti. A. d. XV kalend. decembr. in portum Corcyraeorum ad Cassiopen stadia CXX processimus. Ibi retenti ventis sumus usque a. d. IX kalendas. Interea, qui cupide profecti sunt, multi naufragia fecerunt. Nos eo die coenati solvimus. Inde austro lenissimo, caelo sereno, nocte illa et die postero in Italiam ad Hydruntem ludibundi pervenimus; eodemque vento postridie (id erat a. d. VII kalend. decembr.) hora quarta Brundisium venimus: eodemque tempore simul nobiscum in oppidum introiit Terentia, quae te facit plurimi. A. d. V kal. decembr. servus Cn. Plancii Brundisii tandem aliquando mihi

In portum Corcyraeorum) In compluribus edd. est *a portu Corcyraeorum*. Sed omnes exarati manu codices quos vidi, meus secundus Mentel., Amst. et praeter hos Hittorp. Pal. sext. scribunt *in portum*. Quam lectionem cur spreverint editores non video. Nam in Epiro vicina Corcyraei portum habuerunt ad oppidum Cassiopen, qui et Cassiope dictus est, quem descripsit Strabo lib. I, et memorat Ptolemaeus et Vlpian. lib. XIV Pandect. Hactenus Graevius qui sine dubio verum vidit. Locus autem e Pandectis non est Vlpiani, sed Pauli e lib. 28 ad edict. Digestor. XIV, Tit. I, I, §. II.

Hydruntem) *Hydrus*, seu Hydruntum, hodie *Otranto*. Est Calabriae oppidum, Brundusio distans centum quinquaginta stadia, Strabone teste. GRAEV.

Id erat) Ernestio Cicer. videbatur scripsisse *is erat*.

Cn. Plancii) Pro quo exstat Oratio

a te exspectatissimas literas reddidit, datas idibus novembr. quae me molestia valde levarunt: utinam omnino liberassent! Sed tamen Asclapo medicus plane confirmat, propediem te valentem fore. Nunc quid ego te horter ut omnem diligentiam adhibeas ad convalescendum? Tuam prudentiam, temperantiam, amorem erga me novi. Scio te omnia facturum, ut nobiscum quam primum sis. Sed tamen ita velim, ut ne quid properes. Symphoniam Lysonis vellem vitasses, ne in quartam hebdomada incideres. Sed, quando pudori [1] tuo maluisti obsequi, quam valitudini, reliqua cura. Curio misi, ut medico honos haberetur, et tibi daret, quod opus esset: me, cui iussisset, curaturum. Equum et mulum Brundisii tibi reliqui. Romae, vereor, ne ex kal. ian. magni tumultus sint. Nos agemus omnia modice. Reliquum est, ut te hoc rogem et a te petam, ne temere naviges. Solent nautae festinare quaestus sui causa. Cautus sis, mi Tiro. Mare magnum et difficile tibi restat. Si poteris, cum Mescinio; caute is solet navigare. Si minus, cum honesto aliquo homine, cuius auctoritate navicularius moveatur. In hoc omnem diligentiam si adhibueris, teque nobis incolumem stiteris, [2] omnia a te habebo. Etiam atque etiam, noster Tiro, vale. Medico, Curio, Lysoni de te scripsi diligentissime. Vale, salve.

Symphoniam) Videtur Tironem invitasse ad symphoniam audiendam: ex quo, insueto aëri diutius, quam ferre valetudo poterat, expositus, peius se habere coeperat. Cell. —Vellem non interfuisses convivio Lysonis in quo pueri symphoniaci cecinerunt. Graev. Vulgo legitur *velim vitasses*.

(1) Quod Lysoni, a quo eras invitatus, negare noluisti.

Ut medico honos) De pecunia intellige, non de honore, unde *Honorarium*, praemium honoris causa datum. Man.

Curaturum) Romae tantum pecunia, quantum mihi expensum tulisset. Corr.

(2) Vera haec est codd. Mss. lectio, quam recte restituit Benedictus. Vulgo *praestiteris*.

X.

Scr. videtur in Cumano A. V. C. 699.

Tironem ad se venire cupit, sed viam timet, ne valitudini noceat.

M. T. CICERO TIRONI S. P. D.

Ego vero cupio te ad me venire: sed viam timeo. Gravissime aegrotasti: inedia, et purgationibus, et vi ipsius morbi consumptus es. Graves solent offensiones esse ex gravibus morbis, si qua culpa commissa est. Iam ad id biduum, quod fueris in via, dum in Cumanum venis, accedent continuo ad reditum dies quinque. Ego in Formiano a. d. III kalend. esse volo. Ibi te ut firmum offendam, mi Tiro, effice. Literulae meae, sive nostrae, tui desiderio oblanguerunt. Hac tamen epistola, quam Acastus attulit, oculos paullum sustulerunt. Pompeius erat apud me, quum haec scribebam, hilare et libenter. Ei cupienti audire nostra, dixi, sine te omnia mea muta esse. Tu Musis nostris para ut operas reddas. Nostra ad diem dictam fient. Docui enim te, fides ἔτυμον [1] quod haberet. Fac plane ut valeas. Nos adsumus. [2] Vale. XIV kal.

Pompeius) Ragazonius, quia hanc epistolam ad a. 708 referendum putabat, quo anno Pompeius iam mortuus erat, legendum censebat *Pomponius*. Verum de Attico nihil opus erat dicere eum libenter apud se fuisse. Praeterea quum manumissionis mox futurae mentionem iniiciat, sequitur hanc epistolam a. V. C. 699 scriptam esse.

Operas) Quas praebere consuesti.

Nostra) Quae ad me pertinent, quae me esse facturum tibi promisi. Manumissio significatur. Ep. 14. MAN.

(1) Docui te *fidem* inde dictam, quia fiat id quod promittitur. ID.

(2) Ern. Schutz. *ad summum*.

XI.

Scr. ad Vrbem prid. id. Iun. A. V. C. 704.

Rogat ut praeter valitudinem nihil curet 1; *addit de suo ad urbem adventu et de statu reipubl. civilibus discordiis perturbato* 2; *de triumpho suo* 3; *de praefectura Campana* 4.

M. TVLLIVS ET CICERO TERENTIA ET TVLLIA
Q. FRATER ET Q. F. TIRONI S. P. D.

Etsi opportunitatem operae tuae omnibus locis desidero; tamen non tam mea, quam tua causa doleo, te non valere. Sed quum in quartanam conversa vis est morbi (sic enim scribit Curius), spero, te, diligentia adhibita, etiam firmiorem fore. Modo fac, id quod humanitatis tuae est, ne quid aliud cures hoc tempore, nisi ut quam commodissime convalescas. Non ignoro, quantum ex desiderio labores, sed erunt omnia facilia, si valebis. Festinare te nolo, ne nauseae molestiam suscipias aeger, et periculose hieme naviges.

2. Ego ad urbem accessi pridie nonas ianuar. Obviam mihi sic est proditum, ut nihil potuerit fieri ornatius. Sed incidi in ipsam flammam civilis discordiae, vel potius belli: cui quum cuperem mederi, et, ut arbitror, possem, cupiditates certorum hominum (nam ex utraque parte sunt, qui pugnare cupiant) impedimento mihi fuerunt omnino. Et ipse Caesar amicus noster, minaces ad senatum et acerbas literas mi-

Firmiorem fore) Hoc aegre admittit *Prévost*, et dubitat an vere quartana talem exitum habeat. Certe Galenus, de arte curandi ad Glaucon. I, dicit quartana exsiccari pituitam et atram bilem. Sed I. V. L. adducit D. *Coulin*, qui sic interpretatur, ut Cicero significet istius febris naturam adhuc non fuisse cognitam; nunc, quum certum sit esse quartanam, fore ut cito, iusta cura adhibita, Tiro convalescat. LEM.

Ex desiderio) Mei.

Amicus noster) Ironice dictum.

serat. Et erat adhuc [1] impudens, qui exercitum et provinciam invito senatu teneret; et Curio meus illum incitabat. Antonius quidem noster, et Q. Cassius, nulla vi expulsi, ad Caesarem cum Curione profecti erant. Posteaquam senatus consulibus, praetoribus, tribunis plebis, et nobis, qui proconsules sumus, negotium dederat, ut curaremus, ne quid respublica detrimenti caperet: nunquam maiore in periculo civitas fuit; nunquam improbi cives habuerunt paratiorem ducem. Omnino ex hac quoque parte diligentissime comparatur. Id fit auctoritate et studio Pompeii nostri, qui Caesarem sero coepit timere.

3. Nobis inter has turbas senatus tamen frequens flagitavit triumphum: sed Lentulus consul, quo maius suum beneficium faceret, simul atque expedisset, quae essent necessaria de republica, dixit se relaturum. Nos agimus nihil cupide, eoque est nostra pluris auctoritas.

4. Italiae regiones descriptae sunt, quam quisque partem tueretur. Nos Capuam sumpsimus. Haec te scire volui. Tu etiam atque etiam cura, ut valeas, literasque ad me mittas, quotiescumque habebis, cui des. Etiam atque etiam vale. D. pridie idus ian.

(1) Gronovius malebat *ad hoc.* Id est, eousque impudens, ut parere senatui recusaret iubenti exercitum et provinciam deponere. Fortasse tamen potius legendum *et erat ultro impudens;* ut significetur, cum et per se impudentem esse, et insuper a Curione excitari.

Nulla vi expulsi) Sed vim interpretabantur S. C. quo removebantur a rep. Caesar B. Civ. 5. I. F. Gron.

Erant. Posteaquam etc.) Ex interpretatione, quam sequimur, Sch. ait sensum enasci ineptissimum, quasi Cicero diceret, postquam illud S. C. factum esset, nunquam maiore in periculo remp. fuisse. Sed *posteaquam* non causae, sed temporis rationem reddit. Nihil igitur mutandum. Lem.

Comparatur) Veteres absolute *comparare*, intellecto ex proximis quid comparetur, amant uti. Liv. XXXVIII, 12. Vid. ibi Not. Gron.

XII.

Scr. Capuae IV kal. Febr. A. V. C. 704.

Deplorat statum reipublicae: initia belli civilis exponit: Tironem, ut valitudinis rationem rediturus habeat, admonet.

M. T. CICERO TIRONI SVO S. P. D.

Quo in discrimine versetur salus mea et bonorum omnium atque universae reipublicae, ex eo scire potes, quod domos nostras, et patriam ipsam vel diripiendam vel inflammandam reliquimus. In eum locum res deducta est, ut, nisi qui deus, vel casus aliquis subvenerit, salvi esse nequeamus. Equidem ut veni ad Vrbem, non destiti omnia et sentire, et dicere, et facere, quae ad concordiam pertinerent: sed mirus invaserat furor non solum improbis, sed etiam his, qui boni habentur, ut pugnare cuperent, me clamante, nihil esse bello civili miserius. Itaque quum Caesar amentia quadam raperetur, et oblitus nominis atque honorum suorum, Ariminum, Pisaurum, Anconam, Arretium occupavisset, urbem reliquimus: quam sapienter, aut quam fortiter, nihil attinet disputare. Quo quidem in casu simus, vides. Feruntur omnino

Nisi qui) Codd. complures Mss. *nisi quis.*

Improbis) Admonuimus olim Mediceum codicem, et alium item bonum *improbis* habere, tertio multitudinis casu: et paulo post eadem ratione *his*. Animadvertimus postea optimos auctores ita loquutos esse. Quare veterem omnino lectionem recipiendam censemus. Citatur testimonium Acii Meleagro, a Nonio Marcello in Vastities, *Quae vastitudo haec, aut unde invasit mihi?* Item Terentii Varronis e IV libro de vita populi romani 1413: *Tanta porro invasit cupiditas bonorum plerisque, ut vel caelum ruere, dummodo magistratus adipiscantur, exoptent.* Aliis etiam in locis apud eundem, nisi memoria me decipit, veteres scriptores ita loquuti esse reperiuntur, et (ut arbitror) exempla passim occurrerent, nisi omnia quae contra certas quasdam ipsorum regulas facerent, a recentioribus Grammaticis temere deleta essent. VICT.

conditiones ab illo, ut Pompeius eat in Hispaniam; delectus, qui sunt habiti, et praesidia nostra dimittantur; se ulteriorem Galliam Domitio, citeriorem Considio Noniano (his enim obtigerunt) traditurum; ad consulatus petitionem se venturum; neque se iam velle, absente se, rationem haberi sui, [1] se praesentem trinum nundinum petiturum. Accepimus conditiones: sed ita, ut removeat praesidia ex his locis, quae occupavit, ut sine metu de iis ipsis conditionibus Romae senatus haberi possit. Id ille si fecerit, spes est pacis non honestae; leges enim imponuntur. Sed quidvis est melius, quam sic esse, ut sumus. Sin autem ille suis conditionibus stare noluerit, bellum paratum est: eiusmodi tamen, quod sustinere ille non possit, praesertim quum a suis conditionibus ipse fugerit: tantummodo ut eum intercludamus, ne ad urbem possit accedere; quod sperabamus fieri posse. Delectus enim magnos habebamus; putabamusque illum metuere, si ad urbem ire coepisset, ne Gallias amitteret; quas ambas habet inimicissimas, praeter Transpadanos; ex Hispaniaque sex legiones, et magna auxilia, Afranio et Petreio ducibus, habet a tergo. Videtur, si insaniet, posse opprimi, modo ut urbe salva. Maximam autem plagam accepit, quod is, qui sum-

Hispaniam) Pompeii provinciam. Quod Cicero, vitandi belli civilis causa, censuit; ep. 6, lib. VI. Man.

(1) *Suam* Benedictus recepit ex omnibus codd. a se collatis. Sic et Manutii libri et Pal. 6.

Trinundinum) Lex, ad populum ferenda, promulgabatur prius, ut per trium nundinarum spatium populo pateret; quo posset, lege satis considerata, quid sentiret, suffragiis ostendere. Eadem, opinor, in magistratibus creandis ratio fuit, promulgatis per tres nundinas eorum nominibus, qui petebant: ut populus, de quibus suffragium laturus esset, tanto ante nosset. Atque hic *Trinundinum*, pro Trinundini spatio dictum puto. Man.

Praeter Transpadanos) Quibus Caesar et aedilis et consul dare civitatem cogitarat, quod postea dictator effecit. Coloniam quoque Novum-Comum deduxerat. Vide ad Attic. V, 2; VII, 7. Lem.

mam auctoritatem in illius exercitu habebat, T. Labienus, socius sceleris esse noluit: reliquit illum, et nobiscum est; multique idem facturi esse dicuntur. Ego adhuc orae maritimae praesum a Formiis. Nullum maius negotium suscipere volui, quo plus apud illum meae literae cohortationesque ad pacem valerent. Sin autem erit bellum, video me castris et certis legionibus praefuturum. Habeo etiam illam molestiam, quod Dolabella noster apud Caesarem est. Haec tibi nota esse volui: quae cave ne te perturbent, et impediant valitudinem tuam. Ego A. Varroni, quem quum amantissimum mei cognovi, tum etiam valde tui studiosum, diligentissime te commendavi, ut et valitudinis tuae rationem haberet et navigationis, et totum te susciperet ac tueretur: quem omnia facturum confido. Recepit enim, et mecum loquutus est suavissime. Tu, quando eo tempore mecum esse non potuisti, quo ego maxime operam et fidelitatem desideravi tuam, cave festines, aut committas, ut aut aeger aut hieme naviges. Nunquam sero te venisse putabo, si salvus veneris. Adhuc neminem videram, qui te postea vidisset, quam M. Volusius, a quo tuas literas accepi: quod non mirabar. Neque enim meas puto ad te literas tanta hieme perferri. Sed da operam, ut valeas: et, si valebis, quum recte navigari poterit, tum naviges. Cicero meus in Formiano erat: Terentia et Tullia Romae. Cura, ut valeas. IV kalendas febr. Capua.

Tu quando) Alii *quum.*

M. Volusius) Cod. Lips. et Asc. I, *quum M. Volusium.*

XIII.

Scr. IV idem Apr. ut videtur A. V. C. 699 in Cumano.

Cohortatur Tironem ad valitudinem curandam.

M. T. CICERO TIRONI S. P. D.

Omnia a te data mihi putabo, si te valentem videro. Summa cura exspectabam adventum Menandri, quem ad te miseram. Cura, si me diligis, ut valeas: et, quum te bene confirmaris, ad nos venias. Vale. IV idus april.

XIV.

Scr. IV id. Apr. A. V. C. 699 in Cumano.

Sollicitudinem suam ob morbum Tironis significat, et valitudinem ut curet, hortatur.

M. T. CICERO TIRONI S. P. D.

Menandrus postridie ad me venit, quam exspectaram. Itaque habui noctem plenam timoris ac miseriae. Tuis literis nihilo sum factus certior, quomodo te haberes: sed tamen sum recreatus. Ego omni delectatione, literisque omnibus careo; quas ante, quam te videro, attingere non possum. Medico mercedis, quantum poscet, promitti iubeto. Id scripsi ad Vmmium. Audio te animo angi, et medicum dicere, ex eo te laborare. Si me diligis, excita ex somno tuas literas humanitatemque, propter quam mihi es carissimus. Nunc opus est te animo valere, ut corpore possis. Id

Menandrus) Ita recte scriptum in uno Manutii codice. In aliis nomen varie corruptum.

Vmmium) Variant Mss. Manut. coniecit *M. Curium*, cui Tironem Patris aegrotantem Cicero commendaverat.

Humanitatemque) Non dubito, quin *humanitatem* hic Cicero, non pro facilitate quadam et benevolentia erga homines, sed pro eruditione posuerit. Vide Gellium lib. XIII, c. 16. MAN.

quum tua, tum mea causa facias, a te peto. Acastum retine, quo commodius tibi ministretur. Conserva te mihi; dies promissorum [1] adest; quem etiam repraesentabo, si adveneris. Etiam atque etiam vale. IV idus, hora VI.

(1) Manumissionis promissae. *Repraesentabo*) Non exspectabo, sed antevertam. Nisi leg. *quae*. Statim praestabo, nec opperiar diem. GRON.

XV.

Scr. prid. id. April. A. V. C. 699 in Cumano.

Suam de Tironis valitudine sollicitudinem significat.

M. T. CICERO TIRONI S. P. D.

Aegypta ad me venit pridie idus apriles. Is etsi mihi nuntiavit, te plane febri carere, et belle habere; tamen, quod negavit te potuisse ad me scribere, curam mihi attulit, et eo magis, quod Hermia, quem eodem die venire oportuerat, non venerat. Incredibili sum sollicitudine de tua valitudine: qua si me liberaris, ego te omni cura liberabo. Plura scriberem, si iam putarem, libenter te legere posse. Ingenium tuum, quod ego maximi facio, confer ad te mihi tibique conservandum. Cura te etiam atque etiam diligenter. Vale. Scripta iam epistola, Hermia venit. Accepi tuam epistolam, vacillantibus literulis: nec mirum, tam gravi morbo. Ego ad te Aegyptam misi, quod nec inhumanus est, et te visus est mihi diligere, ut is tecum esset; et cum eo coquum, quo uterere. Vale.

Aegypta) Nomen servi, ad Att. ep. 15, lib. IX. Misit ad Tironem Cicero quinque servos suos, ut et benevolentiam in eum ostenderet, et de eius valetudine certior fieri posset: Marionem primum, ep. 1, deinde Menandrum ep. 13, postremo Hermiam, et coquum, ep. 15. Acastum autem non misit, sed cum eo reliquit, ep. 5. MAN.

Vterere) Sic cum Benedicto rescripsi pro vulg. *utere*, auctoritate codd. Dresd. 2, 5, Lips. it. Victorii librorum.

XVI.

Scr. videtur in Britannia A. V. C. 699.

Quintus fratri de Tirone manumisso et gratias agit et gratulatur.

Q. CICERO M. CICERONI FRATRI S. P. D.

De Tirone, mi Marce, ita te, meumque Ciceronem, et meam Tulliolam, tuumque filium videam, ut mihi gratissimum fecisti, quum eum, indignum illa fortuna, nobis amicum, quam servum esse maluisti. Mihi crede, tuis et illius literis perlectis, exsilui gaudio, et tibi ago gratias et gratulor. Si enim mihi Statii fidelitas est tantae voluptati: quanti esse in isto haec eadem bona debent, additis literis, sermonibus, humanitate, quae sunt his ipsis commodis potiora? Amo te omnibus equidem maximis de causis, verum etiam propter hanc, vel quod mihi sic, ut debuisti, nuntiasti. Te totum in literis vidi. Sabini pueris et promisi omnia, et faciam.

De Tirone) Ex hac epist. colligitur Statium Q. servum prius manumissum esse, quam Marcus Tironi suo libertatem dederit. Statius vero manumissus est ann. V. C. 695. Deinde ex verbis *ita te ... videam*, perspicitur eo tempore Quintum longius abfuisse. Convenit igitur eum scriptam esse a. 699, quo tempore Quintus legatus Caesaris erat in Gallia et Britannia. Et in hunc ipsum annum incidit manumissio Tironis. Sch.

Statii) A Q. Cicerone manumissi. Vid. epist. 18, et 19, libri II ad Atticum, et ep. 2, lib. I ad Quintum Fr.

XVII.

Scripta videtur A. V. C. 707.

Reprehendit vocabulum fideliter *a Tirone in epistola alieno loco positum, eique valitudinis curam commendat.*

M. T. CICERO TIRONI S. P. D.

Video, quid agas. Tuas quoque epistolas vis referri in volumina. Sed heus tu, qui κανὼν esse meorum scriptorum soles, unde illud tam ἄκυρον, VALITVDINI FIDELITER INSERVIENDO? Vnde in istum locum FIDELITER venit? cui verbo domicilium est proprium in officio, migrationes in alienum multae. Nam et doctrina, et domus, et ars, et ager etiam, fidelis dici potest: ut sit, quomodo Theophrasto placet, verecunda tralatio. Sed haec coram. Demetrius venit ad me; quo quidem comitatu ἀφωμίλησα:[1] satis scis. Tu eum videlicet non potuisti videre. Cras aderit. Videbis igitur. Nam ego hinc perendie mane cogito. Valitudo tua me valde sollicitat: sed inservi, et fac omnia. Tum te mecum esse, tum mihi cumulatissime satisfacere putato. Cuspio quod operam dedisti, mihi gratum est. Valde enim eius causa volo. Vale.

Tuas quoque epistolas) Ita ut meae referantur. Fuit enim haec ipsius Tironis opera: quod et Nepos in Attici vita ostendit: et Cicero ipse ep. 4, lib. XVI ad Att. negat quidem eas a se in volumina referri, a Tirone tamen ait aliquod servari. *Mearum epistolarum nulla est* συναγωγὴ etc. MAN.

Κανὼν) Regula. Vtrum hoc ad iudicium Tironis, qui scripta Ciceronis examinare, atque interdum etiam corrigere solitus esset, an ad diligentiam pertinet, qui summam in iis custodiendis ordinandisque curam poneret? ad iudicium potius, ut opinor: quod indicant ea, quae sequuntur. Miratur enim Cicero, parum aperte translato verbo Tironem usum esse, quem ipse iudicem suis in scriptis habere consuevisset. ID.

Ακυρον) Improprium, alieno loco positum.

(1) Si verum est ἀφωμίλησα, videtur transponendum post *satis scis.* Atque sic ἀφωμίλησα vertendum esset: *me ab eius colloquio separavi.* Gronovius tamen legendum putabat ἀνομιλήσας, quo quidem comitatu instructus. Manutius coniecerat ἐφομιλήσας eadem significatione.

XVIII.

Scr. in villa A. V. C. 708.

De valitudine Tironis diligenter curanda et quibusdam domesticis.

TVLLIVS TIRONI S. P. D.

Quid igitur? non sic oportet? [1] Equidem censeo sic: addendum etiam, *suo*. Sed, si placet, invidia vitetur: quam quidem ego saepe contempsi. Tibi διαφόρησιν gaudeo profuisse. Si vero etiam Tusculanum, dii boni! quanto mihi illud erit amabilius! Sed, si me amas (quod quidem aut facis, aut perbelle simulas, quod tamen in modum procedit), [2] sed ut est, indulge valitudini tuae: cui quidem tu adhuc, dum mihi deservis, servisti non satis. Ea quid postulet, non ignoras: *πέψιν*, *ἀκοπίαν*, *περίπατον σύμμετρον*, *τέρψιν*, *εὐλυσίαν κοιλίας*. Fac bellus revertare: non modo te, sed etiam Tusculanum nostrum plus amem. Parhedrum excita, ut hortum ipse conducat: sic olitorem

(1) Pertinet ad inscriptionem, quod Ciceronis nomen sine praenomine est, quod est familiaritatis. Vid. lib. VII, 32 init. Malus etiam fuisset, si scripsisset *Tironi suo;* sed invidiosum. Ern.

Si placet) Quandoquidem tibi placet, omittamus hanc inscriptionem, ut vitetur invidia, quam tibi forte concitaret.

Διαφόρησιν) Vocabulum medicum, quod significat *transpirationem, quae fit per sudorem, unde διαφορητικὰ ἰάματα, medicamenta ad sudorem efficiendum accommodata et comparata.* Ern.

(2) Legendum videtur *quod quidem aut facis, aut simulas, quod perbellum tamen in modum procedit.*

Sed ut est) Pro *ut ut*, quomodocumque. Terent. Phorm. v. 4: *Laetus sum, ut meae res se se habent, fratri obtigisse quod vult.* Hoc est, quomodocumque meae res se habent. Gron. Observ. III, cap. 6.

Πέψιν) Concoctionem: ἀκοπίαν, vitationem lassitudinis: περίπατον σύμμετρον, ambulationem moderatam: τέρψιν, oblectationem: εὐλυσίαν κοιλίας, facilitatem alvi.

Parhedrum) Proprie, πάρεδρος, *assessor* est: transfertur ad alia, et consiliarium, aut custodem significat. Fortasse loquitur Cicero de olitoris vicino. Man.

Ipse conducat) Est, nisi fallor,

ipsum commovebis. Salaco nequissimus HS CIↃ dabat, nullo aprico horto, nullo emissario, nulla maceria, nulla casa. Iste nos tanta impensa derideat? Calface hominem, ut ego Mothonem. Itaque abutor coronis. De Crabra quid agatur, etsi nunc quidem etiam nimium est aquae, tamen velim scire. Horologium mittam, et libros, si erit sudum. Sed tu nullosne tecum libellos? an pangis aliquid Sophocleum? Fac opus appareat. A. Ligurius, Caesaris familiaris, mortuus est, bonus homo et nobis amicus. Te quando exspectemus, fac ut sciam. Cura te diligenter. Vale.

huius loci sensus: Olitor nostrum hortum facit minimi, minimumque pro eo pretium offert, ratus affuturum neminem, qui velit eum conducere. At quaere inter vicinos aliquem, qui hortum hunc vel ad tempus conducat, aut fingat velle se conducere. Sic olitorem excitabis, et adduces, ut summam pecuniae maiorem mihi solvat. QVART.

Salaco) Ita legendum esse vidit Victorius auctoritate unius cod. Ms. Vulgatum *Helico* nihili est. *Salaconem* vocat illum olitorem, quod hortum, nondum sic ut nunc erat excultum et ornatum HS CIↃ conduxerit, nunc vero quum tot ornamenta accesserint, augere locationis pretium nolit. Ergo *salaco* h. l. est δαπανῶν ὅπου μὴ δεῖ.

Aprico horto) Haec profecto vitiosa sunt. Fortasse legendum *nullo apiario*, *nulla cohorte*; vel simpliciter *nulla avium cohorte*. — *Aprico horto*) Apricus hortus est tepido ac leni, non torrentissimo soli expositus. *Aprici colles*, qui orienti soli obversi sunt, Ovidio. *Apricas terras* poëta simpliciter opposuit frigidioribus. Cl. Salmas. exercitat. Plin. p. 990, ubi vide plura. MAN.

Emissario) Loco, qui aquam emittat sistatve, obicibus vel demissis vel reclusis. Vide Sueton. Claud. c. 20.

Iste nos tanta impensa derideat?) Nempe non sit ferendum; ut quum tantam impensam fecerimus in istis operibus, nos irrideat ille, si ei hortum viliore pretio locemus.

Mothonem) Forte alium conductorem horti in alia Ciceronis villa. Quidam voluerunt *M. Othonem*, sed videtur legendum *Matho*, quod invenitur IX, 25. LEM.

Abutor coronis) Nihil admodum floreas eius coronas, aut dona eiusmodi moror: malim ut maius pro horto pretium constituat. QVART.

De Crabra) Agri Tusculani aqua, pro qua Cicero videtur Tusculanis vectigal pependisse. LEM.

Nimium est aquae) Scil. ex inundationibus.

XIX.

Scr. videtur paulo post epist. sequentem A. V. C. 707.

Literas se exspectare scribit; et de Demetrio et Aufidiano nomine ut curet, petit.

Exspecto tuas literas de multis rebus: te ipsum multo magis. Demetrium redde nostrum, et aliud, si quid potest boni. De Aufidiano nomine [1] nihil te hortor. Scio tibi curae esse. Sed confice. Et, si ob eam rem moraris, accipio causam. Si id te non tenet, advola. Literas tuas valde exspecto. Vale.

(1) Vt exigas ab Aufidio pecuniam, quam debet.

XX.

Scr. videtur in villa A. V. C. 707.

Tironem iubet valitudinem curare, libros in Tusculano componere eique kalendis gladiatores spectandi veniam dat.

M. T. CICERO TIRONI S. P. D.

Sollicitat, ita vivam, me tua, mi Tiro, valitudo: sed confido, si diligentiam, quam instituisti, adhibueris, cito te firmum fore. Libros compone; indicem, quum Metrodoro lubebit, quando eius arbitratu vivendum est. Cum olitore, ut videtur. Tu potes kalendis spectare gladiatores, postridie redire: et ita censeo. Verum, ut videbitur. Cura te, si me amas, diligenter. Vale.

Compone) In bibliotheca Tusculani. — *Compone*) Ordina, et dispone, suo quemque loco statue. MAN.

Metrodoro lubebit) Si medicus Metrodorus permiserit.

Quando) Alii *quum*, alii *quoniam*.

XXI.

Scr. Athenis mense incerto A. V. C. 709.

Suum virtutis amorem et studiorum rationem Cicero filius declarat, Tironique de praedio empto gratulatur.

CICERO FIL. TIRONI SVO DVLCISS. S. P. D.

Quum vehementer tabellarios exspectarem quotidie, aliquando venerunt post diem VI et XL, quam a vobis discesserant: quorum mihi fuit adventus optatissimus. Nam quum maximam cepissem laetitiam ex humanissimi et carissimi patris epistola; tum vero iucundissimae tuae literae cumulum mihi gaudii attulerunt. Itaque me iam non poenitebat, intercapedinem scribendi fecisse: sed potius laetabar. Fructum enim magnum humanitatis tuae capiebam ex silentio mearum literarum. Vehementer igitur gaudeo, te meam sine dubitatione accepisse excusationem. Gratos tibi, optatosque esse, qui de me rumores afferuntur, non dubito, mi dulcissime Tiro; praestaboque, et enitar, ut in dies magis magisque haec nascens de me duplicetur opinio. Quare quod polliceris te buccinatorem fore existimationis meae, firmo id constantique animo facias licet. Tantum enim mihi dolorem cruciatumque attulerunt errata aetatis meae, ut non solum animus a factis, sed aures quoque a commemoratione abhorreant. Cuius te sollicitudinis et doloris participem fuisse, notum exploratumque est mihi: nec id mirum. Nam quum omnia mea causa velles mihi successa; tum etiam tua. Socium enim te

Velles mihi successa) Duas has voces, *mihi successa*, quae fuerant interiectae, delevi. Erant enim supervacaneae, et soloecismum gignebant. Ita enim Latini loquuntur, Omnia tua causa volo: neque addunt haec, *mihi successa*. LAMBIN. Praeiverat Henricus Stephanus in *Pseudocicero-*

meorum commodorum semper esse volui. Quod igitur tum ex me doluisti, nunc, ut duplicetur, tuum ex me gaudium, praestabo. Cratippo me, scito, non ut discipulum, sed ut filium, esse coniunctissimum. Nam quum audio illum libenter, tum etiam propriam eius suavitatem vehementer amplector. Sum totos dies cum eo, noctisque saepenumero partem. Exoro enim, ut mecum quam saepissime coenet. Hac introducta consuetudine, saepe inscientibus nobis et coenantibus obrepit, sublataque severitate philosophiae, humanissime nobiscum iocatur. Quare da operam, ut hunc talem, tam iucundum, tam excellentem virum videas quam primum. Nam quid ego de Bruttio dicam? quem nullo tempore a me patior discedere: cuius quum frugi severaque est vita, tum etiam iucundissima convictio. Non est enim seiunctus iocus a philologia et quotidiana συζητήσει. Huic ego locum in proximo conduxi, et, ut possum, ex meis angustiis illius sustento tenuitatem. Praeterea declamitare Graece apud Cassium institui: Latine autem apud Bruttium exerceri volo. Vtor familiaribus et

ne. Vulgatam tamen acerrime tuetur Gasp. Scioppius, *Verisimilium*, lib. II, c. 3.

Bruttio) Nonnullis ut Dresd. 4, 5 de *Bruto.*

Convictio) Elegans haec lectio debetur Mediceo, ut adnotat Egnatius, usurpavitque ut genuinam Victorius in editione sua; posteaque in suam transmovit Lambinus. Confirmatur iam mihi de excerptis Vaticani. Alias plebeie est, *iucundissima coniunctio.* Et cur non a *convivere convictio?* GEBH.

Συζητήσει) Non placet Lambini interpretatio, *conquisitione*; nec ea, quae antea afferri solebat, *mutua quaestione.* Intelligitur enim de illo quotidiano colloquio, quo de hac re modo, modo de illa disputatur: motis ultro citroque super ea dubitationibus et quaestionibus. Hoc autem qui faciunt, non *conquirere*, sed *disquirere* dici possunt: ut Horatius dixit, *Verum hic impransi mecum disquirite.* H. STEPH.

Locum) Hoc est, sive aedem, sive cubiculum, in quo habitet. Saepe *locus* est diversorium, hospitium ut in illa solemni locutione, *locus lautiaque legatis praebita,* quae saepe apud Livium legitur. GRAEV.

Cassium) Neque iste quis fuerit, dicunt.

quotidianis convictoribus, quos secum Mitylenis Cratippus adduxit, hominibus et doctis et illi probatissimis. Multum etiam mecum est Epicrates, princeps Atheniensium, et Leonides, et horum ceteri similes. Τὰ μὲν οὖν καθ' ἡμᾶς τάδε. [1] De Gorgia autem quod mihi scribis, erat quidem ille in quotidiana declamatione utilis: sed omnia postposui, dummodo praeceptis patris parerem. Διαῤῥήδην enim scripserat, ut eum dimitterem statim. Tergiversari nolui, ne mea nimia σπουδὴ suspicionem ei aliquam importaret. Deinde illud etiam mihi succurrebat, grave esse, me de iudicio patris iudicare. Tuum tamen studium et consilium gratum acceptumque est mihi. Excusationem angustiarum tui temporis accipio. Scio enim, quam soleas esse occupatus. Emisse te praedium vehementer gaudeo; feliciterque tibi rem istam evenire cupio. Hoc loco me tibi gratulari, noli mirari. Eodem enim fere loco, tu quoque, emisse te, fecisti me certiorem. Habes. Deponendae tibi sunt urbanitates. Rusticus Romanus factus es. Quomodo ego mihi nunc ante

Leonides) Qui quum ad Ciceronem de filio scriberet, certi nihil ausus est polliceri. Epist. 16, lib. XIV ad Att. MAN.

(1) *Quae igitur ad nos pertinent, haec sunt.*

Διαῤῥήδην) Aperte.

Dimitterem) Causam, cur eum a filio dimitti Cicero voluerit, Plutarchus hanc narrat, quod ad potum et voluptates adolescentem alliceret. Hoc fortasse magistro didicit strenue bibere Cicero filius. Nam binos congios simul haurire solitum scribit Plin. lib. XIV, c. ult. MAN.

σπουδὴ) Propensa voluntas ad Gorgiam retinendum.

Grave esse, me de iudicio patris) Non recte facere me, si de patris iudicio ita iudicare vellem, quasi falli posset in eo, quod existimaret de Gorgia. MAN.

Hoc loco) Hac parte epistolae: quum gratulationibus tribuere primas fere epistolarum partes soleamus.

Vbi deponendae tibi sint) Vbi molestias et ineptias, quae multae sunt in Vrbe ferendae, quoties earum taedium te ceperit, fugias et abiicias. I. F. GRON. — Praestat forte lectio: *Habes, deponendae ubi sint urbanitates.* I. V. L.

Rusticus Romanus) Honestum nomen est plebeii ordinis: quia vera Romuli proles agrestibus operibus exercebatur, et rusticam plebem prae-

oculos tuum iucundissimum conspectum propono? Videor enim videre ementem te rusticas res, cum villico loquentem, in lacinia servantem ex mensa secunda semina. Sed quod ad rem pertinet, me tum tibi defuisse, [1] aeque ac tu, doleo. Sed noli dubitare, mi Tiro, quin te sublevaturus sim, si modo fortuna me: praesertim quum sciam, communem nobis emptum esse istum fundum. De mandatis quod tibi curae fuit, est mihi gratum. Sed peto a te, ut quam celerrime mihi librarius mittatur, maxime quidem Graecus: multum mihi enim eripitur operae in exscribendis hypomnematis. Tu velim in primis cures, ut valeas, ut una συμφιλολογεῖν possimus. Anterum tibi commendo. Vale.

ponebat urbanae, quum proceres civitatis in agris morarentur, et ubi consilium publicum desiderabatur, e villis arcessebantur in senatum, unde qui eos evocabant, *viatores* nominati. Cicero pro Sextio in Optimatium, hoc est, qui consilia sua optimo cuique probari vellent, secta collocat *municipales rusticosque Romanos*. Id. de Senectute: *Possum nominare ex agro Sabino rusticos Romanos, vicinos et familiares meos.* Lib. I de Divin. *Exin cuidam rustico Romano dormienti visus est venire qui diceret, praesultorem sibi non placuisse ludis.* Tib. Atinium *de plebe hominem* appellat Livius. Gron.

Secunda semina) Pomorum, quae comeduntur in secunda mensa. Man.

(1) Non potuisse pecuniam dare ad emendum praedium, quo et pertinet mox *sublevaturus sim*. Ern.

Hypomnematis) Commentariis.

Συμφιλολογεῖν) De literis inter nos disputare.

XXII.

Scr. videtur A. V. C. 707 in villa.

Valitudinis curandae admonet aegrotantem: librarios tamen regere iubet: addit de variis.

TVLLIVS TIRONI S. P. D.

Spero ex tuis literis, tibi melius esse: cupio certe. Cui quidem rei omni ratione cura ut inservias; et

cave suspiceris, contra meam voluntatem te facere, quod non sis mecum. Mecum es, si te curas. Quare malo te valitudini tuae servire, quam meis oculis et auribus. Etsi enim et audio te et video libenter; tamen hoc multo erit, si valebis, iucundius. Ego hic cesso, quia ipse nihil scribo: lego autem libentissime. Tu istic, si quid librarii mea manu non intelligent, monstrabis. Vna omnino interpositio difficilior est, [1] quam ne ipse quidem facile legere soleo, de quadrimo Catone. [2] De triclinio cura, ut facis. Tertia aderit, modo ne Publius rogatus sit. Demetrius iste nunquam omnino Phalereus fuit: sed nunc plane Bilienus est. Itaque te do vicarium. Tu eum observabis. Etsi: ve-

Interpositio) Verba interposita, h. e. recentiori manu scripta, *de quadrimo Catone*, de puero Catone, quatuor annos nato. Locus in iis, quae supersunt Ciceronis, non exstat. Hunc mendo vacuum non esse suspicabatur Victorius. OLIV.

(1) Epistola haec scripta est statim Catone, ut videtur, absoluto mense Sextili. In autographo suo libri de Catonis Vticensis laudibus scripti aliquid interposuerat, ceteris iam antea scriptis, quod ipse vix legere posset.

(2) Locum hunc intelligunt de constantia pueri Catonis, quum eum de fenestra praecipitare minarentur per iocum, ni promitteret quod vellent, quum ille negasset se facturum; ipse autem maneret in sententia. ERN.

Tertia) Mulier post duas sorores nata, unde nomen. *Aderit*, in coena, quae dabitur in illo triclinio. MAN. — Sed vix de convivio accipi potest. Cicero enim absens erat. Intellexit tertiam esse M. Bruti sororem, C. Cassii uxorem. LEM. — Sed Corradus putat significari tertia pensio, quam Dolabella debebat. Quod si placet, sic intellige: ad triclinium aedificandum et exornandum praesto erit haec pensio, nisi forte Publius rogatus sit, ut mihi solvat, cui ipse debeo.

Phalereus) Demetrius, de quo ad me scribis, nunquam fuit Demetrio Phalereo similis: nunquam fuit elegans, urbanus etc. Ludit in *Demetrii* nomine. QVART.

Bilienus est) Dignus suo nomine: vitio laborat eius, cuius nomen gerit. Videtur enim graius homo Demetrius cognomen sumpsisse Bilieni, quod per Bilienum quendam libertatem, et civitatem accepisset. GRON.

Vicarium) Vt ea diligentia in eo observando et cavendo utaris, qua ego uterer, si adessem. *Vicarius* est, qui facit id, quod alius facere debebat. MAN.

Etsi: verumtamen de illis) Haec facile supplere Tiro potuit, cui notae erant Patroni cogitationes. Similis brevitas ad Att. XIII, 2; XIV, 8, et 12. I. F. GRON. Brevitas locum ob-

rumtamen de illis: nosti cetera. Sed tamen, si quem cum eo sermonem habueris, scribes ad me, ut mihi nascatur epistolae argumentum, et ut tuas quam longissimas literas legam. Cura, mi Tiro, ut valeas. Hoc mihi gratius facere nihil potes. Vale.

scurat: opinor tamen Demetrii illius, quem observari a Tirone iubet, concisum perplexumque sermonem repraesentari. Man.

XXIII.

Scr. videtur Puteolis A. V. C. 709.

Breviter de domesticis quibusdam, de amicitia Antonii conservanda paucisque aliis.

TVLLIVS TIRONI SVO S. P. D.

Tu vero confice professionem, si potes: etsi haec pecunia ex eo genere est, ut professione non egeat. [1] Verumtamen Balbus ad me scripsit, tanta se epiphora oppressum, ut loqui non possit, Antonius de lege quid egerit. Liceat modo rusticari. Ad Bithynicum scripsi.

Professionem) *Profiteri*, est hic, publice denuntiare, quidquid pecuniae, agri, aliarumve rerum Cicero possideat. Et videtur, ut haec per Tironem, sic altera superioris anni professio per Philotimum esse facta. Vide ep. 33, lib. XIII ad Att. Man.

(1) Antonius legem tulisse videtur, qua lege quisque edere apud magistratum deberet pecuniae, quam haberet in bonis, summam, ut apud censores ante. Tiro dubitabat de parte pecuniarum Ciceronis an profitenda esset, quod ipsi non videbatur. Cicero consuluerat Balbum super ea re. Is quum facere nollet quod Antonium posset offendere, scripsit se non posse dicere, quid rei esset: simul de morbo oculorum; quod Cicero ad iocum confert, unde intelligat Tiro Balbum gravatum esse sibi de ea re respondere.

Verumtamen) Subaudi *confice*: et hanc ipsam pecuniam profitere. Man. Hoc alii cum sequentibus coniungunt. *Verumtamen Balbus* etc.

Vt loqui non possit) Iocus: nam epiphora officium oculorum impedit, non linguae. *Non possit* autem dixit, id est, nolit: quia studiosus Antonii, et homo tectus. Ep. 21, lib. XIV ad Attic. Id.

Liceat modo rusticari) Quod urbanis rebus, quas Antonius consul e sua libidine administrat, antepono. Id.

De Servilio tu videris, qui senectutem non contemnis. Etsi Atticus noster, quia quondam me commoveri πανικοῖς intellexit, idem semper putat, nec videt, quibus praesidiis philosophiae septus sim : et hercle, quod timidus ipse est, θορυβοποιεῖ. Ego tamen Antonii inveteratam sine ulla offensione amicitiam retinere sane volo, scribamque ad eum, sed non ante, quam te videro; nec tamen te avoco a syngrapha : γόνυ κνήμης. Cras exspecto Leptam ; ad cuius [1] rutam pulegio mihi tui sermonis utendum est. Vale.

De Servilio) Isaurico, quem hoc anno obiisse testatur Dio lib. XLV, quem felicem videtur scripsisse Tiro, qui effugerit Antonii minas et gladios. Id ad me, inquit Cicero, non pertinet, qui caedem non timeo, et vitae obsaturatus sum, sed ad te. Gron.

Πανικοῖς) Repentinis terroribus : quorum causam Pani deo tribuit Antiquitas : unde πανικά. Hoc satis est ad intelligentiam loci. Plura si quis postulat, Politianum legat Miscell. cap. 28. Man.

Θορυβοποιεῖ) Tumultum facit : terrorem in aliis gignit. Vult enim timere me ab Antonio. Id.

Nec tamen) Etsi videre te cupio: nolo tamen te ab urbe discedere, priusquam conficias eam rem, cuius rei causa te misi. Miserat eum Cicero, ut pecuniam sibi per syngrapham debitam exigeret. Id.

Γόνυ κνήμης) Genu tibia propius est. Nam subauditur, ἔγγιον. Theocritus in Idylio, quod Charites inscripsit, eodem sensu dixit, ἀπωτέρω ἢ γόνυ κνήμα, id est, longius, quam genu, tibia. Hoc proverbio significatur, curanda magis esse, quae magis ad nos pertinent. Id. — Γόνυ κνήμης) proverbium, pro quo Latini dicunt *tunica pallio propior*.

(1) Vulgo *etenim ad cuius*. Sed particula *etenim* recte abest codd. nonnullis.

Rutam pulegio) Amarus, ut ruta, Leptae sermo; suavis, ut pulegium, Tironis. Lepida similitudo. Amaritudo, inquit, sermonis Leptae, sermonis tui suavitate, quasi ruta pulegio, condietur. Notissima est utraque herba. Man.

XXIV.

Scr. mense Maio A. V. C. 709.

Domestica quaedam Tironis curae mandat, postulatque, ut de publicis rebus scribat.

TVLLIVS TIRONI S. P. D.

Etsi mane Harpalum miseram, tamen, quum haberem, cui recte darem literas, etsi novi nihil erat, iisdem de rebus volui ad te saepius scribere: non quin confiderem diligentiae tuae; sed rei me magnitudo movebat. Mihi prora et puppis, ut Graecorum proverbium est, fuit a me tui dimittendi, ut rationes nostras explicares. Ofillio et Aurelio utique satis fiat. A Flamma, si non potes omne, partem aliquam velim extorqueas; in primisque, ut expedita sit pensio kalendis ian. [1] De attributione conficies. De repraesentatione videbis. De domesticis hactenus. De publicis omnia mihi certa: quid Octavius, quid Antonius; quae hominum opinio; quid futurum putes. Ego vix

Confiderem) In editione pervetusta, quam cum Mss. ab Italo collatam mecum communicavit Nic. Heinsius, vir summus et mihi amicissimus, emendatum erat, *non quin diffiderem tuae diligentiae.* Sic omnino legendum. Quod et Gronovio τῷ πάνυ probatur. GRAEV.

Prora et puppis) Summa consilii mei. Nam prora et puppis totam navim continent. Vnde natum proverbium apud Graecos πρῷρα καὶ πρύμνη. MAN.

Offilio et Aurelio) Creditoribus.

A Flamma) Debitore. Hic est Flaminius Flamma, nominatus ad Att. XIV, 16, et XVI, 1, 2. ID.

(1) Videtur legendum *kalendis iuniis.*

De attributione conficies) De assignatione pecuniae, quam Ciceroni Dolabella, divortio facto cum Tulliola, eius filia, debebat. Vide ad Att. XIV, 16, et XVI, 3. MAN.

De repraesentatione) De pecunia ante diem solvenda. Id enim est *Repraesentare.* Vnde, *Repraesentare diem promissorum*, μεταφορικῶς, ep. 14. ID.

Certa) Perscribe. Verbum omittit, ut infra, *Sed quod egerint.* Et saepe in epistolis ad Att. Figura est, quae graece ἀποσιώπησις dicitur, in epistolis, quae ad familiares mittuntur, usurpata. ID.

teneor, quin accurram. Sed st! literas tuas exspecto: et scito Balbum tum fuisse Aquini, quum tibi est dictum, et postridie Hirtium. Puto utrumque ad aquas. Sciemus quid egerint. [1] Dolabellae procuratores fac admoneantur. Appellabis etiam Papiam. Vale.

Sed st!) Vetustiores, *si:* unde Manutius, *st*, quae nota silentii est.

Ad aquas) Baianas. Hic variant Mss. Vide Turneb. Advers. lib. VIII, cap. 5.

(1) Sic Manutius. Vulgo *Sed quod egerint*. I. F. Gron. placebat *sed quid egerint*, quod recepit Benedict. — *Quod egerint*) Fac ut sciam: vel *sciemus* subaudiendum; amat enim hic Cicero brevitatem, ut paulo ante: *De publicis omnia mihi certa*: subaudi *significa*. Mei tamen veteres libri *seu*, non *sed*, omnes habent. Itaque cogor de mendo suspicari. MAN.

Papiam) Mulierem Papiae gentis, quae Ciceroni pecuniam debebat. ID.

XXV.

Scr. Athenis mense incerto A. V. C. 709.

Literas a Tirone creberrimas requirit.

CICERO FILIVS TIRONI S. P. D.

Etsi iusta et idonea usus es excusatione de intermissione literarum tuarum, tamen id ne saepius facias, rogo. Nam etsi de republica rumoribus et nuntiis certior fio, et de sua in me voluntate semper ad me perscribit pater; tamen de quavis minima re scripta a te ad me epistola semper fuit gratissima. Quare, quum in primis tuas desiderem literas, noli committere, ut excusatione potius expleas officium scribendi, quam assiduitate epistolarum. Vale.

XXVI.

Scr. anno incerto, fortasse illo tempore, quo Q. Cicero Asiam propraetore regebat.

Negligentiam in mittendis epistolis Tironi iocose exprobrat.

Q. CICERO TIRONI SVO S. P. D.

Verberavi te cogitationis tacito dumtaxat convicio, quod fasciculus alter ad me iam sine tuis literis perlatus est. Non potes effugere huius culpae poenam, te patrono. [1] Marcus est adhibendus: isque diu et multis lucubrationibus commentata oratione, vide ut probare possit, te non peccasse. Plane te rogo, sicut olim matrem nostram facere memini, quae lagenas etiam inanes obsignabat, ne dicerentur inanes aliquae fuisse, quae furtim essent exsiccatae: sic tu, etiamsi, quod scribas, non habebis, scribito tamen, ne furtum cessatione [2] quaesivisse videaris. Valde enim mi semper et vera et dulcia tuis epistolis nuntiantur. Ama nos, et vale.

(1) Recte hanc lectionem ex aliquot Mss. restituit Benedictus. Vulgo *poenam. De patrono,.... — Te patrono*) Id est, si tu ipse causam tuam agere velis.

(2) Sic rescripsi pro vulg. *cessationis*. Sensus est: inanes potius epistolas mitte et obsigna, ne in suspicionem venias, te plenas mihi invidisse et quasi sulfuratum esse.

XXVII.

Scr. Romae mense incerto A. V. C. 709.

Invehitur in consules designatos Hirtium et Pansam.

Q. CICERO TIRONI SVO S. P. D.

Mirificam mihi verberationem [1] cessationis epistola dedisti. Nam, quae parcius frater perscripserat, verecundia videlicet et properatione, ea tu sine assentatione, ut erant, ad me scripsisti; et maxime de consulibus designatis: quos ego penitus novi libidinum et languoris effeminatissimi animi plenos; qui nisi a gubernaculis recesserint, maximum ab universo naufragio periculum est. Incredibile est, quae ego illos scio, oppositis Gallorum castris, in aestivis fecisse; quos ille latro, nisi aliquid firmius fuerit, societate vitiorum deliniet. Res est aut tribunitiis aut privatis consiliis munienda. Nam isti duo vix sunt digni, quibus alteri Caesenam, [2] alteri Cossutianarum tabernarum

(1) Schutz rescripsit *usuram cessationis*, eo quod vulgata lectio inficeta esset, nec commode intelligi potest; nimis licenter, ut puto, propterea vulgatam retineo. *T.* — *Verberationem cessationis*) Quid potest esse durius, aut magis diversum a Marci fratris purissimo sermone? Dicit hoc: Valde me, quia cessaverim in literis ad vos mittendis, verberasti in epistola tua: pro, tacite reprehendisti. MAN. Vide Turnebi Adversaria lib. VIII, cap. 5.

De consulibus designatis) Hirtio et Pansa, in quos invehitur. Epistolae huius, Schütz. credidit diem et mensem posse assignari circa kalendas iunias. Nam mense quintili Marcum fratrem ipsum de Hirtio et Pansa parum honorifice iudicasse apparet ex epist. ad Att. XVI, 1. LEM.

Gallorum castris) Quo tempore in Gallia cum Caesare militabant. MAN.

Ille latro) Antonium intelligit, contra quem illi bellum gesturi erant. Existimat enim Quintus Antonium, nisi copiis suis viribusque confisus fuerit, alia via illos aggressurum esse: et omnia facturum, ut illos sibi placet, et in sententiam suam traducat. Putat eum id facile consequuturum similitudine vitae, et societate vitiorum. VICT.

Alteri Caesenam) Omnibus iniquus

fundamenta credas. Te, ut dixi, fero oculis. Ego vos a. d. III kalend. videbo, tuosque oculos, etiamsi te veniens in medio foro videro, dissuaviabor. Me ama. Vale.

erat Quintus, et nemini parcebat, dummodo irae suae ac furori obtemperaret. De ambobus illis coss. design. pessime sentiebat: verumtamen quantum suspicari possumus, alterum illorum ignaviorem inertioremque altero existimabat: nam quem aliquid consilii habere putabat, vix dignum esse dicebat cui Caesena committeretur. Alterum, qui nullius consilii esset, sed penitus infirmi ingenii, ac intemperantissimae naturae, vix recte posse iudicabat curare fundamenta Cossutianarum tabernarum. IN. Vide iterum Turnebi Adversaria VIII, 5. — *Caesenam* etc. Hoc iam Manutio suspectum fuit. Codices Mss. vario corrupti. Totus hic locus sine melioribus libris vix tuto sanandus.

EPISTOLARVM AD FAMILIARES FINIS.

INDEX EPISTOLARVM

AD

FAMILIARES

TEMPORIS ORDINE POSITARVM, ET ANNIS QVIBVS SCRIPTAE SVNT ALLIGATARVM.

A. V. C. 691.

D. Iunio Silano, L. Licinio Murena Coss.

Lib. V.	epist.	7.
— V.	—	1.
— V.	—	2.
— V.	—	6.

A. V. C. 692.

M. Valerio Messalla, M. Pupio Pisone coss.

Lib. V.	epist.	5.

A. V. C. 695.

L. Calpurnio Pisone Caesonino, A. Gabinio coss.

Lib. XIV.	epist.	4.
— XIV.	—	2.
— XIV.	—	1.
— XIV.	—	3.

A. V. C. 696.

P. Cornelio Lentulo Spinthere, Q. Caecilio Metello Nepote coss.

Lib. V.	epist.	4.
— VII.	—	26.

A. V. C. 697.

Cn. Cornelio Marcellino, L. Philippo coss.

Lib. I.	epist.	1.
— I.	—	2.
— I.	—	3.
— I.	—	4.
— I.	—	5.
— I.	—	5. extr.
— I.	—	6.
— V.	—	12.
— V.	—	3.
— I.	—	7.
— XIII.	—	6.

A. V. C. 698.

Cn. Pompeio Magno II, M. Licinio Crass. II coss.

Lib. VII.	epist.	23.
— I.	—	8.
— VII.	—	1.
— XIII.	—	74.
— XIII.	—	40.

A. V. C. 699.

L. Domitio Ahenobarbo, Appio Claudio Pulchro coss.

Lib. V.	epist.	8.

Lib. VII. epist. 5.
— VII. — 6.
— VII. — 7.
— VII. — 8.
— VII. — 9.
— VII. — 10.
— VII. — 16.
— I. — 9.
— VII. — 17.
— XIII. — 60.
— XIII. — 74.
— XIII. — 42.
— XIII. — 41.
— XIII. — 49.
— I. — 10.

A. V. C. 700.
Sub interregno.

Lib. II. epist. 1.
— VII. — 11.
— II. — 2.
— II. — 3.
— VII. — 12.
— VII. — 13.
— VII. — 15.
— VII. — 18.
— II. — 4.
— II. — 5.
— V. — 17.
— VII. — 14.

Cn. Domitio Calvino, M. Valerio Messala coss.

Lib. II. epist. 6.

A. V. C. 701.
Coss. Cn. Pompeio Magno III, primum sine collega, ex kal. sext. Q. Caecilio Metello collega.

Lib. V. epist. 18.
— III. — 1.

Lib. XIII. epist. 75.
— VII. — 2.

A. V. C. 702.
Ser. Sulpicio Rufo, M. Claudio Marcello coss.

Lib. III. epist. 2.
— III. — 3.
— VIII. — 1.
— III. — 4.
— XIII. — 1.
— II. — 8.
— VIII. — 2.
— VIII. — 3.
— III. — 5.
— VIII. — 4.
— VIII. — 5.
— VIII. — 9.
— XV. — 3.
— III. — 6.
— XV. — 7.
— XV. — 8.
— XV. — 9.
— XV. — 12.
— XV. — 2.
— XV. — 1.
— III. — 8.
— VIII. — 8.
— II. — 9.
— VIII. — 10.
— II. — 10.
— II. — 7.
— VII. — 32.
— XIII. — 53.
— XIII. — 56.
— XIII. — 55.
— XIII. — 61.
— XIII. — 62.
— XIII. — 64.
— XIII. — 65.
— XIII. — 9.

A. V. C. 703.

L. Aemilio Paullo, C. Claudio Marcello coss.

Lib.	XV.	epist.	4.
—	XV.	—	10.
—	XV.	—	13.
—	XV.	—	14.
—	VIII.	—	6.
—	X.	—	65.
—	III.	—	7.
—	II.	—	14.
—	IX.	—	25.
—	XIII.	—	59.
—	XIII.	—	58.
—	III.	—	9.
—	XIII.	—	63.
—	XIII.	—	54.
—	XIII.	—	57.
—	II.	—	11.
—	II.	—	13.
—	II.	—	18.
—	XIII.	—	2.
—	XIII.	—	3.
—	III.	—	10.
—	II.	—	19.
—	II.	—	12.
—	III.	—	11.
—	XV.	—	5.
—	VIII.	—	11.
—	II.	—	17.
—	VIII.	—	13.
—	II.	—	15.
—	XV.	—	11.
—	III.	—	12.
—	III.	—	13.
—	XV.	—	6.
—	VIII.	—	12.
—	VIII.	—	14.
—	XIV.	—	5.
—	XVI.	—	1.
—	XVI.	—	2.
—	XVI.	—	3.
—	XVI.	—	4.
—	XVI.	—	5.
—	XVI.	—	6.
—	XVI.	—	7.
—	XVI.	—	9.

A. V. C. 704.

C. Claudio Marcello, L. Cornelio Lentulo Crure coss.

Lib.	XVI.	epist.	11.
—	V.	—	20.
—	XIV.	—	14.
—	XVI.	—	12.
—	XIV.	—	18.
—	XVI.	—	8.
—	VIII.	—	15.
—	IV.	—	1.
—	VIII.	—	16.
—	IV.	—	2.
—	II.	—	16.
—	V.	—	19.
—	XIV.	—	7.

A. V. C. 705.

C. Iul. Caesare II, P. Servilio Vatia Isaurico coss.

Lib.	VIII.	epist.	17.
—	IX.	—	9.
—	XIV.	—	8.
—	XIV.	—	21.
—	XIV.	—	6.
—	XIV.	—	12.
—	XIV.	—	19.
—	XIV.	—	9.
—	XIV.	—	17.
—	XIV.	—	16.

A. V. C. 706.

C. Iulio Caesare dictatore, M. Antonio magistro equitum.

Lib. XIV.	epist.	11.
— XIV.	—	15.
— XIV.	—	10.
— XIV.	—	13.
— XIV.	—	24.
— XIV.	—	23.
— XV.	—	15.
— XIV.	—	22.
— XIV.	—	20.
— XV.	—	21.

A. V. C. 707.

C. Iulio Caesare III, M. Aemilio Lepido coss.

Lib. IX.	epist.	1.
— VI.	—	22.
— IV.	—	15.
— XIII.	—	29.
— XIII.	—	78.
— XIII.	—	79.
— XIII.	—	10.
— V.	—	21.
— IX.	—	3.
— IX.	—	2.
— IX.	—	4.
— IX.	—	6.
— IX.	—	7.
— IX.	—	5.
— IX.	—	16.
— IX.	—	18.
— VII.	—	3.
— IX.	—	19.
— IX.	—	17.
— IX.	—	20.
— IX.	—	13.
— VII.	—	4.
— IV.	—	3.
— XIII.	—	68.
Lib. IV.	epist.	13.
— IV.	—	7.
— VI.	—	13.
— IV.	—	8.
— VII.	—	27.
— IV.	—	9.
— IV.	—	4.
— VI.	—	6.
— VII.	—	33.
— VII.	—	28.
— IX.	—	15.
— IX.	—	26.
— VI.	—	14.
— VI.	—	8.
— VI.	—	9.
— VI.	—	7.
— VI.	—	5.
— IV.	—	11.
— XIII.	—	11.
— XIII.	—	12.
— XIII.	—	13.
— XIII.	—	14.
— XIII.	—	17.
— XIII.	—	18.
— XIII.	—	19.
— XIII.	—	20.
— XIII.	—	21.
— XIII.	—	22.
— XIII.	—	23.
— XIII.	—	24.
— XIII.	—	25.
— XIII.	—	26.
— XIII.	—	27.
— XIII.	—	28.
— XIII.	—	30.
— XIII.	—	31.
— XIII.	—	32.
— XIII.	—	33.
— XIII.	—	34.
— XIII.	—	35.

Lib. XIII.	epist.	36.
— XIII.	—	37.
— XIII.	—	38.
— XIII.	—	39.
— XIII.	—	66.
— XIII.	—	67.
— XIII.	—	69.
— XIII.	—	70.
— XIII.	—	71.
— XIII.	—	72.
— IV.	—	12.
— XII.	—	11.
— IV.	—	14.

A. V. C. 708.

C. Iulio Caesare dictatore simul cos. IV, M. Aemilio Lepido Mag. Equitum suffectis in tres ultimos menses Q. Fabio Maximo, C. Trebonio coss.

Lib. VI.	epist.	1.
— XV.	—	18.
— IX.	—	10.
— XV.	—	17.
— VI.	—	18.
— XV.	—	16.
— XV.	—	19.
— VI.	—	3.
— IV.	—	10.
— VI.	—	4.
— VI.	—	10.
— IX.	—	11.
— IX.	—	13.
— XIII.	—	15.
— XIII.	—	16.
— IV.	—	5.
— V.	—	13.
— VI.	—	2.
— IV.	—	6.
— IV.	—	12.
— V.	—	14.
Lib. V.	epist.	15.
— VI.	—	21.
— V.	—	9.
— IX.	—	8.
— XIII.	—	77.
— VI.	—	19.
— VI.	—	20.
— VII.	—	24.
— VII.	—	25.
— VI.	—	11.
— XII.	—	17.
— XIII.	—	4.
— XIII.	—	5.
— XIII.	—	8.
— XIII.	—	7.
— XII.	—	18.
— V.	—	11.
— VII.	—	29.
— V.	—	10. extr.
— IX.	—	12.

A. V. C. 709.

C. Iulio Caesare V. M. Antonio coss.

Lib. VII.	epist.	30.
— XIII.	—	50.
— V.	—	10.
— XII.	—	19.
— VII.	—	31.

A. V. C. 709.

inde ab idibus Martiis M. Antonio et Cn. Cornelio Dolabella coss.

Lib. VI.	epist.	15.
— VI.	—	16.
— XI.	—	1.
— VI.	—	17.
— XVI.	—	23.
— IX.	—	14.
— XVI.	—	24.
— XII.	—	1.

Lib. XV. epist. 20.
— XI. — 2.
— XII. — 16.
— XI. — 27.
— XI. — 28.
— XI. — 29.
— VII. — 20.
— VII. — 19.
— XI. — 3.
— X. — 1.
— XI. — 4.
— XII. — 2.
— XII. — 3.
— XII. — 23.
— X. — 2.
— XI. — 5.
— XI. — 6.
— XI. — 7.
— XII. — 22.
— XVI. — 27.
— XVI. — 21.
— XVI. — 25.
— XII. — 21.
— XII. — 26.
— XV. — 27.
— XI. — 16.
— XI. — 12.
— X. — 4.

Anno et mense incerto intra A. V. C. 706 et 709.

Lib. IX. epist. 21.
— IX. — 22.
— XVI. — 22.
— XVI. — 17.
— XVI. — 20.
— XVI. — 13.
— XVI. — 14.
— XVI. — 15.
— XVI. — 10.
— XVI. — 18.

Lib. XVI. epist. 19.
— XVI. — 16.
— XIII. — 43.
— XIII. — 44.
— XIII. — 45.
— XIII. — 46.
— XIII. — 47.
— XIII. — 48.
— XIII. — 51.
— XIII. — 52.

A. V. C. 710.

C. Vibio Pansa, A. Hirtio coss.

Lib. XII. epist. 24.
— XI. — 8.
— X. — 3.
— XII. — 4.
— X. — 28.
— XII. — 5.
— IX. — 24.
— X. — 5.
— XII. — 11.
— X. — 31.
— X. — 6.
— X. — 27.
— X. — 8.
— X. — 7.
— XII. — 7.
— X. — 10.
— X. — 12.
— XII. — 28.
— XII. — 29.
— XII. — 6.
— X. — 30.
— X. — 9.
— XI. — 9.
— XII. — 25.
— XI. — 10.
— X. — 14.
— XI. — 11.
— XII. — 12.

Lib. X.	epist.	11.
— X.	—	15.
— XI.	—	22.
— X.	—	17.
— X.	—	16.
— XII.	—	30.
— XI.	—	18.
— XI.	—	19.
— X.	—	34.
— X.	—	25.
— X.	—	18.
— X.	—	22.
— X.	—	15.
— X.	—	13.
— X.	—	19.
— XI.	—	12.
— X.	—	33.
— X.	—	21.
— X.	—	26.
— XI.	—	14.
— XI.	—	20.
— XI.	—	23.
— X.	—	20.

Lib. X.	epist.	35.
— XI.	—	13.
— XII.	—	15.
— XII.	—	14.
— XI.	—	26.
— XI.	—	21.
— XI.	—	24.
— X.	—	23.
— X.	—	32.
— XII.	—	8.
— XII.	—	9.
— XII.	—	13.
— XI.	—	25.
— XII.	—	10.
— X.	—	24.

Annis incertis.

Lib. XVI.	epist.	26.
— V.	—	16.
— XII.	—	20.
— VII.	—	21.
— VII.	—	22.
— X.	—	29.
— XIII.	—	76.

M. TVLLII CICERONIS

EPISTOLARVM

AD ATTICVM

LIBRI XVI.

EPISTOLARVM AD ATTICVM OMNIVM

SYNOPSIS

Quo facilius ordo cuiusque epistolae, et rerum quae iis exponuntur series perspiciatur, Epistolarum ad Atticum quasi summarium quoddam proponemus, depromptum ex opere F. Schoell, cui titulus: *Geschichte der Raemisches Literaturs.*

Primo libro continentur undecim epistolae, quae ante consulatum Ciceronis, seu annum V. C. 690, scriptae fuerunt. Hoc autem anno nullae sunt: Atticus enim a Cicerone Consule non discessit. Repetitur literarum commercium ann. 692, tresque epistolae ultimae sunt ann. 693.

Huius anni reliqua pars et totus annus 694 librum secundum complent.

Tertio reperiuntur omnes literae, quae ad Clodianas inimicitias spectant, quaeque ad Atticum exsul Cicero scripsit.

Quartus liber continet ab anno 696–699, a reditu Ciceronis usque ad M. Valerium Messalam, et Cn. Domitium Calvinum coss. Abrumpitur inde commercium a mense novembri 699 ad maium ann. 702, quo tempore Cicero provinciam Ciliciam profectus est. Quae autem et in itinere, et in administratione provinciae scriptae sunt, eae omnes quintum et sextum librum faciunt, cuius extrema quidem data est a. d. XV kal. nov. A. V. C. 703 Athenis, quum ibi Cicero provincia decedens commoraretur.

Septimi libri prima videtur Athenis scripta; secunda autem Brundisii, quo appulit VII kalend. decemb. Herculanum venit a. d. VIII id. decemb. Pridie nonas ianuar. 704 accessit ad Vrbem, quam spe triumphi nolebat ingredi. Sed mox recessit, postquam audivit Caesarem, traiecto Rubicone, Romam pergere.

Octavo libro exponuntur quae gesta sint per sedecim dies ann. 704, donec Pompeius a Caesare Brundisii obsessus navibus profugit in Graeciam.

Nonus incipit pridie nonas martias ann. 704 ad extremum hunc mensem.

Decimus incipit a. d. III non. april. ad III id. iunii. Tribus autem his libris sollicitudo Ciceronis et de concilio capiendo dubitatio deprehenditur. Denique III idus iunias nave conscensa ad Pompeium proficiscitur: post aliquot mensium intervallum scribuntur quaedam literae, ex Epiro, ex castris Pompeii, denique Brundisii, quo post cladem Pharsalicam regressus erat, quae quidem quinque et viginti numero, ab ineunte februario ann. 705 ad mensem quintilem, undecimum librum cumulant. Rumpitur iterum series: duodecimi autem libri priores quatuor scriptae sunt ann. 707, mense maio; sequentes ad medium ann. 708 producuntur. Reliqui sex huius anni menses librum tredecimum implent. Renovatur commercium post necem Caesaris, idibus mart. 709, quo ex tempore epistolas ad idus maias quartus decimus habet. Quintus decimus ad nonas quintiles, huius anni; sextus decimus autem ad mensem novembrem procedit

ARGVMENTVM

LIBRI PRIMI

Libri huius epistolae partim ante consulatum Ciceronis, partim post consulatum scriptae sunt. Nam toto consulatus illius tempore Atticus Romae fuit, omnium consiliorum et actionum eius monitor, adiutor, et administer. Porro illae, quae consulatum antecedunt, quae sunt numero novem, nimirum usque ad eam quae incipit, *Teucris illa*, nihil sane continent quod ad historiam magnopere pertineat. Consequentes vero, usque ad epistolam, *Nihil mihi*, M. Messala et M. Pisone Coss. datae, primum, rem Clodii narrant, ut domi C. Caesaris cum vestitu muliebri deprehensus fuerit, quum pro populo fieret; totumque de re illa iudicium, quo non modo praeter fas et aequum, sed etiam praeter omnium hominum opinionem, absolutus fuit: deinde, quam mortuo plausu populus Romanus Pompeium exceperit e nobili illa Asiatica expeditione redeuntem. Nam quum nobiles homines, in iis L. Lucullum cum primis, haberet infensos: illos, quia hominis potentiam aegre ferrent, adeo crevisse, ut iam formidabilis posset esse; hunc, quia erepti sibi triumphi de Mithridate, iam fere debellato, haereret memoria: non modo obtinere nunquam potuit ut acta sua a populo confirmarentur, deque militum praemiis decerneretur: sed ne illud quidem, ut rebus ab se gestis recitandis plausus ex animo daretur. Atque id est quod ait epistola XIII: *Prima concio Pompeii qualis fuerit, scripsi ad te antea: non iucunda miseris, inanis improbis, beatis non grata, bonis non gravis.* Quae quidem res omnium, quae deinceps secuta sunt, malorum fons et origo fuit. Nam quod nec per Messalam et Pisonem primo anno, nec per Metellum et Afranium, ex quibus hunc omnibus invitis per largitionem et ambitum, quo acta sua confirmarentur, creandum curaverat sequenti anno; quod per Flavium Tribunum pleb. ut lex agraria perferretur, impetrare non potuit: coitione facta cum Caesare et M. Crasso, anno tertio obtinuit, Caesare in primis Consule declarato. Tres ultimae epistolae, Q. Metello Celere, L. Afranio Coss. missae sunt: quorum consulatu de Clodio ad

plebem traducendo agi coeptum est. Quare si ratio temporum subducatur, intelligemus tam paucas libri huius epistolas, annis amplius octo scriptas fuisse: nempe a Consulatu minimum L. Caecilii Metelli Cretici, et Q. Marcii Vatiae, qui aedilitatem Ciceronis statim secutus est, usque ad eos quos proxime diximus Coss. Scite autem Manutius primas epistolas distribuisse videtur, et quasi in suum locum singulas revocasse; ut nullo negotio, quando primum inter eos initium scribendi factum est, cognosci possit.

M. T. CICERONIS
EPISTOLARVM
AD ATTICVM
LIBER PRIMVS (1)

I.

Scr. Romae A. V. C. 688 mense Quintili.

Consulatum Cicero quum anno sequente petiturus esset, petitionis rationem exponit, et competitores nominat 1. *Deinde de iis, qui hoc anno petebant refert* 2. *Tum rogat, ut sibi ignoscat Atticus, quod eius avunculo Caecilio adversus Satrium adesse noluerit* 3. *Denique pro Hermathena sibi missa gratias agit.*

CICERO ATTICO S.

Petitionis nostrae, quam tibi summae curae esse scio, huiusmodi ratio est, quod adhuc coniectura provideri possit. Prensat unus P. Galba: sine fuco ac fallaciis, more maiorum, negatur. Vt opinio est hominum, non aliena rationi nostrae fuit illius haec praepropera prensatio. Nam illi ita negant vulgo, ut mihi se debere dicant. Ita quiddam spero nobis

(1) Vix opus erat, ut moneremus, harum Epistolarum lectionem planiorem fore iis, qui Vitam Attici a Nepote conscriptam adierint ac praelegerint. Nos eam praetermittimus; facile enim cuivis est obvia. Typ.

Petitionis nostrae) Petitionis nostrae consulatus, sed futurae anno sequenti. Nunc enim tantum prensare cogitat, L. Aurelio Cotta, L. Torquato coss. Corr. — *Petitionis nostrae*) Bene Man. docuit hoc non accipiendum, quasi Cicero iam hoc ipso anno consulatum petiisset. Imo sequente demum anno petiturus erat. Et hoc anno prensabat, h. e. civibus praesertim in tributis comitiis causam suam commendabat, eorumque animos tentabat ac suffragia sibi conciliare studebat.

profici, quum hoc percrebrescit, plurimos nostros amicos inveniri. Nos autem initium prensandi facere cogitaramus eo ipso tempore, quo tuum puerum cum his literis proficisci Cincius dicebat, in campo, comitiis tribuniciis, a. d. XVI kalend. sext. Competitores, qui certi esse videantur, Galba, et Antonius, et Q. Cornificius. Puto te in hoc aut risisse, aut ingemuisse. Vt frontem ferias, sunt, qui etiam Caesonium putent. Aquillium non arbitramur, qui denegavit, et iuravit morbum, et illud suum regnum iudiciale opposuit. Catilina, si iudicatum erit, meridie non lucere, [1]

Ita quiddam) Creber ille rumor de multorum erga nos propensa voluntate nobis nonnihil, ut spero, proderit ad obtinenda populi suffragia. Bos.

A. d.) Concise dicebant *ante diem*, pro, ante diem finitum, proindeque ipso die. Inde Paulus Iurisconsultus lib. III ad legem Papiam et Iuliam, quum docere vellet his verbis, *ante diem decimum kalendas*, et, *post diem decimum kalendas*, diem ipsum decimum kalendas significari, sic scripsit: *ante diem decimum kalendarum*, *post diem decimum kalendarum: neutro enim sermone undecim dies significantur.* In eandem quoque sententiam Vlpianus libro XIX ad edictum, *qui*, inquit, *ante kalendas proximas stipulatur*, *similis est ei*, *qui kalendis stipulatur.* Haec enim verba, *ante kalendas*, sic accipienda putat Vlpianus, quasi dictum esset *ante diem kalendas.* Id.

Antonius) Hic in aedilitate et praetura Ciceronis fuerat collega, fuitque post etiam in consulatu. Man.

Q. Cornificius) Qui trib. pleb. fuit Q. Hortensio et Q. Metello coss. Verr. Act. I, 10. Corr.

Vt frontem ferias) Frontem vel femur ferire est indignantis, tam apud Graecos, quam Latinos. Popma. Incrementum est in verbis Tullii: de Cornificio aut risum aut dolorem fore Attico; de Caesonio indignationem: nam prius esse ridiculum, posterius indignissimum. Ivn.

Caesonium) Qui mecum fuit aedilis designatus. Verr. Act. I, 20. Corr.

Aquillium) C. Aquillium Gallum Iurisconsultum: Orat. pro A. Caecina; qui tunc et ipse Praetor erat. Ascon. in Orat. pro Cornel. Id.

Regnum iudiciale) Dubito an referam ad iudicandi rationem, an ad privatum munus respondendi de iure. Vtrumque convenit Aquilio. Nam et iudicem saepe eum fuisse captum verisimile est, et ostendit Oratio pro Quintio. Malim tamen ad privatum munus referre. Fuit enim tum vere augustum id, quum quidem insignia fuerunt, teste Cicerone, olim transverso foro obambulare, postea sedere in atrio suo, in sella honorabili, sive solio. Casavb.

(1) I. e. in manifestissimo scelere tamen absolutus erit.

certus erit competitor. De Aufidio et de Palicano, non puto te exspectare, dum scribam.

De iis, qui nunc petunt, Caesar certus putatur. Thermus cum Silano contendere existimatur; qui sic inopes et ab amicis et existimatione sunt, ut mihi videatur non esse ἀδύνατον Curium obducere. Sed hoc praeter me nemini videtur. Nostris rationibus maxime conducere videtur, Thermum fieri cum Caesare. Nemo est enim ex iis, qui nunc petunt, qui, si in nostrum annum reciderit, firmior candidatus fore videatur; propterea quod curator est viae Flaminiae, quae tum erit absoluta [sane facile]. Eo libens Thermum Caesari consulem accedere viderim. [1]

Qui nunc petunt) Vt proximis comitiis consules designentur. Nam caeteri, quos nominavit, non petebant, sed prensabant ad insequentis anni petitionem. MAN.

Caesar) L. Iulius Caesar: ep. seq.

Thermus) Is est C. Minucius Thermus, qui post ex adoptione, quum in familiam patriciam transiisset, C. Marcius Figulus appellatus. IVN.

Silano) D. Iulio Silano, qui cum L. Licinio Murena consul fuit. MAN.

Αδύνατον) Quod fieri non potest.

Curium obducere) Virum flagitiis atque facinoribus coopertum; quem censores, probri causa, senatu moverant, ut refert Sallustius. Itaque quum vellet ostendere Thermum et Silanum gratia et existimatione, quo tempore haec scribebat, parum valere, eos cum despicatissimo illo viro comparavit, aitque ἀδύνατον non esse illum adversus eos deducere ad petendum consulatum. Est ergo *abducere*, aliquem contraducere, qui alteri adversetur. De hoc Curio intelligendus est locus hic libri secundi: *iacet enim ille sic ut πτῶσις Curiana stare videatur*. Bos.

Quae tum erit absoluta) Ait Cicero fore anno proxime sequenti, quo ipse petiturus erat consulatum, ut Thermus, qui, quum haec scribebantur, inops erat ab amicis, plurimum gratia valeret apud populum; quod tum facile absoluta foret via Flaminia, quam ille reficiendam curabat. Ea enim curatione sibi nullo negotio studia acquisiturus erat vulgi. Ergo post vocem *facile*, statuenda est ea distinctionis nota, qua ambitus orationis terminari solent, h. e, τελεία στιγμή. ID.

(1) Mire hic locus corruptus in Mss. et varie tentatus. Sequutus sum Gronovium, nisi quod pro *addiderim*, dedi *accedere viderim*. — *Eum liberi θερμὸν ciceri consuli accuderint*) Locus corruptus. Sequimur I. V. L. quum tamen *liberi* nusquam videam; coniecit Manut. *Eum libenter non Caesari consulem addiderim*. Acutior etiam Bosius, veterum literularum vestigia persequutus, legit: *Eum libens θέρμον, ciceri consuli accuderim*. Hic, inquit, lepidissima est allusio ad no-

Petitorum haec est adhuc informata cogitatio. Nos in omni munere candidatorio fungendo summam adhibebimus diligentiam: et fortasse, quoniam videtur in suffragiis multum posse Gallia, quum Romae a iudiciis forum refrixerit, excurremus mense septembri legati ad Pisonem, ut ianuario revertamur. Quum perspexero voluntates nobilium, scribam ad te. Cetera spero prolixa esse, his dumtaxat urbanis competi-

tationes nominum Ciceronis et Thermi: nam ut Cicero a cicere, ita Thermus ἀπὸ τοῦ θέρμου, id est, a lupino videtur appellatus. Itaque festive scribit Cicero se consulem factum libenter cusurum θέρμον, hoc est, lupinum cum cicere, indicans, se non invito animo sibi adiuncturum collegam in consulatu Thermum; nam verbum *accuderim* quam apte conveniat ciceri et lupino, aliisque leguminibus, satis intelligi potest ex hoc proverbio Terentiano, *haec cudetur in me faba*. Haec Bosius. — Muretus aliam inde sententiam elicit, mutato *eum* in *tum*, et particula negante addita: *tum libens Thermon Ciceri non accuderim*. Aberat enim Bosius a Tullii mente, qui Thermum non optabat consulem fieri anno sequenti, quo ipse petiturus erat, sed verebatur ne in illum annum candidatus recideret. Quod copiose, atque eleganter, ut solet, exponit Muretus, Var. Lect. XIX, 10. Olivetus lectionem vulgatam, etsi insulsam, retinere cum Graevio maluit, quam Tullio aliorum verba et sensa tribuere. Lem. — *Informata cogitatio*) Haec est, inquit, vel mea, vel hominum de tota candidatorum ratione opinio, atque animi iudicium, imperfectum scilicet, et quod adhuc coniectura provideri possit. Malasp.

Informata cogitatio) Fortasse leg. *cogitatione ratio.*

Refrixerit) Hoc est, quum minus licebit Romae iudiciis vacare. Intelligit ultimos anni menses. Nam ex secunda Verrina apparet post Sextilem plerosque dies quatuor sequentium mensium dies fuisse ludis dicatos. Vide Hotom. lib. I Observ. c. 16. Casaub.

Legati) Non, legati ad Pisonem, sed excurremus ad Pisonem, legati. Quam autem hic legationem significat, liberam, opinor: quin senatori ab urbe diutius abesse, nisi iure liberae legationis impetrato, non licebat. Man.

Pisonem) C. Calpurnius Piso Galliam Narbonensem proconsule alterum iam annum administrabat: ad quem impetrata libera legatione excurrere volebat, ut per Galliam Togatam et Cispadanam transiens, appellaret rogaretque colonias et municipia, quae suffragii ius habebant, et ianuario mense reverti ad obeunda rursus iudicia. Pop.

Prolixa) Puto vocem *prolixus* proprie de vestibus dici. Est enim prolixus quasi valde laxus, *a* in *i*, ut in *inficetus*. Notabis tamen fere apud auctores de magnitudine vel longitudine accipi videri, ut Terent. *prolixus capillus*. Plin. *prolixae abietes*. Inde translate apud Cic. *prolixus animus* pro propensus: et *res prolixae* apud Gell. hoc est secundae. Sic hoc

toribus. Illam manum tu mihi cura ut praestes, quoniam propius abes, Pompeii, [1] nostri amici. Nega me ei iratum fore, si ad mea comitia non venerit. Atque haec huiusmodi sunt.

Sed est, quod abs te mihi ignosci pervelim. Caecilius, avunculus tuus, a P. Vario quum magna pecunia fraudaretur, agere coepit cum eius fratre Caninio Satrio de iis rebus, quas eum dolo malo mancipio accepisse de Vario diceret. Vna agebant ceteri credi-

loco *prolixa*, pro secunda. Casavb.

Vrbanis competitoribus) Hoc ita interpretor: Modo quidem res mihi futura sit tantum cum iis, qui nunc in urbe sunt; quasi dicat: Nam si in urbem redierint multi nobiles qui absunt, vereor ne parum firmus futurus sim candidatus. *Vrbani* sunt, qui in urbe sunt. Sic apud Plaut. *Vrbani fiunt rustici*. Id.

Illam manum) Nobiles viros cum Pompeio in Asiam ad bellum Mithridaticum profectos. Man.

Cura ut praestes) Effice, ut meam petitionem adiuvent, missis Romam epistolis ad propinquos, et familiares. Id.

Quoniam propius abes) Quum tu in Graecia sis, minus abes a Pompeio, quam ego, qui sum Romae: itaque per literas et cum ipso potes, et cum iis, qui una sunt, de honore meo commodius agere. Est autem, *Propius abesse*, minus distare. Id.

(1) H. e. fac, ut mihi caveas ab hominibus nobilibus, qui Pompeium in Mithridaticum bellum sequuti sunt, ne ex his mihi quidam competitores accedant, Pompeii auctoritate fulti.

Nega) Dic illi me non tam ut veniat ad mea comitia optare, quam ut apud se retineat, quos in suo comitatu habet viros nobiles, quorum erant fortasse aliqui praetorii, qui si Romae affuissent, Ciceroni praeripere potuissent consulatum: ideo modo dicebat *his urbanis dumtaxat competitoribus*. Casavb. Non minus arguta sententia erit, si *negant* legeris. Nam quod amici Pompeii deprecabantur, id Cicero facete negare eos aiebat, ut illud Crassi de Oratore (cap. 64): *At tu negaras te mihi molestum futurum*. Posse autem Pompeium venire ad commendandum candidatum, si non Romam, at in extremam provinciam, ex Caesaris commentariis perspicitur. Ipse enim quotannis, rebus relictis, veniebat. Mvr.

Dolo malo) P. Varius quum aeris alieni plurimum contraxisset, ut creditores fraudaret, bona sua mancipio tradiderat Caninio fratri. Id quum animadvertissent creditores, agere coeperunt adversus Caninium, quod is dolo malo, ad se fraudandos, Varii bona mancipio accepisset. Quae actio a iurisconsultis nostris appellatur Pauliana. Sed nondum proprio nomine prodita fuerat tempore Ciceronis. Idcirco eius loco agebatur de dolo, quod iudicium dare solebat praetor, ubi propria actio deficiebat iis de rebus, quae dolo malo factae esse dicebantur. Bos.

tores, in quibus erat Lucullus, et P. Scipio, et is, quem putabant magistrum fore, si bona venirent, L. Pontius. [Verum hoc ridiculum est, de magistro nunc cognoscere]. [1] Rogavit me Caecilius, ut adessem contra Satrium. [2] Dies fere nullus est, quin hic Satrius domum meam ventitet. Observat L. Domitium maxime: me habet proximum. Fuit et mihi et Q. fratri magno usui in nostris petitionibus. Sane sum perturbatus, quum ipsius Satrii familiaritate, tum Domitii, in quo uno maxime ambitio nostra nititur. Demonstravi haec Caecilio: simul et illud ostendi, si ipse unus cum illo uno contenderet, me ei satisfacturum fuisse: nunc in causa universorum creditorum, hominum praesertim amplissimorum, qui sine eo, quem Caecilius suo nomine perhiberet, facile causam communem sustinerent, aequum esse, eum et officio meo consulere, et tempori. Durius accipere

Lucullus) L. Licinius Lucullus, cuius familiaris erat Q. Caecilius. Nepos in Attici vita. L. vero Lucullus triennio ante Ciceronis consulatum victor a Mithridatico bello revertit. Corr.

P. Scipio) Qui adoptatus a Metello, Q. Caecilius Metellus Pius Scipio postea fuit appellatus. Id.

Magistrum) Scilicet auctionis.

Ridiculum est de magistro) Sensus huius loci hic videtur esse: Ridiculum est nunc loqui et censere de magistro, quum incertum sit plane an Varium damnaturi sint iudices, et eius bona subiecturi hastae, cui praesit magister. Graev.

(1) Vocis inclusa mihi videntur insititia.

(2) Nempe ut patronus, sive orator.

L. Domitium) Hic est L. Domitius Ahenobarbus, singularis Ciceronis amicus: quod re declaravit, praetor quum esset, exsulante Cicerone. Gr.

Qui sine eo, quem Caecilius) Id est, *qui sine ea persona quam ipse Caecilius pro se, et proprio nomine, magna cum laude cuique gratam ferret.* Haec in margine Bosii Baluziani, de quo in praefatione diximus. Nos hunc esse sensum arbitramur: Etiamsi nullus perhiberetur, qui ageret nomine Caecilii, fore tamen satis multos, *qui sine eo facile causam communem sustinerent.* Oliv.

Perhiberet) Exhiberet: nisi forte legendum sit, *praeberet.* Corr.

Officio) Ne cogar contra officium accusare de me optime meritum virum Satrium. Casaub.

Tempori) Petitionis. Corr.

hoc mihi visus est, quam vellem, et quam homines belli solent; et postea prorsus ab instituta nostra paucorum dierum consuetudine longe refugit. Abs te peto, ut mihi hoc ignoscas, et me existimes humanitate esse prohibitum, ne contra amici summam existimationem miserrimo eius tempore venirem: quum is omnia sua studia et officia in me contulisset. Quod si voles in me esse durior, ambitionem putabis mihi obstitisse. Ego autem arbitror, etiamsi id sit, mihi ignoscendum esse: ἐπεὶ οὐχ ἱερήϊον, οὐδὲ βοείην. [1] Vides enim, in quo cursu simus, et quam omnes gratias non modo retinendas, verum etiam acquirendas putemus. Spero tibi me causam probasse; cupio quidem certe.

Hermathena tua valde me delectat, et posita ita belle est, ut totum gymnasium ἡλίου ἀνάθημα esse videatur. Multum te amamus.

Summam existimationem) *Summa existimatio*, est res a qua omnis eius existimatio pendet, et in discrimen venit: ut *summa respublica* est res in qua vertitur salus totius reipublicae, ut pluribus docet Gronovius ad Liv. XXVI, 10. Graev. — Nempe infamia notabantur qui de dolo malo condemnati erant, aut praemio pacti erant, ne secum ageretur. Vide in Edicto praetoris, quod profert Iulian. lib. I, D. de dolo malo. Lem.

(1) *Quia non taurum, neque tergus bubulum*, supple *capto*: nam ex Homero sumi debet ἄρνυμαι. Homerus Iliados ψ, 159 pronuntiat hos versus de Achille, qui Hectorem contento cursu sequebatur. Virgil. Aen. XII, 764: *Neque enim levia, aut ludicra petuntur Praemia* etc. Sensus est: Quod avunculo tuo non satisfecerim, et causam fateor ambitionem fuisse, et mihi tamen arbitror esse ignoscendum, quod, ut vides, haec me ambitio, quasi cursus quidam, non ad ludicrum, aut inane praemium, sed ad consulatum ferat. Man.

Hermathena tua) Signum erat in una basi commune *Mercurio* et *Minervae*: posuit autem istud signum Cicero in gymnasio suo, id est, in Academia villae Tusculanae (non in villa, quae Academia dicebatur), propterea quod Mercurius deus est omnium gymnasiorum communis, tam eorum quae animi sunt, quam eorum quae corporis. Minerva autem singularis et propria erat gymnasii, quod instituerat ad cultum animi tantum, et ad disputationes commentationesque de philosophiae studiis, quum liberalium artium praeses sit. Turn.

Ἡλίου ἀνάθημα) *Solis donum*. Si locus sanus est, haec, auctoribus do-

ctis hominibus, sententia est: tua Hermathena gymnasio nostro tantum splendoris et ornamenti affert, ut gymnasium nostrum nobis pulcherrimum videatur. Sed non negabo, mihi *totum* illud huic interpretationi, atque adeo lectioni non satis consentire videri. Si dixisset: gymnasium mihi videtur pulcherrimum ἡλίου ἀνάθημα, concederem. Nunc quum dicit *totum*, manifestum mihi esse videtur, ludi in *totum gymnasium* et ἀνάθημα. Hermathena si ἀνάθημα appellatur, nihil mirum esset. Sed illius tantam pulcritudinem dicit, ut longe gymnasio ipsi praeferenda sit, et totum potius gymnasium, quam statua illa, ἀνάθημα putandum sit. Itaque aut probandam censeo lectionem, quam in manuscripto invenit Graevius, *eius* ἀνάθημα: aut, quae propius accedit ad ἡλίου, Casauboni coniecturam, *illius* ἀνάθημα. Ern.

II.

Scr. Romae A. V. C. 688.

Filium sibi natum esse nuntiat 1. *Catilinam se defendere cogitare* 2. *Atticum ut mense ianuario Romae sit rogat* 3.

CICERO ATTICO S.

L. Iulio Caesare, C. Marcio Figulo consulibus, [1] filiolo me auctum scito, salva Terentia.

Abs te tam diu nihil literarum? Ego de meis ad te rationibus scripsi antea diligenter.

Hoc tempore Catilinam, competitorem nostrum, defendere cogitamus. Iudices habemus, quos voluimus, summa accusatoris voluntate. Spero, si absolutus erit, coniunctiorem illum nobis fore in ratione petitionis: sin aliter acciderit, humaniter feremus.

(1) Scil. eo ipso die, quo L. Iulius Caesar et C. Marcius Figulus consules designati sunt.

Defendere) Reum de repetundis ob Africam spoliatam. Corr.

Accusatoris) P. Clodii, qui tamen a Catilina pecuniam accepit, ut turpissime praevaricaretur. Orat. de resp. Arusp. et Ascon. Corr.

Sin aliter acciderit) Vt absolutus Catilina nostra opera votis nostris non respondeat. Non intelligi potest, *si Catilina non absolvatur:* nam si non absolveretur, haud erat verendum, ne eum Cicero competitorem haberet. Sed sua spes Ciceronem fefellit: namque Catilina cum Antonio coitionem fecit. De hac coitione, vid. Ascon. in tog. cand. Sall. Catil. Lem.

3. Tuo adventu nobis opus est maturo: nam prorsus summa hominum est opinio, tuos familiares, nobiles homines, adversarios honori nostro fore. Ad eorum voluntatem mihi conciliandam maximo te mihi usui fore video. Quare ianuario mense, ut constituisti, cura ut Romae sis.

Tuos familiares) M. Crassum et C. Caesarem, quos C. Antonio et Catilinae favisse, et Ciceroni adversatos fuisse scribit Ascon. vel Hortensium, Philippum, et Lucullum, quos piscinarios, et amicos Attici vocat ep. 15, et 16 h. l. Corr.

III.

Scr. Romae A. V. C. 686 exeunte.

Attici aviam mortuam esse 1; *ipsum Romae exspectari* 2; *signa ab eo Ciceroni curata ad Caietam exposita esse* 3; *Lucceium nondum placatum* 4; *Tulliam Pisoni desponsam esse* 5.

CICERO ATTICO S.

Aviam tuam scito desiderio tui mortuam esse, et simul, quod verita sit, ne Latinae in officio non manerent, et in montem Albanum hostias non adducerent. Eius rei consolationem ad te L. Saufeium missurum esse arbitror.

Quod verita sit) Vt anus religiosa, quae sacra illa frequentaret, vel potius superstitiosa: iocatur enim Cicero. Id.

Ne Latinae) Feminae. Id.

In officio) In montem Albanum feriis Latinis conveniendi. Id. Vide Dionys. Halicarn. lib. IV.

Consolationem) Etiam hic iocatur cum Attico, quem fuisse Epicureum constat ex multis Cic. locis. Quum igitur moris esset, ut amici ad amicos literas consolatorias, si occasio data esset, mitterent: ait Cicero non esse quod Atticus huiusmodi consolationem a se exspectet, eam enim se scribendam relinquere Saufeio, qui fuit et ipse Epicureus: quasi dicat, noli a me diversae sectae homine exspectare consolationem, sed a Saufeio tuo illo Epicureo. Non dubito hanc esse veram huius loci interpretationem. Casaub. — *L. Saufeium*) Equitem romanum, philosophum Epicureum, Attici familiarem. Ex Epicuri sententia frustra erat lugeri mortuo-

2. Nos hic te ad mensem ianuarium exspectamus: ex quodam rumore, an ex literis tuis ad alios missis? nam ad me de eo nihil scripsisti.

3. Signa, quae nobis curasti, ea sunt ad Caietam exposita. Nos ea non vidimus. Neque enim exeundi Roma potestas nobis fuit. Misimus qui pro vectura solveret. Te multum amamus, quod ea abs te diligenter, parvoque curata sunt.

4. Quod ad me saepe scripsisti de nostro amico placando, feci, et expertus sum omnia: sed mirandum in modum est animo abalienato: quibus de suspicionibus, etsi audisse te arbitror, tamen ex me, quum veneris, cognosces. Sallustium praesentem restituere in eius veterem gratiam non potui. Hoc ad te scripsi, quod is me accusare de te solebat. At in se expertus est, illum esse minus exorabilem, meum studium nec tibi defuisse.

5. Tulliolam C. Pisoni L. F. Frugi despondimus.

rum conditionem, quum nullus post mortem sensus remaneret. Εἰρωνικῶς Cicero mortem *rem* appellat. Lem.

Ianuarium) Scil. a. V. 687.

De nostro amico placando) L. Lucceium intelligit, virum doctissimum, ad quem exstant aliquot Ciceronis epistolae lib. V ad Fam. Cum hoc fuisse nescio quid Attico controversiae apparet ex multis Ciceronis epistolis. Quae autem causae huius offensionis fuerint, plane nescio: nam id nusquam Cicero indicat ne in αἰνιγμοῖς quidem, nisi quod eius inde principia ducta videntur, quod Lucceius offensum se dixerat ab Attico in arbitrio quodam. Vide init. Epist. XI. At illud ex Cic. colligimus, quod Lucceius hic se difficilem admodum praebuerit ad redeundum cum Attico in gratiam: tandem ultro eam petiit, quod Cicero indicat in ep. XIV, quae quum sit scripta Messalla et Pisone coss. apparet ex eo, minimum septem annorum has simultates fuisse. Verumtamen quum ait Cicero *de nostro amico placando*; videtur ita loqui, quasi nondum penitus abrupta sit, ac ne dissuta quidem amicitia inter Atticum et Lucceium. Nondum igitur amicitiae renuntiatio facta fuerat ex more Romano. Sed hoc fuit velut leve quoddam iurgium et frigusculum quoddam. At quum graviores inimicitiarum causae erant, solebant renuntiare amicitiae, idque quum publice, ut testatur Liv. lib. XXXVI, et alii Historici, tum privatim. Tac. VI Annal.: *Morem fuisse maioribus, quoties dirimerent amicitias, interdicere domo, eumque finem gratiae ponere.* Casavb.

Accusare de te solebat) Quod Lucceium tibi non placarem. Man.

IV.

Scr. Romae A. V. C. 687.

Rogatur Atticus, ut Romam Quintili mense veniat, sicut promiserat 1; de C. Macri damnatione 2; iterum de signis missis et libris sibi ab Attico conservandis 3.

CICERO ATTICO S.

Crebras exspectationes nobis tui commoves. Nuper quidem, quum iam te adventare arbitraremur, repente abs te in mensem quintilem reiecti sumus. Nunc vero censeo, quod commodo tuo facere poteris, venias ad id tempus, quod scribis. Obieris Quinti fratris comitia; nos longo intervallo viseris; Acutilianam controversiam transegeris. Hoc me etiam Peducaeus, ut ad te scriberem, admonuit. Putamus enim utile esse, te aliquando iam rem transigere. Mea intercessio parata et est, et fuit.

2. Nos hic incredibili ac singulari populi voluntate de C. Macro transegimus. Cui quum aequi fuissemus,

Quod commodo tuo facere poteris) Formula, antiqua, qua in petendo aliquid utebantur; est autem ἔλλειψις τοῦ *cum*, ἀντὶ quod cum tuo commodo fiat. Sic ep. 8, lib. VII: *Sed amabo nihil incommodo valetudinis feceris*, h. e., cum incommodo. Cas.

Q. fratris comitia) Quibus aedilitatem Quintus petebat. Nam praeturam gessit triennio post, Silano et Murena coss. proximisque consulibus Pisone et Messalla, ex praetura est in Asiam profectus: petiit igitur aedilitatem Lepido et Tullo consulatum gerentibus, gessit Cotta et Torquato, quoniam inter aedilitatem et praeturam biennium intersit necesse est, vacuum ordinariis honoribus. Man.

Acutilianam) Delegatum fuerat Acutilio nomen aliquod Attici; quod Atticus praestituta die dissolvere non recusabat, modo Acutilius satisdaret amplius ab ipso non peti: interim fideiussorem dare volebat Ciceronem. Id scilicet Atticus agebat, ut sibi ab eo caveretur, qui nomen Acutilio delegarat. Hanc puto fuisse Acutilianam controversiam. Bos. — Verum ego puto, si ea causa tantum fuisset, non futurum locum tot querimoniis Acutilii huius, de quibus Cic. epist. seq. Quare de his nihil certi statui potest. Casavb.

Mea intercessio) Paratus sum vobis medius et proxeneta. Graev.

C. Macro) De C. Licinio Macro, quem repetundarum reum Cicero praetor damnavit.

tamen multo maiorem fructum ex populi existimatione, illo damnato, cepimus, quam ex ipsius, si absolutus esset, gratia cepissemus.

3. Quod ad me de Hermathena scribis, per mihi gratum est, et ornamentum Academiae proprium meae, quod et Hermes commune omnium, et Minerva singulare est insigne eius gymnasii. Quare velim, ut scribis, ceteris quoque rebus quam plurimis eum locum ornes. Quae mihi antea signa misisti, ea nondum vidi. In Formiano sunt; quo ego nunc proficisci cogitabam. Illa omnia in Tusculanum deportabo. Caietam, si quando abundare coepero, ornabo. Libros tuos conserva; et noli desperare, eos me meos facere posse. Quod si assequor, supero Crassum divitiis, atque omnium vicos, et prata contemno.

Cui quum aequi fuissemus) Indicat se cum Macro egisse non stricto iure, sed aequitate summa usum, ut ex hoc iudicio duplicem merito laudem sit consequutus, quod paucis accidit, severitatis et aequitatis. CASAVB.

Academiae) Gymnasii inferioris in Tusculano. Tusc. 2. ID.

Hermes commune omnium) Apparet ex lege Solonis, quam profert in Timarchen Aeschines, in omnibus palaestris Mercurium ita cultum fuisse, ut in διδασκαλείοις colebantur Musae. CASAVB.—Eius signo subscribebatur: Ερμῇ τῷ λόγου προεστῶτι. Vid. Athenaeus lib. XIII. Mercurius palaestram invenerat. LEM.

Conserva) Quia se venditurum Atticus significaverat. Infra ep. 7, et 11. MAN.

Vicos) *Vicum* vulgo accipiunt pro via publica, et quod Galli *rue* dicimus, magno errore. Nam vicus est συνοικία, hoc est, domus aliquot coniunctim aedificatae. Hac ratione divisa olim Roma in regiones XIV, vicos vero pene infinitos. Hi sunt vici urbani; sed sunt et pagani, quum in agris plures villae coniunctim exstruuntur. Sic igitur hic omnium *vicos*, hoc est, *villas* ἄλλας ἐξ ἄλλων, ut loquitur Homerus. *Vicus* pro villa, sicut hodie vulgo *village*. Sic enim dicimus *aller au village d'un tel*, ἀντὶ in eum vicum, ubi eius est villa. CAS. — Pratis vero inter praedia rustica primas partes a veteribus tributas ait Columella lib. II, cap. 17. LEM.

V.

Scr. Romae A. V. C. 685.

Lucii Ciceronis fratris patruelis mortem deplorat 1. *Q. fratris in uxorem Pomponiam, Attici sororem, offensiorem animum, ut placaret, curae sibi fuisse narrat* 2; *raram literarum missionem excusat* 3; *quid de Acutiliano negotio* 4, *et in Lucceio placando egerit, narrat* 5; *errorem Attici in re Tadiana corrigit* 6; *Epiroticam emptionem ei gratulatur* 7; *Tusculanum suum, ut ornare pergat, petit* 8. *Adduntur domestica quaedam* 9.

CICERO ATTICO S.

Quantum dolorem acceperim, et quanto fructu sim privatus et forensi et domestico, Lucii fratris nostri morte, in primis pro nostra consuetudine tu existimare potes. Nam mihi omnia, quae iucunda ex humanitate alterius et moribus homini accidere possunt, ex illo accidebant. Quare non dubito, quin tibi quoque id molestum sit, quum et meo dolore moveare, et ipse omni virtute officioque ornatissimum, tuique et sua sponte et meo sermone amantem, affinem, amicumque amiseris.

2. Quod ad me scribis de sorore tua; testis erit tibi ipsa, quantae mihi curae fuerit, ut Quinti fratris animus in eam esset is, qui esse deberet. Quem quum esse offensiorem arbitrarer, eas literas ad eum misi, quibus et placarem ut fratrem, et monerem ut minorem, et obiurgarem ut errantem. Itaque ex iis, quae

Fratris nostri) Scil. patruelis.

Ex humanitate alterius et moribus) Potest esse ἓν διὰ δυοῖν, ἀντὶ humanis moribus. *Humanitas* apud Ciceronem non id tantum significat, quod Graeci φιλανθρωπίαν vocant, sed etiam quam Plato vocat εὐαρμοςίαν τῶν τρόπων, et gravitati eam opponit. C.

Affinem) Propter Pomponiam Q. fratris uxorem. Corr.

De sorore tua) Pomponia Q. fratris uxore. Ep. seq. et ep. 1, lib. V. Id.

Ad eum misi) Erat enim Quintus in agro Arpinati. Ep. 6. Man.

postea saepe ab eo ad me scripta sunt, confido ita esse omnia, ut et oporteat, et velimus.

3. De literarum missione sine causa abs te accusor. Nunquam enim a Pomponia nostra certior sum factus, esse, cui literas dare possem. Porro autem neque mihi accidit, ut haberem, qui in Epirum proficisceretur; neque dum te Athenis esse audiebamus.

4. De Acutiliano autem negotio quod mihi mandaras, ut primum a tuo digressu Romam veni, confeceram; sed accidit, ut et contentione nihil opus esset, et ut ego, qui in te satis consilii statuerim esse, mallem Peducaeum tibi consilium per literas, quam me dare. Etenim quum multos dies aures meas Acutilio dedissem (cuius sermonis genus tibi notum esse arbitror), non mihi grave duxissem scribere ad te de illius querimoniis, quum eas audire, quod erat subodiosum, leve putassem. Sed abs te ipso, qui me accusas, unas mihi scito literas redditas esse, quum et otii ad scribendum plus, et facultatem dandi maiorem habueris.

5. Quod scribis, etiamsi cuius animus in te esset offensior, a me recolligi oportere; scio quid dicas: neque id neglexi: sed est miro quodam modo affectus.

De literarum missione) *Intermissione* legebat Petrus Bembus cardinalis, pro *missione*. Vrs. Sic et legendum existimat Mur.

Quum multos dies aures meas Acutilio dedissem) Cicero dicit molestam sibi fuisse loquacitatem et dicacitatem Peducci, quam tamen molestiam in Pomponii gratiam patienter devoravit. Mvr.

Quid dicas) Sic legendum sine interrogationis nota. Est enim locutio ecliptica, in qua desideratur verbum *intelligo*, vel *video*, scilicet te rursus me accusare negligentiae in eo quod Lucceium tibi non reconciliavi: quod ipsum tamen minime neglexi. Ep. 7, et 11. Pop. — Schutz. supplevit *scio*, quod I. V. L. omnino improbat. Sed nihil mutandum, servata tamen interrogationis nota. Lem. — Bentivoglio edidit cum Schutzio, *scio quid dicas*. T.

Affectus) Lucceius est animo abalienato, neque satis declarat, quid causae subsit: tectus est, non aperire vult quae res animum suum abalienarit. Mvr.

Ego autem, quae dicenda fuerunt de te, non praeterii. Quid autem contendendum esset, ex tua putabam voluntate statuere oportere: quam si ad me perscripseris, intelliges me neque diligentiorem esse voluisse, quam tu esses, neque negligentiorem fore, quam tu velis.

6. De Tadiana re, mecum Tadius loquutus est, te ita scripsisse, nihil esse iam, quod laboraretur, quoniam hereditas usucapta esset. Id mirabamur te ignorare, de tutela legitima, in qua dicitur esse puella, nihil usucapi posse.

7. Epiroticam emptionem gaudeo tibi placere.

8. Quae tibi mandavi, et quae tu intelliges convenire nostro Tusculano, velim, ut scribis, cures, quod sine molestia tua facere poteris: nam nos ex omnibus molestiis et laboribus uno illo in loco conquiescimus.

9. Q. fratrem [1] quotidie exspectamus. Terentia magnos articulorum dolores habet, et te, et sororem tuam, et matrem maxime diligit, salutemque tibi plurimam adscribit, et Tulliola, deliciae nostrae. Cura, ut valeas, et nos ames; et tibi persuadeas, te a me fraterne amari.

Contendendum) Balliolenses membranae non inepte: *quid autem concedendum esset*: in iis quae petebat Lucceius, propter quae simultates illae inter Atticum et Lucceium erant ortae. GRAEV.

De Tadiana re) Hereditatem quandam, quae puellae obvenerat, quum esset in agnatorum tutela, Tadius biennium, aut diutius possederat, quoad satis esset ad inducendam eius hereditatis usucapionem. Eam hereditatem quum a Tadio puellae agnati, qui tutelam eius gerebant, repeterent, Atticus eam usucaptam putabat. Cicero vero mirabatur ignorasse Atticum in huiusmodi re usucapionem procedere nequivisse, quum de tutela, id est, de re pupilli pupillaeve, nihil usucapi posset. Nam quum res pupillorum nequeant sine decreto alienari, fatendum est non posse quoque usucapi. BOS.

Epiroticam emptionem) In Epiro circa Buthrotum habuit praedia Atticus, quorum in his epistolis passim fit mentio, et Nepos in vita. Ea praedia quando emerit Atticus, hinc colligi potest. CASAUB.

Mandavi) De signis. Ep. 2, 3 etc.

(1) Sic Bosius et Bentivoglio. Vulgo, *conquiescimus*, *quo fratrem*.

VI.

Scr. Romae eodem anno.

Epistolarum diligentiam promittit et poscit 1; *de domo Rabiriana a Fonteio empta* 2. *Q. fratris animum uxori reconciliatum esse* 3; *patrem decessisse narrat: ornamenta Tusculano ut curet rogat* 5, *et ut, quid agat, se certiorem faciat* 6.

CICERO ATTICO S.

Non committam posthac, ut me accusare de epistolarum negligentia possis. Tu modo videto, in tanto otio ut par mihi sis.

2. Domum Rabirianam Neapoli, quam tu iam dimensam et exaedificatam animo habebas, M. Fonteius emit HS CCCIↃↃↃ XXX. Id te scire volui, si quid forte ea res ad cogitationes tuas pertineret.

3. Q. frater, ut mihi videtur, quo volumus animo est in Pomponiam, et cum ea nunc in Arpinatibus praediis erat, et secum habebat hominem χρηστομαθῆ, D. Turrianum.

4. Pater nobis decessit a. d. VIII kal. decembris.

5. Haec habebam fere, quae te scire vellem. Tu, velim, si qua ornamenta γυμνασιώδη reperire poteris, quae loci sint eius, quem tu non ignoras, ne praeter-

Vt par mihi sis) Bosius Baluzianus: *ut par in hoc mihi sis.*

Domum Rabirianam) Quae fuit C. Rabirii, quem postea perduellionis reum Cicero Cos. defendit. CORR.

Hominem χρηστομαθῆ) Bonis praeceptis refertum, qui ea didicit quae usui sunt, et quae hominem reddunt χρηστὸν, hoc est frugi, et bonum. CASAVB.

Pater nobis) M. Tullius Cicero, lib. II de Orat. qui quum esset infirma valetudine, in Arpinati fere aetatem egit in literis, lib. II de Leg. et dum filius consulatum petebat, decessit. *Asc.* CORRAD. cui adsentit Middletonus in Hist. Ciceronis. — Vide Fr. Fabric. Histor. Cicer. Dissentit Schutz. et putat hanc epistolam scriptam esse eodem anno quo superiorem: ann. autem 689 Atticum Romae fuisse. LEM.

Γυμνασιώδη) Quae gymnasii sint, illique loco praecipue conveniant. Quod etiam inquit in epistola ad Fabium Gallum: *Ea enim signa ego emere soleo, quae ad similitudinem gymnasiorum exornent mihi in palaestra locum.* VICT.

mittas. Nos Tusculano ita delectamur, ut nobismet ipsis tum denique, quum illo venimus, placeamus.

6. Quid agas omnibus de rebus, et quid acturus sis, fac nos quam diligentissime certiores.

VII.

Scr. Romae A. V. C. 685, mense Decembri.

Matrem Attici valere 1; *Cincio se soluturum pecuniam* 2. *Praeterea Atticum ut sibi empta Tusculani ornamenta mittat, et bibliothecam conficiat, rogat* 3.

CICERO ATTICO S.

Apud matrem recte est, eaque nobis curae est. L. Cincio HS XXCD [1] constitui me curaturum idibus febr. Tu, velim, ea, quae nobis emisse et parasse scribis, des operam, ut quam primum habeamus; et velim cogites, id quod mihi pollicitus es, quemadmodum bibliothecam nobis conficere possis. Omnem spem delectationis nostrae, quam, quum in otium venerimus, habere volumus, in tua humanitate positam habemus.

Apud matrem recte est) Mater tua bene valet. Amisit eam nonagenariam, quum ipse natus esset annos sexaginta septem. MUR.

(1) Id est *sestertium viginti millia quadringentos*.

Curaturum) Nempe pro ornamentis Tusculani Ciceroni emptis. Conf. epist. seq. LEM.

VIII.

Scr. Romae A. V. C. 686.

Attici matrem et sororem valere ac diligi 1; *de Acutiliano negotio* 2; *de Tadiano* 3; *Lucceium Attico iratum* 4; *Cincio se pecuniam solvisse* 5; *ornamenta Tusculani ab Attico curata se quam primum exspectare* 6; *Tullium Attici munusculum flagitare* 7.

CICERO ATTICO S.

Apud te est, ut volumus. Mater tua et soror a me Quintoque fratre diligitur.

2. Cum Acutilio sum loquutus. Is sibi negat a suo procuratore quidquam scriptum esse, et miratur istam controversiam fuisse, quod ille recusarit satisdare amplius abs te non peti.

3. Quod te de Tadiano negotio decidisse scribis, id ego Tadio et gratum esse intellexi, et magnopere iucundum. [1]

4. Ille noster amicus, [2] vir mehercule optimus, et mihi amicissimus, sane tibi iratus est. Hoc, si quanti tu aestimes, sciam, tum, quid mihi elaborandum sit, scire possim.

5. L. Cincio HS ccIↃↃ ccIↃↃ cccc pro signis Megaricis, ut tu ad me scripseras, curavi.

6. Hermae tui Pentelici cum capitibus aeneis, de quibus ad me scripsisti, iam nunc me admodum de-

Miratur istam controversiam) Hoc est, causam eius rei non videt, et vix credere potest. Tacite innuit Cicero Atticum videri Acutilio quaesivisse occasionem differendae solutionis. Casaub. De satisdatione dictum Orat. pro Quintio.

Decidisse) *Decidere* saepe est, transigere cum adversario sine iudice.

(1) Sensus est: Factum Attici gratum Tadio fuisse, qui vel cum damno optabat eam controversiam decidi, sed etiam ex animo eius decidisse Atticum.

(2) Lucceius.

Pentelici) Erant statuae e marmore Pentelico; quod ita dictum fuit, vel quia erat quinque nigricantibus maculis sive lineis distinctum, auctore Suida, vel quod e Pentelico monte Atticae excidebatur, ut refert Pausanias. Pop.

lectant. Quare velim, et eos, et signa, et cetera, quae tibi eius loci, et nostri studii, et tuae elegantiae esse videbuntur, quam plurima, quam primumque mittas, et maxime quae tibi gymnasii xystique videbuntur esse. Nam in eo genere sic studio efferimur, ut abs te adiuvandi, ab aliis prope reprehendendi simus. Si Lentuli navis non erit, quo tibi placebit, imponito.

7. Tulliola, deliciolae nostrae, tuum munusculum flagitat, et me, ut sponsorem, appellat. Mihi autem abiurare certius est, quam dependere.

Et cetera) Schutz. auctore Casaubono, rescripsit *et signa cetera*; quod damnant ceteri editores. V. infra Ep. X, 3, et supra Ep. IV, 3.

Xysti) Vitruvius V, 2, et VI, 9.

Abiurare certius est) Malo cum periurio inficiari me sponsorem esse, quam praestare munusculum quod te illi missurum promisisti. *Abiurare* verbum forense est, et rem creditam vel promissam periurio negare significat, ut scribit Servius. Plaut. Curculione, *Qui abiurant si quid creditum est.* Pop.

IX.

Scr. Romae A. V. C. 686.

Raras ab Attico literas venire queritur 1. *Signa sibi ut curet petit* 2. *Chilii rogationem commendat* 3.

CICERO ATTICO S.

Nimium raro nobis abs te literae afferuntur: quum et multo tu facilius reperias, qui Romam proficiscantur, quam ego, qui Athenas; et certius tibi sit, me esse Romae, quam mihi, te Athenis. Itaque propter hanc dubitationem meam brevior haec ipsa epistola est: quod, quum incertus essem, ubi esses, nolebam illum nostrum familiarem sermonem in alienas manus devenire.

2. Signa Megarica, et Hermas de quibus ad me scripsisti, vehementer exspecto. Quidquid eiusdem gene-

ris habebis, dignum Academia tibi quod videbitur, ne dubitaris mittere, et arcae nostrae confidito. Genus hoc est voluptatis meae : quae γυμνασιώδη maxime sunt, ea quaero. Lentulus naves suas pollicetur. Peto abs te, ut haec cures diligenter.

3. Chilius te rogat, et ego eius rogatu, Εὐμολπιδῶν πάτρια.

Academia) Sic appellat gymnasium, quod in Tusculano exstruendum curaverat, idque omnibus modis exornandum.

Arcae nostrae) Ex qua praesentem pecuniam numerare possum. Bos.

Εὐμολπιδῶν πάτρια) *Eumolpidarum ritus patrios*. Non est ut hic intelligantur ritus illi secretiores, qui tantum mystis noti erant, et sine capitis periculo vulgari non poterant, sed illa sacra et caeremoniae, quibus in Eleusiniis celebrandis utebantur in omnium oculis Eumolpidae, quasque poëtae et prisci scriptores alii commemorant passim; aut forte per *Eumolpidas* intelligit tecte ipsos Athenienses, ut petierit Chilius Atheniensium leges et disciplinam sibi describi et mitti. Graev.

X.

Scr. in Tusculano A. V. C. 686.

Brevitatem epistolae excusat 1. *De Lucceio placando pollicetur* 2; *ut signa aliaque ornamenta Tusculani mittat, librosque sibi reservet petit* 3. *Q. fratrem uxori Pomponiae reconciliatum nuntiat* 4; *ad comitia sua praetoria Atticum venire nihil opus esse monet* 5. *Tulliam munusculum iterum flagitare* 6.

CICERO ATTICO S.

Quum essem in Tusculano (erit hoc tibi pro illo tuo « Quum essem in Ceramico »), verumtamen quum ibi essem, Roma puer, a sorore tua missus, epistolam mihi abs te allatam dedit; nuntiavitque, eo ipso die post meridiem iturum [1] qui ad te proficisceretur. Eo

In Ceramico) Athenis scilicet, ubi illo tempore Atticus commorabatur.

(1) Vulgo addebatur *cum*, quod, monente Ernestio, Schützius delevit. Servavit tamen in prima editione, teste Lemaire. *T.*

factum est, ut epistolae tuae rescriberem aliquid; brevitate temporis tam pauca cogerer scribere.

2. Primum tibi de nostro amico placando, aut etiam plane restituendo polliceor. Quod ego etsi mea sponte ante faciebam, eo nunc tamen et agam studiosius, et contendam ab illo vehementius, quod tantam ex epistola voluntatem eius rei tuam perspicere videor. Hoc te intelligere volo, pergraviter illum esse offensum: sed quia nullam video gravem subesse causam, magnopere confido illum fore in officio, et in nostra potestate.

3. Signa nostra, et Hermeraclas, ut scribis, quum commodissime poteris, velim imponas, et si quod aliud οἰκεῖον eius loci, quem non ignoras, reperies, et maxime, quae tibi palaestrae gymnasiique videbuntur esse. Etenim ibi sedens haec ad te scribebam; ut me locus ipse admoneret. Praeterea typos tibi mando, quos in tectorio atrioli possim includere, et putealia sigillata duo. Bibliothecam tuam cave cuiquam despondeas, quamvis acrem amatorem inveneris: nam ego omnes meas vindemiolas eo reservo, ut illud subsidium senectuti parem.

De nostro amico) L. Lucceio.

Hermeràclas) Imagines Mercurii, et Herculis, quibus Athenienses statuas in gymnasiis ponebant. Athen. l. XIII. Corr.

Οἰκεῖον) Proprium, accommodatum ad naturam.

Typos) *Typi* sunt imagunculae, effigies, ac formae hominum et aliarum rerum, quas variis fictas speciebus in tectorio exsculptis sedibus Cicero volebat includere, atque ita ipsum tectorium incrustare: quod etiam hodieque ad ornatum parietum faciunt. Plin. lib. XXXV: *Impressa argylla typum fecit, et cum ceteris fictilibus induratum igni proposuit.* Mox infra, *Putealia sigillata* sunt puteorum opercula, quibus parva signa affixa, ut *scyphi sigillati*, in Verrem. Pop. — Sed *Le Clerc* admonet *mando* non idem esse ac *mitto*, subaudiendumque esse *conficiendos*, vel *emendos*. Lem.

Bibliothecam tuam) Venalem scil. quam tibi pueri tui confecerunt, quaestus causa. Complures enim Atticus librarios habuit, unde fructum perciperet. Nepos in eius vita. Malasp.

Vindemiolas) Quidquid pecuniae

4. De fratre, confido ita esse, ut semper volui et elaboravi. Multa signa sunt eius rei, non minimum, quod soror praegnas est.

5. De comitiis meis et tibi me permisisse memini, et ego iampridem hoc communibus amicis, qui te exspectant, praedico: te non modo non arcessi a me, sed prohiberi; quod intelligam, multo magis interesse tua, te agere, quod agendum est hoc tempore, quam mea, te adesse comitiis. Proinde eo animo te velim esse, quasi mei negotii causa in ista loca missus esses. Me autem eum et offendes erga te, et audies, quasi mihi, si qua parta erunt, non modo te praesente, sed per te parta sint.

6. Tulliola tibi diem dat; sponsorem appellat.

possumus hinc inde contrahere. MAN.

Praegnas) Sic Lamb. in Mss. invenit. Vulgo *praegnans*. — Vox *praegnas* et *damnas*, quae apud Iurisconsultos saepe legitur, sunt veteris linguae reliquiae. Sic *sanas* unde *sanates* Gellio XVI, 10. CASAVB. — *Praegnas*, si Probo credimus, scribendum est. Is enim in suis Catholicis ita scribit: *Gnas, tertiae sunt declinationis: tis faciunt genitivo, ut* praegnas, *praegnatis*. Vbi in scriptura mendum esse non potest. MAL. — Bentiv. *praegnans*.

Permisisse) Vt eorum causa Romam ne venias. Et de comitiis accipe non consularibus, sed praetoriis. MAN.

Diem dat) *Dare diem*, est constituere diem solutioni, quae si tum non repraesentatur, potest is cui dies datus est a creditore in ius vocari. GRAEV.

Sponsorem appellat.) Edd. vett. addunt *non*, et revocarunt Manut. et Vict. hoc sensu: Antea, quod tu ei promissum munusculum non mitteres, me sponsorem appellabat; nunc sponsorem omittit; te ipsum in iudicium vocat: itaque faciundum tibi est, ut promissum omnino solvas. — In vulgatis libris *Sponsorem appellat* legebatur. Ego negantem particulam interieci, sumptam ex antiquo Bessarionis exemplari, sententia, mihi quidem ut videtur, mirifice comprobante. MAN. — Sed hoc iure negat Ernestius: nempe h. l. idem dicit Cicero quod supra ep. 8 sic expresserat: Tulliola tuum munusculum flagitat, et me ut sponsorem appellat.

XI.

Scr. Romae A. V. C. 686.

Frustra se adhuc elaborasse scribit in Lucceii vetere erga Atticum voluntate recuperanda 1; *nondum se designatum praetorem esse* 2; *iterum ut ea quae Atticus Academiae Ciceronis paraverit, mittat, librosque sibi conservet, petit* 3.

CICERO ATTICO S.

Et mea sponte faciebam antea, et post, duabus epistolis tuis perdiligenter in eandem rationem scriptis, magnopere sum commotus. Eo accedebat hortator assiduus Sallustius, ut agerem quam diligentissime cum Lucceio de vestra vetere gratia reconcilianda. Sed, quum omnia fecissem, non modo eam voluntatem eius, quae fuerat erga te, recuperare non potui, verum ne causam quidem elicere immutatae voluntatis. Tametsi iactat ille quidem illud tuum arbitrium, [1] et ea, quae iam tum, quum aderas, offendere eius animum intelligebam; tamen habet quiddam profecto, quod magis in animo eius insederit, quod neque epistolae tuae, neque nostra allegatio tam potest facile delere, quam tu praesens non modo oratione, sed tuo vultu illo familiari tolles; si modo tanti putabis id: quod, si me audies, et, si humanitati tuae constare voles, certe putabis. Ac, ne illud mirere, cur, quum ego antea significarem tibi per literas, me sperare illum in nostra potestate fore, nunc idem videar diffidere; in-

Sallustius) Ciceronis familiaris, non ille Historiarum scriptor. Lem.

(1) Arbiter fuerat Atticus, in causa aliqua Lucceii, et contra eum pronuntiaverat. Lem.

Allegatio) Hoc est, submissio, aut subornatio. Sum enim a te submissus ut te apud ipsum in gratiam ponerem. *Allegare* dicitur ille qui submittit aliquem ad aliquid clanculum perficiendum. Sic *allegare testem*. Teren. Andr.: *Ne credas me allegatum*, h. e. ne credas me subornatum. Graev.

credibile est, quanto mihi videatur illius voluntas obstinatior, et in hac iracundia obfirmatior: sed haec aut sanabuntur, quum veneris; aut ei molesta erunt, in utro culpa erit.

2. Quod in epistola tua scriptum erat, me iam arbitrari designatum esse; [1] scito, nihil tam exercitum esse nunc Romae, quam candidatos, omnibus iniquitatibus; nec, quando futura sint comitia, sciri. Verum haec audies de Philadelpho.

3. Tu, velim, quae Academiae nostrae parasti, quamprimum mittas. Mire quam illius loci non modo usus, sed etiam cogitatio delectat. Libros vero tuos cave cuiquam tradas. Nobis eos, quemadmodum scribis, conserva. Summum me eorum studium tenet, sicut odium iam ceterarum rerum: quas tu, incredibile est, quam brevi tempore quanto deteriores offensurus sis, quam reliquisti.

Aut ei molesta erunt, in utro culpa erit) Ciceroni a quibusdam nimis gravis dica dicitur propter haec verba: quorum non est sententia, Lucceio creandam molestiam, uter etiam ex illis auctor exstiterit culpae et offensae, sive iniuriam alteri fecerit. Sed hic, ni fallunt me omnia, est sensus, molestiam fore imponendam illi, in quo futura sit culpa, quo minus iterum possint redire invicem in gratiam. I. A. Fabricius, Bibl. lat. lib. I, cap. 8. Scripsit hoc, opinor, Cicero, ut Epicureum Attici torporem excitaret. Volebat ille quidem reconciliari cum Lucceio, sed aliena Ciceronis atque amicorum opera, nulla sua. Id, quod ex epistola huius libri quinta intelligi potest, itemque ex decima. Frustra ergo ii, quos Fabricius designat, Ciceronem traducebant, uti perfidiosum hominem atque improbum, qui polliceretur facturum se suis artibus, ut huius offensionis culpa omnis atque invidia in Lucceium, quo iure, qua iniuria, derivaretur. Aiunt Ciceronem ita scribere, ut Attico plus tribuat, quam Lucceio. Quid tamen scribere poterat magis ex aequitate, quam istud? In utrolibet culpa erit, illi erit molestia. Tum nihil in tribus est epistolis, unde colligas, falso queri Lucceium: sunt autem multa, quae significent, profectam esse ab Attico gravem iniuriam. Oliv.

(1) Corradus putabat agi de consulatu Ciceronis, Manutius autem de praetura, quem Schütz. omnino sequitur. Faciunt cum Manutio Casaubonus et Mongaltus. Lem.

XII.

Scr. kal. Ian. A. V. C. 692.

Teucridem promissae pecuniae solutionem odiose differre narrat 1; rogat ut sinistros rumores, quos Antonius Macedoniae procos. sibi aspergere dicatur, diligenter perspiciat 2; de Pompeii divortio 3; de Clodii incestu 4; et de Sosithei anagnostae morte scribit 5.

CICERO ATTICO S.

Teucris illa lentum sane negotium: neque Cornelius ad Terentiam postea rediit. Opinor, ad Considium, Axium, Selicium confugiendum est. Nam a Caecilio propinqui minore centesimis nummum movere non possunt. Sed, ut ad prima illa redeam, nihil ego illa impudentius, astutius, lentius vidi, « libertum mitto; Tito mandavi; » σκήψεις atque ἀναβολαί.

2. Sed nescio, an ταὐτόματον ἡμῶν. [1] Nam mihi Pom-

Teucris) Ficto nomine appellatur mulier quaedam C. Antonii, Macedoniae procos. necessaria, quae Ciceroni pecuniam mutuam se daturam promiserat, qua ei opus erat, qui tum domum de Crasso emisset. Eadem videtur Ciceronem rogasse, ut C. Antonium defenderet. Haec agebantur interprete Cornelio quodam.

Selicium) Feneratores scilicet.

Minore movere) Est, minore fenore movere, quam centesimis.

Centesimis) Non ab annua, sed a menstrua solutione *centesimae* dictae usurae, quia singulis mensibus centesima pars sortis pendebatur, quae, secundum nostrorum temporum rationem et loquendi consuetudinem, duodecim in annum faciunt: veteres enim in usurarum ratione menstrua tempora observabant, non, ut nunc, annua. Vide I. F. Gronov. lib. III de Pec. Vet. cap. 13. Graev.

Ad prima illa) Ad primum illud de Teucride. — Fortasse legendum *ad primam illam*, quod Ernestio quoque in mentem venerat.

Libertum mitto; Tito mandavi) Verba sunt non Ciceronis, ut quidam existimant, sed Antonii, qui solvendae pecuniae diem produceret his verbis: *Libertum mitto*; subaudi, qui numeret: *Tito mandavi*; ut scilicet ipse tibi pro me satisfaceret. Antonii igitur σκήψεις haec sunt, atque ἀναβολαί, id est, tergiversationes, et dilationes. Man.

(1) Antonius, inquit, non solvit: sed hoc optime cadit, ut deinde eius defendendi causa mihi nulla sit. Et spectavit fortasse ad illum versiculum, qui est in Graecis sententiis, ταὐτόματον ἡμῶν κάλλιον βουλεύεται, *casus melius, quam nos, consuluit.*

peiani prodromi nuntiant, aperte Pompeium acturum, Antonio succedi oportere: eodemque tempore aget praetor ad populum. Res eiusmodi est, ut ego, nec per bonorum, nec per popularem existimationem, honeste possim hominem defendere; nec mihi libeat, quod vel maximum est. Etenim accidit hoc, quod totum cuiusmodi sit, mando tibi, ut perspicias. Libertum ego habeo, sane nequam hominem, Hilarum dico, ratiocinatorem, et clientem tuum. De eo mihi Valerius interpres nuntiat, Chiliusque se audisse scribit haec: esse hominem cum Antonio; Antonium porro in cogendis pecuniis dictitare, partem mihi quaeri, et a me custodem communis quaestus liber-

Magis e re nostra est, cum non solvere, quam si, quod volebamus, solveret. Quod casu, non consilio nostro, fit. Id. — Ταυτόματον ἡμῶν κάλλιον βουλεύεται; est versiculus Menandri. Eo quod hic utitur, satis declarat Teucridis negotium aliquo modo coniunctum fuisse cum Antonii defensione.

Pompeiani prodromi) Quos Pompeius, ex bello Mithridatico revertens, celeri cursu praemittit. Man.

Acturum) In senatu. Id.

Aget praetor ad populum) Vt Romam evocetur ad causam de repetundis dicendam, quod socios diripuerit. Nec tamen hoc anno, id est Pisone, et Messalla coss. sed biennio post, id est Caesare et Bibulo coss. causam dixit C. Antonius. Quod e Suetonio, et orat. pro domo planum fit. Id.

Ratiocinatorem) Qui tractabat rationum libros, quum mihi serviret servitutem: vel quia nunc est ratiocinator Antonii. Casaub.

Clientem tuum) Notabis ex isto loco videri moris fuisse, ut servi, quum libertate donarentur, optarent et eligerent patronum, in cuius clientela essent futuri ex iure civium Romanorum. Atque hinc notabis duplicem patronum diverso respectu eundem habuisse: alterum habebat ut libertus, alterum ut cliens. Sunt enim relata inter se patronus, libertus, et patronus, cliens. Id.

Valerius interpres) Putant quidam esse hunc P. Valerium, cuius mentio epist. 2, lib. XIV ad famil. Peritum sane linguarum fuisse oportet, qui in senatu orationes legatorum peregre advenientium interpretaretur. Nam id fuisse eius munus videtur. Id.

In cogendis pecuniis) Ego puto Antonium sub cellae nomine magnam pecuniam coëgisse, hocque usum esse praetextu apud amicos, partem huius pecuniae deberi Ciceroni, quod hanc ei promiserit, quum sibi provinciam, quam sortitus erat Cicero, cederet. Notum enim est hoc Ciceronem fecisse, quum tempore conspirationis Catilinariae Collegae animum sibi adiungeret. Graev.

tum esse missum. Non sum mediocriter commotus; neque tamen credidi; sed certe aliquid sermonis fuit. Totum investiga, cognosce, perspice, et nebulonem illum, si quo pacto potes, ex istis locis amove. Huius sermonis Valerius auctorem Cn. Plancium nominabat. Mando tibi plane, totum, ut videas, cuiusmodi sit.

3. Pompeium nobis amicissimum constat esse. Divortium Muciae vehementer probatur.

4. P. Clodium, Appii F., credo te audisse, cum veste muliebri deprehensum domi C. Caesaris, quum pro populo fieret, eumque per manus servulae servatum et eductum; rem esse insigni infamia: quod te moleste ferre certo scio.

5. Quod praeterea ad te scribam, non habeo; et mehercule eram conturbatior. Nam puer festivus, anagnostes noster, Sositheus decesserat, meque plus, quam servi mors debere videbatur, commoverat. Tu velim saepe ad nos scribas. Si rem nullam habebis, quod in buccam venerit, scribito. Kal. ianuar. M. Messala, M. Pisone coss.

Divortium Muciae) Q. Mucii Scaevolae filia QQ. Metellorum, Celeris et Nepotis soror, quam Pompeius uxorem duxerat, eique ex Mithridatico bello rediens ob suspicionem adulterii cum C. Caesare nuntium remiserat.

Domi C. Caesaris) Hoc anno praetoris et pontificis max. Sacra autem Bonae Deae vel in consulis, vel in praetoris aedibus fiebant.

XIII.

Scr. Romae VI kal. Febr. A. V. C. 692.

Scribit se tres ab Attico epistolas accepisse, tardiorem vero in scribendo esse, quod tabellarios fideles non inveniat 1; *de diverso Consulum Pisonis et Messalae ingenio* 2; *de Clodii incestu* 3. *Pompeium se aperte laudare, occulte invidere* 4; *de praetorum provinciis* 5; *de orationibus suis ad Atticum missis* 6; *de domo a Messala consule empta* 7; *Teucridem spem facere solutionis* 8.

CICERO ATTICO S.

Accepi tuas tres iam epistolas: unam a M. Cornelio, quam Tribus Tabernis, ut opinor, ei dedisti; alteram, quam mihi Canusinus tuus hospes reddidit; tertiam, quam, ut scribis, ancoris sublatis [1] de phaselo dedisti: quae fuerunt omnes rhetorum. Pure loquuntur, quum humanitatis sparsae sale, tum insignes amoris notis. Quibus epistolis sum equidem abs te lacessitus ad scribendum; sed idcirco sum tardior, quod non invenio fidelem tabellarium. Quotus enim quisque est, qui epistolam paulo graviorem ferre possit, nisi eam pellectione relevarit? Accedit eo, quod mihi

Accepi tuas) Venisse Romam Atticum vocatu Ciceronis futuri consulis supra saepe dictum. Videtur in Vrbe fuisse totum annum consulatus Ciceronis, et sequente quoque, sub cuius finem abiit Roma in Epirum. Ex illo itinere datas ab ipso literas ad Ciceronem, quoties offerretur occasio, apparet ex hac epistola: ex qua etiam liquet superiorem a Cicerone scriptam esse ad Atticum, quum adhuc in itinere esset: videtur enim Atticus lente in hoc itinere ambulasse, vel pluribus locis substitisse. Casavb.

(1) Olim edebatur vel *ancoris solutis*, vel *ancora soluta*. Bene autem Casaubonus monuit Latine quidem dici *oram solvere*, non *ancoram solvere*. Itaque corrigendum censebat *ancora sublata*. Postea Gruterus in cod. Pal. invenit *ancoris sublatis*, quod recepi.

Pellectione relevarit) De curiosis tabellariis, qui epistolas de rebus gravibus scriptas perlegunt; veluti qui literas pecunia graves ferunt, pondere fastiditi eas relevant pecuniam auferendo. Lepide. Bent.

non est notum, ut quisque in Epirum proficiscatur. Ego enim te arbitror, caesis apud Amaltheam tuam victimis, statim esse ad Sicyonem oppugnandum [1] profectum. Neque tamen id ipsum certum habeo, quando ad Antonium proficiscare, aut quid in Epiro temporis ponas. Ita neque Achaicis hominibus, neque Epiroticis paulo liberiores literas committere audeo. Sunt autem post discessum a me tuum res dignae literis nostris, sed non committendae eiusmodi periculo, ut aut interire, aut aperiri, aut intercipi possint.

2. Primum igitur scito, primum me non esse rogatum [2] sententiam, praepositumque esse nobis pacificatorem Allobrogum, idque admurmurante senatu, neque me invito, esse factum. Sum enim et ab observando homine perverso liber, et ad dignitatem in republica retinendam contra illius voluntatem solutus: et ille secundus in dicendo locus habet auctoritatem paene principis, et voluntatem non nimis

Caesis apud Amaltheam) locatur, Atticum facto sacrificio in Achaiam ad exigendam a Sicyoniis pecuniam debitam profectum, tanquam imperatorem ad bellum. *Amalthea*, sive *Amaltheum*, erat villa Attici in Epiro, forte a copia rerum omnium dicta, quasi capra *Amalthea*. Pop.

(1) Ad exprimendam a Sicyoniis pecuniam, quam ei debebant.

Ad Antonium proficiscare) Cum literis in quibus te illi commendo, ep. 5, lib. V Fam. Vnde illi postea gratias egit, ep. 13 h. l. Pop.

(2) Scil. a M. Pupio Pisone cos. h. a.

Pacificatorem Allobrogum) C. Calpurnium Pisonem intelligit, qui Galliam Narbonensem ex consulatu obtinuerat, in qua *Allobroges*. In administrationis istius tempore videntur movisse aliquid Allobroges, quod et historia coniurationis Catilinariae declarat: *Piso incipientem motum sua prudentia composuit, et fluctuantes animos in officio continuit.* Ideo appellatur *pacificator Allobrogum*, quod tamen Cicero videtur non sine urbanitate aliqua dicere, et ioco. Casaub.

Admurmurante senatu) Senatus significabat sibi non placere. Mur.

Homine) M. Pisone cos. Corr.

Paene principis) Gell. lib. IV, c. 10. Id. Hoc sapientissime scriptum est. Nam primus locus *benevolentiae consulis* fere attribuitur; neque is, qui primus rogatur, inficiari potest, quin

devinctam beneficio consulis. Tertius est Catulus, quartus (si etiam hoc quaeris) Hortensius. Consul autem ipse parvo animo et pravo, tantum cavillator genere illo moroso, [1] quod etiam sine dicacitate ridetur, facie magis, quam facetiis ridiculus, nihil agens cum republica, seiunctus ab optimatibus: a quo nihil speres boni reipublicae, quia non vult; nihil metuas mali, quia non audet. Eius autem collega et in me perhonorificus, et partium studiosus, ac defensor bonarum. Quinimmo leviter inter se dissident.

3. Sed vereor, ne hoc, quod infectum est, serpat longius. [2] Credo enim te audisse, quum apud Caesarem pro populo fieret, venisse eo muliebri vestitu virum; idque [3] sacrificium quum virgines instaurassent, mentionem a Q. Cornificio in senatu factam: (is fuit princeps; ne tu forte aliquem nostrum putes) postea rem ex senatusconsulto ad pontifices relatam, idque ab iis nefas esse decretum: deinde ex senatus-

se obstrictum consuli fateatur. Secundus autem locus *auctoritati* et dignitati adscribitur, ut saepe hic maior quam primus haberetur. Sic Themistocli a Lacedaemoniis prudentia sua devictis Persis, suffragiis in urnam coniectis, quum contenderetur utrum Alcibiadi, qui et fortitudine sua multitudinem Persarum devicit, praeferri deberet, an Alcibiades Themistocli, secundus locus prudentiae, qua victoria parta fuerat, attributus est. Dubium autem non fuit, quin primus locus benevolentiae, alter virtuti attribuatur. Vide Herod. et Plutarch. Mvr.

Tantum cavillator) Vetus codex: *tamen cavillator*.

(1) Cf. Brut. s. de clar. orator. c. 68. — *Moroso*) Lege *mocoso*. Μῶκος est sanna. Actionem mimicam et gesticulatoriam *mocosam* veteres appellabant. Salmas.

Nihil agens) Nusquam hoc loquendi genus reperias: legendum igitur *nihil agens cum populo*. Populus est seiunctus ab optimatibus. Sunt duae factiones, altera populi, altera optimatum. Hoc itaque dicit *nihil agens cum populo, seiunctus ab optimatibus*, neque placet populo, neque optimatibus, neutri parti servit. Mvr.

Collega) M. Valerius Messala.

(2) H. e. *ne talis consul etiam collegae suam scabiem affricet*. Sic enim recte Graevius interpretatur. Confirmant quae paulo post dicuntur de Pisone et Messala, in causa pollutorum a Clodio Bonae deae sacrorum.

(3) Schutz., auctore Mureto, scripsit *ideoque*, quod damnat Bentivoglio

consulto consules rogationem promulgasse; uxori Caesarem nuntium remisisse. In hac causa Piso, amicitia P. Clodii ductus, operam dat, ut ea rogatio, quam ipse fert, et fert ex senatusconsulto, et de religione, antiquetur. Messala vehementer adhuc agit severe; boni viri precibus Clodii removentur a causa; operae comparantur; nosmetipsi, qui Lycurgei a principio fuissemus, quotidie demitigamur. Instat et urget Cato. Quid multa? vereor, ne haec, neglecta a bonis, defensa ab improbis, magnorum reipublicae malorum causa sint.

4. Tuus autem ille amicus, [1] (scin' quem dicam?) de quo tu ad me scripsisti, posteaquam non auderet reprehendere, laudare coepisse, nos, ut ostendit, admodum diligit, amplectitur, amat, aperte laudat; occulte, sed ita, ut perspicuum sit, invidet. Nihil come, nihil simplex, nihil ἐν τοῖς πολιτικοῖς honestum,

Boni viri) Optimates, nobiles, primores, ut infinitis in locis. GRAEV.

Lycurgei) Non a *Lycurgo* rege Lacedaemoniorum ducto nomine se *Lycurgeum* fuisse scribit; sed a *Lycurgo* oratore Atheniensi, quem ferunt in dicendo valde severum et acerbum exstitisse. Bos. — Ego, qui sacer reprehensor et vindex malorum instar Lycurgi illius nobilis Atheniensis oratoris, de quo Diod. Sic. VI, 89, et Cic. in Brut. 34, quotidie remitto aliquid de severitate mea. GRON.

(1) Pompeius. Serviebat enim omnibus gratiosis tum temporis, ut acta eius bello Mithridatico confirmarentur. ID. — Floruit Pompeius extra Vrbem dum fuit, et pro populo romano bella gessit. Reversus in Vrbem misere incuit: quamquam ipse sane in causa fuit, qui dum vult omnium gratias retinere, omnium amisit. CAS.

Scin' quem dicam) Non tantum haec verba notis parentheseos erant includenda, sed omnia quae sequuntur usque ad *coepisse*, ubi desinit parenthesis. Non hic Cicero Pompeium nominatim indicat, sed indicat certissimo indicio. *Is est*, inquit, *de quo tu scripsisti ad me, postea* etc. Nec dubium Atticum id scripsisse Ciceroni, una aliqua ex tribus epistolis, quae huius initio commemorantur, quum Roma discedens incidisset in Pompeium, qui e bello Mithridatico Romam redibat. Nam eum Romam venisse, et fuisse ad urbem hoc tempore apparet etiam ex seq. epistola. ID.

Laudare coepisse) Sero. Nam nimium diu tacuit, ep. 19 h. l. Id queritur Cicero ep. 7, lib. V Fam. CORR.

Nihil simplex) In Pompeio, *qui*

nihil illustre, nihil forte, nihil liberum. Sed haec ad te scribam alias subtilius. Nam neque adhuc mihi satis nota sunt: et huic, terrae filio, nescio cui, committere epistolam tantis de rebus non audeo.

5. Provincias praetores nondum sortiti sunt. Res eodem est loci, quo reliquisti.

6. Τοποθεσίαν, quam postulas, Miseni et Puteolorum, includam orationi meae. A. d. III non. decemb. mendose fuisse animadverteram. Quae laudas ex orationibus, mihi crede, valde mihi placebant; sed non audebam antea dicere. Nunc vero, quod a te probata sunt, multo mihi ἀττικώτερα videntur. In illam orationem Metellinam addidi quaedam. Liber tibi mittetur, quoniam te amor nostri φιλορήτορα reddidit.

7. Novi tibi quid aliud scribam? [1] quid? etiam. Messala consul Autronianam domum emit HS CCCCXXXVII. [2] Quid id ad me? inquies. Tantum, quod ea emptione

solet aliud sentire, et aliud loqui, ep. 1, lib. VIII Fam. Id.

Ἐν τοῖς πολιτικοῖς) In rebus publicis, et ad remp. accommodatis.

Τοποθεσίαν) Loci descriptionem.

Ἀττικώτερα) Magis Attica, eleganlius dicta: unde ἀττικισμός epist. 16, lib. IV; sic ἀττικώτατα ep. 1, lib. XV. Corr.

Φιλορήτορα) Studiosum artis dicendi.

(1) Vulgo *novi tibi quidnam scribam?* quod propterea incommodum est, quia iam supra Cicero bis novi aliquid scripserat. Ego rescripsi *novi tibi quid aliud scribam*, quae formula, sequente *etiam*, saepius occurrit, ut ad Att. I, 2, Q. Fr. III, ep. 1. — Hanc formulam imitatus est Plinius lib. III, ep. 14, 6. Typ.

Messala) Perinde haec sunt accipienda ac si diceret, Meministin', mi Attice, fuisse quum multi me reprehenderent, quum domum meam emerem, primum quod tam caro emerem; deinde quod pecunia aliena? Atqui habeo nunc quod illis respondeam: nam et carius emit Messala quam ego. et amicorum opibus, non minus quam ego usus sum. Deinde et suum et Messalae factum defendens ait, nihil vetare quin bonus ac prudens civis amicorum facultatibus in emenda domo ad dignitatem aliquam perveniat. Hic sensus huius loci, quem interpretes ne per caliginem quidem vident. Man.

(2) Affirmare non dubitamus, locum esse corruptum. Legimus autem *H-S* XXXVII, quod interpretamur, sestertium tricies septies. Notas autem illas CCCC a mala manu esse profectas persuasissimum habemus. Id.

et nos bene emisse iudicati sumus; et homines intelligere coeperunt, licere amicorum facultatibus in emendo ad dignitatem aliquam pervenire.

8. Teucris illa lentum negotium est, sed tamen est in spe. Tu ista confice.[1] A nobis liberiorem epistolam exspecta. VI kalend. febr. M. Messala et M. Pisone coss.

(1) Casaubonus malebat: *Tu insta, confice*. Sed est potius: *Tu ista quae scis, vel quae recepisti, confice*, ut ep. 14 extr.

XIV.

Scr. Romae A. V. C. 692.

In summis occupationibus 1 *breviter scribit de prima Pompeii oratione post reditum e bello Mithridatico habita* 2. *Eius sententia in concione de iudicibus a praetore in causa Clodiana legendis, et in senatu de promulgata adversus eum rogatione* 3; *de Crassi laudibus Ciceroni tributis* 4; *de sua oratione in senatu habita* 5; *de Clodii contentionibus ad impediendam rogationem* 6; *de consulum animo* 7; *de aliis quibusdam* 8.

CICERO ATTICO S.

Vereor, ne putidum sit scribere ad te, quam sim occupatus; sed tamen ita[1] distinebar, ut huic vix tantulae epistolae tempus habuerim, atque id ereptum e summis occupationibus.

2. Prima concio Pompeii[2] qualis fuisset, scripsi ad te antea: non iucunda miseris, inanis improbis, beatis non grata, bonis non gravis. Itaque frigebat.

3. Tum Pisonis consulis impulsu levissimus tribunus

(1) Sic Bentivoglio ex Ambros. et edd. vet. Vulgo abest *ita*.

(2) Qui redierat e bello Mithridatico.

Scripsi ad te antea) Vel desideratur epistola haec, et ea est fortasse quam *liberiorem* se missurum pollicetur in fine prioris: quam noluit exstare Cicero. Vel haec referenda ad illa, quae superiore epistola dicta sunt illo loco: *Tuus autem amicus* etc. CASAUB.

plebis Fufius in concionem produxit Pompeium. Res agebatur in circo Flaminio: [1] et erat in eo ipso loco illo die nundinarum πανήγυρις. Quaesivit ex eo, placeretne ei, iudices a praetore legi, quo consilio idem praetor uteretur. Id autem erat de Clodiana religione [2] ab senatu constitutum. Tum Pompeius μάλ' ἀριστοκρατικῶς loquutus est, senatusque auctoritatem sibi omnibus in rebus maximam videri, semperque visam esse, respondit, et id multis verbis. Postea Messala consul in senatu de Pompeio quaesivit, quid de religione, et de promulgata rogatione sentiret. Loquutus ita est [in senatu], [3] ut omnia illius ordinis consulta γενικῶς laudaret; mihique, ut assedit, dixit, se putare, satis ab se etiam de istis rebus [4] esse responsum.

Res agebatur) Duas circumstantias facti eius notare voluit Cicero obiter. Saepe enim de re ex circumstantiis optime indicatur. Hic autem duas Attico considerandas proponit, loci et temporis. Ait igitur, rem agi *in circo Flaminio*. Haec est loci circumstantia, quam neque temere ponit Cicero, neque recte interpretes omiserunt expendere. Pompeius tum fuit ad urbem, hoc est, in exspectatione triumphi, et remansit extra urbem prope ad exitum eius anni, quo triumphavit: itaque in *circo Flaminio* res acta fuit, qui erat extra Vrbem. Tempus notant: *Et erant in eo ipso loco illo die nundinarum πανήγυρις*. Quid refert? dicat aliquis. Multum: quod non observarunt interpretes. Moribus enim Romanis, quo die *nundinae* erant, cum populo agi non potuit. Festus auctor in *Nundinas*, quem vide. Ergo etiam hoc contra mores forte ab isto tribuno levissimo Fufio; quod tamen ut minus miremur facit Macrobius, qui docet disputatum diu fuisse, *essent nundinae feriae necne?* ac olim quidem fuisse sine dubio, postea tamen lege Hortensia fastas esse factas, *ut possent* (ait) *rustici qui nundinandi causa in Vrbem venirent, lites componere*. Quare postea quam semel fastae declaratae lege fuerunt nundinae, coeperunt, ut ait idem Macrob. omnia negligentius haberi, ut minus mirum sit levissimum tribunum in re maxima ausum esse concionem die nundinarum cogere. Cas.

(1) I. e. extra urbem, Pompeii causa, cui ad urbem manendum erat usque ad exitum eius anni quo triumphavit.

Πανήγυρις) Conventus.

Quo consilio) Quibus iudicibus uteretur in causa Clodiana. Man.

(2) De sacris Bonae deae Clodii scelere contaminatis.

Μαλ' ἀριστοκρατικῶς) Plane ut optimatem decet.

(3) Legendum videtur: *Respondit ita ut omnia*. Certe verba *in senatu* temere hic ex antecedentibus repetita.

Γενικῶς) Generaliter.

(4) Vulgo *de istius rebus*. Sensus

4. Crassus posteaquam vidit, illum excepisse laudem ex eo, quod suspicarentur homines, ei consulatum meum placere, surrexit, ornatissimeque de meo consulatu loquutus est; ut ita diceret, se, quod esset senator, quod civis, quod liber, quod viveret, mihi acceptum referre; quoties coniugem, quoties domum, quoties patriam videret, toties se beneficium meum videre. Quid multa? totum hunc locum, quem ego varie meis orationibus, quarum tu Aristarchus es, soleo pingere, de flamma, de ferro (nosti illas ληκύθους), valde graviter pertexuit. Proxime Pompeium sedebam. Intellexi hominem moveri; utrum Crassum inire eam gratiam, quam ipse praetermisisset, [1] an esse tantas res nostras, quae tam libenti senatu laudarentur, ab eo praesertim, qui mihi laudem illam eo minus deberet, quod meis omnibus literis in Pompeiana laude perstrictus esset? [2]

5. Hic dies me valde Crasso adiunxit: et tamen, ab

autem quod vidit Popma postulat *de istis rebus.* Nempe Pompeius non diserte et proprie dixerat, quid de rogatione in Clodium sentiret, sed universe tantum dixerat sibi omnia senatusconsulta placere.

De flamma, de ferro) Quum incendiis urbem, civitatem caede, mea virtute dico esse liberatam. MAN.

Nosti illas ληκύθους) Non discedit a translatione. Nam, ut pictores ἐκ τῶν ληκύθων, quae sunt ampullae pigmentorum, sumunt, quae ad colorandum apta novere, sic eloquentiae veluti coloribus etc. ID.

Proxime) Sanctius Minerv. lib. I, c. 16 edidit: *Proximus Pompeium sedebam*, hac adiuncta animadversione: Dicimus latine, *Proximus Pompeio*, *Pompeium*, *ad Pompeium*, *a Pompeio*, *post Pompeium*, *secundum Pompeium*, *propter Pompeium.* Hoc ergo, *Proxime Pompeium*, per ellipsin dictum est; integrum fuerit, *proxime ad.* OLIV.

Quam ipse) De nostris rebus tacens. CORR.

(1) Quod non tam aperte, ut ille, consulatum meum laudasset.

Meis omnibus literis) Hoc est, in omnibus, quae scripsi de Pompeio. Puta in oratione Maniliana; et id genus aliis scriptis Ciceronis. GRAEV.

(2) Sic primus interpunxit Bentivoglio. Idem periodi color est, ac ille supra Ep. III, 2. *T.*

Ab illo aperte) Vel legendum *aperto*, εἰρωνικῶς (Pompeius enim saepe taciturnus erat, simulator, et solebat aliud sentire, aliud loqui. Fam. VIII,

illo aperte, tecte quidquid est datum, libenter accepi. Ego autem ipse, dii boni! quo modo ἐνεπερπερευσάμην novo auditori Pompeio? si unquam mihi περίοδοι, si καμπαὶ, si ἐνθυμήματα, si κατασκευαὶ suppeditaverunt, illo tempore. [1] Quid multa? clamores. Etenim haec erat ὑπόθεσις, de gravitate ordinis, de equestri con-

1) vel *aperta*, ut eum Cicero Apollinis Pythii nomine designet, qui in oraculis tecta et perplexa dictione utebatur. — *Ab illo aperte tecte*) Huius loci hic est sensus: Non ita me adiunxi Crasso, ut gratiam et amicitiam Pompeii negligerem. Nam contra, ut illum mihi redderem amiciorem, quod ille mihi tecte dederat, accepi aperte, et palam ei gratias egi, quasi apertissime me laudasset. Casavb.

Ενεπερπερευσάμην) Sensus est: Ego ostentavi me, hoc est, multus fui in declamando de rebus gestis meis, eas auxi, eas ornavi, eas amplificavi audiente Pompeio, imo ut audiret novus auditor Pompeius. Quia enim recens ille advenerat, nec fuerat alias auditor meus, quum ego idem argumentum tractarem, volui nunc arrepta hac occasione efficere, ut ille me cognosceret penitius, et qualis quantusque sim, quantamque eo absente gloriam sim consequutus. Haec est vera huius elegantissimi loci sententia, quam primi detegimus. Nam interpretes οὐδὲν ὑγιές. Id.

Περίοδοι) *Ambitus verborum*, *aut flexus clausularum*, *aut argumenta rhetorum*, *aut confirmationes*. Περίοδοι quae sint, dicere nihil attinet. Καμπαὶ sunt, recte explicante I. F. Gronovio, clausulae, flexus molles orationis ab una parte in aliam, quibus uti licet in genere ἐπιδεικτικῷ magis, ubi ingenium et eloquentiam iactare licet, quam in forensibus orationibus, aut in sententiis de re gravi dicendis. Ενθυμήματα non sunt, quae recentioribus dialecticis dicuntur, parte quadam sua truncati syllogismi, sed antiquis rhetoribus celebratae illae sententiae, e contrariis conclusae, quae propter brevitatem et contraria acumen aliquod habent, qualis est illa Horatii: *Cur optas quod habes?* Serm. I, 3, 126. Alia exempla suppeditabit Cicero in Topicis cap. 13. Κατασκευὴ autem etsi non eandem semper apud rhetores vim habet, tamen non dubium mihi est, quin hoc loco dicatur *confirmatio alicuius rei* (Quintil. II, 4), quae et amplificationem complectitur, quum agimus argumenta, quod Longino τρέφειν dicitur, quum dilatamus rem et augemus omni ratione, ut auditor vim rei aut argumenti capiat, in quo vel maxime summa eloquentia cernitur. Ern.

(1) Praecise dictum, et vehementius, quam si addidisset *adhibui*, ut et illud, quod mox sequitur, *clamores*. Bentiv.

Clamores) An hoc dicit? clamores mea oratione et plausus atque ἐπισημασίας excitavi ab auditoribus. An hoc potius? clamores magnos edidi, et, ut mox loquitur, *sonitus*, dum omni figurarum genere orationem meam exorno. Casavb.

Υπόθεσις) Argumentum, materia, causa. Quint. III, 5. Corr.

Ordinis) Senatus. Id.

cordia, de consensione Italiae, de intermortuis [1] reliquiis coniurationis, de vilitate, de otio. Nosti iam in hac materia sonitus nostros: tanti fuerunt, ut ego eo brevior sim, quod eos usque istim [2] exauditos putem.

6. Romanae autem se res sic habent. Senatus ἄρειος πάγος. Nihil constantius, nihil severius, nihil fortius. Nam quum dies venisset rogationi ex senatusconsulto ferendae, [3] concursabant barbatuli iuvenes, totus ille grex Catilinae, duce filiola Curionis, [4] et populum, ut antiquaret, rogabant. Piso autem consul, lator rogationis, idem erat dissuasor. [5] Operae Clodianae pontes [6] occuparant. Tabellae ministrabantur ita, ut nulla daretur VTI ROGAS. Hic tibi Rostra Cato advolat; convicium Pisoni consuli mirificum facit: si id est convicium, vox plena gravitatis, plena auctoritatis, plena denique salutis. Accedit eodem etiam

(1) Sic rescribi iussit Ernestius pro vulg. *immortuis*. Bene. — *Immortuis*) *Immortuus* dicitur de eo, qui in aliquo moliendo occupatus moritur, antequam rem perfecerit, quod accidit plerisque e coniuratione Catilinae, qui post eius et magnae partis coniuratorum abitum ex Vrbe, remanentes in Vrbe, quod viderent nullam esse rei perficiendae spem, quieverunt: et si non animo, certe quod ad effectum attinet, ad sanam mentem redierunt. Hae sunt *reliquiae coniurationis*, quas ait esse *immortuas* et sopitas. CASAVB.

Vilitate) De vilitate annonae post exstinctam coniurationem consequuta, a Pompeio annonae praefecto effecta.

(2) Alii *istinc*.

Αρειος πάγος) Martius vicus, Areopagus ἔστι δὲ Αρειος πάγος καλούμενος, ὅτι πρῶτος Αρης ἐνταῦθα ἐκρίθη. Pausan. in Attic. Areopagitas vero Solon constituit (lib. I de Off.) qui severi ita fuerunt, ut severi iudices proverbio Areopagitae dicantur, ut εἰρωνικῶς ep. 13 h. l. CASAVB.

(3) Vt iudicium de sacris pollutis in Clodium constitueretur.

(4) I. e. Curione adolescente, qui ob turpem cum M. Antonio consuetudinem filiola Curionis patris dicitur.

(5) Lator erat iussu Senatus, *dissuasor*, quia Clodio favebat.

(6) I. e. ponticulos illos per quos transibant cives in suffragiis ferendis tabellas in urnam coniecturi. LEM.

Vt nulla daretur, Vti rogas) Quum populus in campum Martium convenerat, uti rogationem aliquam aut acciperet, aut antiquaret, tabellae singulis binae dabantur, diverse inscriptae; altera sic, *Vti rogas*, qua significaban, se rogationem accipere, et velle uti rogasset is, qui rogationem tulisset: altera cum litera *A*:

noster Hortensius, multi praeterea boni. Insignis vero opera Favonii fuit. Hoc concursu optimatum comitia dimittuntur: [1] Senatus vocatur. Quum decerneretur frequenti senatu, contra pugnante Pisone, ad pedes omnium singillatim accidente Clodio, ut consules populum cohortarentur ad rogationem accipiendam; homines ad xv Curioni nullum senatusconsultum facienti assenserunt: ex altera parte facile cccc fuerunt. Acta res est. Fufius tribunus tum concessit. Clodius conciones miseras habebat, in quibus Lucullum, Hortensium, C. Pisonem, Messalam consulem contumeliose laedebat: me tantum *comperisse omnia* [2] criminabatur. Senatus et de provinciis praetorum, et de legationibus, et de ceteris rebus decernebat, ut ante, quam rogatio lata esset, ne quid ageretur.

7. Habes res romanas. Sed tamen etiam illud, quod non speraram, audi. Messala consul est egregius, fortis, constans, diligens, nostri laudator, amator, imitator. Ille alter uno vitio minus vitiosus; quod

quae erat antiquatae, id est, sublatae rogationis nota. MAN.

(1) Vt quid de Clodio agendum esset integrum maneret. — Muret. et Graev. coni. *dirimuntur*.

Curioni) Patri, non filio, qui nondum id aetatis videtur fuisse, ut senator esse posset, et sane non ita multo post ut non senator introducitur in Senatum, ep. 24, lib. II. CORR.

Nullum senatusconsultum facienti) Est, petenti, ut nullum senatusconsultum fieret, aut etiam, ut senatusconsultum quod ante erat factum de rogatione ad pop. ferenda tolleretur. CASAVB.

Acta res est) Factum est decretum, ut coss. populum cohortarentur ad rogationem accipiendam. CORR.

Concessit) Maius V. Cl. legit *intercessit*. Vid. Praef. Frag. Orat. Clod. *T.*

(2) Nempe hoc ad irridendum Ciceronem solebant dicere, eum omnia comperisse, quod in consulatu aliquoties de rebus Catilinae id dixerat. Vid. Fam. ep. 5, V. ERN.

Rogatio) De pollutis sacris. CORR.

Alter uno vitio minus vitiosus) Hoc est, Piso homo vitiosissimus esset adhuc vitiosior, nisi vitium unum ab aliis vitiis eum retraheret. Nam qui sit ignavus, non potest esse audax, et multum formidandus reipublicae, qualis Catilina. Piso etsi malus erat, ut erat, si tamen accessisset audacia, longe deterior fuisset. CASAVB.

iners, quod somni plenus, quod imperitus, quod ἀπρακτότατος, sed voluntate ita καχέκτης, ut Pompeium post illam concionem, qua ab eo senatus laudatus est, odisse coeperit. Itaque mirum in modum omnes a se bonos alienavit. Neque id magis amicitia Clodii adductus facit, quam studio perditarum rerum atque partium. Sed habet sui similem in magistratibus. praeter Fufium, neminem. Bonis utimur tribunis plebis. Cornuto vero pseudo-Catone. Quid quaeris?

8. Nunc ut ad privata redeam, Τεῦκρις promissa

Απρακτότατος) Ignavissimus, nihil prorsus faciens. Corr.

Ita καχέκτης) Translatum est e schola medicorum vocabulum. Est enim καχέκτης apud medicos, cuius corpus ita est affectum, ut vergat omnino in morbum. Ideo addit *voluntate*, ut translationem indicaret a corpore ad animum. Ciceronem autem in libris medicorum apprime fuisse versatum, declarant vel infiniti harum epistolarum loci diligenter eloquentiae studiosis notandi; et simul meminerimus veram eloquentiam esse, quae coniuncta est cum scientia et cognitione rerum plurimarum, unde efflorescit et manat omnis copia. Scite Horatius: *Scribendi recte sapere est et principium et fons.* Casaub.

Post illam concionem) In quam productus fuit a Fufio. Corr.

In magistratibus neminem. Praeter Fufium bonis, etc.) Sic edidi cum Victor. Graev. Lamb. ut sententiae veritas constet. Vulgo: *Sed habet sui similem in magistratibus* praeter Fufium *neminem. Bonis utimur tribunis plebis.* Atqui Fufius Clodio favebat. — Atqui in vulgata lectione Fufius a bonis tribunis excipi dicendus est, quum a bonis magistratibus γενικῶς excipitur, et similis Pisoni dicitur. Bent.

Cornuto) C. Cornuto trib. pleb. qui tribus post annis praetor fuit. Orat. post reditum in senatu. Corr.

Pseudo-Catone) Hoc est, altero Catone, sive Catonis imitatore. Tantum fuit nomen Catonis, ut multi Romae eum imitarentur, et eum adhuc vivum pro exemplo sibi proponerent. Talis etiam fuit Favonius. Casaub.

Promissa patravit) Est, debitum, ut erat toties pollicitus, solvit. Sed quia saepe fidem fefellerat Antonius, et Cicero illi erat iratus, ideo ait indignabundus *patravit*. Quod est verbum obscoenum, et quo pure qui loquuntur latine, non temere utuntur; sed fere quum designatum aliquod malum facinus volunt indicare, Plaut. *Post tam foedum facinus patratum*. Id.

Argiletani) *Argiletum* pars Vrbis prope Palatium, sic dictae a caede Argi, quasi Argilethum. Vide Servium et Varronem. In ea parte fuit aliquod aedificium, cuius quadrantem, hoc est, tertiam partem habebat vel hereditatis iure, vel alio Q. Frater; nunc ait Cicero eum emisse *reliquum dodrantem*, hoc est, semissem cum tertia parte. Id.

patravit. Tu mandata effice, quae recepisti. Quintus frater, qui Argiletani aedificii reliquum dodrantem emit HS DCCXXV, Tusculanum venditat, ut, si possit, emat Pacilianam domum. Cum Lucceio in gratiam redi; [1] video hominem valde petiturire. Navabo operam. Tu, quid agas, ubi sis, cuiusmodi istae res sint, fac me quam diligentissime certiorem. Idibus febr.

Venditat) Vendendi desiderio tenetur, et quasi venale proponit. Corr.

(1) H. e. Tu pro tua parte effice, ut cum Lucceio in gratiam redeas. Video hominem nunc valde elaborare, ut consulatum petat. In eo negotio ei operam navabo. Hoc est quod dicit ep. 17: *Lucceium consulatum habere in animo statim petere.*

XV.

Scr. Romae A. V. C. 692, Id. Mart.

Asiam provinciam Q. fratri obtigisse nuntiat 1; *quid de suis mandatis et de Attici ipsius negotio actum sit, ut scribat, rogat* 2.

CICERO ATTICO S.

Asiam Quinto, suavissimo fratri, obtigisse audisti: non enim dubito, quin celerius tibi hoc rumor, quam ullius nostrum literae nuntiarint. Nunc quoniam et laudis avidissimi semper fuimus, et praeter ceteros φιλέλληνες et sumus et habemur, et multorum odia atque inimicitias reipublicae causa suscepimus; παντοίης ἀρετῆς μιμνήσκεο, [1] curaque effice, ut ab omnibus et laudemur et amemur. His de rebus plura ad te in ea epistola scribam, quam ipsi Quinto dabo. Tu me, velim, certiorem facias, quid de meis mandatis egeris, atque etiam, quid de tuo negotio. Nam

Φιλέλληνες) Studiosi Graecorum.

(1) *Omnimodae virtutis reminiscere.* Sunt verba Achillis Hectorem alloquentis in ipso agone. Iliad. XXII, 268.

Negotio) nempe Sicyonio.

ut Brundisio profectus es, nullae mihi abs te sunt redditae literae. Valde aveo scire quid agas. Idib. mart.

XVI.

Scr. Romae A. V. C. 692, mense Quintili.

Attico quaerenti de iudicio, quo praeter exspectationem Clodius absolutus erat, Cicero primum rationem reddit suarum in ea re actionum 1; deinde quale iudicium fuerit, et quem exitum habuerit, narrat 2; tum reipubl. statum malum quidem 3, sed tamen non prorsus desperandum esse 4; se tum oratione perpetua tum altercatione Clodium in senatu fregisse ostendit 5. Praeterea suum statum exponit 6. Reliqua sunt de comitiis consularibus 7; de Attici consilio, quod in Asiam ire nolit 8; de epigrammatibus in Amaltheo ab eo positis 9; de literis ad Antonium datis 10; de Cincii negotiis 11; de Attici Amaltheo 12.

CICERO ATTICO S.

Quaeris ex me, quid acciderit de iudicio, quod tam praeter opinionem omnium factum sit; et simul vis scire, quo modo ego minus, quam soleam, proeliatus sim: respondebo tibi ὕστερον πρότερον, Ὁμηρικῶς. Ego enim, quam diu senatus auctoritas mihi defendenda fuit, sic acriter et vehementer proeliatus sum, ut clamor concursusque maxima cum mea laude fie-

De iudicio) Clodiano, propter violata Bonae Deae sacra. Corr.

Ὕστερον πρότερον) Id est, praepostere, secundum, vel de secundo prius.

Ὁμηρικῶς) *Homerus* Iliadem orsus a nouo anno belli Troiani, mirificam rationem invenit etiam illorum commemorandorum, quae prioribus annis acciderant. Sed illustrius id multo in Odyssea patet. Orditur enim poëta ab eo tempore, quo Vlysses in insula Calypso detinebatur, quo anno fatalis illi erat reditus: quis igitur speraret, illa legens, poëtam omnia tam commode, tam eleganter, quae novem primis annis passus erat Vlysses relaturum? et tamen nihil fere eorum praetermisit. Inde dixit Ὁμηρικῶς. Casaub.

rent. Quod si tibi unquam sum visus in republica fortis, certe me in illa caùsa admiratus esses. Quum enim ille ad conciones confugisset, in iisque meo nomine ad invidiam uteretur, dii immortales! quas ego pugnas et quantas strages edidi? quos impetus in Pisonem, in Curionem, in totam illam manum feci? quo modo sum insectatus levitatem senum, libidinem iuventutis? Saepe, ita me dii iuvent! te non solum auctorem consiliorum meorum, verum etiam spectatorem pugnarum mirificarum desideravi. Postea vero quam Hortensius excogitavit, ut legem de religione Fufius tribunus plebis ferret; in qua nihil aliud a consulari rogatione differebat, nisi iudicum genus [2] (in eo autem erant omnia); pugnavitque, ut ita fieret: quod et sibi et aliis persuaserat, nullis illum iudicibus effugere posse: contraxi vela, perspiciens

Ad conciones confugisset) Quum P. Clodius unicum sibi praesidium putaret sordidam plebem, quam lactabat concionibus invidiosis in Ciceronem, quasi qui nobiles cives indemnatos necasset, et commodis plebis, agrariae legi Rulli resistendo, adversatus fuisset. Gron.

In qua nihil aliud — differebat) Fufius hic fucum fecit Hortensio, et aliis parum cautis senatoribus. Fufius videns aegre servari posse Clodium, rogatione illa accepta, persuasit Hortensio, se boni publici et concordiae scilicet studio velle ferre rogationem, qua idem efficeretur atque illa consulari: et quod ita eam rogationem composuerit, ut nihil differret a consulari, nisi quod ex lege Fufii iudices ordinarii de Clodio erant cogituri; ex rogatione senatus non iudices ordinarii, sed vel populus, vel aliquis, cui aut senatusconsulto, aut plebis scito extra ordinem quaestio illa fuisset mandata. Recte autem ait Cicero in hoc fuisse omnia, quod quum non videret Hortensius, quae fuit eius imprudentia, passus est sibi fucum fieri, et os oblini. Cas.

(2) Rogatio consularis iubebat iudices legi extra ordinem; Fufia, ut sorte, de more, legerentur e decuriis iudicum. Ern.

Perspiciens inopiam iudicum) An inopiam iudicum, hoc est, quod erant boni iudices defuturi? an sic potius? Perspiciebam eos, qui futuri erant iudices, omnes esse viles animas, et egestate laborantes. Nam quis nescit paupertatem saepe esse male suadam, et recte a sapientibus institutum ad magistratus aut iudicia non temere pauperes esse admittendos, nec semper iure reprehendendum illud, *dat census honores?* Cas.

inopiam iudicum; neque dixi quidquam pro testimonio, nisi quod erat ita notum atque testatum, ut non possem praeterire.

2. Itaque, si causam quaeris absolutionis (ut iam πρὸς τὸ πρότερον revertar), egestas iudicum fuit, et turpitudo. Id autem ut accideret, commissum est Hortensii consilio: qui dum veritus est, ne Fufius ei legi intercederet, quae ex senatusconsulto ferebatur, non vidit illud, satius esse, illum in infamia relinqui ac sordibus, quam infirmo iudicio committi. Sed ductus odio properavit rem deducere in iudicium; quum illum plumbeo gladio iugulatum iri tamen diceret. Sed iudicium, si quaeris, quale fuerit; incredibili exitu: sic, uti nunc ex eventu ab aliis, a me tamen ex ipso initio consilium Hortensii reprehendatur. Nam ut reiectio facta est clamoribus maximis; quum accusator, [1] tanquam censor bonus,

Neque dixi quidquam pro testimonio) qua nocte pro populo fiebat, Clodium Romae fuisse, quum ille diceret se fuisse Interamnae, ut postea probavit. Ep. 1, lib. II, et orat. pro Mil. Corr.

Πρὸς τὸ πρότερον) Ad prius, ad id quod priore loco quaesisti. Id.

In infamia) Nam, si Fufius intercessione impediret, quo minus de re Clodiana populus iudicare posset, itaque iudicium de Clodio nullum fieret; Clodius tamen in infamiae sordibus iaceret; quem non innocentia videretur in iudicio servasse, quod fortasse nunc videri potest, sed tribunus nocentem iudicio eripuisse. Man.

Infirmo iudicio) Quod facile corrumpi posset. Firmissimum autem, et integrum ab omni labe, populi iudicium fuisset. In rogatione consulari, ut populus iudicaret, scriptum erat. Id.

Plumbeo gladio) Hoc est, per quosvis et qualescumque iudices. Adagium est de re inepta ei rei, de qua facta est. Sic alibi (Fin. IV, 18) Cicero plumbeum pugionem dixit. Graev.

Incredibili exitu) Ita loqui amat Cicero, *esse incredibili exitu*, ἀντὶ habuisse incredibilem exitum. Sic passim loquitur, itemque alii. Vide Gellium V, 8. Interpretor autem *iudicium incredibili exitu*, Κρίσιν παράδοξον καὶ θαυμασίαν, hoc est, in qua multa praeter opinionem hominum eveniunt. Et pertinent haec ad ea quae facta sunt, dum iudicium peragitur. Cas.

(1) Vnus e tribunis plebis, teste Plutarcho in Caesare. Is orat. de Harusp. resp. Lentulus vocatur. Sub-

homines nequissimos reiiceret: reus, tanquam clemens lanista, [1] frugalissimum quemque secerneret: ut primum iudices consederunt, valde diffidere boni coeperunt. Non enim unquam turpior in ludo talario consessus fuit. Maculosi senatores, nudi equites, tribuni non tam aerati, quam, ut appellantur, aerarii. Pauci tamen boni inerant, quos reiectione fugare ille non potuerat; qui moesti inter sui dissimiles, et moerentes sedebant, et contagione turpitudinis vehementer permovebantur. Hic, ut quaeque res ad consilium primis postulationibus referebatur, incredibilis erat severitas, nulla varietate sententiarum; nihil impetrarat reus; plus accusatori dabatur, quam postulabat; triumphabat (quid quaeris?) Hortensius, se vidisse tantum: [2] nemo erat, qui illum reum, ac

scriptor fuit *C. Fannius* ad Att. II, 24.

(1) Lanistae qui servos coëmerant, solebant interdum eos, qui bonae frugi essent, secernere, ne in ludum gladiatorium darentur; vel ex iis etiam, qui iam in ludo essent, quosdam secernere, ne opus iis esset in circo depugnare.

In ludo talario) Ludus hic accipitur pro loco, ubi convenire solent aleatores. Talorum tamen ludus, sive ἀςραγάλων, non est confundendus cum tesserario ludo, sive πιττεία. Id.

Maculosi senatores) Maculosi sunt notati a censoribus. Gron.

Nudi equites) Nudati opere censorio. Id.

Tribuni non tam aerati, quam, ut appellantur, aerarii) Hoc est, tribuni non tam nummati erant, quam nummarii et corrupti: aerarius enim in ea notione ac forma, qua nummarius, dici cur non possit, nihil causae video. Tvrn. — Mongaltius putat *aerarium* hic valere aere alieno obstrictum: infima autem et pauperrima civium classis vocabantur *aerarii*. *Aeratus* est dives, ut apud Plautum. Lem.

Fugare) Mallem *effugere*. Mvr.

Primis postulationibus) *Postulatio* proprie erat, quum accusator praetorem adibat petens, ut liceret sibi nomen eius, quem accusare volebat, inter reos referre. Hic latius accipitur. Accipitur enim pro petitionibus, quae fieri solent ab utraque parte, dum parant se ad litem, puta ut liceat illum aut illum qui absit advocare, et eius adventum exspectare, ut ne ille aut ille ad testimonii dictionem admittatur. Cas.

(2) Male l. Gebhardus *se vicisse tandem*. *Tantum vidisse* est tam multum vidisse, tam divine cogitasse, ut alibi loquitur Cicero, tam bonum consilium invenisse. Praecesserat: *postea vero quam* Hortensius *excogi-*

non millies condemnatum arbitraretur. Me vero teste producto, credo te, ex acclamatione Clodii advocatorum, audisse, quae consurrectio iudicum facta sit, [1] ut me circumsteterint, ut aperte iugula sua pro meo capite P. Clodio ostentarint. Quae mihi res multo honorificentior visa est, quam aut illa, quum iurare tui cives Xenocratem testimonium dicentem prohibuerunt; aut quum tabulas Metelli Numidici, quum hae, ut mos est, circumferrentur, nostri iudices aspicere noluerunt. Multo haec, inquam, nostra res maior. Itaque iudicum vocibus, quum ego sic ab iis, ut salus patriae, defenderer, fractus reus, et una patroni omnes conciderunt. Ad me autem eadem fre-

tavit. — Quo plus ergo spei concepit de felici exitu consilii, eo magis gavisus est hoc sibi in mentem venisse, tantum se vidisse. Gronov. ad Stat. Silv. lib. III, 2.

(1) Id est, credo te audisse, quum fieret acclamatio Clodii advocatorum scil. Ciceroni testimonium in Clodium dicturo minantium, quae consurrectio i. f. s.

Honorificentior) Honori maximo Ciceroni id fuit, quod tantus esset nominis eius splendor, tam praefulgens dignitas, ut et bonis omnibus admirationi esset, et improbis terrori. Nam sive isti hunc honorem Ciceroni habuerant non ficte, quid *honorificentius?* sive simulate, quis coëgit, nisi summa Ciceronis dignitas, et omni exceptione maior auctoritas? Cas.

Tui cives) Iocatur. Respuit enim ius civitatis ab Atheniensibus sibi oblatum Atticus. Credo quia sic ius amisisset Romanae civitatis. Nemo enim duarum civitatum civis eodem tempore esse potest. Pro Corn. Balbo, cap. 11. Id.

Xenocratem) Hic testimonio dicto, quum ad Aras, ut mos Graecorum est, iurandi causa accederet; una voce omnes iudices, ne iuraret, reclamarunt. In oratione pro Balbo, et apud Valerium, et Laërtium. Man.

Tabulas Metelli Numidici) Q. Metello, Quinti filio, Numidico, causam dicente de pecuniis repetundis, quum ipsius tabulae circumferrentur inspiciendi nominis causa, fuit iudex nemo ex illis equitibus Romanis, gravissimis viris, quin removeret oculos, et se totum averteret; ne forte, quod ille in tabulas publicas retulisset, dubitasse quisquam, verumne, an falsum esset, videretur. In oratione pro Balbo. Id.

Mos est) Qui repetundarum accusabantur, eorum tabulae accepti et expensi domi obsignari solebant. Cic. 1 in Verr. 19. Deinde in iudicium afferebantur, et iudicibus inspiciendae tradebantur, ut quid haberent in bonis, et unde acceptum, pateret. Ibid. cap. 23. Gron.

quentia postridie convenit, quacum abiens consulatu sum domum reductus. Clamare praeclari Areopagitae, se non esse venturos, nisi praesidio constituto. Refertur ad consilium: una sola sententia praesidium non desideravit. Defertur res ad senatum; gravissime ornatissimeque decernitur; laudantur iudices; datur negotium magistratibus; responsurum hominem nemo arbitrabatur. Εσπετε νῦν μοι μοῦσαι, ὅππως δὴ πρῶτον πῦρ ἔμπεσε. [1] Nosti Calvum, ex Nanneianis illum, illum laudatorem meum, [2] de cuius oratione erga me honorifica ad te scripseram. Biduo per unum servum, et eum ex gladiatorio ludo, confecit totum negotium; arcessivit ad se, promisit, intercessit, dedit. Iam vero (o dii boni! rem perditam!) etiam noctes certarum mulierum, atque adolescentulorum nobilium introductiones nonnullis iudicibus pro mercedis cu-

Domum reductus) Eius frequentiae mentionem facit his verbis in oratione in Pisonem: *Quo quidem tempore is meus domum fuit e foro reditus, ut nemo, nisi qui mecum esset, civium esse in numero videretur.* Man.

Clamare) Vtitur stylo historico, qui narrationes longiores decet in primis. *Clamare* enim est clamare coeperunt, vel clamabant, ut passim ipse, Sallustius, alii. Cas.

Praeclari Areopagitae) Ειρωνικῶς.

Ad consilium) Iudicum. Man.

Datur negotium) Vt praesidium constituant. Corr.

(1) *Dicite nunc mihi, Musae, coelestes domos habitantes, quo modo iam primum ignis incidit*, Iliad. XVI, 113.

Calvum ex Nanneianis) Non Calvus, sed M. Licinius Crassus omnino intelligitur, qui pecunia sua corrupit iudicium hoc: sed cur *Calvus ex Nanneianis* appelletur, ignoro. Coniecturae quidem doctorum sunt ingeniosae, sed num verae sint dubito. Cas.

(2) Recte viderunt viri docti intelligi M. Crassum, qui Nanneii a Sulla proscripti bona emerat per procuratores et in tabulis scribi curaverat, ea bona emi Licinio Calvo.

Arcessivit ad se) Iudices.

Intercessit) Est spondere pro aliquo, recipere in se solvendum. Graev.

Introductiones) Verbum est lenoni conveniens: illius enim est stupra conciliare, et huic ad illam aditum munire, viamque sternere, ac denique introducere. Puto et *introductiones*, et *productiones*, et *perductiones*, dici hoc sensu. Cas.

Pro mercedis cumulo) Cumulus in mensura aridorum est id, quod excedit legitimam mensuram, et hostorio solet abradi. Seneca vocat *accessio-*

mulo fuerunt. Ita, summo discessu bonorum, pleno foro servorum, XXV iudices ita fortes tamen fuerunt, ut, summo proposito periculo, vel perire maluerint, quam perdere omnia; XXXI fuerunt, quos fames magis, quam fama commoverit. [1] Quorum Catulus quum vidisset quemdam, «Quid vos, inquit, praesidium a nobis postulabatis? an, ne nummi vobis eriperentur, timebatis?» Habes, ut brevissime potui, genus iudicii, et causam absolutionis.

3. Quaeris deinceps, qui nunc sit status rerum, et qui meus. Reipublicae statum illum, quem tu meo consilio, ego divino confirmatum putabam, qui bonorum omnium coniunctione et auctoritate consulatus mei fixus et fundatus videbatur, nisi quis nos deus respexerit, elapsum scito esse de manibus uno hoc iudicio: si iudicium est, triginta homines populi romani [2] levissimos ac nequissimos, nummulis acceptis, ius ac fas omne delere, et, quod omnes non modo homines, verum etiam pecudes factum esse sciant, id Talnam, et Plautum, et Spongiam, et ce-

nem. Non vacat de pretio quaeri, plus in accessionibus fuit. Id vocant Latini *auctarium*, Graeci *ἐπίμετρον*. Sic in emptione carnium in macello dari solet superpondium aliquod, quod veteribus Latinis *Mantissa* dicitur. ID.

Perdere omnia) Totam remp. evertere, quam in iudicio esse positam, plane constat. Maluerunt igitur recte sentire, etiam si rectum sensum consequutura mors esset, quam sententias ferre, contra quam leges et iura praescriberent: quod si fecissent, actum esse de universa republica opinabantur. Quasi, Clodium servare, et remp. perdere, idem esset. MAN.

(1) Sch. auctore Ernestio, *commoveret*.

Ego divino confirmatum) Diis enim immortalibus ducibus eam mentem voluntatemque suscepi. Orat. 4 in Catil. et orat. pro P. Sylla. CORR.

Uno hoc iudicio) Quia severitate iudiciorum sublata, nullus est metus malis, nulla spes aut securitas bonis. Omnia sunt incerta, quum a iure discessum est; 9 ad Fam. ep. 16. GRON.

(2) *Populi romani* Ernestio suspectum.

Talnam et Plautum) Vereor ut omnibus probare possim, quod hoc loco primum observavimus. Dicam tamen quod odore quodam suspicionis videor indagasse. Puto haec nomina istorum iudicum poni a Cicerone per iocum et gratia ridiculi, ita

teras huiusmodi quisquilias statuere, nunquam esse factum.

4. Sed tamen, ut te de republica consoler, non ita, ut sperarunt mali, tanto imposito reipublicae vulnere, alacris exsultat improbitas in victoria. Nam plane ita putaverunt, quum religio, quum pudicitia, quum iudiciorum fides, quum senatus auctoritas concidisset, fore, ut aperte victrix nequitia ac libido poenas ab optimo quoque peteret sui doloris, quem improbissimo cuique inusserat severitas consulatus mei. Idem ego ille (non enim mihi videor insolenter gloriari, quum de me apud te loquor, in ea praesertim epistola, quam nolo aliis legi), idem, inquam, ego recreavi afflictos animos bonorum, unumquemque confirmans, excitans. Insectandis vero exagitandisque nummariis iudicibus, omnem omnibus studiosis ac

ut dissimulanter iocetur in ambigua significatione vocum istarum. Propterea vocat mox hos iudices quisquilias, alludens ad res illas parvi pretii, quas nomina ista, si sumantur appellative, significant. Simillime in oratione pro Cluentio iocatur in alios iudices, Guttam et Bulbum: *Atque etiam ipse conditor totius negotii Guttam adspergit huic Bulbo.* Sic puto hic per iocum proferri haec nomina, facta allusione ad aliam istarum dictionum significationem. Nunc de illis nominibus videamus. *Talna* vox, an veteri Romanorum lingua, cuius vix centesimam partem hodie habemus cognitam, aliquid significet nescio. Sed potest Cicero videri allusionem facere ad vocem *Talla*, quae significat χρομμύου λέπυρον, ut est in Glossis, hoc est, folliculum caepe, ait Festus. Hac re quid levius dici posset? Iam nomen *Plauti* iocandi occasionem et argumentum affatim suppeditat. *Plauti*, vel blandi Latine appellantur canes, quorum aures languidae sunt et flaccidae. Fest. Quod ipsum nomen, ut alia multa, videtur ex onomatopoeia ortum. Ideo Plautus in Casinae prologo latrans nomen appellat. Canum enim est baubari. Et illorum latratus exprimitur graeca voce αὖ αὖ, quam syllabam pars prior vocis Plauti habet. Nomen autem *Spongia* non est obscurum. Fuit enim spongia olim in usu ad mundandam supellectilem, ut mensas, scamna etc. imo (honos sit auribus) ad spurcos usus, ut hodie charta, adhibebatur. Legitur hic etiam *Calvum*, *Plancum*, *et Spongiam*. Quae voces itidem iocose ponuntur. Nam *Calvus* a verbo *calvo* est, hoc est, decipio; *Plancus* autem dicitur ὁ πλατύπους. Sic nos Galli *un pied plat*. Cas.

fautoribus illius victoriae παῤῥησίαν eripui; Pisonem consulem nulla in re consistere unquam sum passus; desponsam homini iam Syriam ademi; senatum ad pristinam suam severitatem revocavi, atque abiectum excitavi; Clodium praesentem fregi in senatu, quum oratione perpetua, plenissima gravitatis, tum altercatione eiusmodi, ex qua licet pauca degustes. Nam cetera non possunt habere neque vim, neque venustatem, remoto illo studio contentionis, quem ἀγῶνα vos appellatis.

5. Nam, ut idib. maii in senatum convenimus, rogatus ego sententiam, multa dixi de summa republica, atque ille locus inductus a me est divinitus: ne, una plaga accepta, patres conscripti conciderent, ne deficerent; vulnus esse eiusmodi, quod mihi nec dissimulandum, nec pertimescendum videretur; ne aut metuendo ignavissimi, aut ignorando stultissimi iudicaremur; bis absolutum esse Lentulum, bis Catilinam;

Παῤῥησίαν) Victoria solet victorem loquacem reddere. Solent enim ubique narrare victoriam suam, qui eam sunt adepti. Facultatem id libere faciendi, παῤῥησίαν vocat hic Cicero. Minus enim libere ob victoriam audent exultare qui passim sibi inculcantem audiunt, improbis artibus eam fuisse reportatam victoriam. Similes igitur fiunt victis, quorum στόμα, inquit Pindarus, ἀγρυξίᾳ δέδεται.

Desponsam) Vt eam anno proximo proconsul administraret. Man.

Syriam) Provincia fuit mire dives et consularis: quare fere Macedonia et Syria, vel auctore Senatu, bene merito de republica dabatur, vel a tribunis plebis praemium improbitatis constituebatur. Sic Gabinius, qui Ciceronem expulit, Syriam provinciam per Clodium tribunum est consequutus. Cas.

Αγῶνα) Certamen.

Divinitus) Cave confundas cum multis *divine* et *divinitus*. Qui ait se aliquid *divine fecisse*, tribuit sibi laudem mirificam, et quae vix homini conveniat, etsi abutimur nos vulgo isto loquendi genere. Qui dicit *divinitus se aliquid egisse*, laudem Deo tribuit, non sibi. Est enim *divinitus* quod Homerus dicere solet οὐκ ἀθεεί, hoc est, Deo auctore et compulsore. Quare de malo dici solet, ut quum dicimus, divinitus accidit, ut ille illum occideret. Et Cic. in Verr.: *An in eam fraudem mihi videtur divinitus incidisse.* Cas.

Lentulum) Hic est Catilinae coniurationis particeps, praetor quum esset. Corr.

Bis Catilinam) Ego tamen ter ab-

hunc tertium iam esse a iudicibus in rempublicam immissum. « Erras, Clodi, non te iudices urbi, sed carceri reservarunt; neque te retinere in civitate, sed exsilio privare voluerunt. Quamobrem, Patres conscripti, erigite animos, retinete vestram dignitatem. Manet illa in republica bonorum consensio; dolor accessit bonis viris, virtus non est imminuta; nihil est damni factum novi; sed, quod erat, inventum est; in unius hominis perditi iudicio plures similes reperti sunt. » Sed quid ago? paene orationem in epistolam inclusi. Redeo ad altercationem. Surgit pulchellus puer: obiicit mihi, me ad Baias fuisse. —

solutum Catilinam invenio: primum, de incestu, quod Fabiam, virginem Vestalem, stuprasset, Hortensio et Metello coss. idque Orosius lib. IV, et Paedianus in commentario orationis contra competitores, tradiderunt. Iterum, crimine inter sicarios, ob necem M. Marii Gratidiani, Caesare et Figulo coss. quod apud Dionem lib. XXXVI scriptum est. Id etiam Cicero significat in oratione pro Sylla, quum ait: *At idem non abfuit alio in iudicio.* Tertio, repetundarum ex Africa, Cotta et Torquato coss. ut Ciceronis, Quinti fratris in libello de Petitione consulatus, Paediani testimonio probatur. Quid igitur? an ab historia dissentit Cicero? minime: sed quum Catilinam, item ut Clodium, contra leges absolutum velit significare, de tribus absolutionibus unam omittit, in crimine scilicet incestus, ne Fabiae, Terentiae uxoris suae sorori, turpem impudicitiae notam inureret: quam etiam in oratione contra competitores expertem culpae dicit fuisse. Loquitur igitur de iis iudiciis, in quibus Catilina, quum culpam commisisset, absolutus tamen est, repetundarum scilicet ex Africa, et inter sicarios. Quibus criminibus manifeste tenebatur. MAN.

Pulchellus) P. Clodius e gente Claudiorum, qui *Pulchri* dicuntur. Altercatio mordax. Clodius obiicit mihi me ad Baias fuisse. Sed quid hoc flagitii est? Estne simile, inquam, ac si dicas me in Operto Bonae Deae fuisse, ubi tu deprehensus es in domo Caesaris? 2. Quid, *inquit*, tibi homini Arpinati, agresti, semirustico cum calidis et voluptariis aquis Baianis? Narra, inquam, hoc patrono tuo, scilicet sorori tuae, quae te, ut patronus saepe defendit. Illa concupivit Arpinates aquas, quum nuptias meas peteret, ut virum experta illis se lavaret. Nosti enim ipse *marinas*, quibus te perfudisti quum stuprum passus es a piratis. 3. Quousque, *inquit*, hunc regem superbum feremus? Regem me appellas, inquam, quum Q. Martius Rex, sororis tuae maritus, moriens in testamento nullam tui mentionem fecerit. 4. Domum, *inquit*, emisti, scilicet magnificentissimam in Palatio sestertiis triciens vicies. Voluisti, inquam, dicere, iu-

«Salsum: sed tamen quid hoc? [1] Simile est, inquam, quasi dicas in Operto fuisse?» — Quid, inquit, homini Arpinati cum aquis caldis? — «Narra, inquam, patrono tuo, qui Arpinates aquas concupivit; nosti

dices emisti, qui te absolverunt. 5. Iuranti, *inquit*, tibi non crediderunt, quia me absolverunt, etsi iuratus in me testimonium dixeras. Mihi vero, inquam, xxv iudices crediderunt, qui te sententiis suis condemnarunt: xxxi tibi non crediderunt, quoniam nummos ante acceperunt, quam te absolverent. Videndus Plutarchus in Cicerone, et Cicero de Harusp. respons. Pop. — Opportunum videtur, Ang. Maii notam referre, qui ad fragmentum orationis *in Clodium*, cap. 5, sic ait: «Illiberali figura praeditum Clodium diserte aiunt hic Cicero et noster auctor commentarii, qui idem repetit ad orat. de aere alieno Milonis II, 6. Itaque Clodius ironice dicitur *pulchellus* puer epist. 16, lib. I ad Attic. Fallitur ergo ad eum epistolae locum Paulus Manutius, qui videtur credere Clodium fuisse pulcrum, ex eo quod Plutarchus in Caesare et Cicerone scribat, ut ipse ait, *facie puellae similem* fuisse. Verum si diligentius loci Plutarchi legantur, patebit in Cicerone dici Clodium tantum *imberbem* ob adolescentiam. In Caesare autem *imberbem et cultu sumpto psaltriae ad Pompeiam accessisse Clodium referentem specie iuvenculam*, quia nondum scilicet erat barbatus et veste se exornarat muliebri.» Typ.

(1) Sic vulgo; nisi quod cum aliis editoribus *salsum* pro *falsum* edidi. Schutzius emendavit: *Sed tam id quidem huic simile est, inquam, quam si dicas* etc. et haec δεικτικῶς pronuntianda. *T.*

Quid, inquit etc.) Verba Clodii delicias Ciceroni obiicientis. *T.*

Arpinates aquas concupivit) Ang. Maius ad Frag. orat. superius laudatum: «Curio Clodii patronus emerat fundum, qui Marii Arpinatis fuerat. Quid mihi Arpinati, inquit Cicero, balneas obiicis? Obiice potius patrono tuo Curioni, qui Arpinatis hominis fundum et aquas concupivit. Commentario nostro quum carerent interpretes alii *patronum* Clodii intellexerunt Clodiam sororem, ut Corradus, Iunius, Gronovius. Alii ignotum quendam, ut Malaspina. Casaubonus etiam turpicula quaedam in hunc locum invexit, Arpinates aquas, explicans συνουσίαν.» — *Arpinates aquas*) Hoc est, nuptias meas. Sic enim appellat τὴν συνουσίαν, alludens ad veterem morem qui πρὸς τὰ ἀφροδίσια aquam adhibebant. Testes huius moris poëtae passim et Cicero ipse pro Coelio: *Ideone* (ait) *aquam adduxi, ut tu ea inceste uterere?* Hinc pendet iocus Ciceronis, et in hac voce, et in sequenti: *Nosti marinas.* Atque ex hac eadem consuetudine illustrari debet locus Ciceronis in Orat. pro Murena; ubi orator mentionem facit provinciae cuiusdam, quam quum quaestores sortirentur, acclamatio fieri soleret. Intelligit provinciam quae et Ostiensis et Aquaria dicebatur: quae si cui paulo deditiori voluptatibus obtigisset, solebant Romani iocari, allusionemque facere ad hunc obscoenum aquae usum. Ex quo etiam Aquarioli sunt dicti pueri in lupanaribus ministrantes, teste Festo.

enim marinas.» [1] — Quousque, inquit, hunc regem feremus? — « Regem appellas, inquam, quum Rex tui mentionem nullam fecerit? (ille autem Regis hereditatem spe devorarat). » — Domum, inquit, emisti. — « Putas, inquam, dicere, iudices emisti? » [2] — Iuranti, inquit, tibi non crediderunt. — « Mihi vero, inquam, XXV iudices crediderunt: XXXI, quoniam nummos ante acceperunt, tibi nihil crediderunt. » Magnis clamoribus afflictus conticuit, et concidit.

6. Noster autem status est hic. Apud bonos iidem sumus, quos reliquisti; apud sordem urbis, et faecem multo melius nunc, quam reliquisti. Nam et illud nobis non obest, videri nostrum testimonium non

Eandem provinciam porro et Ostiensem fuisse appellatam, et Aquariam, declarat collatio locorum duorum, illius in Orat. pro Murena, et huius in Vatinium. CASAVB. — *Tunstall*, epist. ad *Middleton*, pag. 32, aliam interpretationem profert: scil. hunc patronum esse M. Crassum, qui Baiis villam Marianam emerat. Cui favet commentarius Angeli Maii in oration. in Clodium et Curionem, modo Curio substituatur Crasso. Hinc enim constat Curionem, qui patronus Clodii a Cicerone dicitur *illum patronum libidinis suae*, in Campania praedium Marianum emisse: *De proscriptione Sullana fundum emerat in Campania, qui Marii nuper fuerat et ipsius Arpinatis.* Vnde coniicit Leclerc, forte legendum *nosti enim Marianas*, quod satis probabile videtur. LEM. — Pro *Arpinates* Ernest. *Arpinatis* maluit. LECL.

Arpinates aquas concupivit) H. e. *coniugium meum appetivit*, sive συνουσίαν, post quam ei utendum fuisset aquis Arpinatibus.

(1) Quibus te purgasti, quum *latera* rupisses piratis. De Haruspp. resp. 21. I. F. GRON. locum esse vult Bosius in voce *Marinas*, quae possit etiam intelligi de Arpinatibus quae fuerant C. Marii.

Regem appellas etc.) Sensus est: Tu Regem nominare sustines, illudque nomen recordari, quum Rex, cuius hereditatem iam spe devoraveras, in testamento te praeterierit, nullamque tui mentionem fecerit? MALASP.

Rex) Q. Martius Rex, Terentiae sororis tuae maritus. CORR.

Regis) Q. Marcii Regis, cui nupta fuerat *Tertia* Clodii soror.

(2) Sic Bentiv. ex edd. vett. et Hervagii; scil. *emere domum* idemne *est, ac iudices emere?* Vulgo *putes*. Schutz. *non potes*, nimis licenter. *T.*

Nam et illud) Alterum *et*, quod huic respondeat, videtur desiderari: sed Cicero saepe particulam, dictionemve, quae exspectatur, omittit; nec tamen coeptam sententiam absolvit. Vt hic alterum *et* omisit, atque eius loco intulit, *Accedit illud*. MAN.

valuisse. Missus est sanguis invidiae sine dolore; atque etiam hoc magis, quod omnes illi fautores illius flagitii, rem manifestam [1] redemptam esse a iudicibus confitentur. Accedit, [2] quod illa concionalis hirudo aerarii, misera ac ieiuna plebecula, me ab hoc Magno unice diligi putat: et hercule multa et iucunda consuetudine coniuncti inter nos sumus, usque eo, ut nostri isti comissatores coniurationis, barbatuli iuvenes, illum in sermonibus Cnaeum Ciceronem appellent. Itaque et ludis, et gladiatoribus, mirandas ἐπισημασίας, sine ulla pastoricia fistula, auferebamus.

7. Nunc est exspectatio comitiorum, in quae [3] omnibus invitis trudit noster Magnus Auli filium; atque in eo neque auctoritate, neque gratia pugnat, sed quibus Philippus omnia castella expugnari posse dicebat, in quae modo asellus onustus auro posset

Missus est sanguis invidiae) Profuit nobis ad exstinguendam invidiam, videri nostrum testimonium non valuisse. Sic et Livius libro III, *Dandus*, inquit, *invidiae est sanguis*. Id. — Fortasse fuit, *Et missus est sanguis*; quae est Bentivolii coniectura; et sic alterum *et* responderet superiori *nam et illud*, quod ab aliquibus desideratur. *T.*

(1) Delevi *illam* quod hic incommode redundat. *Rem manifestam* est crimen Clodii manifestum. — At res manifesta non facile redimitur. Praetulerim cum Ernestio: *rem illam manifeste redemptam esse*, scil. *iudicium illud*. Bentiv.

(2) Vulgo *accedit illud*. Bentivoglio *acc. huc*. Ern. Schutz. Lemaire omiserunt *illud*. T

Concionalis hirudo aerarii) Unde largitiones fieri cupit, quales tribuni nimis populares facere solent. Corr. *Concionalis* autem dicitur; quia totos dies in concionibus tribunitiis consumebat. Vide Gron. de Sestert. 4, 9. Graev.

Cnaeum Ciceronem) Ex ipso et me iunctum. S ic ep. 14, lib. IV. Corr.

Ἐπισημασίας) Significationes, ut plausum, et quae praeterea benevolentiam significant. Man.

Sine ulla pastoricia fistula) Sine ullo sibilo. Nam odium sibilo, amor plausu significatur: ut in oratione pro Sextio. Pastoritiae vero fistulae sonus a sibilo non longe distat. Itaque et συρίζειν pro sibilare, et fistula sonum edere: σύριγγα vero pro sibilo, et fistula pastoritia reperimus. Qua de re scripsit ingeniose et erudite M. Antonius Muretus in Variarum lectionum libris (Vide lib. I, c. 19). Id.

(3) Scil. *comitia*. Vulgo legitur *in qua*.

Auli filium) L. Afranium, qui bello Mithridatico legatus Pompeii fuerat, et in bellis civilibus ab eodem stetit, estque in Hispania a Caesare occisus. Vide Dionem 36. Vide et Lipsium, Var. Lect. lib. III, c. ultimo. Graev.

Philippus) Macedonum rex, et Alexandri Magni pater, qui diffidit urbium portas, et subruit aemulos reges muneribus. Horat. lib. III Carm. Corr.

ascendere. Consul autem ille, [1] Doterionis histrionis similis, [2] suscepisse negotium dicitur, et domi divisores habere: quod ego non credo. Sed senatusconsulta duo iam facta sunt, odiosa, quod in consulem facta putantur, Catone et Domitio postulante: unum, ut apud magistratus inquiri liceret; alterum, cuius domi divisores haberent, adversus rempublicam. [3] Lurco autem tribunus plebis, [4] qui magistratum simul iniit, solutus est lege Aelia, et Fusia, [5] ut legem de ambitu

(1) Piso.

(2) Ob morosum genus cavillationis, in quo Piso illius histrionis similis fuisse dicitur.

Vt apud magistratus) Apparet ex hoc loco, Praetorem, cuius erat quaestio de ambitu, non potuisse sine senatus consulto inquirere in domos magistratuum. At in domos privatorum credo potuisse. Id.

Haberent) Alii *habitarent*, vel *qui eiusmodi divisores haberent.*

(3) Scil. *eum facere videri.*

(4) Scil. *factus est.*

(5) Ita de Ernestii sententia emendavi. Vulgo: *qui magistratum simul cum lege Aelia iniit, solutus est et Aelia et Fusia. — Simul cum lege Aelia iniit*) Tribunatum inivit servatis auspiciis ex lege Aelia. Id. Forte: *salva lege Aelia.* Gron. —Bentivoglio corrigendum censet: *Trib. pl. magistratum simul atque iniit.* T.

Solutus est et Aelia et Fusia) Lex Aelia et lex Fusia pertinuerunt ad comitia: neque dubito fraudem vel certe stratagema eas fuisse senatorum adversus plebem. Nam quum in comitiis regnaret plebs, nec frangere hanc eius potestatem senatus posset, quibus potuit cumque rebus minuit. Idque maxime perlatis his duabus legibus effecit, etsi constat a tribunis plebis eas fuisse latas, ut Manutius docet. Sed non est novum ut tribuni in gratiam senatorum multas leges ferrent, quae populi maiestatem nonnihil atterere viderentur. Testatur autem Cicero in Pisonem non esse valde antiquas illas leges, ut quae nondum centum annos durassent. Legis Aeliae capita tria fuerunt. 1. Vt auspicato omnia fierent in comitiis. 2. Vt obnuntiatione facta dirimerentur comitia. 3. Vt liberum esset intercedere, quibus intercedendi ius erat. Erat autem intercedendi ius ad populum solis tribunis plebis legibus sacratis concessum. Legis Fusiae caput unum fuisse docti existimant, Ne fastis diebus cum populo ageretur. Quoniam igitur videbat senatus urgendum esse malum istud ambitionis, et nascens esse curandum, ob pericula varia quae moram sequi videbantur, placuit senatui illa omnia tollere, quae latoribus novae legis de ambitu aliquam moram videbantur posse afferre. Quam prudenter hoc a senatu sit factum, mitto quaerere. Illud dico, senatum praeivisse exemplo suo tribunis plebis, qui, ut improbas leges ferrent, imitati sunt factum hoc senatus. Imo leges ipsas Aeliam et Fusiam sustulerunt: quod a Clodio postea factum est. In quem Cicero tam acriter, tam saepe ob hoc ipsum invehens, non dubito quin saepe re-

ferret; quam ille bono auspicio claudus homo promulgavit. Ita comitia in ante diem VI kal. sext. dilata sunt. Novi est in lege hoc, ut, qui nummos in tribus pronuntiarit, si non dederit, impune sit; sin dederit, ut, quoad vivat, singulis tribubus HS CIↃ CIↃ CIↃ debeat. Dixi, hanc legem P. Clodium iam ante servasse: pronuntiare enim solitum esse, et non dare. Sed heus tu! videsne, consulatum illum nostrum,[1] quem Curio antea *ἀποθέωσιν* vocabat, si hic factus erit, fabulam[2] et mimum futurum? Quare, ut opinor,

sponsum tulerit a Clodio, imitatione senatus se illas leges primum neglexisse, deinde sustulisse. Tanti est in republica nihil admittere, vel quod sit minimum contra leges. *Τὸ γὰρ παρὰ μικρὸν*, ut passim inculcat Philosophus, *τὴν διάνοιαν παραλογίζεται*. Est autem hic *σαρκασμὸς* quasi Ciceronis, qui laude immortali dignus est, quod peccanti hac in parte senatui, dum odio ductus Cato properat, et urget propositum inconsiderate, ipse comitem peccati se non adiungit, et bonam causam mavult deserere, quam inique et contra leges illam tueri. Iocatur igitur in Luconem, qui quum servatis auspiciis ex lege Aelia factus esset tribunus plebis, eam legem, per quam ipse esset tribunus, solvat: non tam ipse quidem quam senatus, qui et lege utraque Aelia et Fusia solverit. CAS.

Bono auspicio) Εἰρωνικῶς. Non enim bonum poterat esse eius auspicium, cuius in corpore, aut etiam nomine vitium esset. Innuit autem Clodios sive Claudios a claudis pedibus nomen habuisse, eaque de causa nescio quid mali ominis exstitisse in eorum nomine. Vitabant enim Romani inauspicata nomina, et, ut loquitur Horatius, *male ominata* verba. Bos. — Dissentit autem Gronov. et claudum fuisse Lurconem opinatur: nam lex Aufidia perlata non fuit, Clodii vero lex perlata est. Iocose igitur Cicero etiam hac ratione solutum esse Aelia lege Lurconem ait, quod claudus auderet legem de ambitu ferre. LEM.

Pronuntiarit) *Pronuntiare* frequens in hac re verbum; est autem idem ac polliceri. Sed quum legibus interdictum esset promittere aut polliceri pecuniam, isti non pollicebantur, sed pronuntiabant. Sic enim videntur voluisse, mutata voce, vim legis eludere. CAS.

(1) Non de suo consulatu, sed universe de consulatu romano loquitur.

Ἀποθέωσιν *vocabat*) Hoc est, Curio dictitare solebat, videri sibi eos, qui consulatum essent adepti, pene deos esse factos, et diis pares. CAS.

(2) Codd. Mss. habent vel *faba mimium*, vel *fabam mimum*, vel *faba minimum*, vel *fabam nimium*. E quo I. F. Gronovius coniiciebat *φακῆς μύρον*, quod nimis a scripturae vestigiis aberrat. Proxime ad ea accedit Mureti coniectura *fabulam mimum*; quam servavi hactenus, ut *et* interponerem. Sic aptissima exit sententia: videsne consulatum, si Afranius

φιλοσοφητέον, id quod tu facis, et istos consulatus non flocci facteon. [1]

8. Quod ad me scribis, te in Asiam statuisse non ire, [2] equidem mallem, ut ires: ac vereor, ne quid in ista re minus commode fiat. Sed tamen non possum reprehendere consilium tuum, praesertim quum egomet in provinciam non sim profectus.

9. Epigrammatis tuis, quae in Amaltheo posuisti, contenti erimus, praesertim quum et Chilius nos reliquerit, et Archias nihil de me scripserit; ac vereor,

consul factus erit, *fabulam* i. e. rem ridiculam et *mimum*, i. e. rem ludicram, futurum? Hoc aptissime de Afranio dici poterat, quem Dio Cassius lib. XXXVII, c. 13, melius *saltasse*, quod mimorum erat, quam res egisse narrat. — *Fabam mimum*) Alludit Cicero ad morem suae aetatis puerorum, qui Saturnalium diebus mense decembri regna sortito exercere solebant, de quibus vide Tacit. XIII Ann. cap. 15, et ibi quae Lipsius de iis notavit. Et quidem faba, sicut et hodie fit, et apud Graecos quoque κύαμος, videtur in creandis magistratibus fuisse usurpata. Vnde est illud Pythagorae: *A fabis abstine*, hoc est, κυάμου ἀπέχου. Ait igitur Cicero, si fiat consul Afranius, consulatum ita deinceps rem abiectam fore, ut sunt regna puerorum. Similis plane locus Senecae: *Olim magna res erat deum fieri: iam faba minimam fecit: etiam pessimi quique illam affectant.* Quid aptius dici potuit? Cas. — Petrus Daniel Huetius in Elzeviriano, quo utebatur, Ciceronis exemplo scripserat, *Manium. Fest.* Quidnam hoc esset, quum divinare vellem, adii Festum, apud quem legitur initio libri 6: *Fabam nec tangere, nec nominare Diali flamini licet, quod ea putatur ad mortuos pertinere. Nam et lemuralibus iacitur larvis, et parentalibus adhibetur sacrificiis* etc. Videtur ergo doctissimi viri coniectura eo spectare, ut pro *fabam mimum* reponamus *fabam Manium*. Quod ut plane intelligatur, mutuari lucem oportet ab Ovidio Fast. V, 436; Gellio X, 15, aliisque veterum scriptorum locis, quos per otium indagabunt critici. Oliv.

Φιλοσοφητέον) Philosophandum est.

(1) Vulgo ἰατέον. Sed Victorius et Lambinus viderunt, lectionem *facteon* quod est in plurimis Mss. veram esse, et Ciceronem ioci causa pro *faciendum* scripsisse *facteon*, graeca terminatione, ut responderet verbo φιλοσοφητέον. I. F. Gron. malebat *flocci* ποιητέον.

(2) Contra quam speraverat Q. Cicero qui Atticum sibi legatum in provincia destinaverat.

Minus commode) Vel ut Quintus hoc non molliter accipiat; vel ut Quintus destitutus te rectore male regat. Gron.

In Amaltheo) In illo gymnasio sub statua, ut videtur, Ciceronis. Id.

ne, Lucullis quoniam graecum poëma condidit, nunc ad Caecilianam fabulam spectet.

10. Antonio tuo nomine gratias egi; eamque epistolam Manlio dedi. Ad te ideo antea rarius scripsi, quod non habebam idoneum, cui darem; nec satis sciebam, quid darem. Valde te venditavi. [1]

11. Cincius si quid ad me tui negotii detulerit, suscipiam. Sed nunc magis in suo est occupatus; in quo ego ei non desum.

12. Tu, si uno in loco es futurus, crebras a nobis literas exspecta; ast plures etiam ipse mittito. Velim ad me scribas, cuiusmodi sit Αμαλθεῖον tuum, quo ornatu, qua τοποθεσίᾳ; et quae poëmata, quasque historias de Αμαλθείᾳ habes, ad me mittas. Lubet mihi facere in Arpinati. Ego tibi aliquid de meis scriptis mittam. Nihil erat absoluti.

Lucullis) Archias Mithridaticum bellum in gratiam Lucullorum, et potissimum L. Luculli, scripserat. Cicero autem verebatur ne idem vellet etiam aliquid scribere in laudem Q. Caecilii Metelli Numidici. Bos.

Ad Caecilianam fabulam) Ad poëma scribendum in honorem Q. Caecilii Metelli Numidici et Pii eius filii, quorum Archias fuerat perquam familiaris. Lepide autem vocat *fabulam Caecilianam*, poëma quod Archias conditurus erat de Caeciliis, quia ut plurimum fabulas tractant poëtae. Interim alludit ad fabulas, quas Caecilius comicus poëta scripserat. Id.

(1) Scil. in literis ad Antonium datis. Sic post Ald. Schutzius et nuperrimus editor, Bentivoglio. Vulgo: *Vale. Te vindicavi.* T. — Nihil muto: agit enim de mutuo rescriptionis officio, quo se Atticus superiorem esse obiecerat. His, *inquit*, copiosis literis, non modo iam compensavero, parque retulero, verum etiam ultus fuero istam accusationem tuam. Mss. mei omnes sic habent, *Vale. Te vindicavi.* Quam scripturam rectam puto, et eodem sensu: ac propterea in fine legitur iisdem auctoribus, *Iterum vale.* Iun. Ego mallem: *belle te vindicavi*, scilicet ab iniuria, quam tibi a me fieri putabas, dum raro aut breviter scribo, hac longissima epistola. Gron. — Rectius forte: *Valde te vindicavi.* Lecl.

Exspecta; ast) Lege, *exspectato; plures etiam* etc. Mur.

Facere) Gymnasium huiusmodi.

XVII.

Scr. Romae A. V. C. 692, nonis Decembris.

Scribit se summa molestia affectum, quum ex Attici literis mutatum Quinti fratris erga illum animum, gravemque offensionem cognoverit; sperare tamen id malum sanatum iri 1. *Deinde docet sibi Attici ingenuitatem et animi magnitudinem satis esse perspectam; itemque se non dubitare fore, ut amicitia, quae sibi cum Attico intercedebat, adhuc sanctissime conservata, in posterum quoque religionem suam obtineat* 2. *Sequitur de concordia equitum cum senatu a se restituta* 3; *de praesidiis quae sibi ad retinendas opes suas paraverit* 4; *de iis qui nunc consulatum petituri sint.* 5.

CICERO ATTICO S.

Magna mihi varietas voluntatis, et dissimilitudo opinionis ac iudicii Quinti fratris mei, demonstrata est ex literis tuis, in quibus ad me epistolarum illius exempla misisti. Qua ex re et molestia sum tanta affectus, quantam mihi meus amor summus erga utrumque vestrum afferre debuit; et admiratione, quidnam accidisset, quod afferret Quinto fratri meo, aut offensionem tam gravem, aut commutationem tantam voluntatis. Atque illud a me iam ante intelligebatur (quod tè quoque ipsum discedentem a nobis suspicari videbam), subesse nescio quid opinionis incommodae, sauciumque eius animum insedisse [1] quasdam odiosas suspiciones; quibus ego mederi quum cuperem antea saepe, et vehementius etiam post sortitionem provin-

(1) Sic Ern. Vulgo *animum, et insedisse.*

Post sortitionem provinciae) Postquam ei Asia provincia sorte obvenit. Quo perspicuum fit, non eo solum iratum fuisse Quintum, quia cum ipso legatus in Asiam Atticus ire nollet. Man.

ciae; nec tantum intelligebam ei esse offensionis, quantum literae tuae declarant, nec tantum proficiebam, quantum volebam. Sed tamen hoc me ipse consolabar, quod non dubitabam, quin te ille aut Dyrrhachii, aut in istis locis uspiam visurus esset. Quod quum accidisset, confidebam ac mihi persuaseram fore, ut omnia placarentur inter vos non modo sermone ac disputatione, sed conspectu ipso congressuque vestro. Nam, quanta sit in Quinto fratre meo comitas, quanta iucunditas, quam mollis animus et ad accipiendam et ad deponendam offensionem, nihil attinet me ad te, qui ea nosti, scribere. Sed accidit perincommode, quod eum nusquam vidisti. Valuit enim plus, quod erat illi nonnullorum artificiis inculcatum, quam aut officium, aut necessitudo, aut amor vester ille pristinus, qui plurimum valere debuit. Atque huius incommodi culpa ubi resideat, facilius possum existimare, quam scribere. Vereor enim, ne, dum defendam meos, non parcam tuis. Nam sic intelligo: ut nihil a domesticis vulneris factum sit, illud quidem, quod erat, eos certe sanare potuisse. Sed huiusce rei totius vitium, quod aliquanto etiam latius patet, quam videtur, praesenti tibi commodius exponam. De iis literis, quas ad te Thessalonica misit, et de sermonibus, quos ab illo et Romae apud amicos tuos, et in itinere habitos putas; ecquid tantum [1] causae sit, ignoro: sed omnis in tua posita est humanitate mihi spes huius levandae

Visurus esset) In Asiam proficiscens. *C.*

Necessitudo) Propter Pomponiam Attici sororem, Quinti coniugem, quae difficili ingenio fuit; vid. lib. V, epist. 1. LEM.

A domesticis) A sorore tua: quae quum uxor sit Q. fratris, animum illius sedare et potuit, et debuit. *C.*

(1) Schutzius, Ernestio auctore, *ecquid tandem*. Vulgatam sic vertit Cl. Cesari: *non so come diavolo egli ne debba aver avuto sì gran cagione.* TYP.

molestiae. Nam, si ita statueris, et irritabiles animos esse optimorum saepe hominum, et eosdem placabiles; et esse hanc agilitatem, ut ita dicam, mollitiamque naturae plerumque bonitatis; et, id quod caput est, nobis inter nos nostra sive incommoda, sive vitia, sive iniurias esse tolerandas: facile haec, quemadmodum spero, mitigabuntur. Quod ego, ut facias, te oro. Nam ad me, qui te unice diligo, maxime pertinet, neminem esse meorum, qui aut te non amet, aut abs te non ametur.

2. Illa pars epistolae tuae minime fuit necessaria, in qua exponis, quas facultates aut provincialium, aut urbanorum commodorum, et aliis temporibus, et me ipso consule, praetermiseris. Mihi enim perspecta est ingenuitas et magnitudo animi tui; neque ego inter me atque te quicquam interesse unquam duxi, praeter voluntatem institutae vitae: quod me ambitio quaedam ad honorum studium, te autem alia minime reprehendenda ratio ad honestum otium duxit. Vera quidem laude probitatis, diligentiae, religionis, neque me tibi, neque quemquam antepono: amoris vero erga me, quum a fraterno amore [1] domesticoque discessi, tibi primas defero. Vidi enim, vidi, penitusque perspexi in meis variis temporibus et sollicitudines et laetitias tuas. Fuit mihi saepe et laudis nostrae gratulatio tua iucunda, et timoris consolatio grata. Quin mihi nunc, te absente, non solum consilium, quo tu excellis, sed etiam sermonis commu-

Ingenuitas) Minus bene alii, *integritas*. Cicero significat sibi esse persuasum, Atticum, quod noluerit cum Q. fratre in provinciam ire legatus, id fecisse non astute, aut alius rei causa, quam suspicabatur Quintus, sed in genere quod abhorret ab omni functione publica, et istos honores animi quadam magnitudine semper contemneret. LEM.

(1) Sch. auctore Ernestio delevit *amore*. Hoc pacto omittenda essent aliquae, quae videntur repetitiones, quarum exempla plurima in Cicerone occurrunt. Ita fere Bentiv. *T.*

nicatio, quae mihi suavissima tecum solet esse, maxime deest — quid dicam? — in publicane re? [1] quo in genere mihi negligenti esse non licet; an in forensi labore? quem antea propter ambitionem sustinebam, nunc, ut dignitatem tueri gratia possim; an in ipsis domesticis negotiis? in quibus ego quum antea, tum vero post discessum fratris, te sermonesque nostros desidero. Postremo non labor meus, non requies; non negotium, non otium; non forenses res, non domesticae; non publicae, non privatae carere diutius tuo suavissimo atque amantissimo consilio ac sermone possunt. Atque harum rerum commemorationem verecundia saepe impedivit utriusque nostrum. Nunc autem ea fuit necessaria propter eam partem epistolae tuae, per quam te ac mores tuos mihi purgatos ac probatos esse voluisti. Atque in ista incommoditate alienati illius animi et offensi, illud inest tamen commodi, quod et mihi et ceteris amicis tuis nota fuit, et abs te aliquando testificata tua voluntas omittendae provinciae; ut, quod una non estis, [2] non dissensione ac dissidio vestro, sed voluntate ac iudicio tuo factum esse videatur. Quare et illa, quae violata, [3] expiabuntur; et haec nostra, quae sunt sanctissime conservata, suam religionem obtinebunt.

3. Nos hic in re publica infirma, misera, commutabilique versamur. Credo enim te audisse, nostros equites paene a senatu esse disiunctos; qui primum illud valde graviter tulerunt, promulgatum ex senatusconsulto fuisse, ut de iis, qui ob iudicandum pecuniam [4]

(1) *In publicane re?*) Vulgo *in publica re?* Rectius vero Bentivoglio, qui verba *quid dicam?* lineolis disiunxit. Typ.

(2) H. e. quod tu fratrem meum in provinciam sequutus non es.

(3) Subaudi *fuerunt*. Mox religionem, h. e. inviolatae fidei sanctitatem amicitia nostra conservabit. Bent.

Nostros equites) Ex his enim potissimum erant iudices, qui Clodium absolverant. Lem.

(4) *Pecuniam* abest Mss. aliquot et ed. Rom. Omiserunt etiam Lamb.

accepissent, quaereretur. Qua in re decernenda quum ego casu non affuissem, sensissemque id equestrem ordinem ferre moleste, neque aperte dicere; obiurgavi senatum, ut mihi visus sum, summa cum auctoritate; et in causa non verecunda, admodum gravis et copiosus fui. Ecce aliae deliciae equitum vix ferendae, quas ego non solum tuli, sed etiam ornavi. Asiani, qui de censoribus conduxerant, questi sunt in senatu, se, cupiditate prolapsos, nimium magno conduxisse: ut induceretur locatio, postulaverunt. Ego princeps in adiutoribus, atque adeo secundus. Nam, ut illi auderent hoc postulare, Crassus eos impulit. Invidiosa res, turpis postulatio, et confessio temeritatis. Summum erat periculum, ne, si nihil impetrassent, plane alienarentur a senatu. Huic quoque rei subventum est maxime a nobis; perfectumque, ut frequentissimo senatu et libentissimo uterentur; multaque a me de ordinum dignitate et concordia dicta sunt kal. decemb. et postridie. Neque adhuc res confecta est, sed voluntas senatus perspecta. Vnus enim con-

Graev. Ernestius vero defendit, quum alibi semper in hac forma addatur.

Non verecunda) Λιτότης, vel ἐξουθενισμός. Igitur inverecunda, et turpi. Quid enim turpius, quam dicere, non esse quaerendum de iis qui ob iudicandum pecuniam accepissent? Corr.

Deliciae) H. e. insolentia quaedam et iniquitas in postulando.

Asiani) Asiae publicani, id est, equites. Nam erant omnes publicanorum societates ex ordine equestri. Man.

De censoribus) Nam locandorum vectigalium cura penes censores erat. Id.

Perspecta) In eam partem, ut equitum ratio duceretur; quod tamen factum non est, Catone contra acerrime pugnante: et, ut dicam, quod mihi in mentem venit, in eas causas inspicienti, quibus afflicta respublica concidit: ex hac primum radice enatum civile bellum videtur. Quum enim urbs Roma ex tribus ordinibus, senatu, equitibus, et plebe constaret: duobus ordinibus libertatem tuentibus, nulli unquam improbo civi satis firmae vires ad opprimendam rempublicam fuissent. Itaque in oratione 4 in Catilinam, *Hanc*, inquit, *cum equitibus Romanis coniunctionem si perpetuam in republica tenuerimus; con-*

tra dixerat Metellus, consul designatus. Quin erat dicturus (ad quem propter diei brevitatem perventum non est) heros ille noster Cato. Sic ego, conservans rationem institutionemque nostram, tueor, ut possum, illam a me conglutinatam concordiam.

4. Sed tamen, quoniam ista sunt infirma, munitur quaedam nobis ad retinendas opes nostras tuta, ut spero, via, quam tibi literis satis explicare non possum; significatione parva ostendam tamen. Vtor Pompeio familiarissime. Video, quid dicas. Cavebo, quae sunt cavenda; ac scribam alias ad te de meis consiliis capessendae reipublicae plura.

5. Lucceium scito consulatum habere in animo statim petere. Duo enim soli dicuntur petituri. Caesar

firmo vobis, post haec malum civile, ac domesticum ad nullam reipublicae esseventurum partem. Hoc vir prudentissimus non vidit Cato: qui animo optimo, et summa fide utens, dum aerarium nimis pertinaciter defendit, equites a senatu alienavit. Ita, duorum ordinum disiuncta concordia, eversum est quod erat summum reipublicae firmamentum. At Caesar, qui tyrannidem spectaret, avide occasionem in consulatu amplexus, equitum, qui a senatu nihil adhuc impetrabant, causam suscepit, effecitque, ut tertia debitae pecuniae parte senatusconsulto levarentur, quo facto equestrem ordinem sibi adiunxit (et iam antea plebem tenebat); unde imminutae senatus opes, et res omnis publica ad tres viros, Caesarem, Pompeium, Crassumque translata. Vbi sunt, qui, quum eloquentiam in Cicerone laudarunt, ut imprudentem, atque etiam, si diis placet, ut perniciosum patriae civem insimulant? scil. ea, quae consequuta sunt, non vidit: immo vero, et vidit, et, ne acciderent, etiam providit. MAN.

Conglutinatam) Nempe in consulatu meo. *L.*

Video quid dicas) Dicis, cavendum mihi esse, ne Pompeii causa de instituto actionum optimarum cursu deflectam. Sed noli laborare: cavebo, quae sunt cavenda. MAN. Cavendum esse ab eo, qui invideat. CORR.

Duo enim soli) Ratio, cur Lucceius, quum differre consulatus petitionem antea cogitasset, postea, statim petere, animum induxit. Nam, quum duos modo sibi fore competitores videret, M. Calpurnium Bibulum, C. Iulium Caesarem; maiorem spem nactus est adipiscendi consulatus. Multis autem competitoribus, petere ipse non esset ausus, qui se non ita gratiosum esse in suffragiis intelligeret. MAN.

cum eo coire per Arrium cogitat: et Bibulus cum hoc se putat per Pisonem posse coniungi. Rides? non sunt haec ridicula, mihi crede. Quid aliud scribam ad te? quid? multa sunt; sed in aliud tempus. Te si exspectari velis, cures, ut sciam. Iam illud modeste rogo, quod maxime cupio, ut quamprimum venias. Nonis decembr.

Cum eo coire) Cum eo societatem inire contra Bibulum. Lucceium enim Caesar collegam malebat in consulatu; ut qui non dubitaret, Bibulum optime de republica sentientem suis actionibus adversaturum. Vide Suetonium. Id.

Coniungi) Per coitionem, nisi ita volumus interpretari: Bibulus, quamvis gerat inimicitias cum Caesare ex aedilitate, et praetura conceptas, Caes. lib. III de Bell. civ. putat tamen se per C. Pisonem ita cum eo posse coniungi, ut cos. cum eo fiat. Corr.

Modeste rogo) Quod intelligam magni interesse tua, te id agere, quod agendum est, ut epist. 8 h. l. Quid vero tunc ageret Atticus, intelliges epist. 10 h. l. Al. *moleste rogo*. Id. *Modeste*, h. e. mediocriter, prae voluntate mea, ut venias, rogo. Mal.

XVIII.

Scr. Romae A. V. C. 693.

Se ab omnibus quibuscum libere et ingenue colloqui possit destitutum, Atticum exspectare, desiderare, arcessere 1; *domesticas sollicitudines se occultare, in republica post Attici discessum ea accidisse, quae sibi interitum minentur* 2. *De Clodiana fabula* 3. *Pisonem superiore anno consulem factum, unoque anno senatus auctoritatem abiectam et ordinum concordiam disiunctam* 4. *Iam instare annum egregium. M. Lucullum uxori a Memmio adulteratae nuntium remisisse* 5. *C. Herennium trib. pl. ut Clodius in familiam plebeiam adoptetur laborare* 6. *Metellum esse egregium consulem, Afranium vero ignavum* 7. *Agrariam legem a Flavio ferri; interim neminem fere reipublicae studiosum praeter Catonem* 8. *Ergo, ut Atticus mox redeat, iterum enixe rogat.*

CICERO ATTICO S.

Nihil mihi nunc scito tam deesse, quam hominem eum, quocum omnia, quae me cura aliqua afficiunt, una communicem: qui me amet, qui sapiat, quicum ego colloquar, nihil fingam, nihil dissimulem, nihil obtegam. Abest enim frater ἀφελέστατος et amantissimus: Metellus non homo, sed litus, atque aër, et so-

Αφελέστατος) Frugalissimus, simplicissimus, optimus. Aberat enim Q. frater, in Asiam profectus. Corr.

Metellus non homo) Metellus, inquit, licet adsit, ab omni tamen humanitatis consortio refugere videtur. Neque enim magis se in hominum familiaritatem applicat, quam aut littus, aut aër, aut solitudo mera: quae loca hominum coetu frequentari non solent. Itaque illo familiariter non utor. Bos. Novam exhibet coniecturam Historia Regiae Inscriptionum Academiae, tom. IX, pag. 34, ubi ex *Metellus* fiunt duae voces, *me tellus*, *non homo* etc. Iunius vero quod a se excitatum esse ait quasi ex veterum librorum ruderibus, edidit: *et amantissimus mei bellus*, *non homo* etc. Vnde vir doctus et solerter criticus, de quo ego item dixerim quod Marcus de Quinto, ἀφελέστατος, meique amantissimus, Fr. Odinus, suspicatur Ciceronem scripsisse: *Abest enim frater*

litudo mera: ' tu autem, qui saepissime curam et angorem animi mei sermone et consilio levasti tuo; qui mihi et in publica re socius, et in privatis omnibus conscius, et omnium meorum sermonum et consiliorum particeps esse soles, ubinam es? ita sum ab omnibus destitutus, ut tantum requietis habeam, quantum cum uxore et filiola et mellito Cicerone consumitur. Nam illae ambitiosae nostrae fucosaeque amicitiae sunt in quodam splendore forensi; fructum domesticum non habent. Itaque, quum bene completa domus est, tempore matutino, quum ad forum stipati gregibus amicorum descendimus, reperire ex magna turba neminem possumus, quocum aut iocari libere, aut suspirare familiariter possimus. Quare te exspectamus,

ἀφελέστατος, *et amantissimus mei bellus homo. Non homo, sed littus, atque aër* etc. Desiderat Cicero, ut Odino videtur, Q. fratrem, et M. Caelium. Huius enim ad Ciceronem epistolas, et Ciceronis ad ipsum, orationemque pro ipso quisquis legit, eum scit, Attico fuisse iuxta ac Tullio perfamiliarem; forma ac specie liberali, quique haberi formosus vellet; cuius consuetudine ac prudentia delectaretur Cicero. Huic firmandae suspicioni ista sufficiant, quae ad ipsum (Fam. II, 12) scribebat: *Cum una, mehercule, ambulatiuncula, atque uno sermone nostro omnes fructus provinciae non confero.* Iam ea quae sequuntur, *Non homo* etc. vero proximum est sumpta esse e veteris poëtae Accii fabula, in qua Philoctetes inducebatur suam memorans *solitatem*, ut Accius idem loquitur, lamentansque, ut apud Sophoclem, quod *non homo* sibi adesset, cuius vel auxilio iuvari posset, vel saltem alloquio: quaecumque aspiceret, nihil obiici, praeter littus, aëra, solitudinem meram. Primus hoc animadvertit auctor novae illius coniecturae, quam indicavi modo. Ista igitur sententia suam Cicero *solitatem* exprimit, non ingenium illius hominis, quicum vivere optet et colloqui. Possum, inquit, ut Accianus ille Philoctetes, dicere: *Non homo, sed littus* etc. Ariadnen, quum sola in deserta esset insula, eodem modo loquentem facit Ovid. Heroid. X, 18: *Quod videant oculi, nil, nisi littus, habent.* Oliv.

(1) Haec lectio sana esse non potest. Cur enim Metelli consulis hic faciat mentionem inter fratrem et Atticum? Ab eo se infra dicit amari. Cur eum hic ita describat, quasi, ut explicat Bosius, non magis se in hominum familiaritatem applicet, quam aut litus, aut aër, aut solitudo mera. Suspicor legendum esse: *Abest enim frater* ἀφελέστατος *et amantissimus mei, et illius nunc domus est litus atque aër et solitudo mera.*

te desideramus, te etiam arcessimus. Multa enim me sollicitant anguntque, quae mihi videor, aures nactus tuas, unius ambulationis sermone exhaurire posse.

2. Ac domesticarum quidem sollicitudinum aculeos omnes et scrupulos occultabo: neque eos [1] huic epistolae atque ignoto tabellario committam. Atque hi (nolo enim te permoveri) non sunt permolesti, sed tamen insident et urgent, et nullius amantis consilio aut sermone requiescunt. In republica vero quamquam animus est praesens et voluntas, tamen ea iam ipsa medicinam effugit. [2] Nam, ut ea breviter, quae post tuum discessum acta sunt, colligam, iam exclames necesse est, res romanas diutius stare non posse.

3. Etenim post profectionem tuam primus, ut opinor, introitus fuit in causam fabulae Clodianae, in qua ego nactus, ut mihi videbar, locum resecandae libidinis, et coërcendae iuventutis, vehemens fui, et omnes profudi vires animi atque ingenii mei, non odio adductus alicuius; sed spe reipublicae corrigen-

(1) Hoc quod placuit Ernestio recepi pro vulg. *ego*.

Voluntas) Mihi verosimillimum videtur, librariorum culpa τὸ *Voluntas* irrepsisse ex interpretatione quadam magistri, qui τὸ *animus* notiore voce hac explanavit. Hanc si expunxeris, omnia liquida erunt: *In republica vero, quamquam animus est praesens, tamen etiam atque etiam ipsa medicinam effugit*, scil. respublica. Quod quum aut descriptor aut sciolus ignoraret, quo nimirum vox *ipsa* referenda esset, inseruit ex margine *voluntas*. Sensus enim hic est: Mihi est voluntas animusque reipublicae malis medendi: sed ipsa respuit medicinam, ac salutares manus, non admittit sana consilia. Graev.

(2) Sic emendavi vulgatum *in repub. vero quamquam animus est praesens, tamen voluntas etiam atque etiam ipsa medicinam effugit.* Ernestio placebat: *quamquam animus est praesens, tamen etiam atque etiam ipsam medicinam effugit*, subintellecto *animus*. Verum illud *medicinam effugit*, ad rem publicam, non ad Ciceronis amicum referendum. — Bentivoglio Schutzii emendationem recepit. *T.*

Fabulae Clodianae) Legendum, *fabula Clodiana*. Primus scilicet meus introitus in causam fuit fabula Clodiana, hoc est, prima causa reipublicae, quam ego ingressus sum et suscepi, fuit incestum Clodii. Gron.

dae, et sanandae civitatis. Afflicta respublica est empto constupratoque iudicio. Vide, quae sint postea consequuta.

4. Consul est impositus is [1] nobis, quem nemo, praeter nos philosophos, aspicere sine suspiratu posset. Quantum hoc vulnus? Facto senatusconsulto de ambitu, de iudiciis, nulla lex perlata, exagitatus senatus, alienati equites romani. Sic ille annus duo firmamenta reipublicae, per me unum constituta, evertit: nam et senatus auctoritatem abiecit, et ordinum concordiam disiunxit.

5. Instat hic nunc ille [2] annus egregius. Eius initium eiusmodi fuit, ut anniversaria sacra Iuventatis

Empto, constupratoque iudicio) Empto, quia iudices, accepta pecunia, Clodium nocentem absolverunt; constuprato, quia noctes certarum mulierum atque adolescentulorum nobilium introductiones nonnullis iudicibus pro mercedis cumulo fuerunt. MAN. — Hoc Ern. restituit ex edd. pr. pro vulg. *stuprato*. Sed haud scio an neutrum verum sit. Certe iudices non erant *stuprati*, sed ipsi mulierum aut adolescentulorum, quibus stupra inferrent, introductionibus conducti erant; conf. epist. 16. Itaque aptius esset vel *contaminato* vel *stupris allecto*.

(1) Pisonem intelligit superioris anni consulem.

De ambitu) Vt, qui nummos dedisset, is, quoad viveret, singulis tribubus HS tria millia deberet. Ep. 15. MAN.

De iudiciis) Vt quaereretur de iis, qui ob rem iudicandam pecuniam accepissent. Ep. 15. ID.

Nulla lex perlata) Tribuni plebis intercesserunt, quo minus lex ferri posset. ID.

Exagitatus senatus) A tribunis plebis seditiose concionantibus. ID.

Alienati) A senatu; quia decrevisset, ut quaereretur de iis, qui ob iudicandum pecuniam accepissent. Ep. 15. ID.

Ille annus) Proximus superior, M. Messala et M. Pisone coss. ID.

(2) *Ille* videtur delendum. Iam enim agitur de anno praesente. (et reapse expunxit Bentivoglio. *T.*). — *Instat hic nunc ille annus*) Adest annus Q. Metello Celere et Afranio coss. cuius initium eiusmodi fuit ut sacra Iuventutis Deae, quae pro salute iuvenum quotannis fiebant, non celebrarentur; propterea quod C. Memmius, qui sacris istis praeerat, uxorem M. Luculli vitiavit, atque ita sacris suis initiavit: quod aegre passus Lucullus, cum uxore divortium fecit. Est autem hic Memmius ille de quo lib. IV, qui ex petitione consulatus cum Messalla et Scauro, de ambitu damnatus in exiilum abiit: infamis stupris et adulteriis, et Catulli carminibus proscissus, laudatus a Lucretio. POP.

non committerentur. Nam M. Luculli uxorem Memmius suis sacris initiavit. Menelaus, aegre id passus, divortium fecit. Quamquam ille pastor Idaeus Menelaum solum contempserat: hic noster Paris tam Menelaum, quam Agamemnonem liberum non putavit.

6. Est autem C. Herennius quidam tribunus plebis, quem tu fortasse ne nosti quidem (tametsi potes nosse; tribulis enim tuus est, et Sextus, pater eius, nummos vobis dividere solebat); is ad plebem P. Clodium traducit; idemque fert, ut universus populus in campo Martio suffragium de re Clodii ferat. Hunc ego accepi

Menelaus) Lucullus, vitiatae mulieris vir, ut Helenae Menelaus. Man.

Pastor Idaeus) Stuprator Helenae Paris, a pastoribus in Ida monte educatus, pastorque ipse diu creditus. Id.

Tam Menelaum, quam Agamemnonem) Tam M. Lucullum, quam Lucium, eius fratrem. Paris, inquit, ille Troianus solum Menelaum affecit iniuria, fratrem eius Agamemnonem separatim nulla re laesit, noster autem Paris Memmius tam Menelaum contempsit, quam Agamemnonem ante contempserat: id est, qui ante L. Lucullo iniuriam fecerat, quum eum ex bello Mithridatico redeuntem tribunus plebis, die ad populum dicta triumphare aliquandiu prohibuit, idem nunc Marcum, eius fratrem, non dubitavit offendere. Sed de iniuria in Lucium illata, quaeret aliquis, unde hauriam. Vnde, nisi ex historiae fonte? Plutarchus in Lucullo. Id. — Ernestius *liberum non putavit* etiam de L. Lucullo sic interpretatur: *eius uxorem pariter constupravit.* — *Liberum non putavit*) Nihili fecit: liberi hominis loco non habuit. Man.

Vobis) Qui in vestra tribu divisor esset. Sic ep. 16 h. l. Corr.

Traducit) Vt adoptione plebeius fiat. Nam, quia tribunatus plebis patricio homini non dabatur, ideo Clodius, qui patriciae gentis erat, ad plebem transire adoptionis iure cupiebat. Man.

Vt universus populus) Hinc patet Herennium tentasse Clodium ad plebem traducere, non recepto more, comitiis scilicet curiatis, quibus adoptiones fiebant in alienam familiam, sed tributis, quae ipse vocare posset. Nam ad comitia curiata non universus populus conveniebat, ut ad centuriata et tributa, sed urbanus dumtaxat. Centuriata autem habere tribuni non poterant. Inde fiebat ut Herennius tribunus plebis non aliis quam tributis de Clodio referre cogitaret. Ea autem saepenumero in campo Martio habebantur, quum intra pomoerium curiata fierent. Bos.

Ferat) Id est, volebat de adoptione Clodii non curiatis comitiis, sed tributis, quo universus populus conveniebat, suffragia ferri.

in senatu, ut soleo: sed nihil est illo homine lentius.

7. Metellus est consul egregius, et nos amat; sed imminuit auctoritatem suam, quod habere dicit causam promulgatum [1] illud idem de Clodio. Auli autem filius, o dii immortales! quam ignavus, ac sine animo miles? quam dignus, qui Palicano, sicut facit, os ad male audiendum quotidie praebeat?

Lentius) Ignavius, tardius. Man.

Imminuit auctoritatem) Quia quum Metellus patricium magistratum gereret, hoc est, consul esset, plebeium magistratum pati non debebat id sibi iuris arrogare, ut de adoptione tributis comitiis ferre auderet, quod erat patriciorum dumtaxat magistratuum, comitiisque curiatis, ut diximus, tantummodo fiebat, quae a tribunis plebis cogi non poterant. Bos.

Quod habet dicis causa) Quum de arrogando quopiam agebatur, rogationem ferri oportebat comitiis curiatis, ut scisceret populus in curias tributus iusne esset ei, qui se arrogandum dabat, in alterius ius et sacra transire. Nam in huiusmodi adoptionibus potissimum sacrorum ratio habebatur. Idcirco comitiorum curiatorum arbitri erant Pontifices, ut refert Gellius; quem miror de sacris hereditariis nullum verbum fecisse, quum de arrogationibus ageret, quae comitiis curiatis fiebant. Intererat vero cuiusque curiae, ne sua sacra interirent, neve quis veteribus sacris solveretur. Verumtamen, quia, quod ab universo populo romano iubebatur, id non minoris erat auctoritatis, immo etiam maioris, quam quod ab urbano tantum, ut in curias tributo; ideo scitum illud de arrogando Clodio Metellus dicis causa promulgatum habebat, quum nihil referre putaret tributis comitiis an curiatis, ea arrogatio fieret; modo dici posset populum ad legem de adoptione ferendam convenisse. Nam *dicis causa* tantum, et ad usurpationem antiquitatis comitia curiata habebantur, quum necesse non videretur ut de arrogatione populus sententiam ferret, nisi quatenus id fuerat a veteribus usurpatum. Quapropter Metellus comitiis tributis populum dicis causa recte rogari posse existimabat. Non diu tamen in ea sententia permansit. Nam simulac postea intellexit Clodium tribunatum plebis petere, ei acerrime restitit; atque ut eum ab ea petitione submoveret, palam dicebat, eum more maiorum comitiis curiatis arrogatum non fuisse, ut refert Dio. Id. *Dicis causa* est perfunctorie et ad speciem, non vere. Varro: *Dicis causa fiebant quaedam, neque item dicta, neque facta semper*. Pop.

(1) Sic edidi e coniectura Tunstalli, Ernestio quoque probata. Vulgo *quod habet dicis causa*.

Miles?) Quod minime milites imitaretur, qui et strenui, et animosi solent esse: Afranius autem ignavus, et sine animo. Vel *miles*, quia cum Pompeio diu militaverat. Man. Legendum, *quam ignavus ac sine animo*, millies *dignus* etc. Mur.

Qui Palicano) Quem Palicanus (de

8. Agraria autem promulgata est a Flavio, sane levis, eadem fere, quae fuit Plotia. Sed interea πολιτικὸς ἀνὴρ οὐδ᾽ ὄναρ [1] quisquam inveniri potest. Qui poterat, [2] familiaris noster (sic est enim; volo te hoc scire) Pompeius, togulam illam pictam silentio tuetur suam. [3] Crassus verbum nullum contra gratiam. Ceteros iam nosti: qui ita sunt stulti, ut amissa republica piscinas suas fore salvas sperare videantur. Vnus est, qui curet, constantia magis et integritate, quam, ut mihi videtur, consilio, aut ingenio, Cato; qui miseros publicanos, quos habuit amantissimos sui, tertium iam mensem vexat, neque iis a senatu responsum dari patitur. Ita nos cogimur reliquis de rebus nihil decernere ante, quam publicanis responsum sit. Quare etiam legationes reiectum iri puto.

9. Nunc vides, quibus fluctibus iactemur: et, si ex iis, quae scripsimus (tanta es perspicacitate), [4] etiam a me non scripta perspicis, revise nos aliquando: et quamquam sunt haec fugienda, quo te voco; tamen fac, ut amorem nostrum tanti aestimes, ut eo vel cum his molestiis perfrui velis. Nam, ne absens censeare, curabo edicendum et proponendum locis omnibus. Sub lustrum autem censeri, germani nego-

quo supra ep. 1) sicut facit, quotidie probris maledictisque vexet. MAN.

Agraria) De qua fusius in epistola, quae proxime sequitur.

(1) Civilis et reipublicae studiosus vir neque in somnis. Proverb. ne per somnium quidem. CORR.

(2) Intellige *se virum reipublicae deditum praestare.* B.

(3) h. e. silet, nihil facit. *B.*

Pompeius togulam) Pompeio victori ex Asia concessum erat, ut ludis Circensibus toga picta, corona aurea, et omni cultu triumphantium uteretur, ut referunt Dio lib. XXXVII, et Velleius lib. II. Hac ergo inani gloriola Pompeius tacitus fruebatur; neque verbum contra quemquam pro republ. faciebat. POPM.

Ceteros) ut Philippum, Hortensium, et Lucullum. CORR.

(4) Recte post Hervagium Ernestius hanc lectionem ex ed. Rom. revocavit. Vulgo *et si ex iis quae scripsimus tanta etiam* etc.

Sub lustrum) Paulo ante lustrum: quod fiebat omnibus iam censis. Liv. lib. I: *Servius Tullius, censu perfecto, instructum exercitum omnem sue, ove,*

tiatoris est. Quare cura, ut te quamprimum videamus. Kal. febr. Q. Metello et L. Afranio coss.

taurisque tribus lustravit: idque conditum lustrum appellatum, quia in censendo finis factus est. Sub lucem Virgilius dixit: *sub horam pugnae* Suetonius; pro, paulo ante. Man.

Germani negotiatoris est) Quia negotiatores peregrinabantur: et, quamquam censum audirent Romae promulgatum, reditum tamen quam maxime poterant differentes, qui a sua re admodum aegre divellerentur, non nisi sub lustrum veniebant, civibus fere omnibus iam censis. *Germani*, meri, nimium cupidi, et in lucello supra quam satis est occupati, unde *Germana ironia*, *Germana patria*, et huiusmodi apud Ciceronem. Id.

XIX.

Scr. Romae A. V. C. 693, id. Mart.

Epistolarum suarum crebritate et pondere laudato 1, *initio de rebus publicis agit, et quidem primum de exteris, de Gallici belli metu et legatis ad Galliae civitates missis* 2; *ubi tamen ipsum et Pompeium in urbe retinendum senatus censuerit* 3. *Tum de urbanis rebus scribit, de Flavii lege agraria* 4, *et de Herennii conatu Clodium ad plebem traducendi* 5; *deinde de suis rationibus agit* 6. *Tum de Attici negotio Sicyonio* 7; *de consulatus sui commentariis Graecis et Latinis et poëmate in eius laudem componendo* 8. *Denique de Q. fratre et de Cossinio* 9.

Non modo, si mihi tantum esset otii, quantum est tibi, verum etiam, si tam breves epistolas vellem mittere, quam tu soles facere, te superarem, [1] et in scribendo [2] multo essem crebrior, quam tu: sed ad summas atque incredibiles occupationes meas accedit, quod nullam a me epistolam ad te sino absque argumento ac sententia pervenire. Et primum tibi, ut

(1) Manutius coniiciebat: *quam tu soles, facile te superarem.*

(2) Ita legendum esse post alios vidit Ern. Vulgo *in scripto.*

aequum est, civi amanti patriam, quae sunt in republica, exponam: deinde, quoniam tibi amore nos proximi sumus, scribemus etiam de nobis ea, quae scire te non nolle arbitramur.

2. Atque in republica nunc quidem maxime Gallici belli versatur metus. Nam Aedui, fratres nostri, pugnant; Sequani permale pugnarunt; et Helvetii sine dubio sunt in armis, excursionesque in provinciam faciunt. Senatus decrevit, ut consules duas Gallias sortirentur, delectus haberetur, vacationes ne valerent, legati cum auctoritate mitterentur, qui adirent Galliae civitates, darentque operam, ne eae cum Helvetiis se iungerent. Legati sunt Q. Metellus Creticus, et L. Flaccus, et, τὸ ἐπὶ τῇ φακῇ μύρον, [1] Lentulus [2] Clodiani filius.

3. Atque hoc loco illud non queo praeterire, quod, quum de consularibus mea prima sors exisset, una voce senatus frequens retinendum me in urbe cen-

Fratres nostri) Senatus, cognita Aeduorum fide, Fratres, consanguineosque saepenumero appellaverat. Caesar, Plutarchus, Strabo, Tacitus. Man.

Pugnant) Cum Sequanis. Ad extremum Sequani, Germanis mercede conductis, victoria potiti. Caesar. Id.

In provinciam) Scil. Narbonensem, nunc *Languedoc* et *Provence*. Vide de hac excursione Caesar. Comment. I de Bell. Gall. Graev.

Vacationes) In magno tumultu et extrema reipublicae necessitate quum delectus fiebat, etiam illi qui vacationem a militia habebant, ut senes, valetudinarii, opifices nomina dare cogebantur. Pop.

(1) *In lente unguentum.* Proverbium de rebus bonis in re vili consumptis. Μύρον est legatio, φακὴ lens, est Lentulus Clodianus. In eo ergo legationem male collocatam dicit. Ern.

(2) Non sine allusione ad nomen *Lentuli* accommodat graecum proverbium, ut dicat non *magis* legationem hanc *Lentulo*, quam *unguentum lenticulae* convenire.

Clodiani) Carolus Sigonius in Fastis Romanis, ostendit hunc Clodianum fuisse Cn. Cornelium Lentulum, qui consul fuit anno V. C. 681, cum L. Gellio Poplicola; cui subscribit Stephanus Pighius in Annal. Rom. lib. XVI. Graev.

Quum mea prima sors exisset) Legati sorte aut suffragiis electi mittebantur. Tacitus Historiar. IV. Pop.

suit. Hoc idem post me Pompeio accidit: ut nos duo, quasi pignora reipublicae, retineri videremur. Quid enim ego aliorum in me ἐπιφωνήματα exspectem, quum haec domi nascantur?

4. Vrbanae autem res sic se habent. Agraria lex a Flavio tribuno plebis vehementer agitabatur auctore Pompeio; quae nihil populare habebat, [1] praeter auctorem. Ex hac ego lege, secunda concionis voluntate, omnia illa tollebam, quae ad privatorum incommodum pertinebant: liberabam agrum eum, qui, P. Mucio, L. Calpurnio consulibus, publicus fuisset; Sullanorum hominum possessiones confirmabam; Volaterranos et Arretinos, quorum agrum Sulla publicarat, neque diviserat, in sua possessione retinebam; unam rationem non reiiciebam, ut ager hac adventi-

Quid enim ego aliorum) Αἰτιολογία, ne verba illa, *nos duo quasi pignora reipublicae retineri videremur*, nimis arroganter dixisse videretur. Corr. Malim *alienorum*, hoc est externorum. Malasp. — Schütz. rescripsit *Gallorum* hoc sensu: Cur ego laudes mihi *quaeram* apud *Gallos*, quum tantae laudes mihi Romae contingant? Simul potest ludere in verbis *Gallorum* ἐπιφωνήματα, ut respiciat ad cantus gallorum gallinaceorum.

Ἐπιφωνήματα) Laudes.

Auctore Pompeio) Cuius militibus ea lege ager dividitur. Dion. lib. XXXVII. Corr. Solebant legem laturi virum magnae dignationis et auctoritatis producere in Rostra, nonnunquam plures, qui populo suaderet, ut legem hanc, quam erat lator rogaturus, velit iubere. Is dicebatur *auctor*. Graev.

(1) Ernest. et Schütz. *habet*. Postea *omnia tollebam* cum Grut. omisso *illa*. T.

Liberabam) Eximebam e lege: possessoribus relinqui volebam. Flavius autem in lege tulerat, ut privatis ademptus divideretur populo romano, eisque tantum pecuniae redderetur, quantum pro eius agri emptione numerassent. Man.

Publicus fuisset) Qui quum post eos consules privatis esset venditus, plebi quasi publicum distribui Cicero nolebat. Id.

Sullanorum hominum possessiones) Victor Sulla donaverat amicis suis eorum agros, qui Marium sequuti contra ipsum arma tulerant. Id.

In sua possessione) Nam in lege Flavius posuerat, ut, quando eorum agri a Sulla publicati fuerant, publice dividerentur. Id.

Vnam rationem) Vnum illud caput Cicero probabat, de pecunia ex novis vectigalibus cogenda, qua emptus ager plebi divideretur. Tulerat enim Flavius, ut vel agri, qui aut tum essent, aut aliquando publici fuissent,

cia pecunia emeretur, quae ex novis vectigalibus per quinquennium reciperetur. Huic toti rationi agrariae senatus adversabatur, suspicans, Pompeio novam quandam potentiam quaeri. Pompeius vero ad voluntatem perferendae legis incubuerat. Ego autem, magna cum agrariorum gratia, confirmabam omnium privatorum possessiones (is enim est noster exercitus, hominum, ut tute scis, locupletium): populo autem, et Pompeio (nam id quoque volebam) satisfaciebam emptione: qua constituta diligenter, et sentinam urbis exhauriri, et Italiae solitudinem frequentari posse arbitrabar. Sed haec tota res interpellata bello refrixerat. Metellus est consul sane bonus, et nos admodum diligit. Ille alter ita nihil est, ut plane, quid emerit, nesciat.

5. Haec sunt, ut opinor, [1] in republica: nisi etiam illud ad rempublicam putas pertinere, Herennium quendam, tribunum plebis, tribulem tuum, sane hominem nequam atque egentem, saepe iam de P. Clodio ad plebem traducendo agere coepisse. Huic frequenter interceditur. [2]

vel, si hoc non placeret, alii agri, novorum vectigalium pecunia empti, plebeiis agros non habentibus distribuerentur. Secundum caput Cicero probavit. ID.

Ex novis vectigalibus) Quae autem erant nova vectigalia? Bello scilicet proximis annis quaesita, nationibus maxime per Cn. Pompeium in populi romani potestatem redactis. ID.

Agrariorum) Agripetarum. CORR.

Noster exercitus) Hoc est, ii, qui nobis favent. Infimi enim, et pauperes, ut rerum novarum cupidi, Ciceronem haud omnes amabant, quem scirent in consulatu acerbissimum iis fuisse, qui res novas quaesierant. Locupletes contra in oculis ferebant, cuius vigilantia sublatam coniurationem intelligerent, quam egentes, et perditi cives, divitum fortunis infensi, fecissent. MAN.

Frequentari) Deductis coloniis.

Bello) Timore Gallici belli, maximeque Helvetiorum. MAN.

Quid emerit) L. Afranius emerat consulatum: quem tamen ignorare nunc videtur. Ep. 13. ID. — Hervag. *ita nihili est.*

(1) *Vt opinor* supplevit Schutzius.

(2) Vulgo hic addebatur: *haec sunt ut opinor in republica*, repetita temere e superioribus. — Vncis inclusit Bentivoglio post Ernestium. Z.

6. Ego autem, ut semel nonarum illarum Decembrium, iunctam invidia ac multorum inimicitiis, eximiam quandam atque immortalem gloriam consequutus sum, non destiti eadem animi magnitudine in republica versari, et illam institutam ac susceptam dignitatem tueri: sed posteaquam primum Clodii absolutione levitatem infirmitatemque iudiciorum perspexi; deinde vidi, nostros publicanos facile a senatu disiungi, quamquam a me ipso non divellerentur; tum autem beatos homines (hos piscinarios dico, amicos tuos) non obscure nobis invidere: putavi, mihi maiores quasdam opes et firmiora praesidia esse quaerenda. Itaque primum eum, qui nimium diu de rebus nostris tacuerat, Pompeium, adduxi in eam voluntatem, ut in senatum non semel, sed saepe, multisque verbis, huius mihi salutem imperii atque orbis terrarum adiudicarit. Quod non tam interfuit mea (neque enim illae res aut ita sunt obscurae, ut testimonium, aut ita dubiae, ut laudationem desiderent), quam reipublicae: quod erant quidam improbi, qui contentionem fore aliquam mihi cum Pompeio, ex rerum illarum dissensione arbitrarentur. Cum hoc ego me tanta familiaritate coniunxi, ut uterque nostrum in sua ratione munitior, et in republica firmior hac coniunctione esse possit. Odia autem illa libidinosae et delicatae iuventutis, quae erant in me incitata, sic mitigata sunt comitate quadam mea, me unum ut omnes illi colant. Nihil iam denique a me asperum in quemquam fit, nec tamen quidquam populare ac dissolutum; sed ita temperata tota ratio est, ut reipublicae constantiam praestem, pri-

Nonarum illarum Decembrium) Quo die supplicium sumpsit de coniuratis. MAN.

Piscinarios) Hortensium, Lucullum.

vatis rebus meis, propter infirmitatem bonorum, iniquitatem malivolorum, odium in me improborum, adhibeam quandam cautionem et diligentiam. Atque ita tamen his novis amicitiis implicati sumus, ut crebro mihi vafer ille Siculus insusurret [1] cantilenam illam suam:

Νᾶφε, καὶ μέμνασ' ἀπιστεῖν· ἄρθρα ταῦτα τῶν φρενῶν. [2]

Ac nostrae quidem rationis ac vitae quasi quandam formam, ut opinor, vides.

7. De tuo autem negotio saepe ad me scribis; cui mederi nunc non possumus. Est enim illud senatusconsultum summa pedariorum voluntate, nullius nostrum auctoritate factum. Nam, quod me esse ad scribendum vides, ex ipso senatusconsulto intelligere potes, aliam rem tum relatam; hoc autem de populis liberis, sine causa additum: et ita factum est a P. Servilio filio, qui in postremis sententiam dixit; sed

His novis) Vulgo *iis novis*.

(1) Vulgo addebatur *Epicharmus* scil. e glossemate. Nam Attico nihil opus erat dicere vafrum illum Siculum, cuius versiculum laudat, *Epicharmum* esse. Id iam Manutius viderat.

(2) Q. Cicero in libello de petitione consulatus ita vertit, *Sobrius esto, atque illud teneto, nervos, atque artus esse sapientiae, non temere credere.* De Pet. Consul. c. 10.

De tuo autem negotio) De exactione pecuniae vectigalis a Sicyoniis, quam Atticus suo vel publicanorum nomine urgebat: sed quia senatusconsultum liberos populos, inter quos erant Sicyonii, excipiebat liberabatque a pensitatione, ideo illi nolebant solvere. Popma.

Pedariorum) Senatores, qui curules magistratus gessissent, curru in curiam honoris gratia vehebantur: ceteri pedibus ibant: unde Pedariorum nomen. Gellius lib. III, cap. 18. Man.

Me esse ad scribendum) Me adfuisse, dum scriberetur senatusconsultum. Id.

Aliam rem) Primo relatum est non de populis liberis, sed alia de re, ut ex ipso senatusconsulto potes intelligere: deinde ex sententia Servilii additum est illud, ne liberi populi cogerentur solvere. Quod si de populis primo actum esset, ego, qui scirem a Sicyoniis pecuniam tibi deberi, tua causa repugnassem, neque scribendo adfuissem. Ep. 1, lib. II. Id.

immutari hoc tempore non potest. Itaque conventus, qui initio celebrabantur, iam diu fieri desierunt. Tu si tuis blanditiis tamen a Sicyoniis nummulorum aliquid expresseris, velim, me facias certiorem.

8. Commentarium consulatus mei graece compositum misi ad te; in quo si quid erit, quod homini Attico minus graecum eruditumque videatur, non dicam, quod tibi, ut opinor, Panormi Lucullus de suis historiis dixerat: se, quo facilius illas probaret romani hominis esse, idcirco barbara quaedam et σόλοικα dispersisse. [1] Apud me si quid erit eiusmodi, me imprudente erit et invito. Latinum si perfecero, ad te mittam. Tertium poëma exspectato, ne quod genus a me ipso laudis meae praetermittatur. Hic tu, cave, dicas, τίς πατέρ' αἰνήσει; si est enim apud homines quidquam, quod potius sit, laudetur; nos vituperemur, qui non potius alia laudemus: quamquam non ἐγκωμιαστικὰ sunt haec, sed ἱστορικά, quae scribimus.

9. Quintus frater purgat se multum per literas, et affirmat, nihil a se cuiquam de te secus esse dictum. Verum haec nobis coram summa cura et diligentia sunt agenda: tu modo nos revise aliquando. Cossinius

Conventus) Hominum, qui senatusconsultum induci cupiebant. CORR.

(1) *Dispersisse*, est pro quibusdam locis admiscuisse, nisi scribendum est *adspersisse* quod et aliis in mentem venit.

Tertium poëma) Tertium opus de consulatu meo. Primus enim commentarius graece compositus, alter latinus, tertium poëma. MAN.

Τίς πατέρ' αἰνήσει) Integer versus sic se habet, τίς πατέρ' αἰνήσει, εἰ μὴ κακοδαίμονες υἱοί; *quis patrem laudabit, nisi infelices filii?* Maiorum et parentum laudes solent in primis commemorare, qui ipsi, quod laudem mereatur, non fecerunt. Itaque Cicero veretur, ne Atticus sibi laudanti superiorum temporum res gestas, in libro de consulatu et aliis, occinat illud: Τίς πατέρ' αἰνήσει etc. Adeone ab ingenio et superiorum temporum consuetudine descivisti, ut sola illa, quae olim gesseris, laudes, quasi nunc nihil laudabile facias? ERN.

Ἐγκωμιαστικὰ) Laudatoria.

hic, cui dedi literas, valde mihi bonus homo, et non levis, et amans tui visus est, et talis, qualem esse eum tuae mihi literae nuntiarant. Idibus mart.

XX.

Scr. Romae A. V. C. 693, mense Maio.

Quum Atticus epistolae 17 huius libri respondisset 1, Cicero primum laetari se scribit Attico suum de ipso iudicium perspectum esse, cumque in iudicanda Quinti offensione moderatissimum fuisse 2. Deinde se in republ. sic acturum profitetur, ut quum suae dignitati et securitati consulat, nunquam tamen senatus et optimatum causam deserturus sit 3, 4. *Tum de Sicyonio negotio in senatu spei nihil esse scribit* 5; *consulem alterum laudat, alterum vituperat* 6. *Graecum de consulatu commentarium a se per Cossinium missum esse refert* 7. *L. Papirium Paetum sibi libros, quos Serv. Claudius reliquerat, donasse narrat, eosque Attici curae commendat* 8.

CICERO ATTICO S.

Quum e Pompeiano me Romam recepissem a. d. IV idus maii, Cincius noster eam mihi abs te epistolam reddidit, quam tu idib. feb. dederas. [1] Ei nunc epistolae literis his respondebo.

2. Ac primum, tibi perspectum esse iudicium de te meum, laetor; deinde, te in iis rebus, quae mihi asperius a nobis, atque nostris, [2] et iniucundius actae videbantur, moderatissimum fuisse, vehementissime gaudeo; idque neque amoris mediocris, et ingenii summi, ac sapientiae iudico. Qua de re quum ad

(1) Respondens nimirum Ciceronis epistolae 17 huius libri nonis Dec. superioris anni datae.

(2) Videtur scribendum esse *asperius a nostris*.

me ita suaviter, diligenter, officiose, et humaniter scripseris, ut non modo te hortari amplius non debeam, sed ne exspectare quidem abs te aut ab ullo homine tantum facilitatis ac mansuetudinis potuerim; nihil duco esse commodius, quam de his rebus nihil amplius scribere. Quum erimus congressi, tum, si quid res feret, coram inter nos conferemus.

3. Quod ad me de republica scribis, disputas tu quidem et amanter et prudenter; et a meis consiliis ratio tua non abhorret (nam neque de statu nobis nostrae dignitatis est recedendum, neque sine nostris copiis intra alterius praesidia veniendum; et is, de quo scribis, [1] nihil habet amplum, nihil excelsum, nihil non summissum atque populare): verumtamen fuit ratio mihi fortasse ad tranquillitatem meorum temporum non inutilis, sed mehercule reipublicae multo etiam utilior, quam mihi, civium improborum impetus in me reprimi, quum hominis amplissima fortuna, auctoritate, gratia, fluctuantem sententiam confirmassem, et a spe malorum ad mearum rerum laudem convertissem. Quod si cum aliqua levitate mihi faciendum fuisset, nullam rem tanti aestimassem;

Neque sine nostris copiis) Non debeo Pompeii amicitiam tanti facere, ut veteres amicorum copias negligam, sine quibus intra alterius praesidia venire, id est, uni Pompeio me totum credere, tutum non est. Sic igitur faciam: firmabo, ut institui, meas opes amicitia Pompeii: et tamen, quia non unius fidei sunt omnia committenda, veterum amicorum praesidia non dimittam. Hae sunt enim copiae nostrae. Man.

(1) Pompeius nempe, quem nominare nolit, nec audeat; nec tamen in epist. sup. 13 acriter minus perstrinxit. Lem. — *Quum hominis*) Quum effecissem ut Pompeius, homo fortuna, auctoritate, gratia pollens, qui utrum mihi faveret necne dubitabat, tandem me constanter laudaret.

A spe malorum) Speraverant enim improbi homines contentionem mihi fore aliquam cum Pompeio ex rerum, quas in consulatu gesseram, dissensione. Man.

sed [1] a me ita acta sunt omnia, non ut ego illi assentiens levior, sed ut ille me probans gravior videretur.

4. Reliqua sic a me aguntur et agentur, ut non committamus, ut ea, quae gessimus, fortuito gessisse videamur. Bonos viros, [2] illos quos significas, et eam, quam mihi dicis obtigisse σπάρταν, non modo nunquam deseram; sed etiam, si ego ab illa deserar, tamen in mea pristina sententia permanebo. Illud tamen velim existimes, me hanc viam optimatium, post Catuli mortem, nec praesidio ullo, nec comitatu tenere. Nam, ut ait Rhinton, ut opinor,

Οἱ μὲν παρ' οὐδέν εἰσιν, οἷς δ' οὐδὲν μέλει. [3]

Mihi vero ut invideant piscinarii nostri, aut scribam ad te alias, aut in congressum nostrum reservabo. A curia [4] autem nulla me res divellet; vel quod ita rectum est; vel quod rebus meis maxime consentaneum; vel quod, a senatu quanti fiam, minime me poenitet.

5. De Sicyoniis, ut ad te scripsi antea, non multum spei est in senatu. Nemo est enim iam, qui que-

(1) Vulgo additur *tamen*, quod recte abest Mss. nonnullis.

(2) Vulgo *meos bonos viros*. — *Bonos viros*) meum praesidium, et quos paulo ante *suas copias* vocavit. Alii *eos*, quod Bentivoglio non displicet. Id.

Σπάρταν) Remp. quam semel tuendam suscepi, nunquam deseram. Adagium est in Suida, et Plutarcho, Σπάρταν ἔλαχες, ταύτην κόσμει: de iis, quibus, quum fortunae munere contigisset, ut Spartae nascerentur, degenerare a tam nobilis patriae testata virtute sine magno dedecore non liceret. Id.

Post Catuli mortem) Q. Catulus, M. Cato, et M. Cicero in defendenda reipublicae libertate, et tuendis optimatium partibus mire consentiebant, ut scribit Plutarchus in Crasso. Ex his Catulus paulo ante obierat. Pop.

Rhinton) Poëta comicus Tarentinus: de quo Suidas. Man.

(3) Iambicus senarius. Latine sic: *Alii quidem prope nihil sunt*, *aliis autem nihil curae est*. Qui me, inquit, recta sentientem adiuvare, et in optimatum via pergentem forsitan sequi vellent, infirmi ab auctoritate non possunt; qui possent, negligunt. Id.

(4) I. e. a senatus auctoritate defendenda.

ratur. Quare, si id exspectas, longum est. Alia via, si qua potes, pugna. Quum est actum, neque animadversum est, ad quos pertineret, et raptim in eam sententiam pedarii cucurrerunt. Inducendi senatusconsulti maturitas nondum est: quod neque sunt, qui querantur, et multi partim malivolentia, partim opinione aequitatis delectantur.

6. Metellus tuus est egregius consul. Vnum reprehendo, quod otium e Gallia nuntiari non magnopere gaudet. Cupit, credo, triumphare. Hoc vellem mediocrius; cetera egregia. Auli filius vero ita se gerit, ut eius consulatus non consulatus sit, sed Magni nostri ὑπώπιον.

7. De meis scriptis, misi ad te graece perfectum [2] consulatum meum. Eum librum L. Cossinio dedi. Puto te latinis meis delectari; huic autem graeco Graecum invidere. Alii si scripserint, mittemus ad te; sed, mihi crede, simul atque hoc nostrum legerunt, nescio quo pacto retardantur.

8. Nunc, ut ad rem meam redeam, L. Papirius Paetus, vir bonus, amatorque noster, mihi libros eos, quos Ser. Claudius reliquit, donavit. Quum mihi, per legem Cinciam licere capere, Cincius amicus tuus diceret; libenter, dixi, me accepturum, si attulisset. Nunc, si me amas, si te a me amari scis,

Ad quos pertineret) Non animadversum est, illud, *De populis liberis*, addi sine multorum damno non posse. Haec iterum, et planius ep. 1, lib. II. Man.

Malivolentia) In creditores. *Aequitatis:* in debitores, qui quum liberi sint, aequum non videtur eos cogi. Id.

Ὑπώπιον) Pompeii Magni, qui eum in petitione consulatus adiuvit, macula.

(2) Lambin. et Ern. malebant *perscriptum*.

Graeco Graecum) Te, utpote Graecum, libro meo graece scripto invidere. Lem.

Per legem Cinciam) Quae erat de donis et muneribus. locatur. Id.

Cincius) Hic Attici negotia Romae procurabat. Epist. 6. Id.

enitere per amicos, clientes, hospites, libertos denique, ac servos tuos, ut scida ne qua depereat. Nam et graecis his libris, quos suspicor, et latinis, quos scio illum reliquisse, mihi vehementer opus est. Ego autem quotidie magis, quod mihi de forensi labore temporis datur, in iis studiis conquiesco. Per mihi, per, inquam, gratum feceris, si in hoc tam diligens fueris, quam soles in his rebus, quas me valde velle arbitraris; ipsiusque Paeti tibi negotia commendo, de quibus tibi ille agit maximas gratias; et ut iam invisas nos, non solum rogo, sed etiam suadeo.

Scida) Est a Graeco σχέδη, et hoc a σχεδὸν, unde et σχέδιον, *schedium*. Vide Festum in *Schedia*. GRAEV. *Scheda* est plagula chartae ex scapo revulsa, quibus committebant veteres quidquid subito commentabantur, ut emendatum postea in mundiorem chartam scriberetur. SALM. —Controversa est vocis orthographia. Apud. Rob. Stephanum, qui hunc ipsum Ciceronis locum appellat, constanter legitur *scheda*, nempe a graeco σχέδη, et ea est, ut arbitramur, frequentior apud antiquos scriptura. Vetus apud Stephan. cod. *schida*, scil. a σχίζω, scindere, quam vocis originem alii malunt; at Charis. p. Putsch. 81, scribit, ut nos, *scida*, a latino *scindere*. Conf. Quintil. I, 9, not. 3, tom. I, p. 210; et Mart. lib. IV, 91, 4. t. I, p. 489 edit. nostrae. LEM.

M. T. CICERONIS
EPISTOLARVM
AD ATTICVM
LIBER SECVNDVS

ARGVMENTVM

Duae primae libri huius epistolae scriptae sunt, item ut ultimae superioris, Q. Metello Celere, L. Afranio coss.: reliquae omnes, C. Iulio Caesare, M. Bibulo Coss. mensibus fere XVII. Continent vero contentionem Clodii, ut tribunus pl. fieret: quod demum obtinuit, Caesare adnitente; cuius item opera, quo magistratum illum capere posset, plebeius factus est. Nam Ciceroni iratus, *quod quodam in iudicio statum temporum deplorasset, eius inimicum Clodium, frustra iam pridem a patribus ad plebem transire nitentem, eodem die, horaque, nova lege de adoptione eius lata, traduxit.* Auctor est Suetonius. Idem hoc ipso anno, agrariam legem pertulit, contradicente Catone, quem ea de causa e senatu abreptum in carcerem duci iussit invitis optimatibus et collega: quem obnuntiantem, armis foro depulit; seque domesticis parietibus reliquo anni tempore continere coëgit; ut, nisi per edicta, prorsus nihil ageret; quae tamen ille acerbissima in collegam proponebat; hisque comitia in mensem Octobrem distulit. Perlata igitur lege, XX millia hominum, qui tres pluresve liberos haberent, in campum Stellatem maioribus consecratum, ut Tranquillus ait, in agrumque Campanum, ad subsidia reipublicae vectigalem relictum, induxit. Publicanos a Catone vexatos, remissionem petentes, tertia mercedum parte relevavit. Et ut in quosdam diversae factionis cives saevire posset, Vettium quendam praemiis adduxit, qui se ab illis, de inferenda Cn. Pompeio nece sollicitatum diceret: quamvis irrito conatu propterea quod unum atque alterum, frustra, nec sine suspicione fraudis, nominaverit. Quare tam praecipitis consilii eventum desperans, intercepisse veneno indicem creditus est. Haec fere in hoc secundo libro continentur ad rempublicam spectantia. Alia privata sunt.

I.

Scr. Romae A. V. C. 693, mense Iunio.

De historia consulatus Ciceroniani ab Attico graece scripto, itemque de suo eius commentario graeco 1; *de orationibus, praecipue consularibus, ad Atticum mittendis* 2; *de huius adventu sibi quidem exoptato, nondum tamen necessario* 3; *de Clodii tribunatus petitione suisque cum eo altercationibus* 4; *de agraria lege* 5; *de suis cum Pompeio, cum Caesare, et cum omni republica rationibus* 6; *de Favonii et Lucceii petitione* 7; *de Sicyonio negotio* 8; *de villis suis Tusculana et Pompeiana* 9; *de otio in Gallia sperando* 10; *de Attici accessu* 11; *de libris sibi a Paeto donatis* 12; *de literis ad Octavium datis* 13.

CICERO ATTICO S.

Kal. iun. eunti mihi Antium, et gladiatores M. Metelli cupide relinquenti, venit obviam tuus puer. Is mihi literas abs te, et commentarium consulatus mei graece scriptum reddidit. In quo laetatus sum, aliquanto ante, de iisdem rebus, graece item scriptum librum L. Cossinio ad te perferendum dedisse. Nam, si ego tuum ante legissem, furatum me abs te esse, diceres. Quamquam tua illa (legi enim libenter) horridula mihi atque incompta visa sunt: sed tamen erant ornata hoc ipso, quod ornamenta neglexerant; et, ut mulieres, ideo bene olere, quia nihil olebant, videbantur. Meus autem liber totum Isocratis μυροθήκιον, atque omnes eius discipulorum arculas, ac non-

Antium) Vbi domum habebat. Vid. ep. 8, lib. IV. Corr.

Mulieres) Vetus illud in mulieres odoratis unguentis non utentes: *Ideo bene olere, quia nihil olerent.* Quod est apud Plautum in Mostellaria. Man.

Μυροθήκιον) Vnguentariam thecam. — Intelligit Isocratea de conformanda oratione praecepta. Lem.

Discipulorum) Theopompi, Ephori etc.

nihil etiam Aristotelia pigmenta consumpsit; quem tu Corcyrae, ut mihi aliis literis significas, strictim attigisti; post autem, ut arbitror, a Cossinio accepisti; quem tibi ego non essem ausus mittere, nisi eum lente ac fastidiose probavissem. Quamquam ad me rescripsit iam Rhodo Posidonius, se, nostrum illud ὑπόμνημα quum legeret, quod ego ad eum, ut ornatius de iisdem rebus scriberet, miseram, non modo excitatum esse ad scribendum, sed etiam plane perterritum. Quid quaeris? conturbavi graecam nationem. Ita vulgo qui instabant, ut darem sibi, quod ornarent, iam exhibere mihi molestiam destiterunt. Tu, si tibi placuerit liber, curabis, ut et Athenis sit, et in ceteris oppidis Graeciae. Videtur enim posse aliquid nostris rebus lucis afferre.

2. Oratiunculas autem, et quas postulas, et plures etiam mittam; quoniam quidem ea, quae nos scribimus, adolescentulorum studiis excitati, te etiam delectant. Fuit enim mihi commodum, quod in eis orationibus, quae *Philippicae* nominantur, enituerat civis ille tuus, [1] et quod se ab hoc refractariolo iudiciali dicendi genere adiunxerat, ut σεμνότερός τις, καὶ πολιτικώτερος [2] videretur, curare, ut meae quoque essent orationes, quae *consulares* nominarentur. Quarum

Aristotelia) Quae praecipit Aristoteles, in tertio praesertim libro Rhetor.

Strictim attigisti) Cursim legisti, missum videlicet ab aliis (iam enim divulgatus erat; siquidem et Posidonius eum Rhodi legerat, ut infra proxime) post autem eum, opinor, accepisti, quem ego L. Cossinio dederam. MAN.

Fastidiose) Quum omnia in eo diligentissime examinassem, usque ad fastidium. ID.

Ὑπόμνημα) Commentarium.

(1) Vulgo additum *Demosthenes*; quod iam Manutius iudicavit esse tollendum. Putide enim adiiceretur nomen oratoris, iam sine eo satis designati. — Aliqua tamen sive ad vim, sive ad abundantiam addita alibi vidimus. BENTIV.

(2) Gravior quidam, et civilior: grandior aliquis, et reipublicae studiosior.

Consulares) Vt in consulatu habitae. CORR.

una est in senatu kal. ian.; altera ad populum de lege agraria; tertia de Othone; quarta pro Rabirio; quinta de proscriptorum filiis; sexta, quum provinciam in concione deposui; septima, qua Catilinam emisi; octava, quam habui ad populum postridie, quam Catilina profugit; nona in concione, quo die Allobroges involgarunt; decima in senatu, nonis decemb. Sunt praeterea duae breves, quasi *ἀποσπασμάτια* [1] legis agrariae. Hoc totum *σῶμα* [2] curabo ut habeas. Et quoniam te tum scripta, tum res meae delectant, iisdem ex libris perspicies, et quae gesserim, et quae dixerim: aut ne poposcisses; [3] ego enim tibi me non offerebam.

3. Quod quaeris, quid sit, quod te arcessam; ac simul, impeditum te negotiis esse, significas; neque recusas, quin, non modo si opus sit, sed etiam si velim, accurras: nihil sane est necesse; verumtamen videbare mihi tempora peregrinationis commodius posse describere. [4] Nimis abes diu, praesertim quum sis in propinquis locis; neque nos te fruimur; et tu nobis cares. Ac nunc quidem otium est; sed, si paulo plus furor Pulchelli progredi posset, valde ego te istinc excitarem. Verum praeclare Metellus impedit, et impediet. Quid quaeris? est consul *φιλόπατρις*, et, ut semper iudicavi, natura bonus.

(1) Appendices.

(2) Corpus.

(3) Si orationes, quas mitto, non vis perlegere, non erant tibi poscendae; non erat, ut peteres. Graev. — Paulo abruptius dictum. Malim quod habent Ald. et Herv. *at ni poposcisses, ego tibi* etc. etiamsi Marcilium, qui eodem modo corrigebat, Gronovius suggillat. Bentiv.

(4) Sic Faërn. e codd. Olim erat *distribuere*. Lambin. e cod. Tornaes. probavit *discribere*.

Si paulo plus) Sensus est huius loci simplicissimus: Si Clodius me infestare, vexareque posset vehementius, ut vult, te rogarem ut celeriter huc te conferres. Graev.

Metellus impedit) Quippe quum in senatu dixerit se Clodium fratrem patruelem incipientem furere, atque conantem, sua manu interfecturum. Orat. pro M. Caelio, et Dion. lib. XXXVII. Corr.

Φιλόπατρις) Studiosus patriae.

4. Ille autem non simulat, sed plane tribunus plebis fieri cupit. Qua de re quum in senatu ageretur, fregi hominem; et inconstantiam eius reprehendi, qui Romae tribunatum plebis peteret, quum in Sicilia aedilitatem se petere dictitasset. Sed neque magnopere dixi esse nobis laborandum: quod nihilo magis ei liciturum esset plebeio rempublicam perdere, quam similibus eius, me consule, patriciis esset licitum. Iam, quum se ille septimo die venisse a freto, neque sibi obviam quemquam prodire potuisse, et noctu se introisse dixisset, in eoque se in concione iactasset; nihil ei novi dixi accidisse; ex Sicilia septimo die Romam; tribus horis Roma Interamnam; noctu introisse item ante; [1] non esse itum obviam, ne tum quidem quum iri maxime debuit. Quid quaeris? ho-

Aedilitatem) Qui enim aedilitatem petebant, per causam fori ornandi et ludorum, socios spoliabant signis, et rebus pretiosioribus, quum ad eum usum rogassent, nec unquam postea redderent. Causa autem Clodio in Siciliam eundi fuit, quod adoptatus fuerat a Fonteio, qui Siculus ipse erat. Quare eius furta nunc cavillari mihi Cicero videtur. Mur. Ex depravatis codicibus hic alii aliter legunt. Sed hariolationes merae cui bono, ubi Victorius Muretusque offerunt quod conveniat, et sit satis? Oliv.

A freto) Siculo, quasi proprie fretum appelletur illud, quod est inter Siciliam et Italiam. Corr.

Tribus horis) Vetus liber: *at tribus horis*. Bosius Balvz. Cavillatio dicax et morosa. Iactabat Clodius se septimo die a freto Siciliensi, quod Italiam a Sicilia dividit, Romam venisse, noctu introisse, neque sibi obviam quemquam prodire potuisse, ob tacitum et subitum suum adventum. Regerebat Cicero: etiam tribus horis Roma Interamnam; quoniam Clodius falsis testibus in iudicio obtinuerat, se qua hora argueretur in operto Bonae Deae deprehensus, Interamnae fuisse, quod verum esse non poterat, quum multi eum Romae vidissent tribus horis ante deprehensionem, et Interamna longius ab Roma trium horarum itinere abesset. Item ante noctu introisse, scilicet domum Caesaris Pontificis, ubi mulieres Bonae Deae sacrificabant. Ne tum quidem illic esse itum obviam, quum iri maxime debuit, hoc est, quum debuit resisti, ne reus pollutarum ceremoniarum absolveretur. Iocus in ambigua notione verbi *Ire obviam*, quod et *prodire obviam*, et resistere significat. Pop.

(1) Scil. in domum Caesaris pontificis quum sacra Bonae Deae fierent.

minem petulantem modestum reddo, non solum perpetua gravitate orationis, sed etiam hoc genere dictorum. Itaque iam familiariter cum ipso etiam cavillor ac iocor. Quin etiam quum candidatum deduceremus, quaerit ex me, num consuessem Siculis locum gladiatoribus dare? Negavi. At ego, inquit, novus patronus instituam. Sed soror, quae tantum habet [1] consularis loci, unum mihi solum pedem [2] dat. Noli, inquam, de uno pede sororis queri; licet etiam alterum tollas. [3]

Candidatum) Candidatos ad commendationem clari viri Martium in campum deducebant. Q. Cicero, de petit. consulatus. Man.

Siculis locum) Siculis, meis clientibus, locum dare, ubi gladiatorum certamina spectare possent. Amicis enim, et tribulibus ad spectacula locus dabatur: ut in Orat. pro Murena. Id.

(1) Sic Ern. auctore rescripsi. Vulgo *habeat*.

Consularis loci) Munera gladiatorum in foro dabantur: consules autem, et alii magistratus gerentes, pro magistratus dignitate spatium habebant, ubi spectare possent, sive amicis familiaribusque ad spectandum dare. Virgines item Vestales suum locum gladiatorium habebant, et consulum uxores. Qui magistratus petebant, soliti erant a propinquis et necessariis vel precario vel mercede magnam vim horum locorum impetrare, et hac liberalitate candidati multorum animos sibi conciliabant: quum nonnulli etiam nobiles viri in circo totas tabernas tribulium causa compararent. Decreto autem M. Tullii, liberi posterique Servii Sulpicii circum eam statuam, quae illi, quod ob rempublicam mortem obiisset, in Rostris erecta est, locum gladiatoribus, ludisque habebant quaqua versus pedes quinque. Quum igitur Clodius candidatus esset, petierat a sorore Clodia, Metello Celeri nupta, quae multum haberet loci consularis, ut sibi aliquantum concederet. Illa autem parum liberaliter ei visa est respondere, quum unum tantum pedem promisisset. De quo cum Cicerone questus responsum tulit, iniuria illum de sororis uno pede queri. Posse enim, quum ei commodum esset, etiam alterum pedem tollere. Acerbo, sed lascivo nimis dicto, et parum gravitate dignitateque Ciceronis digno. Putabatur enim Clodius tres sorores stuprasse. Tollere autem pedem, figuram quandam Veneris designat. De qua Martialis intellexit, quum dixit: *Sustulit ille pedes, sustulit hic tunicam.* Sed et lib. II: *Tolluntur que pedes, o medicina gravis.* Locus igitur Ciceronis iam planus est. Vict.

(2) Scil. quadratum, ubi homo duobus pedibus insistere possit, ad spectandos gladiatores.

(3) Iocus lascivus et obscenus in Clodiae incestam cum fratre consuetudinem.

Non consulare, inquies, dictum; fateor: sed ego illam odi male consularem. Est enim seditiosa, et cum viro bellum [1] gerit; neque solum cum Metello, sed etiam cum Fabio, quod eos mihi amicos esse moleste fert.

5. Quod de agraria lege quaeris, sane iam [2] videtur refrixisse.

6. Quod me quodam modo, molli brachio, de Pompeii familiaritate obiurgas: nolim ita existimes, me mei praesidii causa cum illo coniunctum esse; sed ita res erat instituta, ut, si inter nos esset aliqua forte dissensio, maximas in republica discordias versari esset necesse. Quod a me ita praecautum, atque ita provisum est, non ut ego de optima illa mea ratione decederem, sed ut ille esset melior, et aliquid de populari levitate deponeret: quem de meis rebus, in quas eum multi incitarant, multo scito gloriosius, quam de suis praedicare. Sibi enim bene gestae, mihi conservatae reipublicae dat testimonium. Hoc facere illum, mihi quam prosit, nescio; reipublicae certe prodest. Quid? si etiam Caesarem, cuius nunc venti valde sunt secundi, reddo meliorem, num tamen [3]

Odi male consularem) Nota atque usitata locutio est *Male odisse.* Infra lib. XIV: *Atqui, si quisquam est facilis, hic est: tamen non dubito, quin me male oderit.* Plaut. Menaech. *Vt ego uxorem, mea voluptas, ubi te aspicio, odi male!* Quare adverbium illud qualitatis, vel potius quantitatis (nam *male*, ut Sosipater ait, *valde* significat) aptius meo iudicio, *Odi* verbo iungatur, quam nomini *Consularem.* Vt sensus sit: sed ego male odi illam consularem. Illud etiam scio, fuisse qui *Consularem* delerint, non tam veterum librorum auctoritate, quam vel locutionis insolentia, vel quod consularem non putarint, de consulum uxoribus dici. Quod tamen falsum esse deprehenditur ex iurisconsultis. MALASP.

(1) Vulgo: *ea est enim seditiosa, ea cum viro* etc.

Quod eos mihi amicos) Sic edd. vett. usque ad Ald. Vulgata *Quod eos in hoc esse* a Bosio fluxit. — Quod illi toti erant in impediendo ne Clodius adoptaretur a plebeio, utque eius consilia perniciosa reprimerentur. GRAEV.

(2) Graevius correxit *sane quam*, receptum a Schützio et Bentivoglio. TYP.

(3) Sic Bentiv. ex Ambros. 17, quod habet Lambin. Vulgo *tantum*. Schutz. *tandem*. TYP.

obsum reipublicae? Quin etiam, si mihi nemo invideret; si omnes, ut erat aequum, faverent: tamen non minus esset probanda medicina, quae sanaret vitiosas partes reipublicae, quam quae exsecaret. Nunc vero, quum equitatus ille, quem ego in clivo Capitolino, te signifero ac principe, collocaram, senatum deseruerit; nostri autem principes digito se caelum putent attingere, si mulli barbati in piscinis sint, qui ad manum accedant; alia autem negligant: nonne tibi satis prodesse videor, si perficio, ut nolint obesse, qui possunt? Nam Catonem nostrum non tu amas plus, quam ego: sed tamen ille, optimo animo utens, et summa fide, nocet interdum reipublicae: dicit enim tanquam in Platonis πολιτείᾳ, non tanquam in Romuli faece, sententiam. Quid verius, quam in iudicium venire, qui ob rem iudicandam pecuniam acceperit? Censuit hoc Cato, assensit senatus. Equites curiae bellum, non mihi; nam ego dissensi. Quid impudentius publicanis renuntiantibus?[1] Fuit tamen, retinendi ordinis causa, facienda iactura. Restitit et pervicit Cato. Itaque nunc, consule in carcere in-

Equitatus) Equites romani, quos ego consul cum senatu coniunxeram. Man.

In clivo Capitolino) In aedae Concordiae, ad radices assurgentis Capitolii.

Te signifero, ac principe) Quum te quoque, equestris ordinis principem, ad eam consultationem adhibui. Sed persistit Cicero in translatione rei militaris: et quia dixerat *Equitatus*, intulit *Te signifero*: quum nihil aliud significet, quam, in senatu Atticum, qui principem locum ordinis equestris obtineret, cum caeteris equitibus adfuisse. Id.

Principes) Principes cives Lucullus, et Hortensius, piscinarum studiosi. Ep. 16, 17, 18, lib. I. Id.

Πολιτείᾳ) Republica.

Quid verius) aequius. *In iudicium venire*, accusari apud iudices. Id.

Curiae bellum) Indixerunt, subaudi. Et Curiam accipe pro senatu; ut sit continens pro contento. Id.

(1) Petentibus, ut locatio Asianorum vectigalium induceretur. Lib. I, ep. 15. Id.

Retinendi ordinis causa) Equestris. Publicani enim equites romani. Id.

Consule in carcere incluso) L. Flavius tribunus plebis Metellum con-

cluso, saepe item seditione commota, aspiravit nemo eorum, quorum ego concursu, itemque consules, qui post me fuerunt, rempublicam defendere solebant. « Quid? ergo istos, inquies, mercede conductos habebimus? » Quid faciemus, si aliter non possumus? an libertinis atque etiam servis serviemus? Sed, ut tu ais, ἅλις σπουδῆς.

7. Favonius meam tribum tulit honestius, quam suam; Lucceii perdidit. Accusavit Nasicam inhoneste, ac [modeste tamen] dixit ita, ut Rhodi videretur molis potius, quam Moloni, operam dedisse. Mihi, quod defendissem, leviter succensuit; nunc tamen petit iterum reipublicae causa. Lucceius quid agat, scribam ad te, quum Caesarem videro, qui aderit biduo.

sulem in carcere inclusit, quia legem agrariam perferri non sineret. Aliis tamen tribunis opem ferentibus, et Pompeio suffragante, aliquot post horis exivit. Dio lib. XXXVII, 1. Id.

Mercede conductos) Equitumne romanorum studium in remp. erit largitionibus et pecunia conciliandum? Graev.

Ἅλις σπουδῆς) Sat studii, subaudi, positum est a nobis in tuenda ordinum concordia. Man.

Meam tribum tulit honestius) Tribum ferre dicitur, cui tribus vel magistratum petenti, vel commodum aliquod suffragiis defert. Tribus autem Ciceronis videtur Cornelia fuisse: quum in ea censeri solitos esse Arpinates Liv. lib. 38 significet. Id.

Lucceii perdidit) Nec mirum, perdidisse Lucceii tribum, quippe quum Lucceius Caesaris, Favonius Catonis familiarissimus esset, Cato autem et Caesar cum natura, tum vitae instituto dissidentes. Id.

Ac modeste) Pugnare haec prope videntur: tamen eo ipso lepida sunt et inexspectata. Modeste enim dicere laudem nullam habet in oratore: minus in accusatore, quem vehementem, acrem, exertum et pugnacem esse oportet. Nasus igitur modestiae verbo subest, cum quadam tamen laudis simulatione, quod modestia in hominum vita laudi ducatur. Significat igitur eum frigidum et malum accusatorem fuisse. Turn. Advers. XXX, cap. 13. — Male igitur Malaspina correxit *moleste*. Lem. — *Dicit*) Alii, *dixit*. Schütz. locum omnem ita constituit, solita licentia: *Nasicam accusavit moleste, ac tamen dixit ita, ut* etc. I. V. L. — Si *modeste tamen* tollas, facilior sensus exsurget. Bent. Lectionem et interpunctionem Bentivolii sequimur. *T.*

Molis potius quam Moloni) Προσωνομασία. Potius molis pistrinariis, quam Moloni rhetori. Pop.

Defendissem) Nasicam. Corr.

Reipublicae causa) Exagitatio Favonii cum excusatione, quod iterum

8. Quod Sicyonii te laedunt; Catoni et eius aemulatori attribuas Servilio. Quid? ea plaga nonne ad multos bonos viros pertinet? Sed, si ita placuit, laudemus; deinde in dissensionibus soli relinquamur.

9. Amalthea mea te exspectat, et indiget tui. Tusculanum et Pompeianum valde me delectant; nisi quod me, illum ipsum vindicem aeris alieni, aere non Corinthio, sed hoc circumforaneo, obruerunt.

10. In Gallia speramus esse otium.

11. Prognostica mea cum oratiunculis propediem exspecta, et tamen, quid cogites de adventu tuo, scribe ad nos; nam mihi Pomponia nuntiari iussit, te mense quintili Romae fore; id a tuis literis, quas ad me de decessu tuo [1] miseras, discrepabat.

12. Paetus, ut antea ad te scripsi, omnes libros,

peteret: iterum enim petere non sua, sed reipublicae causa: alioqui post priorem repulsam non fuisse petiturum. MAN.

Te laedunt) Non solventes.

Deinde in dissensionibus) Ita in omnibus legitur. Itaque εἰρωνικῶς, quodamque cum stomacho scribi, dicendum est. MALASP. Coniiciebat Manut. *discessionibus*; idque Bosius recepit. Vulgatam praefero. Hoc enim Cicero dicit. Age probemus, quia sic placuit senatui, sententiam Catonis: deinde vero in dissensionibus civilibus, quum senatus auctoritas erit tuenda contra popularium impetum, deseramur nos, qui optimatium causam agimus, ab equestri ordine et hominibus illis locupletibus, quibus grave damnum illatum est senatusconsulto illo. GRAEV.

Amalthea) Vide ep. 17, lib. I.

Vindicem aeris alieni) Coniuratio Catilinae propter aes alienum facta, odio maxime creditorum. Recte igitur vindex, et servator creditorum Cicero, quia coniuratos occiderat. MAN.

Aere non Corinthio) Sensus est: Tusculani, et Pompeiani aedificatio magnum mihi aes alienum attulerunt. Sed iocatur in ambiguitate verbi: quum aes Corinthium maxime laudaretur. ID.

Hoc circumforaneo) Quod ab argentariis foenerantibus sumitur, qui tabernas habebant in porticibus circa forum. ID.

Prognostica) Cicero interpretatus est versibus Arati Prognostica, ut constat e libris De Divinatione: quare non habeo dubium, quin ea intelligat. Meminit horum etiam libro earundem epistolarum XV, his verbis: *Equidem etiam pluvias metuo, si prognostica nostra vera sunt. Ranae enim* ῥητορεύουσι. MVR.

(1) Ita Graev. cum Bosio. Vulgo *accessu*.

quos frater suus reliquisset, mihi donavit. Hoc illius munus in tua diligentia positum est. Si me amas, cura, ut conserventur, et ad me perferantur. Hoc mihi nihil potest esse gratius: et, quum Graecos, tum vero diligenter Latinos ut conserves velim. Tuum esse hoc munusculum putabo.

13. Ad Octavium dedi literas; cum ipso nihil eram loquutus. Neque enim ista tua negotia provincialia esse putabam: neque te in tocullionibus habebam. Sed scripsi, ut debui, diligenter.

Provincialia) Cicero putabat Atticum exercere foenus in liberis solum civitatibus, ut Delo, Athenis, Sicyone: non etiam in provinciis, ut in quibus Romani magistratus ius dicebant, ut in Macedonia, quam tunc C. Octavius Augusti Caesaris pater pro praetore administrabat. Ideo vocat *provincialia negotia* quae erant cum provincialibus hominibus, et apud magistratus provinciales expediebantur. Pop.

Tocullionibus) Hoc nomine iam Turnebus docuit significari foeneratores, quasi dicas foeneratorculos: cuiusmodi erant negotiatores, et argentarii, qui foenus in provinciis exercebant. Bos. Vide Turnebi Advers. XXX, 13.

II.

Scr. A. V. C. 693, initio Decembr. ex Tusculano.

Attico Q. Ciceronem Q. F. aegrotantem commendat 1. *Libros Dicaearchi sibi valde placere significat* 2. *C. Antonium repetundarum reum, nondum e provincia redire scribit, Atticum Romam invitat* 3.

CICERO ATTICO S.

Cura, amabo te, Ciceronem nostrum; ei nos συννοσεῖν videmur.

Θεῖοι) *Patrui*. Quo sensu Horatius, *Ne sis patruus mihi*. Corr. Ex depravatae veteris scripturae vestigiis coniicio legendum: *Cura, amabo te, Ciceronem nostrum: cui nos συννοσεῖν videmur*. Aegrotabat apud Atticum

2. Πελληναίων in manibus tenebam, et hercule magnum acervum Dicaearchi mihi ante pedes exstruxeram. O magnum hominem! et a quo multo plura didiceris, quam de Procilio. Κορινθίων et Ἀθηναίων puto me Romae habere. Mihi crede, lege sis hoc otio; [1] mirabilis vir est. Ἡρώδης, si homo esset, eum potius legeret, quam unam literam scriberet; qui me epistolâ petivit; ad te, ut video, cominus accessit. Coniurasse mallem, quam restitisse coniurationi, si illum mihi audiendum putarem.

Q. Cicero Q. F. Eum igitur patruus avunculo diligenter commendat; et quo magis declaret suam erga illum voluntatem, dicit se sibi videri una cum eo aegrotare. Mvr. Var. Lect. lib. XIV, cap. 7. — Συννοσεῖν) Sic Muretus recte e vestigiis codicis antiqui emendavit in quo scriptum erat CINOS CVNOSTIN. Nempe filiolus Q. Ciceronis aegrotabat apud Atticum, et patruus significat se sibi videri cum eo aegrotare. Vulgo Ͽεῖοι.

Πελληναίων) Librum Dicaearchi de populis Pelleuaeis. De quibus Suidas. Man.

Magnum acervum Dicaearchi exstruxeram) Est, magnam partem legendo evolveram. Ex ratione legendi volumina, de quibus quod legissent, in contrariam partem convolutum ante se demittebant. I. F. Gron. — Dicaearchi Fragmenta paucis ab hinc annis Panormi, graece et italice prodierunt. Typ.

Κορινθίων) Supple Πολιτείας. Corinthiorum, et Atheniensium Respublicas ab eodem Dicaearcho scriptas. Corr.

(1) Recepi lectionem a Lipsio sic constitutam Epp. Quaest. IV, 2. Vulg. *Mihi credes, leges; haec doceo.* Goërenz. ad Cic. Acad. II, 23, contendit rescribendum esse: *mihi credes, si leges.* Alii aliter. Novissime vero Bentivoglio ex Ambros. 16: *Mihi credes, lege, hoc doceo.* At italicis codicibus non multum auctoritatis tribuendum esse, deterioris quippe familiae, planum fecit Peyronus V. Cl. in Cic. Orat. Fragm. Typ.

Ἡρώδης) Atheniensis, et, opinor, is, de quo lib. XIV. Man.

Petivit) Herodes missa ad me epistola, tamquam telo eminus iacto, me lacessivit, et provocavit ad certamen. Ait enim se velle sua scripta de meo consulatu cum meis committere: quasi parum eleganter, aut etiam diligenter ipse scripserim, necesseque fuerit id argumentum ab illo tractari. Bos.

Cominus) Venit enim ad te, ut scriptorum suorum molestissima lectione conficeret. Man.

Putarem) Sic Ern. Vulgo *putassem.*

Coniurasse mallem) Tam malus est scriptor Herodes, ut praeclarum illud meum factum potius conspurcet et collutulet suis scriptis, quam illustret. Itaque si illum mihi audiendum putassem recitantem quae de rebus, a me consule gestis scripsisset, mallem fuisse de numero coniuratorum, et eo nomine poenas dedisse,

3. De Lollio, sanus non es: de Vinio, laudo. Sed heus tu, ecquid vides kalendas venire, Antonium non venire? iudices cogi? Nam ita ad me mittunt, Nigidium minari in concione, se iudicem, qui non affuerit, compellaturum. Velim tamen, si quid est de Antonii adventu, quod audieris, scribas ad me; et, quoniam huc non venis, coenes apud nos utique pridie kal. Cave aliter facias. Cura, ut valeas.

quam ea scripta legere, aut audire, quae me enecarent. Bos.

Kalendas) Quo die C. Antonius causam dicere debebat. Man.

Non venire) Ex Macedonia provincia redeuntem, quam avare, et infeliciter administraverat. Vide lib. I. Id.

Ita ad me mittunt) Ita mihi Roma scribitur a meis. Id.

Compellaturum) Male Manutius exponit, evocaturum, coacturum. Est enim accusaturum, eius nomen delaturum. Graev.

Huc non venis) Quoniam Romam recta proficisceris, nec vis de itinere deflectere, ut in villas ad me venias; Romae domi meae coenato, tertio quidem kalendas, si poteris, id est illo ipso die, quo te ad Vrbem futurum scribis, si minus, utique pridie kalendas. Man.

III.

Scr. Romae A. V. C. 693, mense Decembri.

Valerium absolutum esse nuntiat 1. *Fenestrarum angustias male Atticum reprehendisse* 2; *de consiliis suis proximo consulatu capiendis, ac potissimum de lege agraria oppugnanda an defendenda* 3. *Atticum ut pridie Compitalia Romam veniat, rogat* 4.

CICERO ATTICO S.

Primum, ut opinor, εὐαγγέλια. Valerius absolutus est, Hortensio defendente; id iudicium Auli filio [1] condonatum putabatur; et Epicratem suspicor, ut scribis,

Εὐαγγέλια) Boni nuntii praemia. Manutius supplet, *debes mihi*. Alii vero, *debeo tibi*, qui iucunda ad me scripseris.

(1) Sic editum e Malaspinae et Tunstalli coniectura. Vulg. *Atilio*. Bosius *K. Atilio*.

Epicratem) Quasi potentem, omnia tenentem in repub. *Lascivum*, protervum fuisse Pompeium in iudicibus

lascivum fuisse. Etenim mihi caligae eius, ut fasciae cretatae, non placebant. Quid sit, sciemus, quum veneris.

2. Fenestrarum angustias quod reprehendis, scito te Κύρου παιδείαν reprehendere. Nam, quum ego idem istuc dicerem, Cyrus aiebat, viridariorum διαφάσεις latis luminibus, non tam esse suaves. Etenim ἔστω ὄψις μὲν ἡ α. τὸ δὲ ὁρώμενον, β, γ. ἀκτῖνες δὲ, δ καὶ ε. Vides enim cetera. Nam, si κατ' εἰδώλων ἐμπτώσεις videremus, valde laborarent εἴδωλα in angustiis: nunc fit lepide illa ἔκχυσις radiorum. Cetera si reprehenderis, non feres tacitum, nisi quid erit eiusmodi, quod sine sumtu corrigi possit.

urgendis ut absolverent. I. F. Gron.

Caligae) militares, quibus domi, in urbe, in pace utebatur, aurae populari serviens, ut lib. I, ep. 16. De *fasciis cretatis* exstat Faonii dictum apud Valerium Max. lib. VI, cap. 2. Ivn. Verius videtur: Mihi non placebat, quod milites multos circa se haberet. Gron.

Κύρου παιδείαν) *Cyri architecti doctrinam*: et allusit ad Xenophontis librum, qui inscribitur Κύρου παιδεία. Man.

Radiorum) Ita Vict. et Man. Alii vero *viridariorum*. Solebant veteres ita lumina fenestrarum posita habere, ut per earum spatia in viridia prospectus esset. Hunc autem prospectum non tam suavem putavit Cyrus architectus, si latiora essent lumina. Quae ut intelligantur videndus est Gellius lib. V, cap. 16, et Apuleius Apolog. P. Pith. Advers. II, 18. — *Viridium* hic mendose scriptum est pro *thuridium*, hoc est, θυριδίων διαφάσεις. Quod neminem spero esse negaturum, qui vel tantillum habeat sensus communis. *Radiorum* autem, quod in omnibus editionibus propagatum est, omni mendo mendosius. Salm.

Εςω ὄψις) *Sit visus a; quod autem videtur b, g; radii vero d et e.* Sermo est de fenestris, unde prospectus in viridarium patet. Eas angustiores fecerat architectus, reprehendente Attico, cui his verbis respondet. Cicero et Architectus putabant visionem fieri radiorum εκχύσει, ex oculis et cum re aspectabili coniunctione; Atticus autem εἰδώλων incursione; adeoque putabat, angustis fenestris εἴδωλα non posse commode ad oculos intra fenestram venire. Cicero autem respondet, ita ex architecti opinione de ἐκχύσει meliorem prospectum effici. Nam ἔςω etc. *Vides* cetera, id est, intelligis, effici ita ab oculo ad obiectum figuram coni, cuius fastigium in oculo spectantis sive ad fenestram terminetur; cuius fastigium quo est acutius, basis latior, eo iucundius spectaculum exhibebit. Ern.

Εκχυσις) Effusio radiorum.

3. Venio nunc ad mensem ianuarium, et ad *ὑπόστασιν* [1] nostram ac *πολιτείαν*: in qua *Σωκρατικῶς εἰς ἑκάτερον*, [2] sed tamen ad extremum, ut illi solebant, *τὴν ἀρέσκουσαν*. [3] Est res sane magni consilii. Nam aut fortiter resistendum est legi agrariae; [4] in quo est quaedam dimicatio, sed plena laudis: aut quiescendum; quod est non dissimile, atque ire in Solonium, aut Antium: [5] aut etiam adiuvandum; quod a me aiunt Caesarem sic exspectare, ut non dubitet. Nam fuit apud me Cornelius; hunc dico Balbum, Caesaris familiarem. Is affirmabat, illum omnibus in rebus meo et Pompeii consilio usurum, daturumque operam, ut cum Pompeio Crassum coniungeret. Hic sunt haec: [6] coniunctio mihi summa cum Pompeio; si placet, etiam cum Caesare; reditus in gratiam cum inimicis, pax cum multitudine, senectutis otium. Sed me *κατάτασις* mea illa commovet, quae est in libro III. [7]

Ianuarium) Anni proximi 694, quo Caesar consulatum aditurus, et legem de agro Campano dividendo laturus erat.

(1) Χατάστασιν mavult auctor lexici Ciceroniani pag. 293, quod esset statum; ὑπόστασιν vero est *propositum*. — Ὑπόστασιν) Statum nostrum.

Πολιτείαν) Remp.

(2) In utramque partem, more Socratico.

Illi) Socratici, vel Academici.

(3) Ego tibi, inquit, de re publica nunc in utramque partem disputabo, more Socratico, deinde ad extremum dicam, quae mihi placeat sententia; quo modo veteres illi Socratici solebant, qui quum εἰς ἑκάτερον disputassent, ad extremum, quid ipsis placeret, exponebant. MANVT.

(4) Caesaris.

(5) Pariter invidiose in optimates aliquot, qui villas suas obibant animi causa, eo maxime tempore, quo eorum opera indigebat respublica. *B.*

(6) I. e. in hac ratione haec sunt commoda quae sequuntur.

(7) Poëmatis quod scripserat de consulatu suo.

Κατάτασις) *Contentio.* Hortatur enim Calliope Ciceronem iis versibus qui proximi sequuntur, ad eum cursum studii reipublicae tenendum, quem primum ingressus erat. Ideo κατάτασιν Cicero vocat contentionem, et incitationem eius cursus: nam κατατείνειν δρόμον est, ut norunt mediocriter docti, cursum contendere, et in incepto cursu gnaviter perseverare. Bos. — Χαταχλεὶς) Vulgo κατάτασις, quod interpretantur *cohortatio ad cursum*. Recepi autem κατα-

Interea cursus, quos prima a parte iuventae,
Quosque adeo consul virtute, animoque petisti,
Hos retine, atque auge famam laudesque bonorum.

Haec mihi quum in eo libro, in quo multa sunt scripta ἀριστοκρατικῶς, [1] Calliope ipsa praescripserit, non opinor esse dubitandum, quin semper nobis videatur

Εἷς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης. [2]

Sed haec ambulationibus Compitaliciis reservemus.

4. Tu pridie Compitalia memento. [3] Balineum calfieri iubebo; et Pomponiam Terentia rogat; matrem adiungemus. Θεοφράστου περὶ φιλοτιμίας [4] affer mihi de libris Quinti fratris.

κλεὶς, *conclusio s. clausula* e coniectura Turnebi, Lambino et Tunstallo probata; quo verbo significetur his versibus finitum fuisse librum III de consulatu. Poterat etiam esse clausula orationis Calliopes, quam Cicero loquentem induxerat.

(1) Accommodate ad statum optimatium.

(2) Homeri locus Iliadis lib. XII de Hectore auguria contemnente, et unum esse optimum augurium affirmante, certare pro patria. Man.

(3) Compitalia erant propediem futura. Iis Atticus Ciceroni condixera se apud eum futurum. Itaque ait se de his rebus inter ambulandum, dum alii ludis operam darent collocuturum.

(4) Theophrastus scripserat libros περὶ φιλοτιμίας. Laërt. V, 49. Itaque sic correxit Victorius, quum antea legeretur φιλομαθίας. Tunstallo placebat περὶ πολιτείας. Et Laërt. V, 49, nominat librum Theophrasti περὶ ἀρίστης πολιτείας. — Περὶ φιλοτιμίας, *de ambitione.*

IV.

Scr. in Tusculano A. V. C. 694.

Attico tum Romae deversanti pro Serapionis libro (de geographia) gratias agit 1; *ut cum Titinio transigat petit* 2. *Clodium ad Tigranem ire se facile pati* 3; *de geographico opere nihil certi polliceri se scribit* 4; *de republ. quid fiat, ut sibi nuntiet, petit* 5. *Terentiae saltum se perspexisse narrat* 6. *Atticum in Formianum aut Pompeianum invitat* 7. *Murum domus suae se reficiendum curasse scribit* 8.

CICERO ATTICO S.

Fecisti mihi pergratum, quod Serapionis librum [1] ad me misisti: ex quo quidem ego (quod inter nos liceat dicere) millesimam partem vix intelligo. Pro eo tibi praesentem pecuniam solvi imperavi, ne tu expensum muneribus ferres.

2. At quoniam nummorum mentio facta est; amabo te, cura, ut cum Titinio, quoquo modo poteris, transigas. Si in eo, quod ostenderat, non stat, [2] mihi maxime placet, ea, quae male empta sunt, reddi, si voluntate Pomponiae fieri poterit: si ne id quidem, nummi potius addantur, [3] quam ullus sit scrupulus.

(1) De geographia. Fuit ille Antiochenus.

Ne tu expensum etc.) Quasi mihi donasses, in codice perscriberes, ubi cetera munera scribis. Corr.

(2) Si non servat pretium, quod rei ab eo emendae statuerat.

Male empta sunt) Nimio empta. Man.

(3) Vulgo *reddantur*. Recte autem Manutius emendavit *addantur*; probantibus Malaspina, I. F. Gronovio, Ernestio. — *Nummi potius reddantur*) Solvatur Titinio quidquid ei debetur, ut hac molestia plane liberati simus. Quum ab aliquo emimus quod ipse ab alio emerat, nummos ei suos reddimus. Terentius in Adelphis, II, 1, 45: *Haec tantidem emptam postulat sibi tradier. Age iam cupio, modo argentum reddat.* Scrupulus autem dicitur *difficultas*, et nodus qui nos male habet. Gov. — Omnino legendum *addantur*. Lecl.

Valde hoc velim ante, quam proficiscare, amanter, ut soles, diligenterque conficias.

3. Clodius ergo, ut ais, ad Tigranem? velim, Syrpiae [1] conditione: sed facile patior. Accommodatius enim nobis erit ad liberam legationem tempus illud, quum et Quintus noster iam, ut speramus, in otio consederit, [2] et iste sacerdos Bonae deae, cuius modi futurus sit, sciemus. Interea quidem cum Musis nos delectabimus animo aequo, immo vero etiam gaudenti ac libenti. Neque mihi unquam veniet in mentem Crasso invidere, neque poenitere, quod a me ipso [3] non desciverim.

4. De Geographia, dabo operam, ut tibi satisfaciam: sed nihil certi polliceor. Magnum opus est; (4) sed

(1) *Scepsii conditione.* Bosius dedit *Syspirae.* —Optime autem Gronovius corrigendum censuit *Scepsii conditione*, h. e. ut Clodius in ea legatione periret, sicut Metrodorus Scepsius a Mithridate ad Tigranem missus, de quo Plutarchus in Lucullo c. 22. — Gronovii emendatio probatur etiam a I. V. Leclerc. Alia etiam alii excogitaverunt. Propterea Bentivoglio, nullius emendationi addictus, Editionum principum lectionem revocavit. Si quid mutandum tamen esset, praeferret ex altero Vrsini MSto, *scire conditiones.* Nos hunc sequimur. *T.*

Sed facile patior) Clodium proficisci nunc, et me manere in urbe, quoad ille redeat ex Armenia. Ad liberam enim legationem, quam accipere volo, tempus illud quam hoc accommodatius est; nam et Q. frater iam e provincia erit reversus, et poterit iam tum intelligi mecumne volet Clodius contendere. Legatione volebat M. Tullius periculum, quod a Clodio impendebat, declinare. Quare tum volebat abesse ab urbe, quum in urbe esset Clodius, non quum abesset. Quum ergo audivit Clodium mitti ad Tigranem, differendum sibi legationis tempus in Clodii reditum putavit. Gov.

(2) Qui nunc tertium annum iam provinciam Asiam regebat, quo finito domum erat rediturus.

Sacerdos) P. Clodius εἰρωνικῶς, ut orat. de Republ. et pro Sext. *stuprorum sacerdos* appellatur. Corr.

(3) In edd. est *a me ipse.* Hic autem requiritur *a me ipso.* Sensus est: quod potius Caesaris partes reliquerim, quam a me ipso, i. e. a pristina mea sententia in re publica desciverim.

(4) *Sed nihil certi polliceor. Magnum opus est*) Desunt haec verba in Parisiensi editione, quam curis suis Lemaire V. Cl. exornat. Typothetarum correctorumque indiligentiae specimen foedum! Alia quaedam minoris momenti, praesertim in notis, deprehendi; sed ea referre alienum

tamen, ut iubes, curabo, ut huius peregrinationis [1] aliquod tibi opus exstet.

5. Tu quidquid indagaris de republica, et maxime quos consules futuros putes, facito, ut sciam: tametsi minus sum curiosus. Statui enim nihil iam de republica cogitare.

6. Terentiae saltum perspeximus. Quid quaeris? praeter quercum Dodonaeam nihil desideramus, quo minus Epirum ipsam possidere videamur.

7. Nos circiter kalendas [2] aut in Formiano erimus, aut in Pompeiano. Tu, si in Formiano non erimus: si nos amas, in Pompeianum venito. Id et nobis erit periucundum, et tibi non sane devium.

8. De muro, [3] imperavi Philotimo, ne impediret,

est. Versum integrum etiam in Schutzii editione, quam sequor, semel bisve omissum notasse memini. Vtinam ne mihi talia obiici possint! quod, prout mihi facultas, utque ferunt editoris rationes, cavere satago: nam heu! omnia praestare nequeo. Ceterum, qui in speciminibus vel plagulis, uti vocant, cum exemplari conferendis attentas et arrectas aures praebeant, vel qui intelligenter et expedite legant, quibus demum fidere possis, invenire, negotium est valde difficile (de Typographis loquor). Centies experto credas velim. Haec ipsa difficultas inculpabiles quadantenus correctores praestare potest; quamplurima enim in scriptis occurrunt, quae si demas, sententia nihilominus procedere videatur, omninoque non sentias. Est autem alius errorum fons, iis qui libros typis quibusdam excusos recudere volunt; nempe ſ forma oblonga, et obsoleta pro s forma recentiori; quae forma in verbis quibusdam accipi solet pro f. Huiuscemodi mendorum exempla quatuor paucis versibus deprehendes in Plinio Parisiensi, curante eodem Lemaire, Lib. I, epist. 20, 9, et in pluries notis. Verum iam quaedam ad h. l. notavi; quae, si tanti putas, adire potes. Typ.

(1) Rusticationis s. secessus in villas.

Dodonaeam) Si quercus essent in Terentiae saltu, ut in Epiro tua sunt, iuxta Dodonam civitatem; ego ipsam mihi viderer in Italia possidere: caetera non minus abunde sunt, quam in tuis Epiroticis possessionibus. Man.

(2) Scil. *Martias*.

(3) Murus qui Ciceronis palaestram in domo Palatina a Q. fratris area separabat, ruinam minari videbatur. Itaque Cicero ait se Philotimo Terentiae liberto, suoque procuratori, imperasse, ne impediret, quin ille murus reficeretur, etsi videat, sibi palaestrae suae fructum per proximam aestatem hac aedificatione interceptum iri.

quo minus id fieret, quod tibi videretur. Censeo tamen, adhibeas Vettium. [3] His temporibus, tam dubia vita optimi cuiusque, magni aestimo unius aestatis fructum Palaestrae Palatinae, sed ita tamen, ut nihil minus velim, quam Pomponiam et puerum [4] versari in timore ruinae.

V.

Scr. in villa prope Antium A. V. C. 694.

Quid de legatione sibi oblata sentiat 1, et quibus de rebus ab Attico certior fieri velit, exponit 2.

CICERO ATTICO S.

Cupio equidem, et iam pridem cupio Alexandriam, reliquamque Aegyptum visere, et simul ab hac hominum satietate nostri discedere, et cum aliquo desiderio reverti: sed hoc tempore, et his mittentibus

(3) Chrysippum Vettium architectum.

Tam dubia vita) Innuitur periculum, aut ex aëris aliqua gravi et pestilenti aspiratione, aut certe ex hominibus impendens: ut ex ea Cicero, puerorum causa magni faciat Palatinae domus secessum aestate illa: nolit tamen eos, dum externa pericula declinant, incidere in domestica, ruinaeque timore versari. MAL.

Palaestrae Palatinae) Cicero habebat domum in Palatio magnificentissimam, cum qua iuncta erat palaestra, eaque muro cincta, de quo palaestricae exercitationes spectabantur: sed quia murus erat infirmus, minitans ruinam, volebat illum reficere consilio Attici et Vettii architecti: ne forte ipso absente per liberam legationem Q. fratris uxor Pomponia, et Q. filius versarentur in timore ruinae. Erant enim domus utriusque Ciceronis contiguae, nec ullo interiecto spatio disiungebantur, ut ipsi quasi contubernales essent: vid. ep. 4, lib. II ad Fratrem. POP.

(4) Q. Ciceronis filium ex Pomponia.

Aegyptum) Fore videbat, ut Caesar consul legatum mitteret ad faciendam cum Ptolemaeo, Aegypti rege, societatem: eam legationem et sibi deferri cupiebat: et tamen verebatur, ne alieno reipublicae tempore discedentem infamia sequeretur. Caesar lib. III de bello civili. MAN.

Αἰδέομαι Τρῶας, καὶ Τρωάδας ἑλκεσιπέπλους. [1]

Quid enim nostri optimates, si qui reliqui sunt, loquentur? an, me aliquo praemio de sententia esse deductum?

Πουλυδάμας μοι πρῶτος ἐλεγχείην ἀναθήσει, [2]

Cato ille noster, qui mihi unus est pro centum millibus. Quid vero historiae de nobis ad annos DC praedicarint? quas quidem ego multo magis vereor, quam eorum hominum, qui hodie vivunt, rumusculos. Sed, opinor, excipiamus, [3] et exspectemus. Si enim deferetur, erit quaedam nostra potestas, et tum deliberabimus. Etiam est in non accipiendo [4] nonnulla gloria. Quare si quid Θεοφάνης [5] tecum forte contulerit, ne omnino repudiaris.

2. De istis rebus exspecto tuas literas: quid Arrius narret; quo animo se destitutum ferat; [6] ecqui consules parentur; utrum, ut populi sermo, Pompeius et Crassus; an, ut mihi scribitur, cum Gabinio Servius Sulpicius: et, num quae novae leges: et, num quid novi omnino: et, quoniam Nepos [7] proficiscitur,

(1) *Vereor Troianas, et Troianas peplos habentes.* Iliad. VI, 442.

(2) Convicium Catonis timebo, ut Polydamantis Hector, si certamen cum Achille recusaret. Iliad. X, 105.

Ad annos DC) Annos sexcentos, sic alibi saepe ex usu loquendi antiquo, quo loco Graeci μύρια dicunt. Donat. in Phormion. CORR.

(3) Vel expungendum est hoc verbum, et legendum, *sed, opinor, exspectemus*, vel pro eo substituendum *dispiciamus* aut simile aliquid. — *Excipiamus*) Quod ad Aegyptiam legationem attinet, ne properemus, sed excipiamus (*stiamo origliando.* Cesari.) et exspectemus, num deferatur. MAN.

Potestas) Accipiendi, et non accipiendi. CORR.

(4) Verius arbitror deleta negatione: *Etiam est in accipiendo nonnulla gloria.* Sic enim melius cohaerent quae proxime sequuntur.

(5) Theophanes Mitylenaeus, ex Pompeii domesticis atque intimis familiaribus, particeps consiliorum, et scriptor rerum ipsius: de quo ep. 17, lib. V, pro Archia etc. POP.

(6) Scil. a Caesare, cuius opera se consulem designatum iri speraverat.

(7) Q. Metellus Nepos, qui in eo erat ut in provinciam proficisceretur ex praetura.

cuinam auguratus deferatur: [1] quo quidem uno ego ab istis capi possum. Vide levitatem meam. Sed quid ego haec, quae cupio deponere, et toto animo atque omni cura φιλοσοφεῖν? Sic, inquam, in animo est. Vellem ab initio. Nunc vero, quoniam, quae putavi esse praeclara, [2] expertus sum, quam essent inania, cum omnibus Musis rationem habere cogito. Tu tamen de Curtio [3] ad me rescribe certius; et, num quis in eius locum paretur; et, quid de P. Clodio fiat: et, omnia, quemadmodum polliceris, ἐπὶ σχολῆς [4] scribe; et, quo die Roma te exiturum putes, velim ad me scribas, ut certiorem te faciam, quibus in locis futurus sim; epistolamque statim des de iis rebus, de quibus ad te scripsi. Valde enim exspecto tuas literas.

(1) Scil. in locum Metelli Celeris paulo ante mortui. Nam Metellus Nepos quum in provinciam proficisceretur, absens non poterat augur creari.
(2) Magistratus, honores.
(3) Quis fuerit ignoratur. Nec lectio certa. In cod. Tornaes. et Crusell. erat *Titio*. Corradus opinabatur legendum *Q. Arrio*.
(4) In otio.

VI.

Scr. in Antiati A. V. C. 694.

Scribit se de opere geographico, quod promiserat, nihil iam magnopere confirmare; cogitare tamen de ἀνεκδότοις scribendis 1. Deinde quaerit de Q. fratris negotio et de muro Palatinae domus 2.

CICERO ATTICO S.

Quod tibi superioribus literis promiseram, fore, ut opus exstaret huius peregrinationis; nihil iam magnopere confirmo. Sic enim sum complexus otium, ut ab eo divelli non queam. Itaque aut libris me

delecto, quorum habeo Antii festivam copiam; aut fluctus numero. Nam ad lacertos captandos tempestates non sunt idoneae. A scribendo prorsus abhorret animus. Etenim γεωγραφικὰ, quae constitueram, magnum opus est: ita valde Eratosthenes, quem mihi proposueram, a Serapione et ab Hipparcho reprehenditur. Quid censes, si Tyrannio accesserit? Et hercule sunt res difficiles ad explicandum, et ὁμοειδεῖς, [1] nec tam possunt ἀνθηρογραφεῖσθαι, [2] quam videbatur; et, quod caput est, mihi quaevis satis iusta causa cessandi est. Quin etiam dubitem, hic, [3] an Antii considam, et hoc tempus omne consumam; ubi quidem ego mallem Duumvirum, quam Romae me fuisse. Tu vero sapientior Buthroti domum parasti. Sed, mihi crede, proxima [4] est illi municipio haec

Lacertos) Pisces a lacerti, humani membri, similitudine dictos.

Eratosthenes) Cyrenaeus, floruit sub Ptolemaeo Philopatore, qui et geographica scripsit. Vide G. Voss. de Hist. Graec. lib. I, c. 17. GRAEV.

Hipparcho) Nicaenus Astrologorum suae aetatis princeps, de quo vide G. Voss. de Scient. Mathemat. c. 33.

Tyrannio) Homo reprehendendi et exagitandi studiosus. Tyrannio Grammaticus, quum antea Theophrastus diceretur, hoc nomen accepit quod puer condiscipulos exagitaret. Praeceptor in patria fuit Strabonis Geographi civis sui, ut ille testatur lib. XII Amasum describens. Inde Romam captivus ductus a Lucullo post devictum Mithridatem, ibi clarus atque dives evasit, et librorum ultra tres myriades paravit: inter quos erant Aristotelis opera, quae Apellico Teius possederat. Floruit amicitia Pompeii, Luculli, Ciceronum, quorum filios etiam erudivit ep. 4, lib. II ad Fratr. lib. II, epist. 6 ad Atticum, Plut. in Sylla, Suidas. POP.

(1) Sibi similes.

(2) Floride scribi.

(3) Sic Bentiv. ex Faerni cod. apud Malasp. Vulgo *an hic, an Antii*. Quum haec Cicero scribebat, non erat Antii, sed in praedio quodam Antii finitimo, et agro Antiati attributo, ubi, ut opinor, villam habuit.

Duumvirum) Alludit ad numerum consulum romanorum, quos festive Duumviros, quia bini quotannis creabantur, appellat, a similitudine eorum magistratuum, qui coloniis et municipiis praeerant, et a numero Duumviri dicebantur. Malebat ergo fuisse Duumvir Antii, quae colonia erat populi romani, quam Duumvir, id est, consul Romae. ID.

Buthroti) In oppido Epiri, ubi possis esse in solitudine. Epist. 7, lib. III.

(4) H. e. *simillima est quod ad so-*

Antiatium civitas. Esse locum tam prope Romam, ubi multi sint, qui Vatinium [1] nunquam viderint? ubi nemo sit, praeter me, qui quemquam ex vigintiviris vivum et salvum velit? [2] ubi me interpellet nemo, diligant omnes? Hic nimirum πολιτευτέον. [3] Nam istic non solum non licet, sed etiam taedet. Itaque ἀνέκδοτα, quae tibi uni legamus, Theopompino genere, aut etiam asperiore multo, pangentur. Neque aliud iam quidquam πολιτεύομαι, nisi odisse improbos, et id ipsum nullo cum stomacho, sed potius cum aliqua scribendi voluptate. Sed ut ad rem, scripsi ad quaestores urbanos de Quinti fratris negotio. Vide, quid

litudinem et amoenitatem attinet. MAN.

Esse locum tam prope Romam) Iste infinitivus nihil habet a quo pendeat. Sed sic solent in admirationibus, et indignationibus, subintelligentes, mirandum est, incredibile est, aut tale quid. GRAEV.

(1) H. a. trib. plebis.

Vigintiviris) A Caesare cos. creatis ad aestimandum agrum Campanum.

(2) Sic Graev. Ern. e correctione Corradi. Olim *unum esse salvum velit.*

(3) Administranda Resp. — *Hic* repetitum habent edd. pr. Ald., Victorii, Lallem. Bentivolii. *T.* — *Istic* Romae.

Ἀνέκδοτα) Quae fuerint ἀνέκδοτα, quidve continuerint, paucis adhuc notum esse video. Ego librum arbitror significari illum, quem M. Tullius, honestissimo quidem nomine *de suis consiliis* inscripserat, sed revera in eo illud egit, ut sceleratos cives ulcisceretur, et ad annos sexcentos, quid ipse in republica, quid illi sensissent, testatum legeretur. Namque in eos acerbissime est invectus. Quod ne vel sibi, vel Marco filio, fraudi aliquando esset, librum obsignatum occultatumque esse voluit, non modo se, sed filio quoque vivente. Et id esse arbitror, quod hic ἀνέκδοτον vocat, unique Attico tanquam uni sibi, legi vult. Theopompum vero utrum existimemus intelligi oportere, Comicumne illum, de quo Suidas, an potius historiae scriptorem? Siquidem et hunc in suorum temporum scriptores invehi solitum esse, et Lucianus, et Aemilius Probus, et Dionysius, initio suarum historiarum tradunt. MALASP. — Libros quoque LVIII scripsit plenos contumeliarum in Philippum regem et eius duces. Athen. III. *L.*

Πολιτεύομαι) Opera, quam nunc quidem, Antii dum sum, reipublicae navo, haec est, odisse improbos. MAN.

De Q. Fratris) Quaestores urbani curabant magistratibus provincialibus quod ex aerario in sumptum debebatur. Ideo Q. Cicero Propraetor ex Asia discessurus, cupiebat hoc sibi ab illis curari denario, id est, Romano nummo: illi vero facta versura cum Pompeio numerare volebant ex ea pecunia quam Pompeius confecto bello Mithridatico in Asia in cistophoro nummo lo-

narrent, ecqua spes sit denarii, an cistophoro Pompeiano iaceamus. 4 Praeterea de muro, statue, quid faciendum sit. Aliud quid? Etiam. Quando te proficisci istinc putes, fac, ut sciam.

caverat. POMP.4. Denarius Romanus parum aberat quin duplo superaret aestimationem cistophori, Asianorum nummi, sic appellati, quod in eo cistiferi essent sculpti, qui sacrorum mysticorum cistis inclusorum arcana ferebant, ut in Cybelae mysteriis, Bacchi orgiis, Cereris initiis. Quatuor enim Denarii septem cistophoros cum semisse valebant. TVRNEBVS, Advers. III, cap. 5 et 23.

(4) Quod Q. Ciceroni Asiam regenti a populo romano in sumptum dabatur, id sibi ille denario, i. e. romana pecunia, non cistophoro, qui nummus erat Asiaticus, curari volebat. Vide igitur, inquit Cicero, ecqua spes sit denariis, an cistophoro contenti esse cogamur. Pompeianum appellat, quod in Asia magnam pecuniam Pompeius in cistophoro habebat, quaesitam quo tempore in iis regionibus contra Mithridatem bellum gesserat; e qua pecunia quaestores numerare Quinto volebant, tantundem ipsi postea Pompeio Romae denario numeraturi; cf. ep. 16. MAN.

VII.

Scr. in Antiati A. V. C. 694.

De opere geographico et duabus orationibus, quas Atticus postulaverat 1; *de Clodii rationibus, suisque consiliis ad otium, non ad rempubl. gerendam spectantibus* 2; *de domesticis quibusdam* 3.

CICERO ATTICO S.

De geographia etiam atque etiam deliberabimus. Orationes autem me duas postulas: quarum alteram non libebat mihi scribere, quia abscideram; [1] alteram,

(1) Si *libebat* verum est, *absciderам* significat i. q. *in dicendo abruperam;* ut hoc innuat se nolle orationem scribere, quam in dicendo non absolvisset. Sed Vrsinus coniiciebat legendum: *quarum alteram non licebat mihi scribere, quia abscideram; alteram non libebat* etc. quod si placeat *absciderам* significat se vel commentarium eius orationis, vel ipsam orationem iam inceptam casu quodam conscidisse.

ne laudarem eum, [1] quem non amabam. Sed id quoque videbimus. Denique aliquid exstabit; ne tibi plane cessasse videamur.

2. De Publio [2] quae ad me scribis, sane mihi iucunda sunt: eaque etiam velim, omnibus vestigiis indagata, ad me afferas, quum venies; et interea scribas, si quid intelliges, aut suspicabere; et maxime de legatione quid sit acturus. Equidem ante, quam tuas legi literas, hominem ire cupiebam; non mehercule, ut differrem cum eo vadimonium (nam mira sum alacritate ad litigandum); sed videbatur mihi, si quid esset in eo populare, quod plebeius factus esset, id amissurus. «Quid enim ad plebem transisti? ut Tigranem ires salutatum? Narra mihi: reges Armenii patricios salutare non solent?» Quid quaeris? acueram me ad exagitandam hanc eius legationem. Quam si ille contemnit, et si, ut scribis, bilem id commovet et latoribus et auspicibus legis curiatae, spectaculum egregium. Hercule, verum ut loquamur, subcontumeliose tractatur noster Publius: primum, qui, quum in domo Caesaris quondam unus vir fuerit, nunc ne in viginti [3] quidem esse potuerit; deinde, alia legatio dicta erat, alia data est. Illa opima [4] ad

(1) Fortasse Pompeium, quem non amabat, quia Clodii traductionem ad plebem adiuverat.

(2) Clodio.

Iucunda sunt) P. Clodium contemnere legationem ad Tigranem. Corr.

Vt differrem cum eo vadimonium) Vt in aliud tempus diem quasi litigandi cum Clodio differrem, quasi nunc litigare non possem: μεταφορά.

Amissurus) Quum legatus longe gentium abiret; qui plebeius videretur esse factus, non ut inani legationum munere tempus consumeret, sed ut Romae plebis negotium gereret. Man.

Legis curiatae) Quae in curiatis comitiis lata erat de Clodio ad plebem traducendo, Caesare consule latore, auspice Pompeio augure. Pop.

(3) locatur Cicero, fallaci quadam a maiori ad minus collatione: quia si unus vir Clodius fuit in sacris Bonae Deae, cur in vigintiviris esse non possit agris dividendis? Mal.

(4) Scil. ut Ernestius putabat, in

exigendas pecunias, Druso, ut opinor, Pisaurensi, an epuloni Vatinio reservatur: haec ieiuna tabellarii legatio [1] datur ei, cuius tribunatus ad istorum tempora reservatur. Incende hominem, amabo te, quod potest. Vna spes est salutis, istorum inter ipsos dissensio; cuius ego quaedam initia sensi ex Curione. Iam vero Arrius consulatum sibi ereptum fremit. Megabocchus, et haec sanguinaria iuventus inimicissima est. Accedat vero, accedat etiam ista rixa auguratus. Spero me praeclaras de istis rebus epistolas ad te saepe missurum. Sed, illud quid sit, scire cupio, quod iacis obscure, iam etiam ex ipsis quinque viris loqui quosdam. Quidnam id est? Si est enim aliquid, plus est boni, quam putaram. Atque haec sic velim existimes, non me abs te κατὰ τὸ πρακτικὸν [2] quaerere; quod gestiat animus aliquid agere in republica. Iam pridem gubernare me taedebat, etiam quum licebat.

Aegyptum ad pecunias a rege exigendas.

An epuloni) Quae Clodio promissa fuerat legatio, eam dicit Druso, aut Vatinio reservari. Et est usitata Ciceroni locutio, ambigenti hoc an illud sit: ut libro I: *Nos hic te ad mensem Ianuarium exspectamus, ex quodam rumore, an ex literis tuis ad alios missis?* Man.

(1) I. e. legatio in qua pecunia confici non potest, et eiusmodi, quam quivis tabellarius obire potuisset, nempe ad Tigranem. Manutius minus bene correxit *haec ieiuna ac bella relegatio*.

Ad istorum tempora reservatur) Qui enim Clodium nunc ad Tigranem mittunt, ideo mittere videntur, ut comitiis tribunitiis Romae ne sit, itaque petitione tribunatus excludatur. Id autem, ut tribunatum illi non tam eripiant, quam ad ipsorum tempora reservent. Quasi arbitratu suo possent magistratus dare, quum vellent.

Quod potest) Bosius *quoad pot' est.*

Megabocchus) Pompeius: qui in his epistolis a Cicerone diversis nominibus appellatur: *Epicrates*, qui omnia teneret; *Sampsiceramus*, *Arabarches*, et *Hierosolymarius*, haec loca victoriis adeptus; *Megabocchus*, magnus Africae rex, quia Domitium et Iubam, Syllanis temporibus in Africa vicerat. Bocchus autem in Mauritania, Africae parte, regnaverat. Id. — Fortasse legendum *Megabocch̄o haec sanguinaria iuventus* (i. e. Catilinaria).

Quinqueviris) Ad Campanum agrum dividendum creatis. Corr.

Loqui) nescio quid contra Caesarem, Pompeium, et alios. Id.

(2) Rei gerendae causa.

Nunc vero quum cogar exire de navi, non abiectis, sed ereptis gubernaculis; cupio istorum naufragia ex terra intueri; cupio, ut ait tuus amicus Sophocles,

κἂν ὑπὸ στέγῃ
Πυκνᾶς ἀκούειν ψεκάδος εὐδούσῃ φρενί.

3. De muro, quid opus sit, videbis. Castricianum mendum nos corrigemus: tamen ad me Quintus ccıɔɔ ıɔɔ scripserat, nunc ad sororem tuam HS xxx. Terentia tibi salutem dicit. Cicero tibi mandat, ut Aristodemo idem de se respondeas, quod de fratre suo, sororis tuae filio, respondisti. De Amalthea quod me admones, non negligemus. Cura, ut valeas.

(1) Et utique sub tecto confertim labentem audire pluviam sopito et quieto animo. *Fragm. Sophocl.*

Castricianum mendum) Quiddam significat de Castricio, qui in Asia negotiatus erat: ut ex oratione pro Flacco. MAN.

Cicero) Filius meus.

VIII.

Scr. in villa prope Antium A. V. C. 694, mense Aprili.

Amissam Attici epistolam queritur, et quid Curio narraverit, refert 1. *Itinera per villas, et quibus diebus ubi futurus sit, indicat.*

CICERO ATTICO S.

Epistolam quum a te avide exspectarem ad vesperum, ut soleo; ecce tibi nuntius, pueros venisse Roma. Voco, quaero, ecquid literarum? negant. Quid ais, inquam, nihilne a Pomponio? Perterriti voce et vultu, confessi sunt se accepisse, sed excidisse in via. Quid quaeris? permoleste tuli. Nulla enim abs te per hos dies epistola inanis aliqua re utili et suavi venerat. Nunc, si quid in ea epistola, quam ante diem xvi kal. maii dedisti, fuit historia

dignum, scribe quamprimum, ne ignoremus: sin nihil praeter iocationem, redde id ipsum. Et scito Curionem adolescentem venisse ad me salutatum. Valde eius sermo de Publio cum tuis literis congruebat. Ipse vero mirandum in modum *reges odisse superbos.* [1] Peraeque narrabat incensam esse iuventutem, neque ferre haec posse. Bene habemus nos, si in his spes est; opinor, aliud agamus. Ego me do historiae. Quamquam, licet me Saufeium putes esse, nihil me est inertius.

2. Sed cognosce itinera nostra; ut statuas, ubi nos visurus sis. In Formianum volumus venire Parilibus: inde (quoniam putas praetermittendum nobis esse hoc tempore Cratera illum delicatum) kal. mai. de Formiano proficiscemur, ut Antii simus a. d. v non. mai. Ludi enim Antii futuri sunt a IV ad prid. non. mai. Eos Tullia spectare vult. Inde cogito in Tusculanum, deinde Arpinum, Romam ad kal. iun. Te aut in Formiano aut Antii, aut in Tusculano, cura, ut videamus. Epistolam superiorem restitue nobis, et appinge aliquid novi.

De Publio) Clodio. Aiebat Caesari et Pompeio bilem commoveri, quod legationem recusaret. LEM.

(1) Ex Ennii versiculo. Intelliguntur Pompeius, Caesar, Crassus, qui supra leges esse vellent.

Saufeium) Saufeio similem, hominem in studiis laboriosum. GRON. — Epicureum, otii studiosum. SCH. et sic Manut. — De Saufeio vide ep. 1, lib. I, et 1 lib. VII.

Parilibus) XI, vel, ut alii volunt, XII kal. maii. CORR.

Cratera) Baias notat συνεκδοχικῶς, ad quas verno tempore causa valetudinis confluebant multi. Nam Baiae comprehenduntur eo sinu qui dictus est Crater, ut ex Strabone annotat Bosius. IUN. — *Delicatum*, deliciis plenum, ut delicatissimum litus. Verr. V, 40. Atticus autem Ciceroni praetermittendas Baias censuerat, ne voluptatis causa peregrinari videretur. LEM.

IX.

Scr. in Antiati A. V. C. 694, mense Aprili.

Scribit se in coelo futurum, si Clodius, quae Ciceronis causa cum Pompeio pepigerit, non servet 1; ceterum se non vereri, ne Clodius sibi nociturus sit 2; invidiam iam ad illos, qui iniustam sibi potentiam arrogent, transituram 3; denique itinera sua notat 4.

CICERO ATTICO S.

S. V. B. E. Quum mihi dixisset Caecilius quaestor, puerum se Romam mittere, haec scripsi raptim, ut tuos elicerem mirificos cum Publio dialogos, tum eos, de quibus scribis, tum illum, quem abdis, et ais, longum esse, quae ad ea responderis, perscribere: illum vero, qui nondum habitus est, quem illa βοῶπις, quum e Solonio redierit, ad te est relatura, sic velim putes, nihil hoc posse mihi esse iucundius. Si vero, quae de me pacta sunt, ea non servantur; in caelo sum: ut sciat hic noster Hierosolymarius [1] traductor ad plebem, quam bonam meis putissimis orationibus gratiam retulerit: quarum exspecta divinam παλινῳδίαν.

2. Etenim, quantum coniectura auguramur, si erit nebulo iste cum his dynastis in gratia; non modo de

Illum vero) Σολοικισμὸς Graecis, et Ciceroni usitatus. Corr.

Βοῶπις) Ἐπίθετον Iunonis apud Homerum, quasi bovinos habens oculos. Cicero transtulit ad Clodii sororem, tanquam alteram Iunonem, quae cum fratre coire diceretur. Ep. 1. Man.

Pacta sunt) Promiserat Clodius Pompeio, se nihil acturum contra Ciceronem. Ep. 22, et 24. Id.

(1) Pompeius Magnus.

Traductor ad plebem) Transduxerat Clodium. Ep. 7. Man.

Putissimis) Luculentis, et splendide scriptis; quibus illum ornavi. Vnde *aurum purum putum*. Id.

Παλινῳδίαν) Contrariam cantionem, qua Pompeium, quem semper laudavi, nunc vituperem. Corr.

Nebulo iste) P. Clodius. Man.

cynico consulari,[1] sed ne de istis quidem piscinarum Tritonibus poterit se iactare. Non enim poterimus ulla esse in invidia, spoliati opibus et illa senatoria potentia. Sin autem ab his dissentiet, erit absurdum in nos invehi. Verumtamen invehatur.

3. Festive, mihi crede, et minore sonitu, quam putaram, orbis hic in republica est conversus: citius omnino, quam oportuit:[2] id culpa Catonis, sed rursus improbitate istorum, qui auspicia, qui Aeliam legem, qui Iuniam et Liciniam, qui Caeciliam et Didiam neglexerunt; qui omnia remedia reipublicae effuderunt; qui regna, qui praedia tetrarchis, qui immanes pecunias paucis dederunt. Video iam, quo invidia transeat, et ubi sit habitatura. Nihil me existimaris, neque usu, neque a Theophrasto didicisse, nisi brevi tempore desiderari nostra illa tempora videris. Etenim si fuit invidiosa senatus potentia; quum ea non ad populum, sed ad tres homines immoderatos [3] redacta sit, quidnam censes fore? Proinde isti licet faciant, quos volent, consules, tribunos plebis, denique etiam Vatinii strumam sacerdotii διβάφῳ vestiant: videbis

(1) Sic Clodius Ciceronem appellare solebat.

(2) Sic Schutz. et Beutiv. ex Longolii Msto. Vulgo *quam potuit*, i. e. per publicas rationes. Deinde Schutz. sustulit comma et pronomen *id*. Rectius forte; nam gigni potuit ex postremis literis verbi *oportuit*. T.

Catonis) Qui equites a senatu alienavit. Ep. 16, l. 3. Id.

Auspicia — Aeliam etc.) Haec omnia centies repetita in Orat. pro Domo, de Harusp. resp. etc.

Neque a Theophrasto) Qui scripsit, quae essent in republica inclinationes rerum, et momenta temporum, quibus esset moderandum, utcumque res postularet. Lib. V de Finib. Corr.

Nostra illa tempora) Quae fuerunt usque ad Caesarem, et Bibulum coss. Id.

(3) Caesarem, Pompeium, Crassum.

Vatinii strumam) Vatinio auguratum deferant. Struma tumidum fuisse Vatinii guttur, scribit Plutarchus in Cic. Man.

Διβάφῳ vestiant) I. e. Vatinio auguratum deferant. Διβάφῳ est praetexta primum cocco, deinde purpura tincta, qualem augures gerebant. — Literaliter, *bis tincta*.

brevi tempore magnos non modo eos, qui nihil titubarunt, sed etiam illum ipsum, qui peccavit, Catonem. Nam nos quidem, si per istum tuum sodalem Publium licebit, σοφιστεύειν cogitamus: si ille cogitat ἄντα, tum dumtaxat nos defendere; et, quod est proprium artis huius, ἐπαγγέλλομαι

Ἄνδρ' ἀπαμύνεσθαι, ὅτε τις πρότερος χαλεπήνῃ.

Patria propitia sit: habet a nobis, etiamsi non plus, quam debitum est, plus certe, quam postulatum est. Male vehi malo, alio gubernante, quam, tam ingratis vectoribus, bene gubernare.

4. Sed haec coram commodius. Nunc audi, quod quaeris. Antium me ex Formiano recipere cogito a. d. v non. mai. Antio volo non. maii proficisci in Tusculanum. Sed quum e Formiano rediero (ibi esse usque ad prid. kalend. mai. volo), faciam statim te certiorem. Terentia tibi salutem. Κικέρων ὁ μικρὸς ἀσπάζεται Τίτον Ἀθηναῖον. [1]

Σοφιστεύειν) Sapientiam quaerere, philosophari missa reipublicae cura. Man.

Ἄντα) Vox est Homerica, quae contra, et ex adverso significat, iungique solet cum verbo στῆναι, aut ἐλθεῖν. Sed neutrum Cicero expressit, usus familiari sua et assueta reticentia. Horum igitur verborum sensus est: Si Clodius me cogit ἄντα στῆναι, aut ἄντα ἐλθεῖν, hoc est, contra se stare, aut progredi, quod me lacessat, tum cogitamus dumtaxat nos defendere. Bos. — Malim: *Si ille cogit; at dumtaxat nos defendere.* Hoc est, utique nos defendere. I. F. Gronov. — Ἄντα) In ed. pr. et Mss. *si ille cogitat tantum.* Vnde Bosius coniectando invenit *si ille cogit* ἄντα. Melius *cogitat* ἄντα h. e. si ille cogitat me oppugnare, ut in ἄντα intelligatur μάχεσθαι cum respectu ad Iliad. p. 30.

Ἐπαγγέλλομαι) Promitto, denuntio, hominem me ulturum, qui prior laeserit. Iliad. Ω, 369.

Propitia sit) Mihi ignoscat, veniam det. Quo sensu alibi, *ama me.* Nam quos vehementer amamus, quibus propitii sumus, iis tam facile indulgemus, quam nobis. Mal.

(1) *Cicero parvulus salutat Titum Atheniensem.* — Κικέρων... Ἀθηναῖον) Ingeniose Wielandus coniecit graeca haec Ciceronem puerum, qui tum graecas literas disceret, suapte manu adscripsisse. — Dissentit I. V. Lecl.

X.

Scr. ab Appii foro A. V. C. 694.

Scribit se Antium ad ludos haud ire.

CICERO ATTICO S.

Volo ames meam constantiam. Ludos Antii spectare non placet. Est enim ὑποσόλοικον, [1] quum velim vitare omnium deliciarum suspicionem, repente ἀναφαίνεσθαι [2] non solum delicate, sed etiam inepte peregrinantem. Quare usque ad non. mai. te in Formiano exspectabo. Nunc fac, ut sciam, quo die te visuri simus. Ab Appii Foro, hora quarta; dederam aliam paulo ante Tribus Tabernis.

(1) Subabsurdum. (2) Apparere, videri.

XI.

Scr. in Formiano mense Apr. A. V. C. 695.

Petit, quoniam in Formiano, quid rerum Romae agatur, fere nesciat, ut sibi epistolam plenam actorum opinionumque suarum mittat.

CICERO ATTICO S.

Narro tibi: plane relegatus mihi videor, posteaquam in Formiano sum. Dies enim nullus erat, Antii quum essem, quo die non melius scirem, Romae quid ageretur, quam ii, qui erant Romae. Etenim literae tuae, non solum quid Romae, sed etiam quid in republica, neque solum quid fieret, verum etiam quid futurum

esset, indicabant. Nunc, nisi si quid ex praetereunte viatore exceptum est, scire nihil possumus. Quare quamquam iam te ipsum exspecto, tamen isti puero, quem ad me statim iussi recurrere, da ponderosam aliquam epistolam, plenam omnium non modo actorum, sed etiam opinionum tuarum: ac diem, quo Roma sis exiturus, cura ut sciam. Nos in Formiano esse volumus usque ad prid. nonas maii. Eo si ante eam diem non veneris, Romae te fortasse videbo. Nam Arpinum quid ego te invitem?

Τρηχεῖ', ἀλλ' ἀγαθὴ κουροτρόφος· οὔτι ἔγωγε
Ἧς γαίης δύναμαι γλυκερώτερον ἄλλο ἰδέσθαι. [1]

Haec igitur. Cura ut valeas.

(1) *Aspera, sed bona puerorum altrix: neque ego hac terra possum dulcius aliud videre.* Sic loquitur Vlysses IX Odyss. 27 de Ithaca. Quid ego, inquit Cicero, Arpinum te invitem, quod amoenitate delectare non magis potest, quam Ithaca illa, in asperrimis saxulis tanquam nidulus affixa; fortes tamen viros, non minus quam Ithaca, gignit? Man.

Haec igitur) Habeto. Corr.

XII. [1].

Scr. Tribus Tabernis V id. April. A. V. C. 694.

Ferri non posse scribit, qui negare audeant Clodium plebeium factum esse 1; de Curionis narratione 2; multo plura tamen se ex Attici literis didicisse 3; de libris a se scribendis, addita Dicaearchi laude 4.

CICERO ATTICO S.

Negent illi Publium plebeium factum esse. Hoc vero

(1) Haec epistola collocanda erat ante decimam, ut patet ex eius extremis verbis.

Negent illi) Quum Caesar, et Pompeius Clodium ad plebem transduxissent, eoque mox non satis amico

regnum est, et ferri nullo pacto potest. Emittat ad me Publius, qui obsignent; [1] iurabo, Cnaeum nostrum, collegam Balbi, Antii mihi narrasse, se in auspicio fuisse.

2. O suaves epistolas tuas, uno tempore mihi datas, duas! quibus εὐαγγέλια [2] quae reddam, nescio: deberi quidem plane fateor. Sed vide συγκύρημα. [3] Emerseram commodum ex Antiati in Appiam ad Tres Tabernas, ipsis Cerialibus, quum in me incurrit Roma veniens Curio meus. Ibidem illico puer abs te cum epistolis. Ille ex me, nihilne audissem novi: ego negare. Publius, inquit, tribunatum plebis petit. Quid ais? et inimicissimus quidem Caesaris, et ut omnia, inquit, ista rescindat. Quid Caesar? inquam. Negat, se quidquam de illius adoptione tulisse. Deinde suum, Memmii, Metelli Nepotis expromsit odium. Complexus iuvenem dimisi, properans ad epistolas. Vbi sunt, qui aiunt ζώσης φωνῆς? [4] quanto magis vidi ex tuis literis, quam ex illius sermone, quid ageretur? de

uterentur, qui etiam delatam ab iis Armeniam legationem contempsisset; negabant, illum plebeium esse factum, ideoque nec tribunatum posse petere. Hic Cicero indignans, Quod regnum, inquit, est hoc? fecerunt, quod iure non poterant: nunc, quia poenituit, factum negant. Sed, si Clodius emittat ad me, qui meum hac de re testimonium tabellis excipiant, et obsignent; iurabo, Cn. Pompeium Antii mihi narrasse, in auspicio se fuisse, quum Clodius lege Caesaris ad plebem transduceretur. MAN.

(1) Sc. testimonium meum.

Collegam Balbi) In vigintiviratu. Epist. 7. Nec abest ironia: quod, collegam habere Balbum, hominem Aricinum, honoribus non insignem, Pompeio Magno turpe videri posset. MAN.

(2) Boni nuntii praemia.

(3) Sortem, casum.

Ista rescindat) Leges Caesaris. Quod Clodius in tribunatu conatus est. Vide Orationem pro Domo sua. MAN.

Memmii) Quo postea praetore de Caesaris actis referente, cognitio senatui delata. Suet. in Caes. CORR.

Metelli Nepotis) Qui moleste fert, auguratum sibi eripi, ep. 5, h. l. et Pompeium cum Mutia sorore divortium fecisse ep. 9, lib. I. ID.

(4) *Vivae vocis*, supple, *maior efficacitas*. Proverbium.

ruminatione quotidiana, de cogitatione Publii, de lituis βοώπιδος, [1] de signifero Athenione, de literis missis ad Cnaeum, de Theophanis, Memmiique sermone. Quantam porro mihi exspectationem dedisti convivii istius ἀσελγοῦς? [2] Sum in curiositate ὀξύπεινος: [3] sed tamen facile patior te id ad me συμπόσιον [4] non scribere; praesentem audire malo. Quod me, ut scribam aliquid, hortaris: crescit mihi quidem materies, ut dicis; sed tota res etiam nunc fluctuat; κατ' ὀπώρην τρύξ. [5] Quae si desederit, [6] magis erunt iucunda, [7] quae scribam: quae si statim a me ferre non potueris, primus habebis tamen, et aliquamdiu solus. Dicaearchum recte amas. Luculentus homo est, et civis haud paulo melior, quam isti nostri ἀδικαίαρχοι. [8] Literas scripsi hora decima Cerialibus, statim, ut tuas legeram: sed eas eram daturus, ut putaram, postridie ei, qui mihi primus obviam venisset. Terentia dele-

De ruminatione quotidiana) De occultis consiliis, quae Caesar, Pompeius, Crassus quotidiana ruminatione contra rempublicam inirent. Man.

De cogitatione Publii) De rescindendis Caesaris legibus. Id.

(1) Clodiam P. Clodii sororem intelligit, quae tanquam lituus fratrem ad contentiones excitaret. Erat enim seditiosa ep. 1, IX. Man.

Athenione) Athenio dux in Sicilia fuit fugitivorum, cuius nomine fortassis hic designatur Vatinius tribunus plebis, qui tanquam signifer Caesaris et Clodii contra optimates stetit: ut indicat oratio in ipsum. Pop. — Ernest. tamen Sex. Clodium intelligit, praesertim quum Siculus fuerit, ut Athenio.

(2) Delicati.

(3) Famelicus.

(4) Convivium.

(5) *Per autumnum faex*, supple, *nondum desedit.*

(6) Tota materies nondum satis composita et purgata est: et ut dicitur in proverbio *circa autumnum faex* in vino, quae si desederit, magis erunt iucunda quae scribam.

(7) Sic rescripsi, pro vulg. *iudicata*, quod nimis ab inchoata metaphora recedit.

Dicaearchum) Scriptorem luculentum. Epist. 1, et 16; et lib. VI, ep. 2. Man. — Cuius fragmenta Panormi paucis ab hinc annis in lucem prodierunt, graece et italice uno volumine comprehensa. Typ.

(8) Iniusti magistratus, quum Dicaearchus iustus magistratus interpretari possit. Intelligit autem Caesarem et reliquos. Corr.

-ctata est tuis literis; impertit tibi multam salutem: καὶ Κικέρων ὁ φιλόσοφος τὸν πολιτικὸν Τίτον ἀσπάζεται.

Κικέρων) loquitur de se ipso: et πολιτικὸν Atticum appellat, quia Dicaearchum sequutus anteponeret τὸν πρακτικὸν βίον τῷ θεωρητικῷ. Ep. 16. Man.

XIII.

Scr. in Formiano circa XV Apr. A. V C. 694.

Epistolam a Tribus Tabernis scriptam (12 huius libri) Attico redditam non esse dolet, quam, quum in fasciculo ad se redierit, referri iussisse scribit. Atticus quum scripsisset Romae de actis potentium sileri, Cicero ait aliter esse in agris et in Formiano potissimum, ubi homines illud regnum moleste ferant.

CICERO ATTICO S.

Facinus indignum! epistolam, αὐθωρεὶ (1) tibi a Tribus Tabernis rescriptam ad tuas suavissimas epistolas, neminem reddidisse? At scito, eum fasciculum, quo illam conieceram, domum eo ipso die latum esse, quo ego dederam, et ad me in Formianum relatum esse. Itaque tibi tuam epistolam iussi referri; ex qua intelligeres, quam mihi tum illae gratae fuissent. Romae quod scribis sileri, ita putabam. At hercule in agris non siletur: nec iam ipsi agri regnum vestrum ferre possunt. Si vero in hanc τηλέπυλον veneris Λαιστρυγονίην (Formias dico), qui fremitus hominum? quam irati animi? quanto in odio noster amicus Magnus? cuius cognomen una cum Crassi Divitis cogno-

(1) Eadem ipsa hora.

Formias) Antiquam Laestrygonum sedem. Plin. III, cap. 5. Corr.

Cuius cognomen) Pompeii cognomen illud, Magnus, suam celebritatem, honoremque amittit: quem-

mine consenescit. Credas mihi velim; neminem adhuc offendi, qui haec tam lente, quam ego fero, ferret. Quare, mihi crede, φιλοσοφῶμεν. Iuratus tibi possum dicere, nihil esse tanti. Tu si literas ad Sicyonios habes, [1] advola in Formianum: unde nos pr. non mai. cogitamus.

admodum et Crassi, qui Dives ex opibus appellatus est, opibus imminutis cognomen paulatim exstinguitur. MAN. — Tamen Manutius negat de eo Crasso agi, qui periit in Parthis. Cui Sch. assentit, et illum putat esse alium ac Caesaris et Pompeii socium. LEM.

(1) I. e. si literas dare vis ad Sicyonios in re tua pecuniaria.

XIV.

Scr. in Formiano mense Aprili A. V. C. 694.

Significat Atticum sibi magnam exspectationem de rebus, quas scire sua intersit, movisse 1; otium autem ad libros scribendos sibi frequentia Formianorum, inprimis Arrii et Sebosi assiduitate, intercipi; tamen se Attici voluntati, quantum fieri possit, satis facturum.

CICERO ATTICO S.

Quantam tu mihi moves exspectationem de sermone Bibuli? quantam de colloquio βοώπιδος? quantam etiam de illo delicato convivio? Proinde ita fac, [1] venias ad sitientes aures. Quamquam nihil est iam, quod magis timendum nobis putem, quam ne ille noster Sampsiceramus, quum se omnium sermonibus sentiet

Bibuli?) Quia scripserat Atticus, se cum M. Bibulo sermonem habiturum, etiam cum Clodia Publii sorore. MAN.

(1) Schütz opinionem Ernestii sequutus, *ita fac; venies ad sit. aures, quamquam* etc.

vapulare, et quum has actiones εὐανατρέπτους [1] videbit, ruere incipiat. Ego autem usque eo sum enervatus, ut hoc otio, quo nunc tabescimus, malim ἐντυραννεῖσθαι, [2] quam cum optima spe dimicare. De pangendo quod me crebro adhortaris,[3] fieri nihil potest. Basilicam habeo, non villam, frequentia Formianorum. At quam parem basilicae tribum Aemiliam? [4] Omitto vulgus: post horam IV molesti ceteri non sunt. C. Arrius proximus est vicinus; immo ille quidem iam contubernalis; qui etiam se idcirco Romam ire negat, ut hic mecum totos dies philosophetur. Ecce ex altera parte Sebosus, ille Catuli familiaris. Quo me vertam? statim mehercule Arpinum irem, ni te in Formiano commodissime exspectari viderem: dumtaxat ad prid. non. mai. Vides enim, [5] quibus hominibus aures sint deditae meae. Occasionem mirificam, si qui nunc, dum hi apud me sunt, emere de me fundum Formianum velit! Et tamen illud probem? *magnum quid*

(1) Faciles ad evertendum.

Ruere) Aliquid conari, quo magis rempublicam perturbet. I. F. Gron.

(2) Sub tyranno esse, a tyranno regi: sic *male vehi alio gubernatore*, ep. 9, h. l. Corr.

(3) De scribendo opere geographico. *T.*

Basilicam habeo, non villam) Locum frequentem, ut Romae sunt basilicae. Id.

(4) Olim edebatur: *at comparem basilicae tribum Aemiliam?* hoc sensu: quid autem villam meam comparem cum basilica ob frequentiam? immo habeo totam tribum Aemiliam, in qua scil. Formiani censebantur. At melior est lectio, quam cum Graev. Ern. recepi; hoc sensu: at quomodo parem dicam tribum Aemiliam basilicae? quomodo eam basilica capiat?

Omitto vulgus) Κατὰ παρένθεσιν dictum est *omitto vulgus*. Innuit enim qualibet hora dici molestissimum esse vulgus Formianorum, nedum post quartam solum. Bos.

Ceteri) Caeteri qui sunt Formiis mihi molesti non sunt post horam quartam. Nam ante eam horam me valde salutationibus interpellant. Reliquum tempus diei C. Arrius, et Sebosus me non sinunt tranquille et quiete ducere, ita odiose importuni sunt. Id.

(5) Vulgo *vide enim*. Bentivoglio ex Ambros. 16, *vidi enim*.

Occasionem) Quoniam, dum frequentiae huius me taedet, facile, et minoris fundum venderem. Corr.

Probem?) Legendum cum interrogatione, quasi dicat, fieri non potest, quum singulis horis interpeller,

aggrediamur, et multae cogitationis atque otii. Sed tamen satisfiet a nobis, neque parcetur labori.

ut id, quod suades, probem, et magnum aliquid aggrediar, et multae cogitationis. Nam haec descripsit ex epistola Attici, quibus cum ad magnum opus aggrediendum hortatus erat. Bos.

XV.

Scr. in Formiano mense Aprili A. V. C. 694.

De incertis Caesaris et Clodii consiliis 1; *de Seboso et Arrio moleste se interpellantibus* 2; *de Terentiae negotio in controversia Mulviana* 3.

CICERO ATTICO S.

Vt scribis, ita video, non minus incerta in republica, quam in epistola tua: sed tamen ista ipsa me varietas sermonum opinionumque delectat. Romae enim videor esse, quum tuas literas lego, et, ut fit in tantis rebus, modo hoc, modo illud audire. Illud tamen explicare non possum, quidnam invenire possit, [1] nullo recusante, ad facultatem agrariam. Bibuli autem ista magnitudo animi in comitiorum dilatione, quid habet, nisi ipsius iudicium sine ulla correctione reipublicae? Nimirum in Publio spes est; fiat, fiat tribunus

Quidnam) Scripserat Atticus inventum iri quiddam a Caesare super agraria re, quod nemo improbaret, nemo recusaret. Ep. 15. MAN.

(1) Scil. impedimenti Caesar *ad facultatem agrariam*, ad legem agrariam facilius perferendam. Schütz *inveniri possit*. T.

Comitiorum dilatione) Bibulus, domo pedem non efferens, edictis comitia differebat. Neque videntur haec fuisse comitia consulum designandorum (quippe ante Quintilem mensem non designabantur, haec autem aprili mense scripta sunt) sed legis agrariae rogandae. MAN. — Haec vero comitia dilata sunt ad mensem octobrem, quum mense quintili fieri solerent. LEM.

In Publio spes est) Afflicta respublica iacet, quam Bibulus erigere non potest, qui se, Caesaris metu, parie-

plebis; si nihil aliud, ut eo citius tu ex Epiro revertare. Nam, ut illo tu careas, [1] non video posse fieri; praesertim si mecum aliquid volet disputare. Sed id quidem non dubium est, quin, si quid erit eiusmodi, sis advolaturus. Verum ut hoc non sit; tamen seu ruet, seu eriget rempublicam, praeclarum spectaculum mihi propono, modo te consessore spectare liceat.

2. Quum haec maxime scriberem, ecce tibi Sebosus. Nondum plane ingemueram; salve, inquit Arrius. Hoc est Roma decedere? Quos ego homines effugi, quum in hos incidi? Ego vero *in montes patrios, et ad incunabula nostra* [2] pergam. Denique, si solus non potero, cum rusticis potius, quam cum his perurbanis: ita tamen, ut, quoniam tu certi nihil scribis, in Formiano tibi praestoler usque ad III non. mai.

3. Terentiae pergrata est assiduitas tua et diligentia in controversia Mulviana. Nescit omnino, te communem causam defendere eorum, qui agros publicos

tibus tenet. Quis igitur eriget? spes iam nulla superest, nisi in Clodii tribunatu, qui istorum est inimicissimus: ergo, etsi video, quae mihi ab illo tempestas impendeat, fiat tamen, fiat tribunus plebis. Et protulit hoc Cicero cum indignatione; quod reipublicae salus in uno posita videatur homine omnium perditissimo. Ep. 12. MAN.

Ex Epiro) Quo Atticus propediem erat iturus, ad exigendas a Sicyoniis pecunias. ID.

(1) Hoc εἰρωνικῶς dictum quisque accipiet. *B.*

Ruet) Videtur opponi verbo *eriget*, et significare evertet, ut apud Terentium Adelphis, *caeteros ruerem, agerem, raperem, tunderem, prosternerem:* et Virgilium Georg. I, 105. Bos.

Praeclarum) Seu eum viderimus frustra multa machinari; nobis enim cum illo disputare, eiusque molitionibus obviam ire certum est: seu erigere rempublicam, et illis adversari, qui eum ad plebem deduxerunt. GRAEV.

(2) Versiculus fortasse, ut Wielandus putabat, e Ciceronis poëmate de consulatu suo depromptus.

Mulviana) Publicani publica conducebant. Ideo Mulvius, cognitor, ut puto, publicanorum, publicos agros a privatis vindicare conabatur, ut publicanorum vectigal augeretur. MAN.

Agros publicos) Agri publici, de hostibus capti, tria genera, unum, quod colonis donabatur; alterum, quod a censoribus in quinquennium

possideant. Sed tamen tu aliquid publicanis pendis; haec etiam id recusat. Ea tibi igitur, et Κικέρων ἀριστοκρατικώτατος παῖς, [1] salutem dicunt.

locabatur; tertium, quod ob vastitatem, quae fere bellum consequi solet, iis, qui colere vellent, in perpetuum assignabatur, imposito annuo vectigali, ut arbustorum quinta, frugum decima, pecoris etiam quaedam pars penderetur. Quod ab Appiano lib. I Bellorum civilium scriptum est. Ex hoc tertio genere erant agri, quos Terentia, et Atticus possidebant. Sed Atticus legitimum vectigal publicanis pendebat: qui fortasse cum illo agrorum genere, de quo secundo loco mentionem fecimus, hoc etiam tertium de censoribus conduxerant, non ut fructus ipsi perciperent, sed ut vectigal illud, cuius admodum facilis exactio non esset, suo periculo exigerent. Terentia ne vectigal quidem illud, satis tenue, pendere volebat: credo, ne beneficium amitteret lege Thoria datum. Nam Sp. Thorius, ut ait Cicero in Bruto, agrum publicum vectigali levaverat. Sed videtur eius legis auctoritas, ut aliarum quoque legum, vetustate contemni coepta. Itaque multi, quorum in numero Atticus erat, vectigal, tanquam lege illa abrogata, pendebant: nonnulli vero, in quibus erat Terentia, tanquam lege Thoria manente, recusabant. Terentiae negotium agebat Atticus, eo libentius, ut Cicero significat, quia, si secundum Terentiam in ea causa iudicatum esset, ipse etiam de pendendo vectigali recusasset, immunemque agrum publicum legis Thoriae beneficio possedisset. Mulviana vocatur controversia, quia Mulvius, ut puto, publicanorum causam procuraret. Id.

(1) Optimatium studiosissimus puer.

XVI.

Scr. in Formiano initio mensis Maii A. V. C. 694.

De lege agraria a Caesare promulgata, ac de Pompeii in ea probanda consilio 1; de suo ad studia reditu 2; de Q. fratris epistola 3.

CICERO ATTICO S.

Coenato mihi, et iam dormitanti, prid. kal. maii epistola est illa reddita, in qua de agro Campano scribis. Quid quaeris? primum ita me pupugit, ut

somnum mihi ademerit; sed id cogitatione magis, quam molestia. Cogitanti autem haec fere succurrebant. Primum ex eo, quod superioribus literis scripseras, ex familiari te illius audisse, prolatum iri aliquid, quod nemo improbaret; maius aliquid timueram: hoc mihi eiusmodi non videbatur. Deinde, ut me ego consoler, omnis exspectatio largitionis agrariae in agrum Campanum videtur esse derivata: qui ager, ut dena iugera sint, [1] non amplius hominum quinque millia potest sustinere. Reliqua omnis multitudo ab illis abalienetur, necesse est. Praeterea, si ulla res est, quae bonorum animos, quos iam video esse commotos, vehementius possit incendere, haec certe est, et eo magis, quod portoriis Italiae sublatis, agro Campano diviso, quod vectigal superest domesticum, praeter vicesimam? quae mihi videtur una conciuncula, clamore pedissequorum nostrorum, esse peritura. Cnaeus quidem noster iam plane quid cogitet, nescio;

Id) Ernestio videbatur delendum.

Illius) Caesaris. Man.

Ego) Egomet.

Derivata) Exspectatio illa omnis de agraria re hunc exitum habet, ut ager Campanus plebi dividatur. Man.

(1) Scil. quae singulis dentur, si dena iugera fiant in singula capita. Ern.

Reliqua) Quia viginti hominum millia divisionem agrorum petebant, et consequuti sunt. Velleius lib. II, App. lib. II. Man.

Ab illis) Qui legem agrariam tulerunt. Id.

Abalienetur) Id non accidit: quia Caesar, quum agrum Campanum intelligeret tantae multitudini non sufficere, praeterea Stellatem Campanum divisit. Suetonius. Id.

Sublatis) Lege Caecilia. Dion. lib. XXXVII. Caesar tamen postea portoria peregrinarum mercium restituit, ut refert Sueton. Lem.

Vicesimam?) Vicesima fuit vectigal quod capiebatur ex libertorum manumissione, et pendebatur a dominis, et servorum emptione, quod ab emptore solvebatur: de quo vide I. Lipsium ad Tacit. XIII Ann. c. 31. Graev.

Pedissequorum) Infimae plebis, quae, si quis tribunus de tollenda vicesima concionaretur, clamore statim esset approbatura. Man.

φυσᾷ γὰρ οὐ σμικροῖσιν αὐλίσκοις ἔτι,
ἀλλ' ἀγρίαις φύσαισι, φορβειᾶς ἄτερ: [1]

qui quidem etiam istuc adduci potuerit. Nam adhuc hoc ἐσοφίζετο, [2] se leges Caesaris probare; actiones ipsum praestare debere; agrariam legem sibi placuisse; potuerit intercedi, nec ne, nihil ad se pertinere; de rege Alexandrino placuisse sibi aliquando confici; Bibulus de caelo tum servasset, nec ne, sibi quaerendum non fuisse; de publicanis, voluisse illi ordini [3] commodare; quid futurum fuerit, si Bibulus tum in forum descendisset, se divinare non potuisse. Nunc vero, Sampsicerame, quid dices? vectigal te nobis in monte Antilibano constituisse, agri Campani abstulisse? quid? hoc quemadmodum obtinebis? Oppressos vos, inquit, tenebo exercitu Caesaris. Non me-

(1) Horum Sophocleorum versuum, quos et Dionysius Longinus περὶ ὕψους Sect. 3 commemoravit, interpretatio non eadem est, neque omnes verum sensum adsequuti sunt. Φορβειὰ quid sit, docuere Salmas. ad Solin. et interpretes ad Longinum, nempe capistrum, quo tibicines spiritum coërcent, ne nimius et immoderatus in tibiam irrumpat. Hinc ἄτερ φορβειᾶς metaphorice est *sine modo.* Caecilium dicit Longinus esse egregio spiritu, sed quum temperare eum non possit, nimium evehi, et inde tumorem, μετέωρα, existere. Sic quum Pompeius dicitur magnis tibiis uti, et vehementer eas inflare, sed sine capistro, hoc dicitur, Pompejum viribus suis, quae magnae sint, abuti, et quum cupiditatibus suis modum imponere non possit, nimis alte evolare velle, eaque cupere, quae aut ferri non possint, aut ipse non possit consequi. Ern.

Istuc adduci) Adduci, ut agri Campani divisionem, rem turpissimam, et reipublicae maxime exitiosam, Caesari gratificans probaret. Man.

(2) Cavillabatur, et cavillando dicebat, quae sequuntur. Corr.

De rege Alexandrino) Vt rex Alexandriae Ptolemaeus a senatu et populo romano socius appellaretur. Caesar lib. III de Bello civili. Man.

(3) Scil. equestri, in quo erant publicani.

In forum) Quo descendenti Bibulo inter caeteras iniurias cophinus stercoris superfusus est. Plut. in Cat. Corr.

In monte Antilibano) In longinquis regionibus vectigal dedisse populo romano, domesticum abstulisse? De monte Antilibano Plin. l. V, Strabo lib. XVI. Man.

Obtinebis) Excusabis, tueberis, ut homines non reprehendant. Id.

hercule me tu quidem tam isto exercitu, quam ingratis animis eorum hominum, qui appellantur boni: qui mihi non modo praemiorum, sed ne sermonum [1] quidem unquam fructum ullum, aut gratiam retulerunt. Quod si in eam me partem incitarem, profecto iam aliquam reperirem resistendi viam. Nunc prorsus hoc statui, ut, quoniam tanta controversia est Dicaearcho, familiari tuo, cum Theophrasto, amico meo, ut ille tuus *τὸν πρακτικὸν βίον* [2] longe omnibus anteponat, hic autem *τὸν θεωρητικὸν*, [3] utrique a me mos gestus esse videatur. Puto enim me Dicaearcho affatim satisfecisse: respicio nunc ad hanc familiam, quae mihi non modo, ut requiescam, permittit, sed reprehendit, quia non semper quierim. Quare incumbamus, o noster Tite, ad illa praeclara studia, et eo, unde discedere non oportuit, aliquando revertamur.

3. Quod de Quinti fratris epistola scribis, ad me quoque fuit *πρόσθε λέων, ὄπιθεν δέ* [4] — quid dicam nescio. Nam ita deplorat primis versibus mansionem suam, ut quemvis movere possit: ita rursus remittit, ut me roget, ut annales suos emendem, et edam. Illud tamen, quod scribit, animadvertas velim, de portorio circumvectionis: [5] ait, se de consilii sententia

(1) H. e. ut acta mea verbis probarent.

In eam me partem) Contra tam iniquam paucorum dominationem. Id.

(2) Vitam, quae in rebus gerendis versatur.

(3) Quae in rerum contemplatione versatur.

Ad hanc familiam) Ad Theophrasti sectam. Man.

(4) *Ante leo, sed a tergo* etc. Hoc dicit, Vt Quintus frater in epistola ad te scripta, ita ad me quoque scribens fuit varius et inconstans, ut qui in prima parte epistolae de mansione sua in Asia valde sollicitus esset, in altera minimum laboraret. Homericus versus integer est Iliad. VI, 179. Pop.

Vt annales suos emendem) Tanquam diu abfuturus. De annalibus Quinti Ciceronis, vid. lib. XIII, ep. 13.

(5) Quod publicani exigebant pro mercibus quae in una aliqua provincia circumvehebantur; at negotiatores et provinciales negabant illud deberi, quum portorium invectionis solverent.

De consilii sententia) Nam magi-

rem ad senatum reiecisse. Nondum videlicet meas literas legerat; quibus ad eum, re consulta et explorata, perscripseram, non deberi. Velim, si qui Graeci iam Romam ex Asia de ea causa venerunt, videas, et, si tibi videbitur, his demonstres, quid ego de ea re sentiam. Si possum discedere, ne causa optima in senatu pereat, ego satisfaciam publicanis; εἰ δὲ μή (vere tecum loquar), in hac re malo universae Asiae, et negotiatoribus. Nam eorum quoque vehementer interest. Hoc ego sentio valde nobis opus esse. Sed tu id videbis. Quaestores autem, quaeso, num etiam de cistophoro dubitant? nam si aliud nihil erit; quum erimus omnia experti, ego ne illud quidem contemnam, quod extremum est. Te in Arpinati videbimus, et hospitio agresti accipiemus; quoniam maritimum hoc contempsisti.

stratus in provinciis consilium habebant, de cuius sententia pronuntiarent. In Verr. II, 6.

Si possum discedere) Elegans sententia, nec tamen adhuc, ut video, satis nota. Neque enim, *Discedere*, proprie hic accipiendum, sed μεταφορικῶς: quasi dixerit: Si possum consequi, si hunc exitum res habere potest, ne Graeci causa cadant. Idem verbum Terentius quoque usurpavit eodem sensu: apud quem ita loquitur Geta servus in Phormione: *Modo ut hoc consilio possit discedi, ut istam ducat.* Man. — *Si possum discedere*, h. e. si hac re ita defungi possum, vel ita me expedire ut ne causa optimatum in senatu pereat, quod fieret si equestris ordo offenderetur, mea sententia satisfaciam publicanis; sin minus, malo Asiae et negotiatoribus satisfacere, ut eos a portorio circumvectionis liberem.

Εἰ δὲ μή) Refertur ad proximum verbum *satisfaciam*. Si contigerit, inquit, ut publicanis deinde satisfacere non possim; haud tamen in mentem veniet poenitere, quod in hac causa, quae optima est, universae Asiae, et negotiatoribus satisfacere maluerim. Man.

De cistophoro) Quod Quinto fratri, Asiae propraetori, a populo romano debetur, id vellem denario, id est romana pecunia, curari. Quaestores autem primo volebant cistophoro, hoc est Asiatico nummo: nunc etiam id videntur recusare. Id.

Quod extremum est) Vt numerentur nobis cistophori, summa quaestorum iniuria, qui cogant nos Romae uti Asiana pecunia. Id.

Maritimum) Formianum: quo exspectatus venire noluisti. Id.

XVII.

Scr. in Formiano initio mensis Maii A. V. C. 694.

Pompeium ait aperte tyrannidem affectare 1; se Atticum in Arpinati praestolari, ut de his plura coram cum eo conferat 2; si tamen Romae malit adventum suum exspectare, se nihil impedire; petit autem si venerit, ut a Theophane expiscetur, quo animo in se Pompeius sit 3.

CICERO ATTICO S.

Prorsus, ut scribis, ita sentio. Turbat [1] Sampsiceramus. Nihil est, quod non timendum sit. *ὁμολογουμένως τυραννίδα συσκευάζεται.* [2] Quid enim ista repentina affinitatis coniunctio, quid ager Campanus, quid effusio pecuniae significant? Quae si essent extrema, tamen esset nimium mali: sed ea natura rei est, ut haec extrema esse non possint. Quid enim eos haec ipsa per se delectare possunt? Nunquam huc venissent, nisi ad alias res pestiferas aditus sibi compararent. Dii immortales!

2. Verum, ut scribis, haec in Arpinati a. d. VI circiter id. mai. non deflebimus, ne et opera et oleum philologiae nostrae perierit: sed conferemus tran-

(1) Sic Pius Bonon. Lamb. Schütz. et nuperrime Bentivoglio. Scil. *turbas movet, omnia miscet.* Vulgo *turbatur,* quod nonnulli passive explicant, *animo consternatur.* Sed huic explicationi sequentia non cohaerent. *T.* — Multi putant legendum *turbat*, i. e. ruit. Frustra. LECL.

Sampsiceramus) Pompeius turbatur cum se omnium sermonibus sentit vapulare. Ep. 14, h. l. CORR.

(2) Plane, et aperte tyrannidem affectat.

Affinitatis) Iuliam, Caesaris filiam, Pompeius duxerat uxorem, quae, antequam Pompeio collocaretur, desponsa fuerat Servilio Caepioni. MAN.

Effusio pecuniae) Quum suasit effusionem pecuniae publicae ad emendos agros et plebi dividendos, quod Caesaris lege agraria continebatur: etsi agri postea empti non sunt, et pecuniam sumptam ex aerario Clodius tribunus plebis dedit Gabinio in Syriam eunti. Pro Domo. Por.

quillo animo. Neque tam me *εὐελπιστία* [1] consolatur, ut antea, quam *ἀδιαφορία;* [2] qua nulla in re tam utor, quam in hac civili et publica. Quin etiam, quod est subinane in nobis, et non *ἀφιλόδοξον* [3] (bellum est enim sua vitia nosse), id afficitur quadam delectatione. Solebat enim me pungere, ne Sampsicerami merita in patriam ad annos DC maiora viderentur, quam nostra: hac quidem cura certe iam vacuum est. Iacet enim ille [4] sic, ut *πτῶσις* Curiana stare videatur.

3. Sed haec coram. Tu tamen videris mihi Romae fore ad nostrum adventum. Quod sane facile patiar, si tuo commodo fieri possit. Sin, ut scribis, ita venies; velim e Theophane expiscere, quonam in me animo sit Alabarches. Quaeres scilicet, ut soles *κατὰ τὸ κη-*

(1) Bona spes.

(2) In neutram partem inclinatio.

(3) A gloriae cupiditate alienum.

Id afficitur) Refertur ad illud, *Quod est subinane in nobis*, hoc sensu: Quae ambitio in nobis est, ea nunc habet quo delectetur, siquidem Pompeii merita in patriam non iam, ut antea verebar, maiora quam nostra, videri possunt. MAN.

(4) Sampsiceramus. Πτῶσις *Curiana* est emendatio Bosii ex Decurt., nempe vocat Cicero curianam πτῶσιν, h. e. *curianam ruinam* dedecus et ignominiam Q. Curii, qui, ut refert Sallustius, Cat. 23, ob probra motus fuerat senatu. Libri omnes *plocis*, *phocis*, vel *photis;* ex sola permutatione τῶν c et t, quae semper occurrit in Mss. Πλοκὶς defendit Iunius, ut sit i. q. *simulacrum foeneum*, Italis *uomo di paglia*. *Phocis* retinuerunt Turnebus, Graev. Ern. intelligentes ipsum Curium cum allusione ad Phocidem Graeciae a Philippo rege eversam. Corrigebant I. Gronovius *Praetis*, velut si Cicero respexisset ad fabulam Proetidum (Apollod. II, c. 2), Tunstallus Ἀφιλοτης *Curiana*, quae tum in proverbium abierit. Lamb. *Iacent enim illa: haec sic, ut focus Curianus s. v.* BENTIV.

Theophane) Qui Pompeii sensus, et consilia noverat. Ep. 4. MAN.

Alabarches) Sic vulgo, et sic esse legendum libris omnibus invitis probat Cuiacius lib. VIII, Observ. 37. Est autem *Alabarches*, ut docet ille, *magister scripturae:* ἄλαβα Hesychio est *atramentum, quo scribimus*, unde et pro scriptura ipsa accipitur. Vectigal alabarchiae est, quod ob traductionem pecorum impenditur. Sic autem Pompeium appellat, quod talia vectigalia in Syria populo Rom. quaesierat; irridens tamen, quod rem non magnam neque magna laude dignam gesserit. LAMB. — Hoc etiam Bosius ex suo Dec. aliisque defendit. Nos tamen cum Corrado quare *Arabarches*, ut libri omnes habent, dici non possit Pompeius, non videmus,

δημονικόν, [1] et ad me ab eo quasi ὑποθήκας [2] afferes, quemadmodum me geram. Aliquid ex eius sermone poterimus περὶ τῶν ὅλων [3] suspicari.

quum sciamus partem Arabiae ipsum devicisse, quae iuncta est Syriae. Sic *Sampsiceramus* dicitur a *Sampsicera*-*mo* gentis Emessenae regulo devicto.

(1) Accurate.

(2) Documenta.

(3) De summa rerum.

XVIII.

Scr. Romae mense Iunio A. V. C. 694.

Quum Atticus in Epirum profectus scire averet quid esset novi, Cicero desperatum esse reipublicae statum scribit 1; *de exsecratione candidatis imposita, si in concione mentionem fecerint, quo aliter Campanus ager possideatur, atque ex legibus Iuliis* 2; *de legatione a Caesare sibi oblata* 3; *de Statio a fratre manumisso* 4.

CICERO ATTICO S.

Accepi aliquot epistolas tuas; ex quibus intellexi, quam suspenso animo et sollicito scire averes, quid esset novi. Tenemur undique: neque iam, quo minus serviamus, recusamus; sed mortem et eiectionem, quasi maiora, timemus; quae multo sunt minora. Atque hic status, [1] qui una voce omnium gemitur, neque verbo cuiusquam sublevatur. Σκοπὸς est, [2] ut suspicor, illis qui tenent, [3] nullam cuiquam largitionem relinquere. Vnus loquitur, et palam adversatur adolescens Curio. Huic plausus maximi, consalutatio forensis perhonorifica, signa praeterea be-

Ex quibus intellexi) Bentiv. *quibus intellexi*.

(1) Recte Ernestius aut addendum *est*, aut delendum *qui* putat. *B.*

(2) Huc spectarunt, hoc voluerunt. Man.

(3) Omnia, rempublicam.

Largitionem) De publico. — Rectius puto A. Cesari, *di non lasciar a persona di che largheggiare con altrui*.

Curio) Quod reges oderit superbos Ep. 8, h. l. Corr.

nivolentiae permulta a bonis impertiuntur: Fusium clamoribus, et conviciis, et sibilis consectantur. His ex rebus non spes, sed dolor est maior; quum videas civitatis voluntatem solutam, virtutem alligatam. Ac ne forte quaeras κατὰ λεπτὸν [1] [de singulis rebus], universa res eo est deducta, spes ut nulla sit, aliquando non modo privatos, verum etiam magistratus liberos fore. Hac tamen in oppressione, sermo, in circulis dumtaxat et conviviis, est liberior, quam fuit. Vincere incipit timorem dolor, sed ita, ut omnia sint plenissima desperationis.

2. Habet etiam Campana lex exsecrationem, in concione, candidatorum, si mentionem fecerint, quo aliter ager possideatur, atque ut ex legibus Iuliis. Non dubitant iurare ceteri: Laterensis existimatur laute fecisse, quod tribunatum plebis petere destitit, ne iuraret. Sed de republica non libet plura scribere. Displiceo mihi, nec sine summo scribo dolore. Me tueor; ut oppressis omnibus, non demisse; ut tantis rebus gestis, parum fortiter.

3. A Caesare valde liberaliter invitor, [2] sibi ut sim legatus; atque etiam libera legatio voti causa datur. Sed haec et praesidii apud pudorem Pulchelli [3] non

Fusium) Fusium Calenum acerrimum Caesaris propugnatorem, Ciceronis inimicum: de quo alibi. Pop.

(1) Minutatim. Verba *de singulis rebus* Bentivoglio nihil aliud esse censet, quam graecorum explanatio, quae ineptus librarius in continentem orationem invexit; itaque uncinulis conclusit. *T.*

Campana lex) Iulia agraria de agro Campano dividendo, cuius caput quoddam erat, ut candidati se ipsi iureiurando execrarentur, si in magistratu, quem peterent, mentionem fecissent de agro Campano aliter possidendo, atque ut lex Iulia praescriberet. Ep. 16. Popma.

(2) Vulgo male inculcatur *in legationem illam*. — Sine dubio insititia sunt. Bent.

(3) Ειρωνικῶς, pro *impudentiam Pulchelli*, Clodii Pulchri. *Non habet satis praesidii*, quia legati legatione libera absunt sua causa, non reipubl. atque adeo nullius auxilio nituntur; in altera autem legatione poterat Cicero auxilio Caesaris uti. Bent.

habet satis, et a fratris adventu me ablegat: illa et munitior est, et non impedit, quo minus adsim, quum velim. Hanc ego teneo, sed usurum me non puto. Neque tamen scit quisquam. Non lubet fugere: aveo pugnare. Magna sunt hominum studia. Sed nihil affirmo: tu hoc silebis.

4. De Statio manumisso, et nonnullis aliis rebus, angor quidem, sed iam prorsus occalui. Tu, vellem ego et cuperem, adesses: nec mihi consilium, nec consolatio deesset. Sed ita te para, ut, si inclamaro, advoles.

Hanc) Provincialem. MAN.—*Vellem ego et cup.*) Vulgo *vellem egove cup.*

XIX.

Script. Romae, mense Quintili, A. V. C. 694.

Sibi molestum esse Statium manumissum: cetera maiora, ut pericula, quae sibi a Clodio intendantur, modice se tangere 1; *statum reip. omnibus displicere: in primis Pompeium populi odio laborare* 2; *Clodium sibi inimicari; locum Cosconii mortui, et legationem a Caesare sibi offerri* 3; *Caecilium Attici avunculum se colere* 4; *Bibuli edictis Pompeium valde iratum esse* 5.

CICERO ATTICO S.

Multa me sollicitant, et ex reipublicae tanto motu, et ex iis periculis, quae mihi ipsi intenduntur: et sexcenta sunt. Sed mihi nihil est molestius, quam Statium manumissum. *Nec meum imperium? ac mitto imperium; non simultatem meam revereri saltem?*[1] Nec, quid faciam, scio: neque tantum est in re, quantus est sermo. Ego autem ne irasci possum quidem iis,

(1) Verba haec sunt Terentii ex Phormione, quum queritur Demipho filium se absente et nescio duxisse uxorem: *Itane tandem uxorem duxit Antipho iniussu meo? nec meum imperium, ac mitto imperium*, etc. VICTORIVS. Illa verba non Statium spectant, sed ipsum fratrem, cui toties Cicero mandaverat ne Statium manumitteret. GRAEV.

quos valde amo: tantum doleo, ac mirifice quidem. Cetera in magnis rebus; minae Clodii, contentionesque, quae mihi proponuntur, modice me tangunt. Etenim vel subire eas videor mihi summa cum dignitate, vel declinare nulla cum molestia posse. Dices fortasse, dignitatis ἅλις, tanquam δρυός: saluti, si me amas, consule. Me miserum, cur non ades? nihil te profecto praeteriret: ego fortasse τυφλώττω,[1] et nimium τῷ καλῷ προσπέπονθα.[2] Scito nihil unquam fuisse tam infame, tam turpe, tam peraeque omnibus generibus, ordinibus, aetatibus offensum, quam hunc statum, qui nunc est: magis mehercule quam vellem, non modo quam putaram. Populares isti iam etiam modestos homines sibilare docuerunt. Bibulus in caelo est: nec quare, scio; sed ita laudatur, quasi *unus homo nobis cunctando restituat rem.* Pompeius, nostri amores, quod mihi summo dolori est, ipse se afflixit; neminem tenet: voluntate, an metu necesse sit iis uti, vereor. Ego autem neque pugno cum illa causa propter illam amicitiam; neque approbo, ne omnia improbem, quae antea gessi: utor via. Populi sensus maxime theatro et spectaculis perspectus est. Nam gladiatoribus, qua dominus, qua advocati sibilis con-

Dignitatis ἅλις, tanquam δρυός) Dignitatis satis, tanquam quercus: satis tibi dignitatis, Cicero, ut priscis satis quercus, quando relictis glandibus ad victum triticeum se contulerunt. Proverb. *Satis quercus.* COR.

(1) Caecus sum.

(2) Honestati deditus sum.

Populares isti) Caesar, Pompeius, Crassus: et cum ironia: quod *populares* dici non possint, quos populus, etiam modesti homines, sibilis insectentur. MAN.

Afflixit) Qui se cum socero suo Caesare coniunxerit, et ab optima causa ad perditam desciverit. ID.

Neminem) Quia bonos inimicos habet, improbos non amicos. Ep. 21. IDEM.

Vtor via) Neque in hanc partem, neque in illam declino. Quasi via utor. Transfertur ad rationem, et consilium, et illud Terentii in Andr. *Eam secum rem reputavit via*: Donatus, et Eugraphius explanant, *Via*, id est, *consilio, ratione.* ID.

Dominus) Is, qui gladiatores dabat. ID.

Advocati) Qui cum eo ad spectandum venerant. ID.

scissi. Ludis Apollinaribus Diphilus tragoedus in nostrum Pompeium petulanter invectus est. *Nostra miseria tu es Magnus*, millies coactus est dicere. *Eandem virtutem istam*, *veniet tempus quum graviter gemes*, totius theatri clamore dixit, itemque cetera. Nam et eiusmodi sunt ii versus, ut in tempus ab inimico Pompeii scripti esse videantur. *Si neque leges*, *neque mores cogunt*, et cetera, magno cum fremitu et clamore sunt dicta. Caesar quum venisset mortuo plausu, Curio filius est insequutus: huic ita plausum est, ut, salva republica, Pompeio plaudi solebat. Tulit Caesar graviter. Literae Capuam ad Pompeium volare dicebantur. Inimici erant equitibus, qui Curioni stantes plauserant; hostes omnibus. Rosciae legi, etiam frumentariae minitabantur. Sane res erat perturbata. Equidem malueram, quod erat susceptum ab illis, silentio transire: sed vereor ne non liceat. Non ferunt homines, quod videtur esse tamen ferendum: sed est iam una vox omnium, magis odio firmata, quam praesidio.

3. Noster autem Publius mihi inimicatur: impendet negotium, ad quod tu scilicet advolabis. Videor mihi nostrum illum consularem exercitum bonorum omnium, etiam satis bonorum, habere firmissimum.

In tempus) Non ut multis ante annis, et a vetere poëta, sed ut scripti viderentur et ad huius temporis turpitudinem proprie notandam, et ab inimico Pompeii. MAN.

Mortuo plausu) Plausu ita tenui, vix ut exaudiretur. ID.

Est insecutus) Post Caesarem in theatrum venit. ID.

Capuam) Capuae vigintivir agros dividebat lege Iulia. ID.

Inimici) Caesar, et eius amici. ID.

Minitabantur) Se abrogaturos non modo Rosciam legem, quae XIV ordines in theatro equitibus dedisset, sed etiam frumentariam, quae ad universum populum pertinebat. ID.

Ab illis) A Caesare, Pompeio et Crasso.

Inimicatur) Vulgo *minitatur*.

Consularem exercitum) Bonos omnes Consularem appellat exercitum, quos sibi in consulatu praestantissimis actionibus obstrinxerat. IDEM. — *Satis bonorum*, non plane bonorum, sed dumtaxat probabilium. *B.*

Pompeius significat studium erga me non mediocre. Idem affirmat, verbum de me illum non esse facturum. In quo non me ille fallit, sed ipse fallitur. Cosconio mortuo, sum in eius locum invitatus. Id erat vocari in locum mortui. Nihil me turpius apud homines fuisset: neque vero ad istam ipsam ἀσφάλειαν quidquam alienius. Sunt enim illi apud bonos invidiosi: ego apud improbos meam retinuissem invidiam, alienam assumpsissem. Caesar me sibi vellet esse legatum. Honestior haec declinatio periculi. Sed ego hoc repudio. [1] Quid ergo est? Pugnare malo: nihil tamen certi. Iterum dico, utinam adesses! Sed tamen si erit necesse, arcessemus. Quid aliud? quid? hoc opinor. Certi sumus periisse omnia. Quid enim ἀκκιζόμεθα [2] tamdiu? Sed haec scripsi properans, et mehercule timide. Posthac ad te, aut, si perfidelem habebo, cui dem, scribam plane omnia, aut, si obscure scribam, tu tamen intelliges. In iis epistolis me Laelium, te Furium faciam: cetera erunt ἐν αἰνιγμοῖς. 4. Hic Caecilium colimus et observamus diligenter. 5. Edicta Bibuli audio ad te missa; iis ardet dolore et ira noster Pompeius.

Illum) Nempe Clodium. Ern. Sch. et Leclerc, *ullum*.

Cosconio) Vigintiviro agris dividundis. Fortasse is, de quo *pro Sylla*. Man.

Ἀσφάλειαν) Securitatem.

(1) Vulgo *sed ego hoc non repudio*. Lambin. e coniectura Petri Fabri *sed ego hoc nunc repudio*.

(2) Dissimulamus.

Caecilium) Avunculum tuum, qui Atticum postea testamento adoptavit. Man.

XX.

Scr. Romae mense Quintili A. V. C. 694.

Quos Atticus commendaverit, eos sibi curae esse 1; *Varronem sibi satisfacere, a Pompeio se amari* 2; *Clodium sibi minari* 3; *rempubl. in summum discrimen adductam esse* 4; *de cautione in literis scribendis observanda* 5; *de Diodoti Stoici morte* 6; *de comitiis consularibus dilatis* 7; *de Alexandri poëtae libris* 8.

CICERO ATTICO S.

Anicato, ut te velle intellexeram, nullo loco defui. Numestium ex literis tuis, studiose scriptis, libenter in amicitiam recepi. Caecilium, quibus rebus possum, tueor diligenter.

2. Varro satisfacit nobis. Pompeius amat nos, carosque habet. Credis? inquies. Credo: prorsus mihi persuadet. Sed quia, ut video, pragmatici homines omnibus historiis, praeceptis, versibus denique cavere iubent, et vetant credere: alterum facio, ut caveam; alterum, ut non credam, facere non possum.

3. Clodius adhuc mihi denuntiat periculum; Pompeius affirmat, non esse periculum; adiurat; addit etiam, se prius occisum iri ab eo, quam me violatum iri. Tractatur res. Simul ac quid erit certi, scribam ad te. Si erit pugnandum, arcessam ad societatem laboris: si quies dabitur, ab Amalthea te non commovebo.

4. De republica breviter ad te scribam. Iam enim, charta ipsa ne nos prodat, pertimesco. Itaque posthac,

Pragmatici) Rebus gerendis exercitati, multo rerum usu periti.

Ac quid erit) Recte sic Ern. ex ed. Piceni. Vulgo *simul et quid erit.*

si erunt mihi plura ad te scribenda, ἀλληγορίαις obscurabo. Nunc quidem novo quodam morbo civitas moritur; ut, quum omnes ea, quae sunt acta, [1] improbent, querantur, doleant, varietas in re nulla sit, aperteque loquantur, et iam clare gemant; tamen medicina nulla afferatur. Neque enim resisti sine internecione posse arbitramur: nec videmus, qui finis cedendi, praeter exitium, futurus sit. Bibulus hominum admiratione et benivolentia in caelo est. Edicta eius et conciones describunt et legunt. Novo quodam genere in summam gloriam venit. Populare nunc nihil tam est, quam odium popularium. [2] Haec quo sint eruptura, timeo. Sed, si dispicere quid coepero, scribam ad te apertius.

5. Tu, si me amas tantum, quantum profecto amas, expeditus, facito, ut sis; si inclamaro, ut accurras. Sed do operam et dabo, ne sit necesse. Quod scripseram, te Furium scripturum; nihil necesse est tuum nomen mutare. Me faciam Laelium, et te Atticum; neque utar meo chirographo, neque signo; si modo erunt eiusmodi literae, quas in alienum incidere nolim.

6. Diodotus mortuus est: reliquit nobis HS fortasse centies.

7. Comitia Bibulus cum Archilochio edicto [3] in ante diem XV kal. novemb. distulit.

(1) Caesare consule.

(2) Odium in illos, quos populares ironice dixit etiam epist. sup. §. 1 extr. *B.*

Diodotus) Stoicus. In Bruto, c. 90.

Centum) Vulgo *centies* hoc esset centies centena millia sestertiorum; (2,000,000 fr.) quae summa nimium quantum excedit Diodoti philosophi facultates in aliena domo degentis. Itaque auctore Malaspina rescripsi *sestertia centum.* — Nos quia in aestimandis aliorum divitiis facile falli homines etiam nunc videmus, nihil audemus sine libris mutare. BENTIV.

(3) Sc. conviciorum pleno, ut sunt carmina Archilochi. Hor. Art. P. 79: *Archilochum proprio rabies armavit Iambo.* ID.

8. A Vibio libros accepi. [1] Poëta ineptus: nec tamen scit nihil, et est [2] non inutilis. Describo et remitto.

(1) Alexandri Ephesii, qui Cosmographiam versibus descripsit, teste Strabone. De quo vide G. Voss. III de Hist. Graec. Hunc poëtam ideo ad Ciceronem misit Atticus, quia tum situm orbis terrarum Tullius describere constituerat.

(2) Ita ed. Manut. 1540 et Ern. Vulgo *sed est*.

XXI.

Scr. Romae exeunte Quintili A. V. C. 694.

De perdito reipubl. statu, et maiore quod immineat periculo 1; *de mala Pompeii existimatione* 2; *de Bibuli gloria* 3; *de suis ex Clodii inimicitia periculis* 4.

CICERO ATTICO S.

De republica quid ego tibi subtiliter? Tota periit: atque hoc est miserior, quam reliquisti, quod tum videbatur eiusmodi dominatio civitatem oppressisse, quae iucunda esset multitudini, bonis autem ita molesta, ut tamen sine pernicie: nunc repente tanto in odio est omnibus, ut, quorsum eruptura sit, horreamus. Nam iracundiam atque intemperantiam illorum sumus experti, qui Catoni irati omnia perdiderunt. Sed ita lenibus uti videbantur venenis, ut posse videremur sine dolore interire. Nunc vero sibilis vulgi, sermonibus honestorum, fremitu Italiae, vereor ne exarserint. Equidem sperabam, ut saepe etiam loqui tecum solebam, sic orbem reipublicae esse conversum, ut vix sonitum audire, vix impressam or-

Illorum) Caesaris et Pompeii. Man. *Irati*) Pompeius, quia Catonis sororem quum uxorem peteret, repudiatus est; Caesar, propter veteres inimicitias, et recentes iniurias. Id. — Non tam propter privatas in Catonem simultates, quam propter eius perpetuam resistentiam. *B.*

bitam videre [1] possemus: et fuisset ita, si homines transitum tempestatis exspectare potuissent; sed quum diu occulte suspirassent, postea iam gemere, ad extremum vero loqui omnes et clamare coeperunt.

2. Itaque ille amicus noster, [2] insolens infamiae, semper in laude versatus, circumfluens gloria, deformatus corpore, fractus animo, quo se conferat nescit; progressum praecipitem, inconstantem reditum videt; bonos inimicos habet, improbos ipsos non amicos. Ac vide mollitiem animi: non tenui lacrymas, quum illum ante VIII kal. sext. vidi de edictis Bibuli concionantem: qui antea solitus esset iactare se magnificentissime illo in loco, summo cum amore populi, cunctis faventibus, ut ille tum humilis, ut demissus erat, ut ipse etiam sibi, non iis solum, qui aderant, displicebat! O spectaculum uni Crasso iucundum, ceteris non item! Nam, quia deciderat ex astris, lapsus, quam progressus potius videbatur: et, ut Apelles, si Venerem, aut si Protogenes Ialysum illum suum caeno oblitum videret, magnum, credo, acciperet dolorem: sic ego hunc, omnibus a me pictum et politum artis coloribus, subito deformatum, non sine magno dolore vidi. Quamquam nemo putabat, propter Clodianum negotium, me illi amicum esse

(1) Elegans metaphora, qua etiam usum eum videre est in ep. 9, lib. II. Ducta est a ludo, quem Graeci *κρικηλασίαν* a *κρῖκος* et *ἐλαύνω* vocabant, quo circum sive orbem ita impellebant, ut annuli eius circumpositi suavem quemdam sonum ederent. Vid. Bosium in notis ad h. l., et Oribasii Collectan. lib. IV.

(2) Pompeius. *Deformatus corpore*, nempe infra dicit, cum dolore et aegritudine tabescere. ERN.

Progressum praecipitem) In conspirationem cum Caesare et Crasso, in quam se temere praecipitaverat, nec sine inconstantiae nota ab ea poterat recedere. POPMA.

Vni Crasso) Qui, Pompeii vetus inimicus, paulo ante Caesaris opera reconciliatus, animum tamen gereret occulta malevolentia suffusum. MAN.

Nam, quia) Ern. Lecl. *Nam, qui.*

Clodianum) Quum fuerit ille traductor Clodii ad plebem. CORR.

debere: tamen tantus fuit amor, ut exhauriri nulla posset iniuria. Itaque Archilochia in illum edicta Bibuli populo ita sunt iucunda, ut eum locum, ubi proponuntur, prae multitudine eorum, qui legunt, transire nequeant; ipsi ita acerba, ut tabescat dolore; mihi mehercule molesta, quod et eum, quem semper dilexi, nimis excruciant, et timeo, tam vehemens vir, tamque acer in ferro, et tam insuetus contumeliae, ne omni animi impetu dolori et iracundiae pareat.

3. Bibuli qui sit exitus futurus, nescio. Vt nunc res se habet, admirabili gloria est. Quin quum comitia in mensem octobr. distulisset, quod solet ea res populi voluntatem offendere, putarat Caesar, oratione sua posse impelli concionem, ut iret ad Bibulum; multa quum seditiosissime diceret, vocem exprimere non potuit. Quid quaeris? sentiunt, se nullam ullius partis voluntatem tenere; eo magis vis nobis est timenda.

4. Clodius inimicus est nobis. Pompeius confirmat, eum nihil esse facturum contra me. Mihi periculosum est credere; ad resistendum me paro. Studia spero me summa habiturum omnium ordinum. Te quum ego desidero, tum vero res ac tempus illud [1] vocat. Plurimum consilii, animi, praesidii denique mihi, si te ad tempus videro, accesserit. Varro mihi satisfacit. Pompeius loquitur divinitus. Spero nos aut certe cum summa gloria, aut sine molestia etiam discessuros. [2] Tu, quid agas, quemadmodum te oble-

Ad Bibulum) Ad aedes Bibuli cum clamore. Bibulus enim, post agrariam legem, domi inclusus consulatum peregit. *Suet.* MAX.

(1) Sic Ern. correxit vulgatum *res ad tempus illud.*

(2) Si vera est lectio, significatur: *spero nos aut, si molestum aliquid*

ctes, quid cum Sicyoniis egeris, ut sciam, cura.

nobis acciderit, certe cum summa gloria, aut praeter gloriam nobis partam, etiam sine molestia discessuros. Fortasse tamen legendum: *spero nos aut cum summa gloria, aut sine molestia etiam discessuros* (h. e. exituros ex hoc negotio. Lamb. transposuit *aut certe sine molestia*. T.)

XXII.

Scr. Romae mense Sextili A. V. C. 694.

De Clodii minis suisque adversus eum praesidiis 1. *De Attici adventu sibi iam necessario* 2; *de reipubl. statu incertoque rerum exitu* 3; *de libris Alexandri poëtae remissis* 4; *de Numerio Numestio in amicitiam accepto* 5.

CICERO ATTICO S.

Quam vellem Romae mansisses! [1] Mansisses profecto, si haec fore putassemus. Nam Pulchellum nostrum facillime teneremus; aut certe, quid esset facturus, scire possemus. Nunc se res sic habet: volitat, furit, nihil habet certi; multis denuntiat; quod fors obtulerit, id acturus videtur. Quum videt, quo sit in odio status hic rerum, in eos, qui haec egerunt, impetum facturus videtur. Quum autem rursus opes et vim exercitus recordatur, convertit se in nos. Nobis autem ipsis tum vim, tum iudicium minatur. Cum hoc Pompeius egit, et, ut ad me ipse referebat (alium enim habeo neminem testem), vehementer egit, quum diceret, in summa se perfidiae et sceleris infamia fore,

(1) Sic Grut. Graev. Bentiv. Vulgo omittitur primum *mansisses*. At geminandum esse vidit etiam Bosius. Facile potuit indiligentia librarii excidere. *T.*

Tum vim) Vulgo *quum vim*.

Exercitus) Quem Caesar habebit Galliarum proconsul. Man.

Iudicium) Populi: ut ad populum causam Cicero diceret de civibus romanis et contra leges, et indicta causa summo supplicio affectis. Id.

si mihi periculum crearetur ab eo, quem ipse armasset, quum plebeium fieri passus esset: sed fidem recepisse [1] sibi et ipsum, et Appium de me: hanc si ille non servaret, ita laturum, ut omnes intelligerent, nihil sibi antiquius amicitia nostra fuisse. Haec, et in eam sententiam quum multa dixisset, aiebat illum primo sane diu multa contra: [2] ad extremum autem manus dedisse, et affirmasse, nihil se contra eius voluntatem esse facturum. Sed postea tamen ille non destitit de nobis asperrime loqui. Quod si non faceret, tamen ei nihil crederemus; atque omnia, sicut facimus, pararemus. Nunc ita nos gerimus, ut in dies singulos et studia in nos hominum, et opes nostrae augeantur. Rempublicam nulla ex parte attingimus. In causis atque in illa opera nostra forensi summa industria versamur: quod egregie, non modo iis, qui utuntur opera, [3] sed etiam in vulgus gratum esse sentimus. Domus celebratur; occurritur; renovatur memoria consulatus; studia significantur; in eam spem adducimur, ut nobis ea contentio, quae impendet, interdum non fugienda videatur.

2. Nunc mihi et consiliis opus est tuis, et amore, et fide. Quare advola. Expedita mihi erunt omnia, si te habebo. Multa per Varronem nostrum agi possunt, quae te urgente erunt firmiora; multa ab ipso Publio elici, [4] multa cognosci, quae tibi occulta esse non poterunt; multa etiam.... sed absurdum est singula ex-

(1) Ern. *fidem*, ut glossam, delebat. Cui assentiri videtur Bentivoglio. Schützius nihil mutandum censet. *T.*

Appium) P. Clodii fratrem, qui anno sequenti praetor est designatus. Man.

(2) Nimirum dixisse.

(3) *Opera* videtur inculcatum a superioribus *illa opera nostra*. Bentiv.

Varronem nostrum) Qui gratia valet apud Pompeium. Fuerat enim eius praefectus bello maritimo contra piratas. Man.

(4) In conviviis.

plicare; tum ego requiram te ad omnia. Vnum illud tibi persuadeas velim, omnia mihi fore explicata, [1] si te videro: sed totum est in eo, si ante, quam ille ineat magistratum. [2] Puto, Pompeium Crasso urgente, si tu aderis, qui per βοῶπιν ex ipso intelligere possis, [3] qua fide ab illis agatur, nos aut sine molestia, aut certe sine errore futuros. Precibus nostris et cohortatione non indiges. Quid mea voluntas, quid tempus, quid rei magnitudo postulet, intelligis.

3. De republica nihil habeo ad te scribere, nisi summum odium omnium hominum in eos, qui tenent omnia: mutationis tamen spes nulla. Sed, quod facile sentias, taedet ipsum Pompeium, vehementerque poenitet. Non provideo satis, quem exitum futurum putem. Sed certe videntur haec aliquo eruptura.

4. Libros Alexandri, negligentis hominis, et non boni poëtae, sed tamen non inutilis, tibi remisi.

5. Numerium Numestium libenter accepi in amicitiam; et hominem gravem, et prudentem, et dignum tua commendatione cognovi.

(1) Soluta, libera.

(2) i. e. si ante veneris, quam Clodius tribunatum plebis ineat.

Pompeium Crasso) Quoniam futurum est, ut Crassus Pompeium urgeat contra me, intelliget, qua fide Pompeius mecum agat, et Clodiae narrabit: illa tibi, si aderis. Ita fiet, ut, si intelligam Pompeium bona fide mecum agere, sine molestia sim, Clodii furorem non timeam: sin aliter, credulitatis errore non decipiar. Man.

Βοῶπιν) Clodii sororem, qua Crassus plurimum uteretur. Man.

(3) Scil. Atticus poterat per Clodiam expiscari, qua fide Pompeius ageret, si illa a Crasso rescisset, qui Pompeium poterat urgere, ut quid sentiret, aperiret.

XXIII.

Scr. Romae mense Sextili A. V. C. 694.

Scribit se hanc epistolam ambulantem dictasse 1; Pompeium sui status poenitere 2; se publicis consiliis nullis interesse, sed forensibus causis operam dare 3; Clodium vehementer sibi minari, ideoque Atticum, ut mox advolet, rogat 4.

CICERO ATTICO S.

Nunquam ante arbitror te epistolam meam legisse, nisi mea manu scriptam. Ex eo colligere poteris, quanta occupatione distinear. Nam, quum vacui temporis nihil haberem, et quum, recreandae voculae causa, necesse esset mihi ambulare, haec dictavi ambulans.

2. Primum igitur illud te scire volo, Sampsiceramum, nostrum amicum, vehementer sui status poenitere; restituique in eum locum cupere, ex quo decidit; doloremque suum impertire nobis, et medicinam interdum aperte quaerere, quam ego possum invenire nullam:[1] deinde omnes illius partis auctores ac socios, nullo adversario, consenescere; consensionem universorum nec voluntatis, nec sermonis maiorem unquam fuisse.

3. Nos autem (nam id te scire cupere, certo scio) publicis consiliis nullis intersumus, totosque nos ad

Recreandae voculae) In opera forensi pene amissae. Corr. A Fabio ad vocem conservandam et augendam commendatur *ambulatio*, lib. XI, c. 3, a Martiano Capella de Nuptiis Philol. lib. V, cap. de pronuntiatione etc. Graev.

(1) Vulgo *posse inveniri nullam. Post deinde.* Deleverunt *post* Tunstall. et nuper Bentivoglio. Abest enim ab Ambros. 17, neque reperitur in edd. ante Graevium. Glossam τοῦ *deinde* esse puto. *T.*

forensem operam laboremque contulimus. Ex quo, quod facile intelligi possit, in multa commemoratione earum rerum, quas gessimus, desiderioque versamur.

4. Sed βοώπιδος nostrae consanguineus [1] non mediocres terrores iacit atque denuntiat, et Sampsiceramo negat; ceteris prae se fert, et ostentat. Quamobrem, si me amas tantum, quantum profecto amas; si dormis, expergiscere; si stas, ingredere; si ingrederis, curre; si curris, advola. Credibile non est, quantum ego in consiliis et prudentia tua, quodque maximum est, quantum in amore et fide ponam. Magnitudo rei longam orationem fortasse desiderat: coniunctio vero nostrorum animorum brevitate contenta est. Permagni nostra interest, te, si comitiis non potueris, at, declarato illo, [2] esse Romae. Cura, ut valeas.

(1) Clodius Clodiae frater.
(2) Si comitiis tribuniciis non potueris, certe si Clodius tribunus plebis declaratus erit.

XXIV.

Scr. Romae mense Sextili A. V. C. 694.

Atticum, ut mox Romam redeat, rogat 1; *narrat quid actum sit de Vettii consilio Pompeium occidendi, suspicionibusque huius facinoris ab eo in alios coniectis* 2; *miserum rerum statum deplorat* 3; *iterum Atticum, ut quam primum advolet, rogat* 4.

CICERO ATTICO S.

Quas Numestio literas dedi, sic te iis evocabam, ut nihil acrius, neque incitatius fieri posset. Ad illam

κέλευσον [1] adde etiam si quid potes. Ac ne sis perturbatus; novi enim te; et non ignoro, quam sit amor omnis sollicitus atque anxius: sed res est, ut spero, non tam exitu molesta, quam auditu.

2. Vettius ille, ille noster index, [2] Caesari, ut perspicimus, pollicitus est, sese curaturum, ut in aliquam suspicionem facinoris Curio filius [3] adduceretur. Itaque insinuatus in familiaritatem adolescentis, et cum eo, ut res indicat, saepe congressus, rem in eum locum deduxit, ut diceret, sibi certum esse cum suis servis in Pompeium impetum facere, eumque occidere. [4] Hoc Curio ad patrem detulit, ille ad Pompeium. Res delata ad senatum est. Introductus Vettius, primo negabat, se unquam cum Curione restitisse: neque id sane diu. Nam statim fidem publicam postulavit. Reclamatum est. [5] Tum exposuit, manum fuisse iuventutis, duce Curione, in qua Paullus ini-

(1) Adhortationem. Vide Turneb. Advers. XXX, 13.

(2) In coniuratione Catilinae.

Caesari) Consuli, praemia promittenti. *Suet. Appian. in Vatin.* MAN.

(3) Qui tum Caesari maxime adversabatur.

(4) Nempe hoc Vettius Curioni dixerat, ut aliquid ex eo diceret, quod eum suspectum faceret.

Restitisse) Colloquendi causa. Sic Terentius in Andr. *Dave, ades: resiste.* MAN.

Fidem publicam) Vt ipsi daretur impunitas, si alios indicasset. ID.

(5) Sic Mss. omnes. Malaspina autem legendum putabat: *Relatum est*, hoc sensu, *relatum ad senatum fuisse de impunitate indicis.* Verum hoc Cicero planius et dilucidius dixisset. Bosius quia in codice decurtato invenerat *aut reclamatum est;* reponendum opinatus est *haud reclamatum est;* idque probaverunt Gruterus, Gronov., Ernestius. Iunius vero recte defendit vulgatam, et pro *tum exposuit*, e Mss. legi voluit *tamen exposuit;* ut intelligatur: quamvis a senatu reclamatum esset, nec fides publica ei data, tamen exposuisse ista quae sequuntur. Neque vero Cicero dixisset *haud reclamatum est*, pro simplici *haud negatum est.* Semper illud reclamare cum affirmatione ponitur. Sed postulationi Vettii reclamatum est a senatoribus, quia eum mentiri et malitiose agere perspiciebant. Ceterum *tum exposuit* servari potest. — Idem sentit Bentivoglio, qui Appiani verba attulit B. Civ. II, 13, ad factum spectantia.

Paulus) L. Aemilius Paulus, qui Macedoniam quaestor obtinebat. Po-

tio fuisset, et Q. Caepio [1] hic Brutus, et Lentulus, flaminis filius, conscio patre; postea C. Septimium, scribam Bibuli, pugionem sibi a Bibulo attulisse: quod totum irrisum est: Vettio pugionem defuisse, nisi ei consul dedisset; eoque magis id eiectum est, quod a. d. III. id. mai. Bibulus Pompeium fecerat certiorem, ut caveret insidias: in quo ei Pompeius gratias egerat. Introductus Curio filius, dixit ad ea, quae Vettius dixerat; maximeque in eo tum quidem Vettius est reprehensus, quod dixerat, adolescentium consilium, ut in foro cum gladiatoribus Gabinii Pompeium adorirentur; in eo principem Paullum fuisse; quem constabat eo tempore in Macedonia fuisse. Fit senatusconsultum, ut Vettius, quod confessus esset, se cum telo fuisse, in vincula coniiceretur: qui eum emisisset, contra rempublicam esse facturum. Res erat in ea opinione, ut putarent id esse actum, ut Vettius in foro cum pugione, et item servi eius comprehenderentur cum telis, deinde ille se diceret indicaturum; idque ita factum esset, [2] nisi Curiones rem ante ad Pompeium detulissent. Tum senatusconsultum in concione recitatum est. Postero autem die Caesar, is, qui olim, praetor quum esset, Q. Catulum ex inferiore loco iusserat dicere, [3] Vettium in Rostra pro-

stea consul fuit cum C. Marcello. MAN.

Initio) Quum Romae esset, nondum in Macedoniam profectus. ID.

(1) Recte plerique editores defenderunt hanc lectionem, quum in quibusdam Mss. et edd. legeretur *Cn. Caepio*. Brutus enim adoptatus a Q. Caecilio Caepione avunculo eius nomen assumpserat.

Cum telo) Quod lex vetabat. MAN.

Id esse actum) Ita rem esse compositam a Caesare, et Vettio. ID.

(2) Ita scribendum esse vidit Ernestius. Vulgo *ita factum esset*, quod vitium ortum quia ante est *actum esse*.

(3) Nempe ut Suetonius narrat (Iul. Caes. cap. 15) *primo praeturae die Q. Catulum de refectione Capitolii* (incendio consumpti, quae Catulo demandata erat) *ad disquisitionem populi vocavit, rogatione promulgata, quae curationem eam in*

duxit; eumque in eo loco constituit, quo Bibulo consuli aspirare non liceret. Hic omnia, quae ille voluit, [1] de republica dixit; et qui illuc factus institutusque venisset, primum Caepionem de oratione sua sustulit, quem in senatu acerrime nominarat; ut appareret, noctem et nocturnam deprecationem intercessisse; deinde, quos in senatu ne tenuissima quidem suspicione attigerat, eos nominavit: Lucullum, a quo solitum esse ad se mitti C. Fannium, illum, qui in P. Clodium subscripserat; L. Domitium, cuius domum constitutam fuisse, unde eruptio fieret; me non nominavit; sed dixit, consularem disertum, vicinum consulis, sibi dixisse, Ahalam Servilium aliquem, aut Brutum opus esse reperiri. Addidit ad extremum, quum, iam dimissa concione, revocatus a Vatinio

alium (scil. Pompeium) *transferebat. Verum impar optimatium conspirationi, quos relicto statim novorum consulum officio* (salutatione, aut deductione honorifica) *frequentes obstinatosque ad resistendum concurrisse cernebat, hanc quidem rationem deposuit.*

Produxit) Nam privato non licuisset de superiore loco dicere, et concionem habere, nisi a magistratu concederetur. Epist. 1 et 2, lib. IV. Man.

Aspirare non liceret) Domi enim se tenebat armorum metu. Non dixit *accedere*, sed *aspirare*, quod minus est. Id.

(1) Sic Ern. scribendum esse vidit. Nempe *hic* (*Vettius*) *omnia quae ille voluit d. r. dixit.* Vulgo: *Hic, ille omnia quae voluit etc.* —Planius certe, sed non necessario. Bent.

Factus) Hoc est, instructus quid diceret a Caesare et Vatinio. Vide Cic. orat. in Vatin. Graev.

Nocturnam deprecationem) Serviliae, Bruti matris; quam Caesar amavit. Huius apud Caesarem preces significat, ut filius eius Caepio Brutus de oratione Vettii tolleretur. Man.

Lucullum) Quum *Lucullus* dicitur, sine praenomine, de Lucio, non de Marco eius fratre, κατ' ἐξοχὴν intelligendum. Id.

In P. Clodium) Quum accusatus est crimine pollutarum religionum. Ep. 10, lib. I. Id.

L. Domitium) Ahenobarbum, qui consul fuit cum Ap. Claudio. Id.

Vicinum consulis) Vicinus erat Cicero Caesaris consulis, quod ipse in Palatio, Caesar autem in sacra via habitabat, quae secundum radices Palatii a Carinis in Capitolium tendebat. Id.

Ahalam Servilium) Qui sua manu Q. Maelium, regnum appetentem, occiderat. *Livius*. Id.

Brutum) Qui reges exegerat. Id.

A Vatinio) Qui cum Vettio, prae-

fuisset, se audisse a Curione, his de rebus conscium esse Pisonem, generum meum, et M. Laterensem. Nunc reus erat apud Crassum Divitem Vettius de vi; et, quum esset damnatus, erat indicium postulaturus: quod si impetrasset, iudicia fore videbantur.

3. Ea nos, utpote [1] qui nihil contemnere solemus, non pertimescebamus. Hominum quidem summa erga nos studia significabantur: sed prorsus vitae taedet; ita sunt omnia omnium miseriarum plenissima. Modo caedem timueramus, quam oratio fortissimi senis, Q. Considii, discusserat: ea, quam quotidie timere potueramus, subito exorta est. Quid quaeris? nihil me

sente populo romano, collocutus, inculcavit, ut Pisonem, et Lateranensem nominaret. *Cic. in Vatin.* Id.

De vi) Lege Plotia: quia confessus esset, se cum telo fuisse. Id.

Indicium) Hoc sensu: Si damnatus esset Vettius, postulaturum ut indicium absolvatur, id est, ut alios eiusdem facinoris conscios iudicare sibi liceat a iudicibus petet. Id. — *Indicium* non intelligendum de coniuratione illa ficta et commentitia. Nam iam ante in senatu et pro Rostris indicaverat illos, quos fingebat in Pompeii caput conspirasse. Ideo in Senatu *fidem publicam postulavit*, ut superius in hac epistola Cicero testatur. Sed reus de vi petiit, ut sibi liceat impune detegere, quomodo re vera se hoc haberet negotium; nimirum ut a Iulio Caesare fuit subornatus ad haec crimina fingenda, et viros optimos falsae coniurationis accusandi. Ideo desperans tam praecipitis consilii eventum, Caesar intercepisse veneno Vettium creditur, ut Suetonius in Iulio prodidit cap. 20. Graev.

Iudicia fore videbantur) Fore videbam, ut multi rei fierent, ex indicio Vettii. Man.

(1) *Vtpote* alienum esse monuit Ern. delevit Schütz. retinuit Bentivoglio, eo quod adsit in omnibus libris, et sententiam non incommodam habeat. T.

Qui nihil contemnere) Ideo non pertimescimus, quia cavemus omnia. Iudicium autem impendebat Ciceroni et ex indicio Vettii, et mox a P. Clodio de necatis civibus romanis. Man.

Timueramus) Plutarchus haec: Quum senatores in curiam pauci convenirent, Considius Caesari causam dixit esse, quia militum illius arma timerent. Cui Caesar: Cur tu quoque ob eandem causam non domi te contines? *Quia*, Considius, *senectus me facit intrepidum.* Id.

Quam quotidie) Hoc Vettii indicio patefactum est, caedem quotidie nobis fuisse timendam ab iis, qui rerum potiuntur. Quorum videmus quam scelerata consilia sint, quum perniciem bonis viris quacunque ratione machinentur. Non timebamus,

infortunatius, nil fortunatius est Catulo, quum splendore vitae, tum occasus [1] tempore. Nos tamen in his miseriis erecto animo et minime perturbato sumus; honestissimeque dignitatem nostram et magna cura tuemur. Pompeius de Clodio iubet nos esse sine cura, et summam in nos benivolentiam omni oratione significat.

4. Te habere consiliorum auctorem, sollicitudinum socium, omni in cogitatione coniunctum, cupio. Quare, ut Numestio mandavi, tecum ut ageret, item, atque eo, si potest, acrius, te rogo, ut plane ad nos advoles. Respiraro, si te videro.

quum iudicia non exstarent, sed timere quotidie poteramus, ut nobis inscientibus impendentem. Id.

Catulo) Cicero et Catulus fuerant socii in tuenda reipublicae dignitate, qua afflicta et oppressa se censet infortunatum quod vivat, fortunatum Catulum, qui in honore splendide semper vixerit, et ante hoc calamitosum tempus e vita excesserit, mortuus anno proximo, Afranio et Metello Coss. lib. I, ep. 17. Popma.

(1) Vulgo *hoc tempore*; prorsus absurde. Lambinus dederat *mortis tempore*. Aptius hic est *occasus tempore*. — Propius Mss. et vulgatis qui legunt *tum hoc tempore*. Bent.

XXV.

Scr. Romae mense Sextili A. V. C. 694.

Scribit Varronem in officio sibi non satis facere 1; *ab Hortensio vero se honorificentissime in oratione laudatum esse* 2. *Iterum ut mox Romam redeat, Atticum rogat* 3.

CICERO ATTICO S.

Quum aliquem apud te laudaro tuorum familiarium, volam illum scire ex te, me id fecisse; ut nuper me scis scripsisse ad te de Varronis erga me officio, te ad me rescripsisse, eam rem summae tibi voluptati esse. Sed ego mallem, ad ipsum [1] scripsisses, mihi illum satisfacere, non quo faceret, sed ut faceret.

Ipsum) Sic Ern. perspicuitatis causa maluit. Vulgo *ad illum*.

Non quo faceret) Non quia pror-

Mirabiliter enim moratus est, sicut nosti, *ἑλικτά, καὶ οὐδέν.* [1] Sed nos tenemus praeceptum illud, *τὰς τῶν κρατούντων.* [2]

2. At hercule, alter tuus familiaris, Hortalus, [3] quam plena manu, quam ingenue, quam ornate nostras laudes in astra sustulit, quum de Flacci praetura, et de illo tempore Allobrogum diceret? Sic habeto, nec amantius, nec honorificentius, nec copiosius potuisse dici. Ei te hoc scribere a me tibi esse missum, sane volo.

3. Sed quid tu scribas? quem iam ego venire atque adesse arbitror. Ita enim egi tecum superioribus literis. Valde te exspecto, valde desidero; neque ego magis, quam ipsa res et tempus poscit. His de negotiis quid scribam ad te, nisi idem, quod saepe? Re publica nihil desperatius; iis, quorum opera, [4] nihil maiore odio. Nos, ut opinio et spes et coniectura nostra fert, firmissima benivolentia hominum muniti sumus. Quare advola. Aut expedies nos omni molestia, aut eris particeps. Ideo sum brevior, quod, ut spero, coram brevi tempore conferre, quae volumus, licebit. Cura, ut valeas.

sus praestet, quod cupio, sed quia faciat, quod potest. CORR.

Moratus est) Placeret *Inodoratus:* quia, quum Pompeio aut Caesari credere periculosum videret, eorum animos nosse, magni putabat ad suas rationes interesse, propter insequentis anni impendentem a Clodio tempestatem. MAN. — Vide Casaub. in Athen. lib 1, cap. 4. — Hoc cum Ernestio malim sic accipere, ut sit *mores hominis sunt miri*, quam ut alii de cunctatione quadam et mora. — Si proxima verba *non quo faceret, sed ut faceret* retineas (addita enim sunt a Bosio et Lamb. ex uno Turnaesiano), intelligi debet de cunctatione Varronis in satisfaciendo, etiamsi alias Cicero sibi esse satisfactum a Varrone scribat: si vero deleas, de moribus hominis capiendus locus erit; quod cum Ern. et Sch. praetulerim. BENT.

(1) Integer versus Euripidis ex Andromacha ἑλικτά, κοὐδὲν ὑγιές, ἀλλὰ πάντα πέριξ φρονοῦντες, *quorum mens est involucris circumtecta, quique minime sincero et candido estis animo, sed versute omnia cogitatis.* ERN. — Ceterum haec de Varrone intelligenda esse planum est ex epist. 21, ubi scripserat: *Varro mihi satisfacit:* coll. epist. 22, 1, 2.

(2) *Potentium stultitias ferre oportet, vel peccata.* Eurip. in Phaen. v. 404.

(3) Hortensius in oratione pro L. Valerio Flacco habita; cf. Cic. or. pro Flacco cap. 17.

(4) Desperata est.

M. T. CICERONIS
EPISTOLARVM
AD ATTICVM
LIBER TERTIVS

ARGVMENTVM

P. Clodius ope Caesaris consulis, tribunus pl. declaratus, ut magistratum iniit, illud unum spectavit, ut M. Tullium inimicissimum suum ulcisceretur. Itaque duabus legibus, quarum altera frumentum, quod antea semis aeris ac trientibus esset in singulos modios, gratis dabatur: altera non solum collegia, quae senatus sustulerat, restituta sunt, sed nova etiam ex omni vulgi faece atque servitio constituta, plebis voluntate sibi adiuncta, rogationem promulgavit contra eos qui sine iudicio populi, civem romanum necavissent; quae tametsi cum nullo nominatim agebat, nemo tamen dubitabat, quin Ciceronem peteret, qui in suo consulatu, quanquam ex senatusconsulto, tamen iniussu populi, contra leges in cives animadvertisset. Id quum agi videret Cicero mutavit vestem, et cum eo, velut in communi calamitate, ad hominum xx millia. Verum quum se a Cn. Pompeio, M. Crasso, Caioque Caesare destitutum videret, ne sua causa caedes civium fieret, invidorum, ut ipse palam queritur, consilio, circiter calendas Aprilis, urbe cessit, Gabinio et Pisone consulibus: domus ipsius a Clodio statim incensa: area Libertati consecrata: bona publicata: praedia direpta sunt: lex de eius exilio perlata: eique aqua et igni interdictum: et ne quis tectum intra quadrigenta millia passuum ab Italia praeberet: ne quis de eo ad senatum referret, ne decerneret, ne disputaret, ne loqueretur, ne pedibus iret, ne scribendo adesset, ut in oratione post reditum in senatu et pro domo legitur. Ille ergo in Macedoniam transmittens, Thessalonicae apud Cn. Plancium, toto fere illo exilii tempore mansit: unde, praeter paucas ex itinere missas, omnes fere libri huius epistolae datae sunt.

I.

Scr. VI id. Apr. A. V. C. 695.

Orat, ut se exsulem quam primum consequatur. Notandum vero ex temporis ordine primas huius libri epistolas ita collocandas esse: 3, 2, 4, 1, 5, 6, *etc.*

CICERO ATTICO S.

Quum antea maxime nostra interesse arbitrabar, te esse nobiscum; tum vero, ut legi rogationem, [1] intellexi, ad iter id, quod constitui, nihil mihi optatius cadere posse, quam ut tu me quam primum consequare: ut, quum ex Italia profecti essemus, sive per Epirum iter esset faciendum, tuo tuorumque praesidio uteremur; sive aliud quid agendum esset, certum consilium de tua sententia capere possemus. Quamobrem te oro, des operam, ut me statim consequare. Facilius potes; quoniam de provincia Macedonia perlata lex est. [2] Pluribus verbis tecum agerem, nisi pro me apud te res ipsa loqueretur.

(1) Clodiam, in qua erat, ut Ciceroni intra quadringenta millia passuum ne liceret esse.

Facilius potes) Lege, *quod eo facilius potes*. Bos.

Macedonia) In qua tu habes negotia, et idcirco Romae remansisti, ut quum intellexisses, cui decreta esset, ei res tuas commendares. Ep. 10, lib. I. Corr. Consultum erat Atticum in hanc provinciam proficisci.

(2) Qua L. Pisoni Macedonia est data. Orat. pro Dom. Corr.

II.

Scr. in oris Lucaniae VI id. Apr. A. V. C. 695.

Itineris causam exponit, et si Atticus venerit, se consilium totius rei capturum significat.

CICERO ATTICO S.

Itineris nostri causa fuit, quod non habebam locum, ubi pro meo iure diutius esse possem, quam in fundum Sicae; praesertim nondum rogatione correcta; et simul intelligebam, ex eo loco, si te haberem, posse me Brundisium referre; sine te autem non esse nobis illas partes [1] tenendas propter Autronium. Nunc,

In fundum Sicae) Fundus hic Sicae erat prope Vibonem, quo Cicero ibat pro consilio, ut inde in Siciliam aut Meliten pergeret, ibique maneret, si sibi per legem Clodiam liceret. Sin minus, decreverat Brundisium se referre, et inde navi Graeciam petere: cui navigationi non audebat se committere propter inimicum suum Autronium, qui in Graecia exulabat. Ideo scribit sibi tenendas non esse partes illas sine Attico. Bos. — *In fundum* pro *in fundo*. De hoc loquendi genere multa Fr. Sanctius in Minerva.

Nondum rogatione correcta) Clodius rogationem promulgaverat et perscripserat generatim sine ulla loci exceptione, Vt M. Ciceroni aqua et igni interdicatur: sed eam priusquam ferret, correxit, addito hoc capite, Vt ei nisi ultra quadraginta millia ab Italia non liceret esse. Itaque nondum rogatione correcta Cicero non habebat locum ubi tuto esse posset, sed apud amicos in agris latitabat. Popma.

Brundisium referre) Id est, Brundisium regredi, quia Vibonem profectus Brundisium pone reliquerat, quo ipsi remeandum erat; ut inde Graeciam, aut in Asiam se conferret. Bosius.

(1) Quas partes? Non Brundisinas; nam ibi nullus erat Autronius, qui potius quatridui a praesidiis Attici Epiroticis aberat. Itaque Malaspina, adstipulante Lambino, legendum censebat *posse me Buthrotum referre*: nisi ponas Ciceronem, quum *Brundisium* dixit, cogitasse simul Epiroticas possessiones Attici, quo ipsi eundum erat, quasque Atticus necessario intelligere deberet.

Autronium) P. Autronium e coniunctis Catilinae unum, nunc exsulem et Ciceroni inimicum. — Sane exsules coniuncti Ciceroni insidias parabant. *L.*

ut ad te antea scripsi, si ad nos veneris, consilium totius rei capiemus. Iter esse molestum scio: sed tota calamitas omnes molestias habet. Plura scribere non possum, ita sum animo perculso et abiecto. Cura ut valeas. Dat. VI id. apr. in oris Luc. [1]

Tota calamitas) In qua insunt praeter mea damna, eae molestiae, quas ex molestiis meorum capio: ut nunc, quum te video mea causa tam molestum iter suscipere. MAN.

(1) i. e. Lucaniae e correctione Bosii. In edd. pr. *in Naris Luc.*, quod Tunstallus pag. 89 capit *in Naris* fluminis *luco*, unde egressurus hanc epistolam scripserit. ERN.

III.

Scr. ab exsule in itinere per Italiam, initio mensis Aprilis A. V. C. 695.

Rogat Atticum, ut ad se Vibonem statim veniat.

CICERO ATTICO S.

Vtinam illum diem videam, quum tibi agam gratias, quod me vivere coëgisti! Adhuc quidem valde me poenitet. Sed te oro, ut ad me Vibonem statim venias, quo ego multis de causis converti iter meum. Sed eo si veneris, de toto itinere ac fuga mea consilium capere potero. Si id non feceris, mirabor; sed confido te esse facturum.

Vibonem) Oppidum Bruttiorum perantiquum, quod etiam *Vibo*, *Vibo Valentia* et *Valentia* simpliciter dicebatur, olim Graecis *Hippo* et *Hipponium*. Fuit postea eo ducta colonia Romanorum. Vide Cluv. Ital. antiq. lib. IV, cap. 15. GRAEV. Hodie *Monteleone*. Eius navale *Bevona*. L.

IV.

Scr. in itinere a Vibone Brundisium versus, V id. Apr. A. V. C. 695.

Cur subito a Vibone discesserit exponit, Atticumque, ut ad se properet, rogat.

CICERO ATTICO S.

Miseriae nostrae potius velim, quam inconstantiae, tribuas, quod a Vibone, quo te arcessebamus, subito discessimus. Allata est enim nobis rogatio de pernicie mea; in qua, quod correctum esse audieramus, erat eiusmodi, ut mihi ultra quadringenta millia liceret esse. Illo quum pervenire non liceret, statim iter Brundisium versus contuli ante diem rogationis; ne et Sica, apud quem eram, periret; et quod Melitae esse non licebat. Nunc tu propera, ut nos consequare, si modo recipiemur. Adhuc invitamur benigne. Sed, quod superest, timemus. Me, mi Pomponi, valde poenitet vivere: qua in re apud me tu plurimum valuisti. Sed haec coram. Fac modo ut venias.

Illo quum pervenire non liceret) Vltra quadringenta millia passuum. Nam si Cicero partes illas, quo primum iter instituerat, tenuisset; hoc est, si in Siciliam, aut Meliten navigasset (eo enim tendebat iter illud Vibonem versus susceptum); certe pervenisset ultra quadringenta millia passuum. Sicilia enim, et Melite propius absunt ab Italia quadringentis millibus passuum. Bosivs.

Ante diem) Mihi ad discedendum in rogatione constitutam. Corr.

Periret) Ne poenam subiret, quam Clodius irrogabat ei, qui Ciceronem intra quadringenta millia tecto recepisset. Pro Domo sua. Man.

Si modo recipiemur) Quum poena sit, qui receperit, et nisi recipiemur, consequi nos properantes non poteris. Corr.

V.

Scr. Thurii IV id. April. A. V. C. 695.

Gratissima sibi esse Attici in Terentiam officia scribit, et ut se ipsum, quem semper amaverit, miserum quoque eodem amore complectatur, rogat.

CICERO ATTICO S.

Terentia tibi et saepe et maximas agit gratias. Id est mihi gratissimum. Ego vivo miserrimus, et maximo dolore conficior. Ad te quid scribam, nescio. Si enim es Romae, iam me assequi non potes: sin es in via, quum eris me assequutus, coram agemus, quae erunt agenda. Tantum te oro, ut, quoniam me ipsum semper amasti, eodem amore sis. [1] Ego enim idem sum. Inimici mea mihi, [2] non me ipsum ademerunt. Cura, ut valeas. Dat IV id. apr. Thurii. [3]

Thurii) Ista urbs Bruttiorum, seu Calabriae, dicta *Thurium*, et *Thuriae*, olim *Sybaris*, quo nomine propter summas incolarum voluptates innotuit.

(1) In codd. Balliol. aliisque, *ut eodem amore sis*, quod placebat Malaspinae. — et ediderunt Vict. et Gruterus; non insolenti geminatione. *B.*

(2) Sic recentiores edd. Vulgo *inimici mei mea mihi.*

(3) Vulgo IIX. Id. Apr. quod non convenit antecedentibus epistolis.

VI.

Scr. de Tarentino XIV kal. Maii A. V. C. 695.

Atticum se non vidisse dolet, sibique iter esse in Asiam nuntiat.

CICERO ATTICO S.

Non fuerat mihi dubium, quin te Tarenti, aut Brundisii visurus essem; idque ad multa pertinuit; in eis, et ut in Epiro consisteremus, et de reliquis rebus tuo consilio uteremur. Quoniam id non contigit, erit hoc quoque in magno numero nostrorum malorum. Nobis iter est in Asiam, maxime Cyzicum. Meos tibi commendo. Me vix misereque sustento. Dat. XIV kal. maii, de Tarentino.

VII.

Scr. Brundisii prid. kal. Maii A. V. C. 695.

Cur invitatus ab Attico ut apud se in Epiro sit, eo venire nolit, exponit 1. *Calamitatis suae magnitudinem queritur* 2; *se nescire ubi fratrem visurus sit, Atticum vero videre valde cupere scribit* 3.

CICERO ATTICO S.

Brundisium veni a. d. XIV kal. mai. Eo die pueri tui mihi a te literas reddiderunt; et alii pueri, post diem tertium eius diei, alias literas attulerunt. Quod me rogas et hortaris, ut apud te in Epiro sim; voluntas tua mihi valde grata est, et minime nova; et esset

consilium [1] mihi quidem optatum, si liceret ibi omne tempus consumere; odi enim celebritatem; fugio homines; lucem aspicere vix possum; esset mihi ista solitudo, praesertim tam familiari in loco, non amara. Sed, itineris causa, ut devertar, [2] primum est devium; deinde ab Autronio et ceteris quatridui; deinde sine te. Nam castellum munitum habitanti mihi prodesset; transeunti non est necessarium. Quod si auderem, Athenas peterem. [3] Sane ita cadebat, ut vellem. Nunc et nostri hostes ibi sunt; et te non habemus; et veremur, ne interpretentur, illud quoque oppidum ab Italia non satis abesse: nec scribis, quam ad diem te exspectemus.

2. Quod me ad vitam vocas, unum efficis, ut a me manus abstineam; alterum non potes, ut me non no-

(1) Sic Ernestio auctore emendavi vulg. *sed et consilium*. Eundem sequutus sum paullo post pro *sic itineris causa* rescribentem *sed itineris causa*. — Et ita edidit Bentiv. omisso tamen *et*, quod abest in Mss. *T.*

(2) *Devertar* dedimus cum Lambin., quod et tempus postulare videtur, et suadent cod. Balliol. et edd. Iens. Aldi, Herv. Gothof. legentes *divorter*, *deverter*, et *divertar*; vulgo *ut devorterem*. Sensus est: quod me rogas, ut tecum sim, placeret rogatio tua, si possem tecum in Epiro omne tempus consumere; sed si itineris tantum causa, scilicet, si, ut illinc tantum transeam et ibi devertar, me rogas, scito hoc esse nimis devium; deinde quatridui tantum itinere abesse ab Autronio, ceterisque nostris hostibus; denique me futurum sine te. Bent.

Castellum) Si mihi liceret in Epiro tecum habitare, prodesset castellum tuum munitum, ut ibi tuto consisterem; essetque invitatio tua ita opportuna, ut nihil vellem magis: sed et Catilinarii exsules in Achaia et propinquis partibus Epiri tantum quatridui itinere absunt, et Clodiani interpretabuntur Buthrotum oppidum, sub quo villa et castellum tuum est, ab Italia non distare quadringenta millia, intra quae mihi non licet esse. De Attici villa prope Buthrotum lib. VI et alibi. Popma.

(3) Quia Athenae celebres et frequentissimae erant, Cicero autem celebritatem fugere paullo supra dixerat, et quia vereri non debebat, ne ipsas Athenas interpretarentur Clodiani hostes non satis abesse ab Italia, si ei licuit esse Thessalonicae, quod oppidum propius abest. Malaspina nomen urbis corruptum putabat; Vrsinus vero nomen esse oppidi alicuius ignobilis suspicabatur, legebatque in suo Ms. *si auderem Athenas petere*.

stri consilii vitaeque poeniteat. Quid enim est, quod me retineat, praesertim si spes ea non est, quae nos proficiscentes prosequebatur? Non faciam, ut enumerem miserias omnes, in quas incidi per summam iniuriam et scelus non tam inimicorum meorum, quam invidorum, ne et meum moerorem exagitem, et te in eundem luctum vocem. Hoc affirmo, neminem unquam tanta calamitate esse affectum, nemini mortem magis optandam fuisse: cuius oppetendae tempus honestissimum praetermissum est. Reliqua tempora non sunt iam ad medicinam, sed ad finem doloris. [1]

3. De republica video te colligere omnia, quae putes aliquam spem mihi posse adferre mutandarum rerum: quae quamquam exigua sunt, tamen, quoniam placet, exspectemus. Tu nihilo minus, si properaris, nos consequere. Nam aut accedemus in Epirum, aut tarde per Candaviam ibimus. Dubitationem autem de Epiro non inconstantia nostra afferebat, sed quod de fratre, ubi eum visuri essemus, nesciebamus. Quem quidem ego nec quomodo visurus, nec qui dimissurus sim, [2] scio. Id est maximum et miserrimum mearum omnium miseriarum. Ego et saepius ad te, et plura scriberem, nisi mihi dolor meus quum omnes partes mentis, tum maxime huius generis facultatem ademisset. Videre te cupio. Cura ut valeas. Dat. prid. kal. mai. Brundisii.

Si ea spes non est) Fore ut brevi revocaremur. Corr. Vide I, 4 ad Q. Fr.

(1) Ed. Iens. Ald. Asc. *non tam sunt ad medicinam, quam ad finem doloris.*

Candaviam) Montem Illyrici, qui Macedoniam, Illyricumque disterminat. *Strabo*, *Plinius*. Man.

Quomodo visurus) Afflictum dolore miseriarum mearum. Id.

(2) Vulgo *ubi dimissurus nescio.*

Id) Congressus et dimissio. Man.

VIII.

Scr. Thessalonicae IV kal. Iun. A. V. C. 695.

Sollicitudinem suam fratris periculo (quod rumor erat repetundarum accusatum iri) vehementer augeri scribit 1. Attici epistolae respondet 2; se malorum suorum memoria et metu de fratre in scribendo impediri fatetur 3.

CICERO ATTICO S.

Brundisii proficiscens scripseram ad te, quas ob causas in Epirum non essemus profecti; quod et Achaia prope esset, plena audacissimorum inimicorum, et exitus difficiles haberet, quum inde proficisceremur. Accessit, quum Dyrrhachii essemus, ut duo nuntii afferrentur; unus, classe fratrem Epheso Athenas; alter, pedibus per Macedoniam venire. Itaque illi obviam misimus Athenas, ut inde Thessalonicam veniret. Ipsi processimus, et Thessalonicam a. d. x kal. iun. venimus; neque de illius itinere quidquam certi habebamus, nisi eum ab Epheso ante aliquanto profectum. Nunc, istic quid agatur, magno opere timeo. Quamquam tu altera epistola scribis id. mai. audiri, fore, ut acrius postularetur: altera, iam esse mitiora. Sed haec est pridie data, quam illa: quo conturbor magis. Itaque, quum meus me moeror quotidianus lacerat et conficit, tum vero haec addita cura vix mihi vitam reliquam facit. Sed et navigatio perdiffi-

Processimus) Dyrrhachio, a quo Thessalonica abest CXIV mil. pass. CORR.

Istic quid agatur) Timebat, ne quis accusaret repetundarum Quintum fratrem ex provincia redeuntem. Vide infra, epist. 9 et 17. MAN.

Acrius postularetur) Est, ut accusaretur acerrime et vehementissime. Hanc enim vim saepe habent, quos Grammatici vocant comparativos. Res est trita. GRAEV.

cilis fuit; et ille incertus, ubi ego essem, fortasse alium cursum petivit. Nam Phaëtho libertus eum non vidit; vento reiectus ab illo in Macedoniam, Pellae mihi praesto fuit. Reliqua quam mihi timenda sint, video, nec, quid scribam, habeo; et omnia timeo; nec tam miserum est quidquam, quod non in nostram fortunam cadere videatur. Equidem adhuc miser in maximis meis aerumnis et luctibus, hoc metu adiecto, maneo Thessalonicae suspensus, nec audeo quidquam.

2. Nunc ad ea, quae scripsisti. Tryphonem Caecilium non vidi. Sermonem tuum et Pompeii cognovi ex tuis literis. Motum in republica non tantum ego impendere video, quantum tu aut vides, aut ad me consolandum affers. Tigrane enim neglecto, sublata sunt omnia. Varroni me iubes agere gratias: faciam; item Hypsaeo. Quod suades, ne longius discedamus,

Vento reiectus ab illo) Ne illum adire, ac videre potuerit: sententia plane bona: in libro tamen Faërni, *ab Ilio* scriptum est; negligentiane librariorum in ductu literarum, an quia ita esset in exemplari, unde illi descripserunt, quis possit dicere? Illud affirmare possumus, si *ab Ilio* rectum sit, a loci huius sententia non abhorrere. Fuit enim oppidum et ipsum in eadem ora Asiae, qua et Ephesus; Phaethonta quidem constat cum Quinto non fuisse: sed conveniendi eius causa, Ephesum, aut Ilium navigare conantem, inde reiectum in Macedoniam tempestate fuisse. MALASP.

Pellae) Fuit Pella praecipua Macedoniae urbs. Mela II, 3: *Macedonum populi centum quinquaginta urbes habitant, quarum Pella et maxima, et illustris. Alumni efficiunt, Philippus Graeciae domitor, Alexander etiam Asiae.* GRAEV.

Reliqua) Quae fratri meo ab inimicis nostris videntur impendere. MAN.

Tryphonem Caecilium) Fortasse libertum, procuratorem Caecilii. CORR.

Neglecto) Quod Pompeius Clodii facinus neglexerit, quo Tigranis filium a Pompeio in catenis habitum et apud Flavium depositum Clodius eripuit nec Pompeio reddidit, quam rem narrat Asconius in Cic. orat. pro Milone. Cicero igitur quum Pompeius hoc inultum reliquerit, suspicatur nihil sibi esse ab eius in Clodium ira sperandum.

Hypsaeo) Hic Pompeii quaestor fuerat; eumque, ut et Varro, hortabatur, ut Ciceronis patrocinium susciperet. Cognomen est Plautiae familiae. MAN.

dum acta mensis maii ad nos perferantur: puto me ita esse facturum; sed ubi, nondum statui. Atque ita perturbato sum animo de Quinto, ut nihil queam statuere. Sed tamen statim te faciam certiorem.

Ex epistolarum mearum inconstantia puto te mentis meae motum videre; qui, etsi incredibili et singulari calamitate adflictus sum, tamen non tam est ex miseria, quam ex culpae nostrae recordatione, commotus. Cuius enim scelere impulsi ac proditi simus, iam profecto vides: atque utinam iam ante vidisses, neque totum animum tuum moerori mecum simul dedisses! Quare, quum me adflictum et confectum luctu audies, existimato, me stultitiae meae poenam ferre gravius, quam eventi; quod ei crediderim, quem esse nefarium non putarim. Me et meorum malorum memoria, et metus de fratre in scribendo impedit. Tu ista omnia vide et guberna. Terentia tibi maximas gratias agit. Literarum exemplum, quas ad Pompeium scripsi, misi tibi. Dat. III kal. iun. Thessalonicae.

Quod ei) Pompeio. — *De fratre*) De postulatione. Id.

IX.

Scr. Thessalonicae idib. Iun. A. V. C. 695.

De fratris ex Asia redeuntis videndi occasione consulto vitata 1; *de spe melioris fortunae ab Attico facta* 2; *de causis, quae ipsum Thessalonicae teneant* 3.

CICERO ATTICO S.

Quintus frater quum ex Asia discessisset ante kal. mai. et Athenas venisset idib., valde fuit ei properandum, ne quid absens acciperet calamitatis; si quis forte fuisset, qui contentus nostris malis non esset. Itaque eum malui properare Romam, quam ad me venire; et simul (dicam enim, quod verum est; ex quo magnitudinem miseriarum mearum perspicere possis) animum inducere non potui, ut aut illum, amantissimum mei, mollissimo animo, tanto in moerore aspicerem; aut meas miserias, luctu adflictas, et perditam fortunam illi offerrem, aut ab illo aspici paterer. Atque etiam illud timebam, quod profecto accidisset, ne a me digredi non posset. Versabatur mihi tempus illud ante oculos, quum ille aut lictores dimitteret, aut vi avelleretur ex complexu meo. Huius acerbitatis eventum altera acerbitate non videndi fratris vitavi. In hunc me casum vos, vivendi auctores, impulistis. Itaque mei peccati luo poenas.

2. Quamquam me tuae literae sustentant: ex qui-

Ne quid absens) Ne absens postularetur. Ep. 8. Man.

Lictores dimitteret) Qui dimittendi fuissent, si mecum manere voluisset. Nam imperatori transitus per alienam provinciam dabatur, morari diutius in ea cum imperio non licebat. Id.

Nondum perspicis) Vis me in Pompeio, et Hortensio spem ponere: non intelligis me horum insidiis, et scelere periisse? Man.

bus, quantum tu ipse speres, facile perspicio. Quae quidem tamen aliquid habebant solatii ante, quam eo venisti a Pompeio: *nunc Hortensium allice, et eiusmodi viros.* Obsecro, mi Pomponi, nondum perspicis, quorum opera, quorum insidiis, quorum scelere perierimus? Sed tecum haec coram agemus. Tantum dico, quod scire te puto, nos non inimici, sed invidi perdiderunt. Nunc, si ita sunt, quae speras, sustinebimus nos, et spe, qua iubes, nitemur. Sin, ut mihi videntur, infirma sunt; quod optimo tempore facere non licuit, minus idoneo fiet. [1]

3. Terentia tibi saepe agit gratias. Mihi etiam unum de malis in metu est, fratris miseri negotium: [2] quod si sciam cuiusmodi sit, sciam quid agendum mihi sit. Me etiam nunc illorum beneficiorum et literarum exspectatio, ut tibi placet, Thessalonicae tenet. Si quid erit novi allatum, sciam, de reliquo quid agendum sit. Tu si, ut scribis, kal. iun. Roma profectus es, propediem nos videbis. Literas, quas ad Pompeium scripsi, tibi misi. Dat. id. iun. Thessalonicae.

Si ita sunt) Schütz. *si ista sunt* ex ep. 10 *sin ista evanuerint.* T.

(1) Scil. hoc dicit: si adversus Clodium pugnasset, se non solum gloriose potuisse decumbere, sed etiam mortis periculo victoriam redimere. Nunc mortem voluntariam nihil aliud nisi finem doloris afferre.

(2) Periculum ne ex provincia redux repetundarum accusaretur.

Vt tibi placet) Scripsisti enim, ut exspectem literas tuas Thessalonicae: si quod forte ex actis mensis Maii beneficium afferatur. Ep. 8 et 10. Man.

X.

Scr. Thessalonicae XIV kal. Quint. A. V. C. 695.

Scribit se, quoniam amici velint, bene de fortuna sua speraturum 1; suam tamen calamitatem ita magnam esse, ut et Attico potius relevandus, quam ob animi infirmitatem obiurgandus sit 2.

CICERO ATTICO S.

Acta quae essent usque ad VIII kal. iun. cognovi ex tuis literis. Reliqua exspectabam, ut tibi placebat, Thessalonicae: quibus allatis, facilius statuere potero ubi sim. Nam, si erit causa, si quid agetur, si spem videro, aut ibidem opperiar, aut me ad te conferam: sin, ut tu scribis, ista evanuerint, aliquid aliud videbimus. Omnino adhuc nihil mihi significatis, nisi discordiam istorum; quae tamen inter eos de omnibus potius rebus est, quam de me. Itaque, quid ea mihi prosit, nescio. Sed tamen, quoad me vos sperare vultis, vobis obtemperabo.

2. Nam quod me tam saepe et tam vehementer obiurgas, et animo infirmo esse dicis: quaeso, ecquod tantum malum est, quod in mea calamitate non sit? ecquis unquam tam ex amplo statu, tam in bona causa, tantis facultatibus ingenii, consilii, gratiae, tantis praesidiis bonorum omnium, concidit? Possum oblivisci, qui fuerim? non sentire, qui sim? quo caream honore? qua gloria? quibus literis? quibus fortunis? quo fratre? quem ego (ut novum calamitatis genus attendas) quum pluris facerem, quam me ipsum, semperque fecissem, vitavi, ne viderem,

Ad te) In tuas Epiroticas possessiones. Id.

ne aut illius luctum squaloremque aspicerem, aut me, quem ille florentissimum reliquerat, perditum illi adflictumque offerrem. Mitto cetera intolerabilia. Etenim fletu impedior. Hic utrum tandem sum accusandus, quod doleo; an, quod commisi, ut haec aut non retinerem (quod facile fuisset, nisi intra parietes meos de mea pernicie consilia inirentur), [1] aut certe vivus nunc amitterem? Haec eo scripsi, ut potius relevares me, quod facis, quam aut castigatione, aut obiurgatione dignum putares; eoque ad te minus multa scribo, quod et moerore impedior, et quod exspectem istinc, magis habeo, quam quod ipse scribam. Quae si erunt allata, faciam te consilii nostri certiorem. Tu, ut adhuc fecisti, quam plurimis de rebus ad me velim scribas; ut prorsûs ne quid ignorem. Dat. XIV kal. quint. Thessalonicae.

(1) Respicit Hortensium, Arrium, aliosque quos de perfidia suspectos habebat, quod se eorum consiliis periisse putabat; cf. ep. 10, itemque Epist. ad Q. fratrem I, 3.

Vivus) Peccavi, inquit, aut quod dignitatem et fortunas meas vi armisque non defendi, aut quod vivus amisi, et non cum vita simul perdidi. POPMA.

XI.

Scr. Thessalonicae IV kal. Quintil. A. V. C. 695.

Scribit se adhuc Thessalonicae retineri, Attici operam in se iuvando implorat, obiurgationem deprecatur.

CICERO ATTICO S.

Me et tuae literae, et quidam boni nuntii, non optimis tamen auctoribus, et exspectatio vestrarum literarum, et quod tibi ita placuerat, adhuc Thessalonicae tenebant. Si accepero literas, quas exspecto; si

spes erit ea, quae rumoribus afferebatur, ad te me conferam; si non erit, faciam te certiorem, quid egerim. Tu me, ut facis, opera, consilio, gratia iuva; consolari iam desine; obiurgare vero noli: quod quum facis, ut ego tuum amorem et dolorem desidero! quem ita affectum mea aerumna esse arbitror, ut te ipsum consolari nemo possit. Quintum fratrem optimum humanissimumque sustenta. Ad me, obsecro te, ut omnia certa perscribas. Dat. III kal. quint.

Ad te) In Epirum tuam. MAN.

Vt ego) *Vt*, pro *Quam*, dixit, sicuti supra de Pompeio, *Vt ille tum humilis, ut demissus erat.* Est autem hic eo venustior sententia, quo minus aperta. Quum me, inquit, obiurgas, qui meo casu nimis excrucier; facis, ut neque me videaris amare, neque dolere dolorem meum; quem tamen ita affectum mea aerumna esse arbitror, ut ipsum consolari nemo possit. In hoc, inquam, tuum amorem, et dolorem non agnosco. Qui enim amat, aeque dolet; et, qui aeque dolet, non obiurgat. ID.

XII.

Dat. Thessalonicae XVI kal. Sext. A. V. C. 695.

De incerta spe recuperandae salutis 1; *de sua in Curionem oratione iniquo tempore prolata* 2; *sua magis interesse, ut Atticus Romae maneat, quam ut ad se veniat* 3.

CICERO ATTICO S.

Tu quidem sedulo argumentaris, quid sit sperandum, et maxime per senatum; idemque caput rogationis [1] proponi scribis, quare in senatu dici nihil liceat. Itaque siletur. Hic tu me accusas, quod me

Per senatum) Nam per populum minus sperandum videbatur, Clodio tribuno. MAN.

(1) Scil. Clodiae in Ciceronem, in qua erat caput hoc: *ne quis de eo revocando mentionem neque in senatu neque ad populum faceret.*

afflictem; quum ita sim afflictus, ut nemo unquam: quod tute intelligis. Spem ostendis secundum comitia. Quae ista est, eodem tribuno plebis, et inimico consule designato? Percussisti autem me etiam de oratione prolata. [1] Cui vulneri, ut scribis, medere, si quid potes. Scripsi equidem olim iratus, quod ille prior scripserat; sed ita compresseram, ut nunquam manaturam putarem. Quo modo exciderit, nescio. Sed quia nunquam accidit, ut cum eo verbo uno concertarem; et quia scripta mihi videtur negligentius, quam ceterae; puto posse probari, non esse meam. Id, si putas me posse sanari, cures velim: sin plane perii, minus laboro. Ego etiam nunc eodem in loco iaceo, sine sermone ullo, sine cogitatione ulla. Licet tibi significarim, ut ad me venires, id omittam tamen. [2] Intelligo, te, ut scribis, [3] re istic prodesse, hic ne verbo quidem levare me posse. Non queo plura scribere; nec est, quod scribam; vestra magis exspecto. Dat. xvi kal. sext. Thessalonicae.

Eodem tribuno plebis) Augurabatur Cicero Clodium biennium fore tribunum plebis, quum sciret eum adepturum esse a populo romano alios honores in annum sequentem. Scribit enim Appianus (lib. I Civ.) lege quadam sancitum fuisse, ut nisi tribuni plebis, qui tribunatu abirent, statim ad alios honores vocari possent, eorum in primis ratio haberetur proximis comitiis tribun. Bos.

Consule designato) Q. Metello Nepote, cum quo tribuno plebis acerrimas contentiones habuit, quas refert ep. 2, lib. V ad Metellum. Augurabatur autem futurum ut Metellus consul designaretur; quod ita accidit. Fuit enim Cos. cum P. Lentulo; cui referenti de Cicerone restituendo, auctorem se adscriptoremque praebuit, deposita inimici persona. Vide Orat. post reditum in senatu. Ep. 4, lib. V ad Fam. Popma.

(1) Quam scripserat in Curionem. *Sanari*) Revocari.

(2) Vulgo *Dodona tamen*. In Mss. Bessarionis erat *Dodomitam tamen*: unde Tunstallus ingeniose eruit *id omittam tamen*, quod recepi.

(3) *Vt scribis*, vulgo inepte positum post *licet tibi*, huc transposui.

XIII.

Scr. Thessalonicae non. Sext. A. V. C. 695.

Cur se Thessalonica non commoverit, exponit 1; dolorem suum excusat 2; et quoniam Cyzicum sibi eundum sit, Atticum rogat, ut diligenter quae scire se opus sit scribat, et Quintum fratrem commendat 3. Haec epistola sequenti postponi debebat.

CICERO ATTICO S.

Quod ad te scripseram, me in Epiro futurum; posteaquam extenuari spem nostram et evanescere vidi, mutavi consilium; nec me Thessalonica commovi, ubi esse statueram, quoad aliquid ad me de eo scriberes, quod proximis literis scripseras, fore, uti secundum comitia aliquid de nobis in senatu ageretur; id tibi Pompeium dixisse. Qua de re, quoniam comitia habita sunt, tuque nihil ad me scribis, proinde habebo, ac si scripsisses nihil esse; neque me temporis non longinqui spe ductum esse, moleste feram. Quem autem motum te videre scripseras, qui nobis utilis fore videretur, eum nuntiant, qui veniunt, nullum fore. In tribunis plebis designatis reliqua spes est: quam si exspectaro, non erit, quod putes me causae meae ac voluntati meorum defuisse.

2. Quod me saepe accusas, cur hunc meum casum

Istic) Romae.

Neque me temporis non longinqui) Sensus est: Neque feram moleste, sperasse brevi tempore, hoc est, spe illa privatum esse, qua sustentabar: quum mihi amicior veritas, quam consolatio sit. Vel sic: Nec moleste feram, paucos hosce dies non male sperasse: Malasp. Sic vero Mongaltus: *Neque moleste feram, sperasse me, licet frustra et inaniter, fore ut, post tempus non longinquum, restituerer.* Quod, opinor, verius est. Oliv. — *Neque temporis*) Edd. pr. *meque temporis.* Bosius e libris scr. *neque*, idque sine dubio verum. Post *neque* tamen auctore Ernestio inserui *me*.

tam graviter feram, debes ignoscere, quum ita me afflictum videas, [1] ut neminem unquam nec videris, nec audieris. Nam quod scribis te audire, me etiam mentis errore ex dolore affici: mihi vero mens integra est. Atque utinam tam in periculo fuisset! quum ego iis, quibus meam salutem carissimam esse arbitrabar, inimicissimis crudelissimisque usus sum: qui, ut me paullulum inclinari timore viderunt, sic impulerunt, ut omni suo scelere et perfidia abuterentur ad exitium meum.

3. Nunc quoniam est Cyzicum nobis eundum, quo rarius ad me literae perferentur, hoc velim diligentius omnia, quae putaris me scire opus esse, perscribas. Quintum fratrem meum fac diligas: quem ego miser si incolumem relinquo, non me totum periisse arbitrabor. Dat. non. sext.

(1) Ernestius reposuit *vides*; quia *videas* sit contra latinitatem, quasi h. l. *quum* tempus notet, ut paulo post; at hic potius causam aut rationem notat, cur Atticus debeat ignoscere.

Cyzicum) Cyzicum, et Cyzicus, urbs Mysiae. Sed etiam in Hieroclis Synecdemo Hellesponti metropolis est, ut Lampsacus, quod Verr. I, 24, oppidum in Hellesponto dicitur, ab aliis refertur ad Mysiam. Ern.

XIV.

Dat. Thessalonicae XII kal. Sext. A. V. C. 695.

Nondum se Thessalonica discessisse; nisi tamen novi aliquid acciderit, in Asiam profecturum esse.

CICERO ATTICO S.

Ex tuis literis plenus sum exspectatione de Pompeio, quidnam de nobis velit, aut ostendat. Comitia enim credo esse habita; quibus absolutis, scribis illi pla-

cuisse, agi de nobis. Si tibi stultus esse videor, qui sperem, facio tuo iussu; etsi scio, te me iis epistolis potius, et meas spes solitum esse remorari. Nunc velim, mihi plane perscribas, quid videas. Scio nos nostris multis peccatis in hanc aerumnam incidisse. Ea si qui casus aliqua ex parte correxerit, [1] minus moleste feremus nos vixisse, et adhuc vivere. Ego, propter viae celebritatem, et quotidianam exspectationem rerum novarum, non commovi me adhuc Thessalonica. Sed iam extrudimur, non a Plancio (nam is quidem retinet), verum ab ipso loco, minime apposito ad tolerandam in tanto luctu calamitatem. In Epirum ideo, ut scripseram, non veni, quod subito mihi universi nuntii venerant et literae, quare nihil esset necesse quamproxime Italiam esse. Hinc, nisi aliquid a comitiis audierimus, nos in Asiam convertemus: neque adhuc stabat, quo potissimum; sed scies. Dat. XII kal. sext. Thessalonicae.

Remorari) Hic est sensus: Etsi scio quum me iuberes sperare, te potius hoc fecisse ut me et meam spem foveres, ne desperationem in consilium adhiberem, vitaeque renuntiarem, quam quod ita rem se habere putares, uti scribebas. GRAEV.

Peccatis) Qui invidis credidimus, et legationem a Caesare delatam, qua vitari potuit haec aerumna, nimis imprudenter repudiavimus: quum tantis miseriis vel mors fuerit anteponenda: cuius oppetendae tempus honestissimum praetermisimus. Ep. 7. MAN.

(1) Vulgo *correxerint*. Singularis aptior visus est Ernestio.

A Plancio) Apud quem Cicero erat, quaestorem in Macedonia. MAN.

Nisi aliquid) mali. Sic enim videtur interpretandum, nisi verbum aliquod mutes. CORR.

XV.

Dat. Thessalonicae XIV kal. Sept. A. V. C. 695.

Epistolas ab Attico acceptas recenset 1; *dolorem suum ex calamitate excusat* 2; *de iis, quos sibi scripserat invidisse, ab Attico purgatis respondet* 3; *de causa sua in senatu acta* 4; *Attico, si restitutus fuerit, summa officia promittit, suaque culpa accidisse ostendit, quod Atticus quaedam ante casum suum, quae servare eum potuerint, neglexerit* 5; *qua cautione opus sit in abroganda lege Clodii exponit* 6; *Attico res suas commendat* 7.

CICERO ATTICO S.

Accepi id. sext. quatuor epistolas a te missas; unam, qua me obiurgas, ut sim firmior; alteram, qua Crassi libertum ais tibi de mea sollicitudine macieque narrasse; tertiam, qua demonstras acta in senatu; quartam de eo, quod a Varrone scribis tibi esse confirmatum de voluntate Pompeii.

2. Ad primam tibi hoc scribo: me ita dolere, ut non modo a mente non deserar, sed id ipsum doleam, me, tam firma mente ubi utar, et quibuscum, non habere. Nam si tu me uno non sine moerore cares, quid me censes, qui et te et omnibus? et si tu incolumis me requiris, ecquo modo a me ipsam incolumitatem desiderari putas? Nolo commemorare, quibus rebus sim spoliatus, non solum quia non ignoras, sed etiam ne scindam ipse dolorem meum. Hoc confirmo, neque tantis bonis esse privatum quemquam, neque in

Scindam) *Scindere dolorem* est particulatim commemorando acerbiorem reddere: translatio a plagis et vulneribus, quae scissa et deducta magis dolent. Qua forma Lucretius lib. II, dixit, *Curas scindere animum*, quem distrahunt et exedunt. Popma.

tantas miserias incidisse. Dies autem non modo non levat luctum hunc, sed etiam auget. Nam ceteri dolores mitigantur vetustate; hic non potest non et sensu praesentis miseriae, et recordatione praeteritae vitae quotidie augeri. Desidero enim non mea solum, neque meos, sed me ipsum. Quid enim sum? Sed non faciam, ut aut tuum animum angam querelis, aut meis vulneribus saepius manus afferam.

3. Nam quod purgas eos, quos ego mihi scripsi invidisse, et in eis Catonem: ego vero tantum illum puto ab isto scelere afuisse, ut maxime doleam, plus apud me simulationem aliorum, quam istius fidem, valuisse. Ceteri, quos purgas, debent mihi purgati esse, tibi si sunt. Sed haec sero agimus. Crassi libertum nihil puto sincere loquutum.

4. In senatu rem probe scribis actam. Sed quid Curio? an illam orationem non legit? [1] quae unde sit prolata, nescio. Sed Axius, eiusdem diei scribens ad me acta, non ita laudat Curionem. At potuit [2] ille aliquid praetermittere: tu nisi quod erat, profecto non scripsisti. Varronis sermo facit exspectationem Caesaris: atque utinam ipse Varro incumbat in causam! quod profecto tum sua sponte, tum te instante faciet.

5. Ego, si me aliquando vestri et patriae compotem fortuna fecerit, certe efficiam, ut maxime lae-

Quid enim sum) Ern. coni. *qui enim sum;* ut in fine, *quoniam qui fui et qui esse potui iam esse non possum*.

(1) Scil Atticus scripserat, Curionem bene de Cicerone dixisse. Id miratur Cicero, quaeritque an illam orationem in Curionem scriptam, de qua supra est, non legerit.

(2) Sic Ernestius correxit vulgatum *potest*. Praesens tamen defenditur a Goërenzio ad Cic. de Fin. III, 10, quia significare possit i. q. germanicum, er ist im stande etwas zu übergehn. Recte, si h. l. universe loqueretur Cicero; at enim de una illa Curionis epistola agitur.

Exspectationem Caesaris) Habet, cur etiam a Caesare opem exspectemus. May.

tere unus ex omnibus amicis; meaque officia et studia, quae parum antea luxerunt (fatendum est enim), sic exsequar, ut me aeque tibi, ac fratri, et liberis nostris, restitutum putes. Si quid in te peccavi, ac potius quoniam peccavi, ignosce. In me enim ipsum peccavi vehementius. Neque haec eo scribo, quo te non meo casu maximo dolore esse affectum sciam: sed profecto, si, quantum me amas et amasti, tantum amare deberes ac debuisses, nunquam esses passus, me, quo tu abundabas, egere consilio; nec esses passus mihi persuaderi, utile nobis esse, legem de collegiis perferri. [1] Sed tu tantum lacrymas praebuisti dolori meo, quod erat amoris, tanquam ipse ego: quod meritis meis perfectum esse potuit, ut dies et noctes, quid mihi faciendum esset, cogitares, id abs te, meo, non tuo scelere, praetermissum est. Quod si non modo tu, sed quisquam fuisset, qui me Pompeii minus liberali responso [2] perterritum a turpissimo consilio revocaret, quod unus tu facere maxime potuisti: aut occubuissem honeste, aut victores hodie viveremus. Hic mihi ignosces. Me enim ipsum multo magis accuso; deinde te, quasi me alterum; et simul meae culpae socium quaero; ac si restituor, etiam minus videbimur deliquisse; abs teque certe, quoniam nullo nostro, tuo ipsius beneficio diligemur.

Luxerunt) Parum manifesta et clara fuerunt.

(1) Legem Clodii de collegiis veteribus restituendis et novis instituendis, quorum collegiorum nomine homines ad vim, ad caedem, ad direptionem incitabantur. Or. pr. Sext. cap. 15.

Potuit) Oportuit, debuit. Non perfectum est autem, quia merita mea nulla erant. Tale illud ep. 9, lib. II: *Orbis hic in republica conversus est, citius omnino, quam potuit.* Man.

(2) Nempe se contra Caesarem nil facere posse, nec contra tribunum plebis sine consilio publico certare, ut in or. in Pisonem narrat cap. 31, et infra ad Atticum X, 4. Ern.

Turpissimo consilio) Abeundi in exsilium, quum potius morte occumbere deberem. Man.

6. Quod te cum Culeone scribis de privilegio [1] loquutum, est aliquid; sed multo est melius abrogari. [2] Si enim nemo impediet, quid est firmius? Sin erit, qui ferri non sinat, idem senatusconsulto [3] intercedet. Nec quidquam aliud opus est abrogari. [4] Nam prior lex nos nihil laedebat. Quam si, ut est promulgata, laudare voluissemus, aut, ut erat negligenda, negligere, nocere omnino nobis non potuisset. Hic mihi primum non modo consilium defuit, [5] sed etiam obfuit. Caeci, caeci, inquam, fuimus, in vestitu mutando, in populo rogando. Quod, nisi nominatim mecum agi coeptum esset, fieri perniciosum fuit. Sed pergo praeterita. [6] Verumtamen ob hanc causam, ut, si quid agetur, legem illam, in qua popularia multa sunt, ne tangatis. Verum est stultum, me praecipere

Culeone) Amico Pompeii. Corradus coni. *Aculeone*. Ed. Iens. al. *Curione*.

(1) Sc. mihi sic posse consuli, si doceatur legem Clodii contra me esse non legem, sed privilegium, atque adeo ex legibus XII tabularum ipso iure non valere.

(2) Nimirum legem Clodiam alia lege abrogari.

(3) Quo senatus decerneret legem Clodiam ipso iure non valere.

(4) Sic Tunstallus emendavit. Vulgo *quam abrogari*. — Ineptum *quam* a sup. *quicquam* inculcatum uncis inclusimus, Schütz eiecit. Coniecit Tunstallus probante Ernestio: *opus est*, *inquam*, *abrogari* (et ita Schützius fortasse voluit. *T.*). Bent.

Prior lex) Duas leges Clodius tulit. Prior fuit contra eos, qui cives romanos sine iudicio populi necassent; qua in lege nominatim de Cicerone scriptum nihil erat; itaque nihil eum laedebat: *Velleius* lib. 2, et *Dio* 38. Altera nominatim in Ciceronem, quoniam is cives romanos, indicta causa, condemnasset. Man.

(5) Sic ed. Rom. al. Victor. dedit *primum meum consilium*.

In vestitu mutando) Nam, si legem laudare noluerat, negligere saltem debuit. Neutrum fecit; sed, vestitu mutato, populum rogavit, ne legem perferri sineret. Quod ei perniciosum fuit. Populum enim offendit, quum de antiquanda ea lege rogavit, in qua popularia multa de industria Clodius admiscuerat. Man.

(6) Scil. commemorare.

Si quid agetur) Vulgo *ageretur*, id est, *si quid ageretis* de salute mea. Ern. dedit *agatur*.

Ne tangatis) Primum, quia nominatim in ea contra me nihil est: deinde, quia popularem legem abrogare, aut infirmare si vultis, populus offendetur. Alteram igitur, date operam, ut abrogetis: quando et minus popularis, et nominatim contra me est: priorem ne tangite. Man.

quid agatis, aut quo modo. Vtinam modo agatur aliquid! in quo ipso multa occultant tuae literae, credo, ne vehementius desperatione perturber. Quid enim vides agi posse, aut quo modo? Per senatumne? Ast tute scripsisti ad me quondam, [1] caput legis Clodium in curiae poste fixisse, ne referri, neve dici liceret. Quo modo igitur Domitius se dixit relaturum? Quo modo autem, iis, quos tu scribis, et de re dicentibus, et, ut referretur, postulantibus, Clodius tacuit? Ac, si per populum, poteritne, nisi de omnium tribunorum plebis sententia? Quid de bonis? quid de domo? Poteritne restitui? aut, si non poterit, egomet quo modo potero? Haec nisi vides expediri, quam in spem me vocas? Sin autem spei nihil est, quae est mihi vita? Itaque exspecto Thessalonicae acta kal. sext., ex quibus statuam, in tuosne agros confugiam, ut neque videam homines, quos nolim, et te, ut scribis, videam, et propius sim, si quid agatur; idque intellexi tum tibi, tum Quinto fratri placere: an abeam Cyzicum.

7. Nunc, Pomponi, quoniam nihil impertisti tuae prudentiae ad salutem meam, quod aut in me ipso satis esse consilii decreras, aut te nihil plus mihi debere, quam ut praesto esses; quoniamque ego pro-

(1) Recte Ernestius coniecit ita scribendum esse. Nempe iam ex re Atticus scripserat, in ea epistola, cui Cicero respondet ep. 12. Vulgo *ad me, quoddam caput legis.* — *Quoddam caput l.* dictum accipio a Cicerone per contemptum: non quod caput illud nesciret. Bent.

Ne referri, neve dici) Primum refertur, deinde dicuntur in senatu sententiae, rogante senatores consule, aut eo, qui senatum habet. Man.

Domitius) Domitius Ahenobarbus, qui hoc anno praeturam gerebat, ut ex Suetonii Iulio, et ex epistola lib. I ad Q. fratrem cognovimus. Id.

De re) De me revocando. Id.

De bonis) A Clodio publicatis? quorum tamen nemo rem ullam attigit, qui non omnium sceleratissimus sit habitus. *Orat. pro Dom.* Corr.

De domo) A Clodio Libertati consecrata. *Ibid.* Id.

Cyzicum) In Asiam. Quod faciam, nisi mihi tuae literae spem aliquam ostenderint. Epist. 15 et 16. Man. De Cyzico urbe, vide supra epist. 13.

ditus, inductus, coniectus in fraudem, omnia mea praesidia neglexi; totam Italiam,[1] erectam ad me defendendum, destitui et reliqui; me, meos, meis tradidi inimicis, inspectante et tacente te, qui si non plus ingenio valebas, quam ego, certe timebas minus: si potes, erige afflictos, et in eo nos iuva; sin omnia sunt obstructa, id ipsum fac ut sciamus; et nos aliquando aut obiurgare, aut comiter consolari desine. Ego si tuam fidem accusarem, non me potissimum tuis tectis crederem; meam amentiam accuso, quod a te tantum amari, quantum ego vellem, putavi: quod si fuisset, fidem eandem, curam maiorem adhibuisses; me certe ad exitium praecipitantem retinuisses; istos labores, quos nunc in naufragiis nostris suscipis, non subisses. Quare fac, ut omnia ad me perspecta et explorata perscribas; meque, ut facis, velis esse aliquem: quoniam, qui fui, et qui esse potui, iam esse non possum; et ut his literis non te, sed me ipsum a me esse accusatum putes. Si qui erunt, quibus putes opus esse meo nomine literas dari, velim conscribas, curesque dandas. Dat. XIV kal. sept.

(1) Vulgo additur *in me*, quod recte Ern. uncis inclusit.

XVI.

Dat. Thessalonicae XII kal. Sept. A. V. C. 695.

Iter suum incertum fieri exspectatione literarum kal. Sext. ab amicis datarum.

CICERO ATTICO S.

Totum iter mihi incertum facit exspectatio literarum vestrarum, kal. sext. datarum, non aliud aliquid. Si spes erit, Epirum; sin minus, Cyzicum, aut aliud quid sequemur. Tuae quidem literae, quo saepius a me leguntur, hoc spem faciunt mihi minorem; quod quum laetae sunt,[1] tum id, quod attulerunt ad spem, infirmant: ut facile appareat, te et consolationi servire et veritati; idque te rogo plane, ut ad me, quae scis, ut erunt; quae putabis, ita scribas, ut putabis. Dat. XII kal. sept.

Datarum) Quas a te, ut opinor, eo die datas, exspecto. Et Kal. Sext. scripsisse Atticum putabat; quod, quum ex veteri consuetudine senatus Kalendis haberetur, statim, senatu dimisso, quid actum esset eo die de Ciceronis re, scripturas Atticus videbatur. MAN.

Non aliud aliquid) Totum hoc abest a libro Ms. et recte, ut opinor. VRSIN.—*Recte?* cur? dictum oportuit.

Laetae) Vulgo *lectae*. At in cod. Turneb. *laetae*, quod recte probavit Manutius. Vt sit: *Laetae*, quia spem ostenderent meliorum rerum; *Infirmant*, quia certi nihil afferrent: quorum alterum ad consolationem, alterum ad veritatem. — *Lectae sunt*. Quod scilicet, quum ad finem earum pervenio, tum spem infirmant, quam inter legendum, hoc est, initio, fecerant. Quamquam magis arridet lectio *laetae sunt*. BENT.

Idque) Ms. Vrsin. *id quod*; Ernestius malebat *itaque*.

XVII.

Dat. Thessalonicae prid. non. Sept. A. V. C. 695.

Sollicitudinem suam de Q. fratris periculo fatetur 1; *de suis rebus certiora se exspectare ostendit* 2; *Attici officia in fratrem laudat*, *eiusque literas se expectare significat* 3.

CICERO ATTICO S.

De Quinto fratre nuntii nobis tristes, nec varii venerant ex ante diem non. iun. usque ad pridie kal. sept. Eo autem die Livineius, M. Reguli libertus, ad me a Regulo missus venit. Is, omnino mentionem nullam factam esse, nuntiavit; sed fuisse tamen sermonem de C. Clodii filio; [1] isque mihi tum a fratre literas attulit. Sed postridie Sextii pueri venerunt, qui a te literas attulerunt, non tam exploratas a timore, quam sermo Livineii fuerat. Sane sum in meo infinito moerore sollicitus, et eo magis, quod Appii quaestio est.

2. Cetera, quae ad me eisdem literis scribis de nostra spe, intelligo esse languidiora, quam alii ostendunt. Ego autem, quoniam non longe ab eo tempore absumus, in quo res diiudicabitur, aut ad te conferam me, aut etiam nunc circum haec loca commorabor.

3. Scribit ad me frater, omnia sua per te unum sustineri. Quid te aut horter, quod facis? aut agam

Tristes) Nuntiabatur enim, reversum ex Asia provincia repetundarum accusatum iri. Supra, ep. 8. MAN.

(1) Eum Q. fratris accusatorem fore. C. Clodius P. Clodii Pulchri frater fuit, eiusque filii duo, qui postea Milonem accusarunt.

Sextii) P. Sextii tribuni plebis designati, pro quo exstat oratio. MAN.

Quaestio) Appio scil. Claudio praetori designato quaestio de repetundis obtigerat.

gratias, quod non exspectas? tantum velim, fortuna det nobis potestatem, ut incolumes amore nostro perfruamur.

4. Tuas literas semper maxime exspecto: in quibus cave vereri, ne aut diligentia tua mihi molesta, aut veritas acerba sit. Dat. prid. non. septemb.

XVIII.

Scr. Thessalonicae medio Sept. A. V. C. 695.

Petit ut sibi omnia, quae de salute sua speranda sint, perscribat.

CICERO ATTICO S.

Exspectationem nobis non parvam attuleras, quum scripseras, Varronem tibi pro amicitia confirmasse, causam nostram Pompeium certe suscepturum; et, simul a Caesare literae, [1] quas exspectaret, remissae essent, auctorem etiam daturum. Vtrum id nihil fuit, an adversatae sunt Caesaris literae? an est aliquid in spe? Etiam illud scripseras, eundem, *secundum comitia*, dixisse. Fac (si vides, quantis in malis iaceam,

(1) *Simul* (*i. e.* simulac) Vulgo *a Caesare ei literae.* Pronomen *ei* recte Graevius delendum censuit, omissum in codd. Balliol. et Helmst. — Codices nonnulli et edd. vett. *simul ac.*

Auctorem) Qui referret in senatu, contempto Clodiae legis capite, quo cautum erat ne referri liceret. Man. Idem in Pison. *De me senatus ita decrevit, Cn. Pompeio auctore et eius sententiae principe.* Ex quo loco videmus ipsum Pompeium fuisse auctorem. Hoc hic promittit, se auctorem daturum, hoc est, incitaturum qui senatui persuaderet, ut Cicero restitueretur patriae et dignitati, sive tunc ipse futurus esset auctor huius rei, ut fuit, sive alius, cuius opera uteretur. Graev.

Dixisse) Habitis comitiis, de me in senatu actum iri. Ep. 13 et 14. Man.

Tu si vides) Ita correxi vulgatum *Fac, si vides.* — Vulgatam restituo cum Beutiv. T.

et si putas esse humanitatis tuae) me fac de tota causa nostra certiorem. Nam Quintus frater homo mirus, qui me tam valde amat, omnia mittit spei plena, metuens, credo, defectionem animi mei. Tuae autem literae sunt variae. Neque enim me desperare vis, nec temere sperare. Fac, obsecro te, ut omnia, quae perspici a te possunt, sciamus.

XIX.

Scr. Thessalonicae d. XIV kal. Oct. A. V. C. 695.

Nuntiat se in Epirum iturum 1; *nec, quamvis exigua in spe, suorum preces et promissa deserturum* 2; *denique Attico suos commendat* 3.

CICERO ATTICO S.

Quoad eiusmodi mihi literae a vobis afferebantur, ut aliquid ex iis esset exspectandum, spe et cupiditate Thessalonicae retentus sum: posteaquam omnis actio huius anni confecta nobis videbatur, in Asiam ire nolui; quod et celebritas mihi odio est; et, si fieret aliquid a novis magistratibus, abesse longe nolebam. Itaque in Epirum ad te statui me conferre; non quo mea interesset loci natura, qui lucem omnino fugerem; sed et ad salutem libentissime ex tuo portu proficiscar, et, si ea praecisa erit, nusquam facilius hanc miserrimam vitam vel sustentabo, vel, quod

Retentus) Sic ed. Rom. Victor. At ed. Iens. al. *detentus*.

Ex tuo portu) Non accipio *μεταφορικῶς* dictum, sed revera ex portu: ut sit: ex quovis portu libenter ad salutem, ex tuo libentissime proficiscar. *Ex tuo* autem, ex quo tu solvis, quum in Italiam a tuis possessionibus redis. Man.

multo est melius, abiecero. Ero cum paucis, multitudinem dimittam.

2. Me tuae literae nunquam in tantam spem adduxerunt, in quantam aliorum. Attamen mea spes etiam tenuior semper fuit, quam tuae literae. Sed tamen, quoniam coeptum est agi, [1] quoquo modo coeptum est, et quacumque de causa, non deseram neque optimi atque unici fratris miseras ac luctuosas preces, nec Sextii ceterorumque promissa, nec spem aerumnosissimae mulieris Terentiae, nec miserrimae mulieris Tulliolae obsecrationem, et fideles literas tuas. Mihi Epirus aut iter ad salutem dabit, aut, quod scripsi supra.

3. Te oro et obsecro, T. Pomponi, si me omnibus amplissimis, carissimis, iucundissimisque rebus perfidia hominum spoliatum; si me a meis consiliariis proditum et proiectum vides; si intelligis me coactum, ut ipse me et meos perderem: ut me tua misericordia iuves; et Quintum fratrem, qui potest esse salvus, sustentes; Terentiam liberosque meos tueare; me, si putas te istic visurum, exspectes; si minus, invisas, si potes, mihique ex agro tuo tantum assignes, quantum meo corpore occupari potest; [2] et pueros ad me cum literis quamprimum et quam saepissime mittas. Dat. XVI kal. octob.

In quantam) Sic auctore Ernestio scripsi. Vulgo *quantam*.

(1) Vulgo *quoniam coeptum est, ego*. At codd. Balliol. Helmst. aliique habent *quoniam coeptum est age*, ubi in ultimo verbo latet *agi*, quod recepi.

Aut, quod scripsi supra) Aut nusquam facilius hanc miserrimam vitam vel sustentabo, vel, quod melius est, abiecero. MAN.

(2) Quum vitam abiecero. MONG.

XX.

Dat. IV non. Oct. Thessalonicae A. V. C. 695.

Attico hereditatem ab avunculo gratulatur 1; *se mutato consilio Thessalonicae mansurum scribit* 2; *Attico salutem suam commendat, et quantum ei debeat, ostendit* 3.

CICERO S. D. Q. CAECILIO Q. F. POMPONIANO ATTICO.

Quod quidem ita esse, [1] et avunculum tuum functum esse officio, vehementissime probo: gaudere me tum dicam, si mihi hoc verbo licebit uti. Me miserum! quam omnia essent ex sententia, si nobis animus, si consilium, si fides eorum, quibus credidimus, non defuisset! quae colligere nolo, ne augeam moerorem. Sed tibi venire in mentem certe scio, quae vita esset nostra, quae suavitas, quae dignitas. Ad quae recuperanda, per fortunas! incumbe, ut facis, diemque natalem reditus mei, cura, ut in tuis aedibus amoenissimis [2] agam tecum et cum meis.

2. Ego huic spei et exspectationi, quae nobis proponitur quum maxime, [3] volui praestolari apud te

Caecilio Q. F. Pomponiano Attico) T. Pomponio Attico, qui a Q. Caecilio, avunculo suo, testamento adoptatus, heresque factus, *Q. Caecilius Q. F. Pomponianus Atticus* appellabatur, vetere praenomine omisso, nomine ita conservato, ut in *anus* desineret, cognomine eodem, ex usitata adoptionum formula. Man.

(1) Nimirum testamento Caecilii avunculi Atticus adoptatus, heresque factus est ex dodrante, ex qua hereditate accepit circiter centies, teste Corn. Nep. Att. cap. 5.

Per fortunas) Genus obtestationis quod usurpamus in re misera, nec unquam sine dolore: *Per fortunas miseras nostras, vide, ne puerum perditum perdamus*: in epistola ad Terentiam: *Per fortunas tuas*, dixit Caelius, *per liberos*, Cicero, *te oro, et obsecro, ne quid gravius de salute, et incolumitate tua consulas*. Man.

(2) Attico ab avunculo relictis in Quirinali colle, quarum amoenitas non aedificio, sed silva constabat. Corn. Nep. vita Attic. cap. 12.

(3) Sic edidi e Graevii emenda-

in Epiro: sed ita ad me scribitur, ut putem esse commodius, nos eisdem in locis esse.

3. De domo et Curionis oratione, ut scribis, ita est. In universa salute, si ea modo nobis restituetur, inerunt omnia; ex quibus nihil malo, quam domum. Sed tibi nihil mando nominatim: totum me tuo amori fideique commendo. Quod te, in tanta hereditate, ab omni occupatione expedisti, valde mihi gratum est. Quod facultates tuas ad meam salutem polliceris, ut omnibus rebus a te praeter ceteros iuver: id quantum sit praesidium, video; intelligoque, te multas partes meae salutis et suscipere, et posse sustinere; neque, ut ita facias, rogandum esse. Quod me vetas quidquam suspicari accidisse ad animum tuum, quod secus a me erga te commissum, aut praetermissum videtur, geram tibi morem, et liberabor ista cura: tibi tamen eo plus debeo, quo tua in me humanitas fuit excelsior, quam in te mea. Velim, quid videas, quid intelligas, quid agatur, ad me scribas; tuosque omnes ad nostram salutem adhortere. Rogatio Sextii neque dignitatis satis habet, nec cautionis. Nam et nominatim ferre oportet, et de bonis diligentius scribi: et id animadvertas velim. Dat. III non. octob. Thessalonicae.

tione Ernestio quoque probata. Vulgo *quae nobis proponitur, maxime tamen volui.*

Curionis oratione) Quia Clodius Ciceronis domum Libertati consecraverat, ideo Atticus cum Curione, qui pontifex erat, sermonem habuerat de domo liberanda. MAN.

Secus a me erga te) Responderat Atticus ad id, quod Cicero scripserat, *Mea officia et studia parum antea luxerunt.* Ep. 15. ID.

Fuit) Vulgo *fuerit.* Sed h. l. indicativo opus est.

Rogatio Sextii) Sextius tribunus plebis designatus rogationem scripserat de Cicerone restituendo; quam deinde in magistratu ferret. Eam rogationem Atticus ad Ciceronem miserat. MAN.

Neque dignitatis) Quum de me nominatim non ferat. ID.

De bonis) A Clodio publicatis. CORR.

XXI.

Scr. Thessalonicae V kal. Nov. A. V. C. 695.

Rogat Atticum, ut omnia, quae de revocatione sua perspiciat, quamcumque in partem, planissime ad se scribat.

CICERO ATTICO S.

Triginta dies erant ipsi, quum has dabam literas, per quos nullas a vobis acceperam. Mihi autem erat in animo, iam ut antea ad te scripsi, ire in Epirum, et ibi omnem casum potissimum exspectare. Te oro, ut, si quid erit, quod perspicias, quamcumque in partem, quam planissime ad me scribas; et meo nomine, ut scribis, literas, quibus putabis opus esse, ut des. Dat. v kal. novemb.

Erant ipsi) Integri. Locutio antiquis scriptoribus usitata. *Ego*, inquit in epistola ad Coelium, *quum Athenis decem ipsos dies fuissem*. MAN.

XXII.

Scr. partim Thessalonicae, partim Dyrrhachii VI kal. Dec. A. V. C. 695.

De Plancii liberalitate, de Lentuli officio, de Metello sibi placato 1; *quibus causis commotus se Dyrrhachium contulerit* 2.

CICERO ATTICO S.

Etsi diligenter ad me Quintus frater et Piso, quae essent acta, scripserunt; [1] tamen vellem, tua te occupatio non impedisset, quo minus, ut consuesti, ad me, quid ageretur et quid intelligeres, perscri-

Piso) C. Piso Frugi, Tulliolae vir. Ep. 2, lib. I. MAN.

(1) Sic Ern. Vulgo *scripserant*.

beres. Me adhuc Plancius liberalitate sua retinet, iam aliquoties conatum ire in Epirum. Spes homini est iniecta, non eadem, quae mihi, posse nos una decedere: quam rem sibi magno honori sperat fore. Sed iam, quum adventare milites dicuntur, [1] faciendum nobis erit, ut ab eo discedamus. Quod quum faciemus, ad te statim mittemus, ut scias, ubi simus. Lentulus suo in nos officio, quod et re et promissis et literis declarat, spem nobis nonnullam affert Pompeii voluntatis. Saepe enim tu ad me scripsisti, eum totum esse in illius potestate. De Metello, [2] scripsit ad me frater, quantum speraret, [3] perfectum esse per te. Mi Pomponi, pugna, ut tecum et cum meis mihi liceat vivere; et scribe ad me omnia. Premor quum luctu, et desiderio meorum omnium, tum eorum, qui mihi me cariores semper fuerunt. [4] Cura, ut valeas.

2. Ego, quod, per Thessaliam si irem in Epirum, perdiu nihil eram auditurus, et quod mei studiosos

Retinet) Thessalonicae. Man.

Decedere) Quaestor enim erat Plancius in Macedonia, praetore L. Appuleio. In oratione pro Plancio. Man.

Milites) Quos L. Piso proconsul, L. Appuleio praetori Macedoniae successurus, praemiserat. Ab iis autem ideo timebat, quod sibi Pisonem inimicissimum cognoverat, utpote cuius in consulatu a Clodio pulsus esset. Id.

(1) Recte hoc revocavit Ern. ex edd. Rom. Ald. Hervag. Vulgo *dicerentur*.

Lentulus) Consul designatus cum Metello Nepote. Fam. lib I. Man.

In illius potestate) Quia debebat Lentulo Pompeius. Vide ep. ad Lentulum, lib. I Fam. Id.

(2) Consule designato, Ciceronis inimico, sed hactenus placato ut restitutionem eius non impediret. Ern.

(3) Correxit Ern. *speraret*, quod Sch. et Cler. receperunt: vulgatum pendet, ni fallimur, a *perfectum esse*: ne scilicet Metellus restitutionem Ciceronis impediret; erat enim ei inimicus. Bentiv.

(4) Sic h. l. restituit Ern. Vulgo auctore Bosio, qui sic se in libris reperisse dixit, *quum luctu, tum desiderio meorum omnium*. Graevius post Victorium revocavit scripturam ed. Rom. *Premor quum luctu, tum desiderio rerum omnium, quae mihi me cariores s. f.*

habeo Dyrrhachinos, ad eos perrexi, quum illa superiora Thessalonicae scripsissem. Inde quum ad te me convertam, faciam ut scias. Tuque ad me velim omnia quam diligentissime, cuicuimodi sunt, scribas. Ego iam aut rem, aut ne spem quidem exspecto. Dat. VI kal. decemb. Dyrrhachii.

XXIII.

Data Dyrrhachii prid. kal. Dec. A. V. C. 695.

Nuntiat se tres ab Attico epistolas accepisse, unam d. VIII kal. Nov. datam 1; alteram die non adscripto, cui sic respondet, ut, quae in lege salutis suae causa a tribunis plebis promulgata desideret, exponat 2; tertiam pridie Id. Nov. datam, cuius occasione iterum suos Attico commendat 3.

CICERO ATTICO S.

A. d. V kal. decemb. tres epistolas a te accepi; unam datam a. d. VIII kal. novemb. in qua me hortaris, ut forti animo mensem ianuarium exspectem; eaque, quae ad spem putas pertinere, de Lentuli studio, de Metelli voluntate, de tota Pompeii ratione, perscribis.

2. In altera epistola, praeter consuetudinem tuam, diem non adscribis; sed satis significas tempus. Lege enim ab octo tribunis plebis promulgata, [1] te eas literas eo ipse die dedisse, id est, a. d. IV kal. nov.

Ianuar.) Cuius mensis die primo novi coss. magistratum inituri erant.

Voluntate) A Cicerone non amplius aliena. MAN.

Ab octo) Collegis Clodii: veteres enim tribunos plebis intelligit, ut ipse paulo post declarat. ID.

Promulgata) De reditu Ciceronis: quae tamen lata non est, duobus reliquis tribunis intercedentibus, P. Clodio et Aelio Ligure. ID.

(1) Vulgo additur *scribis*, quod, praeeunte Ernestio, ut superfluum delevi. — Quum paulo post *scribis* denuo recurrat, Bent. alterutrum inculcatum esse censet; retinuit tamen: sed inferius ex lib. Land. et edit. Lamb. reposuit *perscribis*. T.

et, quid putes utilitatis eam promulgationem attulisse, scribis. In quo si iam haec nostra salus cum hac lege desperata erit, velim pro tuo in me amore hanc inanem meam diligentiam, miserabilem potius, quam ineptam, putes: sin est aliquid spei, des operam, ut maiore diligentia posthac a novis magistratibus defendamur. Nam ea veterum tribunorum plebis rogatio tria capita habuit; unum de reditu meo, scriptum incaute: nihil enim restituitur, praeter civitatem et ordinem; quod mihi pro meo casu satis est: sed, quae cavenda fuerint, [1] et quo modo, te non fugit. Alterum caput est tralaticium de impunitate, si quid contra alias leges, eius legis ergo, factum sit. Tertium caput, mi Pomponi, quo consilio, et a quo sit inculcatum, vide. Scis enim Clodium sanxisse, ut vix, aut omnino non posset, nec per senatum, nec per populum infirmari sua lex. Sed vides nunquam esse observatas sanctiones earum legum, quae abrogarentur. Nam si id esset, nulla fere abrogari posset (neque enim ulla est, quae non ipsa se sepiat diffi-

Vtilitatis) Etiam si lex lata non sit, haec tamen octo tribunorum promulgatio hoc attulit utilitatis, quod mox a novis tribunis maiore studio in magistratu causa suscipietur: quippe quum intelligent, Clodianae potentiae nervos iam esse magna ex parte praecisos, quando de reditu Ciceronis promulgarint octo tribuni plebis, quorum nemo magistratus initio, promulgante Clodio legem in Ciceronem, ausus erat intercedere. Hoc utilitatis putabat Atticus eam promulgationem attulisse. MAN.

Cum hac) Quae desperata erat quum intercessissent duo tribuni plebis Clodius, et Aelius. ID.

Novis) Ita corrigendum esse viderunt Manut. Malaspina Ern. Vulgo *nostris*, nostram causam adiuvantibus

Ordinem) Senatorium; quem, qui legibus eiiciuntur, cum civitate simul amittunt. Sibi tamen ereptum lege Clodia non esse, in Oratione pro Domo probat. MAN.

(1) Scil. de domo reliquisque bonis restituendis.

Tralaticium de impunitate) Quaecunque lata unquam lex fuit, in ea hoc scriptum est, ut, si quid eius legis causa contra alias leges factum esset, id latori impune esset. Est autem *translatitium*, usitatum, aliunde translatum. MAN.

A quo sit) Ex octo tribunis plebis quis caput hoc inculcaverit. ID.

cultate abrogationis): sed, quum lex abrogatur, illud ipsum abrogatur, quo non eam abrogari oporteat. [1] Hoc quum revera [2] ita sit, quum semper ita habitum observatumque sit, octo nostri tribuni plebis caput posuerunt hoc: SI QVID IN HAC ROGATIONE SCRIPTVM EST, QVOD PER LEGES PLEBISVE SCITA [3] PROMVLGARE, ABROGARE, DEROGARE, OBROGARE S. F. SVA NON LICEAT, NON LICVERIT; QVODVE EI, QVI PROMVLGAVIT, ABROGAVIT, DEROGAVIT, OBROGAVIT, OB EAM REM POENAE, MVLTAEVE SIT E. H. L. N. R. Atque hoc in illis tribunis plebis non laedebat; lege enim collegae sui non tenebantur. Quo maior est suspicio malitiae alicuius; quum id, quod ad ipsos nihil pertinebat, erat autem contra me, scripserunt: ut novi tribuni plebis, si essent timidiores, multo magis sibi eo capite utendum putarent. Neque id a Clodio praetermissum est. Dixit enim in concione a. d. III non.

(1) Sic per coniecturam Malaspina, e libris Bosius correxit. Vulgo *quomodo eam abrogari oporteat.*

(2) *Re vera* delendum putabat Ernestius, cui et ipse nuper obsecutus sum. Videtur tamen sic defendi posse, ut, quod per ipsam naturam rei verum sit, opponatur ei quod semper observatum.

(3) Vulgo addebatur *HOC EST QVOD PER LEGEM CLODIAM*, in quo iam Brissonius glossatoris manum agnovit.

S. F.) Sine fraude, hoc est, sine damno. Quod sequitur, *E. H. L. N. R.* hoc est, *Eius hac lege nihil rogatur.* Vide Brissonium de Formulis.

Hoc in illis tribunis plebis) In veteribus tribunis plebis quod Clodius in sua lege posuerat, ut ei poena esset constituta, qui promulgasset, abrogasset, derogasset, eo collegae ipsius non tenebantur: siquidem tribuni plebis si quam quis ex collegio suo legem tulisset, ea lege soluti erant. Itaque, quum hoc tertium caput, de vitanda legis Clodiae sanctione, qua ipsi non tenebantur, sine causa posuerint; vereor, inquit, ex octo tribunis plebis ne quis malitiose fecerit, ut deinde novi tribuni plebis quum rogationem de me ferrent, multo magis eo capite sibi utendum putarent, quo usos viderent eos, qui tamen Clodia lege non tenerentur. Neque vero necessarium videbatur, quum lex abrogaretur, ab iis sanctionibus, quae in ea lege essent, cavere. Abrogata enim lege, sanctiones non observantur. MAN.

Collegae) Male edd. pr. et Victor. *collegii*, quod Graevius quoque retinuit. Verum est *collegae* h. e. Clodii, quod habent edd. Ald. Crat. Hervag. et revocavit Ern.

nov. hoc capite designatis tribunis plebis praescriptum esse, quid liceret. Tamen, in lege nulla esse eiusmodi caput, te non fallit. Quod si opus esset, omnes in abrogando uterentur. Vt Ninnium, aut ceteros fugerit, investiges, velim; et, quis attulerit; et, quare octo tribuni plebis, qui ad senatum de me referre non dubitarint, quod observandum [1] illud caput non putabant, iidem in abrogando tam cauti fuerint, ut id metuerent, soluti quum essent, quod ne iis quidem, qui lege tenentur, est curandum. Id caput sane nolim novos tribunos plebis ferre; sed perferant modo quidlibet; [2] uno capite, quo revocabor (modo res conficiatur), ero contentus. Iam dudum pudet tam multa scribere. Vereor enim, ne, re iam desperata, legas; ut haec mea diligentia miserabilis tibi, aliis irridenda videatur. Sed si est aliquid in spe, vide legem, quam T. Fadio scripsit Visellius: ea mihi perplacet. Nam Sextii nostri, quam tu tibi probari scribis, mihi non placet.

3. Tertia est epistola prid. id. nov. data: in qua

Eiusmodi caput) Nemo enim sibi cavendum putavit a sanctione legis, quam abrogaret. Neque opus est: nam si esset, omnes in abroganda lege eiusmodi capite sibi caverent. Man.

Investiges) Investiga, inquit, eius capitis addendi quis fuerit auctor, et quare octo tribuni plebis ad senatum de me referre non dubitarint. Si enim idcirco non dubitarunt, quod observandum illud caput non putabant, quo Clodius sanxerat, ne de me referri, neve dici liceret: iidem postea tam cauti esse voluerunt, ut caput illud, quod ad senatum referentes non observarant, in abroganda lege Clodia metuerent? Idem.

(1) Vulgo *tribuni plebis ad senatum de me ref. non dubitarint; sitne quod observandum etc.* In quo *sitne* auctore Ernestio delevi, et post *plebis* inserui pronomen *qui*. Sic omnia plana.

Soluti quum essent) Quia lege collegae sui non tenebantur. Man.

(2) Schütz. *quodlibet*. Praestat vulgatum.

T. Fadio) Quam T. Fadius tribunus plebis designatus anno sequenti de Cicerone ferret. De hoc in oratione post reditum in senatu, et lib. 1 ad Q. fratrem. Man.

Visellius) Iurisconsultus, Ciceronis consobrinus, de quo in Bruto. Idem.

exponis prudenter et diligenter, quae sint, quae rem distinere videantur; de Crasso, de Pompeio, de ceteris. Quare oro te, ut, si qua spes erit, posse studiis bonorum, auctoritate, multitudine comparata, rem confici, des operam, ut uno impetu perfungamur; in eam rem incumbas, ceterosque excites. Sin, ut ego perspicio, quum tua coniectura, tum etiam mea, spei nihil est; oro obtestorque te, ut Quintum fratrem ames, quem ego miserum misere perdidi; neve quid eum patiare gravius consulere de se, quam expediat sororis tuae filio. Meum Ciceronem, cui nihil misello relinquo praeter invidiam et ignominiam nominis mei, tuere, quoad poteris; Terentiam, unam omnium aerumnosissimam, sustentes tuis officiis. Ego in Epirum proficiscar, quum primorum dierum nuntios excepero. Tu ad me, velim, proximis literis, ut se initia dederint, perscribas. Dat. prid. kal. decemb.

Multitudine comparata) Vt ex omni fere Italia Romam convenirent ad diem rogationis ferendae. Id.

Perfungamur) Ita legendum esse coniecit Graev. e vestigiis cod. Helmst. in quo est *perfungatur*. Vulgo *perfringatur*, quod habet ed. Rom. et restituit Victor. Ed. Vrs. cum al. *perfringantur*, quae rem distinere videntur; — uno impetu omnia removeamus, quae nunc morantur nostra vota et desideria. Graev. Et sic etiam Bentiv.)

Primorum dierum) Post initum a tribunis plebis magistratum: quod iv id. Decembris fiebat. Man.

XXIV.

Scr. Dyrrhachii IV id. Dec. A. V. C. 695.

Scribit sibi non placere amicorum consensu provincias consulum designatorum ornatas esse, quod vereatur ne ea res novorum tribunorum plebis animos alienet.

CICERO ATTICO S.

Antea, quum ad me scripsissetis, vestro consensu consulum provincias ornatas esse; etsi verebar, quorsum id casurum esset, tamen sperabam, vos aliquid aliquando vidisse prudentius: posteaquam mihi et dictum est, et scriptum, vehementer consilium vestrum reprehendi, sum graviter commotus; quod illa ipsa spes exigua, quae erat, videtur esse sublata. Nam si tribuni plebis nobis succensent, quae potest spes esse? Ac videntur iure succensere, quum et expertes consilii fuerint, qui causam nostram susceperant, et nostra concessione omnem vim sui iuris ami-

Vestro consensu) Consensistis, ut senatus provincias decerneret consulibus designatis Lentulo, et Metello; quam rem novi tribuni plebis usque differri volebant, dum ipsi magistratum ingrederentur: non ut senatusconsultum impedirent; sed ut non impedientes, eo quasi beneficio consules ad nostram causam adiungerent. Man.

Ornatas) Verbum est saepe de provinciis usurpatum ab antiquis scriptoribus. Quod ita accipio, ut cum ipsis provinciis simul decernerentur eae res, quae provincias administrantibus necessariae putarentur, ut milites, pecunia, et huiusmodi. Sic *Ornare classem* in oratione pro Lege Manilia, pro instruere: ornatae provinciae lege curiata, quorum rectoribus imperium, exercitus, stipendium, legati dabantur. Sed lege curiata non omnes ibant in provincias, ideoque non omnes publico sumptu. Epist. 9, lib. 1 Fam. Id.

Ac videntur) Ernestius ex ed. Rom. recepit *at videntur.*

Expertes consilii) Hoc enim sine eorum consilio fecistis. Man.

Nostra concessione) Nisi enim concessum a nobis esset, ut a senatu consulares provinciae ornarentur, dilata res a veteribus tribunis plebis ad novos devenisset. Quae cum nostra concessione ante confecta sit, quam ingressi magistratum sui iuris

serint; praesertim quum ita dicant, se nostra causa voluisse suam potestatem esse de consulibus ornandis, non ut eos impedirent, sed ut ad nostram causam adiungerent. Nunc, si consules a nobis alieniores esse velint, posse id libere facere; sin velint, nostra causa, nihil posse se invitis. Nam quod scribis, ni ita vobis placuisset, illos hoc idem per populum assequuturos fuisse; invitis tribunis plebis fieri nullo modo potuit. Ita vereor, ne et studia tribunorum amiserimus, et, si studia maneant, vinclum illud adiungendorum consulum amissum sit. Accedit aliud non parvum incommodum, quod gravis illa opinio, ut quidem ad nos perferebatur, senatum nihil decernere ante, quam de nobis actum esset, amissa est; praesertim in ea causa,

vi, et potestate uti potuerint, iure nobis succensent. MAN.

Ornandis) Sic *ornare praetores*, Ep. 3, lib. 2 ad Q. fr. Sic *magistratus omnes*, Liv. lib. XLII; sic *decemviros*, Orat. 2 contra Rull. Intellige de provinciis consulum ornandis. Consules autem erant P. Lentulus, et Q. Metellus Nepos. CORR.

Adiungerent) Beneficio non impediendi. MAN.

Libere facere) Quia nihil amplius a nobis exspectent, quum iam sui voti compotes facti sint, provincias per senatum asseculi. ID.

Velint) Sic Ern. Vulgo *vellent*.

Nihil posse) Nihil enim ipsi per se consules possent, quum penes tribunos plebis sit intercedendi potestas. ID. — *Se invitis*) Ipsis tribunis plebis qui causam habent, cur nobis succenseant. ID.

Ni ita vobis) Hoc recte restituit Ern. ex ed. Iens. et Ascul. Vulgo *nobis*.

Nullo modo) Quia tribuni plebis quum lex de provinciis consularibus ad populum ferretur, intercedere potuissent. Quo metu consules ad conciliandos sibi tribunos omnia nostra causa fecissent, si de nobis prius in senatu, quam de provinciis, ageretur. Nunc video vestro consensu factum esse, prius ut ageretur de provinciis. Ita neque iam consules tenemus, quibus, nulla nunc necessitate obstrictis, liberum est quidquid volunt: et tribunos plebis, quum iure succensere possint, vereor ne amiserimus. ID.

Nihil decernere) Nam quacunque de re Coss. verbum facere coeperunt, aut referre ad senatum, cunctus ordo reclamat. Ostenditque nihil eos esse acturos, nisi prius de me referant. *Orat. in Pis. post red. in Senat. et pro Sext.* CORR.

Praesertim in ea causa) De ornandis provinciis. ID.

quae non modo necessaria non fuit, sed etiam inusitata ac nova. Neque enim unquam arbitror ornatas esse provincias designatorum: ut quum in hoc illa constantia, quae erat mea causa suscepta, imminuta sit, nihil iam possit non decerni. Iis, ad quos relatum est, amicis placuisse, non mirum. Erat enim difficile reperire, qui contra tanta commoda duorum consulum palam sententiam diceret. Fuit omnino difficile non obsequi, vel amicissimo homini, Lentulo, vel Metello, qui simultatem humanissime deponeret. Sed vereor, ne, hos quum tamen tenere potuerimus, tribunos plebis amiserimus. Haec res quemadmodum ceciderit, et tota res quo loco sit, velim ad me scribas, et ita, ut instituisti. Nam ista veritas, etiamsi iucunda non est, mihi tamen grata est. Dat. IV id. decemb.

Nihil iam possit non decerni) Iam nihil erit, quod nostrae causae non anteponatur. MAN.

Ad quos relatum est) Quos hac de re consultos a nobis esse scribis. ID.

Simultatem humanissime deponeret) In tribunatu susceptam, ep. 2, lib. 5 Fam. Deposuit autem eam in templo Iovis, permotus quum senatus auctoritate, tum P. Servilii gravitate dicendi. *Orat. de Provinc. Cons. in Pis. et post red. in Senat.* CORR.

Ne hos tamen) Legendum, *ne hos quum tenere potuerimus*, etc. MVR. — Vulgo, *ne hos tamen*, et ita Schütz. Nostra Ernestium auctorem habet, quem sequimur cum Bentivoglio. *Hos tenere* pertinet potissimum ad Metellum. *T.*

XXV.

Scr. Dyrrhachii mense Decembri A. V. C. 695.

Attici discessum ab urbe sic interpretatur, sibi in calamitate tabescendum esse.

CICERO ATTICO S.

Post tuum a me discessum literae mihi Roma allatae sunt; ex quibus perspicio, nobis in hac calamitate tabescendum esse: neque enim (sed bonam in partem

accipies), si ulla spes salutis nostrae subesset, tu, pro tuo amore in me, hoc tempore discessisses. Sed ne ingrati, aut ne omnia velle nobiscum una interire videamur, hoc omitto: illud abs te peto, des operam, id quod mihi affirmasti, ut te ante kal. ian. ubicumque erimus, sistas.

Spes salutis) *Saluti* edd. pr. et Mss. *Salutis* dederant Victor. Hervag. post P. Manut. idque revocavit Ern.

XXVI.

Scr. Dyrrhachii mense Dec. A. V. C. 695.

Scribit se legum lationem de se revocando exspectaturum, et, si obtrectatum fuerit, senatus auctoritate rediturum.

CICERO ATTICO S.

Literae mihi a Quinto fratre cum senatusconsulto, quod de me est factum, allatae sunt. Mihi in animo est, legum lationem exspectare, et si obtrectabitur, utar auctoritate senatus, et potius vita, quam patria, carebo. Tu, quaeso, festina ad nos venire.

De me) In patriam revocando. Man.

Legum) In eo enim senatusconsulto scriptum erat, non solum ut lex de Cicerone, sed ut aliae item leges aliis de rebus eodem tempore ferrentur. Id.

Si obtrectabitur) Si quis tribunus plebis legum lationem impediet. Id.

Auctoritate senatus) In patriam redibo; etiam si mihi ob eam rem dimicatio cum inimicis impendeat. Legis tamen lationem exspectavit: rediit enim non ante pridie nonas Sext. Idem. *Uti auctoritate senatus* dicebantur, qui rem suscipiebant senatui probatam et placitam; etsi de ea, ob intercessionem tribunorum et alia impedimenta, senatusconsultum solemne fieri, et legitimum non potuisset: contempto periculo, quod propterea metuendum esset. Livius, IV, 57; ubi videndus Sigonius. I. F. Gr.

XXVII.

Scr. Dyrrhachii exeunte Decembri A. V. C. 695.

Iterum de salute sua prorsus desperat.

CICERO ATTICO S.

Ex tuis literis, et ex re ipsa nos funditus perisse video. Te oro, ut, quibus in rebus mei tui indigebunt, nostris miseriis ne desis. Ego te, ut scribis, cito videbo.

M. T. CICERONIS
EPISTOLARVM
AD ATTICVM
LIBER QVARTVS

ARGVMENTVM

Hoc libro quatuor annorum epistolae continentur. Tres primae P. Lentulo Spinthere, Q. Metello Nepote: quinque consequentes, Cn. Lentulo Marcellino, L. Philippo: post has, totidem Cn. Pompeio Magno II, M. Crasso: reliquae usque ad finem, Ap. Claudio Pulchro, L. Domitio Ahenobarbo Coss. scriptae sunt. Necesse est autem aut eas una fuisse, aut non plures ab eo, qui epistolas congessit, inventas. Primo igitur, reditum Ciceronis continent: qui fuit prid. Non. Septembris, duodevigesimo mense post eius fugam: quomodo area domus illius, pontificum sententiis liberata fuerit: domus ac villa publica pecunia restitutae: et quum in reditu eius summa annonae caritas esset, S. C. in sententiam illius factum est, quo Cn. Pompeio rei frumentariae per quinquennium cura dabatur; cum eodem imperio, quod is bello Piratico habuisset: item, ut T. Annius Milo saepe cum Clodio, aedilitatis candidato, manu armisque dimicaverit, ne eius comitia haberentur. Haec in tribus primis epistolis. In proximis, quae Cn. Lentulo Marcellino et L. Philippo Coss. scriptae sunt, nihil est historia dignum, nisi de Domitii repulsa in petitione Consulatus: qui etiam foro per vim pulsus sit: servo illius, qui lucernam praeferebat, interfecto: creati vero sunt ex interregno et per vim, Cn. Pompeius II, M. Crassus II, quorum anno scriptae literae reditum Ptolemaei in regnum strictim attingunt: turpemque Crassi in provinciam Syriam profectionem, dirarum obnuntiatione neglecta. Porro autem literae quarti anni Ap. Claudio videlicet, et L. Domitio

Coss. candidatorum ambitum et contentionem habent, quae tanta fuit, ut M. Messala et Cn. Domitius ex interregno, septimo huius anni mense consules declarati vix denique fuerint: idque Q. Pompeio Rufo Tribuno pl. qui intercessionibus comitia tollebat, in carcerem coniecto ex S. C. ceterisque, si quis impedire conaretur, deterritis. Continent etiam A. Gabinii reditum, nocturnumque in urbem ingressum, omnium hominum odium adversus illum: accusationem de maiestate, quod contra senatus populique iudicium, Ptolemaeum in regnum reduxisset: et quaedam alia, sed pleraque privata, atque domestica. Inter proxime superioris libri epistolas, atque huius, menses octo fluxerunt: nimirum ex Calendis Ian. ad Nonas Sept.

I.

Scr. Romae circa id. Sept. A. V. C. 696.

Attico narrat qualis reditus suus fuerit 1; et quid postea in senatu et in concione actum, et quo in statu res suae sint 2.

CICERO ATTICO S.

Quum primum Romam veni, fuitque, cui recte ad te literas darem, nihil prius faciendum mihi putavi, quam ut tibi absenti de reditu nostro gratularer. Cognoram enim (ut vere scribam) te in consiliis mihi dandis nec fortiorem, nec prudentiorem, quam me ipsum, nec etiam, pro praeterita mea in te observantia, nimium in custodia salutis meae diligentem; eundemque te, qui primis temporibus erroris nostri, aut potius furoris particeps, et falsi timoris socius

Eundemque te) Qui non satis diligens in meae salutis custodia fuisses, primisque temporibus, potius ut in exsilium abirem, quam civilem seditionem excitarem, cohortatus esses, quod id mihi duceres praestare eodem scilicet, quo ego, errore inductus, idem tamen postea nostrum discidium acerbissime ferens, ad reditum mihi omnia tua studia contulisti. Man.

Timoris) Victor. Manut. Lambin. *rumoris*. Scilicet, brevi me rediturum: qui per sexdecim menses exsilium pertuli.

fuisses, acerbissime discidium nostrum tulisse, plurimumque operae, studii, diligentiae, laboris ad conficiendum reditum meum contulisse. Itaque hoc tibi vere affirmo, in maxima laetitia, et exoptatissima gratulatione, unum ad cumulandum gaudium conspectum, aut potius complexum mihi tuum defuisse; quem semel nactus nunquam dimisero: ac, nisi etiam praetermissos fructus tuae suavitatis [1] omnes exegero, profecto hac restitutione fortunae me ipse non satis dignum iudicabo. Nos adhuc in nostro statu, quod difficillime recuperari posse arbitrati sumus, splendorem nostrum illum forensem, et in senatu auctoritatem, et apud viros bonos gratiam, magis, quam optaramus, consequuti sumus. In re autem familiari, quae quemadmodum fracta, dissipata, direpta sit, non ignoras, valde laboramus, tuarumque non tam facultatum, quas ego nostras esse iudico, quam consiliorum ad colligendas et constituendas reliquias nostras indigemus. Nunc, etsi omnia aut scripta esse a tuis arbitror, aut etiam nuntiis ac rumore perlata; tamen ea scribam brevi, quae te puto potissimum ex meis literis velle cognoscere. Pridie nonas sext. Dyrrhachio sum profectus, ipso illo die, quo lex est lata de nobis. Brundisium veni nonis sext. Ibi mihi Tulliola mea fuit praesto, natali suo ipso die, qui casu idem erat et Brundisinae coloniae, et

(1) Vulgo additur *praeteriti temporis*; quod recte Ern. glossatori tribuit, quia idem est in *praetermissos*.

Magis, quam optaramus) Neque enim optandum putabamus, quod sperandum non videretur. MAN.

Ipso illo) Ernestius praeferebat *illo ipso*, quod est in Mss. Faërni. Vulgatum tamen defendit Goërenz. ad Cic. de Fin. II, 26.

Brundisinae) Dies erat idem, quo et Brundisium deducta colonia fuerat, et Salutis aedes in Quirinali colle dedicata. Quam ideo vocat Attici vicinam, quod in eodem colle et Salutis templum erat, et Atticus habitabat. Patet ex libello P. Victoris de regionibus urbis Romae, et ex Nepote in Attici vita. MAN.

tuae vicinae Salutis. Quae res animadversa a multitudine, summa Brundisinorum gratulatione celebrata est. Ante diem VI id. sext. cognovi, quum Brundisii essem, literis Quinti fratris, mirifico studio omnium aetatum atque ordinum, incredibili concursu Italiae legem comitiis centuriatis esse perlatam. Inde a Brundisinis honestissimis ornatus, iter ita feci, ut undique ad me cum gratulatione legati convenerint; ad urbem ita veni, ut nemo ullius ordinis homo nomenclatori notus fuerit, qui mihi obviam non venerit, praeter eos inimicos, quibus id ipsum non liceret aut dissimulare, aut negare. Quum venissem ad portam Capenam, gradus templorum ab infima plebe completi erant: a qua plausu maximo quum esset mihi gratulatio significata; similis et frequentia et plausus me usque ad Capitolium celebravit; in foroque, et in ipso Capitolio miranda multitudo fuit.

2. Postridie in senatu, qui fuit dies non. septemb. senatui gratias egimus. Eo biduo quum esset annonae summa caritas, et homines ad theatrum primo, deinde ad senatum concurrissent, impulsu Clodii, mea opera frumenti inopiam esse clamarent; quum per eos dies senatus de annona haberetur, et ad eius procurationem sermone non solum plebis, verum

Comitiis centuriatis) Comitia centuriata erant, quum populus non fuisset in tribus convocatus, sed censu, ordinibus, aetatibus descriptus, suffragium, nec nisi singulis de rebus, ferebat: ideo centuriatis comitiis consules creabantur, et Cicero ab exsilio revocatus. MAN.

Brundisinis) Gulielm. addendum putabat *SCtis*.

Id ipsum) Hoc videlicet, mihi eos esse inimicos. MAN.

Ad theatrum) Paediani verba sunt in Miloniana: *L. Caecilius Rufus praetor fuit Lentulo Spinthere, Q. Metello Nepote Coss. quo anno Cicero restitutus est. Is quum faceret ludos Apollinares, ita infima coacta multitudo annonae caritate tumultuata est, ut omnes, qui in theatro spectandi gratia consederant, pellerentur.* ID.

etiam bonorum Pompeius vocaretur, idque ipse cuperet; multitudoque a me nominatim, ut id decernerem, postularet: feci, et accurate sententiam dixi; quum abessent consulares, quod tuto se negarent posse sententiam dicere, praeter Messalam et Afranium. Factum est senatusconsultum in meam sententiam, ut cum Pompeio ageretur, ut eam rem susciperet, lexque ferretur: quo senatusconsulto recitato quum continuo populus,[1] more hoc insulso et novo, plausum, meo nomine recitando, dedisset; habui concionem: omnes magistratus praesentes, praeter unum praetorem, et duos tribunos plebis, dederunt. Postridie senatus frequens, et omnes consulares nihil Pompeio postulanti negarunt. Ille legatos quindecim quum postularet, me principem nominavit; et ad omnia me alterum se fore dixit. Legem consules conscripserunt, qua Pompeio per quinquennium omnis potestas rei frumentariae toto orbe terrarum daretur: alteram Messius, qui omnis pecu-

(1) Sic Oliv. Schütz. et Bentiv. Vict. omisit *quum*. Hervag. *quum populus*. Graev. et Ern. *quum continuo*, pro quo libri nonnulli habent *concio*. T.

Meo nomine recitando) Quum meum nomen recitaretur. Post senatusconsultum, eius nomen recitabatur, cuius in sententiam factum esset. Man.

Habui concionem) Videtur esse oratio, quae exstat, post reditum ad Quirites. Quod si ita est, praepostere factum ab iis, qui eam ante orationem in senatu habitam collocarunt: quum pateat ex hac epistola, post fuisse collocandam. Id. — Non illam orationem, quae exstat post reditum ad Quirites, sed diversam. Haec enim habita est de caritate frumenti: in illa de ea re tenuis est mentio, et ea, quae ostendat potius vilitatem fuisse: et verisimile videtur, Ciceronem, si minus antequam senatui gratias ageret, certe non post aliquot dies illam habuisse, sed statim quum senatui gratias egisset: ut alias coniecturas mittam. Corr.

Dederunt) Concionem. Nam concionari privato non licebat, nisi magistratus curulis, aut tribunus plebis concionem daret. Praetorem autem, qui concionem non dedit, intellige Ap. Clodium, P. Clodii fratrem: tribunos plebis Sex. Atilium Serranum, et Numerium Quintium, de quibus in oratione pro Sextio, et Paedianus in Pisonem. Man.

Consules) P. Lentulus, et Q. Metellus Nep.

Messius) Tribunus plebis, de quo post redit. in senatu, cap. 8.

niae dat potestatem; et adiungit classem et exercitum, et maius imperium in provinciis, quam sit eorum, qui eas obtineant. Illa nostra lex consularis nunc modesta videtur, haec Messii non ferenda. Pompeius illam velle se dicit, familiares hanc. Consulares, duce Favonio, fremunt; nos tacemus, et eo magis, quod de domo nostra nihil adhuc pontifices responderunt. Qui si sustulerint religionem, aream praeclaram habebimus; superficiem consules ex senatusconsulto aestimabunt: sin aliter, demolientur, suo nomine locabunt, rem totam aestimabunt. [1] Ita sunt res nostrae: ut in secundis, fluxae; ut in adversis, bonae. In re familiari valde sumus, ut scis, perturbati. Praeterea sunt quaedam domestica, quae literis non committo. Quintum fratrem, insigni pietate, virtute, fide

Illa nostra) Conscripta ex senatusconsulto in nostram sententiam facto. Corr.

Illam velle se dicit) Vt modestus videatur, sed dicit tantum, et per familiares alteram quaerit, ut ep. 1, lib. 1 Fam. atque id ipsum more suo, ep. 9 h. l. Id.

Favonio) Qui tamen consularis non erat. Sed summa libertate utens, acerrime, quae minus probaret, oppugnabat. Man.

Responderunt) Sic Gr. Ern. e Mss. Faërn. et Helmst. Olim *responderant*.

Si sustulerint religionem) Si decreverint, quam partem areae Clodius Libertati dedicavit, eam partem, sublata religione, restitui mihi posse; aream, in qua exaedificemus, amplissimam habebimus. Consules autem vel aestimabunt, quod super solum antea aedificatum, dirutum a Clodio est; vel, si id minus, quod nunc est, demolientur, ipsi curam suscipient exstruendae mihi domus, qualis antea fuerat. Man.

Rem totam) Non separatim domum: sed quaecumque amisimus, omnia simul una aestimatione complectentur. Singula tamen per se aestimata, proxima insequens epistola ostendit. Id.

(1) Tunstallus pag. 77, verba *demolientur — aestimabunt* spuria iudicat et *sin aliter* κατ' ἀποσιώπησιν accipit, *actum est de nobis*. Sane non placent ista. Primum ea sine Pontificum decreto facere consules non poterant et pàrtim sunt in superiori. Ern. Mihi videtur locus omissis aliquot verbis depravatus esse. Certe ex iis, quae sequenti epistola narrantur, Cicero sic fere scripsisse videtur: *Clodii porticum demolientur, Catuli restituendam curabunt, rem totam aestimabunt. Rem totam*, scil. aream et superficiem.

Quaedam domestica) De uxore accipiendum. Nam et in epistola sequenti, *Amamur*, inquit, *a fratre et*

praeditum, sic amo, ut debeo. Te exspecto; et oro, ut matures venire; eoque animo venias, ut me tuo consilio egere non sinas. Alterius vitae quoddam initium ordimur. Iam quidam, qui nos absentes defenderunt, incipiunt praesentibus occulte irasci, aperte invidere. Vehementer te requirimus.

a filia. Vxorem non nominat: quasi quiddam esset, cur ab ea se non aeque, atque a fratre, et filia, intelligeret amari. Man.

II.

Scr. Romae mense Octobri A. V. C. 696.

Literarum raritatem excusat 1; contentionem de domo sibi restituenda, quam Clodius incenderat, exponit 2; de suis forensium rerum consiliis 3; ac de statu domestico Atticum certiorem facit 4.

CICERO ATTICO S.

Si forte rarius tibi a me, quam a ceteris, literae redduntur; peto a te, ut id non modo negligentiae meae, sed ne occupationi quidem tribuas: quae etsi summa est, tamen nulla esse potest tanta, ut interrumpat iter amoris nostri et officii mei. Nam ut veni Romam, iterum nunc sum certior factus, esse, cui darem literas. Itaque has alteras dedi. Prioribus tibi declaravi, adventus noster qualis fuisset, et quis esset status, atque omnes res nostrae quemadmodum essent, ut in secundis, fluxae, ut in adversis, bonae.

2. Post illas datas literas, sequuta est summa contentio de domo. Diximus apud pontifices prid. kal. octobres. Acta res est accurate a nobis; et si unquam

Non modo negligentiae) Victorius alteram negationem addidit hoc exemplo, *non modo non negligentiae meae.*

in dicendo fuimus aliquid, aut etiam, si unquam alias fuimus, tum profecto dolor et magnitudo vim quandam nobis dicendi dedit. Itaque oratio iuventuti nostrae deberi non potest:[1] quam tibi, etiamsi non desideras, tamen mittam cito. Quum pontifices decressent ita, SI NEQVE POPVLI IVSSV, NEQVE PLEBIS SCITV, IS QVI SE DEDICASSE DICERET, NOMINATIM EI REI PRAEFECTVS ESSET, NEQVE POPVLI IVSSV, AVT PLEBIS SCITV ID FACERE IVSSVS ESSET: VIDERI, POSSE SINE RELIGIONE EAM PARTEM AREAE MI RESTITVI; mihi facta statim est gratulatio. Nemo enim dubitabat, quin domus nobis esset adiudicata. Tum subito ille in concionem ascendit, quam Appius ei dedit. Nuntiat iam populo, pontifices secundum se decrevisse; me autem vi conari in possessionem venire. Hortatur, ut se et Appium sequantur, et suam Libertatem ut defendant. Hic quum etiam illi infimi partim admirarentur, partim irriderent hominis amentiam: ego statueram illuc non accedere, nisi quum consules ex senatusconsulto porticum Catuli restituendam locassent. Kalend. octobr. habetur senatus frequens. Adhibentur omnes pon-

(1) Edenda est, quia flagitari a iuventute video. Id. — Non debere dicitur ille, qui praestitit, quod debuit. Igitur *deberi non potest*, significat, orationem omnino esse tradendam iuventuti. Bent.

Eam partem areae) Vt ea pars intelligatur, in qua Clodius Libertatis atrium aedificasset. Neque enim totam domum, sed eam partem solum, quae cum Catuli porticu iuncta erat, dedicaverat; reliquam everterat. Id.

Ille) P. Clodius.

Appius) Illius frater, Praetor.

Suam Libertatem) Atrium Libertatis, a se extructum, dirui ne patiantur. Man.

Illuc) Ad aream.

Porticum Catuli) Quam in domo M. Fulvii Flacci eversa de Cimbricis manubiis a Q. Lutatio Catulo factam, P. Clodius cum Ciceronis domo everterat. *Pro Domo sua. Valerius* VI, 3. Idem.

Qui erant senatores) Iis enim, qui senatores non erant, ingredi senatum non licebat. Et Pontificum collegium apparet non fuisse totum ordinis senatorii: quum pontificiam dignitatem, etiam qui senator non esset, consequi posset: ut in oratione *de Harusp. resp.* Id.

tifices, qui erant senatores: a quibus Marcellinus, qui erat cupidissimus mei, sententiam primus rogatus, quaesivit, quid essent in decernendo sequuti. Tum M. Lucullus de omnium collegarum sententia respondit, religionis iudices pontifices fuisse, legis senatum: se et collegas suos de religione statuisse, in senatu de lege statuturos. Quisque horum, loco sententiam rogatus, multa secundum causam nostram disputavit. Quum ad Clodium ventum est, cupiit diem consumere; neque ei finis est factus: sed tamen, quum horas tres fere dixisset, odio et strepitu senatus coactus est aliquando perorare. Quum fieret senatusconsultum in sententiam Marcellini; omnibus praeter unum assentientibus, Serranus intercessit. De intercessione statim ambo consules referre coeperunt. Quum sententiae gravissimae dicerentur; senatui placere, mihi domum restitui, porticum Catuli locari, auctoritatem ordinis ab omnibus magistratibus defendi; si quae vis esset facta, senatum existimaturum, eius opera

Marcellinus) Cn. Cornelius Lentulus Marcellinus, ordinis patricii, consul designatus cum L. Marcio Philippo, qui Caesaris Augusti vitricus fuit. Id.

Quaesivit, quid essent) Pulchra dicendi ratio, planeque saeculi illius aurei finem significans: *Quaesivit*, inquit, *quid essent in decernendo secuti*: hoc est, qui sensus, quod consilium, quae cogitatio fuerit illorum, quum dixerunt, Videri sine religione partem areae posse restitui. Videri enim poterant nonnullis, iudicasse restitui oportere. Itaque Lucullus ad ea: Pontifices de religione, quod sui fuit officii statuisse: nempe aream, omni religione liberam esse: de lege Clodii constituere, ad senatum pertinere. Malasp.

Lucullus) M. Licinius Lucullus pontifex, consularis, et triumphalis. Man.

Loco) Pro *loco suo*; cf. Goëreuz. ad Cic. de Fin. IV, 1.

Diem consumere) Ne senatusconsultum fieret. Licebat enim senatori, et quamdiu vellet, et qua de re vellet, dicere, Gellius lib. IV, c. 10. Man.

Praeter) Praeter ipsum Clodium. Idem.

Serranus) Sex. Atilius Serranus, tribunus plebis. Id.

Referre) Esset intercessio a republica, necne. Quum enim non esse statuitur, agit senatus cum eo, qui intercessit, ut tollatur intercessio. Id.

Si quae vis) Quo minus posset Ciceronis domus Catulique porticus restitui. Id.

factum esse, qui senatusconsulto intercessisset: Serranus pertimuit; et Cornicinus ad suam veterem fabulam rediit; abiecta toga, se ad generi pedes abiecit. Ille noctem sibi postulavit: non concedebant. Reminiscebantur enim kal. ianuar. Vix tamen de mea voluntate concessum est. Postridie senatusconsultum factum est id, quod ad te misi. Deinde consules porticum Catuli restituendam locarunt: illam porticum [1] redemptores statim sunt demoliti libentissimis omnibus. Nobis superficiem aedium consules de consilii sententia aestimarunt HS vicies; cetera valde illiberaliter: Tusculanam villam quingentis millibus; Formianum HS dugentis quinquaginta millibus. Quae aestimatio non modo vehementer ab optimo quoque, sed etiam a plebe reprehenditur. Dices, quid igitur causae fuit? Dicunt illi quidem, pudorem meum; quod neque negarim, neque vehementius postularim. Sed non est id. Nam hoc quidem etiam profuisset. Verum iidem, mi T. Pomponi, iidem inquam illi, quos ne tu quidem ignoras, qui mihi pinnas inciderant, nolunt easdem renasci. [2] Sed, ut spero, iam re-

Cornicinus etc.) Cn. Oppium significat. Nam Cornicen Oppiorum cognomen fuit: ut apud Livium lib. III. *Ad veterem* autem *fabulam* ideo dicit, quod etiam antea idem Oppius hunc ipsum generum suum, Kalendis Ianuariis quo die P. Lentulus cos. retulit de restitutione Ciceronis, intercedentem suppliciter rogarat, ut desisteret: quod tamen non impetravit: idque omnino causae fuit, serius ut Cicero restitueretur. In oratione *post reditum ad Quirites*, et *pro Sextio*. Id.

Kal. Ian.) Quo die, Lentulo referente, Serranus idem intercesserat: et tanquam soceri precibus commotus, quum ad deliberandum tum quoque noctem postulasset, postea tamen intercessionem non omisit. Id.

Illam porticum) Quae illa sit, nescio. Libertas non habebat porticum, sed legendum puto pro *porticum*, *πόρνην*, vel *πορνίδιον*. Quam enim pro statua Libertatis Deae ibi posuerat Clodius, ea fuerat imago Tanagreae meretricis. *Pro Domo*, cap. 43. I. F. Gr.

(1) Scil. porticum s. atrium Libertatis a Clodio aedificatum.

(2) Pertinet ad Pompeium et Hortensium, etc. *B.*

nascuntur. Tu modo ad nos veni: quod vereor, ne tardius interventu Varronis tui nostrique facias.

3. Quoniam acta quae sint, habes, de reliqua nostra cogitatione cognosce. Ego me a Pompeio legari ita sum passus, ut nulla re impedirer, quin, si vellem, mihi esset integrum, aut si comitia censorum proximi consules haberent, petere, [1] aut votivam legationem sumere [2] prope omnium fanorum, lucorum. [3] Sic enim nostrae rationes postulabant. Sed volui meam potestatem esse vel petendi, vel ineunte aestate exeundi: [4] et, interea me esse in oculis civium de me optime meritorum, non alienum putavi.

4. Ac forensium quidem rerum haec nostra consilia sunt: domesticarum autem valde impedita. Domus aedificatur. Scis, quo sumptu, qua molestia reficiatur Formianum; quod ego nec relinquere possum, nec videre. Tusculanum proscripsi: suburbano non facile careo. Amicorum benignitas exhausta est in ea re, quae nihil habuit praeter dedecus; (quod sensisti

Petere) Ego, inquit, in quindecim legatis, quos Pompeius postulavit rei frumentariae causa, me legari sum passus, ut mihi sit integrum aut petere censuram, si Marcellinus et Philippus coss. designati in proximum annum comitia censorum habebunt, aut suscipere votivam legationem et liberam voti solvendi causa ad omnia fana et lucos. Popma.

(1) Vulgo additur *posse*, quod iam ab Ern. uncis inclusum delevi.

Votivam legationem) Genus liberae legationis. Vide legem Iuliam *de legationibus liberis*, in legum indice.

(2) Sic Manut. Lamb. recte. Vulgo *sumpsisse*.

(3) Verba *prope omnium fanorum lucorum*, Ernestius suspicatur a glossatore profecta, *votivam legationem* explicare volente.

(4) *Petendi* censuram, *exeundi* ad legationem. Max.

Proscripsi) Hoc non reficio, ut Formianum, sed venditurus proscripsi. Proscribit enim domum, aut fundum, aut quidvis huiusmodi, qui divulgato scripto se esse venditurum significat. Hinc proscripti, quorum nomina in tabula palam constituta legebantur, ut ad caedem quaererentur, praemio percussori promisso. Max.

In ea re) In exsilio meo, quum me sua pecunia sustentarunt. Itaque nunc ab iisdem mutuari non licet. Id.

tu absens praesensque [1]) quorum studiis ego et copiis, si esset per meos defensores [2] licitum, facile essem omnia consequutus. Quo in genere nunc vehementer laboratur. Cetera, quae me sollicitant, μυστικώτερα sunt. Amamur a fratre, et a filia. Te exspectamus.

(1) Sic Cler. et Bentiv. ex emend. Malaspinae. Vulgatum *praesentes* deleverunt Ern. et Schütz. Et iste quidem verba parenthesi inclusa e glossa fluxisse putat. *T.*

Copiis) Alibi *copiae* pro divitiis, aut pro exercitu: hic totum intelligitur, quantumcunque possumus sive auctoritate, sive gratia. MAN.

(2) *Defensores* intelligit potentiores quosdam viros ut Pompeium, quorum opera revocatus erat. Hos carpit, quod ut antea dixit, villas valde illiberaliter aestimaverunt.

Laboratur) Quod in proxima epistola dixit, *In re familiari valde sumus perturbati*. Et in hac ipsa, *Domesticarum rerum consilia valde impedita*. Vt eandem sententiam varie ter exprimat. MAN.

Μυστικώτερα) Secretiora.

A fratre, et a filia) Non igitur ab uxore, ut ep. sup. et hic videtur significare. CORR.

III.

Scr. Romae d. VIII kal. Decembr. A. V. C. 696.

Narrat furiosas ac turbulentas Clodii actiones, et quomodo ei a Milone aliisque repugnatum sit 1; deinde breviter de statu suo domestico refert 2.

CICERO ATTICO S.

Avere te certo scio, quum scire, quid hic agatur, tum mea a me scire; non quo certiora sint ea, quae in oculis omnium geruntur, si a me scribantur, quam quum ab aliis aut scribuntur tibi, aut nuntiantur; verum ut perspicias ex meis literis, quo animo ea feram, quae geruntur; et qui sit hoc tempore aut mentis meae sensus, aut omnino vitae status. Armatis hominibus ante diem tertium non. nov.

expulsi sunt fabri de area nostra, disturbata porticus Catuli, quae ex senatusconsulto consulum locatione reficiebatur, et ad tectum paene pervenerat. Quinti fratris domus primo fracta coniectu lapidum ex area nostra, deinde inflammata iussu Clodii, inspectante urbe, coniectis ignibus, magna querela et gemitu, non dicam bonorum, qui, nescio, an nulli sint, sed plane hominum omnium. Ille vehemens ruere; post hunc furorem nihil nisi caedem inimicorum cogitare; vicatim ambire; servis aperte spem libertatis ostendere. Etenim antea, quum iudicium nolebat, habebat ille quidem difficilem manifestamque [1] causam, sed tamen causam: poterat infitiari; poterat in alios derivare; poterat etiam aliquid iure factum defendere. Post has ruinas, incendia, rapinas, desertus a suis, vix iam Decimum designatorem, vix Gellium

Expulsi) A Clodianis.

Domus) Quae erat iuncta cum domo Ciceronis et muro tantum discreta. Ideo Clodiani facile poterant lapides ex area Marci coniicere in domum Quinti. Ep. 4, lib. II. Popma.

Vehemens) Lego *demens*. Mur.

Nolebat) Quum lex de reditu Ciceronis lata fuisset, ipseque P. Clodius studium populi erga illum vidisset: ut comitia impediret, cum gladiatoribus, quos C. frater in ludos funebres comparaverat, impressionem fecit; multosque tum vulneribus, tum caede multavit. Huius rei causa, de vi postulatus a Milone, ne iudicium fieret, omni ope contendebat, ut comitia aedilitia, quorum ipse candidatus erat, ante haberentur, sperans, se, si aedilis fieret, ut factus fuit, iudicium evasurum. Etsi enim nomen ipsius delatum fuerat, iudices tamen sortiti nondum erant. Et Metellus consul, qui Clodio studebat, praetori inhibuerat, ne quod ante sortitionem illam iudicium faceret, comitiaque haberi volebat: quae Milo, quo iudicium fieret, obnuntiationibus eximebat. Idque est, quod hac epistola scribitur. Historia est apud Dionem lib. XXXIX. Malasp.

(1) I. e. ita manifestam ut vix defendi posset.

Sed tamen causam) Erat tamen aliquis quasi angulus excusationis, quo confugeret, quum posset inficiari a se factum, posset in alios culpam reiicere, etc. Man.

Decimum) Decimus et Gellius asseclae Clodii, homines turpes et infames: de illo meminit *Pro domo*; de hoc *Pro Sextio*, *In Vatinium*, etc. Popma.

Designatorem) Curatoris nomen: unde Horatius, lib. I, epist. 2: *Designatorem decorat lictoribus atris.*

retinet; servorum consiliis utitur; videt, si omnes, quos vult, palam occiderit, nihilo suam causam difficiliorem, quam adhuc sit, in iudicio futuram. Itaque ante diem tertium id. novemb. quum sacra via descenderem, insequutus est me cum suis. Clamor, lapides, fustes, gladii, haec improvisa omnia. Discessimus in vestibulum Tettii Damionis. Qui erant mecum, facile operas aditu prohibuerunt. Ipse occidi potuit. Sed ego diaeta curari incipio; chirurgiae taedet. Ille omnium vocibus quum se non ad iudicium, sed ad supplicium praesens trudi videret, omnes Catilinas, Acidinos postea reddidit. Nam Milonis domum, eam, quae in Germalo, [1] prid. id. novemb. expugnare et incendere ita conatus est, ut palam hora v cum scutis homines, eductis gladiis, alios cum accensis facibus adduxerit. Ipse domum P. Sullae pro castris sibi ad eam impugnationem sumpserat. Tum ex Anniana Milonis domo Q. Flaccus eduxit viros acres; occidit homines ex omni latrocinio Clodiano notissimos; ipsum cupivit, sed ille se in interiora aedium. [2] Sulla

Tettii Damionis) Quis fuerit, nesciunt interpretes; et nescire nobis liceat.

Diaeta) Ab aegrotantibus sumpta translatio. Sensus est: institui me tueri contra meos inimicos moderatione quadam, qua utens, spero fore, ut huic malo dies quotidie magis medeatur, sicuti solet diaeta non recte se habentibus. Ferro ut res agatur, minime volo. MAN.

Acidinos) L. Catilina, et C. Manlius Acidinus, adversus patriam arma tulerunt. *Sallustius et Cicero.* Acidinus autem, Manliorum cognomen fuisse, cognoscitur ex lib. II de Orat. Velleio, et Fastis. ID. —Sed in Catilinariis plerique non *Manlium*, sed *Mallium* legunt. Itaque *Acidinos* hic alii dictum putant de Manlio illo, qui, quum regnum appeteret, de Saxo Tarpeio fuit praecipitatus.

(1) Sic legitur ex verissima correctione Turnebi. Nam is mons in urbe, ubi Milo domum habebat, in qua non habitabat, sed in altera, quae mox *Anniana* est. ERN.

Anniana) Domo Miloni a C. Annio avo materno cum reliqua hereditate relicta. Ascon. in orat. pro Mil. CORR.

Viros acres) *Eduxit viros*, et *occidit homines*, non sine artificio dixit, ut, cuiusmodi fuerint utriusque copiae, ex nominibus appareat. MAN.

(2) Hunc locum varie in edd. et

in senatu postridie idus; domi Clodius. Egregius Marcellinus, omnes acres. Metellus calumnia dicendi tempus exemit, adiuvante Appio, etiam hercule familiari tuo; de cuius constantia, virtute tuae verissimae literae. Sextius furere. Ille postea, [1] si comitia sua non fierent, urbi minari. Proposita Marcellini sententia, quam ille de scripto ita dixerat, ut totam nostram causam areae, incendiorum, periculi mei, iudicio complecteretur, eaque omnia comitiis anteferret: proscripsit Sextius, [2] se per omnes dies comitiales de caelo servaturum. Conciones turbulentae

Mss. corruptum sic Ern. constituit. Proxime accedit ed. Rom. in qua est *sed ille se in interiorem partem aedium recepit.*

Egregius) Marcellinus Cos. designatus se virum egregium praebuit adversus Clodium; omnes etiam senatores acres in illum fuerunt. POPMA.

Calumnia) Quum astutia uteretur, multaque malitiosus iniiceret, ut dicendi tempus eximeret, ne senatusconsultum contra Clodium fieri posset. MAN.

Adiuvante Appio) Sic de Manutii sententia rescripsi. Appius frater Clodii postea quoque nominatur. Vulgo *Oppio.* Sed Oppius Ciceroni, non Clodianis partibus favebat.

Familiari tuo) Hortensium notat, qui valde fuit familiaris Attico, ut refert Cornelius Nepos in vita Attici. *Constantiam* autem scripsit εἰρωνικῶς quum eius levitatem argueret: queritur enim alio loco se summa simulatione amoris insidiosissime tractatum fuisse ab illo. BOSIUS.

Constantia, virtute) Sine copula, usitate, ut hic epist. 9, lib. XI, et Fam. epist. 24 et 28, lib. XIII. MAN.

Faërnus vocem *virtute* mutabat in *viri tuae*, legebatque translata interpunctione, *de cuius constantia viri, tuae verissimae literae.* Pantagathus autem pro *virtute* corrigebat *nutante*, et *Sextius* nomen mutabat in vocem *fratris*: atque ita totum locum legebat: *De cuius constantia nutante verissimae literae fratris. Furere ille postea.* URS.

Sextius furere) Homo iracundus; quem etiam notat morositatis vitio in epist. quadam ad Q. fratrem. Et *furere*, quod a Metello diem eximi videret. MAN.

(1) Clodius, qui tum aedilitatem petebat.

Iudicio) Quod de vi Clodiana constituendum esset. CORR.

Comitiis anteferret) Quum diceret iudicium de vi prius esse faciendum quam comitia haberentur: quod tamen factum non est: itaque Clodius iudicium effugit, comitiis creatus aedilis. MAN.

(2) *Sextii* nomen, quod vulgo abest, de Manutii sententia addidi. Is erat tribunus plebis, et poterat de caelo servare, ut comitia impediret.

Metelli, temerariae Appii, furiosissimae Publii. Haec tamen summa: nisi Milo in campum obnuntiasset, comitia futura. Ante diem XII kal. decemb. Milo media nocte cum magna manu in campum venit. Clodius, quum haberet fugitivorum delectas copias, in campum ire non est ausus. Milo permansit ad meridiem mirifica hominum laetitia, summa cum gloria. Contentio fratrum trium [1] turpis, fracta vis, contemptus furor. Metellus tamen postulat, ut sibi postero die in foro obnuntietur; nihil esse, quod in campum nocte veniretur; se hora prima in Comitio fore. Itaque ante diem XI kal. in Comitium Milo de nocte venit. Metellus cum prima luce furtim in campum itineribus prope deviis currebat: assequitur inter lucos [2] hominem Milo; obnuntiat. Ille se recepit, ma-

Haec tamen summa) Tamen, inquit, Metellus consul, neglecta illa futuri per comitiales dies auspicii proscriptione, comitia habuisset, nisi Milo in campum ipsum cum magna manu, ut, si opus esset, vim vi repelleret, profectus obnuntiasset. Laudat igitur Milonem magis etiam, quam Sextium. Nam ille tantum proscripserat, se de caelo servaturum: Milo autem ad religionem auspicii, quam sperni videbat, fortitudinem adiunxit. MAN.

Campum obnuntiasset) *Campo* est in antiquo. VRS. — *In campum*, me quidem non offendit; quum etiam verbo *nuntiare* quandoque veteres eadem ratione uterentur et in loco, et ad locum; ut, *Ponere in gratia*, et *in gratiam*; *Esse in potestate*, et *in potestatem*. Quod Gellius observavit lib. I, cap. 7. Sic, *Nuntiatum Romam esse*, dicit Cicero in epist. ad D. Brutum; *Nuntiatur domum*, in Verrem, et Plautus in Truc. *Magna nuntias ad me gaudia*. MAN.

Delectas copias) Ita Victorius, et Bosius: sed alii, *deiectas*, vel *deletas*.

Contentio) Vt contra omnes fere suscepta; et suscepta, ut Clodius iudicium effugeret: quo nihil in libera civitate turpius esse potest. CORR.

(1) Clodii scil. Appii et Metelli Nepotis h. a consulis. Hic Clodii frater dicitur vel quia eius frater Q. Metellus Celer uxorem habebat Clodii sororem, vel quia Caecilia mater Clodii Metellorum Celeris et Nepotis amita fuit.

Furtim) Vt Milonem falleret, cui dixerat se in Comitio fore; putans, ante se comitia in campo habiturum, quam Milo posset obnuntiare. MAN.

(2) I. e. *Inter duos lucos*, Capitolium inter et campum Martium, ubi

gno et turpi Q. Flacci convicio. Ante diem x kal. nundinae. Concio biduo nulla. Ante diem VIII kal. haec ego scribebam, hora noctis nona. Milo campum iam tenebat. Marcellus candidatus ita stertebat, ut ego vicinus audirem. Clodii vestibulum vacuum sane mihi nuntiabatur. Pauci pannosi, linea laterna. Meo consilio omnia illi fieri querebantur, ignari quantum in illo heroë esset animi, quantum etiam consilii. Miranda virtus est. Nova quaedam divina [1] mitto. Sed haec summa est. Comitia fore non arbitror. Reum Publium, nisi ante occisus erit, fore a Milone puto. Si se inter viam obtulerit, occisum iri ab ipso Milone video. Non dubitat facere; prae se fert; casum illum nostrum non extimescit. Nunquam enim cuiusquam invidi et perfidi consilio est usus: nec inerti nobili crediturus.

2. Nos animo dumtaxat vigemus; etiam magis, quam quum florebamus: re familiari comminuti sumus. Quinti fratris tamen liberalitati, pro facultatibus nostris, ne omnino exhaustus esset, illo recusante; sub-

olim a Romulo conditum erat Asylum. Liv. lib. I, 8.

Marcellus candidatus) Aedilitius; qui tamen stertens parum laborare de comitiis videbatur. Hunc autem C. Marcellum potius, quam M. puto fuisse. Nam Marcus, qui consul fuit cum Ser. Sulpiciò quadriennio post, aedilis esse non potuit Marcellino, et Philippo coss. quum aedilitas a consulatu quinquennio distet; ut in libro de magistratibus ostendemus. MAN.

Pauci) Hic mendae suspicio. Victorium sequimur. Gruterus ex Bosio, *paucis pannosis linea laterna*. Vide an non magis apposite ad hunc locum scribatur: *Paucis pannosis una laterna*. Quod et vilitatem et paucitatem hominum ostendit. GRAEV. — *Pauci pannosi*) Sic melius in cod. Faërni et aliis. Vulgo *paucis pannosis*.

Heroë) Milone. Vt ep. 14 l. l. CORR.

(1) H. e. nova quaedam divina Milonis facinora s. consilia fusius enarrare nolo.

Casum) Exsilii calamitatem, in quam incidi, quia pessimos cives occideram. MAN.

Inerti nobili) Notat eos, quos a se defendendo metus averterat. Fam. lib. I, epist. 9. ID.

Respondemus) Sensus est, se quae Q. Fr. in eum contulerit reddere velle pro sua copia, ne et ipse frater egeat, et in hoc uti subsidiis amicorum, hoc

sidiis amicorum respondemus. Quid consilii de omni nostro statu capiamus, te absente nescimus. Quare appropera.

est, mutuam petere ab amicis pecuniam, quam det fratri, quamvis eam recuset. *Respondere* dicuntur eleganter debitores, qui ad diem solvunt. Vide Gronov. lib. II Observat. cap. 4. GRAEV.

IV. a.

Scr. Romae III kal. Febr. A. V. C. 697.

Attici adventum sibi suavissimum exspectatissimumque esse significat.

CICERO ATTICO S.

Periucundus mihi Cincius fuit ante diem tertium kal. febr. ante lucem. Dixit enim mihi, te esse in Italia, seseque ad te pueros mittere: quos sine meis literis ire nolui; non quo haberem, quod tibi, praesertim iam prope praesenti, scriberem; sed ut hoc ipsum significarem, mihi tuum adventum suavissimum exspectatissimumque esse. Quare advola ad nos, eo animo, ut nos ames, te amari scias. Cetera coram agemus. Haec properantes scripsimus. Quo die venies, utique cum tuis apud me sis.

Cincius) Qui Romae Attici negotia curabat. MAN.

IV. b.

Scr. in Antiati A. V. C. 697, VI id. Apr.

Tyrannionis librorum designationem laudat, rogatque ut Atticus e suis librariis mittat, quibus ille administris utatur 1; *ludum gladiatorium ab Attico emptum gratulatur* 2.

CICERO ATTICO S.

Perbelle feceris, [1] si ad nos veneris. Offendes designationem Tyrannionis mirificam librorum meorum; [2] quorum reliquiae multo meliores sunt, quam putaram. Etiam velim mihi mittas de tuis librariolis duos aliquos, quibus Tyrannio utatur glutinatoribus, ad cetera administris; iisque imperes, ut sumant membranulam, ex qua indices fiant, quos vos Graeci, ut opinor, *σιλλύβους* appellatis. Sed haec, si tibi erit

(1) Haec epistola vulgo facit partem epistolae proxime antecedentis. Sed ab ea seiungendam esse vidit Mongaltius. Scripta est postquam Atticus ad urbem redierat ex Antiati.

Designationem) Ordinem, quo bibliotheca mea disponatur. Man.

Tyrannionis) Grammatici.

(2) Sic Ern. correxit vulgatum: *offendes designatione T. m. l. meorum bibliothecam.*

Glutinatoribus) Glutinatoribus non solum utebantur ad voluminum terga exornanda, sed ad chartae membranasve conglutinandas ut in longum possent extendi. In volumine enim chartaceo chartae chartis adtexebantur in longitudinem, ut volvi possent in rutulum. In codicibus plures tabellae ac paginae, cuiuscunque essent materiae, aliae aliis superstruebantur, eaque massa paginarum, quae quin glutine quoque fuerint compactae non est dubitandum, dicebatur codex, cuius forma eadem fuit quae nostrorum librorum, qui ex nostrate charta compinguntur. Salm. *de Usurarum modo*, cap. 10, quem vide pluribus de hac re disputantem.

Συλλάβους) Legendum est, σιλλύβους. Membranulae enim quibus indices librorum inscribebantur, σίλλυβοι sunt dicti. Hesych. Σίλλυβον, ἀκάνθιον, ἀθρὸν καὶ ἐδώδιμόν τι καὶ τὸ τῶν βιβλίων δέμα. Dicuntur aliter πιττάκια, illi indices, sive membranae, quibus inscribebantur nomina auctorum, et quae voluminibus adglutinabantur. Σίλλυβοι et σίλλυβα sunt etiam pelles, quas orae vestium adsuebant, ut ex Polluce, Hesychio et Eustathio docuit Salmasius ad Historiam Augustam. Sicut autem pelles oris vestium adsuebantur, sic

commodum. Ipse vero utique fac venias, si potes in his locis adhaerescere, et Piliam adducere. Ita enim et aequum est, et cupit Tullia.

2. Medius fidius, nae tu emisti ludum praeclarum. [1] Gladiatores audio pugnare mirifice. Si locare voluisses, duobus his muneribus liberasses. Sed haec posterius. Tu fac venias; et de librariis, si me amas, diligenter.

etiam pelliculae, seu membranulae cum nominibus scriptorum et operum affigebantur tergis voluminum et codicum. Hinc etiam dicit in epistola sequente et 8, bibliothecam suam talibus sillybis illustratam et pictam fuisse ab his librariis. Nam et in illis sic legendum est; non *sittybis* (aut *syllabis*), ut libri prae se ferunt. GRAEV. — Σύλλαβοι graece sunt indices (*Tavola delle materie, indice*), de quibus hic sermo esse non potest. Nam glutinatores ad libros compingendos, ad chartas conglutinandas, non ad indices, sive tabulas conficiendas, adhiberi solent, et libros Ciceronis iam indices quisque suos habuisse verisimile est. Itaque bene Graevius σιλλύβους esse legendum docet. BENTIV.

Piliam) Piliam nondum Atticus duxerat uxorem. Nuptias enim celebravit pridie Id. Febr. ut est in epistola 3, lib. II ad Q. fratrem. Haec autem scripta III Kal. Febr. Accipiamus igitur sic, nuptias quidem nondum celebratas, sed desponsatam tamen fuisse. MAN. Si potes adducere, si tibi concedunt parentes, ut eam adducas, quam nondum duxeris. COR.

(1) Atticus emerat gladiatores, quos cum lucro vel locare vel vendere posset. Itaque Cicero ait praeclarum esse ludum gladiatorium, quia illi pugnent mirifice. Vulgo tamen legitur *locum praeclarum*. — Puto vocem *locum* vitiose latinis literis scribi, quum graeca sit λόχον: quo nomine significatur globus sedecim militum, ut tradit Aelianus περὶ τάξεων: quasi innuat Cicero, Atticum emisse octo paria gladiatorum, qui mirifice pugnarent. BOSIVS. Non video cur gladiatores emerit Atticus, qui quum honores populi non affectaret, nec delinire populum muneribus necesse habuit. *Locum* igitur intelligo ad spectandum gladiatoribus. Quum autem proximis diebus a nescio quo muneratore dati essent gladiatores eximii, qui magno concursu et voluptate hominum spectarentur, scribit Attico Cicero, si locum illum locare voluisset, potuisse ex locario tantum reficere, quantum pro eo adhuc debeat. I. F. GRON. — Censeo locum emisse, in quo exercerentur gladiatores: Atticum et ante habuisse gladiatores, quos per lanistas exercuerat, non tam ut ipse munus ederet, quam ut aut illis locandis, aut vendendis, rem faceret, cui tuendae augendaeque semper studuit. Vide vitam eius a C. Nepote scriptam. GRAEV. — Bentiv., *locum*.

His muneribus) Proximis, quibus populo munus gladiatorium datum est. MAN.

Liberasses) Tanti locasses, quanti emeras. ID.

V.

Scr. in Antiati IV id. Apr. A. V. C. 697.

Excusat librum a se nuper scriptum prius ad alium, quam ad Atticum missum esse, causasque novae cum Caesare coniunctionis exponit 1; addit quaedam domestica 2.

CICERO ATTICO S.

Ain tu? an me existimas ab ullo malle mea legi probarique, quam a te? [1] Cur igitur cuiquam misi prius? Vrgebar ab eo, [2] ad quem misi, et non habebam exemplar. Quid? etiam (dudum enim circumrodo, quod devorandum est) subturpicula mihi videbatur esse παλινῳδία. Sed valeant recta, vera, honesta consilia. Non est credibile, quae sit perfidia in istis principibus, [3] ut volunt esse, et ut essent, si quidquam haberent fidei. Senseram, noram, inductus, relictus, proiectus ab iis; tamen hoc erat in animo, ut cum iis in republica consentirem. [4] Iidem erant, qui fuerant. Vix aliquando, te auctore, resipui. Dices, ea te monuisse, suasisse, quae facerem; non etiam ut

(1) Cicero hoc tempore epistolam ad Caesarem, vel alium librum scripserat, in quo Caesaris, a quo olim dissenserat, acta de republica comprobabat.

(2) Vel Pompeio vel alio Caesaris amico, qui istum libellum ad Caesarem missurus erat.

Circumrodo) Paulatim quasi molior. Μεταφορὰ, a canibus, qui circumrodunt, quod postea devorant. Corr.

Παλινῳδία) Recantatio, qua quos adhuc laudavi, vituperarem, et contra. Id.

(3) Principes h. l. vocat non Caesarem et Pompeium, ut Ernestius opinabatur, sed eorum adversarios, maxime Bibulum, Catonem, Domitium, Curionem.

(4) Post reditum, ut ante consenseram. Corr.

Non etiam ut scriberem) Monuisti tu quidem, ut ea facerem, quae Caesaris animum non offenderent, atque etiam quae delectarent; non tamen,

scriberem. Ego mehercule mihi necessitatem volui imponere huius novae coniunctionis; [1] ne qua mihi liceret labi ad illos, qui etiam tum, quum misereri mei debent, non desinunt invidere. Sed tamen modici fuimus ὑποθέσει, ut scripsi. Erimus uberiores, si et ille [2] libenter accipiet, et hi subringentur, qui villam me moleste ferunt habere, quae Catuli fuerat, a Vettio emisse non cogitant; qui domum negant oportuisse me aedificare, vendere aiunt oportuisse. Sed quid ad hoc? si, quibus sententiis dixi, quod et ipsi probarent, laetati sunt tamen, me contra Pompeii voluntatem dixisse? [3] Sed quoniam, qui nihil possunt, ii me nolunt amare; demus operam, ut ab iis, qui

ut etiam scriptis eum laudarem: quod ego nunc, a te non admonitus, mea sponte feci. Man.

(1) Cum Caesare et Pompeio; de qua uberius scribit ad Lentulum Fam. I, 9.

Etiam tum) Fortasse leg. *etiamnum*, nisi forte *etiam tum* est pro *etiam nunc*.

Modici fuimus ὑποθέσει) Modice laudavimus: uberem ὑπόθεσιν non cepimus, sed eiusmodi, ut modice laudaremus. Man. — Ὑποθέσει) Argumento.

(2) Caesar scilicet.

Villam) Aegre ferunt, inquit, atque indignum putant, me hominem Arpinatem quidem, sed tamen Consularem, nobilissimi viri Catuli villam habere: nec cogitant Vettii fuisse hominis mancipis ac publicani, de quo ego emerim. Malasp.

Sed quid ad hoc?) Quamquam ea quae modo narravi de villa et domo, satis superque indicant illorum malum in me animum, exigua tamen sunt, et prope contemnenda prae ea re quam mox referam. Quia enim a Pompeio aliquanto dissentiebam in dicenda in senatu sententia, quo fiebat ut is mihi quodammodo infensus esset, quamvis illi non probarent quae a Pompeio dicerentur, sed contra mecum sentirent, tamen laetabantur me ea de causa incurrere in odium Pompeii. Quae laetitia non aliunde proficiscebatur, quam ex malo, et invido illorum animo. Praepositio *ad*, hic comparationem significat, ut apud Terentium in Eunucho, *estne ut fertur forma?* P. *sane*. CH. *at nihil ad nostram hanc:* id est, prae nostra hac. Bosius.

(3) Idem scribit ad Lentulum Fam. I, 9: « in illis autem meis actionibus sententiisque omnibus quae Pompeium videbantur offendere, certorum hominum, quos iam debes suspicari, sermones afferebantur ad me, qui quum illa sentirent in republica, quae ego agebam, semperque sensissent, me tamen non satisfacere Pompeio, Caesaremque inimicissimum mihi futurum gaudere se aiebant. »

possunt, diligamur. Dices: vellem iampridem. Scio te voluisse, et me asinum germanum fuisse. Sed iam tempus est me ipsum a me amari, quando ab illis nullo modo possum. Domum meam quod crebro invisis, est mihi valde gratum. Viaticum Crassipes praeripit. Tu de via recta in hortos. Videtur commodius. Ad te, postridie scilicet: quid enim tua? sed viderimus. Bibliothecam mihi tui pinxerunt constructione et sillybis. Eos velim laudes.

Ceterum post *dixisse* vulgo additur *finis*; quod recte abest ed. Rom. aliisque vett.

Invisis) Quid si *Invises*? ut sit, Te invisurum scribis quum eris Romae. Nam certe nondum Atticus Romam pervenerat. Quod illud declarat proxime subscriptum: *Tu de via recta in hortos.* MAN.

Viaticum Crassipes praeripit) Cicero, post mortem L. Pisonis, cognomento Frugi, Tulliolam Furio Crassipedi, Marcellino, et Philippo coss. collocavit. Ei pro dote pecunia erat numeranda: ut Ciceroni ad votivam legationem, de qua obeunda cogitabat, viaticum praeriperetur. Nam, quod villas invisere vellet; quoniam id paucorum dierum viaticum futurum erat, ut in ep. 4, lib. II ad fratrem, ideo potius accipiendum videtur de viatico legationis, quo quidem opus esset haud paulo maiore in multorum mensium peregrinationem. ID.

Tu de via) Legendum, ut opinor, *Tullia de via.*

Videtur) Distingue sic: *Tu de via recta in hortos. Videtur commodius ad te. Postridie scilicet. Quid enim tua?* Explana sic: Commodius domum tuam pergere. Id scilicet postridie facies. Quid enim tantum in uno die? quid tua, citius serius uno die? MAN. Omnino aliter Mongaltius: *Tu, Attice, in hortos Crassipedis veni. Id mihi quidem erit commodius. Quid enim tua? Postridie ad te ibimus. Sed viderimus.* Atticus scilicet Romae tunc erat: Cicero Antii, unde mox rediturus, et ante in hortos Crassipedis, quam in urbem. Haec ille.

Pinxerunt constructione, et sittybis) Id est, in re utraque artificiose variaverunt et ornaverunt eam: tum in pegmatis, ubi est loculorum librariorum constructio; tum in libris ipsis, quorum sittybas curaverunt elegantissime. Sunt enim *sittybae*, scortea librorum integumenta, et vestes e corio, παρὰ τῶν σίττων, a capris (quarum adhibebantur pelles), antiquo nomine facto, quo caprarii in pecudibus agendis utebantur. IVNIVS.

VI.

Scripta in villa, incertum qua, A. V. C. 697.

Lentuli flaminis mortem, suaeque vitae in hac republica foeditatem deplorat 1; Hortensiana, quae Atticus ab eo scribi voluerat, detrectat 2; epistolam ad Lucceium missam ut legat, ut domum suam invisat, et Vestorio suo nomine aliquid significet, petit 3.

CICERO ATTICO S.

De Lentulo scilicet sic fero, ut debeo. Virum bonum, et magnum hominem, et in summa magnitudine animi multa humanitate temperatum perdidimus; nosque malo solatio, sed nonnullo tamen, consolamur, quod ipsius vicem minime dolemus; non ut Saufeius et vestri, immo hercule quia sic amabat patriam, ut mihi aliquo deorum beneficio videatur ex eius incendio esse ereptus. Nam quid foedius nostra vita? praecipue mea? nam tu quidem, etsi es natura πολιτικός, tamen nullam habes propriam servitutem: communi frueris nomine. Ego vero, qui, si loquor de re-

De Lentulo) L. Lentulo Flamine Martiale, de quo ad Att. II, 24.

Non ut Saufeius, et vestri) Non ideo vicem ipsius minime dolemus, quia Saufeium, et reliquos Epicureos sequamur, qui nihil dolere soliti sunt, nisi quod ad ipsos pertinet, aliena non curant; sed mehercule, quia minime dolendum eius interitu videtur, qui tanquam deorum beneficio, quum patria civilibus discordiis arderet, ex eius incendio videatur esse ereptus. *Saufeius, et vestri*; quia et Saufeius, et Atticus Epicurei. (qui mortem contemnendam esse censebant, quia nullus sit post eam sensus).

Πολιτικός) Reip. deditus.

Propriam servitutem) Servi omnes videmur, ita nobis erepta libertas est vitio civium improborum; in hac servitute, quae communis omnibus est, tu quoque vivis; ego autem habeo propriam, et praecipuam, qualem praeterea nemo habet. Man.

Communi frueris nomine) Non propriam, sed communem servis servitutem. Hoc videtur significare: sed, verba num vacent mendo, haud satis scio. Id.

publica, quod oportet, insanus; si, quod opus est, servus existimor; si taceo, oppressus et captus: quo dolore esse debeo? Quo sum scilicet, hoc etiam acriore, quod ne dolere quidem possum, ut non ingratus videar. Quid, si cessare libeat, et in otii portum confugere? Nequidquam; immo etiam in bellum et in castra. Ergo erimus ὀπαδοὶ, qui ταγοὶ esse noluimus? Sic faciendum est. Tibi enim ipsi, cui utinam semper paruissem! sic video placere. Reliquum est, Σπάρταν ἔλαχες, ταύταν κόσμει. Non mehercule possum; et Philoxeno ignosco, qui reduci in carcerem maluit. Verumtamen id ipsum mecum in his

Nequidquam) Frustra, inquit, libeat in otium secedere, ut non ingratus videar erga eos, quorum studio, et opera evocatus sum ab exsilio. Nam ii meo aliquo publico munere, et officio sibi volunt satisfieri. Itaque ut ingrati animi vitium effugiam, vel eorum gratia, versandum mihi est in republica. Bosius.

Immo etiam in bellum) Legendum cum interrogatione, et repetendum ἀπὸ κοινοῦ, *si libeat*, et extrinsecus assumendum verbum *sequi*, aut *comitari*, quod assectatoris est. Quid, si libeat, inquit, Pompeium et Caesarem sequi etiam in bellum, et in castra? Huic vero interrogationi ita respondet, quasi turpe existimet eum, hoc est se, qui dux esse noluerit, alios in militia assectari. Id.

Οπαδοὶ) Asseclae. Ταγοὶ, duces.

Reliquum est) Subintellige, Hoc quod dicam, ut *quam Spartam nactus sum, ornem*: id est, ut quando me cum Caesare, et Pompeio coniunxi, ornem eos, et tuear, quibus rebus possim. Hoc quidem reliquum est: sed ego ut faciam, a me impetrare non possum: aegre enim adducor, ut a republica desciscam, cuius illi rationibus privatas opes anteponunt. Man.

Philoxeno) Qui, Dionysii tyranni versus quia libere improbabat, in carcerem Lautumias coniectus est: deinde eductus, quum idem Dionysius alios item versus ei legendos tradidisset, opinatus fore, ut metu carceris probaret; sententiam non mutavit, sed, versibus lectis, demisso capite, ultro ad Lautumias tacitus iter convertit. Quumque Dionysius ad abeuntem clamasset, Quo, Philoxene? Ad Lautumias, inquit: ut intelligeret tyrannus, ab eo versus non probari. (Diodorus Sicul., Stobaeus, Lucianus, Athenaeus lib. I, et interpres Aristophanis, in Pluto). Id.

Verumtamen) Haec dictio non semper habet adversandi vim, sed interdum concludendi, ut hoc loco; quasi dicat: Sed, ne longior sim, ne te multis teneam, ut indicem tibi animum meum, ego nunc meam ipse rationem quaero, qua ista improbem. Idem.

locis commentor, ut ista ne improbem; [1] idque tu, quum una erimus, confirmabis. A te literas crebro ad me scribi video; sed omnes uno tempore accepi. Quae res etiam auxit dolorem meum. Casu enim trinas ante legeram, quibus, meliuscule Lentulo esse, scriptum erat. Ecce quartae fulmen. Sed ille, ut scripsi, non miser; nos vero servi. [2]

2. Quod me admones, ut scribam illa Hortensiana: in alia incidi, non immemor istius mandati tui. Sed mehercule incipiendo refugi; ne, qui videar stulte

Ista) Istorum acta, quae ad tyrannidem spectant. Et dixit *commentor*, quia rationem quaereret, qua, neque se illa probare, ostenderet, et Caesarem tamen, ac Pompeium haud magnopere offenderet. Quae autem erat haec ratio? vel ut scriberet de optima Republica, quod fecit paulo post; quibus in libris, quod esse debeat optimi civis officium, quum ostenderet, satis indicabat, acta se Caesaris, et Pompeii non probare: vel ut ab urbe abesset, ut absentiae suae causam esse constaret, quod ea, quae tum agerentur, non probaret. Idem.

Improbem) Quae sit Ciceronis sententia, declarat ea quae proxime antecedit, Manutii annotatio. Sed voluerat legi Malaspina, *probem:* quod recepit Lambinus, ac tuetur I. F. Gronovius. Videant Critici. Oliv.

(1) Vulgo *ut ista improbem*. Malaspina e duobus Mss. correxit *ut ista probem*.

Fulmen) Quibus, ut fulmine, sum ictus, quia Lentuli obitum, aut certe desperatam salutem significarent. *M.*

(2) Vulgo *ferrei*, quod a sententia alienum est, nec recte vocabulo *non miser* opponitur. Itaque auctore Victorio, quem sequuti sunt Manutius, Lamb. (et Bentiv.) rescripsi *servi*. — Quamvis receperint emendationem Victorii Manutius et M. Brutus, hanc tamen ipse Victorius non ausus fuit recipere. Graev.

Illa Hortensiana) Orationem aliquam significat in senatu forte habitam, in qua Hortensium pupugerat. — *Illa Hortensiana*) Videtur intelligere Hortensium librum de philosophia, quem postea scripsit. Man.

Incipiendo) Quum iam aggressus essem scribere illa Hortensiana, revocavi me, et, quod institueram, abieci; ne, quum videar iniuriam Hortensii, quae tamen non gravissima fuerat, parum sapienter tulisse, rursus in eodem illustrando parum sapiens haberi possim. Neque enim sapientis est, cui antea maxime succensueris, eundem paulo post maxime laudare. Id.

Qui videar) Sic Ern. correxit vulg. *quod videor*. — *Quod videor*) Videbatur Cicero stulte fecisse, quod in quadam causa tacite non tulerat intemperiem Hortensii, sed ei obiecerat iniuriam sibi immerito illatam. Bosivs.

illius amici intemperiem non tulisse, rursus stulte iniuriam illius illustrem,[1] si quid scripsero; et simul, ne βαθύτης mea, quae in agendo apparuit, in scribendo sit oculatior, et aliquid satisfactio levitatis habere videatur. Sed viderimus. Tu modo, quam saepissime ad me aliquid.

3. Epistolam, Lucceio nunc quam misi, qua, meas res ut scribat, rogo, fac ut ab eo sumas: valde bella est; eumque, ut approperet, adhorteris; et, quod mihi se ita facturum rescripsit, agas gratias. Domum nostram, quoad poteris, invisas. Vestorio aliquid significes. Valde enim est in me liberalis.

(1) Vulgo *faciam illustrem.* Sed *faciam* abest cod. Helmst. et recte delendum censuerunt Graev. et Ern. — Additum fortasse ab aliquo, qui *illustrem* pro adiectivo caperet. *T.*

Βαθύτης *mea*) Βαθύτητα vocat taciturnitatem, et occultum aliqua de re animi sensum, sumpta translatione a puteis, et aliis locis altis, in quibus demersa ita latent, ut nemini appareant. Bos. — Βαθύτης non est taciturnitas; sed singularis quaedam prudentia intelligitur. Sallustio *altitudo ingenii* vocatur, ut docet Turneb. III, 15, Βάθος διανοίας Themistio; Quintil. declam. *profundae mentis consilia.* Polyb. βαθύτης τῆς ψυχῆς. Nec multo aliter *altitudo animi* Cic. sic et ep. 10, lib. V, *Itaque admirabere meam βαθύτητα, quum salvi redierimus.* Aliter tamen VI, ep. 1, *Quod meam βαθύτητα in Appio tibi, libertatem etiam in Bruto probo, vehementer gaudeo.* Is. Casaub. Vide Fr. Odinum in Offic. I, 25.

Oculatior) Sic Bosius e Ms. Vulgo olim *occultior.*

VII.

Scr. in villa Arpinati, mense Maio A. V. C. 697.

Quinto filio melius esse laetatur 1; *in Apollonium invehitur* 2; *pecuniam Metello nuper mortuo ab Attico mutuo datam ei perituram negat* 3; *de domo mandata ut curat rogat* 4; *Arpinates fratri Quinto irasci significat* 5.

CICERO ATTICO S.

Nihil εὐχαιρότερον epistola tua, quae me sollicitum de Quinto nostro, puero optimo, valde levavit. Venerat horis duabus ante Chaerippus; mera monstra nuntiarat.

2. De Apollonio quod scribis, qui illi dii irati, homini Graeco, qui conturbare [1] quidem putat sibi licere; quod equitibus romanis.[2] Nam Terentius suo iure.

Εὐχαιρότερον) Opportunius.

De Quinto) Q. fratris filio.

De Apollonio) P. Crassi, ut arbitror, liberto. Ep. 16, lib. XIII. Fam. Corr.

Qui illi dii) Formula male precandi, in qua omittitur verbum *Sint*, et *Qui* ponitur pro *Vtinam*, ut in simili imprecatione dixit Terentius Phorm. *Qui illum Dii omnes perduint.* Plautus Trinummo, *Qui istum Dii perdant.* Popma. — *Homini Graeco*, stomachose in graecam nationem, quae ceteras barbaras appellabat, et tamen more, et quasi iure Romanorum utebatur. Bentiv.

(1) *Conturbare* est, omissis veteribus creditoribus, satisfacere iis, qui posterius crediderunt. Man. *Conturbare*, quantum ex Iurisconsultorum verbis possum iudicare, est accipere, et non reddere: hoc est, omnino quasi decoquere. Corr. Est autem elliptica locutio: plena enim est *Conturbare rationes*, *rem*, etc. Terent. Eun. V, 3, 29: *Ita conturbasti mihi rationes omnes.* Qui enim non sunt solvendo, neque se extricare nominibus possunt et aere alieno, illi conturbant, inquit Turnebus, quem vide *Advers.* IV, 15. — *Conturbare* scil. rationes. Apollonius videtur Attico debuisse, sed malum nomen fuisse, ut Atticus vereretur, ne sibi pecunia ei mutuo data periret.

(2) Scil. *licet*, qui saepius, obaerati, pecuniam non solvunt creditoribus, ut Terentius ille, quasi id suo iure faciant.

3. De Metello, οὐχ ὁσίη φθιμένοισι. Sed tamen multis annis civis nemo erat mortuus, qui quidem .... Tibi nummi meo periculo sint. Quid enim vereris, quemcumque heredem fecit? nisi Publium fecit. Verum fecit non improbe; quamquam fuit ipse. Quare in hoc thecam nummariam non retexeris; in aliis eris cautior.

4. Mea mandata de domo curabis: praesidia locabis: Milonem admonebis.

5. Arpinatium fremitus est incredibilis de Laterio. [1]

De Metello) Alii *Creticum*, alii *Nepotem* significari putant. Versiculus graecus est Homeri X, 412, ubi tamen pro κταμένοισιν Cic. dixit φθιμένοισιν.

Οὐχ ὁσίη) *Pium non est, mortuis insultare.* Odyss. X, 412.

Qui quidem) Est ἀποσιώπησις, qua Cicero aliis cogitandum relinquit, quid ipse sentiat de Metello, ne si forte quod in animo habebat exprimeret, hominem mortuum maledictis incessere videretur. Innuit vero improbum virum fuisse. Bos.

Tibi nummi meo periculo sint) Εἰρωνικῶς. Indicat enim nullam spem esse eorum nummorum recuperandorum. Ideo mox subiicit, *in hoc thecam nummariam ne retexeris*. Id.— Sch. *qui..... Tui quidem tibi nummi* etc.

Quid enim) Sensus est: Quid vereris, quemcumque Metellus heredem fecit, ne is scilicet hereditatem non cernat, quod eam damnosam existimet, nisi forte Publium heredem fecit? non enim verendum est, sed pro certo habendum, neminem eam hereditatem aditurum praeter Clodium; qui aere alieno quum totus sit obrutus, nullam quantumvis damnosam repudiaturus est hereditatem. Verumtamen improbe non fecit Metellus, quod affinem suum heredem fecit, quem sciebat certo hereditatem suam aditurum. Itaque huius rei causa ne thecam nummariam retexeris, id est, aperieris, ut in eam nummos indas tibi debitos a Metello. Ii enim tibi perierunt. Id.

Thecam nummariam) Proverbium est, *thecam nummariam non retexeris*. Sportulam vimineam intelligit, quae si fuit angustior, videtur potuisse retexi. Casaub.

Praesidia) Ne, dum aedificatur, impetum aliquem Clodius faciat. Manut. — P. Victorius ex coniectura censebat emendandum *praedia*, sed nihil tamen in sua editione immutavit, nec immutandum censuit. Male Bosius et Gruterus receperunt Victorii coniecturam. Graev. — Idem tamen, altero Tomo extremo, ubi *addenda* et *corrigenda* proponit, in contextu scribi iubet *praedia*, Mureto quoque, inquit, hanc lectionem approbante. Quamobrem ergo, si de locandis *praediis* agitur, Milonem admonitum velit, ego non video. At video cur ille admoneatur, si locanda sint *praesidia*: conductas enim operas habebat. Oliv.

(1) Villa Q. Ciceronis in Arpinati, ubi ille aedificando, aquaeductibus, vicinos Arpinates offenderat.

Quid quaeris? equidem dolui, ὁ δὲ οὐκ ἐμπάζετο μύθων. Quod superest, etiam puerum Ciceronem curabis et amabis, ut facis.

O δὲ οὐκ) Hic vero non curabat quae dicebantur. ODYSS. A. 271, 305.

VIII. a.

Scr. Antii mense Maio A. V. C. 697.

Epistolae Attici, qui domum Antii, vel in agro circa illud oppidum habere voluerat, respondet; librariorum ab eo sibi missorum operam laudat; quomodo se gladiatores Attici gesserint, quaerit.

CICERO ATTICO S.

Multa me in epistola tua delectarunt, sed nihil magis, quam patina tyrotarichi. Nam de rauduscula quod scribis, μήπω μέγαν εἴπῃς, πρὶν τελευτήσαντ' ἴδῃς. [1]

Tyrotarichi) Videtur Atticus, iis quae de tyrotaricho, et de rauduscula scripserat, notasse miram Ciceronis parsimoniam, qua graude aes alienum, quod rebus suis adversis conflaverat, ita minuerat, ut id modicum iam esset. Nam raudusculum est modicum aes. Tyrotarichus autem genus erat opsonii vilioris, rusticis familiare, quod caseo, et salsamentis constabat: unde et nomen acceperat. BOSIVS.

Nam de rauduscula) Quod ais me aes illud alienum, quod contraxi, ita minuisse, ut id iam non aes, sed raudusculum sit; ne me magnum, id est, bonis affluentem, et fortunatum dixeris, priusquam videris qui futurus sit exitus rerum mearum. Nam fieri potest, ut, antequam moriar, iterum fortunae meae ad eosdem miseriarum scopulos allidantur. IDEM.

(1) Est senarius Sophoclis ap. Stobaeum cap. 93. Explicat autem fere Solonis sententiam, qui neminem beatum antequam obiisset dici volebat. VICT. — Sensus vulgaris non convenit huic loco. Leg. Μήπω μέγ' εἴπῃς. Hoc est, ne quid magnum dicas, priusquam mortuum videris, seu ne glorieris de adversario, priusquam iaceat. Τελευτᾷν non modo est mori, sed quocumque modo finire. Itaque τελευτῶν saepe ponitur pro denique, ad postremum. Cicero ele-

Aedificati tibi in agris nihil reperio. In oppido est quiddam, de quo est dubium, sitne venale, ac proximum quidem nostris aedibus. Hoc scito, Antium esse Romae, ut Corcyrae Buthrotum illud tuum. [1] Nihil quietius, nihil alsius, nihil amoenius; εἴη μισητὸς φίλος οἶκος. Postea vero quam Tyrannio mihi libros disposuit, mens addita videtur meis aedibus: qua quidem in re mirifica opera Dionysii, et Menophili tui fuit. Nihil venustius, quam illa tua pegmata, postquam mi sillybis libros illustrarunt. Valde velim scribas ad me de gladiatoribus, [2] sed ita, bene si rem gerunt: non quaero, male si gessere.

gantissime abusus est hoc dicto. Accepit τελευτήσαντα quasi esset accusativi pluralis neutrius, et loqueretur poëta de nummis. Significat igitur, ne gratuleris tibi de nummis priusquam finientia, hoc est, finem negotii videris. I. F. Gr.

Nihil reperio) Quod emere possis.

In oppido) Antiatum.

(1) Vt Corcyra Buthrotum prope habet, oppidum amoenissimum, et quietissimum: ita Antium Roma. Man.

Εἴη μισητὸν) Hoc sensu: familiaris tua domus tibi odio fuerit prae Antiatibus illis aedibus. Proverbium graecum est, φίλος οἶκος ἄριστος, quo familiaris cuiusque domus laudatur. Verum ita amoenae erant aedes illae Antiates, ut nemo esset qui suis illas longe non anteferret. Bos.

Mens) Quum antea, bibliotheca nondum a Tyrannione disposita, quasi corpus esset sine mente. Man.

Dionysii et Menophili) Quibus Tirannio usus est glutinatoribus, ep. 4. Idem.

Pegmata) Vide supra, epist. 4, ubi de *sillybis*, pro *sittybis*, quod habent vulgati.

Sillybis) Vulgo *sittybis*.

(2) Ita correxi vulgatum: *Valde est. Scribas ad me velim.* — Deinde *male si gessere.* Alii *si se gessere.*

VIII. b.

Scr. in Antiati circa autumnum anni A. V. C. 697.

De Domitio consulatu, quem petierat, deiecto, et de variis rebus domesticis.

CICERO ATTICO S.

Apenas vix discesserat, quum epistola. [1] Quid ais? Putasne fore, ut legem non ferat? dic, oro te, clarius: vix enim mihi exaudisse videor. Verum statim fac ut sciam, si modo tibi est commodum. Ludis quidem quoniam dies est additus, eo etiam melius hic eum diem cum Dionysio conteremus. De Trebonio prorsus tibi assentior. De Domitio,

Σύκῳ, μὰ τὴν Δήμητρα, σῦκον οὐδὲ ἓν
Οὕτω ὅμοιον γέγονεν

quam est ista περίστασις nostrae: vel quod ab iisdem, [2] vel quod praeter opinionem, vel quod viri boni nus-

Apenas) Servus vix discesserat cum literis ad te meis, quum epistola mihi a te reddita est, in qua scribis fore, ut legem non ferat. Quem autem legem non laturum, et quam legem intelligat, quoniam in divinatione positum est, omitto. MAN.

(1) Scil. a te venit.

De Trebonio) Tribunatum plebis petituro, quem gessit anno sequenti, Pompeio, et Crasso coss. MAN.

Tibi assentior) Eum tribunum plebis legem de Provinciis Consularibus ad istorum arbitrium laturum. Plut. in Pomp. et Dion. lib. XXXIX. CORR.

De Domitio) L. Domitio Ahenobarbo, qui consulatum in annum 698 V. C. quum peteret, eo honore deiectus est.

Σύκῳ) *Ficui per Cererem ficus nulla unquam tam similis fuit.* Senarius cum dimidio Comici nescio cuius.

Περίστασις) Status, conditio. Status iste Domitii simillimus est nostro, quum in exsilium pulsi sumus: vel quod ab iisdem laeditur, a quibus olim ego; vel quod praeter opinionem, etc. MAN.

(2) Scil. Domitio invidentur, qui mihi olim inviderunt, Caesare, Pompeio, Crasso.

quam. Vnum dissimile, quod huic merito. Nam de ipso casu nescio, an illud melius. Quid enim hoc miserius, quam eum, qui tot annos, quot habet, designatus consul fuerit, [1] fieri consulem non posse? praesertim quum aut solus, aut certe non plus quam cum altero petat. Si vero id est, quod nescio an sit, ut non minus longas iam in codicillorum fastis futurorum consulum paginulas habeat, quam factorum; quid illo miserius, nisi res publica? in qua ne speratur quidem melius quidquam. De Natta ex tuis primum scivi literis; oderam hominem. De poëmate [2] quod quaeris: quid si cupiat effugere? quid? sinas? De Fabio Lusco quod eram exorsus, [3] homo peramans semper nostri fuit, nec mi unquam odio. Satis enim acutus et permodestus, ac bonae frugi. Eum, quia non videbam, abesse putabam. Audivi ex Gavio hoc Firmano, Romae esse hominem, et fuisse assiduum. Percussit animum. Dices, tantulane causa?

(1) Quod scilicet Domitius, utpote ex gente nobilissima ortus, quasi iam in cunis designatus consul esset.

Habeat) Haec omnes intelligunt de Domitio, ineptissime. Scribendum: *in codicillorum fastis futurorum Consulum paginulas habeant*. Sc. Pompeius, Caesar, et Crassus, qui iam inter se convenerunt de consulibus in multos annos, quos fieri sint passuri, idque habeant perscriptum in codicillis, ut iam aliquot annorum consules non populi romani, sed suo arbitrio fecerunt. *Quid illo miserius?* scilicet, bono Domitio, qui inter hos notatos in codicillis haud dubie non est, quum tamen quasi genitus et sublatus sibi videatur in spem consulatus, patre consulari, triumphali, censorio. Suet. Ner. 2. I. F. Gr.

De Natta) Cognomen est Pinariorum. Forte is est, de quo dixit Horatius: *ungor olivo, non quo fraudatis immundus Natta lucernis*. Corr.

(2) *De temporibus suis*, quod Cicero scripserat.

Effugere) In lucem exire. Man.

(3) Nisi hoc de Fabio Lusco negotium coniunctum fuerit cum illo Nattae, quod paulo ante tetigerat, vel exciderint quaedam hic necesse est, vel ad epistolam aliam, quae interciderit, respiciatur. — *Quod eram exorsus*) Alibi, vel in cogitatione. Certe in hac epistola non est exorsus, nisi forte pars illa desideratur. Corr.

Tantulane causa) Minima enim causa, ideo commoveri, quia, quum Fabius Romae fuisset assiduus, ad eum tamen non venisset. Man.

Permulta ad me detulerat non dubia de Firmanis fratribus. Quid sit, quod se a me remorit, si modo removit, ignoro. De eo, quod mones, ut et πολιτικῶς me geram, et τὴν ἔσω γραμμὴν teneam; ita faciam. Sed opus est maiore prudentia; quam a te, ut soleo, petam. Tu velim e Fabio, si quem habes aditum, odorere; et istum convivam tuum degustes, et ad me de his rebus, et de omnibus quotidie scribas. Vbi nihil erit, quod scribas, id ipsum scribito. Cura ut valeas.

Firmanis) Interpretes, qui sint fratres hi Firmani, ignorant.

Fratribus) Adversum me ineuntibus.

Remorit) Vulgo *removit*.

Πολιτικῶς) Civiliter, sed cum Reipublicae bene gerendae studio. Conn.

Τὴν ἔσω γραμμὴν) Id est, interiorem lineam, quae media inter extremas duceretur. Significat media via utendum esse, ut idem alibi loquitur: quod fit, quum quis nimis non inclinat in alterutram factionum partem. Bos.

Degustes) Leviter in sermone tentes Saufeium, Epicureum. Μεταφορὰ a cibis, quorum saporem degustando percipimus. Et respexit ad illud *odorere*.

IX.

Scr. Neapoli IV kal. Maias A. V. C. 698.

Quaerit quid tribuni de censu impediendo totaqua de censura cogitent 1; *de colloquio cum Pompeio narrat* 2; *Attico gratias agit* 3; *Q. fratrem ad eum venturum* 4; *Cumano se Neapolim discessisse et in Pompeianum iturum nuntiat* 5.

CICERO ATTICO S.

Sane velim scire, num censum impediant [1] tribuni diebus vitiandis (est enim hic rumor), totaque de censura, quid agant, quid cogitent.

(1) Nonnulli olim *impendunt*; ut Bosius. Verum est *impediant*. Cicero scire cupit utrum tribuni impediant, ne censores creentur, comitiorum diebus obnuntiationis vitiandis. — *Censum impediant*) Est *census* Censorum opus: hoc in loco *Vitiari* autem dicuntur dies, quum vitiosi fiunt aliqua religionis obnuntiatione. Ivn.

2. Nos hic cum Pompeio fuimus. Multa mecum de republica, sane sibi displicens, ut loquebatur (sic est enim in hoc homine dicendum), Syriam spernens, Hispaniam iactans: hic quoque, ut loquebatur; et opinor, usquequaque de hoc quum dicemus, sit hoc quasi, καὶ τόδε Φωκυλίδου. Tibi etiam gratias agebat, quod signa componenda suscepisses: in nos vero suavissime hercule effusus. Venit etiam ad me in Cumanum a se. Nihil minus velle mihi visus est, quam Messalam consulatum petere: de quo ipso si quid scis, velim scire.

3. Quod Lucceio scribis te nostram gloriam commendaturum, et aedificium nostrum quod crebro invisis, gratum.

4. Quintus frater ad me scripsit, se, quoniam Ciceronem suavissimum secum haberet, ad te nonis mai. venturum.

5. Ego me de Cumano movi ante diem v kal. maias. Eo die Neapoli apud L. Paetum. Ante diem iv kal.

Sic est enim) Solet enim *aliud sentire, aliud loqui*. Ep. 1, lib. VIII Fam. Hinc ep. 14 h. l. *Dixit, sed utrum fronte, an mente, dubitatur*. Corr.

Quasi) Vt Phocylides poëta suis praeceptis praeponere solitus est illum dimidiatum versiculum, Τὰ δὲ Φωκυλίδου, *Et hoc Phocylidis;* sic nos, quum Pompeii sermones referemus, semper addemus, *Vt loquebatur:* quoniam ille aliud in lingua promptum, aliud in pectore clausum habebat. Popma.

Componenda) In theatro Pompeii. De quo Plut. Plinius, etc. Man.

A se) A villa sua; sicuti *Ad me*, valet, ad villam meam. Nec est, cur hoc loquendi genere quisquam offendatur. Sic ille, quem hic noster tanti fecit, Terentius in Heauton. *Hinc a me quisnam egreditur?* et alibi cum ipse, tum optimus Latinitatis auctor, Plautus. Id.

Nihil minus velle) Quia favebat Aemilio Scauro. Videbat autem duos patricios simul esse consules non posse: vetabat enim antiqua lex. Ideo timebat, ne, deiecto Scauro, Messala crearetur. Quod evenit. Id.

Aedificium) Domum quae aedificatur. De qua lib. III ad Q. Fr. Id.

Haberet) Mallem *tecum haberes*: ut ea causa iret ad Atticum Q. frater. Id.

L. Paetum) Ita recte emendavit

maias, iens in Pompeianum, bene mane haec scripsi.

Ern. Vulg. *apud Laetum*. Iam Corradus monuerat designari L. Papirium Paetum, qui Neapoli domum habebat.

X.

Scr. in Cumano IX kal. Maias A. V. C. 698.

De Ptolemaeo in Aegyptum reducto 1; *de studiis suis* 2; *aedificationem suam Attico commendat* 3; *se Pompeium in Cumano eius visurum nuntiat* 4.

CICERO ATTICO S.

Puteolis magnus est rumor, Ptolemaeum esse in regno. Si quid habes certius, velim scire.

2. Ego hic pascor bibliotheca Fausti. Fortasse tu putabas, his rebus Puteolanis et Lucrinensibus. [1] Ne ista quidem desunt. Sed mehercule a ceteris oblectationibus ut deseror et voluptatibus propter rempublicam; sic literis sustentor et recreor; maloque in illa tua sedecula, quam habes sub imagine Aristotelis, sedere, quam in istorum [2] sella curuli; tecumque

Puteolis) Haec epistola ex ordine temporis anteponenda erat nonae huius libri.

Esse in regno) Restitutum a Gabinio, Syriae proconsule. Nota historia ex Dione, Caesare, aliis. Man.

Fausti) Hic est L. Cornelius Sylla Faustus, Syllae Dictatoris filius, Pompeii gener, quem magnam et exquisitam bibliothecam habuisse licet suspicari ex eo, quod Sylla pater devictis Athenis inde aliquot librorum millia abstulerit, ut tradit Plutarchus in vita. Popma.

(1) Piscibus et ostreis, quibus sinus Puteolanus et lacus Lucrinus abundabant. Id.—Placet ut legatur *ostreis*, pro *his rebus*. Vasin.

A ceteris) Videtur *ut* suo loco excidisse. Forte Cicero sic scripsit: *Sed mehercule ut a ceteris ... sic literis*, etc. Graev.

Sub imagine Aristotelis) In tua bibliotheca. Man.

(2) Pompeii et Crassi h. t. consulum.

apud te ambulare, quam cum eo,[1] quocum video esse ambulandum. Sed de illa ambulatione fors viderit, aut si quis est, qui curet, deus.

3. Nostram ambulationem et Laconicum, eaque, quae Cyrea[2] sint, velim, quod poteris, invisas; et urgeas Philotimum [ut properet], ut possim tibi aliquid in eo genere respondere.

4. Pompeius in Cumanum Parilibus venit: misit ad me statim, qui salutem nuntiaret. Ad eum postridie mane vadebam, quum haec scripsi.

(1) Pompeio, cui propter eius potentiam in omnibus videbat obsequendum esse.

Ambulandum) Mihi ut legato. Ep. 1 et 2 h. l. Nisi velit significare, quod devorandum esse dixerat, ep. 5 h. l. Corr.

Ambulationem et Laconicum) In ipsius domo. De Laconico, vide Vitruvium lib. X, cap. 9, 10. Man.

(2) A Cyro architecto designata et instituta.

Vt properet) Verba ista Ernestio de glossa suspecta.

Vt possim) Vt ego quoque habeam, ubi te possim accipere, acceptus a te toties: quod nunc, nondum aedificata domo, non possum. Man.

XI

Scr. in Cumano prid. kal. Maii A. V. C. 698.

Rogat Atticum, ut pergat sibi omnia, quae Romae publice gerantur narrare.

CICERO ATTICO S.

Delectarunt me epistolae tuae, quas accepi uno tempore duas ante diem II kal. Perge reliqua. Gestio scire ista omnia. Etiam illud cuiusmodi sit, velim perspicias: potes a Demetrio. Dixit mihi Pompeius,

Etiam illud) Hoc quod sum dicturus, quoque mihi Pompeius affirmavit, de rationibus cum publicanis putandis. Id ipsum repetit, post hanc narrationem, his verbis, *Id cuiusmodi sit, aut nunc si scias*, etc. Mal.

Demetrio) Pompeii liberto.

Crassum a se in Albano exspectari ante diem IV kal. Is quum venisset, Romam esse statim venturos, ut rationes cum publicanis putarent. Quaesivi, gladiatoribusne? [1] respondit, antequam inducerentur. Id cuiusmodi sit, aut nunc, si scias, aut quum is Romam venerit, ad me mittas velim. Nos hic voramus literas cum homine mirifico (ita mehercule sentio) Dionysio, qui te omnesque vos salutat: *οὐδὲν γλυκύτερον, ἢ πάντ' εἰδέναι.* Quare, ut homini curioso, ita perscribe ad me, quid primus dies, quid secundus, quid censores, quid Appius, quid illa populi Apuleia. [2] Denique, etiam quid a te fiat, ad me velim scribas. Non enim (ut vere loquamur) tam rebus novis, quam tuis literis delector. Ego mecum, praeter Dionysium, eduxi neminem: nec metuo tamen, ne mihi sermo desit. Abs te opere delector. [3] Tu Lucceio nostrum librum [4] dabis. Demetrii Magnetis tibi mitto; [5] statim ut sit, qui a te mihi epistolam referat.

(1) H. e. illisne ipsis diebus quibus munus gladiatorium editum iri constabat.

Οὐδὲν) *Nihil dulcius, quam omnia nosse.*

Censores) Num civitatem censeant, an id desperetur. Ep. 17. MAN.

Appius) Quia videbat eum hoc anno consulatum petiturum. Anno enim proximo consulatum gessit. ID.

(2) Clodius alter Apuleius Saturninus, quem Apuleiam propter libidinum infamiam dicit. Tunstallus malebat intelligi *Clodiam*, idem tamen suspicabatur legendum ἀφελεια, quod iure repudiavit Ernestius.

Eduxi) Sic cod. Faërni et Anton. Et recepit Mich. Brutus. Vulgo *duxi*.

(3) Ernestius, hoc sic intelligit ut *opere* opponatur *sermoni*, et referatur ad epistolas Attici. Alii *opere* referunt ad *aedificium* ab Attico curatum. In edd. antiquioribus erat: *ne mihi sermo desit abs te, quo magnopere delecter*. Fortasse optimum fuerit verba transponere sic: *Ego mecum praeter Dionysium abs te, quo magnopere delector etc.*

(4) Commentarium de consulatu meo, ut habeat materiam operis de me scribendi. ERN.

(5) Librum περὶ ὁμονοίας ab eodem Demetrio Magnete ad te missum. CORR.

XII.

Scr. in Tusculano, vel in Antiati exeunte Maio A. V. C. 698.

Egnatium Romae esse scribit; Macroni se vix praesto esse posse ostendit. Atticum ut apud se postridie kal. coenet, invitat.

CICERO ATTICO S.

Egnatius Romae est. Sed ego cum eo de re Halimeti vehementer Antii egi. Graviter se acturum cum Aquilio confirmavit. Videbis ergo hominem, si voles. Macroni vix videor praesto esse. Idibus enim auctionem Larini video, et biduum praeterea. Id tu, quoniam Macronem tanti facis, ignoscas mihi velim. Sed, si me diligis, postridie kal. coena apud me cum Pilia. Prorsus id facies. Kal. cogito in hortis Crassipedis, quasi in diversorio, coenare. Facio fraudem senatusconsulto. Inde domum coenatus, ut sim mane praesto Miloni. Ibi te igitur videbo, et promovebo. Domus te nostra tota salutat.

Aquilio) Iurisconsulto: ut et C. Aquilius Gallus, qui Ciceronis collega fuerat in praetura: ut in oratione pro Cluentio, et Offic. lib. II. Man.

Praesto esse) Macronis causam non videor posse defendere, quum auctioni constituerim interesse. Forte autem vel emere quippiam Cicero volebat in auctione: vel ad eum bonorum pars, quae vendebantur, ex hereditate pertinebat. Id.

Biduum praeterea) Subintelligit, Larini mihi commorandum est, aut aliquid aliud tale. Lamb. *Biduum:* quod auctioni huic, praeter Idus, dabitur. Mong.

Facio fraudem senatusconsulto) Quum senatus vocabatur, senatores qui erant in urbe, adesse iubebantur in senatu; qui non erant, iuberi non poterant. Cicero autem, ne citari posset, urbem non est ingressus Kalendis, quo die senatus habebatur, sed in hortis suburbanis consistere, et coenare voluit. Fraude igitur subterfugit senatusconsultum, quo in senatusconsulto scriptum erat, ut senatores, qui in urbe essent, in senatum vocati venirent, non venientibus pignora auferrentur. Philipp. I. Man.

Promovebo) I. e. ad me cenatum deducam. Hanc lectionem edd. pr. recte restituit Ern. Bosius e Mss. aliquot, ut Tornaesiano, recepit *promonebo.* Lambino placebat *pervidebo*, quod repererat in uno cod. Ms. — *Promonebo*) Est, praemonebo; ut prodicere diem, praedicere, apud Varronem de Lingua Latina. Bos. — Id est, porro monebo, ut eo die coenes apud me cum Pilia: quod ante dixeral. Iun.

XIII.

Scr. in Tusculano exeunte Novembri A. V. C. 698.

Romae se mox futurum nuntiat; afuisse se in altercationibus, quas in senatu factas audiverit, laetatur; petit ab Attico ut sibi praesentem reipublicae statum describat 1; *tres libros de Oratore iam absolutos esse significat* 2.

CICERO ATTICO S.

Nos in Tusculanum venisse a. d. XVII kal. decembr. video te scire. Ibi Dionysius nobis praesto fuit. Romae a. d. XIIX kal. volumus esse: quid dico, volumus? immo vero cogimur. Milonis nuptiae; comitiorum nonnulla opinio est. Ergo, ut si rata. [1] Afuisse me in altercationibus, quas in senatu factas audio, fero non moleste. Nam aut defendissem, quod non placeret, aut defuissem, cui non oporteret. Sed mehercule velim, res istas, et praesentem statum reipublicae, et quo animo consules ferant hunc σκυλμόν, rescribas ad me, quantum potest. Valde sum ὀξύπεινος: et, si quaeris, omnia mihi sunt suspecta. Crassum quidem nostrum minore dignitate aiunt profectum paludatum, [2] quam olim

Milonis) Duxit uxorem Faustam, Syllae dictatoris filiam. MAN.

Comitiorum) Scil. *consularium*.

(1) Sic Ern. hoc sensu: Ergo, ut si rata fuerint comitia Romam venire volo. Bosius e cod. decurtato edidit: *Ego, ut sit rata, afuisse me etc.* In plerisque tamen Mss. est *Ergo*. — *Ego, ut sit rata*) Quamvis, inquit, rata sit opinio illa comitiorum, ita ut ea certo habeantur, tamen non moleste fero me abfuisse ab iis altercationibus, etc. Hae vero fuerant, ut suspicor, de habenda aut non habenda quorumdam ratione. Bos. — Clericus et Lemaire *Ergo, ut si rata*. Bentiv. *Ego, ut sit rata*. Neutri mihi satis faciunt. *T.*

Σκυλμόν) Perturbationem.

Ὀξύπεινος) Famelicus.

(2) *L. Paulus* enim, ut Livius ait memoria traditum lib. XLIV, c. 22, *maiore quam solita frequentia prosequentium celebratus* est, quum in Macedoniam iret. Crassum vero tribunus plebis Ateius primo exire vetuit, deinde in carcerem ducere voluit, cui quum aliquot collegae intercederent, cum omnibus diris devo-

aequalem eius L. Paullum, iterum consulem. O hominem nequam.

2. De libris oratoriis factum est a me diligenter. Diu multumque in manibus fuerunt; describas licet.

3. Illud etiam te rogo, τὴν παροῦσαν κατάστασιν τυπωδῶς; ne istuc hospes veniam.

vit; denique exeuntem nemo praeter Pompeium comitatus est.

Aequalem eius) Eius filium, qui consul periit Cannensi proelio; Africani minoris patrem naturalem. Is in secundo consulatu paludatus exiit ad bellum Macedonicum: nec multo post victor, capto etiam rege Perse, triumphavit. *Aequalem* Crassi, vel cum ioco nominat, quod uterque iterum consul ad bellum sit profectus; vel serio, quod eadem aetate essent, quum ad bellum exiere. Nam sexagenarium utrumque fuisse, tum ex Livio, tum ex Plutarcho licet coniicere. MAN.

Nequam) Qui, C. Ateii Capitonis, tribuni plebis obnuntiationibus, dirisque neglectis, auri Parthici cupiditate praeceps, ante finem consulatus ivit in provinciam. Cicero lib. I de Divin. Plutarchus, Dio, alii. Eius tamen absentis dignitatem defendit in senatu. Ep. 8, lib V Fam. ID.

Libris) Tribus ad Q. fratrem. ID.

Τὴν παροῦσαν) Praesentem statum reipublicae, subiecta rudi eius forma.

XIV.

Scr. in villa Cumana mense Maio A. V. C. 699.

Atticum Roma absentem rogat, ut ad suos scribat, ut libri sui Ciceroni pateant; et ut si quid novi habeat scribat, denique ut itinere ex sententia confecto se quam primum revisat.

CICERO ATTICO S.

Vestorius noster me per literas fecit certiorem, te Roma a. d. VI id. mai. putare profectum esse, tardius, quam dixerat, quod minus valuisses. Si iam melius vales, vehementer gaudeo. Velim, domum ad te scribas, ut mihi tui libri pateant, non secus, ac si ipse

Dixerat) Faërnus corrigebat *dixeras*, et ita videtur legendum. VRS.

Ad te) Ad tuos.

adesses, quum ceteri, tum Varronis. Est enim mihi utendum quibusdam rebus ex iis libris ad eos, quos in manibus habeo: quos, ut spero, tibi valde probabo. Tu velim, si quid forte novi habes, maxime a Quinto fratre, deinde a C. Caesare, et si quid forte de comitiis, de republica (soles enim tu haec festive [1] odorari) scribas ad me: si nil habebis, tamen scribas aliquid. Nunquam enim mihi tua epistola aut intempestiva aut loquax visa est. Maxime autem rogo, rebus tuis totoque itinere ex sententia confecto, nos quamprimum revisas. Dionysium iube salvere. Cura, ut valeas.

Fratre) Nunc Caesaris legato. Corr.

(1) Ita scribendum esse iudicarunt Manut. Victor. Ern. Vulgo *festine*.

XV.

Scr. Romae IV kal. Sext. A. V. C. 699.

Eutychidem ab Attico manumissum esse sibi gratum esse scribit 1; *petit ut ex Asiatico itinere, ad quod tempus confirmaverit, redeat* 2; *literas ad Atticum scriptas ei redditas non fuisse suspicatur* 3; *de Sufenate et Catone absolutis et de Procilio condemnato* 4; *de itinere suo ad Reatinos* 5; *de ludis a se Romae spectatis* 6; *de ambitu ingravescente* 7; *Q. fratrem iam in Britannia esse videri* 8. *Denique Dionysium vult ab Attico excitari, ut mox ad se veniat.*

CICERO ATTICO S.

De Eutychide gratum; qui vetere praenomine, novo nomine T. erit Caecilius; ut est ex me, et ex te iunctus Dionysius, M. Pomponius. Valde mehercule mihi

Eutychide) Servum Eutychidem Atticus liberaturus, eum de suo vetere praenomine, novo nomine, quod ipse a Caecilio avunculo adoptatus acceperat, T. Caecilium Eutychidem appellare constituerat. Man.

Iunctus) Ita, ut M. Pomponius Dionysius vocetur. Corr.

gratum, si Eutychides tuam erga me benivolentiam cognoscet, et suam illam in meo dolore συμπάθειαν neque tum mihi obscuram, neque post ingratam fuisse.

2. Iter Asiaticum tuum puto tibi suscipiendum fuisse. Nunquam enim tu sine iustissima causa tam longe a tot tuis et hominibus carissimis, et rebus suavissimis abesse voluisses. [1] Sed humanitatem tuam, amoremque in tuos, reditus celeritas declarabit. Sed vereor, ne lepore te suo detineat diutius rhetor Clodius, [2] et homo pereruditus, ut aiunt, et nunc quidem deditus graecis literis, Pituanius. Sed, si vis homo esse, recipe te ad nos, ad quod tempus confirmasti. Cum illis tamen, quum salvi venerint, Romae vivere licebit.

3. Avere te scribis, accipere aliquid a me literarum; dedi, ac multis quidem de rebus, ἡμερολεγδὸν perscripta omnia: sed, ut coniicio, quoniam mihi non videris in Epiro diu fuisse, redditas tibi non arbitror. Genus autem mearum, ad te quidem, literarum eiusmodi fere est, ut non libeat cuiquam dare, nisi de quo exploratum sit, tibi eum redditurum.

4. Nunc romanas res accipe. A. d. III non. quint. Sufenas et Cato absoluti; Procilius condemnatus. Ex quo intellectum est, τρισαρειοπαγίτας ambitum, comi-

In meo dolore) In exsilii calamitate. MAN.

(1) Sic auctore Ernestio h. l. constitui. Vulgo *tam longe a tot tuis et hominibus et rebus carissimis abesse voluisses*. Alii *a tot tuis et rebus carissimis et suavissimis abesse voluisses*. — Bentiv. ex codic. Ambros. *a tot tuis et hom. et rebus cariss. et suaviss.*

Humanitatem) Deleo *sed*; quod manifesto ex syllabae antecedentis repetitione (ut fere fit in Mss.) fuit inculcatum: aut ex initio sequentis comprehensionis adscriptum ab oscitante librario. IVN.

(2) Sex. Clodius Siculus.

Pituanius) Gentile nomen fuit *Pinarius*, cognomen *Pituanius*. De gente Pinaria dictum est alibi. IVN.

Ἡμερολεγδὸν) Vt quaeque singulis diebus acciderunt.

Sufenas) Tribuni plebis biennio ante fuerant Sufenas, Cato, et Procilius.

Τρισαρειοπαγίτας) Εἰρωνικῶς corruptissimos iudices uno verbo τρισαρειοπαγίτας vocavit. Nam saepenumero τὸ τρὶς in compositione vim ha-

tia, interregnum, maiestatem, totam denique rempublicam flocci non facere. Debemus patremfamilias domi suae occidere [1] nolle; neque tamen id ipsum abunde. Nam absolverunt XXII, condemnarunt XXIIX. Publius sane diserto epilogo criminans, mentes iudicum moverat. Hortalus in ea causa fuit, cuiusmodi solet. Nos verbum nullum. Verita est enim pusilla, [2] quae nunc laborat, ne animi in Publio offenderer.

5. His rebus actis, Reatini me ad sua τέμπη duxerunt, ut agerem causam contra Interamnates apud consulem et decem legatos; quod lacus Velinus, a M' Curio emissus, interciso monte, in Narem defluit:

bet augendi; ut τρισόλβιος, τρισάθλιος, τρισάσμενος. Bos.

(1) Fortasse leg. *occidi*, ut sensus sit: *Si iusti iudices* (inter sicarios) *esse volumus, debemus patrem familias domi suae occidi nolle; neque tamen id ipsum abunde nolle debemus.* Nam in hoc iudicio, quo Procilius condemnatus est, *absolverunt XXII, condemnarunt XXVIII.*

Neque tamen) Id est, valde refugere. Inveniri enim qui huiusmodi caedes ferant; quales fuere XXII illi iudices, qui Procilium absolverant. Bos.

Publius) Clodius.

Hortalus) Q. Hortensius.

Verita (vulgo *veritas*) *est enim pusilla*) In hoc verborum ambitu suspicor latere mendum. Et forte locus ita corrigendus: *Verita est enim filia, quae nunc laborat, ne animum Publii offenderem:* vel, *ne animus Publii offenderetur.* Vt eum Tulliola rogaverit, ne Procilium defenderet contra P. Clodii accusationem: verita scilicet, ne Clodius ex facto gravius irritaretur. ID. — Placet, dum verum eruatur, coniectura Manutii, nisi quod putem legendum: *ne animum in Publio offenderet.* Scilicet aegrotans filia, ne aegritudo morbum augeat, si forte in orando aliquid dicerem in Clodium, quod rerum potientes aegre ferrent, mihi meisque periculum denuo conflaret. Ego nolui in reos dicere quia filia mea nunc aegrotans verita est, ne memoria Publii, qui socius erat accusationis, aliquidve in eum dictum hoc alieno tempore suum animum laederet, et perturbaret, eique offunderet nocivos dolores. GRAEV.

(2) Tulliam videtur significare.

Τέμπη) Loca amoena, quae Vopiscus Caesar Italiae sumen appellabat. CORR.

Consulem) Ap. Claudium Pulchrum.

Emissus) An igitur antea non defluebat? Etiam. Sed augusto tantum Velini ore, quod natura fecerat. Consul autem *M'. Curius* Dentatus, postquam anno Vrbis Romae CCCCLXIII, ante natum Christum CCXL, Sabinos devicit, monte interciso latius ipsi lacui aperuit ostium, quo nunc quoque e celsissimis praeruptissi-

ex quo est illa siccata, et humida tamen modice Rosea. Vixi cum Axio. Quin etiam me ad Septem aquas duxit.

6. Redii Romam Fonteii causa a. d. VII idus quint. Veni in spectaculum; primum, magno et aequabili plausu (sed hoc ne curaris; ego ineptus, qui scripserim); deinde Antiphonti operam.[1] Is erat ante manumissus, quam productus. Ne diutius pendeas, palmam tulit. Sed nihil tam pusillum, nihil tam sine voce, nihil tam verum.[2] Haec tu tecum habeto. In

misque cautibus in sabiectum Narem se praecipitat, ubi spumans caelumque obnubilans unda cum sole perpetuam reddit iridem. *Cluver. Ital. antiq.* II, cap. 8.

Rosea) Campus Reatini agri. Virg. VII Aen. *Rosea rura Velini.*

Vixi cum Axio) Iucundissime fui: ut infra in epistola nescio qua: *cum Pansa vixi in Pompeiano.* Et villam habuisse Axium in agro Rosiano, testis est Varro lib. III, cap. 2, de re rust. MAN.

Quin etiam) Lamb. *qui etiam*, et ita Cl. A. Cesarem legisse ex italica eius versione patet. *T.*

Septem aquas) Omnes agri Reatini lacus simul ita dictos existimo. HOLST.

Magno, et aequabili plausu) Qui mihi theatrum ingredienti a populo datus est. Et addidit *aequabili*, quia *magno* per se non referebatur ad laudem. Nam et plausus magnus datur odiosis hominibus, sed minime aequabilis, clamoribus, sibilis, omni strepitu permixtus: magnus, et aequabilis iis, qui diliguntur. MAN.

(1) Excidisse *dedi* recte putat Corradus. *B.* — *Antiphonti*, histrio, servus fortasse Milonis, qui ludos illos edebat.

Manumissus) Decreverat dominus Antiphontis, qui ludos edebat, illum merito vel immerito donare libertate. Ideo scribit Cicero illum manumissum prius fuisse, quam productum; quod sive vicisset, sive non, certum esset eum manumissum iri. Victoriae praemium in servis histrionibus erat manumissio. BOS.

(2) *Verum* non consentit superioribus. Malaspina coniecit *vietum*. Certe fuit aliquod verbum eiusdem significationis. — *Nihil tam .... verum*) Sic dedit Gruterus. Et recte quidem Bosius animadvertit, suspensam hanc locutionem ac sententiam apprime his epistolis atque huic loco convenire. Malunt alii *nihil tam verum. Haec tu tecum habeto.* Quod sic explicat Corradus: Quum alienam agere personam deberet, *veram*, hoc est, suam agebat ita ut nihil imitaretur. Etenim id si voluisset intelligi Cicero, non scripsisset *nihil tam veram*, sed *nihil tam suum*. Deinde in actore scenico id quod significatur voce hac *verum*, non vituperationem continet, sed laudem maxime propriam. Vt enim is optimus est poëta, qui *reddere personae scit convenientia cuique*, et veras e *vitae morumque exemplari voces ducere* (quemadmodum docet Horatius, *de Arte Poët.* 316); sic praecipua Actoris commendatio est, si ita agat, ut ad verum

Andromacha tamen maior fuit Astya; nam in ceteris [1] parem habuit neminem. Quaeris nunc de Arbuscula: valde placuit. Ludi magnifici et grati. Venatio in aliud tempus dilata.

7. Sequere nunc me in campum. Ardet ambitus; σῆμα δέ τοι ἐρέω. Fenus ex triente ibid. quint. factum erat bessibus.[2] Dices, istud quidem non moleste fero. O virum! o civem![3] Memmium Caesaris omnes opes confirmant.[4] Cum eo Domitium consules iunxerunt;

ac naturam proxime accedat. Ea scilicet maxime probanda imitatio est, quae minime apparet imitatio. Qui a Simeonis Bosii iudicio dissident, Malaspina, Gronovius, alii, videntur mihi scurras magis spectasse, quam actores. Legi potest ea fabella, quae habetur Phaedri V, 5. Addam hoc quoque, quod Plutarchus narrat. Mima quaedam Seia quum Andromachen ageret in Astyanactis morte lugentem, sui ipsius filii cineres scenicam in urnam coniecit, ut *veris* lacrymis alienum dolorem imitaretur. Volebat illa dici, *Nihil tam verum.* An, quum diceretur, vituperari se existimabat? Oliv.

(1) Vulgo *maior fuit quam Astyanax; in ceteris.* Bosius quia in codd. suis invenerat *Axianum*, edidit *maior fuit quam Astya. Nam in ceteris.* Ego hoc praetuli, simul tamen illud *quam* delevi. — Et ita Bent. servato *quam.*

Parem) Ergo superiores omnes, ut sit iocus ex ambiguo. Corr.

Arbuscula) Fuere eodem tempore tres insignes meretrices, eaedemque mimae, Arbuscula, Cytheris, Origo. Servius Ecl. 10. Arbusculam et Horatius nominat Sat. ultima lib. I. Man.

Ludi) Ludos Apollinares intelligit, de quibus infra. Id.

Venatio) Nimirum amphitheatralis, quum homines cum feris committerentur. Vide Lips. de Amphitheatro. Graev.

Sequere nunc me in campum) Hoc dicitur: Accipe nunc de ratione petitorum. Petebantur enim in campo Martio magistratus. Man.

Σῆμα) Signum vero tibi dico. Odyss. ψ, v. 326.

Fenus ex triente) Hoc dicit Cicero, foenus fuisse duplicatum, ut quum antea pecunia mutua acciperetur trientibus usuris, hoc est nostro loquendi modo, quatuor in centum, nunc propter candidatorum immanem ambitum, multum pecuniae mutuum sumentium ad largiendum, non nisi bessibus usuris locari pecuniam, hoc est octo in centum. Graev.

(2) *Scil.* quia candidati pecuniam quaerebant ad emenda suffragia.

Istuc quidem) Ego Atticus, qui lucrari aliquid potero ut heres Caecilii foeneratoris. Ep. 9, lib. I, et ep. 29, lib. III. Corr. —*Istud.* Alii *istuc.*

(3) Ironia.

(4) Scil. ut cos. fieret A. V. 700. Repulsam tamen tulit.

Domitium) Cn. Domitium Calvinum, qui cos. factus est A. V. 700.

Consules) Ap. Pulcher et Domitius Ahenobarbus, Memmio et Domitio Calvino consulatum pactione

qua pactione, epistolae committere non audeo. Pompeius fremit, queritur, Scauro studet: sed utrum fronte, an mente, dubitatur. Ἐξοχὴ in nullo est. Pecunia omnium dignitatem exaequat. Messala languet; non quo aut animus desit, aut amici; sed coitio consulum et Pompeius obsunt. Ea comitia, puto fore, ut ducantur. Tribunicii candidati iurarunt se arbitrio Catonis petituros. Apud eum HS quingena deposuerunt; ut, qui a Catone damnatus esset, id perderet, et competitoribus tribueretur. Haec ego pridie scribebam, quam comitia fore putabantur. Sed ad te v kal. sext. si facta erunt, et tabellarius non erit profectus, tota comitia perscribam: quae si, ut putantur, gratuita fuerint, plus unus Cato potuerit, quam omnes quidem iudices. Messius [1] defendebatur a nobis, e legatione revocatus. Nam eum Caesari legarat Appius. Servilius edixit, ut adesset. Tribus habet Pomptinam, Velinam, Maeciam. Pugnatur acriter: agitur tamen satis. Deinde me expedio ad Drusum, inde ad Scaurum. Parantur orationibus indices gloriosi. Fortasse accedent etiam consules designati: in quibus si Scaurus non fuerit, in hoc iudicio valde laborabit.

polliciti. Pactio autem quae fuerit, aperte scribit in extrema epistola huius libri. MAN.

Qua pactione) Hanc tamen pactionem aperte describit infra ep. 18.

Ἐξοχὴ) Excellentia.

Consulum) L. Domitii Ahenobarbi et Appii Claudii Pulchri.

Damnatus) Quod ambitiose, et non Catonis arbitrio petiisset. CORR.

(1) De ambitu scil. accusatus, item ut ceteri, qui postea nominantur.

Revocatus) A propinquis, ut opinor, aut ab amicis. Nam iudicii causa neminem de legatione in urbem invitum revocari licebat. MAN.

Servilius) P. Servilius, Isaurici filius, hoc anno praetor. ID.

Tribus habet) Tribus hae Messium videntur absoluturae. ID.

Agitur) Aliquid tamen proficitur; etsi acres habemus adversarios. ID.

Ad Drusum) Vt post Messium defendam Drusum, 10. ID.

Indices gloriosi) Indices sunt tituli orationum, ut pro T. Annio Milone, pro M. Marcello. Quia vero clarissimos viros defensurus erat, idcirco ait suis orationibus indices gloriosos parari. BOS.

8. Ex Quinti fratris literis suspicor, iam eum esse in Britannia. Suspenso animo exspecto, quid agat. Illud quidem sumus adepti, quod multis et magnis indiciis possumus iudicare, nos Caesari et carissimos et iucundissimos esse.

9. Dionysium velim salvere iubeas, et eum roges et hortere, ut quamprimum veniat, ut possit Ciceronem meum, atque etiam me ipsum erudire.

XVI.

Scr. Romae prid. kal. Oct. et postridie mane (exceptis tamen §. 3. 6. et 9. quae sunt aliarum epistolarum fragmenta) A. V. C. 699.

Respondet Attici epistolae a Paccio allatae 1; *cur Varronem in libris de republica includere non possit*, *ostendit* 2; *de consulatus petitorum rationibus exponit* 3; *de iudiciis proxime futuris* 5; *addit alia quaedam de Caesaris in se amore*, *et de Britannici belli exitu* 6; *de Paulli basilica.*

CICERO ATTICO S.

Occupationum mearum vel hoc signum erit, quod epistola librarii manu est. De epistolarum frequentia te nihil accuso: sed pleraeque tantummodo mihi nuntiabant, ubi esses, vel etiam significabant recte esse, quod erant abs te; [1] quo in genere maxime [2] delectarunt duae, fere eodem tempore abs te Buthroto

(1) Verba *quod erant abs te* vulgo posita post *ubi esses*, quo loco sensum non habent, ideoque Ernestio delenda videbantur, huc transposui. Sic enim sensus fit aptissimus: *vel etiam significabant bene valere*, *quod erant abs te*, *tua manu scriptae.* — *Abs te*) Ita sine argumento, atque sententia, ut ex his nihil aliud possem cognoscere, nisi ubi esses. MAL.

(2) Ernestio auctore inserui *me.*

Buthroto) Verissime sic vulgatum *Bruto* correxit Manutius. — Correctionem probant recentiores edd.

datae. Scire enim volebam, te commode navigasse. Sed haec epistolarum frequentia non tam ubertate sua, quam celeritate delectavit. Illa fuit gravis, et plena rerum, quam mihi M. Paccius, hospes tuus, reddidit. Ad eam rescribam igitur, et hoc quidem primum: Paccio re et verbis ostendi, quid tua commendatio ponderis haberet. Itaque in intimis est meis, quum antea notus non fuisset. Nunc pergam ad cetera.

2. Varro, de quo ad me scribis, includetur in aliquem locum,[1] si modo erit locus. Sed nosti genus dialogorum meorum: ut in oratoriis, quos tu in caelum fers, non mentio potuit fieri cuiusquam ab iis, qui disputant, nisi eius, qui illis notus, aut auditus esset.[2] Hanc ego de republica, quam institui, disputationem in Africani personam, et Phili, et Laelii, et Manilii contuli. Adiunxi adolescentes, Q. Tuberonem, P. Rutilium, duo Laelii generos, Scaevolam, et Fannium. Itaque cogitabam, quoniam in singulis libris utor prooemiis, ut Aristoteles in iis, quos ἐξωτερικοὺς vocat, aliquid efficere, ut non sine causa istum appellarem: id quod intelligo tibi placere. Vtinam modo conata efficere possim! Rem enim, quod te non fugit, magnam complexus sum et gravem, et plurimi otii, quo ego maxime egeo. Quod in iis libris, quos laudas, personam desideras Scaevolae;[3] non eam temere di-

(1) Scriptorum meorum.

(2) Sine causa particula *ut* Ernestio videbatur insititia. Cicero enim ait, ut in libris de Oratore mentio fieri non poterat ab iis qui disputantes inducuntur, nisi eius qui illis notus aut auditus esset; sic in libris de re publica mentionem fieri non posse Hortensii, quia inducuntur personae, qui multo ante Hortensium natum vixerant.

Ἐξωτερικοὺς) Ἐξωτερικοὶ λόγοι dicebantur ad quos non modo discipuli, sed quilibet e populo admittebatur, qui ἐξωτερικοὶ sive extranei dicti sunt: sicut ἀκροαταὶ eius discipuli, et familiares; hinc ἀκροατικοὶ λόγοι quos habebat ad solos suos discipulos, ac familiares. SALMAS.

(3) Qui scil. in libro primo tantum de Oratore praesens inducitur, in reliquis abest.

movi: sed feci idem, quod in πολιτείᾳ deus ille noster Plato. Quum in Piraeeum Socrates venisset ad Cephalum, locupletem et festivum senem; quoad primus ille sermo haberetur, adest in disputando senex: deinde quum ipse quoque commodissime loquutus esset, ad rem divinam dicit se velle discedere; neque postea revertitur. Credo Platonem vix putasse satis consonum fore, si hominem id aetatis in tam longo sermone diutius retinuisset. Multo ego potius [1] hoc mihi cavendum putavi in Scaevola; qui et aetate et valitudine erat ea, qua esse meministi; et iis honoribus, ut vix satis decorum videretur, eum plures dies esse in Crassi Tusculano. Et erat primi libri sermo non alienus a Scaevolae studiis. Reliqui libri τεχνολογίαν habent, ut scis. Huic ioculatorem [2] senem illum, ut noras, interesse sane nolui.

3. [De re Piliae, [3] quod scribis, erit mihi curae.

Dimovi) Ern. coni. *semovi*.

Πολιτείᾳ) Libris de Republica.

(1) *Potius* dedi ex Ernestii coniectura pro vulg. *satius*.

Τεχνολογίαν) Artis rationem, disputationem de praeceptis artis.

(2) Legendum puto *cavillatorem*. — *Ioculatorem*. In tradendis artis praeceptis non solet esse locus iocis. Ea enim tractatio spinosior est, quam ut sermonis urbanitatem in disserendo recipiat. Ideo Cicero ab ea Scaevolam ioculatorem exclusit. Bos. Vulgo *Ioculatoriae disputationi*. Quod non convenit. Nam Τεχνολογία est disputatio spinosa et morosa, a qua removebat Q. Mucium Scaevolam ioculatorem sive festivum senem. Pop. Omnino legendum *ioculatoriae*. Nam et ars tota puerilis quodammodo est, et Cicero procul dubio respicit tractatum absolutissimum de iocis, qui II de oratore continetur. Malaspina quaerit, quo referatur τὸ *ut noras*. Respondetur, optime ad senem posse. I. F. Gronovius, Isaacus Casaubonus, in eadem sententia est. Graev.

(3) Hic incipit fragmentum alius epistolae temere hic alieno loco intrusum. Itaque id a contextu seiunctum uncis inclusi. Nam quum haec epistola scripta sit Kal. Oct. quomodo Cicero potuisset narrare in causa Drusi iudices reiectos esse ad V Nonas Quintil.? Deinde de Procilio ait rumores non bonos esse, ut eum condemnatum iri metuendum sit. Atqui iam epistola 15 huius libri narraverat Procilium a. d. III Non. Quintil. condemnatum esse. Ergo hoc fragmentum est ex epistola ante ep. 15 huius libri scripta.

De re) De dote in aliquo fundo, ut puto, collocanda (si *filiae* legis). Corr.

Piliae) Ita correxi vulg. *filiae*. Nam

Etenim est luculenta res, Aureliani, ut scribis, indiciis: et in eo me etiam Tulliae meae venditabo. [1] Vestorio non desum. Gratum enim tibi id esse intelligo; et, ut ille intelligat, curo. Sed scis, qui? quum habeat duo faciles, nihil difficilius. Nunc ad ea, quae quaeris de C. Catone. Lege Iunia et Licinia scis absolutum: Fufia ego tibi nuntio absolutum iri; neque patronis suis tam libentibus, quam accusatoribus. Is tamen et mecum, et cum Milone in gratiam rediit. Drusus reus est factus a Lucretio, iudicibus reiiciendis a. d. v non. quint. De Procilio rumores non boni: sed iudicia nosti. Hirrus cum Domitio in gratia est. Senatusconsultum, quod hic consules de provinciis fecerunt, QVICVMQVE POSTHAC] ****

4. ****** non mihi, ut qui iam intelligebamus enun-

Ciceronis filiae negotium nihil opus erat ab absente Attico praesenti patri commendari. Itaque agitur de negotio Piliae, Attici uxoris.

Indiciis) Id est, ut indicat Aurelianus.

(1) I. e. gratum aliquid faciam Tulliae, propter amicitiam quae ei cum Pilia intercedit. — *Venditabo*) Quum rem tam luculentam emero ipsius causa. Corr.

Duo faciles) Alii *Deo faciles*, perperam. Scis, inquit, quis sit iste Vestorius? quum te et me utatur facillimis, tamen nihil difficilius ipso. *Duo* pro duos antique, ut alibi. Pop.

Iudicia nosti) Quam sint incerta et quam sordidi iudices. Paulo post. Et sane a tribunis aerariis absolutus postea fuit. Ep. 13, lib. II, ad Q. fr. Corr.

Non mihi) Haec est vetus scriptura, ex qua fortasse legendum *non misi ut qui*. Hoc sensu: senatusconsultum *quicumque posthac*, quod consules de provinciis fecerant, non misi, quia iam intelligebamus enuntiationem Memmii, quum in senatu recitavit pactionem quam ipse et competitor Domitius quum consulibus fecissent, valde Caesari displicere, et ob id senatusconsultum non valiturum. Pop.—Codices Tornaesianus, et Crusellinus, *non mihi*, *ut quod:* Decurtatus, *non mihi*, *ut qui.* Mendum ita correximus *non mi hili*, *ut qui.* Sensus est: senatusconsultum de provinciis consularibus non est mihi hili, hoc est, id senatusconsultum hili non facio, ut qui iam intellexerim enuntiationem Memmi, cuius causa factum est illud senatusconsultum, valde Caesari displicere: cuius quum valde intersit id senatusconsultum irritum fieri, non dubito quin, quod eo cautum est, ad nihilum recasurum sit. Tanta est enim eius auctoritas, ut id facile impetraturus sit a senatu. Ex *mihi* feci,

tiationem illam Memmii, valde Caesari displicere. Messala noster et eius competitor Domitius liberalis in populum valde fuit. Nihil gratius. Certi erant consules.[1] At senatus decrevit, ut tacitum iudicium ante comitia fieret. Ab iis consiliis, quae erant [2] sortita in singulos candidatos, magnus timor candidatorum. Sed quidam iudices, in his Opimius VEIEN., TRO. Antius, [3] tribunos plebis appellarunt, ne iniussu populi iudicarent. Res cedit. [4] Comitia dilata ex senatusconsulto, dum lex de tacito iudicio ferretur. Venit legi dies: Terentius intercessit. Consules, qui illud levi brachio egissent, rem ad senatum detulerunt. Hic Abdera, non tacente me. Dices, tamen tu non quiescis? Ignosce, vix possum. Verumtamen quid tam ridiculum? Senatus decreverat, ne prius comitia haberentur, quam lex lata esset: si qui intercessisset,

mihili. Nam saepenumero in his etiam epistolis, *mi*, μονοσυλλάβως scriptum reperias, pro *mihi.* Bos. Popmam hic Graevius praefert. — Clericus coniicit *non mihi placet*, et hoc subiici senatusconsulto a Cicerone exscripto, cuius in fine formula erat *senatui placere.* Deinde Ernestio videtur legendum *intelligebam.*

Enuntiationem) Quum C. Memmius pactionem in senatu recitavit, quam ipse, et suus competitor Domitius cum consulibus fecissent. Vide ep. 18. MAN.

Liberalis) Munere dato. Ep. 17. ID.

Populum) Sic Ern. Vulgo *in populo.*

(1) Et creati sunt in A. V. C. 700. Ed. Rom. addit *scilicet*, quod Ernestio non displicebat.

Tacitum iudicium) Quod factum non ederetur. Hoc autem decrevit senatus, ut, qui nullo pudore prohiberentur ab effuso ambitu, largitionem omitterent; quum intelligerent futurum, ut irrita esset designatio, si damnati tacito iudicio fuissent. Erat igitur ad cohibendam largitionis impudentiam quasi frenum quoddam taciti iudicii timore. MAN.

Consiliis) Iudicum.

(2) Vulgo inepte additur *omnibus* quod auctore Ernestio delevi.

(3) I. e. ex tribu Veientina Opimius, ex tribu Tromentina Antius.

(4) Corruptum hoc sic Manutius emendat: *Res ad senatum.*

Terentius) Tribunus plebis. MAN.

Levi brachio) Non vehementer: qui ad populum de tacito iudicio leviter tulissent. ID.

Hic Abdera) Hic summa fuit senatorum stultitia, ut Abderitae viderentur: de quorum stupore, atque insania multi scripserunt. Et ipse infra, ep. 7, lib. VII, est, inquit, ἀβδηριτικὸν, id est, ratione carens, quasi factum Abderitarum. ID.

res integra referretur. Coepta ferri leviter; intercessum non invitis; res ad senatum: de ea re ita censuerunt, comitia primo quoque tempore haberi, esse e re. Scaurus, qui erat paucis diebus illis absolutus, quum ego partem [1] eius ornatissime defendissem, obnuntiationibus per Scaevolam interpositis, singulis diebus usque ad pridie kal. octob. quo ego haec die scripsi, sublatis,[2] populo tributim domi suae satisfecerat. Sed tamen, etsi uberior liberalitas huius, gratior esse videbatur eorum, qui occuparant. Cuperem vultum videre tuum, quum haec legeres. Nam profecto spem non habes nullam, [3] haec negotia multarum nundinarum fore. Sed senatus hodie fuerat futurus, id est, kal. octobribus. Iam enim luciscit. Ibi loquetur, praeter Antium et Favonium, libere nemo. Nam Cato aegrotat. De me nihil timueris; sed tamen promitto nihil.

(1) Alii olim *patrem eius*, quod est absurdum, quia Scauri pater Cicerone adolescente decesserat. Itaque recte alteram lectionem *partem* defendit Manutius etsi hoc insolentius dictum pro *partes*.

(2) Scil. ne comitia consularia fierent, Scaevola trib. pl. dies comitiales obnuntiando sustulerat.

Satisfecerat) Nummos distribuerat, ut ea liberalitate consul designaretur. Man.

Occuparant) Ante dederant: ut Domitius, Messala competitores. Id.

(3) Restitui lectionem ed. Brut. et Lamb. Nam vulgata *rem habes nullam*, sensu prorsus destituitur. Cicero iocatur cum Attico ut supra ep. aitque eum sperare posse, fore ut fenus in tanto ambitu crescat.

Haec negotia) Ludit in vocabulo nundinarum. His negotiis interventuras multas nundinas, potest intelligi vel dies non comitiales (nam nundinis comitia haberi non poterant) vel multas suffragiorum emptiones. I. F. Gron. Alterum hoc sequitur Mongaltius noster: et recte quidem: magnas enim Candidatorum esse largitiones, Atticus non moleste ferebat, ut supra dictum est. Oliv.

Luciscit) *Luciscit* autem per *i*, non *lucescit*, semper in antiquis libris scriptum observavimus, quod etiam in Terentiano illo Politianus adnotat, de quo alibi diximus: nec non omni laude et honore dignus Petrus Bembus, in suo dialogo de fabulis Terentii, in illo loco: *Luciscit, hoc iam cur esse pultare ostium?* tam pusillam et tam tenuem θεωρίαν, tam magnus et tam gravis vir non est aspernatus. Vict.

Antium) Antium Restionem virum praetorium: nam Plutarcho auctore, Pompeio, et Crasso iterum

5. Quid, quaeris, aliud? Iudicia, credo. Drusus, Scaurus non fecisse videbantur. Tres candidati fore rei putabantur, Domitius a Memmio, Messala a Q. Pompeio Rufo, Scaurus a Triario, aut a L. Caesare. Quid poteris, inquies, pro iis dicere? Ne vivam, si scio. In illis quidem tribus libris, quos tu dilaudas, nihil reperio.

6. [Nunc, [1] ut opinionem habeas rerum, ferendum est. Quaeris, ego me ut gesserim? Constanter

Coss. praetor fuit. Hunc scribit Macrob. legem sumptuariam tulisse. Val. Max. lib. VI, cap. 8. Corr.

Non fecisse) Reus, a iudicibus absolutus, his verbis innocens pronuntiabatur. *Non videri fecisse.* Ergo hic Drusum, et Scaurum dicit absolutos, Drusum de praevaricatione, Scaurum de repetundis, Cicerone utrumque defendente. Man.

Scaurus) Non iam de repetundis, sed de ambitu. Vide Quintil. IV, 1.

Tribus libris) Oratoriis.

(1) Quae sequuntur inde a verbis *Nunc ut opinionem habeas rerum* usque ad verba *in Ciliciam cogitat.* Tunstallus recte intellexit temere in hanc epistolam translata esse. Nam huius epistolae Kal. Oct. scriptae pars esse non potest haec de Gabinio narratio. Nam is demum post VI. Id. Octobris maiestatis reus, absolutus est, ut ex ep. ad Q. Fratrem III, 4 intelligitur. Itaque totus ille locus quem uncis inclusimus, vel est fragmentum alius epistolae, quae intercidit, vel ut Tunstallo videbatur, transferendus est in epistolam huius libri sequentem post verba *detur esse valiturum.* Ceterum pro *nunc ut opinionem habeas rerum*, quod sine dubio corruptum est, Bosius rescripsit: *nunc ut opimiorem habeas reum.* Lambinus vero corrigendum putabat: *Nunc de Gabinio absoluto. Verum ferendum est.* Ernestius: *Nunc ut opinionem habeas rerum faciendum est*, scil. *mihi.*

Vt opinionem) Haec pars tota, usque ad *Sed accipe alia*, ἀποσπασμάτιον quoddam mihi videtur esse epistolae alterius, aut certe epistola sine capite et calce. Quae me causae moverint, ut hoc sentirem, dicam haud multo post: certe nomen Gabinii, cuius hic de iudicio tam multa dicuntur, omitti non debuit. Et tamen mecum ipse cogitabam, an emendari sic posset, *Nunc ut Gabinium habeas reum.* Illa sententia scilicet: Nunc ut de Gabinio reo certiorem te faciam, ferendum est: siquidem est absolutus. Malasp. — Ego paucis mutatis, veram, nisi fallor, lectionem reposui, hoc modo, *nunc ut opimiorem habeas reum.* Bos. — Hoc totum, *ut opinionem habeas rerum*, quod est in libris vulgatis, depravatum est: immo vero alienum, et suppositum est, legendumque hoc modo: *Nunc de Gabinio habe absoluto. Verum.* Proclive tamen fuit ex *Gabinio* facere *opinio*: deinde ex *opinio*, *opinionem*, deinde ex *habe absoluto*, *Verum habeas rerum.* Lamb.

et libere. Quid ille, inquies, ut ferebat? Humaniter, meaeque dignitatis, quoad mihi satisfactum esset, habendam sibi rationem putabat. Quo modo ergo absolutus? Omnino *γοργεῖα γυμνά*: [1] accusatorum incredibilis infantia, id est, L. Lentuli, L. F. quem fremunt omnes praevaricatum; deinde Pompeii mira contentio; iudicum sordes. Attamen XXXII condemnarunt, XXXIIX absolverunt. Iudicia reliqua impendent: nondum est plane expeditus. Dices, tu ergo haec quo modo fers? Belle mehercule, et in eo me valde amo. Amisimus, mi Pomponi, omnem non modo succum ac sanguinem, sed etiam colorem et speciem pristinam civitatis. Nulla est respublica, quae delectet, in qua acquiescam. Idne igitur, inquies, facile fers? Id ipsum. Recordor enim, quam bella paulisper, nobis gubernantibus, civitas fuerit, quae mihi gratia relata sit. Nullus dolor me angit, unum omnia posse: dirumpuntur ii, qui me aliquid posse doluerunt; multa mihi dant solatia; nec tamen ego de meo statu demigro: quaeque vita maxime est ad naturam, ad eam

Ille) Quomodo, inquies, ferebat Pompeius me in ea causa libere et constanter adversus Gabinium agere? humaniter, inquam, et placide, quoad mihi satisfactum esset ab ipso Gabinio, qui me, per summam iniuriam, dum consul esset, in exsilium egerat. Ita, inquam, favebat Gabinio Pompeius, ut mihi tamen ab eo satisfieri vellet. Bos.

(1) Γοργεῖα γυμνά ex emendatione Bosii. Vulgo corrupte, ut in Tornaes. ποππαπυμνα, in decurtato πορyιαπυμνα. Cetera fortasse sic legenda: *omnino γοργεῖα γυμνά accusatores; incredibilis infantia L. Lentuli.* — Γοργεῖα) Accusatores Gabinii Cicero vocat γοργεῖα γυμνά, quod ii nihil prae se ferrent, nisi terrorem quendam inanem; quo genere formidabiles videntur larvae. Nam γοργεῖα sunt προσωπεῖα καὶ μορμολύκεια, ut ait Hesychius; sumpta notatione ἀπὸ τῆς Γοργοῦς, ὅτι γοργότητα καὶ φόβον ἐμποιεῖ. Addidit autem γυμνά, quod larvae illae nemini notae non essent, ut quae nudae apparerent, detracta omni simulatione tanquam veste. Bos.

Iudicia reliqua) Erat enim de maiestate absolutus; sed praeterea de ambitu, et de repetundis accusabatur. Vide ad Q. fr. ep. 2 et 3, lib. III. Mar.

me refero, ad literas [1] et studia nostra; dicendi laborem delectatione oratoria consolor. Domus me et rura nostra delectant. Non recordor, unde ceciderim, sed unde surrexerim. Fratrem mecum et te si habebo, per me ista pedibus trahantur. Vobis ἐμφιλοσοφῆσαι possum. Locus ille animi nostri, stomachus ubi habitabat olim, concalluit. Privata modo et domestica nos delectant. Miram securitatem videbis; cuius plurimae mehercule partes sunt in tuo reditu. Nemo enim in terris est mihi tam consentientibus sensibus. Sed accipe alia. Res fluit ad interregnum; et est nonnullus odor dictaturae; sermo quidem multus; qui etiam Gabinium apud timidos iudices adiuvit. Candidati consulares omnes rei ambitus. Accedit etiam Gabinius: quem P. Sulla, non dubitans quin foris esset, postu-

(1) Ita corrigendum esse vidit Ern. Vulgo *et literas*.

Per me) Est hic ἔλλειψις verbis *licet*, quod nonnunquam tamen adhibetur, ut Acad. II, 29: *Per me stertas licet, ait Carneades, non modo quiescas.* Mal.

Vobis ἐμφιλοσοφῆσαι) Inter vos philosophari. Corr.

Stomachus) Vbi sedes irae fuit. Man.

Concalluit) Nonius ita legit, *Concaluit*, pro, callum obduxit: ut iam nulla res me ad iram adducat. Sic in epist. ad Varronem: *Consuetudo callum obduxit stomacho meo.* Id.

Fluit ad interregnum) Interrex creabatur, quum urbs sine consulibus, et reliquis patriciis magistratibus esset, ut is haberet comitia consularia; iisque comitiis consules creati haberent comitia reliquorum magistratuum. Dum autem unus esset patricius magistratus, auspicia ad patres redire non poterant: ita nec creari interrex: quem et a patribus, et auspicato creari oportebat. Qua de re alias fusius. *Fluit, tendit.* Quia, quum haec scriberet mense Novembri, nondum habitis consularibus comitiis, quae nec in exspectatione essent, futurum videbatur, ut res usque eo protraheretur, ut, anno confecto, quum nulli consules essent, interrex comitiorum causa crearetur. Quod ita factum est. Nam consules ex interregno creati Domitius, et Messala, sicuti Appius quoque, et Ahenobarbus, itemque Pompeius, et Crassus. Idem.

Timidos) Quia a Pompeio, ad quem dictaturam delatum iri putabant, sibi timentes, si eius amicissimum Gabinium damnassent, absolverunt. Ad Q. fr. ep. 7, lib. III. Id.

Quin foris esset) Nam quum ex a. d. XII ad IV Kal. Oct. ad urbem fuisset Gabinius, in eamque noctu in-

larat, contradicente et nihil obtinente Torquato. Sed omnes absolventur; nec posthac quisquam damnabitur, nisi qui hominem occiderit. Hoc tamen agitur severius. Itaque iudicia calent. [1] M. Fulvius Nobilior condemnatus est. Multi alii urbani ne respondent quidem. Quid aliud novi? Et tamen. Absoluto Gabinio, stomachantes alii iudices, hora post, Antiochum Gabinium, nescio quem e Sopolidis pictoribus, libertum

gressus esset, nec nisi decimo die, in senatum venisset, Syllam fortasse potuit latere, foris illum esse, qui intus esset, credentem. Verum, quid tanti erat ad nominis delationem, ut foris esset? Nihil opinor: sed hisce verbis Cicero consilium Syllae voluit indicare: qui ut Gabinium a triumphi cogitatione deduceret, properaverit in iudicium adducere: nesciens, iam tum illum spem eius abiecisse, atque in urbem ingressum. Atque haec quidem loci huius sententia videtur, non sane iacens. In libro tamen Faërni, *Fortis essent* scriptum est. Vbi si *Fortes* emendetur, ad iudices referri possit, quos timidos idem proxime appellavit. Est, inquit, nonnullus odor Dictaturae, sermo quidem multus: qui etiam Gabinium apud timidos iudices adiuvit: quos tamen Sylla non dubitans quin fortes essent, hominem postularat. Hanc scripturam adiuvant, quae sequuntur, *Sed omnes absolventur*; hoc est, ita timidi sunt, ut non solum Gabinius evasurus sit; sed plane omnes: nisi si quis hominem occiderit. Item illud, quod est in libro III ad Q. fratrem, extrema prima epistola: *Gabinius a. d. IV Kal. Octob. noctu in urbem introivit: et hodie* (existimatur autem fuisse III Kal.) *octava hora cum edicto C. Alfii, de maiestate eum adesse oporteret: concursu magno et odio universi populi, pene afflictus est.* Sic ibi. Quod ergo notum erat universo populo, Gabinium Romae atque adeo in urbe esse, id Sylla ignoraverit? Mal.

Contradicente) Contenderunt Torquatus, et Sylla: ut accusandi munus alter alteri eriperet. Obtinuit Sylla: quum id ante non sperasset. Man.

Hoc tamen) Tantum de parricidiis accipiunt Corradus et Mongaltius: sed aliter Manutius; nam γενικῶς de omnibus reis.

(1) *Iudicia calent*) Hoc est, multi se iudices profitentur sicariorum et parricidarum. Ern. praetulit vett. editionum lectionem *iudicia calent*. (Et sic Cler. et Bent.; res in ambiguo).

Vrbani) Homines faceti, qui alios nigro sale defricant. Graev.

Ne respondent quidem) Hoc est, non se sistunt in iudicio, sed in exsilium eunt. Gron.

Et tamen) Lege *est tamen.* Mur. — Sed haec ita sunt supplenda: *Et tamen aliquid est novi.* Et post *tamen* distinctio locanda. Graev.

Sopolidis) Pictor fuit celeberrimus tempore Ciceronis, cuius meminit Plinius XXXV, 40. Bos.

accensum [1] Gabinii, lege Papia [2] condemnarunt. Itaque dixit statim reus P. lege maiestatis, *οὐ σ' οἶδ' Ἄρης ἅμα Παφίῃ*? [3] Pomptinius vult a. d. IV non. novembr. triumphare. Huic obviam Cato et Servilius, praetores, aperte, et Q. Mucius tribunus; negant enim latum de imperio: et est latum hercule insulse. Sed erit cum Pomptinio Appius consul. Cato tamen affirmat, se vivo illum non triumphare. Id ego puto, ut multa eiusdem, ad nihil recasurum. Appius sine lege, suo sumptu, in Ciliciam cogitat.]

7. Paccianae epistolae respondi: cognosce cetera. Ex fratris literis incredibilia quaedam de Caesaris in me amore cognovi: eaque sunt ipsius Caesaris uber-

(1) Vulgo *ac accensum*. Ern. copulam delevit. Schütz. in *et* mutavit.

(2) Qua cautum erat ne quis peregrinus se pro cive gereret. Manutius suspicatur hanc quoque legem maiestatis fuisse.

(3) Haec sic legenda esse opinor: *Itaque dixit statim reus patrono* (Gabinio) *maiestatis lege absoluto οὐ σ' οἶδ'* etc. Nempe iocatur Cicero, libertum, qui indignaretur patronum suum eodem die absolutum quo ipse lege Papia condemnatus esset, statim patrono dixisse: *nonne scio*, o *Mars*, *te cum Paphia* (Venere) *rem habuisse* i. e. mecum in eodem luto haesisse. Fortasse Cic. simul hoc versiculo poëtae alicuius sic abutitur, ut in Παφίῃ fiat allusio ad *Papiae* legis nomen.

Latum de imperio) Vnius diei, quo ingressus urbem, triumphum ducturus erat. Alioqui imperium habere intra urbem licebat nemini. Huius generis exemplum apud Livium lib. XLV, his verbis: *Tribus his omnibus decretus ab senatu triumphus: mandatumque Q. Cassio praetori, cum tribunis plebis ex auctoritate patrum ageret, rogationem ad plebem ferrent, ut iis, quo die urbem triumphantes inveherentur, imperium esset.* Man.

Insulse) Quia legem de imperio Pomptinii Serv. Galba praetor clam ante lucem tulerat: quod a Dione traditum est: et, agi quidquam cum populo ante horam primam, leges vetabant. Id.

Appius consul) Eius amicissimus, ut apparet ex ep. 9, lib. III Fam. Id.

Triumphare) Bessarionis liber, *Triumphaturum*. Vtrumque recte. Id.

Sine lege) Curiata: qua populus proficiscentibus in provincias imperium dabat. Ep 9, lib. I ad Lentulum, et ep. 2, lib. III ad Q. fr. Id.

Paccianae epistolae) Hic apparet, divulsa esse, et alieno loco agglutinata harum epistolarum membra. Nam Paccianae epistolae incipit respondere in epistola proxima superiore, ut, in hac quo modo respondere possit, non videam. Id.

rimis literis confirmata. Britannici belli exitus exspectatur. Constat enim, aditus insulae esse munitos mirificis molibus; etiam illud iam cognitum est, neque argenti scripulum esse ullum in illa insula, neque ullam spem praedae, nisi ex mancipiis: ex quibus nullos puto te literis aut musicis eruditos exspectare.

8. Paullus in medio foro basilicam iam paene texuit iisdem antiquis columnis: illam autem, quam locavit, facit magnificentissimam. Quid quaeris? nihil gratius illo monumento, nihil gloriosius. Itaque Caesaris amici (me dico et Oppium: dirumparis licet) in monumentum illud, quod tu tollere laudibus solebas, ut forum laxaremus, et usque ad atrium Libertatis explicaremus, contempsimus sexcenties HS: cum privatis non poterat transigi minore pecunia. Efficiemus rem gloriosissimam. Nam in campo Martio septa tributis comitiis marmorea sumus et tecta facturi; eaque cingemus excelsa porticu; ut mille passuum conficiatur, simul adiungetur huic operi villa etiam publica. Dices, quid mihi hoc monumentum proderit? [1] Quid? celabo te res romanas? Non enim te puto de lustro, quod iam desperatum est, aut de iudiciis, quae lege Coctia fiant, quaerere.

Paulus) L. Aemilius Paulus, qui duas basilicas, veterem restituit, novam exstruxit. Id.

Contempsimus) Id est, liberaliter insumpsimus, et quasi profudimus centies sestertium in monumenti illius aedificationem. Bos.

Cum privatis) Qui veniebant aream. Corr. — Faërnus delebat *non*, auctoritatem sequutus veteris libri.

(1) Vocabulum *proderit* mihi suspectum est. Fortasse legendum vel *quid mihi hoc monumentum* scil. *narras?* vel *quid mea hoc monumentum?*

Lustro) Censores post censum urbem lustrabant: sed censum lustrumque simul tribuni plebis obnuntiationibus impediebant Epist. 10. Man. — Sic in marmore Ancyrano Augustus: *Lustrum post annum quadragesimum feci*, quum tamen interea temporis censores fuerint. *H. Noris.* in Comment. ad Cenotaphia Pisana.

Coctia) Alii *Plotia*, quae parum convenit, et *Coctia* nulla est, nisi a

[Nunc [1] te obiurgari patere, si iure. Scribis enim in epistola, quam C. Decimius mihi reddidit, Buthroto datam, in Asiam tibi eundum esse, te arbitrari. Mihi mehercule nihil videbatur esse, in quo tantulum interesset, utrum per procuratores ageres, an per te ipsum, ut abires toties, et tam longe abesses. Sed haec mallem, integra re, tecum egisse: profecto enim aliquid egissem. Nunc reprimam susceptam obiurgationem. Vtinam valeat ad celeritatem reditus tui! Ego ad te propterea minus saepe scribo, quod certum non habeo, ubi sis, aut ubi futurus sis. Huic tamen nescio cui, quod videbatur is te visurus esse, putavi dandas esse literas. Tu, quoniam iturum te in Asiam esse putas, ad quae tempora te exspectemus, facias me certiorem velim, et de Eutychide quid egeris.]

L. Valerio Cotta, *Cottia* factum sit, ut eadem sit, quae Aurelia; quod vix puto. Malasp. — Non erat quare Malaspina dubitaret, a Cotta posse *Coctiam* dici. Nam eodem modo a Regulo Cottio Alpium pars dicitur Alpes *Cottianae*, et *Coctianae* apud Tacitum Hist. IV, 68. Ern. — Ex literarum charactere, et rei veritate deprehendi legendum *Coelia*, et intelligi legem tabellariam in perduellionis etiam crimine, de qua videndus Pighius ad annum Vrbis 646. I. F. Gr.

(1) Quod sequitur inde a verbis *nunc te obiurgari* usque ad finem, fragmentum est epistolae ante epist. 15 huius libri scriptae. Hic enim primum obiurgat Atticum, quod in Asiam ire velit. Initio autem ep. 15, ait se iam intelligere illud iter necessarium esse. Deinde quum haec scribebat, Eutychides nondum erat ab Attico manumissus; in illa autem epist. 15, eius manumissionem sibi gratam esse profitetur.

XVII.

Scr. Romae exeunte Nov. A. V. C. 699.

Atticum salvum in Italiam rediisse laetatur, et ut mox Romam advolet petit 1; *candidati consulatus quam spem habeant, exponit* 2; *de literis a Quinto fratre acceptis narrat* 3; *iterumque ut mox adveniat, flagitat* 4.

CICERO ATTICO S.

O exspectatas mihi tuas literas! o gratum adventum! o constantiam promissi, et fidem miram! o navigationem amandam! quam mehercule ego valde timebam, recordans superioris tuae transmissionis δέῤῥεις. Sed nisi fallor, citius te, quam scribis, videbo. Credo enim te putasse, tuas mulieres in Apulia esse; quod quum secus erit, quid te Apulia moretur? nam Vestorio dandi sunt dies, et ille Latinus ἀττικισμὸς ex intervallo regustandus. Quin tu huc advolas, et invisis illius nostrae reipublicae [1] germanam?

[Ne puta, vide,[2] nummis ante comitia tributim uno loco divisis, palam inde absolutum Gabinium. Detur esse valiturum.]

Δέῤῥεις) *Pelles, involucra.* Sensus est, recordans quibus cum impedimentis conflictatus sis, quum transires mare, in Asiam contendens. I. F. Gron.

(1) In cod. Tornaes. erat *germa*; in cod. Decurtato *gerina*; in Balliol. *germana.* Haec scripturae vestigia sequuti Corradus et Bosius reposuerunt *germina.* Rectius Michaël Brutus edidit *germanam*; h. e. illius nostrae reipublicae, cuius formam in libris de republica, quae sunt in manibus, describo, germanam sororem, εἰρωνικῶς pro *dissimillimam.*

(2) Verba *ne puta — valiturum* corrupta sunt, et aliunde assuta. Nisi forte cum iis quae in epistola superiore alieno loco posita vidimus cohaerent; et illa huc, ut Tunstallum coniecisse vidimus, transferenda sunt.

Detur esse valiturum) Absolutus est, inquit, Gabinius, homo nocentissimus; detur etiam illud, fore ut in republica floreat, auctoritateque

2. De Messala quod quaeris; quid scribam nescio: nunquam ego vidi tam pares candidatos. Messalae copias nosti. Scaurum Triarius reum fecit. Si quaeris, nulla est magnopere commota συμπάθεια. Sed tamen habet aedilitas eius memoriam non ingratam; et est pondus apud rusticos in patris memoria. Reliqui duo plebeii sic exaequantur, ut Domitius valeat amicis, adiuvetur etiam gratissimo munere; [1] Memmius Caesaris commendetur militibus, Pompeii Gallia nitatur. Quibus si non valuerit, putant fore aliquem, qui comitia in adventum Caesaris detrudat, Catone praesertim absoluto.

3. Ab Quinto fratre, et a Caesare accepi a. d. IX kal. novemb. literas, confecta Britannia, obsidibus acceptis, nulla praeda, imperata tamen pecunia, datas a litoribus Britanniae, proximo [2] a. d. VI kalend. octob. Exercitum Britannia reportabant. Q. Pilius erat iam ad Caesarem profectus.

et gloria valeat. Verumtamen de hoc non valde laboro. Mal.

Quod quaeris) Num futurus sit consul. Corr.

Reum) De ambitu. Nam de repetundis iam fuerat absolutus. Man.

Συμπάθεια) Animi commotio ex commiseratione.

Duo plebeii) Nam Messala, et Scaurus patricii; plebeii Domitius, et Memmius. Ergo cum Messala Scaurus, cum Domitio Memmius contendebat. Man.

(1) Sic rescripsi pro vulg. *adiuvetur tamen non gratissimo munere,* quod Ciceronis sententiae et veritati prorsus repugnat.

Militibus) Quos ad suffragia saepe venisse legimus. Corr.

Pompeii Gallia) Gallia Transpadana, in qua Pompeius Strabo, pater Magni, coloniis ius civitatis et suffragii dederat. Pop. Mihi scribendum videtur, *Pompeii gratia.* Mur.

Catone) Quum Cato, qui tribunus plebis biennio ante comitia in annum sequentem detruserat, sit absolutus. Ad Q. fr. ep. 5, lib. II. Man.

(2) *Proximo* vel delendum est, vel legendum *proximis* scil. *litoribus.* Manutius *proximo* accipiebat sic ut pro *proxime* dictum ad literas proxime acceptas referretur. In Gronoviana *proximo* coniungitur cum sequentibus sic: *proximo a. d. VI K. Oct. exercitum Britannia reportabant.*

Pilius) Piliae propinquus, quam Atticus habebat in matrimonio. *M.*

Veritas) Vt praestes quod promisisti.

4. Tu, si aut amor in te est nostri ac tuorum, aut ulla veritas, aut si etiam sapis, [1] ac frui tuis commodis cogitas, adventare et prope adesse iam debes. Non mehercule aequo animo te careo. Te autem quid mirum, qui Dionysium tantopere desiderem? quem quidem abs te, quum dies venerit, et ego, et Cicero meus flagitabit. Abs te proximas literas habebam Epheso a. d. v id. sext. datas.

(1) Legendum opinor *aut etiam, si sapis.*

Quum dies venerit) Qui dies? An promissi Dionysii? ita ut hominem secum habere Atticus ad certum tempus voluerit, post M. Tullio cedere? Id ego vix credo: quum praesertim proxima superiore epistola, quae non multo ante scripta est, Cicero Atticum roget, ut Dionysium mittat, de certa die nihil dicat. Placeret, *quo die veneris*. Vt desiderii vis ac magnitudo indicetur eorum, qui ne unum quidem, aut alterum diem exspectaturi essent, sed eodem quo venisset, hominem efflagitaturi. MAL.

XVIII.

Scr. (praeter §. 1, qui est alius epistolae initium) exeunte Nov. A. V. C. 699.

De consulum cum consulatus competitoribus pactione 1; *de sua cum Caesare coniunctione, et de Pompeii legatione obeunda* 2.

CICERO ATTICO S.

[Puto [1] te existimare, me, nunc oblitum consuetudinis et instituti mei, rarius ad te scribere, quam solebam; sed, quum loca et itinera tua nihil habere certi video, neque in Epirum, neque Athenas, neque in Asiam, neque cuiquam, nisi ad te ipsum profici-

(1) Verba ista: *Puto te — fere committamus* partem fecisse videntur alius cuiusdam epistolae. Nam quum Atticus iam esset in Italia, et Cicero eum quotidie Romae exspectaret, ineptum fuisset ei exponere cur neque in Epirum, neque Athenas, neque in Asiam literas dederit.

scenti, dedi literas. Neque enim sunt eae epistolae nostrae, quae si perlatae non sint, nihil ea res nos offensura sit; quae tantum habent mysteriorum, ut eas ne librariis quidem fere committamus.]

2. *** Lepidum quo excidat;[1] consules flagrant infamia, quod C. Memmius candidatus pactionem in senatu recitavit, quam ipse et suus competitor Domitius cum consulibus fecissent, uti ambo HS quadragena consulibus darent, si essent ipsi consules facti, nisi tres augures dedissent, qui se affuisse dicerent, quum lex curiata ferretur, quae lata non esset; et duo consulares, qui se dicerent in ornandis provinciis consularibus scribendo affuisse, quum omnino ne senatus quidem fuisset. Haec pactio, non verbis, sed nominibus et perscriptionibus, multorum tabulis quum

(1) Corruptus hic locus et mancus absque melioribus libris expleri et sanari non potest. In aliis editionibus legitur *Lepidum quo exedar*. Graevius correxit *Lepidum qui excidat*.

Pactionem) Pactio haec erat. Memmius, et L. Domitius Ahenobarbus consules fieri cupiunt: Appius autem Claudius, et L. Domitius Ahenobarbus consules id agunt, ut consulatu functi in provincias mittantur. Promittunt igitur, se operam daturos, ut consules creentur Memmius, et Calvinus: illi contra, se tres augures daturos, qui dicerent se affuisse, quum lex Curiata de imperio provinciarum ad populum ferretur: et duos consulares, qui se affuisse dicerent, quum senatusconsultum de ornandis, et instruendis consularibus provinciis scriberetur: nisi hoc fecissent, HS. darent ambo quadragena Appio, et Ahenobarbo. MAN.

Quadragena) Corradus hoc ex veteribus libris reposuit pro vulg. *quadringena*.

Tres augures) Nam, quum lex ad populum fertur, adsint necesse est, qui dicant licere per Iovem legem ferri. Tres autem plane, quum lex Curiata ferebatur, quia triginta Curiae tres veteres tribus repraesentabant. Veteres autem tribus suum quaeque Augurem habuit. MAN.

Quae lata non esset) Augures igitur pretio erant adducendi, ut latam mentirentur. Non licebat autem siue curiata lege militare imperium in provinciis habere. ID.

Quum omnino) Nam revera neque lata curiata lex, neque senatus fuerat: sed, quasi utrumque fuisset, ita provinciarum administrationem, et lege curiata, et S. C. se daturos consulibus promittebant Memmius, et Calvinus, si modo ipsi essent consules facti. ID.

Nominibus) *Nomina* proprie dicta

esse facta diceretur, prolata a Memmio est nominibus inductis, auctore Pompeio. Hic Appius [1] erat idem. Nihil sane iacturae. Corruerat alter, [2] et plane, inquam, iacebat. Memmius autem, dirempta coitione invito Calvino, plane refrixerat; et eo magis nunc cogitare dictaturam, [3] tum favere iustitio et omnium rerum licentiae.

3. Perspice aequitatem animi mei et ludum [4] et contemptionem Seleucianae [5] provinciae, et meher-

de huiusmodi debitis quae sine usuris contrahuntur. Ideo et pararii proxenetaeque interpositi, qui pecuniam mutuam quaerentibus, quam sine usura acciperent, creditores conciliarent, qui sic dare vellent. Quorum proxenetarum opera non erat opus his qui pecuniam foenore sumere cogitarent. Recta enim ad mensam argentariorum ibant, atque inde, si pignoribus et hypothecis idonee cavere poterant, sumebant quantum vellent. Salm. de usuris cap. 6.

Perscriptionibus) *Perscriptiones* sunt, ut nunc loquuntur, assignationes ad trapezitam seu mensam. Solutiones, inquit Salmasius, apud antiquos romanos fieri solitas legimus duobus modis, vel ex *arca*, vel ex *mensa*. Qui domo solvebat, ex arca sua pecuniam sumere intelligebatur, quae ibi sine fructu recondita servabatur. Qui ex mensa numerationem faciebat, duplici modo eam facere solitus. Aut enim a mensario accipiebat foenore, qui pro ipso summam quam desiderabat, et cui numeratam illam vellet, dependebat. Tunc debitor talis summae mensario existebat. Aut pecuniam ipse habebat apud mensam depositam. Ex qua summa quantam summulam vellet, pro ipso numerabat Mensarius, qui tanto minoris exinde manebat debitor. Hoc *scribere*, et *perscribere* dicebatur, et inde *scriptura mensae*. Salmasius, de foenore Trapezitico, lib. I. Cicero pro Flacco: *Pecuniam in aedem sacram reficiendam se perscripsisse aiunt*. Graev.

Tabulis) Vide Salmasium in c. 6 libri modo laudati. Id.

Inductis) E codice deletis. Corr. — Nominibus scilicet eorum, qui haec pacti erant, et suam interposuerant fidem.

(1) Appius Pulcher hoc anno consul.

Erat idem) Ita non commovebatur, quasi nihil turpe commisisset. Man.

(2) Domitius Ahenobarbus alter consul.

Coitione) Coitiones candidatorum quae sint, nunc omnibus notum. *Invito* autem *Calvino*, quia suo consilio contra Domitii voluntatem eam pactionem in senatu recitarat. Vict.

(3) Gruterus e correctione Bosii *cogi ἀχηδίᾳ, tum fluere iustitio et o. r. licentiae*.

(4) Suspicor scribendum esse *et lude contemptionem Seleucianae provinciae*.

(5) Sic Mss. et edd. pr. Intelligunt Syriam, s. Ciliciam; in utraque est urbs Seleucia. Bosius e Mss. suis edi-

cule cum Caesare suavissimam coniunctionem (haec enim me una ex hoc naufragio tabula delectat), qui quidem Quintum meum tuumque, dii boni! quemadmodum tractat honore, dignitate, gratia! non secus, ac si ego essem imperator. Hiberna legionum eligendi [1] optio delata commodum, ut ad me scribit. Hunc tu non ames? quem igitur istorum? Sed heus tu, scripseramne tibi, me esse legatum Pompeio? et extra urbem quidem fore ex idib. ian.? Visum est hoc mihi ad multa quadrare. Sed quid plura? coram, opinor, reliqua; ut tu tamen aliquid exspectes. Dionysio plurimam salutem: cui quidem ego non modo servavi, sed etiam aedificavi locum. Quid quaeris? ad summam laetitiam meam, quam ex tuo reditu capio, magnus illius adventu cumulus accedet. Quo die ad me venies, si me amas, apud me cum tuis maneas.

dit *Silicianae*. Ern. — *Seleucianae*) Macedoniae, quam olim provinciam contempsit, et quam vocat Seleucianam a Seleuco Nicanore victore Lysimachi, qui tum Thraciam et Macedoniam in ditione habebat. *Iustin.* lib. XVII, cap. 2. I. F. Gron.

(1) Ita correxit Ern. coll. ep. 21, et ad Q. fratr. III, 3. Vulgo *hibernam legionem eligendi*.

Istorum) Optimatum? Ep. 5 h. l.

Pompeio) Ituro in Hispaniam.

Accedet) Sic emendandum censuit Ern. Vulgo *accedit*.

Ad me) Hoc aut abundat, aut explana, in aliquam villarum mearum, ubi tum ero. Man.

M. T. CICERONIS

EPISTOLARVM

AD ATTICVM

LIBER QVINTVS

ARGVMENTVM

Ex antepenultima epistola superioris libri, atque huius secunda, intelligimus cessatum esse scribi inter eos, annos ipsos duos, et menses paulo amplius sex: nimirum ex a. d. IX Kal. Nov. L. Domitio Ahenobarbo, et Ap. Claudio Pulchro Coss. ad usque mensem Maium, Coss. M. Marcello et Ser. Sulpicio: quo mense Cicero proconsule, in provinciam Ciliciam cum imperio Roma profectus est, sibi et S. C. et lege Curiata traditam extra sortem, Appioque successit. Scriptae sunt autem libri huius epistolae, ex itinere magna ex parte: reliquae ex provincia, quo pervenit prid. K. Sext. quum Roma egressus est, ut diximus, circiter K. Maii, Marcello et Sulp. Coss. Quae ex itinere scriptae sunt, nihil continent memorabile: quae in provincia, tantum, qua moderatione, qua abstinentia illam gubernarit; quoque modo se comparaverit, si forte Parthi in suam provinciam irruptionem facere conarentur. Nam quum superiore anno, exercitum populi Romani, Crasso duce interfecto, miserabili clade affecissent, reliquiasque illius, haud sane magna manu, in Syriam persecuti, a Q. Cassio Longino fortissime repulsi fuissent: maiori ac firmiori vi, hoc anno redierunt, ab eodemque Cassio rursum Syria excedere coacti sunt. Ita enim infra Cicero: *Interim rumore adventus nostri, et Cassio, qui Antiochiae tenebatur, animus accessit: et Parthis timor iniectus est. Itaque cedentes ab oppido Cassius insecutus, rem bene gessit: qua in fuga, magna auctoritate Osaces dux Parthorum vulnus accepit, eoque interiit paucis post diebus.* Continetur item his epistolis quomodo Cicero in Amano, Pindenisso, oppido Eleuthero-Cilicum capto, nomen Imperatoris assecutus fuerit, et quaedam alia, haud magni ad historiam momenti. Cessatum est autem scribi inter eos toto consulatu Cn. Domitii Calvini, M. Valerii Messalae: item Cn. Pompeii Magni III, et Q. Metelli Scipionis.

I

Scr. in itinere (fortasse Minturnis) post nonas Maii A. V. C. 702.

Cicero, quum ex senatus decreto ei provincia Cilicia obtigisset, Atticum rogat, ut videat, ne mutuum ex absentia Ciceronis desiderium plus sit annuum 1; *de Annii Saturnini et Oppii negotiis* 2; *de Q. fratris cum uxore Pomponia dissidiis* 3; *postremo, ut mandata curet, petit* 4.

CICERO ATTICO S.

Ego vero et tuum in discessu vidi animum, et meo sum ipse testis. Quo magis erit tibi videndum, ne quid novi decernatur; ut hoc nostrum desiderium ne plus sit annuum.

2. De Annio Saturnino curasti probe. De satisdando vero, te rogo, quoad eris Romae, tu ut satisdes. Et sunt aliquot satisdationes secundum mancipium, vel Maemmianorum praediorum, vel Atilianorum. De Oppio, factum est ut volui, et maxime, quod DCCC aperuisti: quae quidem ego utique vel versura solvi volo; ne extrema exactio nostrorum nominum exspectetur.

In discessu) Quum a tuo complexu in Tusculano divulsus sum, in provinciam Ciliciam proficiscens. MAN.

De Annio Saturnino) Hanc alii quaerent historiam, nisi forte T. Annium Milonem significet per notam. CORR.

De satisdando) Satisdare dicitur qui fideiussores dabat, qui litis eventum in se recipiebant, ita ut quanti condemnatus esset reus, ipso non solvente, is qui fidem suam interposuerat pro reo solveret. GRAEV.

Satisdationes secundum mancipium) Quid rei sit apud Iurisconsultos, vide Cuiacium *Observat.* X, 4, et Salmasium, *de modo usurar.* c. 16.

Aperuisti) Exposuisti, ostendisti te daturum, si urgeret. Ep. 4. MAN.

Versura) Vulgo additur *facta*, quod a glossatore adiectum esse vidit Ern. — *Versura facta*) Versuram facit, qui, vetus ut aes alienum solvat, novum contrahit: fit enim conversio quaedam, et mutatio creditoris. MAN.

Nostrorum nominum) Pecuniae mihi ab aliis debitae. ID.

3. Nunc venio ad transversum illum extremae epistolae tuae versiculum, in quo me admones de sorore;[1] quae res se sic habet. Vt veni in Arpinas,[2] quum ad me frater venisset, in primis nobis sermo, isque multus, de te fuit; ex quo veni ad ea, quae fueramus ego et tu inter nos de sorore in Tusculano loquuti. Nihil tam vidi mite, nihil tam placatum, quam tum meus frater erat in sororem tuam; ut etiam, si qua fuerat ex ratione sumpta offensio, non appareret. Illo sic die. Postridie ex Arpinati profecti sumus. Vt in Arcano Quintus maneret, dies fecit: ego Aquini, sed prandimus in Arcano. Nosti hunc fundum. Quo ut venimus, humanissime Quintus, Pomponia, inquit, tu invita mulieres, ego accivero pueros. Nihil potuit, mihi quidem ut visum est, dulcius, idque quum verbis, tum etiam animo, ac vultu. At illa,

Transversum) Quum pagina, versibus recto ordine subsequentibus completa, nihil ultra capit; tum, si quid eiusmodi superest, quod multorum verborum non sit, scribere solemus de transverso. ID.

(1) Ern. addendum putabat *tua*.

(2) Scil. *praedium*. Nihil opus, quod Ernestio in mentem venit, corrigere *Arpinum*, vel *Arpinatem*.

Dies fecit) Non dies in vesperum iam vergens (nam et Marcum fratrem eadem causa in Arcano retinuisset), sed dies festus Arcani pagi, quem sibi Quintus in suo fundo celebrandum putavit. MAN.

Mulieres, ego accivero pueros) Ern. revocavit lectionem ed. Iens. *ego vero acciam pueros*.

Mulieres, ego pueros) Quas mulieres obsecro? Terentiamne an Tulliam? Quid? hae invitatae fuerunt, quasi hospites? Neque enim dicit *voca*, sed *invita*. Suspicio ergo mea illa est, Pomponiam mulieres illas invitare iussam fuisse, quae Arcis officii causa, salutatum venerant: quas Quintus humanitate ac liberalitate adductus, invitari volebat, mulieres a muliere: itaque et *Viros*, citius quam *Pueros*, esse legendum: ut Arcanos item accipiamus. *Arcae* porro fuere, haud procul Arpino, ad Melpham fluvium positae: qui ex Apennino defluens, perque planiciem suas undas agens, sub Fregellis denique, Liri iungitur. Hoc oppidum hodie quoque Arcae dicitur, unde Arcanus: ut a Thebae, Thebanus. MAL.

Animo) Cannegieterus ad Avianum corrigendum opinabatur *mimo*. Haud satis commode. Sed legendum potius videtur: *idque quum animo, tum etiam verbis ac vultu*

audientibus nobis, Ego sum, inquit, hic hospita. Id autem ex eo, ut opinor, quod antecesserat Statius, ut prandium nobis videret. Tum Quintus, En, inquit mihi, haec ego patior quotidie. Dices, quid, quaeso, istuc erat? Magnum; itaque me ipsum commoverat; sic absurde et aspere verbis vultuque responderat. Dissimulavi dolens. Discubuimus omnes praeter illam; cui tamen Quintus de mensa misit; illa reiecit. Quid multa? nihil meo fratre lenius, nihil asperius tua sorore mihi visum est; et multa praetereo, quae tum mihi maiori stomacho, quam ipsi Quinto fuerunt. Ego inde Aquinum; Quintus in Arcano remansit, et Aquinum ad me postridie mane venit, mihique narravit, nec secum illam dormire voluisse; et, quum discessura esset, fuisse eiusmodi, qualem ego vidissem. Quid quaeris? vel ipsi hoc dicas licet, humanitatem ei, meo iudicio, illo die defuisse. Haec ad te scripsi fortasse pluribus, quam necesse fuit, ut videres, tuas quoque esse partes instituendi et monendi.

4. Reliquum est, ut ante, quam proficiscare, mandata nostra exhaurias; scribas ad me omnia; Pomptinium extrudas; quum profectus eris, cures, ut sciam; sic habeas, nihil mehercule te mihi nec carius esse, nec suavius. A. Torquatum amantissime dimisi Minturnis, optimum virum: cui, me ad te scripsisse aliquid, in sermone significes velim.

Statius) Libertus Quinti. *Videret.* Pararet, curaret.

II.

Scr. in Pompeiano VI id. Maii A. V. C. 702.

Scribit in Cumano multos ad se, etiam Hortensium venisse, Sempronium Rufum non venisse 1. Deinde Atticum rogat, ut curet, ne sibi provincia prorogetur 2; et ut, quum ex Epiro redierit, sibi de republica scribat.

CICERO ATTICO S.

A. d. VI id. mai. quum has dabam literas, ex Pompeiano proficiscebar, ut eo die manerem in Trebulano apud Pontium. Deinde cogitabam sine ulla mora iusta itinera facere. In Cumano quum essem, venit ad me, quod mihi pergratum fuit, noster Hortensius: cui, deposcenti mea mandata, cetera universe mandavi; illud proprie, ne pateretur, quantum esset in ipso, prorogari nobis provincias. In quo eum tu velim confirmes, gratumque mihi fecisse dicas, quod et venerit ad me, et hoc mihi, praetereaque si quid opus esset, promiserit. Confirmavi ad eam causam etiam Furnium nostrum; quem ad annum tribunum plebis videbam fore. Habuimus in Cumano quasi pusillam Romam: tanta erat in his locis multitudo, quum interim Ruffio noster, quod se a Vestorio observari videbat, strate-

Rufio noster) Hic est C. Sempronius Rufus, de quo in epist. Fam. ep. 8, lib. VIII, quem hic per iocum appellat Rufionem. Quoniam autem cum Vestorio nescio quid ei erat controversiae, arbitrum statuerant Ciceronem, ut cognosceret. Deinde, quum Sempronius se a Vestorio videret observari (observabat autem Vestorius, ut, si Ciceronem Sempronius adiisset, statim et ipse accurreret, transigendaeque controversiae arbitrum moneret: quod Rufio nolebat, ut qui se non bonam habere causam intelligeret); hominem stratagemate fefellit: nam ad Ciceronem non accessit. Hunc Cicero gratissimum sibi fecisse, dicit, quod de controversia audiri noluerit, id est, quod ad se arbitrum non accesserit, ut de controversia, quam habebat cum Vestorio, transigeret. In quo quasi gratiam referre

gemate hominem percussit. Nam ad me non accessit. Itane? quum Hortensius veniret, et infirmus, et tam longe, et Hortensius, quum maxima praeterea multitudo, ille non venit? Non, inquam. Non vidisti igitur hominem, inquies? Qui potui non videre, quum per emporium Puteolanorum iter facerem? In quo illum, agentem aliquid, credo, salutavi; post etiam [1] iussi valere, quum me ex Pansae [2] villa, numquid vellem, rogasset. Hunc hominem parum gratum quisquam putet? aut non in eo ipso laudandum, quod audiri non laborarit? [3]

2. Sed redeo ad illud. Noli putare mihi aliam consolationem esse huius ingentis molestiae, nisi quod spero non longiorem annua fore. Hoc me ita velle multi non credunt, ex consuetudine aliorum. Tu, qui scis, omnem diligentiam adhibebis; tum scilicet, quum id agi debebit.

3. Quum ex Epiro redieris, de republica scribas ad me velim, si quid erit, quod opperiare. Nondum

Ciceroni pro accepto beneficio visus est, quod eum audiendi molestia liberaverit. Hic Rufio per iocum a Cicerone vocatur Vestorianus epist. 14, lib. XIV, ob insignem, et diuturnam cum Vestorio controversiam. Man.

(1) Sic Ernestio auctore rescripsi pro vulg. *postea iam*.

(2) Vulgo *quum me expense ex sua villa*. Victor. correxit *quum me spectans ex sua villa*. Corradus: *quum me impense e sua villa*. Lambin. ex uno codice *quum me exiens ex sua villa*. Bosius: *quum me ex Pansae sui villa*.

(3) Vid. superius annotata. *T.*

Molestiae) Provincialis.

Nondum) Ex epistola Caelii ad Ciceronem prima, sane facile cognoscitur, nuntium hunc Ciceroni, de Transpadanis allatum, rumoremque de auctoritate perscripta, falsum fuisse. Caelius enim e complexu Ciceronis Romam reversus (hoc enim iudicium facio ex eius literis) scribit se de Transpadanis, ne tenuissimam quidem auditionem accepisse. Marcellum praeterea nihil adhuc de successione Galliarum retulisse: sed eam relationem, in Kalend Iunias distulisse: ut intelligere possimus, nihil cum his illa Caeliana pugnare. Cur autem Quatuorviros creare Transpadani a Caesare iussi sint, quidque illud referret, totusque hic locus, accurate copioseque a Carolo Sigonio, in libro tertio de antiquo iure Italiae, explicatur. Mal.

enim satis huc erat allatum, quomodo Caesar ferret de auctoritate perscripta; [1] eratque rumor de Transpadanis, eos iussos IV viros creare. Quod si ita est, magnos motus timeo. Sed aliquid ex Pompeio sciam.

Ex Pompeio) Cum quo Tarenti sermonem habuit de rep. Ep. 5. MAN.

(1) Senatus *auctoritas perscripta* est senatusconsultum, cui intercessum est (ep. XCIII, 3; et CCXXIII, 3), qua ratione vis ipsius infrangitur; sed tamen scribitur, ut exstet memoria eius. Ergo, inquit Manutius, quum senatus decrevisset, M. Marcello cos. referente, ut Caesari Gallias obtinenti ante tempus succederetur, itemque ne absentis ratio comitiis consularibus haberetur, intercesserunt tribuni pleb.: itaque senatusconsultum non est factum; sed auctoritas perscripta. Hac de re legendus Dio lib. XLI. *B.*

III.

Scr. in Trebulano a. d. V id. Maii A. V. C. 702.

Binas sibi ab Attico literas redditas esse scribit; alias se adhuc desiderare.

CICERO ATTICO S.

A. d. VI id. mai. veni in Trebulanum ad Pontium. Ibi mihi tuae literae binae redditae sunt tertio abs te die: eodem autem, exiens e Pompeiano, [1] Philotimo dederam ad te literas. Nec vero nunc erat sane, quod scriberem. Qui de republica rumores, scribe quaeso. In oppidis enim summum video timorem; sed multa inania. Quid de iis cogites, et quando, scire velim. Ad quas literas tibi rescribi velis, nescio. Nullas enim adhuc acceperam, praeter quae mihi binae simul in Trebulano redditae sunt: quarum alterae edictum P. Licinii habebant (erant autem non. mai.

(1) Sic Lambin. e Mss. suis. Cicero scripserat epistola superiore: *quum has dabam literas a Pompeiano proficiscebar*. Alii *ex Pansae Pompeiano*, *expense ex Pompeiano*.

Edictum) Edictum provinciale, ut edictum Asiaticum Q. Mucii ep. 1, lib. VI. Ex iis edictis Cicero, quidquid utile provinciae putaret, in suum edictum transferebat. MAN.

datae), alterae rescriptae ad meas Minturnenses. Quam vereor, ne quid fuerit σπουδαιότερον in iis, quas non accepi, quibus rescribi vis! Apud Lentulum ponam te in gratiam. Dionysius nobis cordi est. Nicanor tuus operam mihi dat egregiam. Iam deest, quod scribam, et lucet. Beneventum cogitabam hodie. Nostra continentia et diligentia satisfaciemus cunctis. A Pontio ex Trebulano a. d. v id. mai.

Σπουδαιότερον) Magis serium.

Apud Lentulum) Commodum illud quod in Lentulum conferre debeo, faciam ut a te profectum esse credat, seque ob id tibi valde obligatum putet. Vict.

Dionysius) Ciceronum puerorum magister, qui et ipse cum pueris in provinciam proficiscebatur. Man.

Nicanor) Attici servus.

Beneventum) Sic auctoribus Graevio et Ernestio edere malui (subaudi *venire*, vel *iter facere*). Vulgo *Beneventi*, scil. pernoctaturum, vel esse.

Continentia) In administranda provincia.

IV.

Scr. Beneventi IV id. Maii A. V. C. 702.

Respondet duabus epistolis Attici: alteri quam Funisulanus 1; *alteri quam scriba Tullius attulerat* 2. *Obiter eius parsimoniam in scribendo increpat* 3.

CICERO ATTICO S.

Beneventum veni a. d. v id. mai.; ibi accepi eas literas, quas tu superioribus literis significaveras te dedisse: ad quas ego ipso eo die dederam ex Trebulano a Pontio. Ac binas quidem tuas [1] Beneventi accepi. Quarum alteras Funisulanus multo mane mihi dedit, alteras scriba Tullius. Gratissima est mihi tua cura de illo meo primo et maximo mandato. [2] Sed tua profectio spem meam debilitat; ac mi illud qui-

A Pontio) Quum essem apud Pontium.

A Pontio) Vt sit: ex Trebulano ad te literas dederam L. Pontio, qui post meum e villa eius discessum Romam se conferebat. Corr. — Legerem, *ex Trebulano L. Pontii*. Mvr.

(1) Ern. coni. *alias*.

(2) De Tullia filia collocanda.

dem lubet, non quo [1] .... sed inopia cogimur eo contenti esse. De illo altero, quem scribis tibi visum esse non alienum, vereor, adduci ut nostra possit; et, ut ais, δυσδιάγνωστον est. [2] Equidem sum facilis: sed tu aberis, nec me absente habebis rei rationem. Nam posset aliquid, si utervis nostrum adesset, agente Servilia, [3] Servio fieri probabile. Nunc, si iam res placeat, agendi tamen viam non video.

2. Nunc venio ad illam epistolam, quam accepi a Tullio. De Marcello fecisti diligenter. Igitur senatusconsultum si erit factum, scribes ad me: sin minus, rem tamen conficies. Mihi enim attribui oportebit, item Bibulo. Sed non dubito, quin senatusconsultum expeditum sit, in quo praesertim sit compendium populi. De Torquato, probe. De Masone, et Ligure, quum venerint. De illo, quod Chaerippus (quoniam hic quoque πρόσνευσιν sustulisti), o provincia! etiamne

(1) Ita correxi vulgatum prorsus corruptum: *ac me ille, illuc quidem labar, non quo*. Sensus est: ac mihi illud quidem lubet, de filia Dolabellae collocanda, non quo mihi hic gener omnino placeat.

De illo altero) Ser. Sulpicii filio.

(2) Ita rescripsi pro vulg. *et ut vis*, δυσδιάγνωστον (diiudicatu difficile). Pro *vis* iam Ern. coniecit legendum *ais*. — Bentiv. post Lamb. *et tuis* δυσδ. *esset*. T.

Habebis mei rationem) In comitiis absentium ratio non habebatur, quia absentes per procuratorem petere magistratus non poterant: in aliis rebus, in quibus fas erat procuratores intervenire, ratio habebatur. Rogat ergo Atticum, ut hanc rem ita curet, ut ipse desiderari non videatur. Bos.

(3) Sic edidit Ernestius pro vulg. *Servilio* ex lib. VI, ep. 1. Idem viderat Tunstallus.

Servio) Erat Servius, Servii filius, ille alter procus Tulliae, cuius negotium agebant Servilius Isauricus, et Servius Sulpicius pater. Pop. Muretus censet delendum esse *Servio*.

De Marcello) M. Claudio Marcello consule, collega Ser. Sulpicii. Man

Rem tamen conficies) Ages tamen de supplemento. Nam certe, ut de caeteris senatus non probet, mihi tamen, et Bibulo, qui proconsul in Syriam ibit, attribui oportebit. *Attribui* autem explano, pecuniam: quum sequatur, *compendium populi*. Id.

Probe) Quod ei in sermone significasti, me ad te de eo scripsisse. Epistola 1. Id.

Quod Chaerippus) Subaudi, de me locutus est. Id.

Πρόσνευσιν) Atticus antea πρόσνευ-

hic mihi curandus est? curandus autem hactenus, ne quid ad senatum, *consule*, aut *numera*. Nam de ceteris.... Sed tamen commode, quod cum Scrofa. De Pomptinio, recte scribis. Est enim ita, ut si ante kalend. iun. Brundisii futurus sit, minus urgendi fuerint M. Annius et Tullius. Quae de Sicinio audisti, ea mihi probantur: modo ne illa exceptio in aliquem incurrat bene de nobis meritum. Sed considerabimus. Rem enim probo. De nostro itinere, quid statuero;

σιν, id est, assensionem sustulerat, quum scripserat δυσδιάγνωστον esse, velletne is Tulliam uxorem ducere, qui non alienus videbatur. Hic vero iterum assensionem submoverat, quum dubitarat quid in Chaerippi negotio fieri oporteret. Bos.

O provincia) Cum indignatione. Etiamne, inquit, quid Chaerippus libertus de me cogitet, aut dicat, mihi curandum est? Man.

Ne quid ad senatum) Ne ea de re quidquam senatus intelligat. Bos.

Consule) Legendum, *ne quis ad senatum: consule, aut numera*, scilicet dicat. I. F. Gron. — Festus Pompeius: *Numera senatum, ait quivis senator consuli, quum impedimento vult esse quo minus faciat senatusconsultum: postulatque ut aut res, quae adferuntur, dividantur: aut simul consulantur, aut si tot non sunt senatores, quo numero liceat praescribi senatusconsultum, exspectentur.* Ex quo Festi loco coniicio hunc esse sensum istius περικοπῆς. Etiamne mihi Chaerippus curandus est? hactenus certe mihi curandus est, ne quid, quum de supplementis referetur, propter illum mihi morarum obiiciatur in senatu, ita ut sint, qui clament *consule aut numera*, quod faciebant, ut Festus ostendit, qui impediebant, ne senatusconsultum fieret de re, de qua relatum erat. Graev.

Nam de ceteris) Ἀποσιώπησις. Nam de ceteris rebus, quae ab aliis de me dicuntur, parum curo. Aut de ceteris hominibus ad quorum aures haec de Chaerippo pervenire poterunt, praeterquam de senatoribus, securo animo sum. Bos.

Quod cum Scrofa) Subaudi, loquutus de illo, quod Chaerippus de me dixit. Man. — Quod Chaerippus ea de re cum Scrofa sit loquutus. Mong.

Minus urgendi) C. Pomptinius, M. Anneius, L. Tullius legati Ciceronis in provincia fuere; sed Pomptinius honoris gradu praestantior: nam et praetor fuerat, et triumphaverat. Videtur igitur Atticus hoc scripsisse: debere Ciceronem, si Pomptinius ante Kalendas Iunias Brundisii futurus sit, eo comite contentum esse, et minus urgere Anneium, ac Tullium: qui deinde suo commodo ad eum, vel in Graeciam, vel in Ciliciam ire possent. Nam, si dignitas in comitatu quaeretur, Pomptinii maior, quam ceterorum. Man.

De Sicinio) Videtur, aut hic *Licinio*, aut proxima superiori epistola, *Sicinii* legendum esse. *De Sicinio*

de quinque praefectis, quid Pompeius facturus sit, quum ex ipso cognoro, faciam, ut scias. De Oppio bene curasti, quod ei DCCC exposuisti: idque, quoniam Philotimum habes, perfice, et cognosce rationem; et, ut agam amplius, si me amas, prius quam proficiscaris, effice. Magna me cura levaris. Habes ad omnia.

3. Etsi paene praeterii, chartam tibi deesse: mea cautio [1] est; siquidem eius inopia minus multa ad me scribis. Tu vero aufer ducentos. [2] Etsi meam in eo parsimoniam huius paginae contractio significat [dum acta et rumores vellet.] [3] Iam, si qua certa habes de Caesare, exspecto literas; et alias Pomptinio de omnibus rebus diligenter dabis. [4]

autem dixit, pro *a Sicinio;* ut de Edicto illo intelligat. MAL.

Vt agam amplius) Est, ut sim locupletior, ut laxiorem habeam sumptum familiarem. I. F. GRON. — Coniiciebat Malaspina, *ut ne angar amplius:* quod Lambinus recepit.

(1) Ed. Rom. et Mss. quidam *captio.* Verum est *cautio.* Sed tamen abruptius dicitur *mea cautio est.* Forsan scripsit: *sed haec mea cautio est.* — *Captio*) Vict. et Man. *cautio.* Quod si, cum Lamb. et Grut. alterum mavis, hic erit sensus: Mihi fraudi, damno est, quod tibi charta deest, quando ea res eo valet, ut breves literas accipiam. *Captos* dici, qui damnum accipiunt, iacturam faciunt, certum est; neque solum fraude aliorum hominum, sed quacunque ratione. Sic *mente, membris, oculis capti* dicuntur, qui earum rerum iacturam fecere. Est *captio* sic apud Plautum et alios. ERN.

(2) Iocose; tu vero aufer a me ducentos sestertios ad chartas emendas.

(3) Verba uncis inclusa corrupta sunt, et fortasse ex alio loco huc translata. Ernestio in mentem venit: *dum acta et rumores tollit.* — *Ducentos* etc. Hunc locum sic distingue: *Aufer ducentos* (*etsi meam in eo parsimoniam huius paginae contractio significet*), *dum acta et rumores velis*, scilicet ad me perscribere large, quae in urbe aguntur, et rumoribus feruntur. Ducentos scilicet scapos chartae, quos mihi paraveram. Vide Plin. XIII, 12. I. FR. GRON.

Vellet) A te quaerere.

(4) *Diligenter.* Sic Ern. correxit ex Att. V, 9. Vulg. *diligentes*, (et hoc ita tuetur Bentiv.: *Diligentes* refertur ad *literas*, ut *subtiliores* in ep. CCIV extr. *reliquae* (epistolae) *subtiliores erunt*).

V.

Scr. Venusiae id. Maii A. V. C. 702.

Significat se nec quod scribat, nec quod mandet habere, et Attici literas Brundisii exspectare.

CICERO ATTICO S.

Plane deest, quod scribam. Nam nec, quod mandem, habeo; nihil enim praetermissum est: nec quod narrem; novi enim nihil: nec iocandi locus est; ita me multa sollicitant. Tantum tamen scito, idibus mai. nos Venusia mane proficiscentes has dedisse. Eo autem die credo aliquid actum in senatu. Sequantur igitur nos tuae literae, quibus non modo res omnes, sed etiam rumores cognoscamus. Eas accipiemus Brundisii. Ibi enim Pomptinium ad eam diem, quam tu scripsisti, exspectare consilium est. Nos Tarenti, quos cum Pompeio διαλόγους de republica habuerimus, ad te perscribemus; etsi id ipsum scire cupio, quod ad tempus recte ad te scribere possim, id est, quamdiu Romae futurus sis, ut aut quo dem posthac literas sciam, aut ne dem frustra. Sed antequam proficiscare, utique explicatum sit illud HS xx et DCCC. [1] Hoc velim in maximis rebus et maxime necessariis habeas; ut, quod auctore te velle coepi, adiutore assequar.

Nos Venusia) Oppidum in Appulorum, Lucanorum, Samnitiumque sive Hirpinorum confinio, Horatii patria.

Διαλόγους) Sermones.

(1) Quam pecuniam Caesari scil. debebat, et reddere volebat.

VI.

Scr. Tarenti XV kal. Iun. A. V. C. 702.

Scribit se dies eos, quoad Pomptinius legatus venerit, Tarenti cum Pompeio consumpturum; petitque ut negotium de Caesaris nomine dissolvendo conficiat.

CICERO ATTICO S.

Tarentum veni a. d. xv kal. iun. Quod Pomptinium statueram exspectare, commodissimum duxi, dies eos, quoad ille veniret, cum Pompeio consumere: eoque magis, quod ei gratum esse id videbam; qui etiam a me petierit, ut secum et apud se essem quotidie; quod concessi libenter. Multos enim eius praeclaros de republica sermones accipiam: instruar etiam consiliis idoneis ad hoc nostrum negotium. Sed ad te brevior iam in scribendo incipio fieri, dubitans, Romaene sis, an iam profectus. Quod tamen quoad ignorabo, scribam aliquid potius, quam committam, ut, tibi quum possint reddi a me literae, non reddantur. Nec tamen iam habeo, quod aut mandem tibi, aut narrem. Mandavi omnia, quae quidem tu, ut polliceris, exhauries: narrabo, quum aliquid habebo novi. Illud tamen non desinam, dum adesse te putabo, de Caesaris nomine [1] rogare, ut confectum relinquas. Avide exspecto tuas literas, et maxime, ut norim tempus profectionis tuae.

(1) De pecunia ei debita, cuius rei mentionem fecerat epistola superiore.

VII.

Scr. Tarenti a. d. XI kal. Iun. A. V. C. 702.

Brevitatem literarum excusat, et se triduum cum Pompeio fuisse narrat.

CICERO ATTICO S.

Quotidie, vel potius in dies singulos, breviores literas ad te mitto. Quotidie enim magis suspicor, te in Epirum iam profectum. Sed tamen, ut mandatum scias me curasse; quot ante, ait se Pompeius quinos praefectos delaturum novos; vacationis, [1] iudiciariam causam. Ego quum triduum cum Pompeio et apud Pompeium fuissem, proficiscebar Brundisium a. d. XIII kal. iunias. Civem illum egregium relinquebam, et ad haec, quae timentur, propulsanda paratissimum. Tuas literas exspectabo, quum ut, quid agas, tum, ut ubi sis, sciam.

Praefectos delaturum novos) Cur *novos?* quia vacationes, et iudiciariam causam iis petebat. Vacationes vocat excusationes a muneribus militaribus, et aliis, quae praefecti obire consuerant: causam iudiciariam, munus iudicandi inter Graecos. Neutrum tamen Cicero concessit. Nam praefectis omnibus vacationes denegavit, ut apparet ex epistola II huius libri, et Graecis non Romanos, sed peregrinos, hoc est, Graecos iudices attribuit, ut scribit epist. I, lib. VI. Bos. — Scribendum crediderim: *Quot ante ait se Pompeius quinos prefectos delaturum, non vult vacationes, et iudiciariam causam*: scilicet praefectis deferri. Quot ante fuerant in provincia illa, nunc quoque ait se quinque praefectos delaturum, iis autem prohibet vacationes concedere, et committere iudicia: quod Cicero sequutus etiam est, ut Bosius ostendit. Graev.

(1) Vulgo *vacationes*. Sed sensus est; vacationis ait Pompeius praefectis unam hanc causam concessurum, si in iudicium vocarentur.

VIII.

Scr. Brundisii IV non. Iun. A. V. C. 702.

Rogat Atticum, ut suspicionem iniuriae Miloni ob quaedam eius bona a Philotimo Terentiae liberto empta factae a se amoveat.

CICERO ATTICO S.

Me et incommoda valitudo, qua iam emerseram, utpote quum sine febri laborassem, et Pomptinii exspectatio, de quo adhuc ne rumor quidem venerat, tenebat duodecimum iam diem Brundisii. Sed cursum exspectabamus. Tu si modo es Romae; vix enim puto; sin es, hoc vehementer animadvertas velim. Roma acceperam literas, Milonem meum queri per literas [1] iniuriam meam, quod Philotimus socius esset in bonis suis. Id ego ita fieri volui de C. Duronii sententia; quem et amicissimum Miloni perspexeram, et talem virum, qualem tu iudicas, cognoram. Eius autem consilium, meumque hoc fuerat: primum, ut in potestate nostra esset res, ne illum malus emptor et alienus [2] mancipiis, quae permulta secum habet, spoliaret: dein-

Qua iam emerseram) Scribe, *quamquam emersi iam*. I. F. Gron.

(1) Vulgo additur *per literas*. Id, iam Ernestio suspectum, delevi. Massilia in exsilio erat Milo. Itaque sua sponte intelligitur eum per literas questum esse apud amicos. — At queri poterat per aliquem familiarem. Bent.

Socius) Solebant Romani in negotiationibus, et commerciis uti libertorum opera, ut apparet ex Plutarcho in Catone maiore, et aliis multis auctoribus. Ea de causa Cicero sibi socium in bonis Milonis adiunxerat Philotimum libertum, quum ea ab hasta emeret. Emerat autem, ne ea emptori alieno addicerentur, hoc est, non amico, et non familiari ipsius Milonis. Quo facto futurum erat ut Milo multis mancipiis, quae secum abduxerat, spoliaretur. Nam ea emptor alienus sibi vindicasset, tanquam sibi mancipata cum ceteris illius bonis: quod nequaquam facturus erat Philotimus, qui in ea re nihil agebat, nisi Ciceronis consilio. Bos.

(2) Sic Graevius scribi malui Vulgo *emptor alienus*.

de, ut Faustae, cui cautum ille [1] voluisset, ratum esset. Erat etiam illud, ut ipsi nos, si quid servari posset, quam facillime servaremus. Nunc rem totam perspicias velim. Nobis enim scribuntur saepe maiora. Sed si ille queritur, si scribit ad amicos, si idem Fausta vult, Philotimus (ut ego ei coram dixeram, mihique ille receperat) ne sit invito Milone in bonis: nihil nobis fuerit tanti. [2] Sin haec leviora sunt, tu iudicabis. Loquere cum Duronio. Scripsi etiam ad Camillum, ad Lamiam: eoque magis, quod non confidebam Romae te esse. Summa erit haec: statues, ut ex fide, fama, reque mea videbitur.

Faustae) Milo in exsilium Massiliam abiens Faustae uxori caverat de dote, quae cautio ut rata esset, Cicero et Philotimus bona eius ab hasta empta occupaverant, animo restituendi. Fausta haec est filia L. Syllae Dictatoris, soror Fausti. Pop.

(1) Vulgo *esse voluisset*. Bene vero monuit Ern. alibi non addi *esse* in hac forma, nec h. l. bene sonare.

(2) *Fuerat tanti*) Legendum censeo, *nihil nobis* fuerit *tanti*. Nihil tanti aestimabitur in bonis Milonis, et propterea eius velim offensam contrahere; malo nihil ex iis, quae Milo mihi debet, accipere, quam illum, qui tam bene de me est meritus, offendere. Graev. — Videtur *fuerat* retineri posse, et perinde hoc in loco valere ac *fuerit*. Oliv. — *Fuerit* praefero cum Bentivoglio. *T.*

IX.

Scr. vel Actii vel alio loco inter Actium et Athenas in itinere circa XV kal. Quintil. A. V. C. 702.

Scribit se, postquam Actium venerit, pedestri itinere Athenas proficisci, et rogat Atticum, ut diligenter curet, ne sibi proconsulatus annus prorogetur.

CICERO ATTICO S.

Actium venimus a. d. XVII kal. quint. quum qui-

dem et Corcyrae, et Sybotis, muneribus tuis, quae et Areus, et meus amicus Eutychides opipare et φιλοπροσηνέστατα nobis congesserant, epulati essemus Saliarem in modum. Actio maluimus iter facere pedibus, qui incommodissime navigassemus: et Leucatam flectere molestum videbatur. Actuariis autem minutis Patras accedere sine his impedimentis, [1] non satis visum est decorum. Ego, ut saepe tu me currentem hortatus es, quotidie meditor, praecipio meis, faciam denique, ut summa modestia et summa abstinentia munus hoc extraordinarium [2] traducamus. Parthus, velim, quiescat, et fortuna nos iuvet: nostra praestabimus. Tu, quaeso, quid agas, ubi quoque tempore futurus sis, quales res nostras Romae reliqueris, maxime de xx et DCCC, cura ut sciamus. Id unis diligenter literis datis, quae ad me utique perferantur, consequere. Illud tamen (quoniam nunc abes, quum id non agitur: aderis autem ad tempus, ut mihi rescripsisti) memento curare per te, et per omnes nostros, in primis per Hortensium, ut annus noster maneat suo statu, ne quid novi decernatur. [3] Hoc tibi ita mando, ut dubitem, an etiam te rogem, ut pugnes, ne intercaletur. Sed non audeo tibi omnia onera imponere. Annum quidem utique teneto. Cicero meus, mode-

Muneribus tuis) Attici res agebant Areus et Eutychides liberti, Corcyrae, et Sybotis: eius igitur nomine ad Ciceronem munera detulerunt. MAN.

Φιλοπροσηνέστατα) Blandissime.

Saliarem in modum) Vt solent epulari Salii sacerdotes.

(1) i. e. lictoribus et aliis, quae ad pompam proconsulis pertinerent, et ad dignam speciem eius. ERN.

(2) Proconsulatum, quem gereret, alio, quam mos esset, post magistratum urbanum tempore. ID.

(3) i. e. ne mihi tempus provinciae regendae ultra annum prorogetur.

Ne intercaletur) Nam intercalatio dies interponebat: ita, diebus interpositis, longior fiebat administratio provinciarum. MAN.

Annum) Si tenere non potes, ut intercaletur, quod in anno comprehenditur; annum saltem, hoc est, ut tempus tamen sit annuum, teneto. CORR.

stissimus et suavissimus puer, tibi salutem dicit. Dionysium semper equidem, ut scis, dilexi, sed quotidie pluris facio, et mehercule in primis, quod te amat, nec tui mentionem intermitti sinit.

Dionysium) Hominem graecum, pueri M. Ciceronis magistrum. Man.

X.

Scr. Athenis III kal. Quint. A. V. C. 702.

Narrat se multum Athenis de Attico cogitasse, ibique suaviter vixisse 1; *suam in proconsulatu abstinentiam testatur, muneris molestiam queritur* 2.

CICERO ATTICO S.

Vt Athenas a. d. VII kal. quint. veneram, exspectabam ibi iam quartum diem Pomptinium; neque de eius adventu certi quidquam habebam: eram autem totus, crede mihi, tecum; et quamquam sine his [1] per me ipse tamen acrius, vestigiis tuis monitus, de te cogitabam. Quid quaeris? non mehercule alius ullus sermo, nisi de te.

2. Sed tu aliquid de me [2] scire fortasse mavis. Haec sunt. Adhuc sumtus nec in me aut publice, aut privatim, nec in quemquam comitum. Nihil accipitur lege Iulia, nihil ab hospite. Persuasum est omnibus meis, serviendum esse famae meae. Belle adhuc. Hoc animadversum, Graecorum laude et multo sermone celebratur. Quod superest, elaboratur in hoc a me, sicut tibi sensi placere. Sed haec tum laudemus, quum

(1) i. e. vel *sine Athenis*, vel etiam *sine his vestigiis tuis*, s. locis Athenarum in quibus versari solitus esses.

(2) Sic Graev. Ern. Olim *de me ipso*.

erunt perorata. Reliqua sunt eiusmodi, ut meum consilium saepe reprehendam, quod non aliqua ratione ex hoc negotio emerserim. O rem minime aptam meis moribus! o illum verum ἔρδοι τις! Dices, quid adhuc? nondum in negotio versaris. Scio; et puto molestiora restare: etsi haec ipsa fero equidem fronte, ut puto, et vultu [1] bellissime; sed angor intimis sensibus: ita multa vel iracunde, vel insolenter, vel in omni genere stultitiae insulse, arroganter et dicuntur et tacentur quotidie. Quae, non quo te celem, non perscribo, sed quia δυσεξίμητα sunt. Itaque admirabere meam βαθύτητα, quum salvi redierimus: tanta mihi μελέτη huius virtutis datur. Ergo haec quoque hactenus. Etsi mihi nihil erat propositum ad scribendum, quia, quid ageres, ubi terrarum esses, ne suspicabar quidem: nec hercule unquam tam diu ignarus rerum mearum fui; quid de Caesaris, quid de Milonis nominibus actum sit: ac non modo nemo, sed ne rumor quidem quisquam, ut sciremus, in republica quid ageretur. Quare si quid erit, quod scias de iis rebus, quas putabis scire me velle, per mihi gratum erit, si id curaris ad me perferendum.

3. Quid est praeterea? nihil sane, nisi illud: valde me Athenae delectarunt: urbs dumtaxat, et urbis ornamenta, et hominum amores in te, et in nos quae-

Ερδοι τις) *Quam quisque norit artem, in ea se exerceat.* Senarius integer apud Aristoph. in Vespis, 1422.

Quid adhuc) Quid accidit adhuc, ut te provincia offendat? MAN.

(1) Hanc lectionem edd. vett. recte restituit Ern. Male Bosius et qui eum sequuti sunt, *et volo*. —Bentiv. Clericus, *et vultu*. Cesari in versione *et volo*.

Δυσεξίμητα) Quo nomine significantur res imis sensibus demersae, et abditae, quae, ut palam fiant, vix inde educi, et proferri possunt. Nam *δυσεξίμητον* idem est quod *δυσανίμητον*. Alterum enim ἀπὸ τοῦ ἀνιμᾶν, alterum ἀπὸ τοῦ ἐξιμᾶν, originem ducit. Bos.

Μελέτη) Meditatio.

Ornamenta) Sic Ern. ex coniectura. Alii *ornamentum*.

dam benivolentia; sed multum et philosophia. Ανω κάτω si quid est, est in Aristo, apud quem eram. Nam Xenonem tuum, vel nostrum potius, Quinto concesseram: et tamen propter vicinitatem totos dies simul eramus invicem. Quum primum poteris, tua consilia ad me scribas; ut sciam, quid agas, ubi quoque, [1] et maxime quando Romae futurus sis.

Ανω κάτω) *Sursum et deorsum.* Et omnes per hanc philosophiam Academicam significari volunt. Sed Malaspina pro ἄνω καὶ κάτω, vult legi *Antiochina*, ab Antiocho, cuius frater erat Aristus. LAMB. — Ανω κάτω, id esse dicitur, quod ita perturbata quadam mutabilitate variat, ut nulla sede stabiliatur, et haereat; sed modo sursum feratur, modo imo loco desidat. Itaque quum Academici in nullius magistri verba iurarent, nihilque certe affirmarent, eleganter Cicero duabus his vocibus eorum sectam designavit. Sensus ergo est: ἄνω κάτω, si quid est, hoc est, si quid est Academicae philosophiae, id totum est in Aristo, qui frater fuit Antiochi. BOS. — Bosii lectionem sequor, interpretationem minime. Nam ἄνω κάτω Graecis dicitur bifariam: primum de eversione aut confusione rerum, q. d. τὰ ἄνω κάτω, quam phrasim Galli verbum de verbo exprimunt dicentes, *sens dessus dessous*; secundo autem de universitate, q. d. ἄνω καὶ κάτω id est, ubique, in singulis partibus, a summo ad imum. Quo sensu locum hunc placet accipere, et locus postulat, ratione contestante. IVN. — Tu, si cum Bosio facis, appone distinctionis notam post voces graecas: ego secus, qui cum Iunio. OLIV.

Xenonem) Qui res Attici curabat. Alii *Zenonem* legunt. Male.

(1) Lambinus et Schütz ediderunt *ubi quoque tempore*, quod vocabulum excidisse putabat Ernestius. Huius addendi necessitatem ego non video; sensus enim satis perspicuus est: aveo scire quid agas, atque etiam ubi sis locorum. Fieri enim poterat, ut sibi reddi literas in Epiro Atticus voluerit, quum tamen alibi esset. BENTIV.

XI.

Scr. Athenis prid. non. Quintil. A. V. C. 702.

Rogat Atticum, ut provideat, ne sibi provincia prorogetur 1; *Marcelli factum de Comensi improbat* 2; *de Pompeio in Hispaniam ituro* 3; *de sua et suorum erga provinciales abstinentia* 4; *de Attici mandatis, in primis de Patronis negotio* 5; *de Piliae epistola* 6.

CICERO ATTICO S.

Hui! totiesne me literas dedisse Romam, quum ad te nullas darem? At vero posthac frustra potius dabo,

quam, si recte dari potuerint, committam, ut non dem. Ne provincia nobis prorogetur, per fortunas! dum ades, quidquid provideri potest, provide. Non dici potest, quam flagrem desiderio urbis, quam vix harum rerum insulsitatem feram. Marcellus foede de Comensi. Etsi ille magistratum non gesserat, [1] erat tamen Transpadanus. Ita mihi videtur non minus stomachi nostro ac Caesari fecisse. Sed hoc ipse viderit. Pompeius mihi quoque videbatur, quod scribis Varronem dicere, in Hispaniam certe iturus. Id ego minime probabam; qui quidem Theophani facile persuasi, nihil esse melius, quam nusquam illum discedere. Ergo Graecus incumbet. Valet autem auctoritas eius apud illum plurimum. Ego has pridie non. quint. proficiscens Athenis dedi; quum ibi decem ipsos fuissem dies. Venerat Pomptinius; una Cn. Volusius; aderat quaestor: tuus unus Tullius aberat. Αφρακτα Rhodiorum, et dicrota Mitylenaeorum habebam; et aliquid ἐπικώπων. De Partis erat silentium. Quod superest, dii iuvent. Nos adhuc iter per Graeciam summa cum admiratione fecimus. Nec mehercule habeo, quod adhuc quem accusem meorum. Videntur mihi nosse nos, nostram causam, et conditionem profectionis suae; plane serviunt existimationi meae. Quod super-

Foede de Comensi) Indicat Marcellum foede fecisse, quod in odium Caesaris poenas sumpserit de Comensi quodam, tanquam de peregrino, quum tamen is civitate romana donatus esset. Historia nota est. Bos.

(1) Scil. ideoque non poterant pro cive agnosci, quia Latini accipiebant civitatem romanam, si in civitate sua magistratum gessissent.

Nostro) Pompeio, cuius pater Strabo Transpadanus colonias deduxerat. Lamb.

Theophani) Orat. pro Balbo.

Αφρακτα) Naves apertae. *Dicrota*, biremes. De his Pollux I, 9.

Επικώπων) Gellius, X, 25: *Actuariae, quas Graeci ἐπικώπους vocant.* Actuariae in genere sunt quaevis naves, quae remis aguntur: specialiter tamen id de eo genere navium dictum, quae homines tantum vehebant, aut onera. I. F. Gron.

est, si verum illud est, οἵα γ' ἡ δέσποινα, certe permanebunt. Nihil enim a me fieri ita videbunt, ut sibi sit delinquendi locus. Sin id parum profuerit, fiet aliquid a nobis severius. Nam adhuc lenitate dulces sumus; et, ut spero, proficimus aliquantum. Sed ego hanc, ut singuli dicunt, ἀνεξίαν in unum annum meditatus sum. Proinde pugna, ne, si quid prorogatum sit, turpis inveniar. [1]

5. Nunc redeo, ad quae mihi mandas. In praefectis excusato; [2] iis, quos voles, deferto. Non ero tam μετέωρος, quam in Apuleio fui. Xenonem tam diligo, quam tu: quod ipsum sentire certo scio. Apud Patronem et reliquos barones te in maxima gratia posui: et hercule merito tuo feci. Nam mihi is, ter, dixit, te scripsisse ad se, mihi ex illius literis rem illam curae fuisse, quod ei pergratum erat. Sed quum Pa-

Οἵα γ' ἡ δέσποινα) Adagium est, *Catellam dominae similem esse.* Plato *Rep.* VIII.

Ἀνεξίαν) *Abstinentiam.* Haec ego non dubito per iocum a Cicerone scribi. Mal.

(1) Nam diutius prorogato imperio difficilius continentiam suorum apparitorum (ep. XXIX, 4) praestare potuisset Cicero. Bentiv. (qui proximo versu, *redeo ad ea, quae*).

In praefectis) Vulgata, quamvis corrupta sit, potius servetur, quae tot in libris exstat, quam ex paucis deterior substituatur. Graev.

(2) Quod non acceperim praefectos eos, quos tu a me fieri volebas, habe me excusatum; aliis, quoscumque tu voles, tu ipse hoc munus deferto. *Excusato* est in cod. Ambr., in edd. vett. et Lambiniana. Schütz. expressit conjecturam Popmae: *In praefectis excusatio ni sit*; Lambinus *excusato, tribunos, quos voles;* Bosius ex Dec. *ni praefectis excusationi sis.* Vulgo: *In praefectis excusatio, iis quos voles.* Bentiv.

Μετέωρος) Suspensus, incertus. Cesari *riscaldato.*

Patronem) Philosophum Epicureum.

Barones) Eleganter *apud Patronem et reliquos Patrones* emendare mihi visus sum. Vrbanissime autem Cicero reliquos Patronis sodales, ac eiusdem sectae velut contubernio iunctos *Patrones* vocat. Ea enim figura veteres in talibus uti solent. Ita Iuvenalis Sat. V, 149, Virronis congerrones, quorum ille sodalitio in primis delectabatur, quosque prae ceteris adamabat, *Virrones* vocat. *Virro sibi, et reliquis Virronibus illa iubebit Poma dari.* Horatius lib. II, Sat. III, 61, Catieni collegas eadem ratione Catienos vocat. I. Rvtgersivs

tron mecum egisset, ut peterem a vestro Ariopago, *ὑπομνηματισμὸν* tollerent, quem Polycharmo praetore fecerant; commodius visum est et Xenoni, et post ipsi Patroni, me ad Memmium scribere, qui pridie, quam ego Athenas veni, Mitylenas profectus erat, ut is ad suos scriberet, posse id sua voluntate fieri. Non enim dubitabat Xeno, quin ab Ariopagitis invito Memmio impetrari non posset. Memmius autem aedificandi consilium abiecerat; sed erat Patroni iratus. Itaque scripsi ad eum accurate: cuius epistolae misi ad te exemplum. [1]

6. Tu, velim, Piliam meis verbis consolere; indicabo enim tibi; tu illi nihil dixeris. Accepi fasciculum, in quo erat epistola Piliae; abstuli, aperui, legi: valde scripta est *συμπαθῶς*. Brundisio quae tibi epistolae redditae sunt sine mea, tum videlicet datae, [2] quum ego me non belle haberem. Nam illam *νομαρχίας* [3], excusationem ne acceperis. Cura, ut omnia sciam, sed maxime, ut valeas.

Ὑπομνηματισμὸν) Decretum.

(1) Est epistola prima lib. XIII ad Fam.

Συμπαθῶς) Cum animi commoti significatione.

(2) Ernestio placebat *datae sunt*.

(3) Ita correxi vulg. *νομανανδρίαν* vel *νομανδρίαν*; utrumque enim nihili est. Νομαρχίας s. praefecturae excusatio, est excusatio a negotiis proconsulatus petita. — Νομανδρίαν) Vix alibi usquam id occurrit vocabulum, nisi quod in aliqua Graecarum vocum collectione est: Νομανδρία, *coetus virorum pastoritius*; quasi sit hoc nomen substantivum, quod secus esse demonstrat ista Ciceronis oratio. Adiectivum est omnino, eiusdem formae conditionisque ac Πολυάνδριος. Componitur ex vocabulo νόμος, quod *pastionem* significat, et *praefecturam*. Vnde Νομάνδριος est vel *pastoritius*, vel *praefectorius*. Νομανδρία ἀγορὰ est *pastoritia concio*, *pastoritius coetus*. Νομανδρία *excusatio* ea est, quam praefecti et publicarum rerum administri frequenter usurpant, ductam a negotiorum multitudine ac varietate. *Anon.* — Eodem redit Mongaltii nostri interpretatio. Locum hunc, inquit, explicat ille alter, supra IV, 2: *Si forte rarius tibi a me, quam a ceteris, literae redduntur; peto a te, ut id non modo negligentiae meae, sed ne occupationi quidem tribuas*, etc. En illam ab occupationibus petitam excusationem, quam Cicero non vult accipi, ingeniosa eruditi hominis sagacitate exploratam. Aliorum commenta piget describere. Oliv.

XII.

Scr. in mari ad insulam Delum mense Quintili A. V. C. 702.

Scribit de navigatione sua usque ad Delum insulam 1; *de reipublicae statu se Attici literas expectare* 2, *eique negotia sua commendat* 3.

CICERO ATTICO S.

Negotium magnum est navigare, atque id mense quintili. Sexto die Delum Athenis venimus. Pridie non. quintil. a Piraeeo ad Zostera, vento molesto, qui nos ibidem nonis tenuit. A. d. VIII idus ad Ceo iucunde. Inde Gyarum saevo vento, non adverso: hinc Scyrum, inde Delum, utroque citius, quam vellemus, cursum confecimus. Iam nosti ἄφρακτα Rhodiorum. Nihil, quod minus fluctum ferre possit. Itaque erat in animo nihil festinare, Delo nec movere, [1] nisi omnia ἀκρωτηρίων οὖρια vidissem.

2. De Messala ad te statim, ut audivi, de Gyaro dedi literas: et id ipsum consilium nostrum etiam ad Hortensium: cui quidem valde συνηγωνίων. Sed tuas de eius iudicii sermonibus, et mehercule omni de reipublicae statu literas exspecto, πολιτικώτερον qui-

Ad Zostera) Promontorium Atticum.

Ad Ceo) Graecorum more, *Ceo* dixit quarto casu. Bos.

Gyarum) Gyarus aspera maris Aegei insula, in quam relegabantur Romani. Iuven. *Aude aliquid brevibus Gyaris et carcere dignum*. Graev.

Scyrum) Insula maris Aegei, Sporadum et Cycladum extrema. Id.

Delum) Nobilissima Cycladum.

(1) Vulgo olim *nec me movere*. Sed *me* abest codd. Balliol. Helmst. probantibus Graevio et Ernestio.

Ἀκρωτηρίων) Signa secundae tempestatis ex vexillis in fastigiis navium et domorum.

Vt audivi) Accusatum de ambitu post consulatum. Accusatus autem erat et ante, quum esset candidatus. Epist. 2, lib. III ad Q. Fr. Man.

Συνηγωνίων) Cum illo moerebam.

Πολιτικώτερον) Accommodatius ad rationem tractandae reipublicae.

dem scriptas (quoniam meos cum Thallumeto nostro pervolutas libros [1]), eiusmodi inquam literas, ex quibus ego, non quid fiat (nam id vel Helenius, vir gravissimus, potest efficere, cliens tuus), sed quid futurum sit, sciam. [2] Quum haec leges, habebimus consules. Omnia perspicere poteris, de Caesare, de Pompeio, de ipsis iudiciis.

3. Nostra autem negotia, quoniam Romae commoraris, amabo te, explica. Cui rei fugerat me rescribere, de strue laterum, plane rogo. De aqua, si quid poterit fieri, eo sis animo, quo soles esse: quam ego tum mea sponte, tum tuis sermonibus aestimo plurimi. Ergo aliquid conficies. Praeterea, si quid Philippus rogabit, quod in tua re faceres, id velim facias. Plura scribam ad te, quum constitero: nunc eram plane in medio mari.

(1) De republica scriptos.

(2) Sic Lamb. Vulgo *q. fut. sit. Etiam* etc. in quo *etiam* rescriptum est pro *sciam*. Bent. — Schütz. vulgatam retinuit; Lambini lectio cum Bentivoglio probabilior mihi visa. *T.*

De strue laterum) Vict. et Man. *salinarum*. Emendavi, *De strue laterum*, quum legissem in Tornaesiano et Crusellino, *destrues alterum*. Cogitabat Cicero de aquae ductu lateritio faciendo, cuius generis quatuordecim fuisse Romae tradit Procopius libro primo. Bos.

XIII.

Scr. Ephesi post XI kal. Sext. A. V. C. 702.

Scribit sibi, quum Samum et Ephesum venisset, multas legationes, magnamque privatorum multitudinem praesto fuisse 1; *Attici negotia sibi curae fuisse* 2. *Denique iterum rogat, ut efficiat, ne sibi provinciae administratio prorogetur, et ut reliqua mandata curet* 3.

CICERO ATTICO S.

Ephesum venimus a. d. XI kal. sext. sexagesimo et

quingentesimo post pugnam Bovillam.[1] Navigavimus sine timore et sine nausea; sed tardius propter aphractorum Rhodiorum imbecillitatem. De concursu legationum, privatorum, et de incredibili multitudine, quae mihi iam Sami, sed mirabilem in modum Ephesi praesto fuit, aut audisse te puto, aut quid ad me[2] attinet? Verumtamen, Decumani, ac si venissem cum imperio, Graeci quasi Ephesio praetori se alacres obtulerunt: ex quo te intelligere certo scio, multorum annorum ostentationes meas nunc in discrimen esse adductas. Sed, ut spero, utemur ea palaestra, quam a te didicimus; omnibusque satisfaciemus; et eo facilius, quod in nostra provincia confectae sunt pactiones. Sed hactenus, praesertim quum coenanti mihi nuntiaret Caestius, se de nocte proficisci.

2. Tua negotia Ephesi curae mihi fuerunt; Thermoque, tametsi ante adventum meum liberalissime erat pollicitus tuis omnibus, tamen Philogenem et Seium tradidi; Apollonidiensem Xenonem commendavi. Omnino omnia se facturum recepit. Ego prae-

(1) I. e. post caedem Clodii. Ex computatione Pontederae in antiqq. Lat. et Gr. per epistolas conficiuntur dies DLV.

(2) Scribendum puto, *aut quid ad te attinet?*

Ostentationes) Horum verborum sententia haec est: Et ostentarat se Cicero semper amicissimum ordini publicanorum, et semper item servire instituerat provincialium commodis. Nunc quum inter decumanos et provinciales male conveniret, periculum erat, quidquid inter eos decrevisset in provincia sua, ne in alterorum offensionem incurreret. Ait igitur, se usurum ea palaestra, quam ab Attico didicerat. MVR. Var. Lect. XIV, 11.

Pactiones) Inter publicanos, et provinciales de exactionibus, ep. seq. CORR.

Sed hactenus) Ernestius malebat *sed haec hactenus.*

Thermoque) Q. Minucio Thermo propraetori, Ioniam regenti. MAN.

Tradidi) *Tradere quempiam alicui* est, constituere ipsum apud illum, et quasi praesentem in manus porrigere, et dare. Erat autem Philogenes libertus Attici. VICT.

Apollonidiensem) Ab urbe Apollonia, quaecumque ea fuerit. Nam eius nominis multas Stephanus enumerat. BOS. — Hoc autem hic addit, quia alius Xeno Atheniensis, de quo epistola 10, et libro XVI. POP.

terea rationem Philogeni permutationis eius, quam tecum feci, edidi. Ergo haec quoque hactenus.

3. Redeo ad urbana. Per fortunas! quoniam Romae manes, primum illud praefulci atque praemuni, quaeso, ut simus annui; ne intercaletur quidem. Deinde exhauri mea mandata; maximeque, si quid potest, de illo domestico, [1] scrupulum, quem non ignoras; deinde de Caesare, cuius in cupiditatem te auctore incubui; nec me piget. Et si intelligis, quam meum sit, scire et curare, quid in republica fiat; fiat autem? immo vero etiam quid futurum sit, perscribe ad me omnia, sed diligentissime; in primisque, ecquid iudiciorum status, aut factorum aut futurorum etiam, laboret. De aqua, si curae est, si quid Philippus aget, animadvertas.

Edidi) Quum ei tantundem me dicerem redditurum, quantum a te accepissem. Ep. 13. Man.

(1) *De illo domestico*) De filia collocanda.

XIV.

Scr. Trallibus circa IX kal. Sextil. A. V. C. 702.

Scribit de itinere suo in provinciam; de nuntiis inde allatis; et ut Atticus sibi, quae in republica gerantur, scribat, et mandata sua curet, petit.

CICERO ATTICO S.

Antequam aliquo loco consedero, neque longas a me, neque semper mea manu literas exspectabis. Quum autem erit spatium, utrumque praestabo. Nunc iter conficiebamus aestuosa et pulverulenta via. Dederam Epheso pridie: has dedi Trallibus. In provincia

mea fore me putabam kal. sextilibus. Ex ea die, si me amas, *παράπηγμα ἐνιαύσιον* [1] commoveto. Tamen interea haec, quae vellem, mihi afferebantur: primum otium Parthicum, dein confectae pactiones publicanorum, postremo seditio militum sedata ab Appio, stipendiumque eis usque ad idus quint. persolutum. Nos Asia accepit admirabiliter. Adventus noster nemini ne minimo quidem fuit sumtui. Spero meos omnes servire laudi meae. Tamen magno timore sum: sed bene speramus. Omnes iam nostri, praeter Tullium tuum, venerunt. Erat mihi in animo recta proficisci ad exercitum, aestivos menses reliquos rei militari dare, hibernos iurisdictioni. Tu, velim, si me nihilo minus nosti curiosum in republica, quam te, scribas ad me omnia, quae sint, quae futura sint. Nihil mihi gratius facere potes: nisi tamen id erit mihi gratissimum, si, quae tibi mandavi, confeceris; in primisque illud ἐνδόμυχον, [2] quo mihi scis nihil esse carius. Habes epistolam plenam festinationis et pulveris. Reliquae subtiliores erunt.

(1) Sic Tunstallus recte. Vulgo παράγγελμα ἐνιαύσιον, *mandatum annuum*, hoc est, mandatum de annuo munere provinciali non propagando. *Appio*) Cui succedo.

(2) Arcanum, domesticum, scil. de Tulliae coniugio.

XV.

Scr. Laodiceae III non. Sextil. A. V. C. 702.

Iterum Atticum rogat, ut curet, ne sibi onus provinciae administrandae ultra annum prorogetur, paucis aliis interspersis.

CICERO ATTICO S.

Laodiceam veni pridie kal. sext.; ex hoc die clavum anni movebis. Nihil exoptatius adventu meo, nihil carius. Sed est incredibile, quam me negotii taedeat. Non habet satis magnum campum ille tibi non ignotus cursus animi; et industriae meae praeclara opera cessat. Quippe, ius Laodiceae me dicere, quum Romae A. Plotius dicat? et quum exercitum noster amicus [1] habeat tantum, me nomen habere duarum legionum exilium? [2] Denique haec non desidero; lucem, forum, urbem, domum, vos desidero. Sed feram, ut potero: sit modo annuum. Si prorogatur, actum est. Verum perfacile resisti potest, tu modo Romae sis. Quaeris, quid hic agam? Ita vivam, ut maximos sumtus facio. Mirifice delector hoc instituto. Admirabilis abstinentia ex praeceptis tuis: ut verear, ne illud, quod tecum permutavi, versura mihi solvendum sit. Appii vulnera non refrico; sed apparent, nec occuli possunt. Iter Laodicea faciebam a. d. III non. sext. quum

Clavum anni movebis) Vocat Cicero clavum anni indicem et notam anni incipientis ex eo die, quo provinciam ingressus fuerat: ut sibi eodem die anno vertente succederetur, atque ita clavus moveretur. Nam clavis parietibus impactis olim apud Romanos anni notabantur, ut a multis animadversum est. Bos.

(1) Bibulus, h. l. Syriae procos. Manutius tamen Cassium significari putat. — Mongaltius vero capit de Caesare. *T.*

Nomen) Significans legiones sine viribus esse et robore. Graev.

(2) Tres scil. cohortes aberant.

has literas dabam, in castra in Lycaoniam; inde ad Taurum cogitabam, ut cum Moeragene signis collatis, si possem, de servo tuo deciderem. Clitellae bovi sunt impositae; plane non est nostrum onus; sed feremus: modo, si me amas, sit annuum. Adsis tu ad tempus, ut senatum totum excites. Mirifice sollicitus sum, quod iam diu ignota sunt mihi ista omnia. Quare, ut ad te ante scripsi, quum cetera, tum respublica, cura ut mihi nota sit. Plura scribam alias. Has enim dabam tarde reddituro, [1] sed familiari homini ac domestico, C. Andronico Puteolano. Tu autem saepe dare tabellariis publicanorum poteris, per magistros scripturae et portus nostrarum dioecesium.

Moeragene) Latronum duce. MAN. — A quo Atticus aliquid, servi cuiusdam fugitivi nomine, petebat, quem Moeragenes, ut coniicio, receperat. Iocose autem ait, *signis collatis*, quod quum esset cum imperio, omnia armis acturus videretur, et vi Moeragenem adacturus ad satisfaciendum Attico. BOS.

Clitellae bovi) Significat munus provinciale parum sibi accommodatum, et non satis dignum suis viribus esse, ut scribit in epistola ad Caelium: *Totum negotium non est dignum viribus nostris, qui maiora in republica onera sustinere et possumus et solemus.* Bovi enim clitellae non insternuntur, sed asino. POP.

Tarde reddituro) Valet per eum qui tibi tarde reddet. BOS. — Fortasse, *redituro.* An tibi nunc plura scribam, qui non nisi tarde in Vrbem redituus es?

(1) Vulgo *plura scribam tarde reddituro.* Lectionem *scribam* confirmat codex Bononiensis unusque Maffei. Attamen ne sic quidem sententia satis constat. In edit. Camerar. et aliis antiquis est: *plura scribam alias tarde sibi reddituro, sed dabam,* quam lectionem leviter immutatam exhibui. — Bentiv. *has tarde tibi reddituro dabam.*

XVI.

Scripta in via, quum a Synnade in castra proficisceretur circa idus Sextiles A. V. C. 702.

Nuntiat provinciam ab Appio immaniter vexatam sua suorumque iustitia, abstinentia et clementia aliquantum recreari 1. *Praeterea Appium Tarsi forum agere, de Parthis silentium esse, Bibulum in provinciam nondum accessisse refert* 2.

CICERO ATTICO S.

Etsi in ipso itinere et via discedebant publicanorum tabellarii, et eramus in cursu; tamen surripiendum aliquid putavi spatii, ne me immemorem mandati tui putares. Itaque subsedi in ipsa via, dum haec, quae longiorem desiderant orationem, summatim tibi perscriberem. Maxima exspectatione in perditam et plane eversam in perpetuum provinciam nos venisse scito pridie kal. sextiles. Moratus triduum Laodiceae, triduum Apameae, totidem dies Synnade, audivimus nihil aliud, nisi imperata ἐπικεφάλια solvere non posse; ὠνὰς omnium venditas; civitatum gemitus, ploratus; monstra quaedam non hominis, sed ferae nescio cuius immanis. [1] Quid quaeris? taedet omnino eos [2] vitae. Levantur tamen miserae civitates, quod nullus fit sumtus in nos, neque in legatos, neque in quaestorem, neque in quemquam. Scito, non modo nos foenum, aut quod lege Iulia dari solet, non accipere, sed ne ligna quidem; nec, praeter quatuor lectos et tectum, quemquam accipere quidquam; multis locis

Επικεφάλια) Tributum in singula capita. Ὠνὰς possessiones.

(1) Appium Pulchrum antecessorem suum in provincia Cilicia tangit.

(2) Sic primus Malasp. deinde Lamb. Popma, Sch.; sed *eos* subaudiri potest. Libri scripti et vulgo *omnium nos*, quae voces ex male lecto *omnino* ortae sunt. Bent.

ne tectum quidem, et in tabernaculo manere plerumque. Itaque incredibilem in modum concursus fiunt ex agris, ex vicis, ex domibus [1] omnibus. Mehercule etiam, adventu nostro, reviviscunt; iustitia, abstinentia, clementia tui Ciceronis. Itaque opiniones omnium superavit.

2. Appius, ut audivit nos venire, in ultimam provinciam se coniecit Tarsum usque; ibi forum agit. De Partho silentium est; sed tamen concisos equites nostros a barbaris nuntiabant ii, qui veniebant. Bibulus ne cogitabat quidem etiam nunc in provinciam suam accedere. Id autem facere ob eam causam dicebant, quod tardius vellet decedere. Nos in castra properabamus, quae aberant bidui.

(1) Ernestius coni. *ex oppidis.*

Forum agit) Quod ne ab iis quidem fieri solet, qui brevi tempore sibi successum iri putant: eo minus ab Appio debebat, qui posset iam suspicari, sibi esse successum. Ep. 6, lib. III. Max.

XVII.

Scr. in itinere ad castra paullo post superiorem A. V. C. 702.

De sua et suorum abstinentia erga provinciales 1; *de Ciceronibus filiis ad Deiotarum missis* 2; *de filia collocanda* 3; *de provincia sibi non proroganda* 4; *de Appio Tarsum profecto* 5.

CICERO ATTICO S.

Accepi Roma sine epistola tua fasciculum literarum: in quo, si modo valuisti, et Romae fuisti, Philotimi duco esse culpam, non tuam. Hanc epistolam dictavi sedens in rheda, quum in castra proficiscerer, a quibus aberam bidui. Paucis diebus habebam certos homines, quibus darem literas. Itaque eo me servavi.

2. Nos, tametsi hoc te ex aliis audire malo, sic in

provincia nos gerimus, quod ad abstinentiam attinet, ut nullus teruncius insumatur in quemquam. Id fit etiam et legatorum et tribunorum et praefectorum diligentia. Nam omnes mirifice συμφιλοδοξοῦσιν gloriae meae. Lepta noster mirificus est. Sed nunc propero. Perscribam ad te paucis diebus omnia.

3. Cicerones nostros Deiotarus filius, qui rex ab senatu appellatus est, secum in regnum. [1] Dum in aestivis nos essemus, illum pueris locum esse bellissimum duximus.

4. Sextius ad me scripsit, quae tecum esset de mea domestica et maxima cura loquutus, [2] et quid tibi esset visum. Amabo te, incumbe in eam rem, et ad me scribe, quid et possit, et tu censeas. [3]

5. Idem scripsit, Hortensium de proroganda nostra provincia dixisse nescio quid. Mihi in Cumano diligentissime se, ut annui essemus, defensurum receperat. Si quidquam me amas, hunc locum muni. Dici non potest, quam invitus a vobis absim. Et simul hanc gloriam iustitiae et abstinentiae fore illustriorem spero, si cito decesserimus: id quod Scaevolae contigit, qui solos novem menses Asiae praefuit.

6. Appius noster, quum me adventare videret, profectus est Tarsum usque Laodicea. Ibi forum agit, quum ego sim in provincia; quam eius iniuriam non insector. Satis enim habeo negotii in sanandis vulneribus, quae sunt imposita provinciae. Quod, do operam, ut faciam quam minima illius contumelia. Sed

Συμφιλοδοξοῦσιν) Simul gloriae meae serviunt.

(1) Supplendum *duxit*.

(2) De collocanda filia.

(3) Vel omissum est *fieri* a librariis, vel intelligendum. Ernestius coniecit Ciceronem scripsisse, *quid ille possit, et tu censeas*, ut primum referatur ad illud *quae esset — loquutus*, alterum ad hoc *quid tibi esset visum*. At enim penes Sextium non erat, ut illud matrimonium Tulliae contraheretur.

hoc Bruto nostro velim dicas, illum fecisse non belle, qui adventu meo, quam longissime potuerit, discesserit.

XVIII.

Scr. in castris ad Cybistra initio mensis Sept. A. V. C. 702.

Narrat de rebus Parthicis, petitque ut Atticus diligenter curet, ne sibi provincia prorogetur 1, 2; *Cicerones apud Deiotarum esse* 3. *Deinde petit ut Atticus sibi diligenter scribat* 4; *denique se Bruti negotium probe curare significat* 5.

CICERO ATTICO S.

Quam vellem Romae esses, si forte non es: nihil enim certi habebamus, nisi accepissemus[1] literas a. d. xiv kal. sext. datas: in quibus scriptum esset, te in Epirum iturum circiter kal. sextiles. Sed, sive Romae es, sive in Epiro, Parthi Euphraten transierunt duce Pacoro, Orodi regis Parthorum filio, cunctis fere copiis. Bibulus nondum audiebatur esse in Syria. Cassius in oppido Antiochiae cum omni exercitu. Nos in Cappadocia ad Taurum cum exercitu ad Cybistra. Hostis in Cyrrhestica; quae Syriae pars proxima est provinciae meae. His de rebus scripsi ad senatum: quas literas, si Romae es, videbis, putesne reddendas; et multa, immo omnia: quorum κεφάλαιον, ne quid inter caesa et porrecta, ut aiunt, oneris mihi addatur aut temporis. Nobis enim, hac infirmitate

(1) Vulgo *nisi accepisse nos*. In quo Ernestius verba *accepisse nos* delenda putabat. Ego vero rescripsi *nisi accepissemus*.

Et multa) Videbis.

Κεφάλαιον) Caput.

Inter caesa) In ipso articulo discessus mei. Sumpta similitudine a sacrificiis, quum inter caesa exta, et porrecta sinistri quid accideret, ne litari posset, sed instaurari sacrificium necesse esset. Verebatur Cicero, ne,

exercitus, inopia sociorum, praesertim fidelium, certissimum subsidium est hiems. Ea si venerit, nec illi ante in meam provinciam transierint, unum vereor, ne senatus propter urbanarum rerum metum, Pompeium nolit dimittere. Quod si alium ad ver mittit, non laboro: nobis modo temporis ne quid prorogetur.

2. Haec igitur, si Romae es: sin abes, aut etiam si ades, haec negotia sic se habent. Stamus animis, et, quia consiliis, ut videmur, bonis utimur, speramus etiam manu. Tuto consedimus,[1] copioso a frumento, Ciliciam prope conspiciente, expedito ad mutandum loco; parvo exercitu, sed, ut spero, ad benivolentiam erga nos consentiente; quem nos, Deiotari adventu cum suis omnibus copiis, duplicaturi eramus. Sociis multo fidelioribus utimur, quam quisquam usus esset:[2] quibus incredibilis videtur et nostra mansuetudo et abstinentia. Delectus habetur civium romanorum: frumentum ex agris in loca tuta comportatur. Si fuerit occasio, manu; sin minus, locis nos defendemus. Quare bono animo es. Video enim te, et, quasi coram adsis, ita cerno *συμπάθειαν* amoris tui. Sed te rogo (si ullo pacto fieri poterit), si integra in senatu nostra causa ad kal. ian. manserit, ut Romae sis mense ianuario. Profecto nihil accipiam iniuriae, si tu aderis. Amicos consules habemus, nostrum tribunum plebis Furnium. Verum tua est opus assiduitate, prudentia, gratia. Tempus est necessarium. Sed turpe est, me pluribus verbis agere tecum.

quo tempore discessurus esset, eo tempore eiusmodi quid accideret, ne posset discedere. MAN.

(1) Ed. Rom. addit *in Amano*.

(2) Cod. Faërni *usus est*. Bene autem Ernestius vulgatum sic defendit, ut intelligatur, *quam quisquam alius usus esset, si huc cum imperio venisset.*

Συμπάθειαν) Doloris consensum.

3. Cicerones nostri sunt apud Deiotarum; sed, si opus erit, deducentur Rhodum.

4. Tu, si es Romae, ut soles diligentissime: si in Epiro, mitte tamen ad nos de tuis aliquem tabellarium; ut et tu, quid nos agamus, et nos, quid tu agas, quidque acturus sis, scire possimus.

5. Ego tui Bruti rem [1] sic ago, ut suam ipse non ageret. Sed iam exhibeo pupillum, neque defendo. [2] Sunt enim negotia et lenta et inania. Faciam tamen satis; tibi quidem, cui difficilius est, quam ipsi.[3] Sed certe satisfaciam utrique.

(1) Scil. pecuniariam. Rex enim Ariobarzanes, cuius tutelam Cicero susceperat eumque in regnum suum restituerat, Bruto pecuniam debebat, quam ut ab eo exigeret, Ciceronem Brutus rogaverat; cf. lib. VI, ep. I.

(2) Verissime Manutius sic interpretatur: *Ariobarzanem regem, qui mihi a senatu in tutelam est traditus, exhibeo creditoribus ut exigant ipsi.* Nimirum Cicero respicit actionem illam quae dicitur *ad exhibendum*; de qua est Instit. Iustiniani IV, 17, §. 3, et Digestorum lib. X, Tit. 4. —

Neque defendo) Tutores enim dicti, quia pupillos tueantur. Ego, inquit, iam non tueor; tutela me abdico. MAN.

(3) Scil. Bruto.

XIX.

Scr. in Cilicia post XI kal. Oct. A. V. C. 702.

Respondet Attici literis ab Appii tabellario sibi allatis 1; *de Atiliano nomine* 2; *de itineris sui fama* 3; *de Attici filiola parenti iucunda* 4; *de Hirri repulsa* 5.

CICERO ATTICO S.

Obsignaram iam epistolam eam, quam puto te modo perlegisse, scriptam mea manu, in qua omnia continentur, quum subito Appii tabellarius a. d. XI kal. octob. septimo quadragesimo die Roma celeriter (hui

tam longe!) mihi tuas literas reddidit, ex quibus non dubito, quin tu Pompeium exspectaris, dum Arimino rediret, et iam in Epirum profectus sis: magisque vereor, ut scribis, ne in Epiro sollicitus sis non minus, quam nos hic sumus.

2. De Atiliano nomine scripsi ad Philotimum, ne appellaret Messalam.

3. Itineris nostri famam ad te pervenisse laetor, magisque laetabor, si reliqua cognoris.

4. Filiolam tuam tibi [iam Romae] [1] iucundam esse gaudeo; eamque, quam nunquam vidi, tamen et amo, et amabilem esse certo scio. Etiam atque etiam valere iube Patronem et tuos condiscipulos. [2] Quae de Parietinis [3] in militia laboravi, ea tibi grata esse gaudeo.

Messalam) Qui pro Atilio promiserat. Et *appellare*, verbum creditorum. Appellare autem quo tempore de ambitu reus erat Messala, hominis videbatur de humanitate parum laborantis. MAN.

(1) Verba *iam Romae* insititia videntur. Alibi Cic. VII, 2, simpliciter scribit *Filiola tua te delectari laetor*. — *Iam Romae*) Quum Romae es. Iam enim profectum Atticum in Epirum existimabat. Et dixit *Iam*, quasi paucis ante mensibus natam. Posset etiam sic, nisi repugnarent antiqui libri, *Iam mire iucundam*. Ea post uxor Agrippae fuit, eius, qui Pantheon, quod nunc quoque integrum magna cum admiratione spectatur, Romae condidit. MAN.

(2) Vulgo *etiam atque etiam valete Patron et tui condiscipuli*, quod Bosius in cod. decurtato invenit. Recte Puteanus (Casp. Gevartii Elector. lib. I, pag. 3) intellexit his verbis respici Epicuri sententiam, qui negabat στοργὴν φυσικὴν εἶναι τὴν πρὸς τὰ τέκνα et apte comparavit lib. VII, ad Att. ep. 2. Hinc legendum putabat, *etiam atque etiam vale dic Patroni et tuis discipulis*. Attamen Lambinus maluit: *etiam atque etiam valere iube Patronem et tuos condiscipulos* (scil. Epicureos). Id enim propius accedit ad vestigia scripturae in Mss. et usitatior est Ciceroni loquendi forma. — *Etiam atque etiam valete Patron, et tui condiscipuli*. Audierat Cicero Atticum valde delectari filia, qua nuper auctus erat, eamque summo amore prosequi, qui amor a natura ipsa proficiscebatur, ideo quum in ea re illum animadverteret decreto Epicureorum adversari, qui negabant φυσικὴν εἶναι τὴν στοργὴν τὴν πρὸς τὰ τέκνα, hoc est, insitum esse natura amorem illum, quo quisque filios complectitur, festive Attici nomine valere iubet Patronem Epicuri discipulum, et ceteros eiusdem condiscipulos, quasi Atticus Epicuri sectae renuntiaret. De hoc Epicuri decreto vide Arriani Epictetum. BOS.

(3) Sic Manutius et Malaspina legendum censuerunt. Recte. Illustratur

5. Quod scribis libente te repulsam tulisse eum,[1] qui cum sororis tuae filii patruo certaret;[2] magni amoris signum. Itaque me etiam admonuisti, ut gauderem. Nam mihi in mentem non venerat. Non credo, inquis. Vt libet; sed plane gaudeo; quoniam τὸ νεμεσᾷν interest τοῦ φθονεῖν.

enim hic locus epistolâ lib. XIII, ad Fam. in qua Cicero Memmio Patronis negotium commendat, qui quasdam Epicuri parietinas sibi ab illo concedi volebat. Eandem rem Cicero tangit ad Atticum V, ep. 11. Huius igitur loci haec sententia est: *Et quoniam Patronis mentionem feci, quae Athenis de Epicuri parietinis ei a Memmio concedendis in itinere militari proconsul laboravi (quem parietinas curare vix posset aliquis suspicari) ea tibi, qui mihi hoc Patronis et condiscipulorum tuorum negotium diligenter commendaveras, grata fuisse gaudeo.*

(1) Scil. Hirrum, Ciceronis competitorem in auguratu.

(2) Id est mecum, qui sororis tuae filio patruus sum. — Hac periphrasi Cicero iocose se ipsum designat. — *Certaret*) Respexit ad certamen de auguratu, de quo Fam. VIII, ep. 3 et 9. Man.

Τὸ νεμεσᾷν) Indignatio distat ab invidia: *indignari* et *invidere*, non idem sunt. Respondet Cicero tacitae obiectioni. Gaudeo, inquit, nec tamen est, cur quisquam reprehendat. Non enim, quia laetitiam capio ex Hirri repulsa, propterea, si aedilitatem is esset adeptus, inviderem, sed indignarer potius. Iure igitur gaudeo: quoniam ab indignatione, non ab invidia, proficiscitur laetitia mea. Id.

XX.

Scr. Saturnalibus tertiis XII kal. Ian. A. V. C. 702 in castris ad Pindenissum.

Res gestas in provincia narrat, usque ad Pindenissi deditionem 1; *abstinentiam suam praedicat* 2; *de literis publice missis* 3; *de variis rebus urbanis et provincialibus* 4, 5.

CICERO ATTICO S.

Saturnalibus mane se mihi Pindenissae dediderunt, septimo et quadragesimo die, postquam oppugnare eos coepimus. « Qui (malum) isti Pindenissae? qui

sunt? inquies: nomen audivi nunquam.» Quid ergo? num potui Ciliciam, Aetoliam aut Macedoniam reddere?[1] Hoc iam sic habeto, nec hoc exercitu hic tanta negotia geri potuisse. Quae cognosce ἐν ἐπιτομῇ. Sic enim concedis mihi proximis literis. Ephesum ut venerim, nosti; qui etiam mihi gratulatus es illius diei celebritatem, qua nihil me unquam delectavit magis. Inde oppidis, iis, qua ieramus,[2] mirabiliter accepti, Laodiceam pridie kal. sext. venimus. Ibi morati biduum, perillustres fuimus, honorificisque verbis omnes iniurias revellimus superiores.[3] Quod idem dein Apameae quinque dies morati, et Synnadis triduum, Philomeli quinque dies, Iconii decem, fecimus. Nihil ea iurisdictione aequabilius, nihil lenius, nihil gravius. Inde in castra veni a. d. VII kal. sept. a. d. III exercitum lustravi apud Iconium. Ex his castris, quum graves de Parthis nuntii venissent, perrexi in Ciliciam per Cappadociae partem eam, quae Ciliciam attingit, eo consilio, ut Armenius Artavasdes, et ipsi Parthi Cappadocia se excludi putarent. Quum dies quinque ad Cybistra[4] castra habuissem, certior

Num potui Ciliciam) Potui facere, ut de Cilicia fiat Aetolia, aut Macedonia, in quibus omnia erant celebria, et illustria, quum Ciliciae loca sint obscura, et ignota. Helmst. *Non potui.* GRAEV.

(1) Vulgo *quid ego faciam? potui — reddere.* In cod. Balliol. erat *quid ergo faciam?* In cod. Helmst. *non potui.* Vnde correxi omisso *faciam*, quod iam Ernestius delendum putabat, *Quid ergo? num potui — —*

Ἐν ἐπιτομῇ) Summatim.

(2) Sic de Ernestii sententia edidi. Vulg. *ieram.* At meri hic sunt plurales.

Revellimus) Hoc puto dici: Quaecumque Appius vulnera imposuerat, sanavimus. MAN.

(3) Si vera est lectio, nihil aliud significare potest, quam se omnes iniurias, quas Appio proconsule Laodiceni passi sint, revellisse; ita tamen ut honorificis in Appium verbis uteretur. Sed si hoc Cicero voluisset, Appii nomen addendum fuisset. Itaque legendum videtur *honorificisque verbis appellati* vel *tractati omnes iniurias revellimus superiores.*

Venissent) Sic Ern. recte. Vulg. *venirent.*

(4) Vulgo additur *Cappadociae*, quod Ernestio auctore delevi.

sum factus, Parthos ab illo aditu Cappadociae longe abesse; Ciliciae magis imminere. Itaque confestim iter in Ciliciam feci per Tauri pylas. Tarsum veni a. d. III non. oct. inde ad Amanum contendi, qui Syriam a Cilicia [1] aquarum divortio dividit; qui mons erat hostium plenus sempiternorum. Hic a. d. III idus octob. magnum numerum hostium occidimus. Castella munitissima, nocturno Pomptinii adventu, nostro matutino cepimus, incendimus. Imperatores appellati sumus. Castra paucos dies habuimus, ea ipsa, quae contra Darium habuerat apud Issum Alexander, imperator haud paullo melior, quam aut tu, aut ego. Ibi dies quinque morati, direpto et vastato Amano, inde discessimus. Scis enim dici quaedam *πανικά*, dici item *τὰ κενὰ τοῦ πολέμου*. [2] Rumore adventus nostri et Cassio, qui Antiochia tenebatur, animus accessit, et Parthis timor iniectus est. Itaque eos cedentes ab oppido, Cassius insequutus, rem bene gessit. Qua in fuga, magna auctoritate Osaces, dux Parthorum, vulnus accepit, eoque interiit paucis post diebus. Erat in Syria nostrum nomen in gratia. Venit interim Bibulus. Credo, voluit appellatione hac inani nobis esse par. In eodem Amano coepit laureolam in mustaceo quaerere. At ille cohortem primam totam perdidit, centurionemque primipili, nobilem sui generis, Asinium

(1) Vulgo additur *ima*, quod melius abest ed. Iens. aliisque edd. et Mss.

Πανικὰ) Terrores panicos.

(2) Verba *scis enim — πολέμου* arbitror huc ex alio loco translata, nisi quis putet propter panicos et vanos rumores Ciceronem ab Amano discessisse. Aptiorem sane locum haberent post illa quae supra dixerat, *quum graves de Parthis nuntii venirent.*

Τὰ κενὰ τοῦ πολέμου) Inanes belli terrores.

Laureolam in mustaceo) Locutur. Quoniam mustaceis lauri folia subiicerentur, ut ait Plinius lib. XV. Mustaceorum confectionem Cato docet in L. de re rustica. Bibulus, triumphi cupiditate adductus, voluit cum obscuris, paucis, infirmis hostibus confligere. MAN.

Dentonem, et reliquos cohortis eiusdem, et Sex. Lucilium, T. Gavii Caepionis, locupletis et splendidi hominis, filium, tribunum militum. Sane plagam odiosam acceperat quum re, tum tempore. Nos Pindenissum, quod oppidum munitissimum Eleutherocilicum omnium memoria in armis fuit (feri homines et acres, et omnibus rebus ad defendendum parati) cinximus vallo et fossa; aggere maximo, vineis, turre altissima, magna tormentorum copia, multis sagittariis, magno labore, apparatu, multis sauciis nostris, incolumi exercitu, negotium confecimus. Hilara sane Saturnalia. Militibus quoque, equis exceptis, reliquam praedam concessimus. Mancipia vaenibant Saturnalibus tertiis. Quum haec scribebam, in tribunali[1] res erat ad HS cxx. Hinc exercitum in hiberna agri male pacati deducendum Quinto fratri dabam. Ipse me Laodiceam recipiebam.

2. Haec adhuc. Sed ad praeterita revertamur. Quod me maxime hortaris, et, quod pluris est, [quam omnia][2] in quo laboras, ut etiam Ligurino μώμῳ[3] satisfaciam: moriar, si quidquam fieri potest elegantius. Nec iam ego hanc continentiam appello, quae virtus voluptati resistere videtur. Ego in vita mea nulla unquam voluptate tanta sum affectus, quanta afficior hac integritate. Nec me tam fama, quae summa

Eleutherocilicum) Ἐλευθέρων Κιλίκων. Nam scribit Plin. in illis locis populos plures liberos fuisse, qui ne Regibus quidem unquam paruissent. Vide epist. 4, lib. XV Fam. Corr.

(1) Vere sic distinxit Ern. Vulgo *quum haec scribebam in tribunali, res erat etc.* Nempe in tribunali facta est auctio; inde quum Cicero ista scriberet, nuntiatum ei est de summa pecuniae iam facta.

(2) Verba uncis inclusa suspicor e glossa fluxisse.

(3) *Ligurino* sine dubio mendosum est. Fortasse Cicero scripsit λιγυρῷ τινι μώμῳ cum respectu ad Thersiten illum Homericum Il. II, 246. Sunt qui Catonem designari putent, sed cur ille *Ligurinus* dicatur, nemo expediverit.

est, quam res ipsa, delectat. Quid quaeris? fuit tanti: me ipse non noram; nec satis sciebam, quid in hoc genere facere possem: recte πεφυσίωμαι. Nihil est praeclarius. Interim haec λαμπρά. Ariobarzanes opera mea vivit, regnat. Ἐν παρόδῳ, consilio, et auctoritate, et quod insidiatoribus eius ἀπρόσιτον me, non modo ἀδωροδόκητον praebui, regem regnumque servavi. Interea e Cappadocia ne pilum quidem, atque etiam spero toto anno imperii nostri teruncium sumtus in provincia nullum fore.[1] Brutum abiectum, quantum potui, excitavi: quem non minus amo, quam tu; paene dixi, quam te.

3. Habes omnia. Nunc publice literas Romam mittere parabam. Vberiores erunt, quam si ex Amano misissem. At te Romae non fore? sed est totum,[2] quod kal. mart. futurum est. Vereor enim, ne, quum de provincia agetur, si Caesar resistet, nos retineamur. His tu si adesses, nihil timerem.

4. Redeo ad urbana: quae ego diu ignorans, ex tuis iucundissimis literis a. d. v kal. ian. [3] denique cognovi. Eas diligentissime Philogenes, libertus tuus, curavit, perlonga et non satis tuta via, perferendas. Nam quas Lenii pueris scribis datas, non acceperam.

Πεφυσίωμαι) Turgeo.

Λαμπρά) Splendida, nempe quae sequuntur.

Ἐν παρόδῳ) *In cursu*: quasi enim praeteriens, et alias res agens, belli Parthici cura occupatus, *ἐν παρόδῳ* regem Ariobarzanem, praesentibus insidiis circumventum, nec opinantem liberavi. MAN.

Ἀπρόσιτον) Non facilem aditu, Ἀδωροδόκητον, muneribus incorruptum.

(1) Recte Malaspina haec verba *atque etiam — nullum fore* huc retraxit, olim perperam post verba *paene dixi quam te* collocata.

Excitavi) Hoc dicit: Rem Bruti desperatam restitui, quia rex, mihi tanto beneficio devinctus, pecuniam Bruto debitam, quam solvisset nunquam, me contendente soluturum se promisit. Epist. 1 et 3, lib. VI. MAN.

(2) Id est, in hoc omnia sunt. — Schütz. ex ingenio, *sed est tanti*. T.

(3) Si verum est *v Kal. Ian.* hanc epistolae clausulam Cicero serius scripserit necesse est. Aliter legendum foret *xv Kal. Ian.*

Iucunda de Caesare, et quae senatus decrevit, et quae tu speras: quibus ille si cedit, salvi sumus. Incendio Plaetoriano quod Seius ambustus est, [1] minus moleste fero. Lucceius de Q. Cassio cur tam vehemens fuerit, et quid actum sit, aveo scire. Ego, quum Laodiceam venero, Quinto, sororis tuae filio, togam puram iubeor dare; cui moderabor diligentius. Deiotarus, cuius auxiliis magnis usus sum, ad me, ut scripsit, cum Ciceronibus Laodiceam venturus erat. Tuas etiam Epiroticas exspecto literas; ut habeam rationem non modo negotii, verum etiam otii tui. Nicanor in officio est, et a me liberaliter tractatur: quem, ut puto, Romam cum literis publicis mittam; ut et diligentius perferantur, et idem ad me certa de te et a te referat. Alexis quod mihi toties salutem adscribit, est gratum. Sed cur non suis literis idem facit, quod meus ad te

Iucunda) Recte sic Ern. Vulg. *iucunde.*

Decrevit) Intelligit S. C. Marcello consule referente factum: quo senatus voluntas aperte significabatur de successore Caesari mittendo. epist. 8, lib. VII Fam. Man.

Quae tu speras) Caesarem senatus voluntati cessurum, provinciam successori traditurum. Id.

Incendio) Graviter fero de incensa Plaetorii domo: sed eo minus molestum est, quod adusta simul est propinqua Seii domus, hominis non amici. Aut sic: Eo minus moleste fero Plaetorium condemnatum, quod ex appendice iudicii Plaetoriani vocatus est Seius in iudicium, *quo ea pecunia pervenerit:* ut Rabirius ex damnatione Gabinii. Id. — Posteriorem sensum alteri praefert Mongaltius noster: ac merito quidem, ni fallor. Oliv.

(1) Vulgo legebatur *Seius adustus est.* Verum autem vidit Ernestius. Nempe Praetorio de repetundis damnato aliquid etiam damni Seius acceperat.

De Q. Cassio) Q. Cassio Longino; qui anno sequenti tribunus plebis cum Antonio collega ad Caesarem profectus, propensum ad civile bellum impulit. Contentio igitur inter Lucceium, et Cassium, quum alter Pompeio, alter Caesari faveret. Man.

Togam puram) Virilem togam, quam sumebant praetexta deposita, anno XIV finito. *Iubeor*, a fratre meo. Idem.

Moderabor) Vt minus modesto, minus continenti: qualem se postea Q. filius magis quotidie praestitit. Id.

Alexis) Attici servus amanuensis. Cur non literas ipse ad me mittit sicuti amanuensis meus Tiro ad te mittit? Id.

Alexis facit? Phemio quaeritur κέρας. Sed haec hactenus. Cura, ut valeas, et ut sciam, quando cogites Romam. Etiam atque etiam vale.

5. Tua, tuosque Thermo et praesens Ephesi diligentissime commendaram, et nunc per literas, ipsumque intellexi esse perstudiosum tui. Tu velim, quod antea ad te scripsi, de domo Pammeni, des operam, ut, quod tuo meoque beneficio puer habet, cures, ne qua ratione convellatur. Vtrique nostrum honestum existimo, tum mihi erit pergratum.

Κέρας) Cornu, instrumentum musicum. De hoc iterum epist. 1, lib. VII. *Phemius*, cantoris nomen apud Homerum.

XXI.

Scr. Laodiceae idib. Febr. A. V. C. 703.

Attico in Epirum profecto 1 *scribit de Parthicis rebus* 2; *de metu suo, ne sibi provincia prorogetur* 3; *de Pantheris a M. Caelio postulatis* 4; *de provinciae suae administratione* 5, 6, 7; *de Scaptii negotio cum Salaminiis debitoribus ex Cypro* 8; *de quibusdam domesticis* 9.

CICERO ATTICO S.

Te in Epirum salvum venisse, et, ut scribis, ex sententia navigasse, vehementer gaudeo; non esse Romae meo tempore pernecessario, submoleste fero; hoc me tamen consolor: non spero te istic iucunde hiemare. [1]

2. Cassius, frater Q. Cassii, familiaris tui, puden-

(1) Vulgo additur *et libenter requiescere*, quod veteris libri auctoritate recte sustulit Fulvius Vrsinus; probantibus etiam Iunio Ernestioque. — Sed retinuit Mongaltius, et ad ea retulit, quae leguntur epist. 9: *Vereor, ne in Epiro sollicitus sis non minus, quam nos hic sumus.* Videant Critici. Oliv. — Retinuerunt etiam Clericus et Bentivoglio. *T.*

Cassius) Hic M. Crassi quaestor in Parthos est profectus: Crasso inter-

tiores illas literas miserat (de quibus tu ex me requiris, quid sibi voluerint), quam eas, quas postea misit, quibus per se scribit confectum esse Parthicum bellum. Recesserant illi quidem ab Antiochia ante Bibuli adventum, sed nullo nostro εὐημερήματι. Hodie vero hiemant in Cyrrhestica, maximumque bellum impendet. Nam et Orodi, regis Parthorum, filius in provincia nostra [1] est: nec dubitat Deiotarus (cuius filio pacta est Artavasdis filia, ex quo sciri potest), quin cum omnibus copiis ipse prima aestate Euphraten transiturus sit. Quo autem die Cassii literae victrices in senatu recitatae sunt, id est nonis octobribus, eodem meae tumultum nuntiantes. Axius noster ait, nostras auctoritatis plenas fuisse; illis negat creditum. Bibuli nondum erant allatae: quas certo scio plenas timoris fore.

3. Ex iis rebus hoc vereor, ne, quum Pompeius propter metum rerum novarum nusquam dimittatur, Caesari nullus honos a senatu habeatur; dum hic nodus expediatur, non putet senatus, nos, antequam successum sit, oportere decedere, nec in tanto motu rerum tantis provinciis singulos legatos praeesse. Hic, ne quid mihi prorogetur, quod ne intercessor quidem sustinere possit, horreo; atque eo magis, quod tu abes, qui consilio, gratia, studio multis rebus occurreres. Dices me ipsum mihi sollicitudinem struere.

fecto, collectis exercitus reliquiis, in Syriam profugit, quo Parthi postea quum irruissent, eos Antiochia, magna caede edita, reiecit. MAN.

Εὐημερήματι) *Prospero successu* nullo nostro, id est, non pulsi a nobis.

(1) Nempe, quod vidit Manutius, intelligitur Cyrrhestica Syriae pars Ciceronis provinciae proxima; *in provincia nostra* est i. quod in provincia populi romani.

Legatos) Rectores enim provinciarum, sine successione decedentes, legatos, qui praeessent, relinquebant. MAN.

Ne intercessor) Vereor, ne S. C. eiusmodi fiat, quo tribuni ab intercessione summoveantur. ID.

Cogor: [1] et velim ita sit. Sed omnia metuo. Etsi bellum ἀκροτελεύτιον habet illa tua epistola, quam dedisti nauseans Buthroto: *tibi, ut video et spero, nulla ad decedendum erit mora.* Mallem, *ut video:* nihil opus fuit, *ut spero.* Acceperam autem satis celeriter Iconii per publicanorum tabellarios a Lentuli triumpho datas. In his γλυκύπικρον illud confirmas, moram mihi nullam fore: deinde addis, si quid secus, te ad me [fore] [2] venturum. Angunt me dubitationes tuae: simul et vides, quas acceperim literas. Nam quas Hermoni centurionis Camulae scribis te dedisse, non accepi. Lenii pueris te dedisse, saepe ad me scripseras. Eas Laodiceae denique, quum eo venissem, III id. febr. Lenius mihi reddidit, datas a. d. X kal. octobr. Lenio tuas commendationes et statim verbis, et reliquo tempore re probabo.

4. Hae literae cetera vetera habebant, unum hoc novum, de Cibyratis pantheris. Multum te amo, quod respondisti M. Octavio, te non putare. Sed posthac omnia, quae certa non erunt, pro certo negato. Nos enim et nostra sponte bene firmi, et mehercule auctoritate tua inflammati vicimus omnes (hoc tu ita reperies) quum abstinentia, tum iustitia, facilitate, clementia. Cave putes quidquam homines magis unquam esse miratos, quam nullum teruncium, me obtinente provinciam, sumtus factum esse, nec in rempublicam, nec in quemquam meorum, praeter-

(1) Vitiosum est *cogor;* vel delendum illud et simpliciter legendum *velim ita sit;* vel scribendum: *Fortasse; et velim ita sit.*

Ακροτελεύτιον) Clausulam.

Acceperam) Alias, ab his, quas tu nauseans Buthroto dederas. Ac si dicat: Etsi eius epistolae mentionem facio unius, scito me tamen eas quoque accepisse, quas Romae a Lentuli triumpho dederas. Malasp.

Γλυκύπικρον) Dulce amarum.

(2) Bent. *ad me forte vent.* ex Aldo.

Hermoni) Liberto, aut servo. — Alii *centurioni Camulae* vel *Scamulae.*

Cibyratis) Quae apud Cibyram urbem Ciliciae ab incolis venandi peritis capiebantur. Pop.

quam in L. Tullium legatum. Is, ceteroqui abstinens, sed Iulia lege, transitans, semel tantum in diem, non, ut alii solebant, omnibus vicis, [1] facit ut mihi excipiendus sit, quum teruncium nego sumtus factum. Praeter eum accepit nemo. Has a nostro Q. Titinio [2] sordes accepimus.

5. Ego, aestivis confectis, Quintum fratrem hibernis et Ciliciae praefeci. Q. Volusium, tui Tiberii generum, certum hominem, sed mirifice etiam abstinentem, misi in Cyprum, ut ibi pauculos dies esset; ne cives romani pauci, qui illic negotiantur, ius sibi dictum negarent: nam evocari ex insula Cyprios non licet. Ipse in Asiam profectus sum Tarso nonis ian.; non mehercule dici potest, qua admiratione Ciliciae civitatum, maximeque Tarsensium. Postea vero quam Taurum transgressus sum, mirifica exspectatio Asiae nostrarum dioecesium, quae sex mensibus imperii mei nullas meas acceperat literas, nunquam hospitem viderat. Illud autem tempus quotannis ante me fuerat in hoc quaestu. Civitates locupletes, ne in hiberna milites reciperent, magnas pecunias dabant: Cyprii talenta Attica cc. Qua ex insula (non ὑπερβολικῶς, sed verissime loquor) nummus nullus, me obtinente, erogabitur. Ob haec beneficia, quibus illi obstupescunt, nullos honores mihi, nisi verborum, decerni sino: statuas, fana, τέθριππα prohibeo; nec

Iulia lege) Quae, transeuntibus magistratuumque comitibus ut foenum, aliaque, ab oppidis, et vicis subministrarentur, iubebat. Man.

(1) Fortasse excidit *accipiendo*. Post *vicis* vulgo additur *praeter eum semel nemo accepit*, quod librariorum vitio hic inculcatum esse pulchre vidit Graevius. Sed pro *facit ut* malim *accepit, ut* . . .

(2) Scil. qui mihi Tullium commendavit, ut eum legatum crearem.

Τέθριππα) *Quadriga*. Inter divinos honores esse quadrigas satis constat. Itaque in nummis consecratorum reperiuntur, et in aliorum quoque interdum fornicibus impositae. Quum ergo invaluisset, ut provinciales magistratibus divinos honores tribuerent, templaque aedificarent, etiam

sum in ulla re alia molestus civitatibus; sed fortasse tibi, qui haec praedicem de me. Perfer, si me amas. Tu enim me haec facere voluisti.

6. Iter igitur ita per Asiam feci, ut etiam fames, qua nihil miserius est, quae tum erat in hac mea Asia (messis enim nulla fuerat) mihi optanda fuerit. Quacumque iter feci, nulla vi, nullo iudicio, nulla contumelia, auctoritate et cohortatione perfeci, ut et Graeci, et cives romani, qui frumentum compresserant, magnum numerum populis pollicerentur.

7. Idibus februariis, quo die has literas dedi, forum institueram agere Laodiceae Cibyraticum et Apamense; ex idibus mart. ibidem Synnadense, Pamphylium (tum Phemio dispiciam κέρας), Lycaonium, [1] Isauricum: ex idibus mai. in Ciliciam, ut ibi iunius consumatur. Velim tranquille a Parthis. Quintilis, si erit,

quadrigas aeneas marmoreasve posuerunt. Ern.

Idibus februariis) Eorum officium qui provinciis praeerant, in duas partes fuit distributum, potestatem, et imperium. Potestas dicitur facultas cognoscendi, et conficiendae iurisdictionis. Imperium, ducendi copias, et bellum gerendi. Haec munera ita colebant, ut aestatem fere rei militari, hiemem dicarent cognitioni praetoriae, quae in iurisdictione potissimum versabatur. Sig. *de antiquo iure Provinc.* II, 5.

Forum institueram agere) Ordinem exponit, quo ageret fora et conventus iuridicos in iis regionibus, quas habebat in potestate. Habebat autem Ciliciae adiunctas dioeceses sex: Cybiraticam, Apamensem, Synnadensem, Pamphyliam, Lycaoniam, Isauriam. Vide Sigonium *de ant. iure Provinc.* lib. II. Quocirca commemorat *forum Cybiraticum*, *Apamense*, *Synnadense*, *Pamphylium*, *Lycaonium*, *Isauricum*. Oliv.

Κέρας) Curabo, ut Phemio inveniatur mandeturque cornu aptum ac probatum. De hoc eodem supra: *Phemio quaeritur κέρας*. Infra VI, 1, Κέρας *Phemio mandatum est*. De musico hoc instrumento, quod Graeci κέρας, Latini *cornu* vocant, disserit Salmasius *in Solin.* pag. 123, edit. 1629; probatque, non differre illud a tibia, quae Phrygia dicitur. Hinc apparet, cur dicat Cicero: Quum illud agetur *forum Synnadense* (ad quod scilicet ventitare Phryges oportebat), *tum Phemio dispiciam κέρας*. Idem.

(1) Ita Mongaltius et Reinhard. Vulgo legebatur (*tum Phemio dispiciam κέρας Aonium*). Sed hoc *κέρας Aonium* nihili est. Ac his aliis locis ad Att. V, 20, et VI, 1, simpliciter dicitur κέρας.

ut volumus, in itinere est, per provinciam redeuntibus, consumendus. Venimus enim in provinciam, Laodiceam, Sulpicio et Marcello consulibus, pridie kalend. sextiles. Inde nos oportet decedere a. d. IIII kal. sextil. Primum contendam a Quinto fratre, ut se praefici patiatur: quod et illo et me invitissimo fiet. Sed aliter honeste fieri non potest, praesertim quum virum optimum, Pomptinium, ne nunc quidem retinere possim. Rapit enim hominem Postumius Romam, fortasse etiam Postumia.

8. Habes consilia nostra. Nunc cognosce de Bruto. Familiares habet Brutus tuus quosdam creditores Salaminiorum ex Cypro, M. Scaptium et P. Matinium; quos mihi maiorem in modum commendavit. Matinium non novi. Scaptius ad me in castra venit. Pollicitus sum curaturum me, Bruti causa, ut ei Salaminii pecuniam solverent. Egit gratias. Praefecturam petivit. Negavi me cuiquam negotianti dare: quod idem tibi ostenderam. Cn. Pompeio petenti probaram institutum meum; quid dicam, Torquato, in M. Lenio tuo, [1] multis aliis? [2] Si praefectus vellet esse syngraphae causa, [3] me curaturum, ut exigeret. Gratias egit; discessit. Appius noster turmas aliquot equitum dederat huic Scaptio, per quas Salaminios coërceret; et eundem habuerat praefectum. Vexabat Salaminios. Ego equites ex Cypro decedere iussi. Moleste tulit Scaptius. Quid multa? ut ei fidem meam

Laodiceam) A glossatore additum esse suspicatur Ern.

IV Kal.) Manutius placuit *III Kal. Sext.* ut annus integer sit.

Postumia) Ser. Sulpicii uxor, de qua Sueton. in Iulio. Bos.

(1) Vulgo *de M. Lenio tuo.* At lib. VI, epist. 1, rursus *in tuo Lenio*, et iam Manutio sic placuerat.

(2) Scilicet, quid dicam? Probavi Torquato, me non daturum eius causa praefecturam M. Lenio tuo, probavi multis aliis. *B.*

(3) Si praefectus ideo esse vellet, ut ea potestate nummos a Salaminiis exprimeret, non esse, cur praefecturam peteret; me enim curaturum, ut exigeret. Id.

praestarem, quum ad me Salaminii Tarsum venissent, et una Scaptius, imperavi, ut pecuniam solverent. Multa de syngrapha, de Scaptii iniuriis. Negavi me audire. Hortatus sum; petivi etiam, pro meis in civitatem beneficiis, ut negotium conficerent; denique dixi me coacturum. Homines non modo non recusare, sed etiam hoc dicere, se a me solvere. Quod enim praetori dare consuessent, quoniam ego non acceperam, se a me quodam modo dare; atque etiam minus esse aliquanto in Scaptii nomine, quam in vectigali praetorio. Collaudavi homines. Recte, inquit Scaptius: sed subducamus summam. Interim quum ego in edicto tralaticio, centesimas me observaturum, haberem, cum anatocismo anniversario;[1] ille ex syngrapha postulabat

A me) De meo. *Solvere ab aliquo* est, delegare debitorem, seu iubere debitorem nostrum, quod nobis debebat, solvere creditori nostro, quod nos illi debebamus. *Observ. I*, 21. I. F. Gron.

Centesimas) Vsuras, quae singulis mensibus nummum, duodenos annuos in singulos centenarios pariunt. Graev.

(1) Scil. quum in edicto meo tralaticio constitutum haberem, me centesimas tantum observaturum etc. *Tralaticio* vid. ad ep. CCXXII, 1. Edd. vett. *translatitio*. Voce autem *centesimae* Latini usuram designabant, hoc est centesimam partem sortis in singulos menses; sicuti apud nostrates absolute dicitur *un centesimo*, pro centesima parte librae novi aeris italici. Aldus *me observaturum dicerem*, quod est glossatori dandum. *Cum anatocismo*, graece ἀνατοκισμὸς est *usura* non soluta tempore debito, atque sorti (*capitale*) addicta, quae veluti sortis portio aliam usuram pariat in mensem. Vulgo *cum anatocismi anniversario*, sed *anniversarium*, ait Ernestius, substantive nuspiam dicitur apud bonae latinitatis auctores; alias etiam in hac epistola simpliciter dicuntur *centesimae cum anatocismo*, et τὸ *anniversarium* inest in ipso *anatocismo*, ut patet ex ep. CCLXIV, 3, *centesimis, renovato in singulos annos foenore;* item et ep. CCLII, 4, *centesimas sexennii cum renovatione annorum singulorum*. Libri scripti vitiose *cum antiochi*, *antiochis*, *anatocis* et *antiocis anniversario*. Graevius *anatocismi anniversario*, et explicat *cum anatocismi anniversario incremento*. Sed *incrementum* subaudiri non potest, quum in verbo *anatocismi* iam insit. Vulgatum olim *anatocismo anniversario* non alienum videtur. *Anniversarium* inesse in ipso anatocismo non videtur. Si enim quum dicitur *anatocismus*, h. e. *usura renovata*, semper intelligitur anniversaria, cur laudatis locis additur *in singulos an-*

quaternas. Quid ais? inquam. Possumne contra meum edictum? At ille profert senatusconsultum, Lentulo Philippoque consulibus, VT, QVI CILICIAM OBTINERET, IVS EX ILLA SYNGRAPHA DICERET. Cohorrui primo: etenim erat interitus civitatis. Reperio duo senatusconsulta iisdem consulibus de eadem syngrapha. Salaminii quum Romae versuram facere vellent, non poterant, quod e syngrapha ius dici lex Gabinia vetabat: [1] tum ii Bruti familiares, freti gratia Bruti, dare volebant quaternis, si sibi senatusconsulto caveretur. Fit gratia Bruti senatusconsultum, VT NEVE SALAMINIIS, NEVE QVI EIS DEDISSET, FRAVDI ESSET. Pecuniam numerarunt. At postea venit in mentem foeneratoribus, nihil se iuvare illud senatusconsultum, [2] quod ex syngrapha

nos — singulorum annorum? Mox *quaternas*, h. e. quatuor partes in in centum in singulos menses; quod octo et quadraginta in annum faciunt. Vides usuras esse quadruplicatas, ac proinde intolerabiles, et Brutus, Brutus, inquam, mel ac deliciae civium, eas gratia sua ducendas putabat! Exclamemus oportet cum Cicerone, sed alia in re, o tempora, o mores! BENTIV.

Lex Gabinia) Legis Gabiniae haec vis fuit, ne provincialibus Romae versuram facere, id est, mutuum sub usuris sumere liceret: si fecissent, ne ex tali syngrapha ius redderetur. I. F. GRON.

(1) An universe lex vetabat provincialibus pecuniam Romae mutuam sumere? Nequaquam, inquit Ernestius; nam id absurdum est: sed lex ea, quum vellet coërcere foeneratorum avaritiam in usuris, sanxit, *ne magistratus ex syngraphis* (quas feneratores ab iis, qui mutuum accepissent, extorsissent) *ius dicerent*, h. e. secundum quod in syngrapha scriptum erat, iudicarent; sed ex edicto proprio praetoris, in quo modus usurarum statueretur. Hoc paulo post diserte dicit Cicero, et patet ex eo, quod Scaptio et Matinio necesse fuit a senatu obtinere decretum peculiare, quum ius dici a magistratibus ex sua syngrapha vellent. Hinc re recenti nemo provincialibus pecunias credere volebat; et hoc est quod supra dicit, *Salaminii quum versuram facere vellent, non poterant*. Itaque, post Ernestium, Schützius, Schoënbergerus et ipse religiosissimus Clericus in textum illa verba assumserunt rescripseruntque *L. G. vetabat e syngrapha ius dicere*; et assumta uncis incluserunt Ernestius et Clericus. Contra Ernestii sententiam pugnat ep. CCLVI, 5: *Pecuniam Salaminii contra legem Gabiniam sumserunt*.

(2) Senatusconsulto illo cavebatur tantum ne multam legis Gabiniae subirent, qui Salaminiis pecuniam

ius dici lex Gabinia vetaret. Tum fit senatusconsultum, NON VT ALIO EA SYNGRAPHA IVRE ESSET, QVAM CETERAE, SED VT EODEM. [1] Quum haec disseruissem, seducit me Scaptius; ait se nihil contra dicere; sed eos putare, talenta cc se debere; ea se velle accipere; debere autem eos [2] paullo minus: rogat, ut eos ad cc perducam. Optime, inquam. Voco illos ad me, remoto Scaptio. Quid vos? quantum, inquam, debetis? Respondent, CVI. Refero ad Scaptium; homo clamare. Quid opus est? inquam. Rationes conferatis. Assidunt, subducunt; ad nummum convenit. Illi se numerare velle; urgere, ut acciperet. Scaptius me rursus seducit; rogat, ut rem sic relinquam. Dedi veniam homini impudenter petenti. Graecis querentibus, ut in fano deponerent, postulantibus, non concessi. Clamare omnes qui aderant, nihil impudentius Scaptio, qui centesimis cum anatocismo contentus non esset; alii, nihil stultius. Mihi autem impudens magis,

dedissent, sub usuris mutuam; sed ut ius dicerent ex tali syngrapha Proconsules contra legem Gabiniam non cautum erat senatusconsulto. I. F. GRON.

(1) Hanc lectionem Vrsinus in libro Ms. invenit, eaque confirmatur his verbis ad Att. V, 1, 2: *decrevit senatus, ut ius diceretur ista syngrapha. Nunc ista habet iuris idem, quod ceterae, nihil praecipui.* Vulgo legitur *VT EA SYNGRAPHA ESSET QVA VI* (*iure*) *CETERAE. Sed ut eodem* (*revertar, nempe ad Scaptium*).

Disseruissem) Quum Scaptio persuasissem, nil aliud voluisse senatum hoc altero decreto, nisi feneratoribus sortis solutionem cavere, non vero usurarum, quas postulabant, enormitatem approbare, ut interpretatus est Mongaltius. *Seducit*, proprie seorsum ducit.

(2) Schütz., auctore Ernestio, omisit *eos*.

In fano) Ne cogerentur amplius usuras solvere: et ita usura consisteret. Ep. 1, lib. VI. CORR.

Contentus erat) Contentus erat futurus, quum quaternas plane desperasset. Nam tum quidem aperte ostendebat, contentum se non esse. Tacite igitur sic ratiocinabatur Scaptius, ut contentus tum esset centesimis, quum de quaternis non succederet. Secum ipse videlicet ita loquebatur: De quaternis non impetro: quid agam: rem sic relinquere, e re mea est: impetrabo fortasse ab alio proconsule, Bruti gratia, cuius commendatio apud hunc minus valet,

quam stultus videbatur. Nam aut bono nomine centesimis contentus erat, aut, non bono, quaternas centesimas sperabat. Habes meam causam: quae si Bruto non probatur, nescio, cur illum amemus: sed avunculo eius [1] certe probabitur, praesertim quum senatusconsultum modo factum sit, puto, postquam tu es profectus, in creditorum causa, ut centesimae perpetuo foenore ducerentur. Hoc quid intersit, si tuos digitos [2] novi, certe habes subductum. In quo quidem, ὁδοῦ πάρεργον, Lucceius M. F. queritur apud me per literas, summum esse periculum, ne culpa senatus, his decretis, res ad tabulas novas perveniat. Commemorat, quid olim mali C. Iulius fecerit, quum dieculam duxerit: nunquam reipublicae plus. [3] Sed ad rem redeo. Meditare adversus Brutum causam meam; si haec causa est, contra quam nihil honeste dici potest; praesertim quum integram rem et causam reliquerim.

9. Reliqua sunt domestica. De ἐνδομύχῳ [4] probo idem, quod tu, Postumiae filium, [5] quoniam Pontidia [6] nugatur. Sed vellem adesses. A Quinto fratre his men-

quam speravi: differam, quum in dilatione spes sit, neque tamen damni quidquam; quoniam usura non consistit, pecunia non deposita. Man.

(1) M. Catoni viro gravi et amanti aequitatis; vid. VI, 2. Ern.

Perpetuo foenore) Ne usurae usurarum solverentur, sed centesimarum perpetuum esset foenus, alio praeterea foenore non adiecto.

Ducerentur) In supputatione. Inde *Subduco*, et *rationes subducere*. Man.

(2) In digitis enim supputare solebant.

Ὀδοῦ πάρεργον) Quasi *praeter propositum*, interponam hoc de Lucceio. Vide Ep. 8, lib. III ad Q. Fr. Man.

Tabulas novas) Quibus pecuniae creditae debitoribus condonari solent. Corr.

Duxerit) Id est, quod dies solvendi, laxior paulo constituta fuerit. Mal.

(3) Scil. mali factum esse. Melius enim in cod. Balliol. *reipubl.* quam ut vulgo *respubl.*

(4) I. e. de Tullia filia collocanda, quod appellat ἐνδόμυχον, arcanum negotium domesticum.

(5) Vugo *Postumiae F. ille.* Intelligitur autem Ser. Sulpicii et Postumiae filius.

(6) Quae alium generum Ciceroni commendaverat. cf. ad Att. VI, 1.

sibus nihil exspectaris. Nam Taurus propter nives ante mensem iunium transiri non potest. Thermum, ut rogas, creberrimis literis fulcio. P. Valerium negat habere quidquam Deiotarus rex, eumque ait a se sustentari. Quum scies, Romae intercalatum sit, necne; velim ad me scribas certum, quo die mysteria futura sint. Literas tuas minus paullo exspecto, quam si Romae esses; sed tamen exspecto.

Certum) *Caeterum* pro *certum* est in antiquo libro, et ita videtur legendum, interpunctionis nota ad verbum *scribas* posita. VRS.

Quo die) In quem diem incidant mysteria. Nam intercalatio ordinem dierum mutabat. MAN.

Mysteria) Bonae Deae.

TYPOGRAPHI MONITVM

In his quinque ad Atticum libris lectionem a Bentivoglio *V. Cl. in sua editione constitutam aliquoties sequutus sum; aliquid etiam ex eius adnotationibus delibavi: parca quidem manu; at per me non stetit, quominus optima quaeque excerpserim. Nunc vero, quum Ambrosiani Collegii Doctor egregius reliqua Ciceronis opera prelo nondum commiserit, et in posterum nihil certi constituere possim, prius institutum persequar: nempe* Schützium, *etsi invitus, in constituenda lectione potissimum sequar. Sicubi vero eum nimis licenter in Ciceronem grassari mihi videatur, vulgatam lectionem, aut si quam meliorem Parisienses Editores dabunt, servabo. Ceterum erunt fortasse, qui me inconstantiae incusabunt. Fateor. Sed, quae optima ducerem, pro facultate praestare mihi mens erat, ac tam cito destitui haud putaram.*

M. T. CICERONIS

EPISTOLARVM

AD ATTICVM

LIBER SEXTVS

ARGVMENTVM

Qui has M. Tullii epistolas in libros distribuit, is mihi videtur, libri alius initium hinc maxime fecisse, quod hae aliis consulibus, quam superioris libri scriptae fuerint: nempe L. Aemilio Paullo, C. Claudio Marcello, quem Suetonius Marci Marcelli patruelem facit; Dio, sobrinum, vel, ex aliorum opinione, fratrem. Hic igitur liber certum argumentum nullum habet, quod ad remp. pertineat. Nam bellum Parthicum, cuius hic mentio fit, in metu potius, quam re ipsa fuit; quum anno superiore qui ab illo coepto quartus fuit, finem acceperit. De rebus urbanis, quod odiosa quaedam se Cicero audisse scribit, tale fuit. Caesar quum vereretur, ne se iniqui sui provincia atque exercitu spoliarent, sicque cogeretur, si consul fieri vellet, privatus ac praesens petere; L. Paullum consulem, et C. Curionem tribunum pl. antea suis actionibus adversantes, grandi mercede sibi conciliavit: quorum opera factum est, ut retineret exercitum. Nam quum de illo remittendo referretur, Curio ita est assensus, si reliqui quoque dimitterent; Pompeium notans sine dubio. Hoc anno Cicero de provincia decessit. III kalend. sext. atque ibid. octobr. Athenis fuit, unde postrema libri huius epistola data est. Reliqua sunt privata atque domestica; de Tullia Dolabellae collocanda, et aliis rebus.

I.

Scr. Laodiceae d. III non. Mart. A. V. C. 703.

Certiorem facit Atticum, se omnes eius epistolas praeter duas accepisse 1. *Deinde scribit de iniustis Appii querelis* 2; *de Bruti mandatis a se curatis, ac primum de pecunia ab Ariobarzane ei debita* 3; *de Salaminiorum negotio, qui nomine quidem in Scaptii, revera autem in Bruti aere erant* 4; *de suis de republica libris, eorumque loco, in quo erat Cn. Flavii mentio facta* 5; *de epistolis, quas de rebus suis gestis ad Atticum et publice miserat* 6; *de Tulliae elocatione* 7; *de Furnii exceptione* 8; *de Ciceronibus pueris* 9; *de variis Attici mandatis* 10; *de Parthico bello* 11; *de iurisdictione sua provinciali* 12; *de ratione sua publicanos tractandi* 13; *de Scipione Metello, qui proavum suum censorem non fuisse nescierat* 14; *de Philotimi negotio* 15; *de admonitione, qua Atticus Ciceronem ad vigilantiam excitaverat* 16; *de M. Octavii et Caelii postulatis* 17; *de Leptae gaudio ob Attici epistolam* 18; *de salute sibi ab Attici filiola et uxore adscripta* 19. *Deinde ad aliam pusillam Attici epistolam respondet* 20. *Denique rogat ut saepe scribat* 21; *quaerit an a Caesare pecuniam extorserit, et quid Vedius sibi narraverit, exponit* 22; *et quid Attico de monumento a se in academia Athenis faciendo videatur, scire se velle significat* 23.

CICERO ATTICO S.

Accepi tuas literas a. d. quintum Terminalia Laodiceae, quas legi libentissime, plenissimas amoris, humanitatis, officii, diligentiae. His igitur respondebo; sic enim postulas; nec οἰκονομίαν meam instituam; sed ordinem conservabo tuum. Recentissimas a Cybistris te meas literas habere ais, a. d. x kal. octob. datas: et

Terminalia) Quae x, vel ut alii volunt, ix Kal. Mart. fiebant. Ovid. lib. 2 Fast. Corr.

Οἰκονομίαν) Ordinem in re domestica: μεταφορικῶς hic sumitur pro ordine, quem scribentes servamus. Man.

scire vis, tuas ego quas acceperim. Omnes fere, quas commemoras, praeter eas, quas scribis Lentuli pueris et Equotutico et Brundisio datas. Quare non *οἴχεται* tua industria, quod vereris, sed praeclare ponitur, si quidem id egisti, ut ego delectarer: nam nulla re sum delectatus magis.

2. Quod meam *βαθύτητα* in Appio tibi, libertatem etiam in Bruto probo; vehementer gaudeo: ac putaram secus. Appius enim ad me ex itinere bis terve *ὑπομεμψιμοίρους* literas miserat, quod quaedam a se constituta rescinderem. Vt, si medicus, quum aegrotus alii medico traditus sit, irasci velit ei medico, qui sibi successerit, si, quae ipse in curando constituerit, mutet ille: sic Appius, quum *ἐξ ἀφαιρέσεως* provinciam curarit, sanguinem miserit, quidquid potuit detraxerit, mihi tradiderit enectam, *προσανατρεφομένην* eam a me non libenter videt; sed modo succenset, modo gratias agit. Nihil enim a me fit cum ulla illius contumelia. Tantummodo dissimilitudo meae rationis offendit hominem. Quid enim potest esse tam dissimile, quam illo imperante exhaustam esse sumtibus

Equotutico) Apuliae oppidulo, quod *versu dicere non est*, ut inquit Horat. Sat. 5, l. 1. *Aequum Tuticum* Antoninus Augustus vocat. CORR. — Scribendum, *et quas Equotutico*, etc. Bos. BALVZ.

Non οἴχεται) Non periit.

Libertatem) Qua usus erat erga Scaptium, in negotio Cypriorum. Vide praecedentis libri epist. ult. GRAEV.

Ὑπομεμψιμοίρους) Nonnihil querentes, leviter expostulantes.

Ἐξ ἀφαιρέσεως) Ἀφαίρεσις significat in re rustica et medica inutilium detractionem et ablationem. Τῶν *αὔων* ἀφαίρεσις, aridarum frondium resectio, est apud Theophrastum et alios. Sic medici ἀφαίρεσιν vocant, quum aliquid *materiae demitur* corpori. In eo autem genere, quod in detractione est, ponitur primo loco *sanguinis detractio*, a qua et Celsus initium facit: *sanguis* autem eleganter apud Latinos dicitur *pecunia*. Cicero ergo, quum dicere vellet, ab Appio provinciam exhaustam esse, eleganter et lepide dixit: *Appius ἐξ ἀφαιρέσεως provinciam curavit, sanguinem misit*, etc. *Itaque προσανατρεφομένην a me non libenter videt*. Προσανατρέφειν est contrarium detractionis. ERN.

Προσανατρεφομένην) Recreatam.

et iacturis provinciam: nobis eam obtinentibus, nummum nullum esse erogatum nec privatim, nec publice? Quid dicam de illius praefectis? comitibus? legatis? etiam de rapinis? de libidinibus? de contumeliis? Nunc autem domus mehercule nulla tanto consilio, aut tanta disciplina gubernatur, aut tam modesta est, quam nostra tota provincia. Haec nonnulli amici Appii ridicule interpretantur: qui me idcirco putent bene audire velle, ut ille male audiat, et recte facere, non meae laudis, sed illius contumeliae causa. Sin Appius, ut Bruti literae, quas ad te misit, significabant, gratias nobis agit, non moleste fero: sed tamen eo ipso die, quo haec ante lucem scribebam, cogitabam eius multa inique constituta et acta tollere.

3. Nunc venio ad Brutum, quem ego omni studio, te auctore, sum complexus; quem etiam amare coeperam: sed, dico? revocavi me, ne te offenderem. Noli enim putare, me quidquam maluisse, quam ut mandarat is, [1] facere; nec ulla de re plus laborasse. Mandatorum autem mihi libellum dedit; iisdemque de rebus tu mecum egeras. Omnia sum diligentissime persequutus. Primum, ab Ariobarzane sic contendi, ut talenta, quae mihi pollicebatur, illi daret. Quoad mecum rex fuit, perbono loco res erat: post a Pompeii procuratoribus sexcentis premi coeptus est. Pompeius autem quum ob ceteras causas plus potest unus,

Haec nonnulli) Sic Vrsinus e Mss. Et recepit Ern. Vulgo *hanc*.

Sed, dico) Ego sic separo, ut sit primum ἀποσιώπησις, sed nunc odi, vel non amplius amo: deinde ἐπανόρθωσις, in qua secum nescio quid cogitare videatur: et mox dicat, *revocavi me*, ne dicerem, quod volebam, ne te offenderem. Corr.

(1) Vulgo *quam ut mandat is facere*. Correxerunt nonnulli, *ut mandatis satisfacerem*; alii *quam mandatis facere;* Ern. *quam ut mandarat facere*.

Pollicebatur) Ob acceptum a me beneficium. Man.

quam ceteri omnes, tum quod putatur ad bellum Parthicum esse venturus. Ei tamen sic nunc solvitur: tricesimo quoque die talenta Attica XXXIII, et hoc ex tributis: nec id satis efficit [1] in usuram menstruam. Sed Cnaeus noster clementer id fert; sorte caret; usura, nec ea solida, contentus est. Alii neque solvit cuiquam, nec potest solvere. Nullum enim aerarium, nullum vectigal habet. Appii instituto tributa imperat. Ea vix, in foenus Pompeii quod satis sit, efficiunt. Amici regis duo tresve perdivites sunt; sed ii suum tam diligenter tenent, quam ego, aut tu. Equidem non desino tamen per literas rogare, suadere, accusare regem. Deiotarus etiam mihi narravit, se ad eum legatos misisse de re Bruti: eos sibi responsum retulisse, illum non habere. Et mehercule ego ita iudico, nihil illo regno spoliatius, nihil rege egentius. Itaque aut tutela cogito me abdicare,[2] aut, ut pro Glabrione Scaevola, foenus et impendium recusare.[3] Ego tamen, quas per te Bruto promiseram praefecturas, M. Scaptio, L. Gavio, qui in regno rem Bruti procurabant, detuli. Nec enim in provincia mea negotiabantur. Tu autem meministi, nos sic agere, ut, quot vellet, praefecturas sumeret, dum ne negotiatori. Itaque duas ei praeterea dederam. Sed ii, quibus petierat, de provincia decesserant.

(1) Sic Ern. Vulgo *efficitur*.

Sorte caret) Pecunia credita.

Tutela) Mihi a senatu commissa, ep. 2 et 4, lib. 15 Fam. CORR.

(2) Idem supra sic enuntiaverat: *sed iam exhibeo pupillum neque defendo.*

Foenus) *Foenus et impendium pupilli recusare* est, nomine pupilli bonam copiam eiurare, seu iurare illius patrimonium esse neque sorti, neque usuris solvendis idoneum. I. F. GR.

(3) *Foenus* est h. l. ipsa sors: *impendium* usurae, quas dat debitor, in quibus est *impendium*. Nam et in nomine *foeneratorum* inest pecunia locata. Bene hoc docuit Gronovius *in mantissa* ἀντεξηγήσεως p. 104. Tota res alias dicitur *bonam copiam eiurare*. Franci *banquerouter*. Scaevola fuit avus Glabrionis pupilli atque tutor. ERN.

4. Nunc cognosce de Salaminiis: quod video tibi etiam novum accidisse, tanquam [1] mihi. Nunquam enim ex illo audivi, illam pecuniam esse suam. Quin etiam libellum ipsius habeo, in quo est: *Salaminii pecuniam debent M. Scaptio et P. Matinio, familiaribus meis.* Eos mihi commendat: adscribit etiam, et quasi calcar admovet, intercessisse se pro iis magnam pecuniam. Confeceram, ut solverent, centesimis sexennii ductis cum renovatione singulorum annorum. At Scaptius quaternas postulabat. Metui, si impetrasset, ne tu ipse me amare desineres. Nam ab edicto meo recessissem, et civitatem, in Catonis et in ipsius Bruti fide locatam, meisque beneficiis ornatam, funditus perdidissem. Atque hoc tempore ipso impingit mihi epistolam Scaptius Bruti, rem illam suo periculo esse; quod nec mihi unquam Brutus dixerat, nec tibi; etiam, ut praefecturam Scaptio deferrem. Id vero per te exceperamus, ne negotiatori: quod si cuiquam, huic tamen non. Fuerat enim praefectus Appio; et quidem habuerat turmas equitum, quibus inclusum in curia senatum Salamine obsederat, ut fame senatores quinque morerentur. Itaque ego, quo die tetigi provinciam, quum mihi Cyprii legati Ephesum obviam venissent, literas misi, ut equites ex insula statim decederent. His de causis credo Scaptium

(1) Ern. mavult *tam novum accidisse quam mihi.*

Intercessisse) Apparet, quam pecuniam Scaptius, et Matinius Salaminiis Romae dederant, eam pecuniam et ipsos mutuam sumpsisse, sponsore Bruto. Nam, *Intercedere*, verbum est de sponsionibus usurpatum. *Tantum se pro te intercessisse* dicebat. Phil. II, 18. MAN.

Cum renovatione) Cum anatocismo anniversario. Vide ep. 21, lib. V.

Quaternas) Quaternas centesimas in singulos menses, quod efficit ex nostra ratione 48 pro Cent jährl. Zinsen.

Cato et... Bruti) Cyprus Catonis erat clientela: epist. 4, lib. 15 Fam. Item Bruti, quia cum avunculo suo Catone fuerat, quum is lege Clodia Cyprum insulam Ptolemaeo regi ademit. MAN.

iniquius de me aliquid ad Brutum scripsisse. Sed tamen hoc sum animo: si Brutus putabit me quaternas centesimas oportuisse decernere, qui in tota provincia singulas observarem, itaque edixissem, idque etiam acerbissimis foeneratoribus probaretur; si praefecturam negotiatori denegatam queretur, quod ego Torquato nostro in tuo Lenio, Pompeio ipsi in Sex. Statio negavi, et iis probavi; si equites deductos moleste feret: accipiam equidem dolorem, mihi illum irasci, sed multo maiorem, non esse eum talem, qualem putassem. Illud quidem fatebitur Scaptius, me ius dicente, sibi omnem pecuniam ex edicto meo auferendi potestatem fuisse. Addo etiam illud, quod vereor, tibi ipsi ut probem: consistere usura debuit, quae erat in edicto meo. Deponere volebant: impetravi ab Salaminiis, ut silerent. Veniam illi quidem mihi dederunt; sed quid iis fiet, si huc Paullus venerit? Sed totum hoc Bruto dedi, qui de me ad te humanissimas literas scripsit: ad me autem, etiam quum rogat aliquid, contumaciter, arroganter, ἀκοινωνήτως solet scribere. Tu autem velim ad eum scribas de his rebus, ut sciam, quo modo haec accipiat. Facies enim me certiorem. Atque hoc superioribus literis ad te diligenter perscripseram: sed plane te intelligere volui, mihi non excidisse illud, quod tu ad me quibusdam literis scripsisses; si nihil aliud de hac provincia, nisi illius benivolentiam, deportassem, mihi id satis esse. Sit sane; quoniam ita tu vis: sed tamen cum eo credo, quod sine peccato meo fiat. Igitur

Si huc Paullus venerit) Si, inquit, acciderit, ut L. Paullus, qui nunc consul est, consulatu functus, huc proconsul mittatur, male cum Salaminiis agetur. Brutus enim contra eos omnia Scaptii causa impetrabit: quatenus dare cogentur. Erat autem affinis Bruti Paullus; quod eius frater Lepidus Tertullam, Bruti sororem, habebat in matrimonio. Id.

Ἀκοινωνήτως) Minime familiariter.

Cum eo) Est ea lege, ea conditione,

meo decreto soluta res Scaptio statim. Quam bene decretum sit, [1] tu iudicabis; ne ad Catonem quidem provocabo.

5. Sed noli me putare ἐγκελεύσματα illa tua abiecisse, quae mihi in visceribus haerent. Flens mihi meam famam commendasti. Quae epistola tua est, in qua mentionem non facias? Itaque irascatur, qui volet: patiar. Τὸ γὰρ εὖ μετ' ἐμοῦ, [2] praesertim quum sex libris, [3] tanquam praedibus, me ipsum obstrinxerim, quos tibi tam valde probari gaudeo; e quibus unum ἱστορικὸν requiris de Cn. Flavio Cn. F. Ille vero ante decemviros non fuit: quippe qui aedilis curulis fuerit; qui magistratus multis annis post decemviros institutus est. Quid ergo profecit, quod protulit fastos? Occultatam putant quodam tempore istam tabulam, ut dies agendi peterentur a paucis. Nec vero pauci sunt auctores, Cn. Flavium scribam fastos protulisse, actionesque composuisse: ne me hoc, vel potius Afri-

cum hac exceptione hactenus, dum tamen. Livius 8, 19: *Lavinis civitas data, sacraque sua reddita, cum eo, ut aedes Iunonis communis Laviniis cum populo romano esset.* Et mox: *Antium nova colonia missa, cum eo, ut Antiatibus permitteretur.* Sciopp.

Solvatur) Alii *soluta res*, sed eodem tamen redit sententia, quam sic interpretatur Malaspina: Tu me, Attice, vis Bruto morem gerere: sit ita ut vis, mos geratur: sed tamen cum eo, quod sine peccato meo fiat, quod et te arbitror velle. Ergo te ipsum rogo; ne ad Catonem quidem provocabo. Quid, si decrevero uti res Scaptio quaternis statim, ut Brutus contendit, solvatur? hoc meum decretum quale tibi videbitur? expersne culpae atque peccati? Mal.

(1) Vulgo *quam decretum sit*. Vrsinus corrigebat *quam id rectum sit*. Popma *quam aequum decretum sit*. Ernestius *quam bene decretum sit*. Id recepi, ut expleatur saltem sententia. — Ego Vrsinum malim sequi. Cler.

Ἐγκελεύσματα) Hortationes.

(2) Iustitia et honestas mecum, ex Aristoph. Acharn. vs. 660.

(3) De republica a Cicerone scriptis.

Ante decemviros) Qui teste Livio creati sunt anno V. C. 302.

Istam tabulam) Flavius scriba, quum populus, qui dies aut nefasti, aut fasti essent, ignoraret, eorumque notionem a iurisconsultis peteret, ipse fastos circa forum in albo proposuit, ut, quando lege agi posset, sciretur. Quo beneficio populi gratiam, indeque curulem aedilitatem, libertino patre natus, obtinuit. Man. Vide or. pro Murena, cap. 11.

canum (is enim loquitur) commentum putes. Οὐκ ἔλαθε σὲ illud de gestu histrionis; tu sceleste suspicaris, ego ἀφελῶς scripsi. [1]

6. De me imperatore scribis te ex Philotimi literis cognosse. Sed credo te, iam in Epiro quum esses, binas meas de omnibus rebus accepisse, unas a Pindenisso capto, alteras a Laodicea, utrasque tuis pueris datas. Quibus de rebus, propter casum navigandi, per binos tabellarios misi Romam literas publice.

7. De Tullia mea tibi assentior; scripsique ad eam, et ad Terentiam, mihi placere. Tu enim ad me iam ante scripseras, *ac vellem te in tuum veterem gregem* [2] *retulisses.* Correcta vero epistola Memmiana, nihil negotii fuit: multo enim malo hunc a Pontidia, quam illum a Servilia. Quare adiunges Aufium nostrum, hominem semper amantem mei; nunc, credo, eo magis, quod debet etiam fratris Appii amorem erga me cum reliqua hereditate crevisse; qui declaravit, quanti me faceret, quum saepe, tum in Bursa. [3] Nae tu me sollicitudine magna liberaris.

Οὐκ ἔλαθε σὲ) *Non tibi latuit, non te fugit.* Quid sit autem illud *de gestu histrionis*, frustra quaeras, quum sit nihil infra, quo niti coniectura possit. Videtur tamen respicere aliquid, quod fuerit a Tullio positum in libris de republica, ut vult Mongaltius noster. Fortasse, quae ibi *de gestu histrionis* legerat, cadere in Hortensium Atticus suspicabatur. Oliv.

Ἀφελῶς) *Simpliciter*, ita, ut neminem morderem. Corr.

(1) Cicero in libris de republica scripserat aliquid universe de gestu oratorum quorumdam paene histrionico. In eo Atticus suspicatus erat tactum esse a Cicerone Hortensium, cuius motum et gestum in Bruto cap. 88, scribit plus artis habuisse, quam esset oratori satis.

Placere) Vt Tullia nubat equestris ordinis viro, sicut ante fecit. Itaque malo procum de quo Pontidia dixit, quam illum de quo Servilia, quorum alterum Atticus suspicatus erat fuisse C. Memmium, ante exsilium: post errorem suum correxit, et alium esse scripsit; qui Ciceroni sic placebat, ut nihil negotii fuerit ipsum in eam sententiam adducere, ut de illo uno cogitaret: alter Servii Sulpitii et Postumiae filius. Vide lib. V, ep. 24. Popma.

(2) Scil. ut generum ex equestri ordine quaereret.

(3) T. Munatio Planco Bursa, Ciceronis inimico.

8. Furnii[1] exceptio mihi non placet. Nec enim ego ullum aliud tempus timeo, nisi quod ille solum excipit. Sed scriberem ad te de hoc plura, si Romae esses. In Pompeio te spem omnem otii ponere non miror: ita res est; removendumque censeo illud *dissimulantem*. Sed enim, *οἰκονομία* si perturbatior est, tibi assignato: te enim sequor *σχεδιάζοντα*. [2]

9. Cicerones pueri amant inter se, discunt, exercentur: sed alter, uti dixit Isocrates in Ephoro et Theopompo, frenis eget, alter calcaribus. [3] Quinto togam puram Liberalibus cogitabam dare. Mandavit enim pater. Ea sic observabo, quasi intercalatum non sit. Dionysius mihi quidem in amoribus est. Pueri autem aiunt, eum furenter irasci. Sed homo non doctior, nec sanctior fieri potest, nec tui meique amantior.

10. Thermum, Silium vere audis laudari. Valde se honeste gerunt. Adde M. Nonium, Bibulum; me, si voles. Iam Scrofa, vellem, haberet, ubi posset. Est

(1) Furnius trib. pl. videtur in ea sententia fuisse, Ciceronem posse anni spatio expleto provincia decedere, sed hac cum exceptione nisi Parthi bellum moverent.

Dissimulantem) Quod Atticus Pompeio attribuerat, quum ita scriberet, *in Pompeium vel dissimulantem*, etc. Bos.

Οἰκονομία) Ordo, et dispositio rerum, quae scribuntur. Man.

(2) I. e. si forte ordinem et dispositionem rerum in hac epistola desideras, tibi assignato; tuam enim epistolam sequor, in qua non ordine scripsisti, sed ut quidque tibi in mentem venerat. — Σχεδιάζοντα) Fortuito, repente, et nullo ordine scribentem. Corr.

(3) Frenis egebat Quintus, ut ingenio valens plus etiam quam satis esset; calcaribus Marcus, ut tardior. Man.

Liberalibus) 12 Kal. April. Ego, inquit, Liberalia sic observabo, quasi intercalatum non sit; suo, inquam, die observabo, quando mihi est ignota intercalatio. Id.

Vellem) Vellem haberet Scrofa provinciam, quam Cato repudiavit, ut posset edere specimen integritatis suae. Est enim provincia lautum ad hoc negotium. Nam ceteri, qui ambiunt illam provinciam, non sic ut Cato illam administrarent, et ideo non tam digni sunt, ut illi sufficiantur, quam Tremellius Scrofa. De Catonis repudiatione provinciae ex praetura oblatae meminit Plutarchus in vita eius. Pop.

enim lautum negotium. Ceteri infirmant πολίτευμα Catonis. Hortensio quod causam meam commendas, valde gratum. De Amiano, spei nihil putat esse Dionysius. Terentii nullum vestigium agnovi. Moeragenes certe periit. Feci iter per eius possessionem, in qua animal reliquum nullum est. Haec non noram tum, quum cum Democrito [1] tuo loquutus sum. Rhosiaca vasa mandavi. Sed heus tu, quid cogitas? in felicatis lancibus et splendidissimis canistris, olusculis nos soles pascere; quid te in vasis fictilibus appositurum putem? Κέρας Phemio mandatum est: reperietur; modo aliquid illo dignum canat.

11. Parthicum bellum impendet. Cassius ineptas literas misit. Necdum Bibuli erant allatae: quibus recitatis, puto fore, ut aliquando commoveatur senatus. Equidem sum in magna animi perturbatione. Si, ut opto, non prorogatur nostrum negotium, habeo Iunium et Quintilem in metu. Esto; duo quidem menses sustinebit Bibulus. Quid illo fiet, quem reliquero, praesertim si fratrem? quid me autem, si non tam cito decedo? Magna turba est. Mihi tamen cum

Causam) Ne patiatur mihi provinciam prorogari. Ep. 13, lib. 5. rari, quae Cicero scribit se mandasse. Bos.

De Amiano) Hi tres, Amianus, Terentius, Moeragenes, videntur Attico pecuniam debuisse. Et quod sequitur, *spei nihil*, explano, de exigenda pecunia. Id.

(1) Multae cdd. vett. simpliciter *quum Dem.* Et sic, Ernestio teste, dici potest. Vulgata autem lectio male auribus sonat. Cler.

Rhosiaca) Rhosus urbs erat sita in sinu Issico: de qua Strabo, et Plinius. Id oppidum celeberrimum erat vasis fictilibus, quae ibi fiebant. Ideo Atticus volebat aliquot inde sibi curari, quae Cicero scribit se mandasse. Bos.

Lancibus) Iocus, quia scripserat Atticus, vasis fictilibus se esse usurum. Quid, inquit, cogitas? *in lancibus, et splendidissimis canistris* oluscula apponebas, iisque nos pascere solitus es, quum praeterea nullum esset obsonium: in vasis fictilibus, quae humiliora sunt, quid appones? certe viliora esculenta. Max.

Aliquando) Aliquando Parthici belli curam suscipiat. Quod non esse confectum, ex Bibuli literis intelliget; contra quam Cassius scripsit. Epist 21, lib. V. Max.

Deiotaro convenit, ut ille in meis castris esset cum suis copiis omnibus. Habet autem cohortes quadringenarias nostra armatura xxx: equitum cIↃ cIↃ. Erit ad sustentandum, quoad Pompeius veniat; qui literis, quas ad me mittit, significat, suum negotium illud fore. Hiemant in nostra provincia Parthi. Exspectatur ipse Orodes. Quid quaeris? aliquantum est negotii.

12. De Bibuli edicto, nihil novi, [1] praeter illam exceptionem, de qua tu ad me scripseras, nimis gravi praeiudicio in ordinem nostrum. [2] Ego tamen habeo *ἰσοδυναμοῦσαν*, sed tectiorem, ex Q. Mucii P. F. edicto Asiatico, *extra quam si ita negotium gestum est, ut eo stari non oporteat, ex fide bona:* multaque sum sequutus Scaevolae; in iis illud, in quo sibi libertatem censent Graeci datam, ut Graeci inter se disceptent suis legibus. Breve autem edictum est propter hanc meam *διαίρεσιν*, quod duobus generibus edicendum putavi: quorum unum est provinciale, in quo est de rationibus civitatum, de aere alieno, de usura, de

Quadringenarias) Quae quadringenos milites contineant: qua ex ratione 30 cohortes, erunt 12 peditum millia, quibus si duo equitum, ut sequitur, millia coniungentur, duae legiones fient, quas Deiotarus, ut scribit Caesar, disciplina, atque armatura romana complures annos constitutas habuit. Corr.

(1) Sic edd. pr. i. e. quod ad Bibuli edictum attinet, nihil in eo novi praeter illam exceptionem.

Nimis gravi) Sic dixerat Bibulus de pactis conventis inter publicanos et provinciales: *Pacta conventa inter publicanos et provinciales, quae nec vi nec dolo malo facta erunt, servabo.* Hanc exceptionem, *quae nec vi, nec dolo malo facta erunt*, scripserat Atticus nimis gravis esse praeiudicii in ordinem equestrem, cuius erant publicani, quod eos quodammodo argueret et vis et doli mali. Nec enim Praetores eam adiecissent, nisi suspicio fuisset publicanos quaedam gerere consuevisse vi et dolo malo. Proinde Cicero honori et existimationi eius ordinis consultum cupiens de Bibuli edicto eam exceptionem sustulit, eiusque loco aliam eiusdem vis, sed tectiorem ex edicto Asiatico P. Mutii reposuit; et sic rem verbis temperavit. Bos.

(2) Ita videtur Atticus scripsisse de illa exceptione in Bibuli edicto: *in ordinem nostrum* est *equestrem*; inprimis publicanorum.

Ἰσοδυναμοῦσαν) Vis eiusdem.

Διαίρεσιν) Distributionem.

syngraphis; in eodem omnia de publicanis; alterum, quod sine edicto satis commode transigi non potest, de hereditatum possessionibus, de bonis possidendis, vendendis, magistris faciendis:[1] quae ex edicto et postulari et fieri solent. Tertium, de reliquo iure dicundo, *ἄγραφον* reliqui. Dixi me de eo genere mea decreta ad edicta urbana accommodaturum: itaque curo, et satisfacio adhuc omnibus. Graeci vero exultant, quod peregrinis iudicibus utuntur. Nugatoribus quidem, inquies. Quid refert? tamen se *αὐτονομίαν* adeptos putant. Vestri enim, credo, graves habent, Turpionem sutorium, et Vettium mancipem.

13. De publicanis quid agam, videris quaerere. Habeo in deliciis, obsequor, verbis laudo, orno; efficio, ne cui molesti sint. *Τὸ παραδοξότατον*, usuras eorum, quas pactionibus adscripserant, servavit etiam Servilius. Ego sic: Diem statuo satis laxam; quam ante si solverint, dico, me centesimas ducturum; si non solverint, ex pactione. Itaque et Graeci solvunt tolerabili foenore; et publicanis res est gratissima. Sic illa iam habent pleno modio, verborum honorem, invitationem crebram. Quid plura? sunt omnes ita mihi familiares, ut se quisque maxime putet. Sed tamen *μηδὲν αὐτοῖς*. Scis reliqua.

14. De statua Africani,[2] (*ὢ πραγμάτων ἀσυγκλώ-*

(1) Transposui verba quae vulgo sic procedunt *de bonis possidendis, magistris faciendis, vendendis.*

Αγραφον) Non scriptum.

Peregrinis) Qui non essent Romani.

Αὐτονομίαν) Facultatem, libertatem utendi suis legibus.

Vestri enim) Ironia. Vos etiam Romae graves habetis iudices, Turpionem sutorium et Vettium mancipem; utrumque sordidissimi quaestus. Pop.

Τὸ παραδοξότατον) *Praeter opinionem, et maxime mirandum.* Quod usuras, quas pepigerant, grandes nimis et centesimas excedentes, servaverit Servilius vir severus. Graev.

Μηδὲν αὐτοῖς) *Nihil ipsis curae est.* Supplendum μέλει.

(2) Cuius mentionem Cicero fecerat in libris de republica.

στων! [1] sed me id ipsum delectavit in tuis literis) ain' tu? Scipio hic Metellus [2] proavum [3] suum nescit censorem non fuisse? [4] Atqui nihil habuit aliud inscriptum, nisi cos. [5] ea statua, quae ad Opis per te [6] posita in excelso est. In illa item, quae est ad Πολυδεύκους, hercule inscriptum est, cos.; quam esse eiusdem, status, amictus, annulus, imago ipsa declarat. At mehercule ego quum in turma inauratorum equestrium, quas hic [7] in Capitolio posuit, animadvertissem Serapionis subscriptionem in Africani ima-

(1) *O perturbatum rerum ordinem*, quo tu uteris in literis tuis. Man.

(2) P. Scipio Nasica, Pompeii Magni socer, adoptatus a Q. Metello Pio, Numidici filio, ideoque postea appellatus Q. Metellus Scipio.

(3) *Proavum* scil. P. Scipionem Nasicam Serapionem. Nam huius, de quo agitur, Scipionis Metelli pater fuit *P. Scipio Nasica* L. Crassi gener, qui eius filiam *Liciniam* uxorem duxerat; avus autem P. Scipio Nasica, qui cum Bestia cos. fuit A. V. 642, proavus denique P. Scipio Nasica Serapio, cos. A. 615, cum Iunio Bruto.

(4) Sic iam ed. Rom. perperam Iensonus omisiit *non*, quem alii sequuti sunt ut Camerar. Verum recte negationem restituerunt Malaspina, Graevius, Gron. Ern.

(5) *Nisi cos.*) Popma quia putabat statuas ad Opis et ad Pollucis positas Africani fuisse, defendit lectionem *nisi* CENS. quae est in aliquot Mss. quamque editores haud pauci sequuti sunt. Ac nuper ipse in editione Epistolarum Ciceronis temporis ordine dispositarum eius sententiae subscripsi. Sed re iterum cogitata plane mihi persuasi veram esse lectionem *nisi cos.* quam Bosius e cod. Crusell. ubi explanate scriptum erat *nisi* CONSVL, et ex cod. decurtato eruit. Nempe hae statuae ad Opis et ad Pollucis positae fuerunt *Serapionis;* et Cicero notat in his nihil aliud subscriptum esse *nisi* COS. ut ex iis colligi non possit censorem fuisse Serapionem. Inter statuas autem equestres, quas Metellus Scipio in Capitolio posuerit, unam esse *Scipionis Africani* CENS. cui tamen in subscriptione additum sit nomen *Serapionis*, quod erratum se fabrile putasse, nunc videre esse Metelli.

(6) *Per te* est in edd. vett. At Corrad. aliique *aperte*, i. e. in aperto. Alterum tenent Malaspina, Graev. Gron., Ern. — *Per te posita*) Attici opera, antiquitatis totius peritissimi, hisce in rebus multi usi sunt. Mal.

Πολυδεύκους) *Pollucis*. Supple, templum.

Turma) Apte multitudinem statuarum equestrium *turmam* vocat: nam equitum est turma proprie, ut *caterva* peditum. *Anon.*

(7) Scil. *Metellus* quod ipsum legitur in edit. Iensonii, aliis. At in cod. Balliol. ed. Rom. melius omittitur.

Serapionis) Nempe Africani statua imposita fuerat basi, quae destinata

gine, [1] erratum fabrile putavi, nunc video Metelli. O *ἀνιστορησίαν* turpem! Nam illud de Flavio et fastis, si secus est, commune erratum est; et ut belle *ἠπόρησας*, et nos publicam prope opinionem sequuti sumus, ut multa apud Graecos. Quis enim non dixit, *Εὔπολιν, τὸν τῆς ἀρχαίας*, ab Alcibiade, navigante in Siciliam, deiectum esse in mare? Redarguit Eratosthenes; affert enim, quas ille post id tempus fabulas docuerit. Num idcirco Duris Samius, homo in historia diligens, quod cum multis erravit, irridetur? Quis Zaleucum leges Locris scripsisse non dixit? Num igitur iacet Theophrastus, si id a Timaeo, tuo familiari, reprehensum est? Sed nescire, proavum suum censorem non fuisse, turpe est; praesertim quum post eum consulem, nemo Cornelius, illo vivo, censor fuerit.

15. Quod de Philotimo, et de solutione HS xx DC scribis; Philotimum circiter kal. ianuar. in Chersonesum audio venisse: ac mihi ab eo nihil adhuc. Reliqua mea Camillus scribit se accepisse; ea quae sint, nescio, et aveo scire. Verum haec posterius et coram fortasse commodius.

16. Illud me, mi Attice, in extrema fere parte epistolae commovit: scribis enim sic, *τὶ λοιπόν*? deinde me obsecras amantissime, ne obliviscar vigilare, et

statuae Serapionis, ei convenientem habebat inscriptionem. *Anon.*

(1) Vulgo *animadvertissem in Serapionis subscriptione Africani imaginem*. Ernestius sua solius auctoritate pro *imaginem* reposuit *cognomen*.

Ἀνιστορησίαν) *O historiae inscitiam.* Gruterus illud *O*, literis romanis edidit, non graecis. Et recte quidem. Non enim graeca uti oratione, vel phrasi Tullius voluit, sed latina, etiamsi graecam adhibuerit vocem, quoniam sic brevius dicebat venustiusque, quam si scripsisset, *O ignorationem historiae turpem!* Anon.

Ηπόρησας) Dubitasti.

Τὸν τῆς ἀρχαίας) Illum (Eupolim) ex veteri comoedia celebrem.

Τὶ λοιπόν) Quid superest?

ut animadvertam, quae fiant. [1] Num quid de quo inaudisti? Etsi nihil eiusmodi est, πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Nec enim me fefellisset, nec fallet. Sed ista admonitio tua tam accurata, nescio quid mihi significare visa est.

17. De M. Octavio, iterum iam tibi rescribo, te illi probe respondisse. Paullo vellem fidentius. Nam Caelius libertum ad me misit, et literas accurate scriptas: sed de pantheris foede, ac civitatibus. [2] Rescripsi, alterum me moleste ferre, si ego in tenebris laterem, nec audiretur Romae, nullum in mea provincia nummum, nisi in aes alienum, erogari; docuique, nec mihi conciliare pecuniam licere, nec illi capere; monuique eum, quem plane diligo, ut, quum alios accusasset, cautius viveret. Illud autem alterum, alienum esse existimatione mea, Cibyratas imperio meo publice venari.

18. Lepta tua epistola gaudio exultat. Etenim scripta belle est, meque apud eum magna in gratia posuit.

19. Filiola tua gratum mihi fecit, quod tibi diligenter mandavit, ut mihi salutem adscriberes; gratum etiam Pilia: sed illa officiosius, quod mihi, quem nunquam vidit. Igitur tu quoque salutem utrique adscribito. Literarum datarum prid. kal. ianuar. sua-

(1) Scil. a legatis et a quaestoribus meis.

Πολλοῦ) Multum quidem abest.

(2) *Civitatib.* Scripserat ad Ciceronem Caelius, ut et pantheras sibi mitteret, et M. Feridii agros, *Fam.* VIII, 9, qui civitatibus fructus penderent, immunes esse vellet. De agris respondit Cicero: *In mea provincia nihil cuiquam adimitur, nisi si quid quis debeat.* Nam, creditoribus ut satisfiat, volo. Itaque non est, quod petas, ut civitatibus adimam fructus, qui ex agris capiuntur. Ac miror, cur petas: quum Romae audire possis, nullum in mea provincia nummum, nisi in aes alienum, erogari. Quod si non auditur, meaque sunt obscura facta, ut tanquam in tenebris lateam, moleste fero. » MAN.

Lepta) Praefectus fabrum.

Quem nunquam vidit) Vulgo, *quem iampridem nunquam:* sed ut repugnantia tollatur, quae est *iampridem*, et *nunquam*, emendavit Malaspina, uti nos edimus, Lambini audaciam hoc loco imitati. OLIV.

vem habuit recordationem clarissimi iurisiurandi:[1] quod ego non eram oblitus. Magnus enim praetextatus illo die fui.[2] Habes ad omnia, non, ut postulasti, χρύσεα χαλκείων, sed paria paribus respondimus.

20. Ecce autem alia pusilla epistola; quam non relinquam ἀναντιφώνητον. Bene mehercule potuit Lucceius Tusculanum;[3] nisi forte: solet enim cum suo tibicine: et velim scire, quis sit status eius. Lentulum quidem nostrum, prae aere, Tusculanum proscripsisse audio. Cupio hos expeditos videre; cupio etiam Sextium; adde, si vis, Caelium; quibus omnibus est,[4] αἴδεσθεν μὲν ἀνήνασθαι, δεῖσαν δ' ὑποδέχθαι.[5] De Memmio[6] restituendo ut Curio cogitet, te audisse puto. De Egnatii Sidicini nomine, nec nulla, nec magna spe sumus. Pinarium, quem mihi commendas, diligentissime Deiotarus curat, graviter aegrum. Respondi etiam minori.

(1) Nempe Atticus in extrema epistola sic fere scripserat: *datae prid. Kal. Ian. quo die tu olim clarissimum illud iusiurandum iurasti*; cuius mentionem facit in Pison. cap. 3, et Epp. ad Fam. V, 1. Iuraverat scil. rempublicam sua unius opera salvam esse.

(2) Si vera est lectio, Cic. fortasse (ut Wielandus coniecit) respiciens ad Pompeii Magni cognomen, hoc ait: Magnus illo die praetextatus s. *in togam praetexta fui*: non ut imperatores, *paludatus*.

Χρύσεα χαλκείων) *Aurea pro aeneis*. Proverbium ductum ex Homero, ubi Glaucus et Diomedes arma permutant, ut aurea alter pro aeneis acciperet. Iliad. Z. 236. Ern.

Ἀναντιφώνητον) Sine responsione.

(3) Vendere, nisi forte sibi retinet animi causa: solet enim ibi se cum suo servulo tibicine oblectare. Man. — *Potuit* proscribere, ut aes alienum dissolvat, quod ante contraxit: *nisi forte* aliquid parsimonia ex aliquo tempore comparserit. *Solet enim* iam non cum amplissimis viris, ut ante, convivari, sed *cum suo tibicine* versari. Ivs.

(4) Rectius fortasse ut est in cod. Faërni Antoniano *in quibus omnibus est* scil. illud Homericum Il. VII, 93.

(5) *Veriti sunt quidem recusare, timuerunt autem accipere*. Illud Il. H, 93. Similiter obaeratos dicit Sextium et Caelium, et in illos omnes convenire versum hunc, quod veriti essent a Pompeio et republica dissentire: timuissent autem a Caesare, etiamsi propter aes alienum cuperent, pecunias accipere: sicut fecit Curio. Pop.

(6) Qui de ambitu damnatus Patris exsulabat.

Nomine) Pecunia ab Egnatio exigenda. Man.

Minori) Scilicet epistolae.

21. Tu, velim, dum ero Laodiceae, id est, ad idus mai. quam saepissime mecum per literas colloquare; et quum Athenas veneris (iam enim sciemus de rebus urbanis, de provinciis, quae omnia in mensem martium sunt collata) utique ad me tabellarios mittas.

22. Sed heus tu, iamne vos a Caesare, per Herodem, talenta Attica L extorsistis? in quo, ut audio, magnum odium Pompeii suscepistis. Putat enim, suos nummos vos comedisse; Caesarem in Nemorensi aedificando diligentiorem fore. Hoc ego ex P. Vedio, magno nebulone, sed Pompeii tamen familiari, audivi. Hic Vedius venit mihi obviam cum duobus essedis, et rheda equis iuncta, et lectica, et familia magna: pro qua, si Curio legem pertulerit,[1] HS centena pendat necesse est. Erat praeterea cynocephalus in essedo: nec deerant onagri. Nunquam vidi hominem nequiorem. Sed extremum audi. Deversatus est Laodiceae apud Pompeium Vindullum: ibi sua deposuit, quum ad me profectus est. Moritur interim Vindullus: quae res ad Magnum Pompeium pertinere putabatur. C. Vennonius domum Vindulli venit: quum omnia obsignaret, in Vedianas res incidit. In his inventae sunt quinque planguncuae[2] matronarum, in quibus

In Nemorensi) Caesar aedificabat villam sumptuosissimam in nemore Aricino, sacro Dianae. Pop. — Iocatur Cicero in solutionem a Caesare factam Attico, et aliis ipsius Caesaris creditoribus, qui illum ita importune appellarant, ut coactus fuerit nummos eis dinumerare, quos aedificando Nemorensi reservarat. Bos. — *Diligentiorem*, est parciorem in faciendis sumtibus. Graev.

(1) Scil. *viariam* quae hanc vim habuisse videtur Ernestio, ut viae per Italiam munirentur, et ut ab iis, qui vehiculis, essedis, rhedis, lecticis, equis in itineribus uterentur, certa exigeretur pecunia, viis muniendis insumenda.

Cynocephalus) Fuerunt Cynocephali e simiarum genere, de quibus vide Salmasium ad Solinum. Graev.

Res) Hereditas. Liberti enim patronis, et patroni aeque libertis heredes erant, quum aut intestati, aut sine filiis obiissent. Sin gentilis erat, de gentilitia hereditate accipiemus. Min.

(2) A graeco *πλάγγων*, quo nomine

una sororis amici tui, hominis bruti, qui hoc utatur; et illius lepidi, [1] qui haec tam negligenter ferat. Haec te volui παριστορῆσαι; sumus enim ambo belle curiosi.

23. Vnum etiam velim cogites. Audio Appium προπύλαιον Eleusine facere. Num inepti fuerimus, si nos quoque Academiae fecerimus? Puto, inquies. Ergo id ipsum scribes ad me. Equidem valde ipsas [2] Athenas amo. Volo esse aliquod monumentum. Odi falsas inscriptiones statuarum alienarum. Sed ut tibi placebit: faciesque me, in quem diem romana incidant mysteria, certiorem, et quo modo hiemaris. Cura ut valeas. Post Leuctricam pugnam [3] die septingentesimo sexagesimo quinto.

Graeci significant puppam, cuiusmodi puppae plerumque ex cera fingebantur. Plangunculae ergo, i. e. pusilla matronarum signa inter res Vedianas inventae fuerant. Lem.

(1) Alludit ad cognomina Bruti et Lepidi. M. Brutus, inquit, homo brutus et stolidus, qui Vedio familiariter utitur, nec animadvertit sororem suam propter illum adulterii suspectam esse; Lepidus vero, homo lepidus et facetus, qui tam turpem suspicionem in uxore leviter curat, et negligenter fert. Duae autem fuerunt sorores Bruti; una Iunia, uxor M. Lepidi postea triumviri; altera Tertia sive Tertulla, nupta C. Cassio interfectori Caesaris. Pop. — Ante *illius* Manutius putabat subaudiendum *uxoris;* quod ipsum potius excidisse videtur et inserendum. Nempe Bruti soror Iunia uxor erat Lepidi.

Παριστορῆσαι) Obiter scire.

Προπύλαιον) *Vestibulum*, ut esset in urbe celebri monumentum nominis suis. Man.

(2) *Ipsas* delendum videtur.

(3) Quam *Bovillam* dixit lib. V, ep. 13, i. e. Clodii caedem.

II.

Scr. Laodiceae mense Aprili A. V. C. 703.

De Quinti fratris uxorem dimittendi consilio 1; *de aliquot erratis in libris de republica* 2; *de sua in administratione provinciae moderatione et continentia* 3; *de spe discessus e provincia* 4; *de Bruti cum Salaminiis negotio* 5; *de Appii causa, paucisque aliis rebus* 6.

CICERO ATTICO S.

Quum Philogenes, libertus tuus, Laodiceam ad me, salutandi causa, venisset, et se statim ad te navigaturum esse diceret; has ei literas dedi: quibus ad eas rescripsi, quas acceperam a Bruti tabellario. Et respondebo primum postremae tuae paginae; quae mihi magnae molestiae fuit; quod ad te scriptum est a Cincio de Statii sermone: in quo hoc molestissimum est, Statium dicere, a me quoque id consilium [1] probari. Probari autem? de isto hactenus. Dixerim me vel plurima [2] vincla tecum summae coniunctionis optare; etsi sunt amoris arctissima; tantum abest, ut ego ex eo, quo adstricti sumus, laxari aliquid velim. Illum autem multa de istis rebus asperius solere loqui, saepe sum expertus, saepe etiam lenivi iratum. Id scire te arbitror. In hac autem peregrinatione, militiave nostra saepe incensum ira vidi, saepe placatum. Quid ad Statium scripserit, nescio. Quidquid acturus de tali re fuit, scribendum tamen ad libertum non fuit. Mihi autem erit maxime curae, ne quid fiat secus, quam volumus, quamque oportet. Nec

(1) Consilium Q. fratris uxorem Pomponiam, Attici sororem, dimittendi.

(2) Ern. coni. *vel plura. Illum autem*) Quintum.

satis est in eiusmodi re, se quemque praestare; [1] maximae partes istius officii sunt pueri Ciceronis, sive iam adolescentis: quod quidem illum soleo hortari. Ac mihi videtur matrem valde, ut debet, amare, teque mirifice. Sed est magnum illud quidem, verumtamen multiplex pueri ingenium: quo ego regendo habeo negotii satis.

2. Quoniam respondi postremae tuae paginae prima mea; nunc ad primam revertar tuam. Peloponnesias civitates omnes maritimas esse, hominis non nequam, [2] sed etiam tuo iudicio probati, Dicaearchi tabulis credidi. Is multis nominibus in Trophoniana Chaeronis narratione [3] Graecos in eo reprehendit, quod mare tam sequuti sunt: nec ullum in Peloponneso locum excipit. Quum mihi auctor placeret (etenim erat *ἱστορικώτατος*, et vixerat in Peloponneso), admirabar tamen; et, vix accredens, communicavi cum Dionysio. Atque is primo est commotus; deinde, quod tum de isto Dicaearcho non minus bene existimabat, quam tu de C. Vestorio, ego de M. Cluvio, non dubitabat, quin ei crederemus. [4] Arcadiae censebat esse Lepreon quoddam maritimum; Tenea autem, et Aliphera, et Tritia *νεόκτιστα* ei videbantur; idque *τῷ τῶν νεῶν καταλόγῳ* confirmabat, ubi mentio non fit istorum. Atque istum ego locum totidem verbis a Dicaearcho transtuli. [5] Phliasios autem dici sciebam: et ita, fac, ut habeas; [6]

(1) Se ipsum curare ut officium faciat, sed etiam contendere, ut alii faciant.

(2) Ernestio placebat *hominis non uno tantum*.

(3) Chaeronem loquentem induxerat Dicaearchus in libris *περὶ τῆς εἰς Τροφωνίου καταβάσεως*, teste Athenaeo. Man.

Ἱστορικώτατος) Historiae peritissimus.

(4) Iocose fidem historici comparat cum fide foeneratorum.

Νεόκτιστα) Nuper condita.

Τῷ τῶν νεῶν καταλόγῳ) Navium enumeratione, Iliad. lib. II.

(5) Scil. in libris de republica.

(6) In exemplo tuo, ubi falso erat *Phliuntii*, quod Cicero statim, errore intellecto, in libro suo correxerat, et rescripserat *Phliasii*.

nos quidem sic habemus. Sed primo me *ἀναλογία* deceperat, Φλιοῦς, Ὀποῦς, Σιποῦς; quod Ὀπούντιοι, Σιπούντιοι. Sed hoc continuo correximus.

3. Laetari te nostra moderatione et continentia video. Tum id magis faceres, si adesses; atque hoc foro, quod egi ex idibus februar. Laodiceae ad kal. mai. omnium dioecesium, praeter Ciliciae, [1] mirabilia quaedam effecimus: ita multae civitates omni aere alieno liberatae, multae valde levatae sunt; omnes suis legibus et iudiciis usae, *αὐτονομίαν* adeptae, revixerunt. His ego duobus generibus facultatem ad se aere alieno liberandas aut levandas dedi; uno, quod omnino nullus in imperio meo sumtus factus est (nullum quum dico, non loquor *ὑπερβολικῶς*), nullus, inquam, ne teruncius quidem. Hac autem re, incredibile est, quantum civitates emerserint. Accessit altera. Mira erant in civitatibus ipsorum furta Graecorum, quae magistratus sui fecerant. Quaesivi ipse de iis, qui annis decem proximis magistratum gesserant. Aperte fatebantur. Itaque, sine ulla ignominia, suis humeris pecunias populis retulerunt. Populi autem, nullo gemitu, publicanis, quibus hoc ipso lustro nihil solverant, etiam superioris lustri reddiderunt. Itaque publicanis in oculis sumus. Gratis, inquis, viris. Sensimus. Iam cetera iurisdictio nec impedita, [2] et clemens cum admirabili facilitate. Aditus autem ad me minime provinciales. Nihil per cubicularium. Ante lucem inambulabam domi, ut olim candidatus. Grata haec et magna, mihique nondum laboriosa ex illa

(1) Schütz. punctum posuit post *Ciliciae*. Vulgarem interpunctionem sequimur. *T.*

Αὐτονομίαν) Facultatem suis legibus vivendi.

Ὑπερβολικῶς) Supra modum.

(2) Vulg. *imperita*. Sed *impedita* legendum esse viderunt Corradus et Tunstallus. Receperunt Brutus et Ern.

Provinciales) Difficiles, qualibus uti solent alii, qui provinciis praesunt. Corr.

vetere militia.[1] Nonis mai. in Ciliciam cogitabam: ibi quum iunium mensem consumpsissem, atque utinam in pace! (magnum enim bellum impendet a Parthis) quintilem in reditu ponere. Annuae enim mihi operae a. d. III kal. sext. emerentur. Magna autem in spe sum, mihi nihil temporis prorogatum iri. Habebam acta urbana usque ad nonas martias; e quibus intelligebam, Curionis nostri constantia omnia potius actum iri, quam de provinciis. Ergo, ut spero, propediem te videbo.

5. Venio ad Brutum tuum, immo nostrum: sic enim mavis. Equidem omnia feci, quae potui aut in mea provincia perficere, aut in regno[2] experiri. Omni igitur modo egi cum rege, et ago quotidie, per literas scilicet. Ipsum enim triduum quatriduumve mecum habui turbulentis in rebus, quibus eum liberavi. Sed et tum praesens, et postea creberrimis[3] non destiti rogare et petere mea causa, suadere et hortari sua. Multum profeci, sed quantum, non plane, quia longe absum, scio. Salaminios autem (hos enim poteram coërcere) adduxi, ut totum nomen Scaptio vellent solvere; sed centesimis ductis a proxima quidem syngrapha, nec perpetuis, sed renovatis quotannis. Numerabantur nummi: noluit Scaptius. Tun' qui ais,[4] Brutum cupere aliquid perdere? Quaternas habebat in syngrapha. Fieri non poterat; nec, si posset, ego pati possem. Audio omnino Scaptium poe-

(1) Scil. urbana et forensi, quum causas adhuc ageret.

Emerentur) Hoc est, expleantur. Inferius ep. 5 huius lib. *annuum tempus prope iam emeritum habebamus.* Casavb.

Constantia) Intercessionis.

(2) Ariobarzanis, Bruti debitoris.

(3) Ms. Faërn. addit *literis*. Ed. Ieus. Asc. al. *creberrime*. Ernestio utrumque videbatur esse a glossatore.

(4) Schütz. corrigit: *Quid tu? qui ais*. In edd. pr. *tu qui ais*. Tunstallus corrigebat *Tun' quaeris Br*. Ernestius malebat *Tun' ait, Br*.

Possem) Ernestio scribendum videbatur *poteram*.

nitere. Nam quod senatusconsultum esse dicebat, ut ius ex syngrapha diceretur; eo consilio factum est, quod pecuniam Salaminii contra legem Gabiniam sumpserant. Vetabat autem Auli lex, ius dici de ita sumpta pecunia. Decrevit igitur senatus, ut ius diceretur ista syngrapha. Nunc ista habet iuris idem, quod ceterae, nihil praecipui. Haec a me ordine facta, puto me Bruto probaturum; an tibi, nescio; Catoni certe probabo. Sed iam ad te ipsum revertor. Ain' tandem, Attice, laudator integritatis et elegantiae? *ausus es hoc ex ore tuo*? (inquit Ennius): ut equites Scaptio ad pecuniam cogendam darem, me rogare? An tu, si mecum esses, qui scribis morderi te interdum, quod non simul sis, paterere me id facere, si vellem? Non amplius, inquis, quinquaginta. Cum Spartaco minus multi primo fuerunt. [1] Quid tandem isti mali in tam tenera insula non fecissent? non fecissent autem? immo quid ante adventum meum non fecerunt? Inclusum in curia senatum habuerunt Salaminium ita multos dies, ut interierint nonnulli fame. Erat enim praefectus Appii Scaptius, et habebat turmas ab Appio. Id me igitur tu, cuius mehercule os mihi ante oculos solet versari, quum de aliquo officio ac laude cogito, tu me, inquam, rogas, praefectus ut Scaptius sit? Alias hoc statueramus, ut negotiatorem neminem; idque Bruto probaveramus. Habeat is turmas? cur potius, quam cohortes? Sumtu iam nepos evadit Scaptius. Volunt, inquis, prin-

Auli lex) Auli Gabinii.

Elegantiae) Olim addebatur *nostrae* quod abest ed. Rom. it Mss. Malaspinae et Graevii. Delevit Ern.

(1) *Cum Spartaco*, duce fugitivorum, qui bellum servile commovit, et vel cum quingentis praedonibus iam satis mali facere potuit.

Tenera) Hoc est, parum munita, et iniuriis opportuna. CASAVB.

Nepos evadit) Miratur Cicero, cur turmas equitum potius velit Scaptius, quam peditum cohortes, quum in illis alendis maiores sumtus facere oporteat: quasique iocans dicit (ut putamus) *sumtu iam nepos evadet*

cipes. Scio: nam ad me Ephesum usque venerunt, flentesque equitum scelera, et miserias suas detulerunt. Itaque statim dedi literas, ut ex Cypro equites ante certam diem decederent: ob eamque causam, tum ob ceteras, Salaminii nos in caelum decretis suis sustulerunt. Sed iam quid opus equitatu? Solvunt enim Salaminii. Nisi forte id volumus armis efficere, ut foenus quaternis centesimis ducant. Et ego audebo legere unquam, aut attingere eos libros, [1] quos tu dilaudas, si tale quid fecero? Nimis, nimis, inquam, in isto Brutum amasti, dulcissime Attice: nos, vereor, ne parum. Atque haec scripsi ego ad Brutum, scripsisse te ad me.

6. Cognosce nunc cetera. Pro Appio nos hic omnia facimus; honeste tamèn, sed plane libenter: nec enim ipsum odimus; et Brutum amamus; et Pompeius mirifice a me contendit; quem mehercule plus plusque in dies diligo. C. Caelium quaestorem huc venire audisti. Nescio, quid sit: sed.... Pammenia illa mihi non placent. Ego me spero Athenis fore mense septembr. Tuorum itinerum tempora scire sane velim. Εὐήθειαν Sempronii Rufi cognovi ex epistola tua Corcyraca. Quid quaeris? invideo potentiae Vestorii. Cupiebam etiam nunc plura garrire: sed lucet; urget turba; festinat Philogenes. Valebis igitur, et valere Piliam

Scaptius, quum primum avarus ut foenerator a nobis haberetur, nunc repente prodigus et sumtuosus factus est. VICT.

Principes) Cypri. *Scio*, εἰρωνικῶς: ex hoc, inquit, iudica, *etc.* MAN.

(1) Libros suos de republica scriptos.

Faciemus edd. pr. Rom. Iens. Asc. Ald. Graev. e Mss. duobus; *facimus* tamen quod edidit Manut. aptius esse videtur.

Sed...) Ἀποσιώπησις. Quasi innuat Cicero Caelium non venturum, aut tale quid. Bos. — *Pammenia*) Sunt negotia illa *Pammenis*, de quibus supra lib. V, sub finem epist. 20. IVN.

Εὐήθειαν) Fatuam simplicitatem.

Vestorii) Cui côntroversia fuerit cum homine tam fatuo. MAN.

et Caeciliam nostram iubebis literis. Salvebis a meo Cicerone.

Nostram) Malim, *Caeciliam* nostris *iubebis literis*. MVR.

III.

Scr. in Cilicia mense Iunio A. V. C. 703.

Nondum apud se constitutum esse scribit cui provinciam tradat 1; *de rebus urbanis certior fieri cupit* 2; *quid in Bruti negotiis egerit exponit* 3; *quam valde Q. Cicero filius ob patris consilium Pomponiam dimittendi conturbatus sit, refert* 4; *Rogat ut sibi Q. Celeris orationem in Servilium mittat* 5.

CICERO ATTICO S.

Etsi nil sane habebam novi, quod post accidisset, quam dedissem ad te Philogeni, liberto tuo, literas: tamen, quum Philotimum Romam remitterem, scribendum aliquid ad te fuit. Ac primum illud, quod me maxime angebat (non quo me aliquid iuvare posses: quippe; res enim est in manibus; tu autem abes longe gentium:

— Πολλὰ δ' ἐν μεταιχμίῳ
Νότος κυλίνδει κύματ' εὐρείης ἁλὸς [1])

obrepit [2] dies, ut vides (mihi enim a. d. III kal. sext. de provincia decedendum est) nec succeditur. Quem relinquam, qui provinciae praesit? Ratio quidem et opinio hominum postulat fratrem: primum, quod videtur esse honos; nemo igitur potior; deinde, quod solum habeo praetorium. Pomptinius enim ex pacto

(1) *Multos vero in medio Auster volvit fluctus lati maris*. Proverb. ingens intervallum: et multa in medio.

(2) Sic Ern. Vulgo *obrepsit*; ita edd. vett.

et conventu (nam ea lege exierat) iam a me discesserat. Quaestorem [1] nemo dignum putat. Etenim est levis, libidinosus, sagax. De fratre autem primum illud est: persuaderi ei non posse arbitror. Odit enim provinciam. Et hercule nihil odiosius, nihil molestius. Deinde, ut mihi nolit negare; quidnam mei sit officii? quum bellum esse in Syria magnum putetur, id videatur in hanc provinciam erupturum; hic praesidii nihil sit; sumtus annuus decretus sit: videaturne aut pietatis esse meae, fratrem relinquere; aut diligentiae, nugarum aliquid relinquere? Magna igitur, ut vides, sollicitudine afficior, magna inopia consilii. Quid quaeris? toto negotio nobis opus non fuit. [2] Quanto tua provincia [3] melior! decedes, quum voles; nisi forte iam decessisti; quem videbitur, praeficies Thesprotiae et Chaoniae. [4] Necdum tamen ego Quintum conveneram, ut iam, si id placeret, scirem, possetne ab eo impetrari: nec tamen, si posset, quid vellem, habebam. Hoc est igitur eiusmodi. Reliqua plena adhuc et laudis et gratiae, digna iis libris, [5] quos tu laudas. Conservatae civitates; cumulate publicanis satisfactum; offensus contumelia nemo; decreto iusto et severo perpauci; nec tamen quisquam,

(1) Mescinium.

Sagax) Cuiacius emendat *tagax*. Vnde autem ducta sit vox *tagax*, in promptu est. Significatione quadam obscura: quod si cui est, discat ex Festo, cuius haec verba sunt: *Tagax, furunculus a tagendo dictus*: *cuius vocabuli Lucilius meminit*: *Et mutone manum proscribere posse tagacem*. Dicebant autem *tago*, veteres, pro *tango*. LAMB. — Ita quoque ex Tornaesiano Bosius. Alii, *salax*: alii, *rapax*.

Nugarum aliquid) Levem hominem Mescinium. Non pius, si fratrem relinquo: non diligens, si quaestorem, rei militaris expertem. MAN.

(2) Id est, toto hoc negotio carere nos oportuit, nullamque provinciae huius partem attingere. Sic infra: *Totis igitur literis nihil opus fuit*; quod est: Prorsus scribendum non fuit. MAL.

(3) Iocose de Attici possessionibus in Epiro.

(4) Agris et villis tuis ibi sitis.

(5) De republica.

ut queri audeat. Res gestae dignae triumpho: de quo ipso nihil cupide agemus; sine tuo quidem consilio certe nihil. Clausula est difficilis in tradenda provincia. Sed haec Deus aliquis gubernabit.

2. De urbanis rebus scilicet plura tu scis; saepius et certiora audis. Equidem doleo, non me tuis literis certiorem fieri. Huc enim odiosa afferebantur de Curione, de Paullo; [1] non quo ullum periculum videam stante Pompeio, vel etiam sedente; valeat modo; sed mehercule Curionis et Paulli, meorum familiarium, vicem doleo. Formam igitur mihi totius reipublicae, si iam es Romae, aut quum eris, velim mittas, quae mihi obviam veniat, ex qua me fingere possim, et praemeditari, quo animo accedam ad urbem. Est enim quiddam, advenientem non esse peregrinum atque hospitem.

3. Et, quod paene praeterii, Bruti tui causa, ut saepe ad te scripsi, feci omnia. Cyprii numerabant. Sed Scaptius centesimis, renovato in singulos annos foenore, contentus non fuit. Ariobarzanes non in Pompeium prolixior per ipsum, quam per me in Brutum: quem tamen ego praestare non poteram. Erat enim rex perpauper; aberamque ab eo ita longe, ut nihil possem, nisi literis; quibus pugnare non destiti. Summa haec est. Pro ratione pecuniae liberalius est Brutus tractatus, quam Pompeius. Bruto curata hoc anno talenta circiter c. Pompeio in sex mensibus promissa cc. Iam in Appii negotio quantum tribuerim Bruto, dici vix potest. Quid est igitur,

(1) C. Scribonio Curione trib. pl. et L. Aemilio Paullo cos. utroque Caesaris causam defendente, accepta grandi pecunia. Man.

Praestare) Praestare aliquem dicimur, quum efficimus, ne quid is committat secus, quam volumus; ut ad Q. Fr. *Ego Messalam Caesari praestabo.* Id.

quod laborem? Amicos habet meras nugas, Matinium, Scaptium; qui, quia non habuit a me turmas equitum, quibus Cyprum vexaret, ut ante me fecerat, fortasse succenset; aut quia praefectus non est, quod ego nemini tribui negotiatori; non C. Vennonio, meo familiari, non tuo M. Lenio; et quod tibi Romae ostenderam me servaturum, in eo perseveravi. Sed quid poterit queri is, qui auferre pecuniam quum posset, noluit? Scaptio, [1] qui in Cappadocia fuit, puto esse satisfactum. Is a me tribunatum quum accepisset, quem ego ex Bruti literis ei detulissem, postea scripsit ad me, se uti nolle eo tribunatu. Gavius est quidam; cui quum praefecturam detulissem Bruti rogatu, multa et dixit et fecit cum quadam mea contumelia, P. Clodii canis. Is me nec proficiscentem Apameam prosequutus est; nec, quum postea in castra venisset, atque inde discederet, num quid vellem, rogavit; et fuit aperte mihi, nescio quare, non amicus. Hunc ego si in praefectis habuissem, quem tu me hominem putares? Qui, ut scis, potentissimorum hominum contumaciam nunquam tulerim, ferrem huius asseclae? Etsi hoc plus est, quam ferre, tribuere etiam beneficii aliquid et honoris. Is igitur Gavius, quum Apameae me nuper vidisset Romam proficiscens, me ita appellavit (Culleolum [2] vix auderem): Vnde, inquit, me iubes petere cibaria praefecti? Respondi lenius, quam putabant oportuisse, qui aderant; me non instituisse iis dare cibaria, quorum opera non

(1) M. Scaptio negotiatori in Cappadocia, alterius Scaptii fratri.

Canis) Scio *canis* posse defendi ex historia: mihi tamen magis placeret *causa*, ut est emendatum in libro viri doctissimi. VRS.

(2) Vulgo abest *ut* ante *Culleolum*, quod hic excidisse videtur negligentia librariorum.

Culleolum) Fam. lib. XIII, ep. 41, scribit ad L. Culleolum provinciae praefectum: sed hic alium, nullius pretii hominem, videtur intelligere. MAN.

essem usus. Abiit iratus. Huius nebulonis obiratione [1] si Brutus moveri potest, licebit eum solus ames; me aemulum non habebis. Sed illum eum futurum esse puto, qui esse debet. Tibi tamen causam notam esse volui; et ad ipsum haec perscripsi diligentissime. Omnino (soli enim sumus) nullas unquam ad me literas misit Brutus, ne proxime quidem de Appio, in quibus non inesset arrogans ἀκοινώνητον aliquid. Tibi autem valde solet in ore esse,

. . . . Granius autem
Non contemnere se, et reges odisse superbos.

In quo tamen ille mihi risum magis, quam stomachum, movere solet: sed plane parum cogitat, quid scribat, aut ad quem.

4. Q. Cicero puer legit, ut opinor, et certe, epistolam inscriptam patri suo. Solet enim aperire, idque de meo consilio; si quid forte sit, quod opus sit sciri. In ea autem epistola erat illud idem de sorore, quod ad me. Mirifice conturbatum vidi puerum. Lacrymans mecum est questus. Quid quaeris? miram in eo pietatem, suavitatem, humanitatemque perspexi: quo maiorem spem habeo, nihil fore aliter, ac deceat. Id te igitur scire volui.

5. Ne illud quidem praetermittam: Hortensius, filius, fuit Laodiceae, gladiatoribus, flagitiose et turpiter. Hunc ego patris causa vocavi ad coenam, quo

(1) Sic Bosius ex cod. decurtato. Alii *operatione*, *oratione*, *peroratione*, *oberratione*, *ratione*. T.

Ακοινώνητον) Alienum a familiari consuetudine.

Granius) Granius, inquit, quem potentiores despiciebant, ipse se non contemnebat, sed plurimi faciebat: idemque reges oderat superbos, hoc est, magnates illos, qui ipsum despectui habebant. Hic Cicero sibi partes sumit Granii Luciliani, ut Bruti fastum, et arrogantiam retundat, usurpatque versus Lucilii, quos in ore frequenter Atticus habebat. Bos.

Gladiatoribus) Hoc est, quum ludi gladiatorii ederentur Laodiceae. Gr.

die venit; et eiusdem patris causa nihil amplius. Is mihi dixit, se Athenis me exspectaturum, ut mecum decederet. Recte, inquam: quid enim dicerem? Omnino puto nihil esse, quod dixit. Nolo quidem; ne offendam patrem, quem mehercule multum diligo. Sin fuerit meus comes, moderabor ita, ne quid eum offendam, quem minime volo.

6. Haec sunt; etiam illud. Orationem Q. Celeris mihi velim mittas contra M. Servilium. Literas mitte quamprimum. Si nihil; nihil fieri, vel per tuum tabellarium. Piliae et filiae salutem. Cura ut valeas.

Nihil amplius) Ad coenam vocavi, quod esset Hortensii filius: aliis eum officiis non sum prosecutus, ne pater, cui scio odiosum, invisumque esse, moleste ferret. MAN.

M. Servilium) De repetundis accusatum.

Si nihil) Si nihil sit, inquit, quod scribas, volo tamen mihi nunties vel per tuum tabellarium, nihil fieri. Bos.

IV.

Scr. Tarsi post nonas Iunias A. V. C. 703.

De difficultate provinciam extremis mensibus administrandi 1; *de variis rebus domesticis, inprimis de calculis a Philotimo in coëmptione bonorum Milonis turbatis* 2.

CICERO ATTICO S.

Tarsum venimus nonis iuniis. Ibi me multa moverunt: magnum in Syria bellum; magna in Cilicia latrocinia; mihi difficilis ratio administrandi, quod paucos dies habebam reliquos annui muneris; illud autem difficillimum: relinquendus erat ex senatusconsulto qui praeesset. Nihil minus probari poterat, quam quaestor Mescinius. Nam de Caelio nihil audiebamus. Rectissimum videbatur, fratrem cum imperio relin-

quere: in quo multa molesta, discessus noster, belli periculum, militum improbitas, sexcenta praeterea. O rem totam odiosam! Sed haec fortuna viderit: quoniam consilio non multum uti licet.

2. Tu, quando Romam salvus, ut spero, venisti, videbis, ut soles, omnia, quae intelliges nostra interesse, in primis de Tullia mea; cuius de conditione quid mihi placeret, scripsi ad Terentiam, quum tu in Graecia esses: deinde de honore nostro. Quod enim tu afuisti, vereor ut satis diligenter actum in senatu sit de literis meis. Illud praeterea *μυστικώτερον* ad te scribam: tu sagacius odorabere: *Τῆς δάμαρτός* [1] *μου ὁ ἀπελεύθερος (οἶσθα ὃν λέγω) ἔδοξέ μοι πρώην, ἐξ ὧν ἀλογευόμενος παρεφθέγγετο, πεφυρακέναι τὰς ψήφους ἐκ τῆς ὠνῆς τῶν ὑπαρχόντων τοῦ Κροτωνιάτου τυραννοκτόνου. Δέδοικα δὴ, μή τι νοήσῃς. εἷς δήπου* [2] *τοῦτο δὴ περισκεψάμενος, τὰ λοιπά ἐξασφάλισαι.*

Non queo tantum, quantum vereor, scribere. Tu autem fac, ut mihi tuae literae volent obviae. Haec festinans scripsi in itinere atque agmine. Piliae et puellae Caeciliae bellissimae salutem dices.

De conditione) De nuptiis

Μυστικώτερον) Secretius

(1) *Vxoris meae libertus (nosti quem dico) visus est mihi dudum e verbis, quae inconsiderate effutiebat, turbasse calculos, ex coëmptione bonorum Crotoniatae tyrannicidae*, hoc est, T. Annii Milonis, qui Clodium occidit. *Timeo, ne id adhuc non intellexeris. Vnus nimirum hoc ubi consideraveris, reliqua in tuto pone.*

(2) Valckenarius coniiciebat legendum esse: δέδοικα δή, μή τοι νοήσῃς Οἰδίπου, versiculumque putabat esse e Sophoclis Oedipode.

V.

Scr. Tarsi V kal. Quintil. A. V. C. 703.

Petit, ut sibi e provincia decessuro Atticus literas de omnibus rebus obviam mittat 1; *seque sollicitudine provinciae sub ipsum decessionis tempus valde urgeri significat* 2.

CICERO ATTICO S.

Nunc quidem profecto Romae es; quo te, si ita est, salvum venisse gaudeo: undè quidem quamdiu afuisti, magis a me abesse videbare, quam si domi esses. Minus enim mihi meae notae res erant, minus etiam publicae. Quare velim, etsi, ut spero, te haec legente aliquantum[1] viae processero, tamen obvias mihi literas quam argutissimas de omnibus rebus crebro mittas, in primis de quo scripsi ad te antea: *Τῆς ξυναόρου τῆς ἐμῆς οὐξελεύθερος, ἔδοξέ μοι θαμὰ βαττaρίζων, καὶ ἀλύων τοῖς ξυλλόγοις καὶ ταῖς λέσχαις, ὑπό τι πεφυρακέναι τὰς ψήφους ἐν τοῖς ὑπάρχουσι τοῖς τοῦ Κροτωνιάτου.*[2] Hoc tu indaga, ut soles; ast hoc magis. *Ἐξ ἄστεως*[3] *ἑπταλόφου τειχῶν παρέδωκεν μνῶν κδ. μη.*

Quam si domi esses) Quam si esses Romae: et tamen minus a me aberas, in Graecia quum esses. Man.

(1) Olim addebatur *tamen*, quod auctore Graevio delevit Ern.

(2) *Vxoris meae libertus, visus est mihi saepe garriens et errans in conciliabulis et circulis, quodam modo conturbasse rationes in bonis Crotoniatae.*

(3) *Ex urbis septicollis moenibus* (id est, Roma) *Camillo edidit* (Philotimus libertus uxoris meae) *rationes XXIV minarum, et XLVIII minarum aeris alieni* (ab uxore scilicet contracti) *seque debere XXIV minas ex bonis Crotoniaticis* (hoc est Milonis) *et Chersoniticis* (in Chersoneso exactis) *XLVIII, et quamvis ex hereditatibus, quas adierit, redegerit bis sexcentas et quadragenas, se tamen aeris illius alieni ne obolum quidem dissolvisse, quum iam debeantur a Kal. secundi mensis: libertum autem eius, qui idem, quod Cononis pater* (Timotheus) *nomen habebat, nihil curasse. Primum igitur hoc, omnia ut serventur: alterum, ut ne usuras quidem negligas, quae debentur ex die supra posito. Per eos dies, quibus illum pertuli, magno in*

ὀφειλημάτων Καμίλλῳ, ἑαυτόν τε ὀφείλοντα μνᾶς κδ. ἐκ τῶν Κροτωνιατικῶν καὶ ἐκ τῶν Χεῤῥονησιατικῶν μη. καὶ μνᾶς κληρονομήσας χμ. χμ. τούτων δὲ μηδὲ ὀβολὸν διαλύσασθαι, πάντων ὀφειληθέντων τοῦ δευτέρου μηνὸς τῇ νουμηνίᾳ. τὸν δὲ ἀπελεύθερον αὐτοῦ, ὄντα ὁμώνυμον τῷ Κόνωνος πατρὶ, μηδὲν ὁλοσχερῶς πεφροντικέναι. Ταῦτα οὖν, πρῶτον μὲν, ἵνα πάντα σώζηται· δεύτερον δὲ, ἵνα μηδὲ τῶν τόκων ὀλιγωρήσῃς τῶν ἀπὸ τῆς προεκκειμένης ἡμέρας. ὅσας αὐτὸν ἠνέγκαμεν, σφόδρα δέδοικα. Καὶ γὰρ παρῆν πρὸς ἡμᾶς κατασκεψόμενος, καί τι σχεδὸν ἐλπίσας· ἀπογνοὺς δὲ, ἀλόγως ἀπέστη, ἐπειπὼν, Εἴκω. αἰσχρόν τοι δηρόν τε μένειν· meque obiurgavit vetere proverbio, τὰ μὲν διδόμενα. —

Reliqua vide, et, quantum fieri potest, prospiciamus. [1]

2. Etsi annuum tempus prope iam emeritum habebamus; dies enim XXXIII erant reliqui; sollicitudine provinciae tamen vel maxime urgebamur. Quum enim arderet Syria bello; et Bibulus, in tanto moerore suo, maximam curam belli sustineret, ad meque legati eius, et quaestor, et amici literas mitterent, ut subsidio venirem: etsi exercitum infirmum habebam; auxilia sane bona, sed ea Galatarum, Pisidarum, Lyciorum; haec enim sunt nostra robora: tamen esse officium meum putavi, exercitum habere quamproxime hostem, quoad mihi praeesse provinciae per senatusconsultum liceret. Sed, quo ego maxime delectabar, Bibulus molestus mihi non erat; de omnibus

timore fui. Venerat enim explorandi causa, atque aliquid sperabat: qua spe frustratus abiit temere, sic fatus: Concedo, Turpe est diu manere, etc. ex Hom. Iliad. B. 298.

Τὰ μὲν) Proverbium hoc ita suppleri ex Platonis Gorgia potest: *τὰ μὲν διδόμενα ἀνάγκη δέχεσθαι, quae dantur necesse est accipere.* ERN.

(1) Ita correxit Graevius. Vulgo *perspiciamus.* — Bosius, *quantum potest, perspice. Nos etsi.*

Molestus) Non rogabar, ut subsidio venirem. MAN.

De omnibus rebus) Vt de filii auguratu, aliisque rebus, potius quam de bello.

rebus scribebat ad me potius. Et mihi decessionis dies λεληθότως obreptat: qui quum advenerit, ἄλλο πρόβλημα, quem praeficiam; nisi Caldus quaestor venerit; de quo adhuc nihil certi habebamus. Cupiebam mehercule longiorem epistolam facere; sed nec erat res, de qua scriberem; nec iocari prae cura poteram. Valebis igitur, et puellae salutem Atticulae dices, nostraeque Piliae.

Λεληθότως) Sensim, clam. — Ἄλλο πρόβλημα) Alia quaestio.

VI.

Scr. Sidae mense Sextili A. V. C. 703.

De Dolabellae affinitate 1; *de Attici largitione in Athenienses* 2; *de Hortensii morte* 3; *de Caelio quaestore provinciae praefecto* 4; *de spe triumphi* 5.

CICERO ATTICO S.

Ego, dum in provincia omnibus rebus Appium orno, subito sum factus accusatoris eius socer. Id quidem, inquis, dii approbent. Ita velim: teque ita cupere certo scio. Sed crede mihi, nihil minus putaram ego; qui de Ti. Nerone, qui mecum egerat, certos homines ad mulieres miseram; qui Romam venerunt, factis sponsalibus. Sed hoc spero melius. Mulieres quidem valde intelligo delectari obsequio et comitate adolescentis. Cetera noli ἐξακανθίζειν.

2. Sed heus tu, πυροὺς εἰς δῆμον Athenis? Placet hoc

Accusatoris) Dolabellae.

Egerat) De Tulliae coniugio. Et Nero hic est, opinor, de quo Fam. l. XIII, ep. 63 et 64, qui Tiberii Imperatoris pater fuit. MAN.

Ἐξακανθίζειν) Proprie *spinas vellere et colligere*. Hic spinae sunt Dolabellae vitia, quae non vult ex superiori eius vita colligi. ID.

Πυρούς) Frumenta in populum.

tibi? etsi non impediebant mei certe libri (non enim ista largitio fuit in cives, sed in hospites liberalitas) me tamen de Academiae προπύλῳ iubes cogitare; quum iam Appius de Eleusine non cogitet.

3. De Hortensio te certo scio dolere. Equidem excrucior. Decreram enim cum eo valde familiariter vivere.

4. Nos provinciae praefecimus Caelium: puerum, inquies, et fortasse fatuum, et non gravem, et non continentem. Assentior; fieri non potuit aliter. Nam quas multo ante tuas acceperam literas, in quibus ἐπέχειν te scripseras, quid esset mihi faciendum de relinquendo; eae me pungebant. Videbam enim, quae tibi essent ἐποχῆς causae; et erant eaedem mihi: puero tradere me? fratri autem? non utile nobis. [1] Nam praeter fratrem nemo erat, quem sine contumelia quaestori, nobili praesertim, anteferrem. Tamen, dum impendere Parthi videbantur, statueram fratrem relinquere, aut etiam reipublicae causa contra senatusconsultum ipse remanere: qui posteaquam, incredibili felicitate, discesserunt; sublata dubitatio est. Videbam sermones: Hui! fratrem reliquit? Num est hoc, non plus annum obtinere provinciam? Quid? quod senatus eos voluit praeesse provinciis, qui non praefuissent? At hic triennium. Ergo haec ad popu-

Placet) Elegans usus verbi *placet*. Quum in manifesto peccato aliquem deprehenderant, ita ut ne ipse quidem factum suum defendere posse videretur: ita eum interrogabant: *Placet hoc tibi?* Sic Thais Terentiana deprehensum Chaeream leviter obiurgans: *Satin' hoc tibi placet?* Tibullus in carmine obscoeno: *placet... qui sub arborum coma*, et quae sequuntur. Piget enim adscribere. Mvr. *Var. Lect.* XV, 8.

Libri) De republica, in quibus improbavi largitionem in cives: videtur enim ad tyrannidem spectare. Man.

Επέχειν) Dubitare, assensionem retinere. Εποχῆς dubitationis.

(1) Vulgo *illud non utile nobis*. Sed *illud* hic incommodum esse vidit Ern.

Triennium) In Asia.

Ad populum) Dicerem, afferrem, quum excusarem me, quod fratrem

lum. Quid, quae tecum? nunquam essem sine cura, si quid iracundius, aut contumeliosius, aut negligentius; quae fert vita hominum. Quid, si quid filius puer, et puer bene sibi fidens? qui esset dolor? quem pater non dimittebat; teque id censere, moleste ferebat. At nunc Caelius, non dico equidem, quid egerit; sed tamen multo minus laboro. [1] Adde illud: Pompeius, eo robore vir, iis radicibus, Q. Cassium sine sorte delegit, Caesar Antonium: ego sorte datum offenderem? ut etiam inquireret in eum, quem reliquissem? Hoc melius; et huius rei plura exempla: senectuti quidem nostrae profecto aptius. At te apud eum, dii boni, quanta in gratia posui! eique legi literas non tuas, sed librarii tui.

5. Amicorum literae me ad triumphum vocant, rem a nobis, ut ego arbitror, propter hanc παλιγγενεσίαν nostram, non negligendam. Quare tu quoque, mi Attice, incipe id cupere, quo nos minus inepti videamur.

provinciae non praefecissem. Tibi autem alias causas exponerem. Dicerem enim, timuisse me, ne quid in provincia Quintus committeret iracundius, etc. MAN.

Non dimittebat) Mansisset igitur in provincia cum patre, facileque quia puer, et puer bene sibi fidens, commisisset, quod esset nobis magnopere dolendum. ID.

Id censere) Dimittendum.

(1) Legendum opinor: *non dico equidem quid acturus sit, sed tamen quidquid egerit multo minus laboro.*

Vt etiam) Manutius, *aut etiam inquirerem in eum, etc.* Vt sit sensus: Ne inquirere quidem in eum debui, nedum non relinquere.

Hoc melius) Quod quaestorem potius, quam fratrem reliquerim. MAN.

Librarii tui) Hoc est, quas non tu, sed tuus, dictante me, scripsit librarius. Nicanor, ut videtur, quem secum adduxerat Cicero. Atticus vicissim literas non raro scribebat Ciceronis nomine. MONG.

Παλιγγενεσίαν) *Alterius* quasi *vitae instaurationem*, propter exsilium. MAN.

VII.

Scr. Tarsi mense Quintili A. V. C. 703.

Quintum filium patris animum matri suae Attici sorori, reconciliasse nuntiat, et quae ep. 4, 5, de Philotimo scripserat, iis aliquid addit. Praeterea de discessu suo, et de Tironis adversa valitudine scribit.

CICERO ATTICO S.

Quintus filius, pie sane, me quidem certe multum hortante, sed currentem, animum patris sui sorori tuae reconciliavit. Eum valde etiam tuae literae excitarunt. Quid quaeris? confido rem, ut volumus, esse. Bis ad te antea scripsi de re mea familiari, si modo tibi redditae literae sunt, graece, ἐν αἰνιγμοῖς. Scilicet, nihil est movendum. Sed tamen, ἀφελῶς percunctando de nominibus Milonis, et, ut expediat, ut mihi recepit, hortando, aliquid [1] tu proficies. Ego Laodiceae quaestorem Mescinium exspectare iussi, ut confectas rationes lege Iulia apud duas civitates possim relinquere. Rhodum volo puerorum causa; inde quamprimum Athenas; etsi etesiae valde reflant; sed plane volo his magistratibus, quorum voluntatem in supplicatione sum expertus. Tu tamen mitte mihi, quaeso, obviam literas, numquid putes reipublicae nomine tardandum esse nobis. Tiro ad te dedisset literas, nisi eum graviter aegrum reliquissem. Sed nuntiant, melius esse. Ego tamen angor. Nihil enim illo adolescente castius, nihil diligentius.

Ἐν αἰνιγμοῖς) Aenigmatice.

Αφελῶς) Simpliciter.

(1) *Ita* quod vulgo additur Ernestio auctore delevi.

Apud duas) Deposuit Laodiceae, et Apameae, totidemque verbis ad aerarium retulit. *Fam.* V, 20. MAN.

Puerorum) Vt inde Cicerones pueros secum deduceret. Lib. V, ep. 18, et epist. 17, lib. II Fam. ID.

In supplicatione) Quae triumphi pene semper praerogativa est. CORR.

VIII.

Scr. Ephesi kal. Oct. A. V. C. 703.

Attici literis a Battonio acceptis se laetatum, allatis autem ab eo terroribus Caesarianis cohorruisse scribit 1; *de Hirri repulsa quid ei videatur quaerit* 2; *de itinere suo refert* 3; *ut de triumpho suo cogitet, rogat* 4.

CICERO ATTICO S.

Quum instituissem ad te scribere, calamumque sumpsissem, Battonius e navi recta ad me venit domum Ephesi, et epistolam tuam reddidit II kal. octobres. Laetatus sum felicitate navigationis tuae, opportunitate Piliae, etiam mehercule sermone eiusdem de coniugio Tulliae meae. Battonius autem miros terrores ad me attulit Caesarianos: cum Lepta etiam plura loquutus est; spero, falsa, sed certe horribilia: exercitum nullo modo dimissurum; cum illo praetores designatos, Cassium tribunum plebis, Lentulum consulem facere; Pompeio in animo esse, urbem relinquere.

2. Sed heus tu, numquid moleste fers de illo, [1] qui se solet anteferre patruo sororis tuae filii? At a quibus victus? Sed ad rem.

3. Nos etesiae vehementissime tardarunt. Detraxit xx ipsos dies etiam aphractus Rhodiorum. [2] Kal. oct.

Opportunitate Piliae) Quae tibi obviam progressa, opportune advenienti occurrerit. Man.

Exercitum) Anno insequenti petendi consulatus causa. Quum enim lex esset, ut absentes consulatum petere non possent, obtinuerat Caesar decem tribunorum rogatione, consule Pompeio, ut et absens, et cum imperio posset petere. Id. — Scribendum, *Caesarem exercitum*, etc. Bos.

(1) Scil. Hirro, qui antea Ciceronis competitor in auguratu victus, nunc quoque in aedilitatis petitione superatus erat a Caelio Rufo. Cic. Epp. ad Fam. VIII, 3.

Aphractus) Quo tum periculose, tum tarde navigavimus. Man.—Quid ἄφρακτος, vide supra V, 11.

(2) Ernestio placebat *Detraxere*

Epheso conscendentes hanc epistolam dedimus L. Tarquitio, simul e portu egredienti, sed expeditius naviganti. Nos Rhodiorum aphractis, ceterisque longis navibus tranquillitates aucupaturi eramus. Ita tamen properabamus, ut non posset magis.

4. De rauduscolo Puteolano, gratum. Nunc velim dispicias res romanas; videas, quid nobis de triumpho cogitandum putes; ad quem amici me vocant. Ego, nisi Bibulus, qui, dum unus hostis [1] in Syria fuit, pedem porta non plus extulit, quam domo sua, adniteretur de triumpho, aequo animo essem. Nunc vero *αἰσχρὸν σιωπᾷν*. Sed explora rem totam: ut, quo die congressi erimus, consilium capere possimus. At multa; qui et properarem, et ei literas darem, qui aut mecum, aut paullo ante venturus esset. Cicero tibi plurimam salutem dicit. Tu dices utriusque nostrum verbis et Piliae tuae, et filiae.

(quod est in lib. Vrsini) *xx ipsos dies. Etiam aphractus Rhodiorum* scil. detraxit nobis aliquid propter imbecillitatem navigii.

Conscendentes) In navem scilicet. Nam sine adiectione navis, sic *conscendere* Cicero usurpat. Graev.

De rauduscolo) Forte, quod pecuniam dissolveris. Vide Ep. IV, 7. Man.

(1) Sic Lips. Lambin. Iunius, Popma, Ern. Vulgo *hospes*. —*Hospes*, plus est, quam, *dum unus hostis*: quum non modo hostes, sed et hospites, Bibulus timuerit. Man.

Domo sua) Quum domo consul se tenuit metu Caesaris collegae. Id.

Αἰσχρὸν σιωπᾷν) *Turpe tacere.* Versus Euripidis in Philocteta. Vide lib. III de Orat. cap. 35.

Multa) Supple, vel scripsi, vel scribenda superessent mihi.

IX.

Scr. Athenis id. Octobr. A. V. C. 703.

Laetatur Atticum ex febricula convalescere 1; petit ut Philotimum observet 2; provinciam a se fratri non traditam confirmat 3; Attici de Tulliae coniugio et de rebus publicis literas exposcit 4.

CICERO ATTICO S.

In Piraeea quum exissem prid. idus octob. accepi ab Acasto, servo[1] meo, statim tuas literas: quas quidem quum exspectassem iam diu, admiratus sum, ut vidi obsignatam epistolam, brevitatem eius; ut aperui, rursus σύγχυσιν literularum, quae solent tuae compositissimae et clarissimae esse; ac, ne multa, cognovi ex eo, quod ita scripseras, te Romam venisse a. d. XII kal. octob. cum febri. Percussus vehementer, nec magis, quam debui; statim quaero ex Acasto. Ille et tibi et sibi visum, et ita se domi ex tuis audisse, ut nihil esset incommode. Id videbatur approbare, quod erat in extremo, febriculam tum te habentem scripsisse. Sed amavi tamen, admiratusque sum, quod nihilo minus ad me tua manu scripsisses. Quare de hoc satis. Spero enim, quae tua prudentia et temperantia est, et hercule, ut me iubet Acastus, confido te iam, ut volumus, valere.

2. A Turannio te accepisse meas literas gaudeo. Παραφύλαξον, si me amas, τὴν τοῦ φυρατοῦ[2] φιλοτιμίαν

Quum exissem) e navi.

(1) Muretus probabiliter coniecit *statore*.

Σύγχυσιν) Confusione.

Παραφύλαξον) *Observa*, si me amas, *conturbatoris* Philotimi *cupiditatem quam maxime*, et cura, ne Praecianam hereditatem attingat. Vide *Fam.* XIV, 5.

(2) Philotimi liberti.

αὐτότατα. Hanc, quae mehercule mihi magno dolori est (dilexi enim hominem), procura, quantulacumque est, Praecianam hereditatem, prorsus ille ne attingat. Dices, nummos mihi opus esse ad apparatum triumphi: in quo, ut praecipis, nec me *κενὸν* in expetendo cognosces, nec *ἄτυφον* in abiiciendo.

3. Intellexi ex tuis literis, te ex Turannio audisse, a me provinciam fratri traditam. Adeon' ego non perspexeram prudentiam literarum tuarum? *ἐπέχειν* te scribebas. Quid erat dubitatione dignum, si esset quidquam, cur placeret fratrem, et talem fratrem, relinqui? Ἀθέτησις ista mihi tua, non *ἐποχὴ*, videbatur. Monebas de Q. Cicerone puero, ut eum quidem neutiquam relinquerem, *τοὐμὸν ὄνειρον ἐμοί*. Eadem omnia, quasi colloquuti essemus, vidimus. Non fuit faciendum aliter, meque *ἐπιχρονία ἐποχὴ* tua dubitatione liberavit. Sed puto te accepisse de hac re epistolam, scriptam accuratius.

4. Ego tabellarios postero die ad vos eram missurus, quos puto ante venturos, quam nostrum Saufeium. Sed eum sine meis literis ad te venire, vix rectum erat. Tu mihi, ut polliceris, de Tulliola mea, id est, de Dolabella, perscribas; de republica, quam praevideo in summis periculis; de censoribus, maximeque de signis, tabulis, quid fiat, referaturne. Id.

Κενὸν) Inanem. Ατυφον, sine fastu.

Επέχειν) Assensum sustinere.

Αθέτησις) Improbatio.

Τοὐμὸν ὄνειρον ἐμοί) *Meum mihi somnium*: subaudi, *narrabas*.

Επιχρονία) *Diuturna tua dubitatio* fecit, ut non amplius dubitarem.

Referaturne) A censoribus ad senatum, ut S. C. fiat de sumptu signorum, et tabularum coërcendo. Fam. lib. VIII, epist. 14. Man. — Nostri, *Referantur*. Vt puto, melius. Solebant enim aediles, tabulas signaque et alia ornamenta a civitatibus atque hospitibus, mutuo accipere, ad magnificentiam ornatumque ludorum, quae postea dominis referenda curarent. Quidam tamen, ut fit, per simulationem aedilitatis accepta, domum deinde atque in hortos suos avertentes, restituere negligebant. Huic quasi latrocinio, censores pro-

octob. has dedi literas: quo die, ut scribis, Caesar Placentiam legiones quatuor. Quaeso, quid nobis futurum est? In arce Athenis statio mea nunc placet.

videre volentes, suis restitui iusserunt. Itaque Cicero, num referantur, quaerit. MAL.

Legiones) Adducturus erat.

INDEX LIBRORVM

QVI HOC EPISTOLARVM VOLVMINE

CONTINENTVR.

DECIMI VOLVMINIS FINIS.

MC

